

M Á D L F E R E N C

**AZ EURÓPAI GAZDASÁGI
KÖZÖSSÉG JOGA**

A VÁLLALATOK, BERUHÁZÁSOK,
A TŐKEPIAC, A GAZDASÁGI VERSENY
ÉS AZ ÁLLAM GAZDASÁGI SZEREPÉNEK
INTEGRÁCIÓS SZABÁLYOZÁSÁBAN

M Á D L F E R E N C

**AZ EURÓPAI GAZDASÁGI
KÖZÖSSÉG JOGA**

**A VÁLLALATOK, BERUHÁZÁSOK,
A TŐKEPIAC, A GAZDASÁGI VERSENY
ÉS AZ ÁLLAM GAZDASÁGI SZEREPÉNEK
INTEGRÁCIÓS SZABÁLYOZÁSÁBAN**

2. kiadás

MÁDL FERENC INTÉZET

BUDAPEST, 2023

MÁDL FERENC EMLÉKSOROZAT
ISSN 2786-4367

MÁDL FERENC

*Az Európai Gazdasági Közösség joga a vállalatok, beruházások, a tőkepiac,
a gazdasági verseny és az állam gazdasági szerepének integrációs
szabályozásában*

ISBN 978-615-6356-30-7
ISBN (e-könyv) 978-615-6356-31-4
<https://doi.org/10.47079/mf.egk.2023km>

2. kiadás

Kiadó: Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, 2023
Felelős kiadó: SZILÁGYI JÁNOS EDE

A 2. kiadást szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta KIRÁLY MIKLÓS

© Mádl Ferenc örökösei
© Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet (jelen kiadás)

Első kiadás:
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974
Felelős szerkesztő: SCHERER NORBERT
Műszaki szerkesztő: MERKLY LÁSZLÓ

Korrektúra: SZABÓ BEÁTA
Nyomdai előkészítés: IDEA PLUS, Kolozsvár
Grafikai tervezés: KÖNCZEY ELEMÉR
Műszaki szerkesztés: FAZAKAS BOTOND

Nyomdai munkálatok: AK NYOMDA, Martonvásár

TARTALOM

ELŐSZÓ A MÁSODIK KIADÁSHOZ	13
1. Monográfia az EGK-jogról – Miért és mi célból?	13
2. Gazdasági alapvetés	17
3. Vállalkozások és gazdasági társaságok	17
4. A tőke szabad mozgása és a külföldi befektetések védelme	20
5. Versenyjog	22
6. Összegezve	24
I. fejezet	
BEVEZETÉS	27
1. § A TÉMA – TÖRTÉNELMI LECKE	28
1-7. Miért?	28
8-10. Amire ez a tanulmány vállalkozott	33
II. fejezet	
TERMELŐERŐK, GAZDASÁGI HELYZET, IPARI SZERKEZET, VÁLLALATI KONCENTRÁCIÓ ÉS MÁS GAZDASÁGI ÖSSZEFÜGGÉSEK A KÖZÖS PIACBAN A GAZDASÁGI VERSENY SZEMPONTJÁBÓL NÉZVE - PREMISSZÁK A SZÁMOKBAN.	41
2. § AZ ADATOK ÉS A STATISZTIKA ÉRTELME ÉS HITELE	43
11-12. Az adatok értelme	43
13-15. A statisztika hitele	44
3. § AZ EURÓPAI GAZDASÁGI KÖZÖSSÉG A VILÁGGAZDASÁGBAN	48
16. Nemzeti jövedelem	48
17. Termelékenység	50
18-19. Beruházások – tőkeexport	53
20-26. Termelőerők – tudományos-technikai forradalom – energia	57
4. § IPARI STRUKTÚRA ÉS GAZDASÁGI KONCENTRÁCIÓ ÁLTALÁBAN	67
27-28. Koncentráció kontroverziában és a valóságban.	67
29-30. Koncentráció egyes fontosabb iparágakban.	71

TARTALOM

31. A tulajdonosi koncentrációhoz	75	
5. § AZ AMERIKAI GAZDASÁG JELENLÉTE EURÓPÁBAN	77	
32–35. Általában.	77	
36–37. Országokként	80	
6. § IPARI STRUKTÚRA ÉS GAZDASÁGI KONCENTRÁCIÓ NYUGAT-EURÓPÁBAN	83	
38–39. Általában.	83	
40–41. Országokként	85	
42–44. Fúzió-eufória	87	
7. § AZ EURÓPAI FELFUTÁS JELEI	92	
45. Látványos jelek	92	
46–49. Általánosabb adatok	94	
7/a § ÁLLAMI VÁLLALATOK – ÁLLAMI RENDELÉSEK	98	
50–51. Állami vállalatok	98	
52–54. Állami rendeletek.	99	
8. § ADÓK	102	
55. Az adók eltérése és közelítése.	102	
9. § REGIONÁLIS ARÁNYTALANSÁGOK	104	
56. Elvek és a valóság főbb mutatói	104	
III. fejezet		
A VÁLLALAT ÉS A GAZDASÁGI VERSENY AZ EURÓPAI GAZDASÁGI KÖZÖSSÉG PRAGMATISTA GAZDASÁGPOLITIKÁJÁBAN – PREMISSZÁK AZ ELVEKBEN . . .		107
10. § AZ EURÓPAI GAZDASÁGI KÖZÖSSÉG GAZDASÁGPOLITIKÁJÁNAK FUNKCIÓJA ÉS FORRÁSAI . .	108	
57–58. Funkció.	108	
59. Források	111	
11. § ÁLTALÁNOSABB TÁRSADALMI-GAZDASÁGI ÖSSZEFÜGGÉSEK – POLITIKAI GAZDASÁGTANI UTALÁSOK	114	
60–63. Tulajdon – termelőerők – szabadpiaci verseny alternatívái az Európai Gazdasági Közösség gazdaságpolitikai koncepciójában.	114	
64–65. Nyugat-európai gazdasági koncentráció – válasz az amerikai kihívásra?	123	

TARTALOM

12. § A VERSENYPOLITIKA FELFOGÁSA ÉS TARTALMI TAGOLÓDÁSA	128	
66–67. A versenypolitika felfogása	128	
68–75. A versenypolitika tagolódása.	130	
IV. fejezet		
A GAZDASÁGI INTEGRÁCIÓ JOGRENDSZERE ÁLTALÁBAN: A KÖZÖSSÉGI JOG („EURÓPA-JOG”) ÉS FORRÁSAI.		139
13. § A KÖZÖSSÉGI JOG ÉS A KÖZÖSSÉGI JOGI JOGFORRÁSOK, JOGI AKTUSOK	140	
76–77. Miért keresni a közösségi jog általános képét?	140	
78–79. Közösségi jog versus nemzeti jogok (a prioritás kérdése)	142	
80–87. A jogi instrumentárium: jogforrások és más jogi aktusok	147	
88–89. Akik és ahogy a közösségi jogot alkotják – a jogalkotás szervezeti oldala.	156	
90. A közösségi jogi legisláció és a szuverenitás	161	
14. § FEJLEMÉNYEK, FŐBB SZABÁLYOZÁSI TERÜLETEK ÉS A JOGHARMONIZÁLÁS A KÖZÖSSÉGI JOG KIALAKULÁSI FOLYAMATÁBAN	166	
91–92. Eredmények és szabályozási területek	166	
93–95. Jogharmonizálás	167	
15. § KÖZÖSSÉGI ÉRDEKEK NEMZETKÖZI JOGI CSATORNÁKBAN	172	
96. Jogági imperializmus és a szélesebb háttér	172	
V. fejezet		
VÁLLALAT AZ INTEGRÁCIÓBAN A TÁRSASÁGI JOG INTEGRÁCIÓJA ÚTJÁN.		175
16. § PROBLÉMÁK ÉS FORRÁSOK.	177	
97–98. Problémák	177	
99. Források	179	
17. § VÁLLALAT A MÁSIK TAGÁLLAMBAN: A VÁLLALATOK LETELEPEDÉSE ÉS ELISMERÉSE AZ EGK-BAN	181	
100–102. A két jelenség összefüggése és szabályozási keretei a Római Szerződésben	181	
103–104. Letelepedési program és valóság.	184	
105–108. A jogi személyek elismerése.	188	
109–111. A kedvezményezett vállalatok köre	193	

TARTALOM

18. § A VÁLLALAT KÖNNYEBB MOZGÁSÁHOZ AZ EGK-BAN: A BELSŐ TÁRSASÁGI JOGOK HARMONIZÁLÁSA.	201	
112. A harmonizálás jogi rációja.	201	
113–115. Nyilvánosság – kötelezettségvállalások érvénye – társaságok semmissége	202	
116–117. Alapítás és alaptőke	206	
118–120. Fúziók és érdekvédelem	210	
121–122. Mérlegek, gazdasági beszámolók és nyilvánosságuk. . .	214	
123–126. A vállalatok szervezeti struktúrája, a vezető szervek jogosultságai és kötelezettségei, a munkásrészvétel kérdései.	216	
19. § AZ EURÓPAI NAGYVÁLLALAT (SOCIETAS EUROPAE, EURÓPA RT.) – A NYUGAT-EURÓPAI GAZDASÁGI INTEGRÁCIÓ ÚJ JOGINTEZMÉNYE.	221	
127–130. Az Európa Rt. születőben	221	
131. Az Európa Rt. statútumról általában	227	
132–138. Európaiságok a statútumban: sajátosságok és fontosságok	229	
139–141. A statútum egyes intézményeiről: 1. alapítás.	236	
142–144. A statútum egyes intézményeiről: 2. konszern.	239	
145–146. A statútum egyes intézményeiről: 3. a vezető szervek	243	
147–148. A statútum egyes intézményeiről: 4. „a munkavállalók képviselője az Európa Rt.-ben”. . .	245	
20. § AZ EURÓPAI KERESKEDELMI REGISZTER	250	
149–151. Elgondolások és valóság.	250	
VI. fejezet		
A BERUHÁZÁSOK ÉS A TŐKE MOZGÁSA AZ INTEGRÁCIÓBAN ÁLTALÁNOS SZABÁLYOZÁSI KÍSÉRLETEK ÉS A KÖZÖSSÉGI JOG CSATORNÁI ÚTJÁN		255
21. § AMITŐL A PROBLÉMA VAN ÉS A MEGOLDÁSI KÍSÉRLETEK FORRÁSAI	256	
152–153. Amitől a probléma van	256	
154. Források	258	
22. § A KÜLFÖLDI BERUHÁZÁSOK JOGI VÉDELME.	260	
155–156. Ellentmondások a védelmi kísérletek hátterében. . . .	260	

TARTALOM

157–160. ILA-kísérletek félsikerekkel	261
161–164. Nagybankok akciói nagyobb sikerekkel	269
165–168. Kétoldalú egyezmények	273
169–170. Egy igazi amerikai megoldás: biztosítással biztosítani a külföldi beruházásokat!?	278
171–173. Európa-jogi elgondolások és a Közös Piac jogi tapintata	280
23. § A TŐKE A MÁSIK ORSZÁGBAN – A KÖZÖS PIAC ÉS A KÖZÖS TŐKEPIAC	286
174–175. Amiért a probléma mellőzhető: a pénz a dolgok másik oldala	286
176–181. A nyugat-európai tőkepiac helyzete, problémái és a fejlesztés útjai általában	289
182. Az európai tőkepiac a Római Szerződésben	299
183–184. A tőkepiac és a tőke fogalma a Római Szerződés gyakorlatában	302
185–190. A Római Szerződés liberalizálási elvei lassú megvalósulásban.	304
191–198. A tőkeforgalom integrált adójogi szabályozása – ugyancsak lassú megvalósulásban.	314
VII. fejezet	
GAZDASÁGI VERSENY AZ INTEGRÁCIÓBAN INTEGRÁLT JOGI STRUKTÚRA ÚTJÁN.	325
24. § SZKEPTIKUS NYITÁNY ÉS A VERSENYJOGI ESZKÖZÖK.	326
199. Szkeptikus nyitány	326
200–201. A versenyjog szoros értelemben és eszközei	328
202–203. Ami eddig történt, kívülről nézve	330
25. § A KOOPERÁCIÓS SZERZŐDÉS ÉS A KARTELL	336
204–206. Bonyodalom és valóság a kooperációs szerződés és a kartell fogalma körül.	336
207–213. A kooperációs szerződés és gyakorlata	344
26. § A VERSENYKORLÁTOZÓ MEGÁLLAPODÁSOK: KARTELL	358
214–216. A kartell a jogalkotásban	358
217–218. A tételes jog fogalmai általános összefüggésekben.	369
219–220. Ami a versenyjogi elvekből és a jogalkotásból megvalósult, számokban és tárgyi szóródásban	375
221–223. Versenypolitika és versenyjog a gyakorlatban: a) a kartelltilalom terjedelme, a kartell „érezhető hatásának foka”.	376

TARTALOM

224–225. A versenypolitika és versenyjog a gyakorlatban: b) a jogi csatornák főbb oldalágai	387
27. § KONCENTRÁCIÓ ÉS PIACURALMI HELYZET (MONOPÓLIUM)	395
226–228. Optimális nagyságrendek?	395
229–230. A koncentráció formái	402
231–233. Az uralmi helyzet a közös piaci jogalkotásban	404
234–238. Az uralmi helyzet jogdogmatikai problémái az elméleti és gyakorlati vitában	408
239–242. Ami az eddigiekből a valóságban lett: vajúdtak a hegyek és...?	415
VIII. fejezet A NEMZETKÖZI KARTELLEK ÉS MONOPÓLIUMOK	427
28. § A PROBLÉMÁHOZ.	428
243–244. Miért kerül a téma erre az asztalra?	428
29. § A TÉMA AZ ASZTALON – PÉLDÁKKAL ÉS A VALÓSÁGGAL DEMONSTRÁLVA	431
245. Az „iskola”-példa: a Nemzetközi Kininkartell.	431
246–253. A világpiac állami szervezése – magánkartellek és monopóliumok	437
254–256. Nemzetközi gazdasági szövetségek	451
30. § A JOG VÁLASZA A KIHÍVÁSRA (A GENEZISTŐL AZ ÁLTALÁNOS NEMZETKÖZI JOGIG).	456
257–258. Általában.	456
259–262. A genezis	460
263–266. Mit mond a nemzetközi közjog?	471
31. § A NEMZETKÖZI KARTELLEK ÉS MONOPÓLIUMOK AZ EURÓPAI GAZDASÁGI KÖZÖSSÉG JOGÁBAN	479
267–268. A tételes jogi keretek	479
269–272. Az elmélet válasza	480
273–279. A gyakorlat valósága	488

TARTALOM

IX. fejezet

AZ ÁLLAM A GAZDASÁGBAN – ÁLLAMI VÁLLALAT ÉS A GAZDASÁGI VERSENY. 507

32. § AZ ÁLLAM KÖZVETLEN GAZDASÁGI OPERÁCIÓI – AZ ÁLLAMI VÁLLALAT SZEREPE ÉS PROBLÉMÁI A GAZDASÁGI INTEGRÁCIÓBAN ÁLTALÁBAN 508

280. Bevezető megjegyzések a témáról 508

281–282. A Közös Piac pragmatista politikája a közvetlen
állami operációk és vállalatok kérdésében. 510

33. § AZ ÁLLAMI VÁLLALATOK FORMÁI: A FORMÁK ÉS A TÍPUSOK HARCA 514

283–285. A tagállamok vállalatai 514

286. Államközi vállalatok. 521

287. A közös nevezők 525

34. § AZ ÁLLAMI VÁLLALATOK IRÁNYÍTÁSA ÉS A GAZDASÁGI VERSENY INTEGRÁCIÓS KONCEPCIÓJA A KÖZÖS PIACBAN 530

288–289. A Római Szerződés kompromisszuma és dogmatikája. . 530

290–293. A dogmatika tartalma 533

294–295. Gyakorlati nehézségek ma és holnap 539

35. § ÚJ UTAK ÉS AZ ÁLLAMKÖZI VÁLLALATOK A KÖZÖS PIACBAN. 547

296–299. Régi és új gondok, terápia és gyógyszerek általában . . . 547

300–302. A Közös Vállalat. 560

303. Az államközi vállalat. 567

304–305. Immunreakció vagy mi lesz a beteggel? 572

X. fejezet

ÁLLAM A GAZDASÁGBAN VERSUS IMMUNITÁS 581

36. § MIRŐL VAN SZÓ? 582

306. A fontosabb általános összefüggésekről 582

307. A problémakör tárgyalt részei 585

37. § AZ IMMUNITÁS TÖRTÉNETI METAMORFÓZISA A TÖKÉS ORSZÁGOK JOGÁBAN ÁLTALÁBAN 587

308–309. A történeti alakulás 587

310–311. A mai helyzet 589

38. § AZ IMMUNITÁS ÉS AZ EURÓPAI INTEGRÁCIÓ 594

312–313. A közösségi-államközi vállalatokra vonatkozó
jogviták és az immunitás 594

TARTALOM

314–318. Az EGK Bírósága és az immunitás.	595
319–320. Közösségi jog versus tagállamok a nemzeti bíróságok gyakorlatában	605
321–325. Az Európai Immunitás Egyezmény – A funkcionális immunitás általánosítása	606
XI. fejezet	
ÁLTALÁNOS ELMÉLETI ÖSSZEGEZÉS A KÖZÖSSÉGI JOG FUNKCIÓJÁRÓL ÉS TÁRGYALT INTÉZMÉNYEIRŐL.	613
39. § A KÖZÖSSÉGI JOG FUNKCIÓJA ÁLTALÁNOS ELMÉLETI KIVETÍTÉSBEN	614
326. A koncentráció és a jelenkori kapitalizmus ereje	614
327–328. A közösségi jog szerepéről a politikai gazdaságtan általános elméleti összefüggéseiben.	616
40. § A TŐKÉS ÁLLAM GAZDASÁGI FUNKCIÓJA – A JOGIRODALOMMAL VITATKOZVA	623
329–331. Az irodalomtól a jelenkori tőkés állam és az EGK gazdasági funkciójának valóságáig	623
332. A jogi eszközökről általában	629
41. § KÖZÖSSÉGI JOG MINT A JELENKORI KAPITALISTA ÁLLAM GAZDASÁGI FUNKCIÓJÁNAK A GAZDASÁGI INTEGRÁCIÓBAN RENDSZERRÉ VÁLT FORMÁJA	632
333. A rendszerről és a termelőerők fejlődéséről	632
334–339. A rendszer és intézményei tisztán	634
42. § KRITIKUS EPILÓGUS.	642
FORRÁSJEGYZÉK	645
KIEGÉSZÍTŐ FORRÁSJEGYZÉK A II. KIADÁSHOZ	673
EGKSZ–EUMSZ MEGFELELESI TÁBLÁZAT	677
TABLE OF CONTENTS	679

ELŐSZÓ A MÁSODIK KIADÁSHOZ

1. MONOGRÁFIA AZ EGK-JOGRÓL - MIÉRT ÉS MI CÉLBŐL?

1974-ben nagy ívű monográfia jelent meg az Európai Gazdasági Közösség jogáról.¹ Nem lett volna ebben semmi meglepő, ha a könyv nem a szovjet blokk korszaka alatt lát napvilágot, mégpedig Magyarországon. Hiszen abban az időben még hivatalos kapcsolat sem volt az EGK és a kelet-európai kommunista hatalom alá vetett országok között, amelyek a szovjet féltekén egy teljesen más gazdasági szervezetet és együttműködést, a KGST-t próbálták építeni és fejleszteni.² Miért, hogyan születhetett meg mégis e munka? Az első és legfontosabb nyilván a tudományos kíváncsiság volt. Az, hogy az érdeklődés éppen az európai integráció felé fordult, bizonyára kapcsolatba hozható a mester, NIZSALOVSKY Endre hatásával is.³ A NIZSALOVSKY Endre által szaklektorált (és alkalmanként ténylegesen fordított) jogszabálygyűjtemény, amely az *Európai Gazdasági Közösség Enciklopédiája* címen 1971-72 között jelent meg az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ kiadásában,

¹ MÁDL Ferenc: *Az Európai Gazdasági Közösség joga*. Budapest, 1974. 436 old. (MÁDL 1974.) A könyv átdolgozott angol fordítása néhány évvel később jelent meg: MÁDL, Ferenc: *The law of the European Economic Community. Enterprises, economic competition and the economic function of the state in the process of economic integration*. Budapest, 1978 (angol nyelvű kiadás), 330 old.

² A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST), amelyet 1949 januárjában hoztak létre a szovjet blokkhoz tartozó kelet-európai országok gazdasági fejlődésének elősegítésére és koordinálására.

³ A szeretett mester portréjához lásd MÁDL Ferenc: Nizsalovszky Endre. Arckép-vázlat születésének centenáriumán. In: MÁDL Ferenc – VÉKÁS Lajos (szerk.): *Emlékkönyv Nizsalovszky Endre születésének 100. évfordulójára*. Budapest, 1994. 13-30., 13-14. old.

„Hivatali használatra, kézirat gyanánt”, mintegy tucatnyi kötetben.⁴ Az idős professzor a munkába tanítványát, Mádl Ferencet is bevonta. Továbbá a monográfia, minden egyébként hangoztatott ideológiai fenntartás ellenére, beleillett az MTA Jogtudományi Intézete által is támogatott, végzett akkori nemzetközi jog-összehasonlító munkába, amely a gazdasági integrációk tanulmányozására is kiterjedt. A munka megírását támogatta az a gyakorlatias megfontolás is, hogy egy olyan külkereskedelemtől függő ország, mint Magyarország tudománya egyszerűen nem hunyhatta be szemét egyik legfontosabb kereskedelmi partnere, a „Közös Piac” működésének jogi rendje fölött.⁵ A szerző kutatóútjai is hamar visszafordíthatatlanná tették a téma iránti érdeklődését. Ahogy maga írta, túl sokat utazott és kutatott a nyugat-európai gazdasági integráció kérdéseiben ahhoz, hogy az egyes intézmények és problémák belső tartalmát, konkrét megjelenését és funkcionálását ne mutassa be.⁶

Mádl professzor könyvének – alcíme szerint – a vállalkozások, a gazdasági verseny és az állam gazdasági funkciója a gazdasági integráció folyamatában a témája. Ebből rögtön kiderül a monográfia egyedülálló felépítése, mert szintézisben ragadja meg a vállalkozások szabályozásának főbb területeit – egyrészt a vállalatok határokon átnyúló tevékenységét a letelepedés joga, a tőke szabad mozgása és a külföldi befektetések védelme szempontjából; másrészt azokat az intézkedéseket, amelyek célja a hatékony verseny támogatása az európai integráción belül. Valójában ugyanazon érem két oldaláról van szó: egyrészt a vállalkozásokra vonatkozó jog könnyítő, segítő, másrészt ellenőrző, korlátozó céljairól.⁷ A monográfia erénye a több jogágra tagozódó univerzum egységes szemlélete.

A mű sok szempontból valódi utazást kínál a múltba és a jövőbe.

Visszatekintés a múltba, mert az Európai Gazdasági Közösség korai szakaszába vezet minket, amikor láthatjuk az intézmények, a jogrendszer és az integráció építőköveinek és alapelveinek

⁴ MÁDL 1974. 8. margószám.

⁵ MÁDL 1974. 5-7. margószám.

⁶ MÁDL 1974. 10. margószám.

⁷ Ezt a szemléletet tükrözi a monográfia tagolása is, lásd alább e bevezető tanulmány 2-5. pontjait.

kialakulását. Mint amikor egy születőben lévő naprendszerben a csillag elkezdi sugározni, rögzülnek a bolygók pályái, és lassan eltűnik a köd. A Közösségek alapító atyái, Jean MONNET és Walter HALLSTEIN még éltek ekkor, vagy éppen csak távoztak az európai politikai élet színpadáról, de gondolataik és örökségük élénken hatottak, és gyakran megjelennek a könyvben. Az európai integráció olyan korabeli fő teoretikusaira, mint GROEBEN⁸ vagy IPSEN⁹ és KRONSTEIN,¹⁰ szintén rendszeresen hivatkozik a munka.

„Fabula de te narratur”, a mese rólunk is szól, akarta írni a szerző a kötet bevezetőjében, de a cenzúra nem engedte meg ezt az ékes és teljes mértékben igaz fordulatot. Néhány évvel később, a kötet átdolgozott, angol fordításában Mádl Ferencnek lehetősége nyílt arra, hogy kifejtse a téma iránti lelkesedését. „A szocialista jogtudomány nem hagyhatja figyelmen kívül, hogy Európa egyik felében – számunkra abszolút létfontosságú módon – egy új normarendszer jött létre, egy olyan jogrendszer, amely magát európai jognak vagy közösségi jognak nevezi. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy ez a rendszer elkezdtett működni; hogy szervezeti, jogi és eljárási intézményei elkezdtek működni.”¹¹ Éppen ezért az integráció jogának tanulmányozása, ahogy ez a könyv legelső §-ában rögtön megjelenik, „történelmi lecke”.

A monográfia magyar kiadása a következő fejezeteket tartalmazza: I. Bevezetés, II. A termelőerők, gazdasági helyzet, ipari szerkezet [...], III. Vállalatok és a gazdasági verseny az Európai Gazdasági Közösség pragmatista gazdaságpolitikájában, premisszák az elvekben, IV. A gazdasági integráció jogrendszere általában: a közösségi jog („Európa-jog”) és forrásai, V. Vállalat az integrációban a társasági jog integrációja útján, VI. A beruházások és a tőke mozgása az integrációban – általános szabályozási kísérletek és a közösségi jog csatornáin útján, VII. Gazdasági verseny az integrációban integrált jogi struktúra útján, VIII. Nemzetközi kartellek és monopóliumok, IX.

⁸ Lásd pl. GROEBEN, H. von der: Auf dem Wege zu europäischen Aktiengesellschaft. *Die Aktiengesellschaft* 1967. 4. sz. 1. és kk. old.

⁹ Lásd pl. IPSEN, H. P.: *Europäisches Gemeinschaftsrecht*. Mohr, Tübingen 1972. XL, 1092 old.

¹⁰ KRONSTEIN, H.: *Das Recht der internationalen Kartelle*. Schweitzer Verlag, Berlin 1967. XL, 518 old.

¹¹ MÁDL: *The law of the European Economic Community*. 9–10. old.

Állam a gazdaságban – állami vállalat és gazdasági verseny, X. Állam a gazdaságban versus immunitás, XI. Általános elméleti összegezés a közösségi jog funkciójáról és tárgyalt intézményeiről.

A kötet megjelenése után egy nyugat-németországi professzor állítólag megkérdezte, hogy a szerző ugyan miért foglalkozott egy ilyen „teljesen irreleváns témával” egy kommunista országban. De – mint a történelem bizonyította – a téma egyáltalán nem volt sem lényegtelen, sem érdektelen. Tizenöt évvel a monográfia első megjelenése után a szovjet típusú rendszerek összeomlottak Közép- és Kelet-Európában. Ekkorra már a magyar jogászok új generációja ismerhette meg a kötet tanulmányozásával az Európai Gazdasági Közösség jogát. Születőben volt a „Mádl-iskola”. A monográfia, kimondatlanul, tulajdonképpen a lehetséges jövő kereteit rajzolta meg. Húsz évvel később Magyarország benyújtotta csatlakozási kérelmét az Európai Unióhoz. Harminc évvel megjelenése után, 2004-ben az ország az integráció részévé vált. Ekkor már Mádl Ferenc mint köztársasági elnök hatalmazta fel a kormányt a csatlakozási okmány aláírására.

Nagy a kísértés, hogy folytassuk az időutazást, és megvizsgáljuk az 1970-es évek elején bemutatott jogi intézmények állapotát a mai helyzethez képest. Ez annál is könnyebb volna, mert a szerző igen éles szemmel választotta ki az európai gazdasági jog legérzékenyebb kérdéseit: a letelepedés szabadsága és a külföldi társaságok elismerése, az európai részvénytársaság (*Societas Europae*) a „tervező asztalon”, a tőke szabad áramlása és a külföldi befektetések védelme az EGK-ban, a verseny és annak eszközei, valamint az Európai Bíróság növekvő szerepe. Természetesen ha minden egyes jogintézmény esetében részletesen be akarnánk mutatni, hogy mi történt a könyv megjelenése óta eltelt közel öt évtizedben, melyek a változások a szabályozásban, akkor egy újabb nagymonográfiát kellene írunk. Ezért inkább összefoglaló jelleggel érdemes áttekinteni az egyes nagyobb részeket, és dióhéjban utalni az elmúlt évtizedek fejlődésére, ahol ez elkerülhetetlen. A változásokra a kötet új kiadásának kiegészített lábjegyzetei is utalnak, legalábbis a legdöntőbb pontokon.

2. GAZDASÁGI ALAPVETÉS

„Azt mondják, hogy a világot számokkal kormányozzák; én csak azt tudom, hogy a számok arról adnak számot, hogy a világot jól, avagy rosszul kormányozzák-e” – idézi Goethét Mádl Ferenc.¹² A már érintett, „történelmi leckét” megfogalmazó bevezetést követő II. fejezet éppen ennek jegyében, az elemzés gazdasági alapvetését adja, az adatok, számok, a statisztika nyelvén. Rendkívül összetett szemléletben, a tények feltétlen tisztelete mellett, olyan kérdéseket taglalva, mint az EGK helye a világgazdaságban, a koncentráció az iparban, az állami vállalatok és állami rendelkezések (közbeszerzések), az adóztatás és a regionális aránytalanságok kérdései. Külön vizsgálja az USA gazdaságának jelenlétét a világban, de az európai integráció összevetése az amerikai gazdaság teljesítményével, az Új Világ jogrendszerével tulajdonképpen az egész monográfiára jellemző, és egyik különleges értékét adja,¹³ hiszen folyamatosan jelen van egy hatalmas szövetségi állam szabályozása is mint hivatkozási rendszer. A későbbi fejezetekben feltűnnek az amerikai jog olyan fogalmai, mint a *concerted actions* vagy *collusive practices*, a *workable competition*,¹⁴ éppúgy, mint az amerikai versenyjog alfáját jelentő *Sherman Act* áttekintése vagy a hivatkozások az amerikai jó barát kolléga, BUXBAUM műveire.¹⁵

3. VÁLLALKOZÁSOK ÉS GAZDASÁGI TÁRSASÁGOK

A következő, III. fejezet a vállalat (vállalkozás) és gazdasági verseny, és általában az Európai Unió pragmatikus gazdaságpolitikájának korabeli összefoglalását adja, a IV. fejezet pedig a gazdasági integráció jogrendszerének geneziséjét, illetve 70-es évekbeli állapotát mutatja be. Tehát a kötet gazdasági jogi fókusza ellenére, mintegy az elemzések bevezetéseként, leírta az Európai Gazdasági Közösség

¹² MÁDL 1974. 11. margószám.

¹³ MÁDL 1974. 13., 16–17., 63., 199., 218. margószámok.

¹⁴ MÁDL 1974. 228., 236., 259. margószámok.

¹⁵ MÁDL 1974. 206., 217., 226., 259. margószámok.

akkori intézményi és jogi rendjét. Mádl Ferenc egyértelműen érzékelte az „autogeneratív fejlődésre”¹⁶ képes egészen új jogi normarendet,¹⁷ az Európai Bíróság, az előzetes döntés iránti eljárás kiemelkedő szerepét ebben,¹⁸ és a közösségi jogforrások fajtáinak bemutatása, illetve a jogharmonizáció mellett¹⁹ olyan emblematikus jogesetek, mint például a *Costa kontra ENEL*²⁰ segítségével elemezte a közösségi jog közvetlen hatályának, illetve elsőbbségének kérdését, mintegy valós időben tudósítva a bontakozó joggyakorlatról. Nem elveszve a részletekben, a szerzőnek a korabeli jogirodalomból leszűrte, máig érvényes megállapítását szeretném idézni az integráció előtt álló két járható útról, az integrációs jogrend és a tagállamok szuverenitása egymásnak feszüléséről: „...az egyik, amely a szövetségi struktúra további erősítése felé tart, az, amely a Római Szerződés bölcsőjénél a szerzők szeme előtt lebegett, a másik, amelynek hívei – elismerve a Római Szerződés szövetségi mechanizmusából következő pozitívumokat – fenn kívánják tartani a tagállamok teljes szuverenitását, azzal természetesen, hogy a tagállamok együttműködését optimális szintre kell fejleszteni.”²¹

Mai szemmel nézve is különösen érdekes az V. fejezet, amely végigveszi a vállalatok (vállalkozások) mozgására vonatkozó közösségi jogi keretet a letelepedés szabadságát biztosító rendelkezésektől a tagállami társasági jogok harmonizálásán át (nyilvánosság, semmisség, alapítás, alaptőke védelme...) az akkor még csak tervezet szintjén létező Európai Részvénytársaságig és az Európai Kereskedelmi Regiszterig. A letelepedés szabadságával kezdve a szerző a Római Szerződés alapvető rendelkezéseinek bemutatása mellett okkal tér ki a társaságok elismerésének a kérdésére és az ezt biztosítani szándékozó 1968-as egyezmény rendelkezéseire.²² (Ma már

¹⁶ MÁDL 1974. 79. margószám.

¹⁷ MÁDL 1974. 306. margószám.

¹⁸ MÁDL 1974. például 78. és 314–320. margószámok.

¹⁹ MÁDL 1974. 93–95. margószámok.

²⁰ MÁDL 1974. 111. margószám.

²¹ MÁDL 1974. 90. margószám.

²² MÁDL 1974. 105–106. margószámok.

tudjuk, hogy az Egyezmény végül nem lépett hatályba.)²³ Mádl Ferenc viszont, lényegében a jövőbe látva, hipotetikus tényállásként leírta a három évtizeddel később felmerült *Überseering*-ügy²⁴ körülményeit. Érdemes a fejezet vonatkozó bekezdését külön is idézni, mert tūpontos leírását adja annak a jogi problémának, amelyre utóbb az Európai Bíróságnak kellett választ adnia: „Elméletileg nyitva van most ui. a lehetősége annak, hogy – miután a bejegyzés érvényesége is a fogadó ország szabályai alá kerülhet – egy Hollandiában holland jog szerint megalakult és székhelyét később Franciaországba áthelyező vállalat nem létezőnek minősülhet, mert mondjuk a francia jog szerint a bejegyzés érvénytelenséggel járó hiányokkal vagy eltérésekkel történt. A másik elméleti lehetőség abban állhat, hogy pl. egy holland jog szerint alakult részvénytársaság az NSZK társasági jog szabályai szerint kénytelen volna felvenni a német társasági jog szervezeti előírásait, miszerint a részvénytársaságnak nemcsak igazgatótanácsa és közgyűlése van, hanem a *Vorstand* és a *Versammlung* között még egy *Aufsichtsrat*ot is létre kell hozni. Ezáltal ennek az NSZK-ban működő holland részvénytársaságnak a vezető szerveket illetően kétféle struktúrája is volna. Ezt az ellentmondást elméletileg csak azzal a feltételezéssel lehetne feloldani, hogy a kérdéses jogi személy a fogadó országba lépéssel elszakad az alapítás helyének jogától, és fiktíve a regisztrációs székhely is átkerül a fogadó országba.”²⁵ Ugyanilyen jelentős e fejezetben az Európai Részvénytársaságra vonatkozó korabeli szabályozástervezet elemzése. „Mélységes mély a múltnak kútja” – idézhetjük itt is Mádl Ferenc kedvelt és gyakran hivatkozott Thomas Mann-sorát, hiszen ezt a rendeletet²⁶ is csak évtizedekkel később fogadták el, számos közbenső változat után.

²³ KIRÁLY Miklós: A társasági jog nemzetközi vonatkozásai és az Európai Közösség joga. In: Miskolczi Bodnár Péter (szerk): *Európai Társasági Jog*. KJK-KERSZÓV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest, 2000. 21–37. old.

²⁴ C-208/00. sz. ügy, *Überseering BV és Nordic Construction Company Baumanagement GmbH (NCC)*, ECLI:EU:C:2002:632. A joggyakorlat fejlődéséhez l. KIRÁLY Miklós: A Daily Mailtől az Inspire Artig – Az Európai Bíróság ítéleteinek hatása a társasági jog értékválasztásaira. *Magyar Jog* 2004. No. 11. 680–687. old.

²⁵ MÁDL 1974. 106. margószám. A kiemelések a szerkesztőtől.

²⁶ A Tanács 2157/2001/EK rendelete (2001. október 8.) az európai részvénytársaság (SE) statútumáról.

Az eredeti tervezet pedig a kontinentális jogok szerinti társasági szervezetet²⁷ modellezett, sőt még egy sajátos büntetőjogi fejezetet is tartalmazott,²⁸ a munkavállalói érdekképviselőt viszont, eltérően a jelenlegi helyzettől, nem került volna külön irányelvbe.²⁹

4. A TŐKE SZABAD MOZGÁSA ÉS A KÜLFÖLDI BEFEKTETÉSEK VÉDELME

A vállalkozások mozgására vonatkozó fejezetet logikusan követi a kötetben a külföldi beruházások védelmének kérdése. A VI. fejezet rendre bemutatja a multilaterális tervezeteket, szabályozási kísérleteket és sikeres egyezményeket, így az 1965-ös Washingtoni Konvenciót³⁰ és a majdani Nemzetközi Biztosítási Ügynökség³¹ alapításához vezető előkészítő munkálatokat. Olyan nemzetközi instrumentumokról van szó, amelyekhez Magyarország vagy másfél évtized múlva csatlakozott. Ami az európai integrációt illeti, Mádl Ferenc joggal jegyezte meg a Közös Piac „jogrendszerének tapintatát”,³² vagyis azt, hogy a Római Szerződés (EGK-szerződés) mintha nem foglalkozna a külföldi beruházások kisajátítással és államosítással szembeni érdemi jogi védelmével. Ez a hallgatás különösen szembetűnő a kétoldalú beruházásvédelmi szerződések (BIT-ek) által nyújtott átfogó védelmi rendszerrel összehasonlítva.³³ (Az időközbeni fejleményekre utalva hozzátehetjük, hogy ez a különbség ma is fennáll, nemcsak a

²⁷ MÁDL 1974. 145. margószám.

²⁸ MÁDL 1974. 138/a. margószám.

²⁹ MÁDL 1974. 138/a. margószám, továbbá a Tanács 2001/86/EK irányelve (2001. október 8.) az európai részvénytársaság statútumának a munkavállalói részvételre vonatkozó kiegészítéséről.

³⁰ Convention on the Settlement of Investment Disputes between States and Nationals of other States opened for signature at Washington, 18 March 1965. Magyarországon kihirdette az 1987. évi 27. törvényerejű rendelet.

³¹ Convention establishing the Multilateral Investment Guarantee Agency (with annexes and schedules). Concluded at Seoul on 11 October 1985. Magyarországon kihirdette az 1989. évi 7. törvényerejű rendelet. Lásd továbbá 2012. évi XLIV. törvény a Nemzetközi Beruházásbiztosítási Ügynökség létrehozásáról szóló Egyezmény módosításának kihirdetéséről.

³² MÁDL 1974. 171-173. margószámok.

³³ MÁDL 1974. 165-168. margószámok.

BIT-ek, hanem az Észak-Amerikai Szabadkereskedelmi Térség alapszerződésai, a NAFTA és utódja, a jelenleg hatályos USMCA³⁴ tekintetében is.)

Mádl Ferenc monográfiája azonban már 1974-ben megállapította, hogy bár az Európai Gazdasági Közösség nem alkotott olyan eszközt, amely kifejezetten az egyik tagállam természetes és jogi személyeinek beruházásait védte volna egy másik tagállamban történő kisajátítással szemben, a vállalkozásokkal kapcsolatos elfogadott jogszabályok lényege éppen az volt, hogy a beruházás szabadságát minden diszkriminatív gyakorlattal szemben meg kell védeni. Ezek közé tartoznak a Római Szerződés vonatkozó részei mint fő források, azaz a vállalkozások letelepedéséről szóló akkori 52–58. cikk, a tőke (befektetések) mozgásáról szóló 67–73. cikk, valamint a vállalkozások diszkriminációmentes piaci hozzáféréseinek feltételeiről szóló 132. és 220. cikk.³⁵ Ezek a rendelkezések, együttesen értelmezve, alapvetően biztosítják a beruházások védelmét. A feltételezés merész volt. Ebben az időszakban a tőke mozgások felszabadítása lépésről lépésre történt, és csak nagyon lassan haladt előre. A befektetések védelme pedig a Római Szerződés legalábbis e tekintetben igen óvatosan megfogalmazott rendelkezéseinek tág értelmezését igényelte. A tétel gyakorlati tesztjére több évtizeddel később került sor, egy éppen Magyarországon indult előzetes döntéshozatali eljárásban, a C-52/16. és C-113/16. sz. egyesített ügyekben.³⁶ Az Európai Bíróság pedig ítéletében egyértelművé tette, hogy a tőke szabad mozgására vonatkozó rendelkezések biztosítják egy másik tagállam állampolgárainak tulajdonjogát/hasznélvezetét és külföldi befektetései védelmét is. A Mádl Ferenc által négy évtizeddel korábban felvázolt elméletet a legmagasabb szinten érvényesítették, azzal a megszorítással, hogy az Európai Bíróság ítéletében csak a tőke szabad mozgására hivatkozott, és nem utalt a letelepedés szabadságára vonatkozó rendelkezésekre.

³⁴ United States–Mexico–Canada Agreement, hatályba lépett 2020. július 1-én.

³⁵ A hatályos állapothoz lásd az Európai Unió működéséről szóló szerződés, az EUMSz 49–55., 63–66. és 199. cikkeit.

³⁶ „SEGRO” Kft. és Günther Horváth kontra Vas Megyei Kormányhivatal Sárvári Járási Földhivatala és Vas Megyei Kormányhivatal, C-52/16. és C-113/16. sz. egyesített ügyek, ECLI:EU:C:2018:157.

5. VERSENYJOG

A könyv legterjedelmesebb részét kétségtelenül a versenyjogi elemzés adja. Bizonyosan idesorolható az Európai Gazdasági Közösség gazdaságpolitikáját áttekintő már említett III. fejezet, a versenyjogi szabályozását érdemben bemutató VII. fejezet, a nemzetközi kartellekkel és monopóliumokkal foglalkozó VIII. fejezet, az állami vállalatot vizsgáló IX. fejezet, sőt, egyes elemeiben még az immunitással foglalkozó X. fejezet is kapcsolódik a kérdéskörhöz. A szerzőnek a témakör hiteles bemutatáshoz a Magyarországon akkor uralkodó marxista politikai gazdaságtan több tételét is meg kellett haladnia. A marxi-lenini közgazdaságtan³⁷ ugyanis nem ismerte még a versenyjog jelenségét, szerepét, és alapvetően a korlátlan versenyt engedő állammonopolista kapitalizmus 50-100 évvel korábbi fogalomtárával próbálta (sikertelenül) leírni a modern piacgazdaságokat és a gazdasági, társadalmi folyamatokba beavatkozó állam jelentőségét. A versenykorlátozó magatartások, hasonlóképpen az uralkodó helyzettel való visszaélés tilalmát egyszerűen nem lehetett a kartellek és monopóliumok uralkodóvá válásáról szóló, akkoriban bevett kommunista dogmákkal megközelíteni. A szerző természetesen nem volt abban a helyzetben, hogy mindenestül sutba dobja a hivatalos ideológiát, de igazi a „dolgot őt magát nézzük” szemléletben, egyfajta kérlelhetetlen alapossággal mutatta be a marxizmus által nem érzékelt új világot, a kartell fogalmát³⁸ éppúgy, mint a nemzetközi kartellek problémáját vagy az uralmi helyzet leírását és kérdését,³⁹ figyelemmel a Római Szerződés 85–86. cikkeire,⁴⁰ gyakran nemcsak az európai integráció, de az NSZK vagy az USA joga felől is közelítve.⁴¹

³⁷ Lásd ehhez MARX *Tőke* és LENIN *Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka* c., Mádl Ferenc által is kényszerűen idézett munkáit. A marxizmus-leninizmus közgazdaságtanának kritikájára a kötet vonatkozó részéhez fűzött lábjegyzetben térünk ki.

³⁸ MÁDL 1974. 214. margószám.

³⁹ MÁDL 1974. 228. margószám.

⁴⁰ A hatályos állapothoz lásd az EUMSZ 101-102. cikkeit.

⁴¹ MÁDL 1974. 217., 225., 234., 259–262. margószámok.

Az elemzésben részletesen megjelennek a korai nagy versenyjog ítéletek, mint a *Continental-Can*,⁴² *Consten-Grundig*,⁴³ *Kininartell*,⁴⁴ *Farbstoffe*⁴⁵ emblematikus ügyek, az Európai Bizottság álláspontjával együtt.⁴⁶ Látjuk az utóbb komoly karriert befutott csoportmentesség intézményének kialakulását⁴⁷ és példáját a kooperációs szerződéssel összefüggésben.⁴⁸ Feltűnik a fúzió, mint gazdasági jelenség, egyenesen a fúzió-eufória beszédes cím alatt⁴⁹ társasági jogi szempontból⁵⁰ és a majdani fúziókontroll versenyjogi rendezése oldaláról is,⁵¹ amely csak harminc év múltán ölt majd normatív formát.⁵² A pontos elemzéshez egy további bravúr is szükség volt, megteremteni az európai gazdasági jog magyar jogtudományi terminológiáját, amely akkoriban jórészt hiányzott, vagy csak első kísérletek szintjén létezett. Ez annál nagyobb kihívás volt, mert akkoriban a nyugat-európainak megfelelő társasági jog vagy versenyjog egyszerűen nem is létezett Magyarországon.

Mivel Magyarországon akkoriban uralkodó szerepe volt az állami tulajdonnak, a „szocialista vállalatnak”, a szerző kiemelt figyelemmel fordult a modern beavatkozó állam, a nyugati állami vállalat, az államközi vállalat, az állami támogatások szerepe és intézményrendszere felé, angol és közös piaci példákon keresztül.⁵³ Kritikusan értékelte az állami támogatásokkal kapcsolatos első EuB-döntéseket. Szigorúan számba vette a támogatási kudarcokat, mint amilyen például a *Concorde* repülő projektje,⁵⁴ adott esetben a gazdasági, műszaki, technikai részletekbe menően, látható érdeklődéssel és élvezettel. Más oldalról közelítve az akkor még csak igen

⁴² MÁDL 1974. 203., 239. és további margószámok.

⁴³ MÁDL 1974. 223., 242. margószámok.

⁴⁴ MÁDL 1974. 45., 223., 242. és további margószámok.

⁴⁵ MÁDL 1974. 223., 242., 269. és további margószámok.

⁴⁶ MÁDL 1974. 273–279. margószámok.

⁴⁷ MÁDL 1974. 203. margószám.

⁴⁸ MÁDL 1974. 204–213. margószámok.

⁴⁹ MÁDL 1974. 30., 42–44., 74. margószámok.

⁵⁰ MÁDL 1974.118–126. margószámok.

⁵¹ MÁDL 1974. 232. margószám.

⁵² A Tanács 139/2004/EK rendelete a vállalkozások összefonódásának ellenőrzéséről.

⁵³ MÁDL 1974. 9. pont, 280–282., 285–286., 288., 331. és további margószámok.

⁵⁴ MÁDL 1974. 297–298., 305. margószámok.

embrionális formában létező, reményt keltő elképzeléseket is jól látta, mint a majdani *Airbus*-együttműködést.⁵⁵ És megjelent a munkában az állami megrendelés jelentősége,⁵⁶ sőt a mára oly fontossá vált európai közbeszerzési jog ősképe is.⁵⁷ Tehát a szerző az európai versenyjog mindegyik nagy területét bemutatta, jelentőségüket érzékeltette.

6. ÖSSZEGEZVE

Újra átfogóan szólva a monográfiáról, azt lehetne mondani, hogy az a vállalkozásokra, társaságokra vonatkozó szabályozás, a versenyjog vagy a beruházásvédelem kérdései mellett nagyon világosan és hitelesen szólt az európai integráció egészéről is. Nemcsak elfogadta a Közös Piacot mint realitást, de korán érzékelt az európai felfutás jeleit, sikereit,⁵⁸ és látta, hogy az integráció „előrehaladásra van ítélve”.⁵⁹ Mindez nem zárja ki annak elfogadását, hogy az integráció története válságok története is,⁶⁰ e megállapítás igazságát máig tapasztaljuk.

Összességében a kötet az EGK intézményi és gazdasági jogának beható elemzését adta. A hazai fejlődés szempontjából különösen fontos, hogy az integráció gazdasági joga területén szinte minden kérdést vizsgált, amivel a rendszerváltozás utáni évtizedekben a jogalkotásnak és közigazgatásnak meg kellett birkóznia. Ez az átfogó elméleti háttér biztosította azt is, hogy Mádl Ferenc, utóbb az Antall-kormány tárca nélküli minisztereként, kompetens volt az európai integráció ügyeiben éppúgy, mint a privatizáció folyamatának felügyeletében.

Természetesen a kötet első kiadásának megjelenése, 1974 óta sok minden megváltozott. Az Európai Közösségeknek eredendően hat, majd a monográfia publikálása idején kilenc tagja volt, jelenleg már 27 tagállama van az Európai Uniónak, Magyarország 2004-ben

⁵⁵ MÁDL 1974. 45. és 305. margószám.

⁵⁶ MÁDL 1974. 50–54., 280–281. margószámok.

⁵⁷ MÁDL 1974. 299. margószám.

⁵⁸ MÁDL 1974. 45–49. margószámok.

⁵⁹ MÁDL 1974. 90. margószám.

⁶⁰ MÁDL 1974. 57. és 90. margószám.

csatlakozott. Viszont az Egyesült Királyság a Brexit népszavazás nyomán már elhagyta az integrációt. Az Európai Parlament többé nem konzultatív szerep tölt be, megjelent az Európai Tanács az intézmények között, időközben hatalmasra duzzadt az európai társasági jogi, még inkább versenyjogi, közbeszerzési szabályozás és joggyakorlat. Évtizedek óta forgalomban van az Unió közös pénze, az euró, és egyre fontosabb szerepet tölt be a polgárok jogai védelmében az Alapjogi Charta. Mégis, a könyv alapvető üzenete, a hit az európai architektúra és jogrendszer jelentőségében és életképességében, máig aktuális.

Végül, ami a kötet új kiadása során követett szerkesztői gyakorlatot illeti: az eredeti kötet tagolása, fő szövege, a margószámok és lábjegyzetek számozása érintetlen maradt. Ugyanakkor a lábjegyzetek külön szedéssel jelzett kiegészítései, bővítései a legfontosabb területeken tájékoztatnak az időközben bekövetkezett változásokról, köztük a legfontosabb új másodlagos jogforrásokról, jogirodalomról. A szerkesztő külön megköszöni MIKE Károly értékes közgazdaságtani észrevételeit és PAPP Mónika javaslatait az újabb versenyjogi irodalom tekintetében. A kötet végén kiegészítő irodalomjegyzék tájékoztat az egyes fejezetekben tárgyalt kérdésekkel foglalkozó újabb jogtudományi munkákról, illetve egy megfelelési táblázat a Római Szerződés (Európai Gazdasági Közösségről szóló Szerződés, EGKSz) és az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés (EUMSz) releváns fejezeteinek összehasonlításáról. Így jelenhet meg együtt a régi és új szabályozás, remélhetőleg egyedülálló módon tudósítva az EGK jogának geneziséről és az EU gazdasági jogának mai állapotáról. E történeti (vertikális) jogösszehasonlítás ma is nagyban segítheti az integráció fejlődésének és jogának jobb megértését.

Király Miklós

tanszékvezető egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem,
Állam- és Jogtudományi Kar, Nemzetközi Magánjogi és Európai
Gazdasági Jogi Tanszék

I. FEJEZET

BEVEZETÉS

1. § A téma – történelmi lecke

1-7. Miért?

8-10. Amire ez a tanulmány vállalkozott

1. §

A TÉMA - TÖRTÉNELMI LECKE

MIÉRT?

1. Az európai gazdasági integráció jogi kérdéseinek feldolgozása és megoldása a jogtudomány számára valóban történelmi lecke. Olyan kihívás, amelyet Európa gazdasági és politikai fejlődése termelt ki a szocialista és nyugat-európai országokban egyaránt. Olyan kihívás, amelyre a tudományos válaszokat keresni a *KGST-országok gazdasági integrációját illetően* már évek óta természetes dolog, sőt „történelmi parancs...”, amelyben politikai gondolkodásunk és cselekvőképességünk vizsgafeltétele lesz – mégpedig nemzetközi síkon –, hogy miképp leszünk képesek hatni a gazdasági viszonyokra.”¹ A kihívás a jogtudományban az új utak izgalmát ébresztette. Az útra indulókban tervek és remények gomolyognak, amiknek realitását nem mindenestül lehet előre végiggondolni; alakulásába különböző tényezők különbözőképpen beleszólnak; a terveket – tudják előre, tán fáj is nekik – esetleg át kell rendezni. Egy dolog azonban bizonyos. Az nevezetesen, hogy ez is, mint minden izgalmas vállalkozás, történelmi elhatározásokat érlel, és az elhatározások megvalósításához – különösen, ha ezek a tudományos indikációk irányába esnek – kivételes energiákat ébreszt. Hozzávetőlegesen ilyen jelleggel tette fel a jogtudomány a kérdést: „szocialista gazdasági integráció: milyen jogi mechanizmust?”² Ennek jegyében történtek izgalmas kísérletek arra, hogy a jog és jogtudomány hagyományos kategóriát

¹ L. NYERS Rezső tanulmányát a szocialista országok gazdasági integrációjáról. (Forrásjegyzékben: NYERS.)

² L. a szerző „A gazdasági integráció egyik fő kérdése: milyen jogi mechanizmust?”, ill. más e tárgyban írt tanulmányait. Forrásjegyzékben: MADL (1), (2), (7), (9), (12).

és intézményeit a tudomány művelői a valóság új tényein mintegy leteszteljék, tudományos felelősséggel új jogi fogalmakat és intézményeket fogalmazzanak meg, egyáltalán jogtudományunknak e területen kicsit lomha derce lisztjét valamiképp a XX. század második felének kovászával alkotóbb életre indítsák, jogtudományi gondolkozásunkat a problémák és tudományos feladatok súlyosságára és sokaságára – a nézetek és nézeteltérések nemegyszer erősen sarkított jogirodalmi ütköztetésével³ – egyáltalán rádöbentsék. Azóta a szocialista gazdasági integráció jogi problematikája egyre több jogtudományi írás és konferencia tárgya.

2. Ez a munka azonban a nyugat-európai *tőkés gazdasági integráció* jogi mechanizmusáról szól. Első látszatra azt lehetne mondani, hogy e téren nincsenek a jogtudománynak olyan történelmi leckéi, pláne nincs olyan történelmi parancsa, mint volt és van a szocialista országok integrációját illetően. Ebből azonban csak annyi igaz, hogy *olyan* leckéje, *olyan* parancsa nincs. De hogy leckéje és parancsa van nézni, kritikailag látni és tudni azt, ami tőlünk néhány száz kilométerre történik és végső soron a mi húsunkba is vág, ezt csak az tagadhatja, akit igazában hazai dolgaink sem érdekelnek eléggé.

A másik reakció meg az lehetne: minek és kinek bizonygatni még a nyugat-európai gazdasági integráció tanulmányozásának indokoltságát, amikor az Európai Gazdasági Közösség egyik miniszterének Moszkvában azt mondták, hogy „a KGST elismeri a Közös Piacot mint realitást... *Fagyetjev*, a KGST főtitkára megbízást kapott a kapcsolat létesítésére... számos probléma van, amit a két gazdasági csoportosulás közösen oldhatna meg... a labda az Önök térfelén van, várjuk az Önök válaszát,⁴ a Közös Piacról meg azt

³ L. a „Nézetek és nézeteltérések a gazdasági integráció jogtudományi kérdéseiről” c. írást. (Forrásjegyzékben: MÁDL-SÓLYOM.) [*A gazdasági integráció aktuális jogi kérdéseit tárgyalja a Legal Issues of Economic Integration c. periodika a WoltersKluwer gondozásában. – a szerk.*]

⁴ *Világgazdaság*, 1973. július 27. („A KGST és az EGK kapcsolatba lép?”); akik mondták (a sajtó szerint): Koszigin és Gromiko; akinek mondták: Thorn luxemburgi külügyminiszter. [*Az EGK és a KGST végül csak 1988-ban ismerte el egymást. Lásd ehhez Council Decision of 22 June 1988 on the conclusion of the Joint Declaration on the Establishment of official relations between the European Economic Community and the Council for Mutual Economic Assistance; O.J. 1988, L 157/34. – a szerk.*]

jelentik, hogy Fagyejev már tárgyal az Európai Gazdasági Közösség minisztertanácsának soros elnökével a lehetséges együttműködés előkérdéseiről, és a kérdés hamarosan a minisztertanács elé kerül.⁵ Bár magam is azt hiszem, hogy ez a fejlemény a fejlődés objektív törvényszerűségeinek kifejezője, a jéghegynék az a csúcsa, amiről minden hajós tudja, hogy a csúcs alatt olyan masszív erő van, amit nem figyelembe venni több mint nem okos dolog. Mégis – miután a tudományos megfigyelésben a jelenség mögötti lényeg megragadása a lényeg – hadd álljanak itt azok az érvek, amelyek a jéghegyre vonatkoznak, azokat az objektív tényeket és fejlődési folyamatokat jelzik vagy ragadják meg, amelyek miatt a nyugat-európai gazdasági integráció jogi mechanizmusával foglalkozni szintén elháríthatatlan történelmi lecke.

3. A technikai-tudományos forradalom, általában a technológiai fejlődés és a világ gazdaság fejlődésében való megjelenése olyan egyetemes folyamat, amelyben a szocialista és nem szocialista országok erős gazdasági összefonódása, sőt viszonylag erős egymásrautaltsága a Keleten és Nyugaton ható szabályrendszer ismeretét, a két rendszer közötti forgalmat közvetítő jogi csatornák fejlesztését igényli. Ehhez járul, hogy – hasonló következményekkel és követelményekkel – a hagyományos áruforgalom területén is fokozódik a nemzetközi interdependencia, sőt a jelentős fokú integrálódás is; különösen, ha pl. az energiarendszerek és energiahordozók vagy a fuvarozás és a hírközlés mai nemzetköziesedésére gondolunk. A XX. század második fele egyre inkább egy új fejlődési törvényszerűséget vetít elénk. Azt nevezetesen, hogy bár a szocialista, majd a harmadik világ világpiaci megjelenésével a régi egységesen tőkés világpiac megbomlott, és ezek a „világpiacok” eltérő belső törvényszerűségek keretei között belsőleg eltérően fejlődnek, sőt ezek egy ideig egymásra kevés tekintettel éltek, együttműködésük – a XX. század második felére egyre jobban ható technológiai, nemzetközi gazdasági és politikai tényezők és fejlemények feltételei között – *a világpiac egyfajta új egységét* is létrehozta. Ebben az egységben jut egyre jelentősebb szerephez a

⁵ *The Times*, 1973. augusztus 28. 4. old. („Comecon move to establish link with EEC”)rp.

belső szabályozó rendszerek elismerése és ismerete többek között a különböző rendszerek közötti forgalmi csatornák megteremtése vagy optimalizálása végett is. Példával szimbolizálva helyzetünket: a feladat a francia társasági jog ismeretétől kezdődik – egyebek között azért, mert vállalatainknak Franciaországban vállalataik vannak, és tudni kell, mit tehetnek – és a nemzetközi kereskedelem jogának fejlesztését szolgáló ENSZ vállalkozásig (UNCITRAL) terjed, amelyet Magyarország éppen az előbb jelzett megfontolásokból kezdeményezett.

Magyarország számára a világpiac legfontosabb „darabja” természetesen az a rész, amely bennünket gazdaságilag és földrajzilag legközvetlenebből közrevesz, amely útján egyrészt szocialista világpiaci „tagságunk” (ez a KGST), másrészt az egységes világpiaci „tagságunk” megjelenik és gazdaságilag megvalósul. Ez az utóbbi elsősorban és döntően a Nyugat-Európa, amely, ma nem nagy túlzással, a Közös Piacot jelenti. Mindaz, ami a fent mondottak szerint általánosságban érvényes, itt és most és Magyarország számára különösen érvényes. Áll ez a gazdaságok szabályozórendszerének kölcsönös ismeretére, valamint a közvetítő csatornák fejlesztésére is.

4. Az egyetemes biztonság, a világbéke és a *békés egymás mellett élés* egészéből Magyarország számára különös jelentősége megint csak az európai biztonságnak és békés koegzisztenciának van. Nagy jelentőségű fórumon is megfogalmazták, hogy a már általánosságban jelzett fejlődési törvényszerűség – a világpiac új feltételek közötti egysége – itt ölt legvalósabb formát: „Európában létrejöttek a feltételek a tartós biztonsági és *együtműködési rendszer* megteremtéséhez.”⁶ Az európai biztonsági értekezlet eddigi fejleményei már jelzik, hogy a béke és biztonság garantálásának Európában egyik legdöntőbb csatornája az európai gazdasági együttműködés fokozása, a jogi feltételek átfogó fejlesztése útján is. Ez el sem képzelhető a két integrációs rendszer jogi mechanizmusának ismerete és viszonyának fokozatos rendeződése nélkül.

⁶ Az SZKP Plénúmanak 1973. április 27-i határozatából, közli: *Népszabadság*, 1973. április 28., 2. old.

5. A szocialista országok gazdasági integrációja, a KGST ismételt állásfoglalásai, alapvető jogi okmányai szerint is a *KGST kifelé nyílt*, azaz épít a nyugat-európai országokkal való különböző szintű, különösen azonban az intenzív vállalati együttműködésre mind az áruforgalom, mind a kooperációs szerződések, mind pedig a közös gazdasági társulások formájában. Ez a szocialista országok vállalatainak nagy arányú közös piaci mozgását és tevékenységét feltételezi, ahogy a közös piaci vállalatok KGST-n belüli gazdasági tevékenysége is erősödik.⁷

6. Mindezen belül *Magyarország helyzete különösen* indokoltta teszi a Közös Piac megfelelő szabályrendszerének ismeretét, hiszen Magyarország külkereskedelem-orientáltsága különösen nagy, és nem szocialista országokhoz fűződő külgazdasági kapcsolatainkban a Közös Piac országai jelentik a döntő súlyt (mind az áruforgalomban, mind a hitel- és tőke tranzakciókban, mind a több százra rúgó nagy kooperációs szerződések területén, mind pedig a társulási formákban jelentkező beruházásokban).

A fentiekben jelzett fejlődési törvényszerűségek és tények felismerése jut kifejezésre azokban a hivatalos hazai gazdaságpolitikai megnyilatkozásokban, amelyek hangsúlyozzák, hogy ismernünk és elemeznünk kell a kapitalista, különösképp a fejlett nyugat-európai gazdaság egészét és mechanizmusának gazdasági, szervezeti és jogi elemeit is; látni kell ui., hogy a fejlett nyugat-európai országok számos jelentős fejlettségi mutatói szempontjából egyebek között azért állnak előttünk, mert az új technikának a gazdaságba való behatolási és terjedési sebessége nagyobb, ennek jogi mechanizmusa valamiképp optimálisabb, ill. mert a gazdasági növekedés ösztönzéséhez jól hasznosítják a nemzetközi gazdasági együttműködést – jó szervezeti jogi struktúrát építettek ki; ezt megismerni és elemezni saját gazdasági növekedésünk fokozása szempontjából is szükséges, nem is beszélve azokról az érdekekről, amelyek vállalatainknak az ezekben az országokban való tevékenységének igényeiből adódnak; a gazdasági fejlettséget a tőkés országokban „beárnyékolja sok

⁷ A nyíltság kérdésének jogi elemzéséhez l. MÁDL (7), 521, MÁDL (8), 70. old.; az ún. kelet-nyugat közös vállalatok jogi kérdéseire, MÁDL (9), 121. és kk. old.

minden, ami antiszociális, ami embertelen, ami erkölcstelen, s ami együtt jár a kapitalizmussal, és lehetetlenné teszi, hogy a dolgozó tömegek számára választási alternatívát jelentsen a szocializmussal szemben. Nekünk mégis elemeznünk kell a gazdasági teljesítménynek azt a részét is, amelyben még viszonylag el vagyunk maradva, keresnünk kell jobb helyzetük okát.”⁸

7. A szocialista országok, köztük Magyarország *közgazdaságtudományi irodalma* hamar reagált a fentiekből adódó igényekre. A nyugat-európai gazdasági integráció gazdasági kérdéseire nézve ma már nagynak nevezhető marxista irodalom van.⁹ Ebben még további fejlődés is várható, miután az Országos Távlati Tudományos Kutatási Terv „Középtávú világgazdasági prognózis” c. kutatási fő iránya az európai integrációs folyamatok vizsgálatát még jobban előtérbe állította. E kutatási program fősodra ui. arra irányul, hogy feltárja: Magyarország nemzetközi gazdasági kapcsolatait a világgazdasági mozgások miként befolyásolják, a világgazdasági folyamatok tudományos prognosztizálásával népgazdaságunk korszerű külgazdasági lépéseit segítse. Nem kell mondani, hogy a tőkés világból számunkra a legfontosabb éppen a Közös Piac gazdaságának ilyen jellegű tudományos figyelése.¹⁰

AMIRE EZ A TANULMÁNY VÁLLALKOZOTT

8. *A magyar jogtudományban* e palettára még kevés szín és forma került. Ami van, az – sajnos, de tény – alig több, mint a közgazdaságtudományi munkákban kénytelen-kelletlen adott jogi elemzések, egy-egy folyóirat-tanulmány összesen 3–4 – ha ismereteim nem

⁸ Az idézet és a fenti okok kiemeléséhez l. NYERS REZSÓ: *Jövedelmezőség és jövedelemelosztás* (előadás 1970. V. 21-én a Politikai Akadémián, közli a 22-i napilap, *Népszabadság, Magyar Nemzet*).

⁹ L. a Forrásjegyzékben: CZETTLER, GYULAI, HEDRI, KOZMA, PALÁNKAI, SÜLYOK.

¹⁰ L. *Középtávú világgazdasági prognózis*. Tervtanulmány. Gazdaság- és Jogtudomány, 1972. évi 3–4. sz. 259–266. old.

csalnak, talán csak három¹¹ – szerzőtől, no meg jelen munka szerzője munkáinak kicsi sora a Közös Piac ún. európai gazdasági jogi mechanizmusáról.¹² Ez minden. E munkának jut ezért az a feladat, hogy a fentiekből adódó igényeket – valamennyire átfogó kritikai képet nyújtani a közös piaci integráció jogi struktúrájáról és annak működéséről – első nagyobb kísérletként kielégítse.

Egy ilyen jogtudományi munka szükségességét, mint azt már az eddig mondottak is érzékeltetik, a *gyakorlati igények* vetették fel. Számos felsőbb szintű hazai állásfoglalás előkészítéséhez (pl. az európai gazdasági biztonsági értekezlet „Kelet-Nyugat vállalatközi gazdasági együttműködés” c. programja magyar anyagának előkészítése során),¹³ továbbá konkrét kelet-nyugati nagyobb gazdasági vállalkozások jogi előkészítésénél ismételten szükség volt a Közös Piac megfelelő jogi szabályzóinak számbavételére és ismeretére is. Ez a gyakorlati „kereslet” bizonyonnyal egyre nagyobb súllyal jelentkezik, hiszen vállalatunk közös piaci vonzatú tevékenységének fejlesztése nélkülözhetetlenné teszi az integrált piac jogi feltételrendszerének beható ismeretét. Egyebek között ez a magyarázata annak, hogy a

¹¹ VALKI László, MEZNERICS Iván és GYÖRGY Ernő írásaira gondolok (I. a Forrásjegyzékben). [*Fél évszázad múltán rendkívül gazdag az Európai Unió kérdéseit tárgyaló hazai jogirodalom. Csak példálódzó jelleggel néhány mű: BERKE Barna, PAPP Mónika: Az Európai Unió gazdasági joga II. Az Európai Unió versenyjoga. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2018. GOMBOS Katalin: Európai jog - Az Európai Unió közjoga. In: KENDE Tamás, SZÜCS Tamás, JENEY Petra (szerk.): Európai Közjog és politika. Negyedik, átdolgozott kiadás, Wolters Kluwer, Budapest, 2018. KIRÁLY Miklós (szerk.): Az Európai Unió Gazdasági Joga I., Négy szabadság, közös kereskedelempolitika. Második, átdolgozott kiadás, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2021. MARTONYI János: Nyitás és identitás: Geopolitika, világkereskedelem. Európa, Iurisperitus Kiadó, Szeged, 2018. MARTONYI János: Nemzet és Európa - Emlékirat helyett. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2021. OSZTOVITS András (szerk.): Az Európai Unió alapító szerződéseinek magyarázata. Complex, Budapest, 2008. VÁRNAY Ernő - PAPP Mónika: Az Európai Unió joga. Complex, Budapest, 2016. SOMSSICH Réka: Egységes jog - egységes értelmezés? Az uniós jog értelmezése a tagállami bíróságok szintjén. Budapest, 2016. SZABADOS, Tamás: Economic Sanctions in EU Private International Law. Hart, 2019. - a szerk.]*

¹² Ld. a Forrásjegyzékben.

¹³ Így pl. annak a munkának a keretében, amely az európai biztonsági értekezlet gazdasági együttműködési problémájához a Világgazdasági Tanács megbízásából készült (MÁDL Ferenc: *Európai gazdasági együttműködés vállalati szinten. Lehetőségek és problémák. A jogi szabályozás kérdéseiről.* Budapest, 1973. március, kézirat a VGT-nál, 97. old.)

már említett „Középtávú világgazdasági prognózis” c. távlati kutatási tervtéma a nyugat-európai gazdasági integráció jogi szabályzó rendszerének feldolgozását is „prognózisba” tervezte; a jogi szabályzó rendszer alakulása, ennek mintegy előrejelzése egyik fontos tényezője népgazdaságunk külgazdasági stratégiájának. A növekvő gyakorlati igények vezettek arra a jelentős hazai vállalkozásra is, amelynek eredményeként az *Európai Gazdasági Közösség Enciklopédiája* címmel az EGK szinte teljes jogszabályanyaga tíz terjedelmes kötetben franciáról készült fordításban ma már magyar nyelven is hozzáférhető.¹⁴

A jogtudományi kritikai feldolgozás szorosan vett *elméleti-jogtudományi szempontból* sem halasztható. A szocialista jogtudomány sem mehet el mintegy szó nélkül amellett, hogy a minket nagyon is érdeklő Európa egyik felében létrejön egy új normarend – az ún. Európa-jog vagy közösségi jog (ahogy ez a jogrend magát nevezi) –, ez funkcionálni kezd, kibontakozik széles szervezeti, anyagi és eljárásjogi intézményrendszere, amellyel újszerűen kíván válaszolni a kapitalista termelési viszonyok és a termelőerők fejlődése közötti ellentmondásra, sőt részben helyébe lép a korábbi nemzeti jogrendszereknek, és ezek az országok felénk is ebben az új jogi felállásban kívánnak megjelenni. Jogtudományunknak erről a fejleményről tudomást kell vennie, amit csak beható kritikai elemzéssel tehet. Az elméleti problémák sorában kell és lehet nézeteinket kifejteni. Csak néhányra utalva: a termelőerők fejlődése és a termelési viszonyok ellentmondása, ill. ezek feloldási kísérletei az ún. szupranacionális szabályozórendszerben, az „európai gazdasági vagy közösségi jog”-ban; a tulajdoni viszonyok szerepe és apológiája a közösségi szinten „elabsztrahált” jogi megoldásokban; a tőke nemzetközi mozgásának ezen új jogrendszerében ható általános törvényszerűségek, különös tekintettel az általános nemzetközi politikai és gazdasági viszonyokból adódó más erőkre és meghatározó tényezőkre (szocialista és harmadik világ, békés koegzisztencia, a világgazdaság egysége stb.); az általános törvényszerűségek megjelenése a konkrét intézményekben a szuverenitástól és beruházások védelmétől

¹⁴ L. a Forrásjegyzékben: *EGK Enciklopédia*.

a nemzetközi gazdasági társulásokon át a nemzetközi monopóliumok és kartellekkel szembeni – minket is érintő – védelem jogi szabályozásáig és az állami immunitás „átértékeléséig”.

Az elmondottakból folyóan *a. jogi oktatás* sem nélkülözheti e problémakör tárgyalását. Pl. az Eötvös Loránd Tudományegyetemen az „Összehasonlító kereskedelmi- és magánjog” c. kollégium tárgya a fejlett tőkés államok főbb kereskedelmi és magánjogi intézményei; ennek körében természetesen tárgyalni kell a Közös Piac ténylegesen funkcionáló kereskedelmi jogi szabályozóit is; ehhez jelen munka tárgya körében végzett kutatások eddig is már számottevő segítséggül szolgáltak.

9. A történelmi lecke – az Európai Gazdasági Közösség integrációs szabályozórendszerének elemzése és monografikus feldolgozása – persze túl nagy feladat ahhoz, hogy egyetlen munka keretei között végezni lehetne vele, akármilyen sokat és hosszan kutattam és dolgoztam rajta, akármilyen hosszúra is nyúlt ez a könyv. A téma nagysága ma már több erőt és szellemi beruházást igényel. Legalább annyit, amennyit – mint fent utaltam rá – a közgazdaság-tudományi kutatás szánt rá. Gondoljunk csak olyan – külön nagy vállalkozást igénylő – problémákra, mint a Közös Piac és a KGST, Magyarország és a Közös Piac, Magyarország és a Közös Piac tagországai közötti viszony, sőt együttműködés, ezt a viszonyt és együttműködést közvetítő jogi szabályozás, ebben Magyarország és általában a szocialista országok külkereskedelme részére az optimális pozíciók kiépítése, a meglévők fejlesztése. Ehhez ez a terepfelderítő munka bizonyonnyal nélkülözhetetlen lépés, de az aktív stratégia kidolgozását nem helyettesítheti. Vagy gondoljunk csak az Európai Gazdasági Közösség közösségi jogának sok, e munkában nem érintett részére; ezek nagyságát, szerkezetét és sokféleségét alighanem e munkából is – különösen a Forrásjegyzékből és a közösségi jog néhány általános kérdéséről szóló fejezetből¹⁵ – alighanem könnyű belátni.

Mint a munka címe és egyes fejezetei is jelzik, ez a vállalkozás egy bár komplex, de tematikailag mégis körülhatárolt jelenség

¹⁵ L. lent „A gazdasági integráció jogrendszere általában: a közösségi jog (Európa-jog) és forrásai” c. fejezetet.

feldolgozására vállalkozott. Ez pedig a vállalat integrációs funkcionálásának két alapproblémája, amely egymással kölcsönösen összefügg, és együtt a tőkés gazdaság döntő elemeit, az egész társadalmi struktúra lényegéhez tartozó intézményeit jelentik.

a) Az egyik alapkérdés a vállalatok képződésének, szervezeti mechanizmusának és mozgásának helyzete az integrált piacban. Ez az alapkérdés nem kisebb problémákat takar, mint azt, hogy a tőkés termelési rend alapvető sejtjei az egyes nemzeti szabályozórendszerek szerint milyen tulajdoni-hatalmi struktúrában jöhetnek létre, működhetnek, alakulhatnak át, települhetnek át egyik helyről a másikra, mit tehetnek és mit nem a gazdaságban, milyen külső ellenőrzés alatt állnak, milyen „rendszerben” tartják fenn a tőkés elsajátítás folyamatát, milyen társasági jogi harcot vív a nagytőke vállalaton belül is a munkásrészvétel ellen, miként pusztulhatnak el az életképtelen vagy mások által felfalt vállalatok, milyen állami infúziókat vetnek be vállalati vonalon a tőkés gazdaság életképességének fenntartásához és így tovább. Ez tehát a vállalatoknak mint a tőkés társadalmi-gazdasági viszonyok alapsejtjeinek a tőkés társadalmi-gazdasági viszonyok szövetében tenyésző vállalati organizmusa, mintegy belső élettana. Ezt eddig a nemzeti jog- és szabályozó rendszerek fejezték ki, miáltal önmaguk is egy-egy elkülönült, többé-kevésbé zárt organizmus voltak. Az integráció útján ebben jött létre új helyzet, amennyiben ezek a zárt organizmusok feloldódnak és integrációs méretű nagyobb egységgé rendeződnek, anélkül azonban, hogy az érintett nemzetállamok, ill. nemzeti jogrendszerek általában elhálnának. Ezt az átalakulást és integrációs méretű egységgé rendeződést, ezt az új helyzetet és annak mozgását új jogrendszer is fejezi ki, segíti születésében és működésében. És ez az – az új vállalati jogi mechanizmus –, ami e munka tárgykörét egyrésztől meghatározza, az egész szerkezet egyik oszlopát adja. Ehhez azonban még hozzá kell fűzni annyit, hogy a „vállalat” kitétel ebben a szerkezetmeghatározó szerepében nemcsak valamely jogilag nevesített tőkés vállalati formát, mondjuk pl. részvénytársaságot jelent, hanem átfogja az összes, bármilyen jogi formában funkcionáló termelő-szolgáltató gazdasági egységet, tehát a különböző kereskedelmi társaságokat, a különböző állami és államközi vállalatokat, nemzetközi

konszerneket és monopóliumokat egyaránt. Sőt úgy láttam, hogy a vállalati mozgástól nem lehetett elkülöníteni a tőke, a beruházási kapacitás mozgását sem; annál kevésbé, mert a vállalati piaci stratégia a szabad tőkeerő átcsoportosításában, mozgásában is kifejezésre jut, sőt ez a vállalati mozgás és stratégia egyik fő formája; ebben az összefüggésben tehát a vállalat tőkét, a tőke vállalatot is jelent; együtt jelentik azt a gazdasági erőt, amely a tőkés piacon mint termelési kapacitás megjelenik.

b) A másik oszlop, a *másik alapkérdés* a fentiek szerinti vállalati organizmus külső feltételrendszere, a piacon való együttműködés és harc, a piaci gazdasági verseny. Azt is lehetne mondani, hogy ez is része a vállalati organizmusnak, hiszen a vállalati léthez nemcsak a belső élettani rendezettség, hanem a vállalati lét újratermelését szolgáló harc, a profit és a gazdasági erő állandó növelését célzó piaci küzdelem is hozzátartozik. Ez igaz, ezért is terjed ki erre is e munka célkitűzése. De az is igaz, hogy a piaci gazdasági verseny több is, mint csak vállalati vagy társasági jog. A gazdasági verseny az egész tőkés gazdaság egyik általános intézménye és alapelve, amely a társasági jogon kívül mintegy horizontálisan átfog még sok minden mást is. Szigorúan a vállalatokra vetítve a gazdasági versenyt, ez csak a kartelljogot és a monopóliumok korlátozását szabályozó joganyagot – az ún. *antitrust* jogot – fogná át. A gazdasági verseny szabályrendszere azonban érinti még az adójogot, a vámjogot, az állami támogatások különböző formáit (állami megrendeléseket, szubvenciókat, hiteleket, állami vállalatokat), ezen keresztül az államigazgatási jogot, a hagyományos értelemben vett tisztességtelen verseny jogát, a dömpinget és így tovább. Mindez a gazdasági verseny szabályrendszerét a társasági jogtól relatíve mégis elkülöníti. Így van ez a közös piaci – közösségi jogi – versenyjog tekintetében is, amely az országonként eltérő belső versenyjogi szabályozás mellett, részben annak meghaladásával új jogi struktúrát hozott létre, amelynek rendeltetése, hogy a Közös Piacban honos vállalatok számára a Közös Piac egész területére nézve azonos versenyfeltételeket teremtsen, és amelyre mint másik fő problémára ez a munka még irányul. Ebből a szélesebb értelemben vett közösségi versenyjogból azonban ez a könyv csak azokat a jelenségeket és intézményeket fogja át, amelyek a vállalatok piaci

harcát, gazdasági versenyét és ebbeli azonos „sanszát” közvetlenül érintik, amelyek a közös piaci méretű vállalati mozgáshoz és piaci harchoz közvetlenül tapadnak. Így tehát a kartelljogon és a versenyellenes monopóliumok korlátozására irányuló jogszabályanyagon kívül csak a következő főbb kérdések kerülnek terítékre: a vállalatok országhatáron túli szabad mozgása, jogi személyiségek és működésük kölcsönös elismerése és garantálása, az állami szubvenciók és más közvetlen állami vagy közösségi támogatási vagy éppen korlátozási formák egységes rendezése, az állami és államközi vagy közösségi vállalatok, valamint az állami rendelések versenyjogi feltételeinek egységesítése, a vállalati mozgást és kívánatosnak minősített vállalati koncentrációt támogató adójogi intézkedések stb. A versenyjogi mechanizmusból tehát annak megragadásáról van szó, ahogyan a közösségi jog és az azt végrehajtó integrációs szervezeti gépezet a tőkés piac rendjét szervezi. Ez pedig két síkon és az eszközök kétféle típusával történik. Egyrésztől azáltal, ahogy az Európai Gazdasági Közösség a piac vállalati szervezését általános közjogi helyzetből (a közösségi *antitrust* jog létrehozásával és alkalmazásával) közvetve ellenőrzi és befolyásolja; másrészt azáltal, ahogy az Európai Gazdasági Közösség a piacot közvetlen állami-közösségi gazdasági eszközökkel a tőkés termelési és társadalmi rend általános érdekeinek megfelelően közvetlenül alakítja, és ilyen úton a vállalatok piaci magatartását és lehetőségeit is érinti vagy meghatározza. Az érdeklődés tengelyében tehát a vállalat és piaci mozgása-versenye áll, no meg az általános versenyjogból még annyi, ami ebből a vállalati piaci magatartás befolyásolására vonatkozik. Röviden: vállalat az integrációban, ahogy ez az Európai Gazdasági Közösségben megjelenik.

10. Még egy-két szót a *módszerről*, a *feldolgozás módjáról*. A munka az egyes fejezetekben természetesen kritikai értékelésben elemzi és jeleníti meg az Európai Gazdasági Közösség jogából azt, amit feldolgozni vállalt. Ez a módszer azonban nem adhat felmentést az alól, hogy az egyes intézményeket a tudományos megismerésre alkalmas mértékig a maguk konkrét egyedi és tételesjogi valóságában tárjuk fel, funkcionálásukat is láttassuk. Ameddig ugyanis nem vagyunk tisztában a konkrét tartalommal, vagy nem tudjuk a tartalmat szinte átélve kifejezni és az egyedi és esetleges elemeket így meghaladni,

addig az elméleti kategóriák bármilyen autonóm variálása valójában üres formalizmus, tetszetős logikai játék, amit méltán vetettek meg eleink azzal, hogy a rossz bölcsek foglalkozása a haszontalan semmittevés. Ilyen szemrehányás jogosságát mindenképp el akartam kerülni. De túl sokat is utaztam és kutattam a nyugat-európai gazdasági integráció most könyvbe foglalt kérdéseiben ahhoz, hogy az egyes intézmények és problémák belső tartalmát, konkrét megjelenését és funkcionálását az elméleti megállapítások között – mintegy a lovat a lovas alatt – elveszítsem. Így jött létre az, amit nyújtani gondoltam: kritikai elemzésben, tudományosan fundált elméleti megállapításokkal a konkrét intézmények, és – a zárófejezetben – kísérlet az egyes elméleti megállapítások jogelméleti szintetizálására. A szintetizáló zárófejezet lenne hivatott arra, hogy a kapitalista jogfejlődés szóban forgó sajátos jelenségét az általánosabb politikai-gazdaságtani és jogelméleti kategóriák síkján értékelje, a megismert tényekben, valóságos anyagi és jogi folyamatokban megnyilatkozó törvényszerűségeket megfogalmazza, az egyes fejezetek lényegét és elméleti-kritikai megállapításait koherens rendszerben összegezze.

*

Ez az hát, amire ez a tanulmány vállalkozott, az első vállalkozás minden hibájával, amik bizonyosan bőven vannak benne, de egy jobb, mindent csak tökéletesen akaró munka sírjába tenni ezt a már valamire valót, nem volt érkezésem. A kéziratot 1973. július 1-jével zártam le.

*

Végezetül: három különösen kötelező köszönetemnek itt is hangot kell adnom. Az egyik *Nizsalovszky Endre* akadémikusnak szól azért a sok tanácsért és kritikai észrevételért, amellyel lektori tiszttét messze meghaladva munkámban segítségemre volt. A másikkal *Vékás Lajos* tanszéki kollégámnak tartozom, mert az egyes fejezetek első olvasója és kritikusaként munkámat állandóan javítani segítette. A harmadikkal *Bodziony Irén* akadémiai hivatali munkatársamnak szeretnék köszönetet mondani, mert a munka kéziratának létrehozásában – ismételt leírásában és a sajtó számára való előkészítésében – nagy ügyszeretetével mindig fáradhatatlan volt.

II. FEJEZET

TERMELŐERŐK, GAZDASÁGI HELYZET, IPARI SZERKEZET, VÁLLALATI KONCENTRÁCIÓ ÉS MÁS GAZDASÁGI ÖSSZEFÜGGÉSEK A KÖZÖS PIACBAN A GAZDASÁGI VERSENY SZEMPONTJÁBÓL NÉZVE - PREMISSZÁK A SZÁMOKBAN

2. § Az adatok és a statisztika értelme és hitele

- 11-12. Az adatok értelme
- 13-15. A statisztika hitele

3. § Az Európai Gazdasági Közösség a világgazdaságban

- 16. Nemzeti jövedelem
- 17. Termelékenység
- 18-19. Beruházások - tőkeexport
- 20-26. Termelőerők - tudományos-technikai forradalom - energia

4. § Ipari struktúra és gazdasági koncentráció általában

- 27-28. Koncentráció kontroverziában és a valóságban
- 29-30. Koncentráció egyes fontosabb iparágakban
- 31. A tulajdonosi koncentrációhoz

5. § Az amerikai gazdaság jelenléte Európában

- 32-35. Általában
- 36-37. Országonként

II. TERMELŐERŐK, GAZDASÁGI HELYZET, IPARI SZERKEZET

6. § Ipari struktúra és gazdasági koncentráció Nyugat-Európában

38–39. Általában

40–41. Országonként

42–44. Fúzió-eufória

7. § Az európai felfutás jelei

45. Látványos jelek

46–49. Általánosabb adatok

7a. § Állami vállalatok – állami rendelések

50–51. Állami vállalatok

52–54. Állami rendelések

8. § Adók

55. Az adók eltérése és közelítése

9. § Regionális aránytalanságok

56. Elvek és a valóság főbb mutatói

2. §

AZ ADATOK ÉS A STATISZTIKA ÉRTELME ÉS HITELE

AZ ADATOK ÉRTELME

11. „Azt mondják, hogy a világot számokkal kormányozzák; én csak azt tudom, hogy a számok arról adnak számot, hogy a világot jól, avagy rosszul kormányozzák-e” – idézi Goethét¹ a *Statesman's Yearbook* 1969–70. évi kötete a belső címlapon, mintegy jelszószerűen hangsúlyozva a politika és a gazdaságpolitika szakemberei, ill. általában a közügyek mérnökei számára: a számok kíméletlenek, és ha pontosak, valóban jó mérőeszközei annak, hogy rendben vannak-e, vagy baj van a világ dolgai körül.

Az itt következő sok statisztikának és a különböző számszerű elemzéseknek ugyan nem az a döntő szempontja, hogy a Közös Piac jól vagy rosszul kormányzott voltáról adjanak képet, mégis *a számok e munkában is elengedhetetlenek*. Elengedhetetlenek, ha mindannak realitását, amit a Közös Piac építői, apológétái és kritikusai, így magam is, a versenypolitika objektív feltételeit illetően mondanak, a valóság tényein is le akarják mérni. Azt hiszem, tagadhatatlan, hogy a dolgoknak – a versenypolitika és a gazdasági verseny jogáról való tudományos gondolkodásnak – csak így van értelme. A közgazdaság-tudományok, a jogtudományok is reáltudományok – és itt e tudományágak kereteiben mozgunk –, amelyekben a tények, a társadalmi és gazdasági reáliák mellőzésével űzött tudományos munka legfeljebb a fantázia egyébként tiszteletre méltó intellektuális játéka, formalista jogdogmatika űzése, jó esetben homokra épített várak építése. A marxizmus klasszikusai,

¹ „Man hat behauptet, die Welt wurde durch Zahlen régiert; das aber weiss ich, dass die Zahlen uns belehren, ob sie gut oder schlecht regiert wird.”

általában az alkotó marxista társadalomtudomány a tudományos általánosításhoz mindig a tények és számok beható vizsgálatából indult ki. *A tőke* erre az egyik legjobb példa, amelynek egyik utószavában az általánosított módszertani törvény is olvasható: „pontos tudományos vizsgálattal kimutatni a társadalmi viszonyok meghatározott rendjeinek összefüggését, és *amennyire csak lehet, kifogástalanul megállapítani a kiinduló- és támaszpontjául szolgáló tényeket*”.²

12. Ezt a követelményt legalább messziről megközelítendő, *kísérletet kell tenni a továbbiakban vizsgált viszonyok és folyamatok számszerű elemzésére, a fontosabb összefüggések statisztikai megragadására.* A számszerű elemzést ezért legalább a következő jelentősebb kérdésekre kellett kiterjeszteni: Nyugat-Európa – a közös piaci integráció – a világgazdaságban a termelőerők, a technológiafejlődés, a beruházások, az ipari termelés és a nemzeti jövedelem alakulása területén; az ipari szerkezet és koncentráció; az amerikai gazdaság Nyugat-Európában; a Közös Piac lassú felzárkózása; az államok és az Európai Gazdasági Közösség mint közhatalmi szervezet közvetlen gazdasági operációi; az adórendszerek; a gazdasági kapacitás regionális megoszlása.

A STATISZTIKA HITELE

13. *Statisztikai felmérések és adatok helyzetét* illetően meg lehet állapítani, hogy azok ma növekvő mértékben és egyre differenciáltabb elemzésekkel rendelkezésre állnak. Az más kérdés, hogy egyes

² L. MARX K.: *A tőke*, I. köt. (Magyar Helikon, Budapest, 1967. 985. old.), „Utószó a második kiadáshoz”, 22. old., kiemelés tőlem, M. F. [A Marx és Lenin munkáira való hivatkozás a könyv megjelenése idején kötelező eleme volt bármely társadalomtudományi elemzésnek. Ugyanakkor Mádl Ferenc munkájában a korabeli nyugati forrásokra tett bőséges hivatkozás és az azokból levonható következtetés sokszorosan ellensúlyozza e kényszerű utalásokat a marxizmus-leninizmus elméletére. Az elmúlt évszázad során bebizonyosodott, hogy Marx szemlélete a kapitalizmusról egyértelműen téves. A kapitalizmus nem omlott össze, a vállalati koncentráció pedig nem folytatódott megállíthatatlanul. (A marxi „monopolkapitalizmus” értékelésére még visszatérünk a versenyjogi elemzéseknél.) A marxi szemlélet általános kritikájához lásd ACEMOGLU, Daron, ROBINSON, James A.: *The Rise and Decline of General Laws of Capitalism*, Working Paper 20766, National Bureau of Economic Research, 1050 Massachusetts Avenue, Cambridge, MA 02138, 2014, <https://www.nber.org/papers/w20766> – a szerk.]

esetekben az összemérhetőség, más esetekben a kellő mélység és differenciálási követelményeknek megfelelnek-e. Éppen a versenyjog szempontjából nézve az óceánon túlról és innen is el-elhangzanak olyan aggályok és panaszok, amelyek a kellő mélységű elemzésekre alapított statisztikák hiányát, a meglevők kérdésességét jelzik. Így pl. Amerikában a tekintélyes gazdaságpolitikai havi lap, a *Fortune* 1972. évi nagy szemléjében, amelyben sok ismerv alapján különböző mutatókkal listába veszi az 500 legnagyobb amerikai és a 300 legnagyobb Amerikán kívüli vállalatot, hangsúlyozza, hogy Amerikában megvannak azok a statisztikai és információs rendszerek, amelyek alapján (a közel 30 ismerv figyelembevételével) évenként rangsorba állítható az amerikai gazdaságnak akár 500-nál több legnagyobb vállalata is; Amerikán kívül azonban ugyanilyen ismérvek alapján eddig csak a 300. – 1970-ben még csak a 200. – vállalat mélységéig lehetett eljutni. Ezért az amerikai és nem amerikai ipari nagyvállalatok, általában a koncentráció és a teljesítőképesség összemérésében bizonyos szintnél továbblépni nem lehet, mert a pontos statisztikák hiánya a jelzett szinten túl korlátozó határokat szab.³ Lényegileg ugyanezt mondja Lenel *A koncentráció okai* című könyvében. Ahhoz ugyanis, hogy a koncentráció fokát iparáganként a versenyfeltételek alakulása szempontjából is kellő mélységben megismerhessük, szükséges tudni, hogy a koncentráció az egyes termékcsoportokat illetően milyen nagyságrendeket jelent. Az pl., hogy a gépiparban vagy a textiliparban az egyes vállalati nagyságrend kategóriák ilyen és ilyen számokkal jellemezhetők, még kevés. Van-e kellő szintű verseny, vagy nincs, ezt akkor tudnánk megállapítani, ha tudnánk, hogy az egyes termékcsoportokban hogy jelentkezik az iparágon belüli koncentráció oka. Nos, ilyen mélységű statisztika az USA-ban általában van, míg pl. az NSZK-ban ennyire differenciált statisztikai elemzések és felmérések nem állnak rendelkezésre.⁴

14. Az *Európai Gazdasági Közösség statisztikai rendszere* is sok nehézséggel küzd. Az ipar szerkezetére, a koncentráció fokára nézve,

³ *The Fortune Directory of the Largest Industrials Outside the US 1971.* Fortune, 1972. augusztus 152. és kk. old.

⁴ LENEL, 14–16. old.

állapítja meg pl. a Bizottság, a Közös Piacban hiányoznak a rendszeres és önmagukban zárt információk és statisztikák. Miért is pl. az 1970. évi iparpolitikai jelentésben az egyrészt különböző eredetű, másrészt sokszor több éves adatokat csak bizonyos hibaszázalékkal lehetett összehasonlításra alkalmassá tenni. A még teljesen fel nem dolgozott különböző korábbi iparstatisztikai felmérések után új átfogó információtömegek csak a legkorábban az 1972-re tervezett közösségi szintű iparstatisztikai felméréstől voltak várhatók. 1973-ban jelentek meg az Európai Gazdasági Közösség Statisztikai Hivatalának első, mélyebb elemzéseket is közlő, időszakos közleményei, de ezek is sok vonatkozásban – különösen a három új tagállam adatainak hiányossága folytán – hiányosak.⁵ Hasonlóan feltételesnek látja a bizottság a termelékenységi adatokat is, mert e tekintetben sincs egységes közös piaci statisztikai rendszer. Még rosszabb, mert a tagállamokban is eltérően hiányos az állami megrendelésekre, ill. tudományos kutatásokra vonatkozó információk állapota.⁶ Nem jobb a helyzet az Európai Gazdasági Közösségen belüli vállalati összefonódások és koncentrációs tendenciák statisztikája tekintetében sem, miért is – úgymond – „a mégis összeállított statisztikai táblázatok abszolút számait is nagy óvatossággal kell kezelni és értelmezni”.⁷ Mindezekért az Európai Gazdasági Közösségben permanensen *napirenden van a közösségi statisztikai rendszer jobb kiépítése*, differenciált információk gyűjtésének egységesítése és ezek gyors feldolgozásának követelménye.⁸

Önként adódik a kérdés: miért tudnak az Európai Gazdasági Közösség szervei ezzel a feladattal ilyen nehezen megbirkózni? Náluk

⁵ L. *Eurstat*, Statistiques Générales de la CEE, 1973, No. 1-5. [Az Európai Unió gazdaságának működéséről jelenleg átfogó statisztikák tudósítanak, amelyek elektronikusan is elérhetőek. Lásd például általános szinten: https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/key-facts-and-figures/economy_hu (Megtekintve 2022.07.22.) Részletesebben az Eurostat online elérhető táblázataiban. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/esa-supply-use-input-tables/database> https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/key-facts-and-figures/economy_hu (Megtekintve 2022.07.22.) Ugyanígy hasznosak az OECD adatközlései, amely országokra lebontva is működik. <https://data.oecd.org/> (Megtekintve 2022.07.22.) – a szerk.]

⁶ A fentiekhez l. *Iparpolitika 1970.*, 45-46., 69., 132. old.

⁷ *Versenypolitikai jelentés 1971*, 186. old.

⁸ *Versenypolitikai jelentés 1971*, 21., *Iparpolitika 1970*, 113., *Általános beszámoló 1971*, 477. old.

hiányzik a kellő szándék, avagy a tőke, a tőkés magángazdaság áll ennyire ellen? Nem mondják, de hallgatásukból is sejteni lehet, ami bizonyosan nehezen vitatható. Az ti., hogy a Közös Piac gazdasága tőkés magángazdaság, miért is ez a gazdaság lehetőleg kerüli, hogy különböző mozgásformáit és akcióit, végül is a tőke működését, bárki – köztük akár az állam vagy a Közös Piac is – nagyon kifürkésse. Arról nem beszélve, hogy mind az államok, mind az Európai Gazdasági Közösség mint közjogi szervezetek ettől a tőkés magángazdaságtól csak relatíve különülnek el. Mindennek fényében pedig a nyilvános adatrendszer sorsa az Európai Gazdasági Közösségben annak függvényében alakul és bontakozik ki jobban, hogy a „szabad kapitalista piacgazdaság plusz állami intervenció” állami gazdaságpolitikai képletében, az ismert bonyolult ellentmondások útján, az állami-közjogi elem közösségi szinten miként erősödik, ill. a tudományos kutatások és feldolgozások mennyire tudnak e területen előrehaladni. Az amerikai statisztikai elemzés bizonyosan azért jár előbbre, mert az USA mégiscsak több száz éve szövetséges állam, a Közös Piac pedig elvileg is kevesebb, és korban is idébb van, és az USA-ban mind hivatalos, mind tudományos intézményekben hosszabb évek óta készülnek átfogó statisztikák az adott kérdésekben.

15. Ha a fent vázoltak felől nem is lehet kétség, ha pl. az ipari koncentrációra – a piac struktúrájára és ezen keresztül a piaci magatartás struktúraeredetű összefüggéseire – nincs is olyan munka Nyugat-Európa gazdaságára nézve, mint pl. az USA-ban *Bain „Industrial Organisation”* c. könyve,⁹ statisztikai adat azért az Európai Gazdasági Közösségben is sok van, és ezek a *meglevő statisztikák* is sok mindent elmondanak. Az ENSZ és hivatalos magyar statisztikák¹⁰ mellett különböző, speciális kérdésekre vonatkozó hazai közgazdasági irodalmi feldolgozások is jelentős forrásul szolgálnak.¹¹

⁹ L. a Forrásjegyzékben: BAIN (2). [A jelenlegi helyzethez lásd a *United States' Census Bureau adatait és táblázatait*: <https://www.census.gov/quickfacts/fact/table/US/PST045221> (Megtekintve 2022.07.22.) – a szerk.]

¹⁰ Egyebek között az ENSZ *UN Statistical Yearbook* c. kiadványai, a KSH *Nemzetközi statisztikai évkönyve*, 1970. [Az ENSZ legfrissebb évkönyve *Statistical yearbook 2021. 64th issue = Annuaire statistique 2021. 64ème édition*, elérhető online, <https://digitallibrary.un.org/record/3955703> (Megtekintve 2022.07.22.) – a szerk.]

¹¹ L. pl. ÁDÁM, SIMAI és BOGNÁR munkáit.

3. §

AZ EURÓPAI GAZDASÁGI KÖZÖSSÉG A VILÁGGAZDASÁGBAN

NEMZETI JÖVEDELEM

16. A számszerű megragadás folyamatában az első lépés arra koncentrál, hogy a Közös Piacot a világgazdaság, mindenekelőtt a tőkés világgazdaság képének egészéből nézve jelenítsük meg. Ez történhet természetesen rendkívül sokféle statisztikai mutató sorba-kapcsolásával. Itt azonban csak néhány jellemző és rendelkezésre álló mutatót vetítenénk ki, és csak figyelemre méltóbb és a munka szempontjaiból érdekes statisztikai csoportosítást végeznénk.

A legáltalánosabb mutatóknak általában *a nemzeti jövedelem mutatói* minősülnek. Ha Nyugat-Európa, ill. a Közös Piac gazdaságának szintjét és helyét be akarjuk mérni, legjobb ebből kiindulni: a nemzeti jövedelem mutatói szerint a világgazdaságban, különösen az USA-val összevetve hol áll a Közös Piac.

1. táblázat

Az egy főre jutó bruttó nemzeti termék alakulása 1953-tól 1967-ig dollárban¹²

	1953	1967	növekedés
Dánia	791	2429	1600
Belgium	852	1777	925
Egyesült Királyság	810	1690	880
Franciaország	866	1984	1118
Hollandia	530	1610	1080
Írország	410	894	484

¹² *Nemzetközi Statisztikai Évkönyv 1970.* Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1970. 82. old.

3. § AZ EURÓPAI GAZDASÁGI KÖZÖSSÉG A VILÁGGAZDASÁGBAN

	1953	1967	növekedés
NSZK	619	1746	1125
Olaszország	353	1124	771
USA	2080	3680	1600

Főbb összefüggésekben ez azt jelzi, hogy míg a kérdéses időszakban a Közös Piac – különösen a „hatok” – országaiban kiegyenlítő-dés következett be, ami Hollandia, az NSZK és Olaszország nemzeti jövedelmének megháromszorozódását, Belgiumban és Franciaországban pedig a megduplázódást jelenti, addig az USA bruttó nemzeti termékének egy főre eső szintje is tovább nőtt és majdnem megduplázódott. Miután ez viszonylag magas szintről indult, abszolút növekedésben az amerikai előrefutás különösen kiugró; mint a táblázat mutatja: a kiugrás átlagolva hozzávetőlegesen 100%-os.

Ha most megnézzük az *Acta Oeconomica*nak egy 1960-ra vetített 1967. évben közölt nemzeti jövedelem statisztikáját, az még jelez egy számottevő körülményt. Azt nevezetesen, hogy a Közös Piac országainak egy főre eső nemzeti jövedelme nagyjából 1960-ban is még a fenti 1953-as szinten mozgott. Ez viszont azt mutatja, hogy a nagy felfutás a Közös Piac működésének szakaszára esik. Különböző más (alább még szereplő) statisztikák mellett ezt is a nagyobb piac sajátosan erős „húzó” erőire vezetik vissza.

2. táblázat

Az egy főre eső nemzeti jövedelem 1960-ban, dollárban¹³

Belgium–Luxemburg	950
Franciaország	850
Hollandia	850
NSZK	950
Olaszország	480
Nyugat-Európa	796
Közös Piac	845

¹³ EHRlich, E.: *International Comparisons by Indicators Expressed in Physical Units*. *Acta Oeconomica*, 1967, 1-2, 120-121. old., *Table 1*, 113. és 114. old.

Még világosabbnak látszik az integráció „húzó” hatása, ha a nemzeti jövedelem alakulását 1958. és 1971. évi adatokban szemléljük. Eszerint a két időpont között a „hatok” nemzeti jövedelme piaci árakon számítva 165,5 milliárd számítási egységről (SzE)¹⁴ 536,8 milliárdra nőtt, azaz több mint megháromszorozódott, a csatlakozott „hármaké” 71,5-ről 157,2-re csak megkétszereződött; 1963-at 100-nak véve az Európai Gazdasági Közösség 1958-ban 75,6-ról indult és 1971-ben 150-nél volt, míg Anglia, bár magasabbról (84,3) indult, csak 123,8-ig jutott el.¹⁵

TERMELÉKENYSÉG

17. *Az ipar technológiai szintjére és a termelékenységre utaló mutatók lehetnek a statisztikai és számszerű elemzés következő lépése, amelyben Nyugat-Európa gazdaságának potenciálja a világszínvonalhoz mérhető.*

Az első nagy amerikai-európai ellentét, ill. különbség lemérhető azon, hogy bár pl. az NSZK-ban és Luxemburgban is az egy főre eső ipari értéktermelés (*Wertschöpfung*) 1961-ben az USA hasonló mutatójának 80%-át eléri, az USA-ban ezt a magasabb szintet 1000 lakosonként 97 ipari alkalmazott produkálja, a jelzett európai szinthez az NSZK-ban 196, Luxemburgban 155 ipari alkalmazott kell.¹⁶ Beszédesebb adatsor az is, miszerint – a szocialista országokat nem számítva, tehát a nem szocialista világ gazdaságban – az USA adja a világ ipari termelésének 38%-át, míg a „hatok” Közös Piac 25, az EFTA pedig 12%-kal szerepel. Csakhogy míg ezt a 38%-ot az USA az összes foglalkoztatott 16%-ával, a Közös Piac pedig a 25%-ot az összes foglalkoztatott 21%-ával éri el. Ez azt jelenti, hogy az USA 20%-kal kevesebb ráfordított munkaerővel 50%-kal többet nyújt a világpiacnak, mint a Közös Piac ipara.¹⁷ Az egy főre jutó ipari értéktermelés és ennek összesített mutatói is jelzik természetesen egy ország gazdaságának

¹⁴ Értékeit l. a Forrásjegyzékben: SzE.

¹⁵ *Eurstat* (Statistiques Générales de la CEE), 1973. No. 1–5., 8., 10. old.

¹⁶ *La croissance de l'industrie mondiale 1938–1961*. ONU, 1965. Idézi: *Iparpolitika 1970*. 52. old.

¹⁷ *Uo.*, 49. old.

termelékenységét, de elsősorban mégiscsak az ország iparosítottságának fokáról beszél. Ha azonban az ipari értéktermelést csak az iparban *alkalmazottak* összességére vetítjük, akkor már a termelékenységet közvetlenül kifejező mutatót kapunk. Ez pedig 1961-ben (1958. évi árakon számítva) a következő képet nyújtja.

3. táblázat

Egy ipari alkalmazottra jutó ipari értéktermelés 1961-ben, 1000 dollárban¹⁸

EFTA	3,9
Közös Piac	3,8
USA	10,8

4. táblázat

Egy ipari alkalmazottra jutó ipari értéktermelés 1961-ben, 1000 dollárban (1958. évi dollár árakon számítva) az ipari nagyvállalatoknál főbb szektoronként¹⁹

	EFTA	Közös Piac	USA
Ipar	3,9	3,8	10,8
Bányászat	3,8	3,6	20,2
Feldolgozó ipar	3,7	3,7	10,2
Elektromosság és gáz	8,8	9,8	17,0

Ha most az alkalmazottonkénti bruttó értéktermelést az 5. táblázat szerint fejlődésében nézzük, akkor azt a megfigyelést tehetjük, hogy az USA 1961. évi óriási előnyéhez képest az egy alkalmazottra eső értéktermelés növekedésében Európa a Közös Piac funkcionálása óta fokozatos felzárkózásban van (bár abszolút számokban 1968-ban is még közel háromszoros az USA előnye): az egész feldolgozó ipart számítva 1962-ben a Közös Piac az amerikai ipar termelékenységének 33%-a volt, ez a szám 1968-ig 40%-ra javult; lényegesebb azonban, hogy növekedési rátája (saját korábbi szintjéhez viszonyított fejlődési üteme) az amerikaiánál jóval nagyobb, sőt annak kétszerese.

¹⁸ *Uo.*, 52. old.

¹⁹ *Uo.*, 53. old.

II. TERMELŐERŐK, GAZDASÁGI HELYZET, IPARI SZERKEZET

Az ipari értéktermelésből adódó képet az ipar forgalmára (külcsönös ipari szállításokra) vonatkozó adatok egészíthetik ki. Erre nézve eléggé differenciált statisztikák állnak rendelkezésre, amelyek közül a 6. táblázat összegező statisztikája ismét csak arról árulkodik, hogy – Luxemburg sajátosan erősen acéliparából fakadó helyzetét most nem számítva – az USA ipari forgalma a Közös Piacét közel 250%-kal meghaladja.

5. táblázat

Egy ipari alkalmazottra jutó bruttó ipari értéktermelés 1962-ben és 1968-ban²⁰

	1000 dollárban évenként		Százalékosan (USA=100%)	
	1962	1968	1962	1968
Belgium	2,8	4,4	32	38
Franciaország	3,8	6,1	43	52
Hollandia	2,9	5,3	33	45
NSZK	3,1	4,8	35	41
Olaszország	1,9	3,2	22	27
Egyesült Királyság	2,7	3,4	31	29
Közös Piac	2,9	4,7	33	40
USA	8,8	11,7	100	100

6. táblázat

Egy fő ipari alkalmazottra jutó ipari forgalom (áruszállítások) 1962–63-ban, dollárban²¹

	Ipar	Bányászat
Belgium	8 600	5 100
Franciaország	10 900	6 300
Hollandia	9 700	5 100
Luxemburg	12 300	6 300
NSZK	9 500	7 100

²⁰ *Iparpolitika 1970*, 69–70. old.

²¹ *Uo.*, 58. old.

	Ipar	Bányászat
Olaszország	7 100	8 000
Közös Piac	9 300	6 900
USA	23 200	17 400

BERUHÁZÁSOK - TŐKEEXPORT

18. A hazai és külföldi beruházások, valamint a tőkemozgás szintje egy további jelentős tényezője annak a képletnek, amelyben a Közös Piac helyzetét mérlegelni kell. Az egy lakosra számított *állótőke-beruházások* tekintetében 1950-ben – a tőkés világgazdaság átlagát 100-nak véve – az USA szintje 555, a Közös Piac szintje 155 volt; ugyanez a reláció 1965-ben 396, ill. 258 volt. Ez ugyan abszolút növekedésben változatlanul az USA nagy fölényét és presszióképeségét jelzi, de relatív növekedésben a Közös Piac erős felcsatlakozását mutatja. Sőt a Közös Piac az EFTA és az egyéb fejlett tőkés országok fejlődési ütemét is meghaladta.

7. táblázat

Egy lakosra számított állótőke-beruházások szintje a tőkés világgazdaságban²²

	1950	1965
Tőkés világgazdaság átlaga	100	100
Fejlett tőkés országok	250	270
USA	555	396
Közös Piac	155	258
EFTA	177	238
Többi nyugat-európai ország	41	72
Egyéb fejlett tőkés országok	87	208
Fejlődő országok	17	19

²² *United Nations for Development Planning Projections and Policies, 1967.*
Idézi: SIMAI, 354. old.

A külföldi beruházások és általában a tőkeexport ugyancsak egyik jelentős fokmérője annak, hogy az adott ország gazdasági potenciálja hol áll a világ más országaihoz képest. E munkával való különleges összefüggésben jelzi azt is, hogy valamely ország ipara milyen külföldi nyomásnak van kitéve, ill. abból mennyit tud gazdaságába úgy asszimilálni, hogy saját erejét növelje. A tőkeexport emellett természetszerűleg a hazai gazdaság expanzív erejét is jelzi, és az adott ország uralmi helyzetét számos más összefüggésben is erősíti. Nem kisebb pénzügyi és gazdasági szaktekinetly, mint *H. J. Abs* – a Deutsche Bank Felügyelőbizottságának elnöke, a háború utáni ún. német gazdasági csoda egyik „főmérnöke”, akit D. Rockefeller, a Chase Manhattan Bank elnöke „a világ vezető bankárjának” nevezett – az USA 1970-re majdnem 9 milliárd dollárnyi deficitet fizetési mérlegét azzal „tette valós helyére”, hogy az Amerikán kívüli amerikai vállalatok, ill. amerikai vállalatokhoz affiliált leány- és társvállalatok termelése – e vállalatok amerikai szállításai nélkül – meghaladja Nyugat-Európa egész exportját; ennek fényében az USA nagy deficitje tulajdonképpen külföldi gazdasági akcióinak nagyon is pozitív fokmérője.²³

A külföldi beruházások, ill. a tőkeexport területén is nagyot változott a világ az évszázad elejétől.

8. táblázat

A főbb tőkeexportőr országok külföldi közvetlen beruházásainak százalékos megoszlása²⁴

	1914	1930	1960
Nagy-Britannia	50,3	43,8	24,5
Franciaország	22,2	8,4	4,7
Németország	17,3	2,6	1,1
Hollandia	3,1	5,5	4,2
Svédország	0,3	1,3	0,9

²³ *A Talk With Europe's Top Banker*. Newsweek, 1971. február 22. 58. old.

²⁴ MAGDOFF, H.: *The Age of Imperialism*. Monthly Review 1968. június, 40. old. Idézi: ÁDÁM (2), 34. old.

3. § AZ EURÓPAI GAZDASÁGI KÖZÖSSÉG A VILÁGGAZDASÁGBAN

	1914	1930	1960
Kanada	0,5	3,1	5,5
USA	6,3	35,3	59,1
	100,0	100,0	100,0

A 8. táblázat adatsorának legalábbis négy lényeges mondani-
valója van. Az egyik Anglia hegemon szerepének elvesztése, de
változatlanul komoly szerepe a világ tőkeexportjában. A másik az
USA szédítő felfutása és majdnem csak uralkodó szerepe. A harma-
dik pedig a mai Közös Piac tagállamainak szédítő visszaesése, ill.
viszonylag jelentéktelen szerepe 1960-ban, amin Hollandia relatív
pozícióerősítése sem javít számottevően. A negyedik, hogy Anglia
közös piaci tagságával a Közös Piac külföldi tőkeereje az USA-nak
mindenesetre komoly ellensúlyozója lehet. Bár az amerikai fölény
egy 1957-1965. évi adatsor szerint változatlanul nyomasztó, sőt eléri
a közvetlen beruházások össz volumenének mintegy 70%-át, a relatív
növekedési rátát illetően a Közös Piac számára hízelgő kép alakul ki:
míg 1957-től 1965-ig az USA tőkeexportja kb. 30%-kal, addig a Közös
Piacé 400%-kal emelkedett, sőt, ilyen növekedési ütemmel teljesen
egyedül áll a világgazdaságban.

9. táblázat

A főbb tőkeexportáló országok közvetlen külföldi beruházásai 1957 és 1965
között, millió dollárban²⁵

	1957	1959	1961	1963	1965
USA	3800	2460	2650	3480	4900
Nagy-Britannia	400	550	640	710	760
Közös Piac	200	420	480	610	830
Egyéb	100	130	190	290	270
Összesen	4500	3560	3960	5090	6760

²⁵ DIAMOND, M.: *Trends in the Flow of International Private Capital, 1957-1965.*
Idézi: ÁDÁM (2), 35. old.

10. táblázat

A főbb tőkésországok külföldi beruházásainak könyv szerinti értéke 1966-ban, millió dollárban²⁶

Egész tőkés világ	89 533
USA	54 562
Nagy-Britannia	16 002
Franciaország	4 000
NSZK	2 500
Svédország	793
Kanada	3 238
Japán	1 000

19. A *tőkeozgás egyéb mutatói* is jelzik, mint már több korábbi összefüggésben, hogy az USA erős vagy viszonylagos fölénye abszolút számokban is csökken, plusz-mínusz mozgási rátában pedig különösen erős kihívásnak van kitéve.

Ezt mutatja pl. a fejlődő országok irányába tartó tőkeexport, az 1970–1972. évi tőkeozgás a fejlett országok között, valamint a devizatartalékok területén fennálló helyzet. A *devizatartalékok* (arany, külföldi konvertibilis valuta stb.) 1972-ben az Európai Gazdasági Közösségben 43,8 milliárd, a kibővült Közös Piacban 52,4 milliárd, míg ugyanakkor az USA-ban csak 12,1 milliárd számítási egységet (SzE) tettek ki.²⁷

Az EGK-országok (a „hatok”) *tőkeimportjának és exportjának együttes volumene* 1970–1971-ben 25 milliárd körül mozgott, 1971-ben hozzávetőlegesen 2,5 milliárd pozitív szaldóval alakult; az USA 1970–1972. évi tőkeforgalma az Európai Gazdasági Közösség tőkeforgalmának fele volt, 1971-ben pedig 6,4 milliárd számítási egység (SzE) mínuszt mutatott.²⁸

²⁶ OECD-statisztika, idézi: ÁDÁM (2), 36. old.

²⁷ *Eurstat* (Statistiques Générales de la CEE), 1973. No. 1–5., 81. old.

²⁸ *Uo.*, 94. old.

11. táblázat

Fejlődő országokba irányuló tőkeexport, millió dollárban²⁹

	1966	1970
Világ	9,681	14,206
USA	4,705	5,342
EGK	3,738	5,519

TERMELŐERŐK – TUDOMÁNYOS-TECHNIKAI FORRADALOM – ENERGIA

20. Mind a nyugat-európai gazdaság helyzete és lehetőségei, mind általában a jelenkori kapitalista gazdaság funkcionálása szempontjából az egyik döntő kérdés az, hogy a termelőerők fejlődésének milyen lehetőségeket biztosít. A kapitalista társadalmi és gazdasági rend, bár súlyos ellentmondások közepette, a XX. század második felében, különösen a fejlett kapitalista országokban, azért tudott magának viszonylagos stabilitást és viszonylagos prosperitást biztosítani, mert a termelőerők fejlődését eddig biztosítani tudta. Tette ezt a nagytőke koncentrációjával, a tudományos-technikai forradalom eredményeinek viszonylag erős alkalmazásával, sőt e forradalom tüzeinek anyagi táplálásával, valamint azokkal az állami, szervezeti és jogi instrumentumokkal, amikről éppen ez a munka is szól.

A termelőerők ilyen alakulásának számszerű megragadása komplex és sokágú kutatási feladat, amit sok területre kellene kiterjeszteni ahhoz, hogy tudományosan teljesen megbízható eredményekre vezessen. A kutatásnak mindenekelőtt ki kellene terjeszkednie az emberre – tehát szellemi-tudományos fejlődésére, technológiai és szervezési-jogi képzettségére, ennek ösztársadalmi feltételeire és „output”-jára –, aztán folytatni kell olyan kérdésekkel, mint a termőföld és a föld nyersanyagkészleteinek mikénti feltárása, jobb kihasználása, majd az energiatermelésen át el kell jutni az új termelési-gazdasági eljárások és az új termelőeszközök

²⁹ UN Statistical Yearbook 1971, 706–707. old.

alkalmazásáig a gazdasági élet és forgalmi viszonyok megannyi területén. Csak példaként lehet itt utalni a termelőerőknek olyan jelentős fejlődési tényezőire a fejlett kapitalista országokban, mint a mezőgazdaság kemizálása és nagyfokú gépesítése, az élelmiszeripar koncentrált vertikumai, a hasadó anyagoknak új növényfajták előállításában való alkalmazása,³⁰ komplex forgalmi és közlekedési rendszerek létrehozása,³¹ az automatizálás erős térhódítása közlekedési rendszerekben, termelésben, gazdasági vezetésben, sőt fétisként való erőltetése nem egy erre kevésbé alkalmas területen is.

Mindezek érzékeltetése mellett itt néhány jellemző mutató és csoportosítás összegezésére kell korlátozódunk. Átfogó statisztikai és gazdaságtudományi feldolgozás ui. a kívánatos mélységben, amennyire tájékozódásom nem elégtelen, ezen a területen nincs – rész munkák vannak³² –, és ilyenre ez a fejezet sem vállalkozhat.

21. Az új tudományos-technikai forradalom idejében, amelynek egyik fő jellemzője, hogy a tudományos feltalálástól a gyakorlati használatba vételig az idő nagyon lerövidült, az egyes országok gazdaságának versenyképessége szempontjából különlegesen fontos szerepe van a *kutatási-fejlesztési* ráfordításoknak. A rendelkezésre álló statisztikai elemzések szerint Nyugat-Európa ebben is még szinte kilátástalan messzeségben van Amerikától. Ennek egyik érdekes mutatója a komputerizáltság színvonala. Nemrég a *Newsweek* érdekes gazdasági-politikai elemzést közölt *Computer Power* (Komputer-hatalom) címmel. Ennek lényeges mondanivalója az volt,

³⁰ L. a Nemzetközi Atomerő Ügynökség és a FAO együttműködését, ill. általában a hasadó anyagok alkalmazását biológiai mutációk (új növényfajták) létrehozásában, talajjavításban, kártevők elleni védekezésben, élelmiszer-tartósításban (*The International Atom*, Ed. International Atomic Agency, Wien, 1972. 18. és kk. old.; „Atomic Energy in Food and Agriculture”).

³¹ Vasutak, közutak és légiutak összekötése, a helyfoglalás komputerizálása, kiegészítve pl. a közutakra is kiterjedő televíziós forgalomirányítással, ilyen jellegű nagyobb infrastrukturális egységek létrehozása a megvalósulás jelentős kezdeti stádiumában van Nyugat-Európában (l. ehhez e munka IX., „Az állam a gazdaságban – állami vállalat és a gazdasági verseny” c. fejezetét).

³² Az itt közölt statisztikai mutatók és elemzések ezekre építenek (statisztikák, egyes tanulmányokban közölt elemzések bizonyos rész kérdésekről), pl. RAY, ÁDÁM (2), GRUBER-VERNON: *Iparpolitika 1970, Műszaki fejlődés és világgazdaság*.

hogy a nemzetek és nemzetgazdaságok erejének összevetéséhez a hagyományos tényezők mellett ma a működő számítógépek számát is figyelembe kell venni. E tekintetben pedig utalt azokra a statisztikákra, miszerint Amerika bármelyik következő nyugati „komputer-hatalmat” több mint tízszeresen felülmúlja, amint ezt az alábbi táblázat is szemlélteti.

12. táblázat

A számítógépek száma³³ 1967 végén

NSZK	3 800
Belgium–Luxemburg	520
Franciaország	2 600
Olaszország	1 700
Hollandia	600
Közös Piac	9 220
USA	40 100
Anglia	2 850

Ami pedig az elektronikus számítógépek gyártását illeti, abban az arány még aránytalanabb: 1967-ben a világ kilenc nagyobb gyártó-konzernje között az egyetlen számottevő európai cég az angol International Computers Limited, a maga 2000-nél kevesebb egységével, ez is a kisebb amerikaiak közé tartozik, amelyeknek vezető óriása közel 40 000 gyártott készülékkel az IBM.³⁴ Az amerikai kihívást olyannyira tudatosító *Servan-Schreiber* is „kihívó” körülményként utal arra a tényre,³⁵ hogy az 1965-ben Európában működő elektronikus számítóberendezések közül:

³³ *Iparpolitika 1970.*, 304. old.

³⁴ *ÁDÁM (2)*, 110. old.

³⁵ *SERVAN-SCHREIBER*, 68. old.

13. táblázat

62%	IBM (amerikai)
9%	ICT (angol)
7%	Bull (francia)
2%	Olivetti (olasz)
20%	egyéb (főleg angol)

Miután pedig mind a Bull, mind pedig az Olivetti közben a számítógépgyártásban az amerikai General Electric filialéja lett, a Közös Piac részesedése ezen a területen csak azzal javított a helyzetén, hogy közben Anglia belépett az Európai Gazdasági Közösségbe. Több mint érdekes, hogy a Közös Piac többször idézett 1970. évi iparpolitikai jelentése, amely a 12. táblázatot is közli, szinte szó nélkül megy el emellett a katonai szempontokból is neuralgikus nagy amerikai komputerfölény mellett, meg sem kísérli, hogy ezen a téren átfogó „ellenakciót” fejtsen ki. Megelégszik azzal, hogy megállapítja: ebben az iparágban nem lehet a termelékenység, a pénzügyi és technológiai feltételek bizonyos minimális küszöbe alatt érvényesülni, és e téren a Közös Piac sajnálatosan keveset tud a látványos áttöréseket produkáló külföldi cégekkel szembeállítani.³⁶ A kép ugyan a legutóbbi néhány évben javult valamit, amennyiben 1967-re a Közös Piac elektronikaiparában elért forgalom 12590 millió dollár volt, míg ugyanez a mutató az USA-ban 62,882 milliónál állt.³⁷ Igaz, hogy az európai forgalomban az európai amerikaiak is benne vannak; igaz viszont az is, mint fent említettem, hogy Anglia belépése most már a Közös Piac pozícióját javítja.

22. A kutatási-fejlesztési ráfordításoknak azonban korántsem csak a számítógépipar az egyetlen területe. A *kutatás-fejlesztés általános mutatóiban* is nehéz Nyugat-Európa helyzete.

A számok hideg szavai: először, hogy Nyugat-Európa a nemzeti jövedelemből keveset fordít az amerikainál amúgy is jóval elmaradottabb kutatásra-fejlesztésre; pedig – másodszer – a kutatási-fejlesztési ráfordítások feltétele a gyors felfutásnak; harmadszor,

³⁶ *Iparpolitika 1970.*, 339–340. old.

³⁷ *Uo.*, 341. old.

hogy a magániparban a kutatási-fejlesztési ráfordítások ez idő szerint az ipari koncentráció fokával egyenesen arányosak, de Európa ebben is a koncentrációbeli különbségnél nagyobb mértékben maradt le.

14. táblázat

A kutatási és fejlesztési ráfordítások globális mutatói³⁸

	év	1 főre jutó ráfordítás dollárban	a bruttó nemzeti termékhez viszonyítva	
			piaci árakon %	termelési tényezők költségében, %
USA	1963/64	110,5	3,4	3,7
Franciaország	1963	27,1	1,6	1,9
NSZK	1964	24,6	1,4	1,6
Olaszország	1963	5,7	0,6	0,7
Belgium	1963	14,7	1,8	1,1
Hollandia	1964	27,2	1,9	2,1
Nagy-Britannia	1964/65	39,8	2,3	2,6
Japán	1963	9,3	1,4	1,5
Svédország	1964	33,5	1,5	1,6
Kanada	1963	22,5	1,1	1,2

15. táblázat

Az amerikai és nyugat-európai kutatási-fejlesztési mutatók három kiemelt területen,³⁹ USA = 1000

	villamossági ipar	vegyipar	feldolgozó ipar
USA	1000	1000	1000
NSZK	94	175	62
Nagy-Britannia	103	112	96
Franciaország	63	80	44
Olaszország	6	29	11

³⁸ OECD-statisztika, közli ÁDÁM (2), 92. old.

³⁹ 1967. évi OECD-statisztika szerint, közli ÁDÁM (2), 94. old.

16. táblázat

A kutatási-fejlesztési kiadások átlaga vállalati szinten millió dollárban⁴⁰

	USA	Anglia	Franciaország	Olaszország
Első 4 vállalat	735	88	38	21
5-8. vállalat	434	29	17	4
9-20. vállalat	245	15	10	2
21-40. vállalat	87	7	6	1
41-100. vállalat	27	3	2	0,3
101-200. vállalat	9	0,8	0,7	0,0
201-300. vállalat	4	0,3	-	-
1-300. vállalat	1541	143,1	73,7	28,3

23. Ideszámíthatók azok az adatsorok, amelyek a *találmányokra, illetve szabadalmi* bejelentésekre vonatkoznak. Az Európai Gazdasági Közösség Bizottságának 1970. évi jelentése szerint⁴¹ 1967-ben közös piaci országok részéről a „hatok” Közös Piacában 105 337, az USA-ban pedig 10 015, tehát összesen 115 352 szabadalombejelentést regisztráltak, míg az USA-ban ugyanakkor 64 118, a Közös Piacban 40 184, Angliában 13 740, összesen tehát 118 042 bejelentés szerepelt. Bár a bejelentési statisztika nem azonos az elfogadással (kb. 50-80% között mozog),⁴² különösen nem a megvalósulással, mégis jelzi, hogy a termelőerőknek ezen a síkján nagy abszolút számok uralkodnak, és ezek a gazdaságban bizonyosan nagy hatásfokkal szerepelnek.

24. Az *energiatermelés és -fogyasztás* helyzete és ehhez kapcsolódóan az erőművek számadatai bizonyosan döntő tényezőt jelentenek a gazdaságban.

⁴⁰ Uo., 94. old., 1967. évi OECD-statisztika.

⁴¹ *Iparpolitika 1970*, 300. old.

⁴² Uo., 300. old.

17. táblázat

Energiatermelés, millió t-ban⁴³

	1953	1970
Világ	2 963	7 000
Észak-Amerika	1 264	2 260
Nyugat-Európa	547	557
Szocialista országok	638	2 051

18. táblázat

A szén, víz és nukleáris energiatermelés alakulása, millió t-ban⁴⁴

	Szén		Víz és nukleáris energia	
	1953	1970	1953	1970
Nyugat-Európa	517	372	17	47
Szocialista országok	638	2 051	3	23
USA	454	556	22	54

Ez a táblázat jelzi a szén szerepének erős visszaesését, aminek helyébe az olaj, gáz, ill. a víz- és atomenergia lépett.

Az erőművek teljesítménye 10^3 MW-ban számítva 1966-ban a Közös Piacban 106,3, az USA-ban 266,7, 1970-ben 133,4, ill. 355,9 volt, ami a Közös Piacban 5,5, az USA-ban pedig 7,7%-os átlagos évi növekedést jelent.⁴⁵

25. Külön figyelmet érdemel az *atomenergia-termelés*. Az Európai Gazdasági Közösség Bizottságának jelentése szerint 1971 végén kész, épülő vagy közvetlen megkezdés előtt álló erőművek együttes teljesítménye a „hatok” országaiban 27 668 megawatt, míg Anglia a kész 10 és épülő, ill. tervezett további erőművekkel 1975-ig 13 000 megawattal szerepel.⁴⁶ Az Európai Gazdasági Közösség Statisztikai

⁴³ ENSZ-statisztika, közli: *UN Statistical Yearbook* 1971. New York 1972. 44–47. old.

⁴⁴ *Uo.*, 44–47. old.

⁴⁵ *Iparpolitika 1970.*, 305. old.

⁴⁶ *Die Konjunktiv im Energiebereich der Gemeinschaft*. Lage 1971, Aussichten 1972. Ed. kommission der EWG, XVII/A.2. Bruxelles, 1971. 42. és függelék 9. old.

Hivatalának jelentése a „kilencek” teljesítményét 1971-ben 3485, 1972-ben 4315 „10⁶ kWó”-ra (gigawatt órára) tette.⁴⁷

26. Ha most *néhány más iparágat* – különösen az ún. *éliparágakat* – vizsgáljuk, akkor a következőket láthatjuk.

A vegyiparban az egy lakosra számított vegyipari termelés 1965-ben – ha a világtátlagot 100-nak vesszük – az USA-ban 425, a Közös Piacban 281, Európában általában 179 volt.⁴⁸

A *feldolgozóiparban* a termelés szintje az USA-ban közel duplája annak, ami a fejlett tőkés országok átlaga, de az aránya javult, és lényegileg ugyanez a helyzet az acéltermelésben és -feldolgozásban.⁴⁹

Az *acéltermelésben* viszonylag gyorsan hódítottak teret az olyan új termelési eljárások, mint az oxigénbefúvásos acélgyártás, amely 25-30%-os megtakarítást jelent a martinkemencés rendszerrel szemben már a beruházásnál, hatásfoka-termelékenysége is nagyobb a rövidebb csapolások közötti idő folytán; az 50-es évek elején a Közös Piac mai tagországaiiban ez az eljárás a nulláról indult, és 1970-ben már 60-80% között volt a részesedése az összes acéltermelésben.⁵⁰

A *szerszámgépgyártásban* sem sajnálta a beruházást az új gépek kifejlesztésétől a kapitalista gazdaság, egyebek között, mert nagyobb profitot remélt és kapott érte. Ez vonatkozik pl. a számvezelésű szerszámgépekre, amelyek a hetvenes évek végéig erősen elterjedtek, bár a statisztikai felmérések csak a kutatási felmérések hiányos adataira támaszkodnak.⁵¹

Elég általános nézet azonban, hogy az automatizálás a legkülönbözőbb iparágakban nagyon megnőtt, ami a könyvelés automatizálásától egészen a hajólemezek szabásának és vágásának távvezérléséig terjed.⁵² Bár Nyugat-Európa ezeken a területeken az 50-es évek végétől erős fejlődést mutat, áll ez az *autógyártásra*, sőt a *repülőgépiparra* is, Amerikával szemben nehéz és alárendelt helyzete a világpiacon mégis közhelynek számít, ezt hangsúlyozza pl. Servan Schreiber is, és

⁴⁷ *Eurstat* (Statistiques Générales de la CEE), 1973. No. 1-5. 29. old.

⁴⁸ ENSZ-adatok, közli: SIMAI, 309. old.

⁴⁹ SIMAI, 283., 293., EHRlich, 120-121. old., ill. 1. tábla.

⁵⁰ L. RAY, 120-121. old.

⁵¹ *Uo.*, 142. old.

⁵² *Uo.*, 183. old.

ezzel a ténnyel természetszerűleg a Közös Piacnak számolnia kell.⁵³ Az európai repülőgépgyártás nehéz helyzetét példázza pl. a Közös Piac Bizottságának egyik jelentése, miszerint 1968-ban a Közös Piac légi flottája 1669, az USA-é 10 668 millió dollárt ért (Angliáé 1069); a Közös Piac repülőállományából a Közös Piacban is gyártották annak 19,7%-át, míg 76,5% Amerikából jön, az amerikai állomány 95,6%-át gyártotta az USA, a Közös Piacból csak 1% származik.⁵⁴ Bár ma ez az arány már jobb,⁵⁵ alapvetően azonban még nem változott meg. A repülőgép- és űrhajógyártásban Anglia csatlakozása különösen jelentős tényező. Nemcsak mert részese a szuperszonikus *Concorde* programnak, és általa az európai *Eldo* űrhajózási program is jelentős lökést kap, hanem „hagyományos” repülőgépekre vonatkozó termelési kapacitása folytán is; ez utóbbi ui. eléri a „hatok” együttes kapacitását. Az Európai Gazdasági Közösség Bizottságának 1970. évi jelentésében Anglia forgalma 1967-re vetítve 1610, a Közös Piacé 1758 millió dollár volt. Igaz, ez együtt is alig valami az USA 23 258 milliójához képest.⁵⁶

Viszonylag jó helyzetben van a Közös Piac az *elektromos és elektronikus gépek* összesített termelésében, e téren a tőkés koncentráció is már közelíti az amerikai méreteket. A 9 legnagyobb EGK cég és a két legnagyobb angol cég 1968. évi termelése 15 573 millió dollár volt, míg a hat legnagyobb amerikai 26 882 milliót forgalmazott.⁵⁷ Tény azonban, hogy e téren a Közös Piac gazdasága is sokat merített a tudományos-technikai forradalomból, és – visszahatásában, a cégek nagy egymás elleni harcában – táplálta is azt.

Mindez különösen az éliparágakban jelentős koncentrációra vezetett – a jelzett termelési értékeket mind a Közös Piacban, mind az USA-ban 5-9 cég produkálta! –, sőt nagy nemzetközi integrálódásra is. Egyrészt abban a formában, hogy külföldi cégek felfaltak belföldieket, másrészt azonban a piac olyan integrálódásának formájában,

⁵³ SERVAN-SCHREIBER adatait l. munkájának 23. és kk. oldalain.

⁵⁴ Közli: *Iparpolitika 1970*, 353. old.

⁵⁵ A nyugat-európai repülőgépipar fejlődéséhez az utóbbi években (*Concorde* stb.) l. lent IX. fejezet, 305. pont.

⁵⁶ *Iparpolitika 1970*, 344. old.

⁵⁷ *Uo.*, 341. old.

hogy ezek a cégek világméretekben terítik áruikat, uralják a piacot, aminek csak egyik objektív eleme, hogy ezek a termelőeszközök különösen nagy méreteket igényelnek. Ezt a fajta internacionálódást jól jelzi az a vizsgálat, amely a tőkés országokra nézve azt vizsgálta, hogy mi az éliparágak szerepe a nemzetközi kereskedelemben. Ennek során kiderült, hogy azok az összes exporthoz kb. úgy viszonyulnak, mint amilyen technikai fejlődés az országra általában is jellemző. Nyolc döntő iparágat (repülőgépipar, villamosgépipar, irodagépek stb.) véve alapul ezek részesedése az összkivitelben az USA-ban (már 1964-ben!) 28,9, Angliában 12,1, az Európai Gazdasági Közösségben általában 16,1% volt.⁵⁸

⁵⁸ GRUBER-VERNON, 18-29. old.

4. §

IPARI STRUKTÚRA ÉS GAZDASÁGI KONCENTRÁCIÓ ÁLTALÁBAN

KONCENTRÁCIÓ KONTROVERZIÁBAN ÉS A VALÓSÁGBAN

27. A Közös Piac versenypolitikai és versenyjogi elvei szempontjából különös jelentősége van a *gazdasági, közelebbről a tőkekoncentráció fokának*, ill. annak, hogy ebben Európa milyen helyzetben van.

Azt lehetne mondani, hogy rossz helyzetben van. Legalábbis ezt hangsúlyozza a legtöbb nyugat-európai gazdaságpolitikai és jogi szakember, a napi- és a szaksajtó. „A nagyság a fennmaradás kulcsa” (*size is the key to survival*) – mondta nemrégén *Giovanni Agnelli*, a Fiat elnöke és főrezvényese, amikor nagy franciaországi Citroen betársulása révén a Fiat Európa első számú autógyártó cégévé lépett elő.⁵⁹ Amerikában szinte közmondás, hogy ami jó a General Motorsnak, jó Amerikának. Jól érzékelteti ezt *Bognár József*, amikor idevágó elemzésében megállapítja, hogy a General Motors 1966. évi forgalma 20 milliárd (1969-ben már közel 25 milliárd és 1972-ben 30,4 milliárd) dollár volt, ami húszszorosa Ceylon, háromszorosa Norvégia, és több mint Svédország – mint országok! – nemzeti jövedelmének.⁶⁰ Igaz, hogy a GM a világ legnagyobb ipari óriása, de a hozzá közel álló Amerikában még

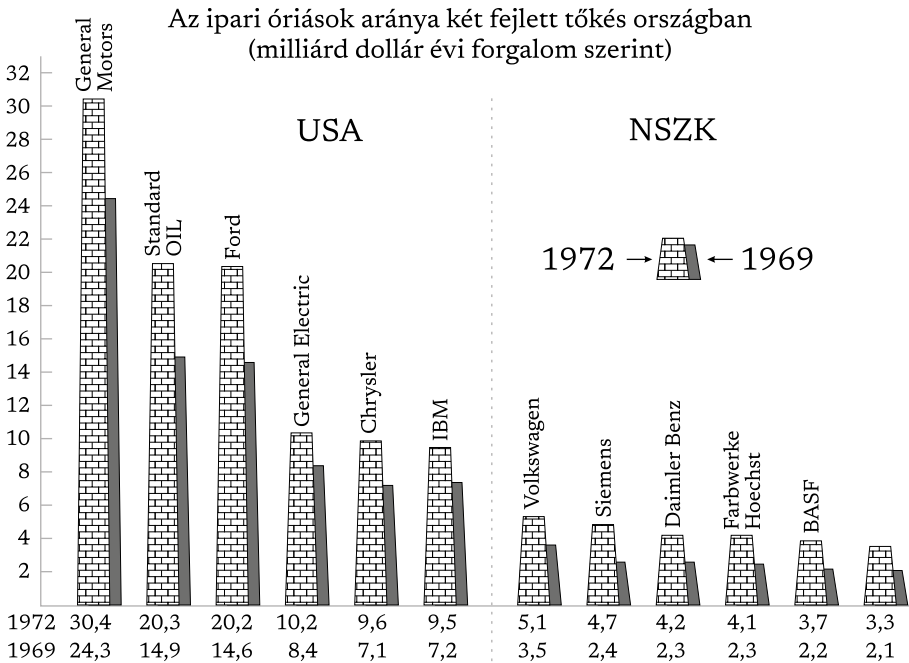
⁵⁹ *Newsweek - Spotlight on Business*, 1968. december 23. („The Man Who Put Fiat Into High”); 1968-ban a Fiat-cég 1,5 millió gépkocsit gyártott, ezzel túlszárnyalta a Volkswagent és a világ No 4 autógyártójává lépett elő.

⁶⁰ A GM 1966-ban egyedül több nyereséget produkált, mint a tíz legnagyobb francia, német és angol cég (összesen 30 legnagyobb európai!), és ezt kb. ötödannyi alkalmazottal érte el, mint 30 európai partnere (SERVAN-SCHREIBER, 62–63. old.); a GM autótermelése messze felülmúlja a világ bármely országának autótermelését: már 1964-ben megközelítette a 4 milliót, miközben a legnagyobb következő ország az NSZK volt 2,6 millió darab gépkocsival (PALÁNKAI, 416. old.); BOGNÁR, 593–594. old.; *Fortune*, 1972. és 1973. májusi sz.

szép számmal van, különösen, ha a szolgáltatásokat és a bankvilágot is számításba vesszük. A koncentráció szédületében élnek ma a kapitalista világ gazdaság óriásai is, *Giganten im Taumel der Konzentration*, írja aggódva az európai sajtó; aggódva és szorongva, mert kénytelen hozzátenni, hogy „az amerikaiak előnye szinte behozhatatlan” („der Vorsprung der Amerikaner ist kaum aufzuholen”).⁶¹ Ezt a „szorongó” érzést hivatott kifejezni a gazdasági sajtóban az e tárgyban szakadatlan adatok sora. Erről vall az az ábra (19. táblázat) is, amely az NSZK és az USA ipari koncentrációjának felső csúcsát hasonlítja össze.

19. táblázat

A hat legnagyobb ipari vállalat az USA-ban és az NSZK-ban 1972-ben.⁶²

⁶¹ Így a *Süddeutsche Zeitung* gazdasági rovatában „Giganten im Taumel der Konzentration” cím alatt W. KIESSIG (1969. június 21–22, No 148, 29. old.).

⁶² Az adatokat a *Fortune* ismert tájékoztatója közli az amerikai 500 és az Amerikán kívüli 300 legnagyobb vállalatról. *Fortune* 1970. és 1973. évi májusi, ill. 1970. évi augusztusi és 1973. évi szeptemberi száma.

A szaksajtó ugyan a másik oldalon hangsúlyozza, hogy a koncentráció nemkívánatos elhatalmasodásának megvannak a fékjei, a gazdasági verseny fenntartásához fenn kell maradniok a kis- és középvállalatoknak, a másik oldalon azonban a tények mégis a kis- és nagyhalak buchwaldi vízióját vetítik elénk.^{62/a} *Ádám György* kiváló könyvében a koncentrációhoz példák sorát vonultatja fel, és ezek a koncentráció nagyobb fokát nagy többségükben nem belső növekedésből, hanem más vállalatok beolvasztásából érték el.⁶³ Amikor a *Fortune* 1969. évi nagy tablója a „nagyok” sorrendváltozásáról ír, ugyancsak ezt mondja: a nagyok tovább fogyasztották a kicsiket.⁶⁴ És hogy ez az európai nagytőke törekvései szerint Európában is így kívánatos, azt jól fogalmazta meg a már hivatkozott Fiat-főnök, *Giovanni Agnelli*, amikor az amerikai és európai autóiipari koncentrációval kapcsolatosan azt mondta: „Meggyőződésem, hogy kevesebb mint tíz év alatt a gazdasági élet kényszerítő tényei az európai autógyártó cégek számát háromra fogják leszállítani... El kell jutni odáig, hogy Európában is igazi nemzetközi vállalatok jöjjenek létre.”⁶⁵

28. Ami mármost az átfogóbb adatokat illeti: ha a pontosan összemérhető és minden iparágra kiterjedő statisztikai felmérések hiánya természetesen abszolút értékű amerikai–európai párhuzamokat, ill. összehasonlításokat nehezen tesz lehetővé, az általános összefüggések és párhuzamok, ill. különbségek érzékeltetésére mégis sok adat sorakoztatható fel. Itt van mindjárt a már érintett körülmény, hogy az USA 8-10 millió évi *gépkocsitermelése* lényegileg 4 mamutcégtől származik, míg a hozzávetőlegesen ugyanannyi európai gépkocsit tízszer ennyi cég gyártja.⁶⁶ A *kohóipar* koncentrációjára jellemző, hogy míg Amerikában az US Steel Corporation 1963. évi

^{62/a} Ld. lent a VII. fejezet *Szkeptikus nyitányában* (199. pont).

⁶³ *ÁDÁM* (2), 417. és kk. old.

⁶⁴ Az USA „Az 500 legnagyobb 1969” listájában a tíz legnagyobb felfutó cég, az USA-n kívüli 200 legnagyobbból a hét legnagyobb előretörő cég a növekedést más vállalatok felvásárlásával érte el. L. *The Fortune Directory of the 500 Largest Industrial Corporations 1969*, Fortune, 1970. május, 182. old.; *The Fortune Directory of the 200 Largest Industrials Outside the US 1969*, Fortune, augusztus, 142. old.

⁶⁵ Jelenleg Európában kb. 40 társaság látja el az európai autógyártást, ebből 15-20 a nagyobb vállalat, míg az USA-ban ugyanennyi autót lényegileg 3, ill. 4 társaság gyárt. L. *Newsweek*, idézett hely (59. sz. jegyzet).

⁶⁶ *Uo.*, 48. old.

nyersöntvénytermelése 27,6 millió tonna volt, a francia össztermelés 19,4, az angol 25,2, a nyugatnémet 34,8 millió tonnát ért el.⁶⁷

Az 1971. évi *amerikai 500-ak* és a *nem amerikai 300-ak* listájából és adataiból is komoly következtetések folynak a *koncentráció-párhuzamokra* vonatkozóan. Az egyik, hogy az 50 legnagyobb amerikai vállalat együtt minden Fortune-mutató tekintetében meghaladja mindazt, amit a 200 legnagyobb nem amerikai vállalat együtt ugyanazokban a mutatókban elér, és megközelíti annak a felét, amit az 500 együttesen produkál. A másik, hogy míg az amerikai *milliárdosok klubja* 1971-re az 1967. évi 83-ról 127-re nőtt, ugyanez a szám az USA-n kívül csak 84-re alakult, amiből a Közös Piac 1967-ben 20-szal, 1971-ben 57-tel szerepelt; csak 1971-ben „akadt” 7 új jövevény. A harmadik, hogy a nem amerikaiak forgalmának növekedése 1971-ben 14,2% (az amerikaiaké 8,4%), és imígyen biztatóan fejlődik, különösen áll ez az európai elektronikaiparra, amely 25,6%-os forgalomnövekedést ért el, bár ez az iparág az USA-ban is a sikeresebbek közé tartozott. A negyedik, hogy „jönnek a japánok”: már 75 taggal szerepelnek a 300-ban (25%!); Anglia 64-re nőtt, az NSZK 44-re, Franciaország 31-re erősített; Olaszország (7), Belgium (5), Hollandia (6) is erősített; Luxemburg (1) maradt, ahol volt; néhány közös óriással (4) együtt a Közös Piac helyzete Angliát is számítva a 300-ban 162-re alakult; ha ehhez még hozzászámítjuk, hogy már az 1968. évi 43 japán „tag” a maga 1969. évi 23,3%-os átlagos forgalomnövekedésével messze felülmúlta az amerikai és nem amerikai átlagot, akkor látható, hogy miért lett a japán ipar Nyugat-Európa második számú ellenfele és vetélytársa.⁶⁸ Idekívánkozik végül még az *Enterprise* egyik *Ádám György* által összesített 1969. évi adatsora, amely a világgonszernek 1967. évi listáját mutatja. Ez azt mutatja, hogy a világ 100 legnagyobb konszernje között az USA 66-tal, a Közös Piac 14-gyel szerepel.⁶⁹

⁶⁷ A Harvard Business Review statisztikáját közli PALÁNKAI, 416. old.

⁶⁸ A fenti elemzések a Fortune „Amerikai 500-ak” és „Nem-amerikai 200-ak” listájának adatain alapulnak. L. Fortune, 1970. május, 182. és kk., ill. 1970. augusztus, 142. és kk. old.; az 1967. évi adatok a Fortune 1968. június és szeptemberi számában; az 1971. évi adatok a Fortune 1972. évi májusi és augusztusi számaiban, 188. és kk., ill. 152. és kk. old.

⁶⁹ ÁDÁM (2), 471. old.

KONCENTRÁCIÓ EGYES FONTOSABB IPARÁGAKBAN

29. Még jellegzetesebb mutatónak számíthat az egy vállalatra⁷⁰ eső átlagos *alkalmazottlétszám* és átlagos évi *forgalom*. Bár az alkalmazotti létszám és a forgalom sem tökéletesen összehasonlítható ismérvek, mégis olyan egységekkel képezhetők, amelyek egyértelműek, és amelyekhez bizonyos összesítő adatok is vannak.

20. táblázat

A vállalatonkénti átlagos forgalom a feldolgozó iparban 1000 dollárban 1962–63-ban⁷¹

USA	1431
Nagy-Britannia	1278
Svédország	770
NSZK	189
Franciaország	149
Belgium	116
Olaszország	56

21. táblázat

A foglalkoztatottak vállalatonkénti átlaga 1962–63-ban⁷²

USA	53
Belgium	27
Hollandia	27
NSZK	17
Franciaország	11
Olaszország	7

⁷⁰ A vállalat (Betrieb) a Közös Piac 1970. évi iparpolitikai jelentése azt a mikrostrukturális gazdasági egységet érti, amely – bár esetenként nagyobb társulás, ill. társaság része – földrajzilag egy egységként elkülönülten is tevékenykedik; ilyen Betrieb 1962-ben a Közös Piac országaiban a feldolgozóiparban 1583 553 volt, szemben az 1540 795 ún. *Unternehmennel*, amely szám azért kisebb, mert egyes iparágakban egy átfogóbb egységbe több üzemegység tartozik.

⁷¹ *Iparpolitika 1970.*, 96. old.

⁷² *Uo.*, 96. old.

22. táblázat

Részesedés az összkalmazotti létszámból különböző vállalatkategóriákban 1962–63⁷³

	1000	100–499	20-nál kevesebb	10-nél kevesebb
	alkalmazottal működő vállalatnál dolgozik az összes alkalmazott			
USA	31%	31%	7%	3%
Belgium	25%	28%	13%	7%
Franciaország	17%	27%	25%	19%
Hollandia	28%	14%	15%	8%
NSZK	28%	25%	18%	13%
Olaszország	17%	22%	35%	28%

Bár természetesen a fenti mutatók iparáganként számottevően eltérnek, a koncentráció fokának eltérését a fontos kritériumok szerint mégis jól érzékeltetik. Még plasztikusabbnak tűnhet ez a kép, ha a nagy iparágakban (a nehéziparban) kibontakozott koncentráció erős fokához már vázolt mutatókat közben mindig magunk elé idézzük.

30. Az amerikai ipar koncentrációjáról és ennek megfelelően a gazdasági verseny és piaci magatartás struktúrafeltételezettségéről *Bain* „Industrial Organization” (Ipari szervezet) c. munkája számít az egyik legrészletezőbb és legelismertebb munkának. Érdekes még ennek néhány adatát is megfigyelni, amint ezt nyugat-európai források is gyakorta teszik. Az amerikai koncentráció *néhány relatív belső mutatója* a következő képet nyújtja:⁷⁴

Autógyártásban 1956-ban

General Motors részesedése	42,8%
Ford részesedése	22,2%

⁷³ *Uo.*, 97., 103. old.

⁷⁴ BAIN (2), 87. és kk. 125. és kk. old.

4. § IPARI STRUKTÚRA ÉS GAZDASÁGI KONCENTRÁCIÓ ÁLTALÁBAN

Chrysler részesedése	21,8%
Studabaker részesedése	4,1%
Nash részesedése	2,8%
Kaiser részesedése	2,0%
Hudson részesedése	1,9%
Packard részesedése	1,2%
Willys részesedése	0,5%
	99,3%

Acélgégyártásban 1952-ben

US Steel	31,9%
Bethlehem	15,5%
Republic	8,8%
Jones Langhlin	5,1%
további 72 vállalat	38,7%

Az *elektronikában* a 32 közül az első 4 legnagyobb vállalat szolgáltatja az összes termék $\frac{3}{4}$ -ét.

A *konzerviparban* az összesen 102 vállalat közül az első 4-nek ugyanez a helyzete, a *dohányiparban* 19 vállalat közül az első 3 az egész termelés közel 80%-át uralja, az *alumíniumiparban* 3, a *réztermelésben* 4 nagy vállalatnak van uralkodó helyzete.

Az 1954. évi adatokban az összesen 434 ún. *manufacturing* (feldolgozó) iparágból

40-ben (9,2%) a 4 legnagyobb vállalat 75–100%-kal szerepelt
 101-ben (23,3%) a 4 legnagyobb vállalat 50–75%-kal szerepelt
 157-ben (36,2%) a 4 legnagyobb vállalat 25–50%-kal szerepelt
 136-ban (31,3%) a 4 legnagyobb vállalat 25%-kal szerepelt.

1952-ben az USA-ban 3 millió nem társasági formában szervezett gazdasági egység mellett 670 000 gazdasági társaság (business corporation) működött. Az amerikai gazdaság termelésében az előbbieik $\frac{1}{3}$ -dal, az utóbbiak $\frac{2}{3}$ -dal szerepeltek.

II. TERMELŐERŐK, GAZDASÁGI HELYZET, IPARI SZERKEZET

1952-ben az összes vállalat 99%-át kitevő 615 689 vállalat tőkeerejének megoszlása:

50 000 \$ alatt	253 029 vállalat	5 429 millió \$ együttes tőkeerő
50 000–100 000 \$	109 780 vállalat	9 939 millió \$ együttes tőkeerő
100 000–250 000 \$	122 123 vállalat	19 362 millió \$ együttes tőkeerő
250 000–500 000 \$	52 976 vállalat	18 571 millió \$ együttes tőkeerő
500 000–1 000 000 \$	31 290 vállalat	21 847 millió \$ együttes tőkeerő
1–5 millió \$	33 579 vállalat	72 539 millió \$ együttes tőkeerő
5–10 millió \$	6 139 vállalat	42 817 millió \$ együttes tőkeerő
10–50 millió \$	5 220 vállalat	104 753 millió \$ együttes tőkeerő
50–100 millió \$	708 vállalat	49 986 millió \$ együttes tőkeerő
100 millió \$ felett	854 vállalat	378 622 millió \$ együttes tőkeerő

Eszerint a vállalatok 0,1 %-a tartja kézben az amerikai ipari termelő kapacitás 52,4%-át, míg a vállalatok 92,6%-a csak 10,2%-kal részesedik. Ez a koncentráció a gazdaság más szektoraiban (szolgáltatás, bankok) is hasonló, és a fenti időszak óta még tovább erősödött, írja *Bain*.

A *merger-boom*ról (fúzió-konjunktúráról) különösen az utóbbi időkben ír sokat a gazdasági sajtó; 1967-ben 2975 független vállalat vesztette el önállóságát, 1968-ban ezek számát 4200-ra becsülik. Mindemellett kiemeli a szaksajtó, hogy a magas fokú koncentráció mellett is biztosítani kell a versenyt az egyes iparágakban, ezért az egyesüléseket bizonyos koncentráción túl az ún. *antitrust* törvények alapján nem lehet engedni; egy-egy iparágon belül a versenyt oligopolista koncentráció mellett (amikor néhány nagy cég szolgáltatja az iparági termelés többségét) fenntarthatónak tartják.⁷⁵ Hogy mit lehet, ill. mit nem lehet az *antitrust* törvényekkel csinálni, arról éppen e munka szolgál számos információval.

⁷⁵ A fúzió-konjunktúráról, ill. az antitrust law szerepéről ír az amerikai irodalomban BAIN is, különösen azonban BERLE, HANDLER stb. Az említett 1967–68. évi adatokat közli: *The Sort of Blocking that Take-over*, Newsweek, 1968. december 16, 49. és kk. old.

A TULAJDONOSI KONCENTRÁCIÓHOZ

31. Ha már az amerikai ipar koncentrációjánál tartunk, fel kell vetni: hogyan áll a *koncentráció a tulajdonjogi hatalom* szerint. Nincs persze itt szükség arra, hogy statisztikailag bizonyítsuk, hogy a kapitalizmus kapitalizmus. Mégsem lehet elmenni szó nélkül amellet, hogy e mögött a szédítő koncentráció, az ilyen nagy vállalatbirodalmak mögött milyen magántulajdonosi koncentráció húzódik meg. Mert hogy nem csak a gazdasági racionalitás a koncentráció motorja, szintén nem kell bizonyítani.⁷⁶ Átfogó és mély statisztika a tulajdoni koncentrációról azonban alig van. Nem véletlenül. A tulajdonost el is rejti a részvények anonimitása, a tőkés kereskedelmi jognak ez a szürke és absztrakt hatalmassága. Az igaz, hogy a nagyvállalatok részvényei is erősen szórtak (a milliós számot is elérhetik, mint pl. a General Motors esetében), meg aztán van Volkswagen jellegű „népi” részvény, vannak állami nagyvállalatok, amit előszeretettel hangoztat az apologetikus sajtó és szakirodalom. Van azonban néhány olyan felmérés is, amely a dolgok velejébe vág. Ilyenről tudósít pl. *Bain* már említett könyvében. Egy 1930-ban végzett kutatás szerint az a 200 legnagyobb amerikai vállalat ellenőrizte az amerikai ipari vállalatok kapacitásának 57%-át, ami az egész ipari termelésnek kb. 1/3-át tette ki (*Bain* szerint a helyzet ma is kb. ez lehet). A 200 legnagyobbra nézve alig néhány család tartotta kézben a tulajdonosi hatalmat: a *Rockefeller* család 17%-ban; a *Du Pont* csoport 9%; a *Mellon* csoport az előző kettő együttes részesedését is meghaladta (kb. 28–30%); a *Mather* csoport hatalma is nagy, bár pontos adat nincs, 5-10% körül mozoghat; a *Morgan* bankházcsoporthoz tartozott 5 nagy bank mellett 13 ipari nagyvállalatot, 12 nagy szolgáltató vállalatot és 5 vasúttársaságot.⁷⁷ Jól látszik ebből az ipari nagytőke és a pénztőke személyi háttere, tulajdonosi hatalma, összefonódása és fantasztikus hatalma, vagyona, a kizsákmányolás tulajdonjogi csatornarendszere, amelyben a lényeg a „fő csatornák” és nem a mellékágak, pláne nem az erecskék vagy látszólag külön alrendszerben élő állami vállalatok

⁷⁶ L. ehhez lent IX. fejezet, 326. pont.

⁷⁷ L. BAIN (2), 97–105. old.

határozzák meg. *Mills* „Uralkodó elit” c. könyve nyújt további jó képet e tulajdonosi réteg és a politikai vezetőkörök kölcsönös összefonódásáról, belső hatalmi viszonyairól és életmódjáról.⁷⁸

Mutatis mutandis valami hasonlót lehetne bizonytalanság mondani az alább vázolt európai koncentráció⁷⁹ tulajdonjogi hátteréről is. Legalábbis egyértelműen ez derül ki abból a felmérésből, amelynek az NSZK-ra vonatkozó adatai 1955-ben *Wer gehört zu wem – Mutter- und Tochtergesellschaften von A–Z* címmel jelentek meg,⁸⁰ ill. a *Spiegel* kutatóteamjének jelentéséből, amely a szakszervezeti vezetés alatt álló Gazdaságtudományi Intézet adataira is épít; épp ezekre utalással mondják, hogy a „nyugatnémet gazdaságot 600 személy irányítja”, és hogy „a tulajdonosok köre szigorúan zárt társaság”.⁸¹ Bármennyire tény, hogy a gazdaság mozgását más erők – a munkásosztály szervezett harca, a politikai élet mechanizmusa, állam, pártok, nemzetközi gazdasági és politikai erőviszonyok stb. – is irányítják vagy befolyásolják, bármennyire hangsúlyozzák, hogy a „szabad piacgazdaságban” a lényeg ennek endogén törvényeiben és versenymechanizmusában, az ebből eredő határfokban, nem pedig néhány tulajdonos dúsgazdagságában van, a fenti tényeket „elbeszélni” mégsem lehet; nem vitás, hogy a nagytőke tulajdonjogi imperializmusa egyik döntő oka a koncentrációnak.

⁷⁸ L. a Forrásjegyzék: MILLS.

⁷⁹ L. lent 38–41. pont.

⁸⁰ L. részletesen lent a 136. sz. jegyzetnél.

⁸¹ A hosszú felmérést a *Spiegel* 1972. évi 6. száma (január 30.) közli, „Konzerne: Die Konjunk turpolitik versagt” címmel, 30–48. old.; az idézetek: 38., ill. 39. old.

5. §

AZ AMERIKAI GAZDASÁG JELENLÉTE EURÓPÁBAN

ÁLTALÁBAN

32. Az eddigiekből is elég nyilvánvaló, hogy Nyugat-Európát a világpiacon az USA súlyos erőfölénye nyomja. A szomorú az, hogy ez hovatovább Európában is így van. *Amerika Európában* is nagy ellenfele Európának. „Könnyen lehet, hogy tizenöt éven belül az USA és a Szovjetunió után a harmadik ipari nagyhatalom nem Európa lesz, hanem az amerikai ipar Európában – írja *Servan-Schreiber*. Már ma, a Közös Piac kilencedik évében, ennek a piacnak a szervezete lényegileg amerikai (mert az amerikai vállalatbirodalmak tudnak itt európai méretben cselekedni).”⁸² Mit mutatnak erről a számok?

33. Ami az USA *külföldi beruházásait és forgalmát* illeti, azok növekvő mértékben Nyugat-Európára koncentrálódnak; növekedési rátájuk az átlagos 35%-kal szemben 104%.

1950-ben az összes külföldön beruházott amerikai magántőkéből még csak 17% volt Nyugat-Európában, 1966-ban már 30%. Egyes becslések szerint az amerikai leányvállalatok száma Nyugat-Európában a hatvanas évek végére elérte az 5000-et is, ami óriási szám, és valóban a „második amerikai invázió” méreteit ölti.⁸³ Ezt a „fejlődést” mutatja az a tény is, hogy az USA 1971. évi tőkeexportja 6,4 milliárd számítási egység (SzE) mínusszal zárult, és ennek nagy része Európába vándorolt.⁸⁴

⁸² SERVAN-SCHREIBER, 17. old.

⁸³ *Uo.*, 639. old.

⁸⁴ *Eurstat* (Statistiques Générales de la CEE), 1973. No. 1-5, 94. old.

23. táblázat

A külföldön beruházott amerikai tőkeállomány, millió dollárban⁸⁵

	1946	1953	1960	1964	Növekedés 1960-64-ig %-ban
Összes tőkebefektetés	- a)	- a)	32 778	44 344	35
Európában	1 041	2 369	6 681	12 067	81
Közös Piac	~ a)	- a)	2 664	5 398	104
Egyéb Európa	- a)	- a)	4 037	6 669	64
Anglia	- a)	- a)	3 231	4 550	41

a): adathiány

Különösen egyes jelentős iparágakban nagy az amerikai részese-
dés az új európai beruházások arányában, pl. a

gépkocsiiparban	24%
elektromos iparban	20%
autógumi-alapanyagban	55-60%
műgumi	15% ⁸⁶

34. Szemléltető az a mutató is, amely az amerikaiak *új vállalkozá-
sait* vetíti elénk, 1958-tól 1966-ig. Ebből világos, hogy az amerikaiak
új nyugat-európai vállalkozásában a Közös Piac 75%-kal részesedik,
míg az EFTA a 25%-ot sem éri el.

24. táblázat

Amerikai társaságok új nyugat-európai vállalkozásai 1958. januártól
1966. januárig⁸⁷

NSZK	621
Belgium-Luxemburg	587
Franciaország	714

⁸⁵ BOGNÁR, 638-642. old.

⁸⁶ *Uo.*, 640. old., ill. ÁDÁM (2), 71. old.

⁸⁷ *Uo.*, 67. old.

Olaszország	532
Hollandia	365
Közös Piac	2820
EFTA	789

Különösen erős az új vállalkozások létesítése a vegyiparban (595), gépgyártásban (516), villamossági és elektronikai iparban (455), fémkohászatban és fémgyártmányokban (329) és a szolgáltatásokban (385), amelyek között az első helyet (128) a bankszakma foglalja el.⁸⁸

Legfrissebb – 1972-ben közölt – adatok szerint is az Európai Gazdasági Közösség területén végbement nemzetközi társulásokban (1966-ban és 1970-ben) az amerikai vállalatok átlagban 20-25%-ban vettek részt, míg a Közös Piacról származó társulók lassan enyhén 50% fölé jutottak, Anglia beszámításával 70% körül vannak.⁸⁹

35. Több mint érdekes az az adatsor is, amely arról ad képet, hogy miként vonult be *szellemi tőkéjével* Amerika Európába. Szellemi tőkén most nem a vállalati szervezés és a világméretű gazdaságszervezés *management-skilljét* értem. Ez sem közömbös, sőt *Servan-Schreiber* és sokak szerint ez talán a legfontosabb, amit az amerikaiaktól meg kellene tanulni. Idézik az amerikai management egyik nagy tekintélyét, miszerint Európa legnagyobb baja nem az, hogy közte és Amerika között nagy a „technológiai rés” (*technological gap*), hanem hogy a *management gap* túl nagy, ebben kell átfogó és gyors fejlődés.⁹⁰

Itt azonban most másfajta amerikai szellemi tőkére gondolok: az *amerikai szabadalmak európai térhódítására*. Bár valóságos hatásuk az ipar termelésében és termelékenységében számszerűen nem ragadható meg, a találmányok bejelentésének száma mégis valószínűsíti a származási országok technológiai befolyását. Arról nem is beszélve, hogy a találmányok nagymértékben vonzzák a kidolgozó cégek javára szóló kivitelezési megbízásokat is, és hogy ezen túlmenően (vagy enélkül is számítva) a találmányok hozama sem elhanyagolható tényező:

⁸⁸ *Uo.*, 67. old.

⁸⁹ *Versenypolitikai jelentés 1971*, 199. old.

⁹⁰ L. SERVAN-SCHREIBER, 91. old.

25. táblázat

Szabadalombejelentések 1967-ben⁹¹

Közös Piac Közös Piacban	105 337
USA Közös Piacban	40 184
USA Angliában	13 740
USA Japánban	11 460
Közös Piac USA-ban	10 015
USA NSZK-ban	11 884
NSZK USA-ban	5 734
USA USA-ban	64 118

Bár a szabadalombejelentések és azok elfogadása nem azonos (így pl. az USA 11 884 NSZK-beli bejelentéséből 1967-ben csak 3406 elfogadott szabadalom lett, viszont az NSZK 5734 USA-beli bejelentése 3766 elfogadással egészült ki), az arányok mutatis mutandis így is bizonyosra vehetők, és jól jelzik, hogy Amerika elérte vagy megközelítette az ipari tulajdon belső európai erőinek 50%-át, viszont fordítva, a Közös Piac Amerikában a belső erőknek csak gyenge 1/6-át érte el.

ORSZÁGONKÉNT

36. Országonként vizsgálni az amerikai jelenlétet túl messze menne. Példaként a két legjelentősebb ország, Franciaország és Nyugat-Németország néhány jelentősebb adata is elég jellegetes lesz.

Nyugat-Németországban olyan vélemény is van, hogy az amerikai gazdaság szerepe-súlya megközelíti Németország kiárusítását. Ezzel a címmel – *Ausverkauf in Germany?* – jelent meg egymás után több kiadásban is Kurt Blauhorn könyve. Nehéz volna itt e könyv mondanivalóját kibontva és adatait részletezve bemutatni. A lényege a címből is kiderül (ha van is benne némi túlzás), hogy ti. az NSZK az

⁹¹ A „La Propriété Industrielle” 1968. évi decemberi számából idézi: *Iparpolitika* 1970, 300. old.

amerikai gazdaság legjelentősebb bázisa, szabad működési területe, amelyen nemhogy korlátoznák, ellenkezőleg, még különböző preferenciákkal bátorítják térhódításukat.⁹²

Mit mondanak az adatok? Az sem egészen jellemző talán, amit egy amerikai forrás alapján *Ádám György* közöl, hogy pl. Frankfurtban mint „a legamerikaiabb európai városban” 1966-ban 473 amerikai társaság és szerv működött.⁹³ Az átlagoló mutatók azonban mindenképp általánosan jellemzők. Az amerikai társaságok nyugat-németországi vállalkozásainak száma 1946-ban 160 volt, és ez a szám 1968-ra 1500-ra alakult. Az Opel 100%-ig General Motors tulajdon, a kölni Ford már nevében hordja tulajdonjogi helyzetét, az IBM jelenléte szinte leversenyezhetetlen, növekszik az amerikai részesedés az olajiparban (a Texaco nagy vásárlásai alapján), amerikai lett a villamosipari Braun AG, már 20%-os az arányuk a gyógyszeriparban, és így tovább; a felsorolást sokáig lehetne folytatni.⁹⁴ A korábbi általános összegező mutatók is számos amerikai–német utalást tartalmaznak. Ezeket itt még csak egy adatsor egészítse ki, nevezetesen az amerikaiak ún. működő tőkéjének nyugat-németországi helyzetéről.

26. táblázat

Az NSZK-ban működő amerikai társaságok részesedése a nyugatnémet részvénytársaságok tőkéjében⁹⁵

	Külföldi	Amerikai
	részesedés %-ban	
Olajipar	84,0	42,6
Élelmiszeripar, élvezeti cikkek	47,8	38,7
Műanyag- és gumiipar, azbeszt	35,0	47,0
Villamossági ipar, finommechanika	31,4	65,0
Acél-, gép- és autóipar	25,0	67,2
Bányászat	25,0	66,8

⁹² BLAUHORN, 270. old.

⁹³ ÁDÁM (2), 421. old.

⁹⁴ Ezeket és még sok egyéb adatot közöl: ÁDÁM (2), 419. és kk. old.

⁹⁵ *Die Höhe des ausländischen Beteiligungskapitals*. Monatsberichte der Deutschen Bundesbank, 1969. május. Közli: ÁDÁM (2), 70. old.

37. *Franciaországban* sem sokkal rózsásabb a helyzet. Találóa mondják, hogy „az amerikai pozíciók felsorolása itt is úgy fest, mint az USA nagy vállalatainak jelenléti íve: General Electric, Ford, Westinghouse, General Motors, Goodyear, Colgate-Palmolive...; és még az olyan jellegzetesen francia iparág, mint az illatszergyártás is mindinkább amerikanizálódik”.⁹⁶

27. táblázat

Amerikai részesedés egyes francia iparágakban, ill. termékek forgalmából %-ban⁹⁷

Olajfinomítás	20
Borotvakészülékek, pengék stb.	87
Autók	13
Autógumik	30 felett
Korom	95
Hűtőszekrények	25
Szerszámgépek	20
Felvonók	30
Mezőgazdasági gépek	35
Távíró-, telefonszerelés	42
Számítógépek	75
Varrógépek	70
Könyvelőgépek	75

⁹⁶ ÁDÁM (2), 421., 422. old.

⁹⁷ A Francia Iparügyi Minisztérium adatai; közli: ÁDÁM (2), 70. old.

6. §

IPARI STRUKTÚRA ÉS GAZDASÁGI KONCENTRÁCIÓ NYUGAT-EURÓPÁBAN

ÁLTALÁBAN

38. A következő láncszem most már az *európai ipar struktúrája és koncentrációja*. Ennek számszerű alakulásáról már fentebb olvasható általános világgazdasági mutatók is tájékoztatnak, de célszerű ezt közelebbről is megvizsgálni, hiszen az európai gazdaság versenyképességének, a gazdasági verseny feltételeinek lényeges tényezőiről van szó. Végső soron ezek azok, amelyek a versenyjog elveit és gyakorlatát döntő módon alakítják.

Még a számok előtt: ismeretes, alább majd látjuk az erre vonatkozó állásfoglalásokat,⁹⁸ hogy sem az Európai Gazdasági Közösség, sem az egyes tagállamok nem akarnak az amerikai gazdaság befolyásával szemben protekcionista gazdaságpolitikával elzárkózni, amit egyébként valószínűleg nem is tudnának megtenni. A megfontolások is ismertek. Legjellemzőbb talán *Servan-Schreiber* példázata. Látszólag ő az Európa *versus* Amerika „harc” legtudatosabb képviselője, hiszen könyvével mintegy a harci trombitás szerepét is be kívánta tölteni. Azonban ő sem gondolt az amerikai gazdasági erők igazgatási és politikai-közhatalmi eszközökkel való kiszorítására. Miként *Jefferson* annak idején úgy vélte, hogy Európától nem elzárkózni, hanem beengedni és „tudományát” a gazdaságban és minden területen eltanulni kell, hogy ezáltal is felnőjön az új világ a régi szintjére, úgy kell most, úgymond, nem elzárkózni, de beengedve tanulni Amerikától.⁹⁹

⁹⁸ L. III. fejezet 64–65. pont, V. fejezet, 109–111. pont, IX. fejezet, 297. pont.

⁹⁹ *SERVAN-SCHREIBER*, különösen „Les voies de la Contre-Offensive” c. rész (171. és kk. old.).

És ha már *Servan-Schreibert* idéztem, lássuk, mi az „ellenoffenzíva” lényege. Szerinte az, hogy Európának olyannak kell lennie, mint Amerikának: egyebek között óriás vállalatokat és óriási gazdasági operációkat kell tudni létrehozni.¹⁰⁰

39. A számok világában vagyunk. Mit mutatnak a számok ezekről az „óriások”-ról? Más szóval milyen állapotban van az európai gazdasági koncentráció?

28. táblázat

A Közös Piac országai vállalatainak megoszlása a foglalkoztatottak száma szerint¹⁰¹

	NSZK	Franciaország	Olaszország	Hollandia	Belgium
1-9 fő	81,1	90,1	89,0	73,5	75,3
10-99 fő	16,4	8,5	9,9	24,9	21,3
100-999 fő	2,3	1,3	1,0	1,4	3,2
1000-nél több	0,2	0,1	0,04	0,2	0,2

Ha ezt a statisztikát összevetjük a vállalatonkénti átlagos alkalmazotti számmal (21. táblázat), illetőleg azzal a mutatóval, hogy milyen vállalatkategóriákban az összes alkalmazott hány százaléka dolgozik (22. táblázat), akkor a következő megállapítások tehetők. Először, hogy a három nagyobb ország (Franciaország, NSZK, Olaszország) közül mind az alkalmazotti átlag, mind a vállalatok alkalmazottak szerinti mérete, mind pedig a nagyobb koncentrációt jelentő nagyobb vállalatok száma tekintetében az NSZK messze vezet a többiek előtt; az NSZK-ban az összes alkalmazott 53%-a dolgozik 100-nál több alkalmazottat foglalkoztató vállalatnál; ugyanez a mutató az USA-ban 62, Franciaországban 44, Olaszországban 36. Másodszor, hogy a koncentráció foka nagyon eltérő. Harmadszor, hogy a kis- és középvállalatok száma jóval nagyobb, mint Amerikában.

¹⁰⁰ SERVAN-SCHREIBER, 171. old.

¹⁰¹ A Journal Officiel de la République Française, 1967. február 10. statisztikája; közli: ÁDÁM (2), 180. old.

ORSZÁGONKÉNT

40. Országoként jobban szemügyre véve a koncentráció fokát, az NSZK adatai is mutatják, hogy bár a tőkekoncentrációban az európai nagyok között listavezető, a bontottabb ábra 1962-ből még elég differenciált képet mutat, bár a három fő társulási forma (betéti társaság, rt., kft.) 4,1%-os számszerű aránya mellett a forgalom egészének hozzávetőlegesen 50%-át adja; a maradék azonban még mindig legalább 50%!

29. táblázat

Az NSZK gazdálkodó egységei 1962-ben¹⁰²

Társasági forma	Száma	%-a	Forgalma	%-a
Egyéni cég	1 395 849	84,9	247 129,0	29,8
Közkereseti társaság	49 195	3,0	72 136,8	8,7
Betéti társaság	41 055	2,5	137 014,0	16,5
Részvénytársaság és betéti részvénytársaság	2 399	0,1	158 306,9	19,1
Korlátolt felelősségű társaság	24 176	1,5	118 268,1	14,5
Szövetkezetek	17 340	1,1	26 586,9	3,2
Közjogi vállalkozások és társaságok	13 224	0,8	12 583,5	1,5
Bányajogi társaságok	53	0,0	1 558,4	0,2
Más jogi formák	101 425	6,2	55 745,1	6,7
Együttesen	1 644 716	100	829 328,7	100

Ha a részvénytársaságokat különvesszük és azokban figyeljük a koncentrációs folyamat haladását, akkor az 1954–67. évi szakaszra egészen határozott „fejlődést” lehet megállapítani.

Különösen a 30. táblázat B) részében érzékelhető a koncentrációs folyamat felgyorsulása és masszív hatása: a nagy részvénytársaságok

¹⁰² Közli: POTTHOFF-ZINTZEN-HALFT: *Handbuch der Gesellschaftsverträge in Personengesellschaften*. Westdeutscher Verlag, Köln, 1965.

II. TERMELŐERŐK, GAZDASÁGI HELYZET, IPARI SZERKEZET

közel 100%-kal növelték, a kicsik pedig több mint 100%-kal „csökkentették” részesedésüket az alaptőkéek kumulált összességében! Hasonlóan beszédes az a körülmény, hogy míg 1954-ben a 10 legnagyobb vállalat az olajiparban a forgalom 72,6%-át, 1960-ban 91,5%-át adta, a gépjárműiparban ez az arány 58,6 és 67,0; legalább 15 iparágban 10 vállalat adja az egész forgalom 50 és több %-át; az 50 legnagyobb vállalat pedig 1959-től 1966-ig 30,6%-ról 38,9%-ig növelte részesedését az összes forgalomból; a jelentésköteles – mert a kritikus piaci részesedést és nagyságot meghaladó – fúziók száma 1958-ban 15 volt, 1967-ben pedig 65.¹⁰³

30. táblázat

A nyugatnémet rt.-k száma és alaptőkéjének alakulása 1954–67 között¹⁰⁴

	Számuk		Százalékuk	
	1954	1967	1954	1967
10 millió DM-ig	2 452	1 844	87,9	76,2
10–50 millió DM-ig	248	409	8,9	16,9
50–100 millió DM-ig	52	82	1,9	3,4
100 millió felett	37	85	1,3	3,5
	2 789	2 420	100	100

	Alaptőkéjük		Százalékuk	
	1954	1967	1954	1967
10 millió DM-ig	5 484,3	5 087,6	24,4	10,4
10–50 millió DM-ig	6 019,9	9 398,3	26,7	19,3
50–100 millió DM-ig	3 769,3	5 872,2	16,8	12,0
100 millió felett	7 227,9	28 446,9	32,1	58,3
	22 501,4	48 805,5	100	100

41. Sok tekintetben hasonló a helyzet *Olaszországban*, ahol a 100 legnagyobb vállalat 1963. évi 29%-os piaci részesedése 1967-ig

¹⁰³ CANELLOS-SILBER, 15. és kk. old.

¹⁰⁴ H. TRAMMER: *Zur Konzentration und Zentralisation des Kapitals in Westdeutschland*. DWI Berichte, 1968. május, 23. (151). old.

37,3%-ra, azaz kb. 30%-kal megnőtt, ill. *Franciaországban*, ahol az 1956. évi 670 fúzióval szemben 1967-ben 1626 egyesülést regisztráltak (300%-os emelkedés!).¹⁰⁵

FÚZIÓ-EUFÓRIA

42. Ezzel – a fúziókkal – már a következő problémához értünk. Nevezetesen ahhoz, hogy a *koncentrációs folyamat milyen jogi formákban* és azon belül milyen mennyiségi növekedésben jelenik meg.

Mindenekelőtt van a már említett *fúzió-eufória*, és annak alábbi átfogóbb adatai. A fúzióval egy tekintet alá veszik a statisztikák egyik vállalatnak másik által történő *felvásárlását*. A másik jogi forma a *betársulás* (részvények átvétele), míg a harmadik és negyedik forma a közös és önálló *leányvállalat* alapítása. Ezt szemlélteti az alábbi 31. és 32. táblázat; mindazonáltal *csak a nemzetközi szinten megvalósuló* ilyen formák számát (ha tehát az akcióban az adott formációban legalább két ország egy-egy jogi egysége, köztük legalább egy közös piaci ország vállalata is részt vesz). Ugyanezen formák belső számszerű alakulását alább külön adatok mutatják (43–44. pontok).

A 31. táblázatban jelzett tendencia az Európai Gazdasági Közösség 1972-ben közzétett adatai szerint tovább tartott azzal, hogy az Európai Gazdasági Közösségen belüli nemzetközi operációk száma valamelyest erősödött; 1970-ben a részt vevő vállalatok száma szerint 56: 44%-os volt az arány az Európai Gazdasági Közösség javára, bár az operációk jellegét illetően az Európai Gazdasági Közösségen kívüliekkel való társulás nagyobb volt az EGK-n belüli társulások számánál.¹⁰⁶

A 31. táblázat és a fenti adatokból sok következtetés vonható le a koncentráció folyamatára. Az egyik és legáltalánosabb, hogy a Közös Piac nagyobb dimenzióinak feltételei mellett a koncentrációs folyamat erősen felgyorsult. Az 1962. évi szinthez képest az 1968. évi szint nemzetközi fúziók tekintetében 15-szörös, a betársulásoknál 20-szoros, a közös leányvállalatoknál 10-szeres, másik tagországban

¹⁰⁵ *Uo.*, 33–34. old.

¹⁰⁶ *Versenypolitikai jelentés 1971*, 192. old.

való önálló leányvállalat alapítás körében 50-szeres. A másik jelentős következtetés, hogy a harmadik országok vállalatainak közreműködésével végbemenő koncentráció arányaiban 100%-kal felülmúlja a csak közös piaci vállalatok arányát, és emögött természetesen amerikai vállalatok állnak. A Közös Piac kereteit tehát az amerikai vállalatok jobban kihasználják, mint az európai vállalatok, bár az 1969–70-es adatok már jobb arányról beszélnek. A harmadik megállapítás, hogy a növekedés ütemében az európaiak az amerikaiakat azért elérték, sőt enyhén meg is haladták, mint ez a 4. és 6. oszlop adataiból kiviláglik. Maga az a tény, hogy annyi külső tud bejönni, jelzi az európaiak kihagyott és még lehetséges lehetőségeinek nagy számát. A további jelentős következtetés, hogy a leányvállalatok viszonylag nagy száma (az összes koncentrációs formából, 7167-ből 5878) szerint a koncentrációban a döntő szerepet nem más vállalat felvásárlása, fúzió vagy betársulás, hanem a vállalati bővítés, a termelési expanzió viszi. Ez nem is lehet másként, ha közben tudjuk, hogy az abszolút termelési mutatók is állandóan emelkednek. Ehhez ui. a már létező vállalatok ide-oda kerülése nem adna semmit. Más kérdés természetesen, hogy a számok mögött milyen egységméretek szerepelnek (néhány nagy fúzió a koncentrációban többet jelenthet, mint többször annyi új vállalat), és az is más kérdés, hogy az élen a nagyok helycseréje többnyire fúziók és felvásárlók eredménye.

43. Az *egyed-egy tagországokon belüli* koncentrációs folyamat gyorsulását is sok adat illusztrálja és kvantifikálhatja. Példaként az NSZK és Franciaország már említett fúzióadatai idézhetők.

Franciaországban 1956-ban volt 670 fúzió, 1963-ban már elérte az évi 1000-et, és 1967-ben 1626-nál tetőzött.¹⁰⁷ Az NSZK-ban 1958 és 1967 között a méret és jelentőség miatt jelentésköteles¹⁰⁸ fúziók

¹⁰⁷ CANELLOS–SILBER, 33–34. old.

¹⁰⁸ A tisztességtelen versenyről szóló törvény 23. §-a szerint jelentéskötelezettég minden olyan egyesülés, amely a piac 20%-ának uralmára vezet, amely olyan résztvevőkkel történik, akiknek egy évvel a fúzió előtti időben 10 000 vagy annál több alkalmazottjuk volt, vagy forgalmuk elérte az 500 millió DM-t, ill. utolsó évi mérlegük elérte az 1 milliárd DM-t. L. részleteiben: CANELLOS–SILBER, 32. old. [Az Európai Unióban, hosszú évtizedek előkészítő munkái után, szintén megszületett az uniós léptékű fúziók versenyjogi ellenőrzését szolgáló szabályozás. L. korábban a 4064/89/EGK rendeletet, illetve a hatályos 139/2004/EK rendeletet – a szerk.]

száma 339, ami 1958-ban 15-nél, 1967-ben 65-nél áll. Ezek a fúziók nagyobb számban az ún. éliparágakban (Spitzenindustrie) jelennek meg: fémgyártás 13, gépgyártás 20, gépjármű 29, elektronika 46, kémiai termékek 44.¹⁰⁹ Az egész Közös Piacra vonatkozó összesítő adatok szerint az ugyanarra a tagországra korlátozódó koncentrációs formák összesítő száma 1961-ben 231, 1968-ban 410 (az önálló, nem közös leányvállalatok száma nélkül).¹¹⁰

44. Több mint érdekesek azok az adatok, amelyek a koncentrációs folyamat *demográfiai görbáját* mutatják: a születések és a halálozások számát. Miután a statisztikai felmérések szempontjai és adatai eltérőek, a tagországok egészére kiterjedő összehasonlításra alkalmas statisztika nincs. A Közös Piac Bizottsága csak az NSZK és Franciaország adatait találta használhatónak és közlésre alkalmasnak, bár ezek is eltérő részletességűek.

E statisztikák szerint 1964–67-ben az NSZK-ban a születések és halálozás száma így alakult: létrejött 1026 új vállalat, és megszüntettek 3396-ot. Azzal együtt, hogy ennek többsége a nem éppen konjunktúrális 1966–67-re esik, így is kézenfekvő, hogy milyen nagy a pusztulás foka. Ez azzal együtt is jele a koncentráció kíméletlenségének, sőt annál inkább, hogy az is tény: munkaerő-csökkenésben viszonylag nem nagy hatása volt; a feldolgozóiparban pl. 1966–67-ben létrejött 244 új vállalat, de megszűnt 1690!, de munkaerő-felesleg ezáltal csak 5%-os hatással volt az iparágra. A koncentrációnak ez az oldala még nagyon erős a textil- és ruházati iparban (120 új, 597 kieső), valamint a fém- és gépiparban (149 új, 351 kieső), de számottevő az elektronikában is (41 új, 99 kieső). Újak nyitása nélkül 1966–67-ben megszűnt továbbá 36 bányavállalat, összesen 43 000 alkalmazottal.¹¹¹

Franciaország adatai 16 tágabb értelemben felfogott iparágában (feldolgozó ipar pl. = egy iparág) 1962-től 1967-ig 96 szaldót tartalmaznak (16X6 év adatainak szaldóját), és ezek csak 22 esetben pozitívak; 74 esetben tehát több a kiesés, mint az „élve születés”. Ez azt mutatja, hogy a vállalatok számát tekintve a koncentráció szintén

¹⁰⁹ *Uo.*, 32–33. old.

¹¹⁰ *Iparpolitika 1970*, 92. old.

¹¹¹ *Uo.* 86. old.

domináns jelensége az érintett iparágaknak, itt is különösen a feldolgozóiparnak, textil- és ruházati iparnak, kohó- és fémiparnak.¹¹²

31. táblázat

Ipari koncentráció és összefonódások összesen

Év	I. Fúziók - átvételek			2. Betársulások			3. Közös leányvállalatok		
	EGK vállalatai között	EGK-vállalat és harmadik orsz. vállalata között	Összesen	EGK-vállalatok	EGK-vállalatban harmadik ország vállalata	Összesen	EGK-vállalatok részéről	EGK és harmadik ország vállalata részéről	Összesen
1962	1	1	2	23	39	62	53	117	170
1963	5	4	9	27	71	98	53	111	164
1964	10	4	14	36	112	148	107	186	293
1965	9	5	14	63	124	187	119	175	294
1966	9	6	15	78	165	243	103	205	308
1967	10	15	25	80	144	224	120	168	278
1968	11	19	30	74	144	218	120	162	282
Összesen:	55	54	109	381	799	1 180	665	1 124	1 789

¹¹² Uo., 88. old.

6. § IPARISTRUKTÚRA ÉS GAZDASÁGI KONCENTRÁCIÓ NYUGAT-EURÓPÁBAN

(nemzetközi operációk) az Európai Gazdasági Közösségben¹¹³

4. 1-3 együtt			5. Nem közös leányvállalatok			6. 1-3 és 5 együtt		
EGK	EGK és harmadik országok	Összesen	EGK-vállalat részéről	EGK-ban harmadik országok vállalata által	Összesen	EGK	EGK és harmadik ország	Összesen
77	157	234	30	52	82	107	209	316
85	186	271	120	222	342	205	408	613
153	302	455	142	330	472	295	632	927
191	304	495	247	448	695	438	752	1190
190	376	566	280	499	779	470	875	1345
200	327	527	306	528	834	506	855	1361
205	375	530	372	513	885	577	838	1415
1101	1977	3078	1497	2592	4089	2598	4569	7167

¹¹³ Az EGK Bizottságának adatai alapján, 1. *Általános beszámoló 1969*, 34-35. old.

7. §

AZ EURÓPAI FELFUTÁS JELEI

LÁTVÁNYOS JELEK

45. Ha a koncentrációban Nyugat-Európa messze is van még Amerikától, mégis adva van a vázolt helyzet, és már vannak számottevő látványos „eredmények” is. (Az idézőjel annak is szól, hogy Nyugat-Európában is számosan kérdésesnek tartják ezeket az eredményeket.)

Maga az amerikai sajtó nem győzi hangsúlyozni, hogy versenyképesség dolgában milyen komoly *felfutásban is van* az Európai Gazdasági Közösség gazdasága. A *Fortune* hangoztatja, hogy 1969-ben a 200-as Klub közös piaci tagjai 18-20%-os forgalomnövekedést mondhatnak magukénak, szemben az angol tagok 7,2, ill. az amerikai 500-asok 9,7%-ával, hogy elektronikában különösen jól állnak a nem amerikaiak a 25,6%-os forgalomnövekedéssel. De azt is hangsúlyozza a *Fortune*, hogy Európa betör Amerikába. Pl. hogy a 200-asok közül a német BASF nem csak a 30-ról a 16. helyre lépett, hanem ezt az amerikai 500-ak egyes tagjainak uralom alá vételével érte el. Európa Amerikában amerikai módszerrel, mondják. Ugyanezt mondja a *Fortune* 1972-ben az 1971. évi amerikai 500-asok és nem az amerikai 300-as klub főbb adatainak összevetése alapján.¹¹⁴ Ilyen és hasonló jelentésekkel elég bőven szolgál a gazdasági és jogi sajtó.

A magyar gazdasági sajtó is ilyen címmel reagálta le az új helyzetet: „Irány: USA – A tőkeáramlás visszafordul”.¹¹⁵ Az amerikai autóipar pl. szívós harcot vív a Volkswagen-invázióval szemben, bár

¹¹⁴ *Fortune*, 1970. augusztus, 142. és kk., 1972. május, 188., augusztus, 152. old.

¹¹⁵ *Magyarország*, „Világgazdaság” című rovat (GONDA György–LÓRINCZE Péter), 1973. 33. szám, augusztus 9., 8. old.

piaci részesedése még 10% alatt van (igaz, ebben a külkereskedelmi ágazatban az USA–EGK mérleg nagyon Európa javára szól, l. a 33. táblázatot!).¹¹⁶ Ugyanez áll, csak sokkal nagyobb mértékben, a döntően holland–német bázisú kininiparra (fontos gyógyszeralapanyag), amelynek amerikai „mesterkedéseibe”, monopóliumot ért el Amerikában!, az amerikai kongresszus is kénytelen volt beavatkozni, miként erről alább még lesz szó.¹¹⁷

Néhány jelentősebb újabb európai akció – mások sok régebbit közölnek¹¹⁸ – talán figyelmet érdemel. A francia Société Miniere et Metallurgique de Penarroya egy amerikai f mb ny szati vállalatba társult, és megszerezte a 30 millió dolláros indulótőke 60%-os többségét.¹¹⁹  t európai repülőgépgyártó cég (a holland Fokker, a német Fokker, a belga SABCA, az olasz Fiat és a francia Dessault) fúzióra, ill. koncentrációra törekszik, és felkérte a brüsszeli hatóságokat, könnyítse meg a vállalatok  jracsoportosul s t.¹²⁰ „Felz rk zik a német komputeripar?” c mmeel közlik, hogy a Siemens, az AEG és a Telefunken tervezi egy nagy elektronikus adatfeldolgoz g pek gyártására alkalmas közös nagyvállalat létrehozását és evégből  zletpolitik juk általános koordinálását, mindezt azért, hogy az USA nagy berendezéseivel szemben jó és gazdaságosan előállítható gépek útján jobb versenyhelyzetbe jussanak.¹²¹ 1970.  prilis 7- n a két német legnagyobb hajóstársaság egyesüléséről  rnak (haj parkjuk 117 nagy hajó és sok közös kikötői berendezés, jav t zem stb.); az indok: „a nagy hajók, a konténerforgalom és más növekvő  g nyek t ke g nyben csapódnak le, és a kemény nemzetközi konkurrenci ban csak a nagyobb erő segíthet”.¹²² 1973-ban a párizsi P chiney–Ugine–Kuhlman 51%-ot szerzett a részben amerikai (Westinghouse) ellen rzs  alatt álló Eurofuelben, aminek folyamányaként közös francia–belga leányvállalat fogja ell tlni hasad anyaggal az európai

¹¹⁶ *Newsweek*, 1970, október 12. 42. old. „International Marketplace” 600 000 „katicabogár” bevándorlásáról szól.

¹¹⁷ A Nemzetközi Kininkartellr l alább VIII. fejezet, 245. pont.

¹¹⁸ ÁDÁM (2), 175.  s kk. oldalon k z l jó néhányat.

¹¹⁹ *Newsweek*, 1970. július 13., 36. old.

¹²⁰ *Enterprise*, 1970. július 4.

¹²¹ *Die Welt*, 1970.  prilis 9.

¹²² *Frankfurter Allgemeine*, 1970.  prilis 7.

atomerőművek nagy részét.¹²³ Ugyancsak új fejlemény, hogy Nyugat-Európa nagy repülőgépgyártó vállalatai közösen jönnek ki egy állítólag az amerikai sajtó szerint az amerikai megfelelőnél is jobb 180 személyes utasszállítóval, és 1985-ig 1300 példány eladásával kalkulálnak.¹²⁴ Készül az új „Heli-Európa”, európai vállalatok közös helikopter programja.¹²⁵ A magyar sajtó egyik híre: „A világ két jelentős gumiabroncsgyártó cége, az angol Dunlop és az olasz Pirelli fuzionál és olyan világméretű céget alkot, amely versenyre kelhet az amerikai Firestone és Goodyear céggel.”¹²⁶ Még egy adat a sok közül: Olaszország, Franciaország, Anglia, Belgium és az NSZK hét legnagyobb elektronikai és űrhajóipari vállalata konzorciumot hozott létre a műbolygós telekommunikáció európai megvalósítására, és ezzel ezen a téren az USA-n kívüli legnagyobb tőkés vállalkozást hozta létre.¹²⁷ Mindezek után – némi túlzással – az amerikai sajtó már úgy ír: Amerika elvesztette fölényét Európában, és legfeljebb már csak együttműködő partner lehet.¹²⁸

ÁLTALÁNOSABB ADATOK

46. Ami az *általánosabb érvényű adatokat* illeti, több-kevesebb határozottsággal azok is alátámasztják egyes ágazatokban Európa lassú erősödését. Arról már volt fentebb szó, hogy legalábbis Európában a koncentrációs folyamatok egyes összefüggéseiben még előnyre is tett szert.

Az USA-ban 1946-ban 1737 millió dollár európai beruházott magántőke volt, 1964-ben 6000 millió, ami több mint 300%-os abszolút növekedés, amelyeknek több mint a fele már a Közös Piac elemeinek kibontakozása után „ment” Amerikába. Ma ez a szám nyilván jóval nagyobb, és önmagában is hízelgő, ha az USA 1964.

¹²³ *Newsweek*, 1973. szeptember 24, 34. old.

¹²⁴ L. az adatokat lent IX. fejezet, 305. pont.

¹²⁵ *Newsweek*, 1973. június 11, 38. old.

¹²⁶ *Esti Hírlap*, 1970. december 31.

¹²⁷ *Newsweek*, 1970. november 16, 52. old.

¹²⁸ *Newsweek*, 1973. szeptember 10., „Business and Finance”; hasonlóan 1973. március 19-i számában, 38. old. (*America Will „Win” Again*).

évi 12 067 millió dolláros európai beruházott magántőkéjével vetjük össze.¹²⁹

32. táblázat

EGK-vállalatok harmadik országokra kiterjedő koncentrációs akciói¹³⁰

	Letelepedések	Fúziók, betársulások uralmi helyzettel
1961	71	26
1962	76	21
1963	63	9
1964	139	18
1965	142	20
1966	154	20
1967	196	36
1968	191	29
1969*	126	36
Összesen:	1 158	215

* az első hat hónapban

Nem jelentéktelen körülmény, hogy, mint fent részben már utaltam rá (25. táblázat), a Közös Piac az USA-ban növekvő számban jelent be *szabadalmakat*, hogy ezek száma 1967-ben elérte a 10 015-öt, hogy míg ebben az évben az USA-nak az NSZK-ban 3406 elfogadott szabadalma volt, az NSZK az USA-ban ezt meghaladó számú, összesen 3766 szabadalmat tudott elfogadtatni. Bár az 1967-ben bejelentett szabadalmak számában erős az amerikai előny, az összes elfogadott szabadalmak számában tekintetében a Közös Piac meglepő előnnyel vezet: a Közös Piac országaiban, az USA-ban, Angliában és Japánban elfogadott összes közös piaci eredetű szabadalom száma 1967-ben 70 298 volt, míg az USA adata ugyanerre az időre és országokra 41 317. Ami pedig az összes Amerikán kívüli USA-szabadalmak számát illeti az előbbi országokban, az 27 039-et tesz ki, de a

¹²⁹ Az EGB és az *US Book of Facts* adatai alapján, közli BOGNÁR, 638. old.

¹³⁰ *Iparpolitika* 1970, 92. old.

Közös Piac hasonló adata (hazai bejelentéseket tehát nem számítva) ugyancsak impozáns: 20 076.¹³¹ Nem lehet vitatni, hogy mindez a Közös Piac gazdasági expanziós potenciáljának növekedéséről tanúskodik.

47. A fenti pontok számos adata és még sok más itt már fel nem vett statisztika is jelez valamit abból a nyugat-európai reményből, hogy a Közös Piac az USA és a Szovjetunió mellett nagyjából azonos súlyú gazdasági partner lesz. Itt már csak két általánosabb értékű adatsorra utalok.

Az egyik a Közös Piac *világkereskedelmi részesének* alakulása, ill. fejlődése. A világ nemzetközi kereskedelmi forgalmát 1000 egységnek véve, ebből az USA-ra esik 1960-ban 203, 1967-ben 195, Nyugat-Európára 1960-ban 402, 1967-ben 424. Ugyanilyen számolási egység mellett a nyugat-európai országok egymás irányában folytatott kereskedelme 1960-tól 1967-ig 229-ről 271-re emelkedett, ami a nemzetközi statisztikában is feltűnő szám,¹³² és Nyugat-Európa javára szóló erős arányjavulást mutat. Ezen belül érdemes arra is felfigyelni, hogy az EGK belső – tagországok közötti – kereskedelmi forgalma miként alakult. Az EKG Bizottságának adatai szerint 1958-at 100-nak véve 1968-ban a Közös Piacon belüli import szintje 418 volt, míg a Közös Piacon kívülről származó import szintje 207,6-nál állt; az exportnál ugyanezek az adatok 421,2 : 221,8 viszonyában voltak.¹³³ Az Anglia belépésével képzett adatok a képet az EGK szempontjából még szebbnek láttatják.¹³⁴

Mindez azt jelzi, hogy a Közös Piac világkereskedelmi részesedési szintjének általános emelkedése mellett a belső áruforgalom még gyorsabban, hozzávetőlegesen 100%-kal nő. Ez bizonyos idő és más áttételeződési tényezők mechanizmusában és közvetítésével önmagában is olyan tényező, amely valószínűleg még nagyobb világkereskedelmi részesedésre vezet.

¹³¹ *La Propriété Industrielle*, 1968. december, közli: *Iparpolitika*, 1970, 300. old.

¹³² *Europe's Place in World Trade*. Economic Bulletin for Europe, UN, Vol. 20 (1968), No. 1, I. és kk. old. Az európai szocialista országok egymás közti forgalma mindkét időpontban 64-es értékeket mutat.

¹³³ SAEG-adatok; *Általános Beszámoló 1969*, 31. old.

¹³⁴ L. az 1971-72. évi import-export adatokat az *Eurstat* (Statistiques Générales de la CEE), 1973. 1-5. számában. 29. old.

48. A gépkocsikra vonatkozó külkereskedelmi forgalmat illetően különösen jól áll a Közös Piac mérlege mind az USA, mind az EFTA tekintetében, miként azt a 33. táblázat mutatja.

33. táblázat

A Közös Piac gépjármű-külkereskedelmi forgalmának mérlege
1966–67-ben, millió dollárban¹³⁵

	Kivitel az USA-ba	Behozatal az USA-ból	Szaldó	Kivitel az EFTA-ba	Behozatal az EFTA-ból	Szaldó
1966	820,4	88,1	+732,3	1111,2	317,6	+793,6
1967	811,2	83,5	+727,7	1089,4	303,7	+785,7

49. A másik adatsor, amelyre még utalnék, az *egy főre eső bruttó ipari értéktermelés alakulása*. Korábban már megadott adatok szerint (5. táblázat) 1962-ről 1968-ra ezer dollárban számítva az Európai Gazdasági Közösség 2,9-ről 4,7-re emelkedett, ami hozzávetőlegesen 70%-os pozitív arányt jelent, míg az USA emelkedése (8,8-ről 11,7-re) csak 30%-os arányt mutat. Ez is arról vall, hogy a Közös Piac gazdaságának fejlődési üteme a termelékenység vonalán is a fejlett tőkés átlag szint felett van.

¹³⁵ OECD-statisztika, közli: *Iparpolitika 1970*, 301. old.

7/A §

ÁLLAMI VÁLLALATOK – ÁLLAMI RENDELÉSEK

ÁLLAMI VÁLLALATOK

50. Mint az 1. §-ban ismételten volt róla szó: az *állami vállalatok és állami megrendelések útján* az államnak módjában van az egész gazdaság egyik vállalata és másik vállalata között különbséget tenni és ezáltal a gazdasági versenyfeltételeket „művi” úton befolyásolni, esetleg torzítani, egyeseket preferálni és másokat ezzel hátrányba hozni. Ezért a számok világánál is látni kell, hogy eddig ez a két tényező – az állami vállalat és az állami megrendelések – milyen súllyal jelentkeznek a Közös Piac és gazdaságának egészében.

Elég általánosan elterjedt vélemény, hogy Olaszország mellett még Franciaországban a legnagyobb az államosított vagy állami vállalatok száma, és az NSZK a legprivátkapitalistább ország. Bár egészen megbízható statisztikák nincsenek, de pl. a *Wer gehört zu wem?* (Ki kihez tartozik?) c. érdekes kiadvány nagyon is érdekes, ill. meglepőnek is tűnő adatok sorát közli arról, hogy a különböző *Landok* – tehát a tőkés állam – milyen nagy kapitalistái sok iparágnak.¹³⁶

¹³⁶ A *Wer gehört zu wem – Mutter- und Tochtergesellschaften von A-Z* c. könyv (Zweite und erweiterte Auflage, Kommerz- und Kredit-Bank AG, 1955, 193. old.) felsorolja valamennyi nyugatnémet vállalatot (kereskedelmi társaságot), amely 10 millió márkán felüli nominális tőkével működik. Ebből a nagyon érdekes összeállításból nagyon sok figyelemre méltó politikai-gazdaságtani és társasági jogi következtetés vonható le. A sok között pl. az is, hogy mely és összességében mennyi működő tőke tekintetében van uralmi helyzetben (pl. részvénytöbbség által) az állam, hogy ez a részesedés viszonylag magas, milyen súlyt jelentenek az egyes nagytőkés családok, ill. személyek, ezek milyen bonyolult összefonódásokban a gazdasági életben milyen tulajdonjogi imperiummal rendelkeznek; vagy pl. elég pontos következtetés adódik arra nézve is, hogy mely társaságokban, az egész működő tőke milyen részében szórtak annyira a részvények, hogy az irányítás, a gazdasági gestiók és

51. Az általánosabb érvényű statisztikai adatok közül a *Revue du Marché Commun* 1966. évi februári számának van átfogóbb adatsora az *állami vállalatok részesedési arányáról*.

34. táblázat

Az állami vállalatok súlya néhány iparág termelésében (1965-ben %-ban)¹³⁷

	NSZK	Franciaország	Olaszország
Szénbányászat	40	98	n.a.
Vasércbányászat	37	*0	n.a.
Kőolajtermelés	6	15	30
Vas- és acélipar	8	0	70
Alumíniumtermelés	70	0	n.a.
Villamosáram-termelés	62	95	98
Nitrogén műtrágya	23	58	n.a.
Hajóépítés	27	0	80
Autógyártás	45	38	8

ÁLLAMI RENDELÉSEK

52. Az *állami rendelkezések* súlya is számottevően nagy a Közös Piacban. Mint azonban Európai Gazdasági Közösség Bizottsága megállapítja, az EGK minden tagállamára kiterjedő statisztikák nincsenek, az állami rendelkezéseknek az egyes országokban eltérő rendje miatt. Csak Franciaországban hoztak létre központi szervet az állami rendelkezésekre vonatkozóan.¹³⁸ Ennek adatai alapján elég számottevőnek kell tekinteni azokat az iparágakat, amelyekben az állami megrendelések %-osan jelentősek. Ha egy iparág vagy termék tekintetében

hatalmi súlypontok végül is a társasági jogi szabályok demokratizmusában képződnek, miáltal a társasági élet a politikai demokráciának is jobban részévé válik, aktívan és passzívan egyaránt, miközben itt természetesen tipikusan a kapitalista jog demokráciájáról van szó. A könyv sok tízezer adatának ilyen és más szempontokból való elemzése önmagában is érdekes tanulmány volna.

¹³⁷ Közli: SIMAI, 368. old.

¹³⁸ *Iparpolitika 1970*, 132. old.

akárcsak 2-3%-os az állami megrendelés, ez is alkalmas eszköz a versenyfeltételek nem piackonform alakítására, indokolt vagy indokolatlan torzítására. De a 10%-ig állami rendeléssel működő iparágak is nagy volument jelentenek.

35. táblázat

Az állami rendelések részesedése egyes termékek, ill. iparágak összes fogyasztásában Franciaországban 1966-ban %-ban¹³⁹

Repülőgépgyártás	99,6
Földgáz	67,3
Hajógyártás	59,1
Építőipar	43,0
Elektronika	30,7
Szénbányászat	30,5
Tengeri és légiforgalom	29,0
Villamossági cikkek	25,5
Hírközlés	21,1
Fuvarozás segédiparai	17,8
Villamosság	17,4
Nehézipari felszerelések	17,0
Víz és kapcsolt ágak	14,7
Finommechanikai készülékek	12,5
Gáz	12,2
Sajtó és könyvkiadás	11,2
Acélfeldolgozás	11,7
Fémfeldolgozás termékei	11,0
Gumi és azbeszt	10,2
Olajfeldolgozás	10,2
Félkész fémárak	10,1

Az állami megrendelések becslések szerint – az áruk és szolgáltatások terén – 3% (Luxemburg, Belgium, Olaszország), 5% Hollandia,

¹³⁹ Uo., 133. old.

Franciaország) és 9% (NSZK) körüli szinten lehetnek, míg az USA-ban elérik a 8%-ot.¹⁴⁰

53. Az állami megrendelések egyik sajátosan fontos területe a *kutatás-fejlesztés* világa. Ma már bizonyított tény, hogy – először – bizonyos iparágakban a fejlődés és relatíve erős exportképesség a nagyobb kutatás-fejlesztési ráfordítások nélkül lehetetlen,¹⁴¹ és – másodsor – hogy ebben az állam nagyfokú anyagi eszközei nélkül problematikus, sőt esetenként lehetetlen volna az előrehaladás; így pl. tény, hogy 1953 és 1968 között az amerikai iparban felhasznált kutatási-fejlesztési alapok hozzávetőlegesen 50-50%-ban származtak állami és magánipari forrásokból.¹⁴²

A Közös Piac tekintetében is hozzávetőlegesen azonosak az arányok: 1967-ben az állami ráfordítások 2965, a magánipari ráfordítások 2670 millió dollárt tettek ki (társadalomtudományok nélkül), és az adatok az állami ráfordítások fokozatos növekedését jelzik. Az USA-ban ui. az előbb jelzett forrás szerint 1953-ban az állami ráfordítások 60, a magánforrások 40%-os arányban álltak egymással, míg 1968-ra majdnem fordított lett a helyzet. A Közös Piacban viszont az állami ráfordítások növekszenek jobban. Az természetesen más kérdés, hogy abszolút számokban az USA összes (magán- és állami) ráfordításai az európainak többszörösét teszik ki; USA 25 650 millió dollár; EGK 5 635 millió dollár. Ennek a magyarázata azonban részben a relatíve is nagy amerikai hadászati atom- és űrkutatási vállalkozásokban van.¹⁴³

54. Az állami rendelések egyik integrációs forrása az Európai Gazdasági Közösség költségvetése. Az 1972. évi költségvetés 4,11 milliárd számítási egysége (SzE) jórészt kutatás-fejlesztésre, ill. a Szociális Alap és az Európai Agráralap, valamint más csatornák útján nagy volumenű „közösségi-állami” megrendelésre vezet.¹⁴⁴

¹⁴⁰ *Uo.*, 133. old.

¹⁴¹ Számos közgazdasági és statisztikai felméréssel bizonyítják, hogy a kutatásigényes iparágak világgazdasági szempontból expanzív jellegűek, nagyobb súllyal részesednek a világkereskedelemben, mint az egyéb iparágak. L. ÁDÁM (2)-nél, 25. és kk. old.

¹⁴² A *National Patterns of Research and Development Resources* adatait közli ÁDÁM (2), 27. old.

¹⁴³ Az OECD 1976. évi statisztikája alapján; közli: *Iparpolitika 1970*, 315–316. old.

¹⁴⁴ *Általános beszámoló 1971*, 454–457. old.

8. §

ADÓK

AZ ADÓK ELTÉRÉSE ÉS KÖZELÍTÉSE

55. A versenypolitika és gazdasági verseny szempontjából egyaránt nagy probléma az *adóztatási rendszer, ill. adójogi szabályok* jellege. Az adatok ezen a téren sok különbséget, versenytorzító ténytet és ennek folytán sok problémát okoznak az Európai Gazdasági Közösségnek.

36. táblázat

Közvetett adók a feldolgozó iparban egy alkalmazottra számítva, szubvenciók bevonásával, 1962–63-ban, 1000 \$-ban¹⁴⁵

Franciaország	1,2
NSZK	0,7
Hollandia	0,7
Olaszország	0,5
Belgium	0,4
Luxemburg	0,4
USA	0,8

¹⁴⁵ *Iparpolitika 1970*, 63. old.

37. táblázat

A társaságok közvetlen adóztatása a bruttó nemzeti jövedelem %-ában¹⁴⁶

	1960	1967
Luxemburg	5,6	2,5
Hollandia	3,2	2,5
NSZK	2,7	1,9
Franciaország	2,3	1,9
Olaszország	1,7	1,8
Belgium	1,6	1,9
USA	4,5	4,6
Nagy-Britannia	2,7	2,0

38. táblázat

A globális adóterhek a bruttó nemzeti jövedelem %-ában¹⁴⁷

	1960	1967
NSZK	23,8	24,6
Hollandia	22,2	24,5
Franciaország	22,2	22,6
Luxemburg	21,4	22,1
Belgium	19,2	23,2
Olaszország	18,4	19,5
USA	23,4	23,2
Svédország	27,9	34,6
Nagy-Britannia	24,7	26,8

Ez a néhány adóadat jelzi az adórendszerek közelítését, amelyben 1973-ig már jelentős lépések történtek; a vállalatok mozgásával kapcsolatos adókról alább ez a munka szól,¹⁴⁸ egyebekben a közvetlen forrásokra kell figyelemmel lenni.¹⁴⁹

¹⁴⁶ *Uo.*, 77. old.¹⁴⁷ *Uo.*, 78. old.¹⁴⁸ L. VI. fejezet 191-198. pont¹⁴⁹ L. *Általános beszámoló 1971*, 117-125. old.

9. §

REGIONÁLIS ARÁNYTALANSÁGOK

ELVEK ÉS A VALÓSÁG FŐBB MUTATÓI

56. Az Európai Gazdasági Közösség integrációs alapokmányai, mindenekelőtt a Római Szerződés egyik alapelvként szögezi le, hogy létre kell hozni az egész Közösség kiegyenlített és arányos gazdasági fejlődését, erőfeszítéseket kell tenni az elmaradt területek fejlesztésére.¹⁵⁰ Történt is egy s más ezen a területen, amit tarka színekkel emel ki a Bizottság 1973. regionálpolitikai jelentése.¹⁵¹ Itt a jelentősebb aránytalansági adatok az érdekesek.

A „kilencek” közösségének átlag fejenkénti jövedelmét 100-nak véve, ezt az átlagot csak a lakosság 37%-a éri el, a többség alatta van, egy jelentős kisebbség pedig erősen fölötte. Különösen Olaszország, Anglia északi része és Írország vannak elég rossz helyzetben.¹⁵² Jól látható ez a fenti 1. táblázaton is. A foglalkoztatottság és az elvándorlás „rossz statisztikája” is ezeket a régiókat sújtja leginkább.¹⁵³ A mezőgazdaságban való foglalkoztatottság aránya – bár általában csökken – is nagyon aránytalan az EGK tagországaiban; az összes alkalmazotthoz viszonyítva %-os részesedésük a következők szerint alakult:¹⁵⁴

¹⁵⁰ L. ehhez részletesebben lent IX. fejezet 297–298. pont.

¹⁵¹ L. a Forrásjegyzékben: *Regional-Bericht 1973*.

¹⁵² *Regional-Bericht 1973*, 62., 122. old.

¹⁵³ *Uo.*, 124., 127. old.

¹⁵⁴ *Uo.*, 131. old.

9. § REGIONÁLIS ARÁNYTALANSÁGOK

	1950	1970
Belgium	13	5
Dánia	27	11
Egyesült Királyság	6	3
Franciaország	27	12
Hollandia	15	8
Írország	41	25
Luxemburg	26	12
NSZK	22	8
Olaszország	44	19

III. FEJEZET

A VÁLLALAT ÉS A GAZDASÁGI VERSENY AZ EURÓPAI GAZDASÁGI KÖZÖSSÉG PRAGMATISTA GAZDASÁGPOLITIKÁJÁBAN – PREMISSZÁK AZ ELVEKBEN

10. § Az Európai Gazdasági Közösség gazdaságpolitikájának funkciója és forrásai

57–58. Funkció

59. Források

11. § Általánosabb társadalmi-gazdasági összefüggések – politikai gazdaságtani utalások

60–63. Tulajdon – termelőerők – szabadpiaci verseny alternatívái az Európai Gazdasági Közösség gazdaságpolitikai koncepciójában

64–65. Nyugat-európai gazdasági koncentráció – válasz az amerikai kihívásra?

12. § A versenypolitika felfogása és tartalmi tagolódása

66–67. A versenypolitika felfogása

68–75. A versenypolitika tagolódása

10. §

AZ EURÓPAI GAZDASÁGI KÖZÖSSÉG GAZDASÁGPOLITIKÁJÁNAK FUNKCIÓJA ÉS FORRÁSAI

FUNKCIÓ

57. A Közös Piac eddigi története – miután koncepciója, majd jogi és szervezeti mechanizmusa az előző fejezet számaival is jelzett gazdasági folyamatok, valamint a nyugat-európai és nemzetközi politikai és társadalmi ellentmondások¹ termékeként megszületett – tulajdonképpen a sorozatos válságok története. Az állandóan kiújuló valutabetegségek és az agrárpolitika permanens ellentmondásai csak háttérül szolgálnak olyan nagyobb kríziseknek, mint pl. az ötvenes évek végén kirobbant energia- és szénkrízis² vagy a hatvanas évek közepén kulmináló szuverenitáskrízis.³ Ezek olyan méretűek voltak, hogy az ekkor megindult *Europarecht* c. folyóirat beköszöntő cikke – a lap funkcióját keresve – egyenesen „temetni jött” a Közös Piacot.⁴ A helyzet ilyen megítélése azonban a dramatizálásra hajlamos polgári írók és politikusok aduja, amit többnyire azért játszanak ki, hogy apologetikus célkitűzéseikhez minél nagyobb támogatást szerezzenek a válság drámájával imigyen ijesztgetett ózdkodóktól is. Ugyanez áll azokra a legújabb nyugati „kesergőkre”, amelyek szerint az Európai Gazdasági Közösség megint nagy válságban van,

¹ Ezekről is szól ez a munka, az egyes fejezetek az adott összefüggésben, általánosabb összegezésben pedig az elméleti összegezést tartalmazó zárófejezet és részben jelen fejezet is.

² L. alább VII. fejezet, 240. pont.

³ Részletes elemzése alább (IV. fejezet, 90. pont).

⁴ Hivatkozás alább a IV. fejezet 90. pontban.

mert egyes tagállamok, mindenekelőtt Franciaország, nem akarnak tovább lépni a jelenlegi integrációnál, aminek számláját (pl. a francia mezőgazdaság támogatását) más tagállamok, különösképp az NSZK, pedig azért voltak készek az Európai Gazdasági Közösség útján finanszírozni, mert ezt csak a további teljes integráció egyik lépésének tekintették. Az ilyen nyugati „elsíratók” a másik oldalon túladagolt optimizmuseufóriával is párosulnak. Ilyennek tekinthetők azok a hangok, amelyek az Európai Gazdasági Közösség külügyminisztereinek müncheni értekezlete után már a politikai unió közelégéről beszéltek, mondván, hogy az „Európai Gazdasági Közösség gazdasági funkcióját és a politikai uniót nem lehet elválasztani..., és a politikai unió jelentős történeti lépései már megvalósultak”.⁵

Az ilyen dramatizáló megállapítások módszertani-szemléleti tudománytalansága abban van, hogy a pillanatnyi politikai esemény vagy eseménysorozat tükrében ítélik meg az események mögött domináló lényeg főszóráját, jelen esetben az integráció egész sorsát. A valóságot és a történeti gazdasági folyamatokat helyesen megítélő szemlélet azonban a lényegből, a szükségszerűből indul ki, és ennek fényénél ítéli meg az egyes egyedi fejleményeket is. Ez pedig jelen összefüggésben azt jelenti, hogy azok az erők és az a kényszer, amely az integráció mögött vannak (általános elméleti összegzésben a zárófejezetben lesz róluk szó)⁶ – a termelőerők feszítő ereje, ezeknek a fennálló nemzeti szabályozórendszerekkel és jogintézményekkel szembeni ellentmondása, a technológia és a termelés nemzetközivé válása, a nagytőke máris szinte teljes internacionalizmusa, az amerikai gazdaság európai kihívása, a társadalmi és politikai ellentmondások feloldani, ill. elodázni akarása új szervezeti és jogi formák útján –, állandó ütközések és feloldódások sorában ugyan, de az integráció fokozatos kibontakozására vezetnek. Ezt mutatja az Európai Gazdasági Közösség eddigi története, ezt az indikációt jelzik az előző fejezet statisztikai elemzései, az egyes gazdasági jelenségek és összefüggések hideg számadatai, és ezt mutatja az Európai

⁵ LUNS holland külügyminiszter nyilatkozata az EGK külügyminiszterek müncheni értekezlete után (közli *Political Unity for Europe? Talk with J. Luns* címmel Newsweek, 1970. november 30, 19. old.).

⁶ E munka XI. fejezete.

Gazdasági Közösség szerepe a vállalatok, a vállalati mozgás és vállalati koncentráció, valamint a gazdasági verseny területén is.

Ebben az egész *integrációs folyamatban jelentős szerepe van az Európai Gazdasági Közösség gazdaságpolitikai koncepciójának*, amelyben a nyugat-európai kapitalizmus uralkodó társadalmi és politikai erői az adott gazdasági, társadalmi, politikai és jogi viszonyokat lereagálják, magukban tudatosítják, a kapitalizmus javára adódó tanulságait többé-kevésbé koherens rendszerbe foglalják és a gazdaságirányítás elvi vezérfonalává transzponálják. A gazdaságpolitika ebben az értelemben premisszája mindannak, amit az Európai Gazdasági Közösség a vállalatok integrációs méretű mozgása, koncentrációja, valamint a gazdasági verseny területén az e munkában különösen előtérben álló gazdasági és jogi eszközök bevetésével tett. Ezért kell itt róla – szerkezetileg is elől álló premisszaként – külön szólni.

58. Még két általános megjegyzés az Európai Gazdasági Közösség pragmatista gazdaságpolitikájához.

Az egyik: ez a munka az Európai Gazdasági Közösség gazdaságpolitikáját a vállalatokra, a vállalatok közös piaci méretű mozgására, piaci magatartására és a gazdasági versenyre orientálva vizsgálja; a vállalatot és a gazdasági versenyt azonban abban a széles értelemben értem, ahogy ezt a *Bevezetés* fent megfogalmazza. A versenypolitika tehát mindig jelent vállalatpolitikát is és fordítva.

A másik: bár a gazdaságpolitika elvi tételezése annak jogi megfogalmazásától és eszközrendszerétől relatíve elkülöníthető, ezek egységét még az elkülönült tárgyalás címén sem szabad elfelejteni. Ha például a gazdasági versenyt mint a tényleges gazdasági folyamatok összességét valamely csatorna víztömegének és sodrának tekintjük, akkor a versenyjog a csatorna kanalizációs rendszere – a meder és a zsilipek –, a versenypolitika pedig az a műszaki rajz és építési terv, amely szerint a kanalizációs rendszert kialakítják. Bizonytalán az egész egységet is jobban ismerjük, ha látjuk, hogy miben állt, és milyen további fejlődési tendenciák jellemzik a Közös Piac megalapítóinak, ill. mai gazdaság- és jogpolitikáinak műszaki építési terveit.

FORRÁSOK

59. A következő lépés: bemutatni, milyen forrásokban fogalmazták meg gazdaságpolitikájuknak azokat az elemeit, amelyek a gazdasági koncentrációra, a vállalati mozgásra és a kooperációra, ill. általában a gazdasági versenyre vonatkoznak; mik a forrásai – a forrásokat most formai értelemben véve – a Közös Piac szóban forgó gazdaságpolitikai és versenyjogi koncepciójának.

A forrásokat – ha átfogó képet kívánunk látni – a következő csoportokra oszthatnánk.

Az első csoportba tartoznak mindenekelőtt a Közös Piacot megalapító alapvető nemzetközi okmányoknak a gazdasági versenyre vonatkozó általános rendelkezései, ill. az ezeket mintegy megelőző gazdaság- és jogpolitikai általános elvi deklarációk. Így – időrendben haladva – az Európai Szén- és Acél közösséget megalapító szerződés 3. §-a a termelés és értékesítés kiegyenlített és modern technológiai szervezeti fejlesztéséről, a 65–67. paragrafusok a különböző kartelltilalmakról, gazdaságilag káros koncentrációkról és egyéb versenykorlátozó intézkedésekről. A Római Szerződés preambuluma, majd a 3. szakaszban elvi tételként és a 85–94. szakaszokban konkrét kifejtésben rögzíti a Közös Piac tagállamainak egységes állásfoglalását a gazdasági verseny lényegéről és biztosításának általános elveiről.

A következő csoportba a Közös Piac alapítóinak s szellemi előkészítőinek, továbbá a Közös Piac különböző szerveinek elvi megállapításai, ill. dokumentumai tartoznak. Az alapítók, ill. szellemi előkészítők idetartozó megnyilatkozásainak listáját és ezek forrásait összeállítani nagy kitérő volna; különböző hivatkozásokban alább majd részben megjelennek.⁷ Foghatóbbak és áttekinthetőbbek az

⁷ Többször hivatkozott gazdaságpolitikusok és a forráshelyek: SCHUMAN, IX. és kk., HALLSTEIN (4), 841. és kk., HALLSTEIN (3), 3. és kk., HALLSTEIN (2), 3. és kk., GROEBEN (2), 102. és kk., GROEBEN (4), 10. és kk., GROEBEN (3), 1. és kk. old. [Utóbb Magyarországon is megjelent egy szép kötet, amely Robert SCHUMAN alapvető írásait tartalmazza az európai integrációról. Lásd SCHUMAN: *Európáért. Pro Pannonia*, Pécs, 2004. A kötethez éppen MÁDL Ferenc írt előszót, immáron köztársasági elnökként. Mádl Ferencnek az európai integrációról államfőként mondott beszédjeit tartalmazza KIRÁLY Miklós (szerk.): *Quo Vadis Europa? A magyar államfő Európában. The Hungarian Head of State in Europe*. KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó, Budapest, 2004. – a szerk.]

Európai Gazdasági Közösség szerveinek idetartozó dokumentumai. Idetartoznak pl. az évenként kiadásra kerülő általános beszámolók (a Bizottság készíti) versenypolitikai részei, mindenekelőtt azonban a Bizottság 1966-ban összegezett és kiadott állásfoglalása a vállalkozói koncentrációról, ill. ugyancsak a Bizottság okmánya a Közös Piac versenypolitikájának és gazdaságpolitikájának viszonyáról (1965), a Bizottság által 1962-ben kiadott versenyjogi útmutató, ill. „A közösség iparpolitikája” című 1970. évi okmány és ennek a gazdasági verseny különböző kérdéseire vonatkozó részei.⁸ Különösen jelentős a Bizottság 1972-ben publikált „Versenypolitikai jelentése” és 1973. évi „Regionálpolitikai jelentése”, mindkettő gazdaságpolitikai koncepciót is közvetít, programot is ad.⁹ Ugyancsak számottevő forrás – számos jogforrás is származott belőlük – az ún. letelepedési program és a szolgáltatások szabad mozgására vonatkozó program.¹⁰ Figyelmet érdemelnek azok a programok, amelyek a hagyományos energiatermelés fejlesztését 1985-ig prognosztizálják, az Európai Gazdasági Közösség atomenergia termelésére nézve pedig a középtávú (1975–1985) tervezés mellett a hosszútávú tervezésre (1975–2000) is kiterjednek, és a Közösség anyagi erőforrásainak (szubvenciók) bevetését is tartalmazzák.¹¹ Ebbe a csoportba tartoznak a Bizottságnak a versenypolitika és versenyjog egyes kérdéseire vonatkozó általános közleményei, amelyek részben jelzik a készülő normatívák tervezett tartalmát, részben pedig a gyakorlat számára adnak útmutatást.¹²

A versenypolitika tartalmára nézve számottevő forrásoknak tekinthetők – és ez a következő csoport – a Közös Piac illetékes szerveinek, így pl. a Bizottságnak és a Bíróságnak egyes jelentősebb

⁸ L. az EGK évi beszámolóinak megfelelő részeit, így pl. *Általános Beszámoló 1969*, 27. és kk., 60. és kk., Bizottság: *Versenypolitika és gazdaságpolitika*, 1. és kk., Bizottság: *Vállalati koncentráció*, 1. és kk., *Iparpolitika 1970*, 11. és kk. old., *Versenyjogi útmutató*, Bizottság 1962, I. és kk. részek.

⁹ L. a Forrásjegyzékben: *Versenypolitikai jelentés 1971*, *Regional-Bericht 1973*.

¹⁰ A Forrásjegyzékben: *Általános EGK program a szolgáltatásokról*, *Általános letelepedési program*.

¹¹ L. ezeket részletesen: *Általános beszámoló 1971*, 317. és kk. old. „Energiepolitik”.

¹² Áttekintő bemutatásukhoz 1. pl. *Kartelle (Überblick)*, 4. és kk. old.

egyedi döntései, ill. ítéletei. Csak példázólag lehet itt utalni olyan jelentős ügyekre, mint az előbb már említett Ruhr vidéki szénkrízissel összefüggésben hozott egyedi bizottsági döntések vagy azok a nagyobb bírósági ítéletek, amelyek gazdaságpolitikai elveket is fejtenek ki és részleteznek; ilyenekről alább bőszégesen lesz szó.

Végül jelentős forrásnak minősül a tudományos irodalom, amelynek méreteiről hozzátvetőleges képet a *Forrásjegyzék* adhat.

11. §

ÁLTALÁNOSABB TÁRSADALMI- GAZDASÁGI ÖSSZEFÜGGÉSEK - POLITIKAI GAZDASÁGTANI UTALÁSOK

TULAJDON - TERMELŐERŐK - SZABADPIACI VERSENY ALTERNATÍVÁI AZ EURÓPAI GAZDASÁGI KÖZÖSSÉG GAZDASÁGPOLITIKAI KONCEPCIÓJÁBAN

60. Ami már most a Közös Piac versenypolitikájának elvi tételezését illeti, az természetesen *része különböző általánosabb folyamatoknak*. Része a Közös Piac létrehozását és mikénti funkcionálását meghatározó általános nemzetközi politikai és gazdasági folyamatoknak, amikről a munka előző és további fejezetei is szólnak. Része vagy részese továbbá annak a politikai gazdaságtan-elméleti képletnek, amely a gazdasági fejlődés mai tényeit a modern polgári közgazdaságtanban és kereskedelmi jogi gondolkozásban posztulálja. Itt azonban gazdaságtudományi elméleti és elmélettörténeti elemzés helyett – miként e fejezet címe is utal rá – a Közös Piac versenypolitikájának elvi tételeit a gazdaságpolitika pragmatista megfogalmazásában keressük. Bizonytalán könnyen megállapítható, hogy ez az elvi kép nem valamely klasszikus polgári politikai gazdaságtani elmélet földi mása, nem is valamely meghatározott mai közgazdaságtudományi elmélet vagy államelmélet megjelenítője. A Közös Piac gazdaságpolitikájának konkrét gyakorlatában különösen látható, hogy az – a tőkés termelési viszonyok alapján, azok általános védelme mellett – a világgazdasági folyamatok és a világpolitikai helyzet általános vagy kisebb rezdüléseihez is alkalmazkodó gazdasági reálpolitika, ha reálpolitikán e tényekhez és erőviszonyokhoz való

taktikus alkalmazkodást értjük, amelynek döntő szempontjai végül is nem valamely elmélet konzekvens követése, hanem a politikai mechanizmus feltételei között optimalizált gazdasági célok elérésére való törekvés a kapitalista társadalmi és termelési viszonyok keretei között. A közgazdasági és politikai irodalomban ezt a fejlett tőkés országok állammonopolista gazdaságpolitikájának hívják.

61. Az említett források között természetesen található olyan *tételek, amelyek általános elméleti, politikai gazdaságtani összefüggésekre utalnak.* Ezeket a tételeket azonban általában nem bontják ki, nem helyezik el valamely koherens elméleti rendszerben. Így pl. – hogy mindjárt a dolgok sűrűjébe vágjunk – a *tulajdoni struktúráról*, tehát a termelési viszonyok kérdéséről is található nem lényegtelen utalások. Hosszabb gazdaságpolitikai vagy tudományos fejtegetést azonban erről sem találni sehol. Ez a Közös Piac irodalmának olyan tiltott fája, aminek úgy látszik, minden elvi tudományos feszegetés árt. Biztonságát a néma tisztelet védi. Bizonyos alapösszefüggésekben mégis ki kell mondani: a Közös Piac a fennálló termelési rendre épül. Ezt teszi a Római Szerződés, amikor az „Általános és zárórendelkezések” című 6. részben az összesen egy-egy mondatos 222. szakaszban rögzíti: „Ez a szerződés a tagállamokban fennálló tulajdoni rendet érintetlenül hagyja” (a hivatalos német szöveg szerint: „Dieser Vertrag lasst die Eigentumsordnung in den verschiedenen Mitgliedstaaten unberührt”). De közvetve bent van még sok más rendelkezésben is, így pl. a tőke szabad áramlásáról szóló 67–73. és a gazdasági szolgáltatások szabad mozgásáról szóló 59–66. §-okban. No de nem is szorul, gondolom, senki számára sem igazolandónak, hogy a Közös Piac mint nemzetközi gazdasági-szervezeti képződmény a termelési viszonyokat illetően alapvetően a magántulajdonra épít; aminthogy a másik oldalon az is természetes, hogy tulajdoni struktúrárt, akár részlegesen is, nem „szoktak” nemzetközi egyezményekkel változtatni. Érdemes azért felfigyelni rá, hogy ez a csendesen alapul vett szegletkő azért az európai gazdasági közösség chartájában jogilag is fundálva van. Még elvebben hangzik ez egy olyan írásban, mint *Groeben* (a Közös Piac egyik fő teoretikusa és sokáig a Bizottság tagja, versenypolitikai „reszortfelelőse”) *Az Európai Gazdasági Közösség mint a társadalmi és politikai*

integráció motorja című programfilozófiai írásának *Társadalmi rendszer* című fejezetében. Itt a szerző az európai gazdasági közösség társadalompolitikai, ill. tulajdoni rendjét illetően – igaz, megint csak 10-15 sorban – megállapítja: az európai gazdasági közösség olyan társadalmi rendre épül, amelyben védeni kell az egyéni gazdasági jogokat; ez azt jelenti, hogy az Európai Gazdasági Közösség mind vertikálisan, mind horizontálisan szélesíti a vállalkozói szabadság lehetőségeit, „az Európai Gazdasági Közösség az egyéni és vállalkozói szabadság elveinek érvényesülési körét és intenzitását új és nagyobb térben új és nagyobb tartalommal tölti meg”. Ugyanez az írás „Program für Europa” cím alatt ugyanezt már így fogalmazza: „Az Európa-program egyik fő célja, hogy közös sorsunkat a szabad demokrácia, az emberi jogok és a szociális igazságosság alapelvei szerint alakítsuk.”¹³ A „gazdasági szabadság” elvét kiemelt helyen fogalmazza meg a Bizottság is, amikor a versenypolitikáról mint a Közösség gazdaságpolitikájának részéről elvi dokumentumot terjeszt az európai parlament elé. *A verseny politika célja* című részben ugyanis megállapítja, hogy az olyan deklarált célokat, mint életképes gazdasági és társadalmi rend Európa számára, a termelékenység emelése, szükségletkielégítés és jólét, a mindenki számára biztosított *gazdasági szabadság* (kiemelés tőlem, M. F.) útján kívánja elérni; e gazdasági szabadság korrektívuma legfeljebb a mechanizmus működési szabályainak jelzőlámpásai és intézkedései, ill. „hatásos szociálpolitika és elosztáspolitikai” lehetnek.¹⁴ *Hallstein*, a Közös Piac egyik atyja, a Római Szerződés egyik aláírója és az európai gazdasági integráció irodalmának is nagyon aktív szereplője így fogalmaz: „Az Európai Gazdasági Közösség alaptörvénye és filozófiája világosan a szabad piactudomány vezérlő gondolata (*Leitmotiv*); tényleges gazdasági verseny a meg nem osztott közösség egész területén; ahol ez a filozófia e cél végett kényszerhez folyamodik, annak célja nem más, mint a szabadság biztosítása. Mert a szabadság sem inkább természetes állapota az embernek, mint a béke. Az erőszak ezért azok ellen az erők ellen irányul, amelyek a szabadságot

¹³ GROEBEN (4), 10–11. és 23. old.

¹⁴ *Bizottság: Versenypolitika és gazdaságpolitika*, 3., 21–23. old.

korlátozzák, és nem Európa polgárai ellen, akik számára új szabadságjogokat kívánunk biztosítani.”¹⁵

62. Azt a kérdést pedig, hogy a termelőerők és termelőeszközök mai fejlettségi foka, a *termelőerők és a tulajdonviszonyok egymáshoz való viszonya* ellentmondásban, ill. egyáltalán milyen viszonyban van egymással, keresve sem lelni a Közös Piac verseny politikájának vagy gazdaságpolitikájának elvi tételei között. Legfeljebb olyan közvetítésben, hogy az állam aktív szerepének szükségességét bizonyos kulcsgazdaságokban (atomenergia, elektronika, repülőgépipar stb.) egyebek között azért is tartják racionálisnak, mert olyan mértékű beruházásokról és gazdasági kockázatvállalásról van szó, amelyet a magánipar, a magánvállalatok a szabadpiaci mechanizmus feltételei között az anyagi csőd veszélye nélkül nem bírnak el. Ebben az összefüggésben érdemes utalni arra a vitára, amely az Euratom szerződés létrehozásánál a hasadó anyagok tulajdonát illetően lezajlott. A probléma magva ott van, hogy az atomenergia ipari felhasználása olyan kutatási és beruházási igényeket, továbbá olyan méretű veszélyek (kártalanítási kötelezettségek) viselését jelenti, főleg a kezdeti időben, amelyet tőkés magánvállalatok saját erőből nehezen vállalnak; az atomenergia mint termelőeszköz természetéből folynak olyan követelmények, amely pl. robbantotta a kártérítési felelősség korábban általánosan elfogadott elveit. Kérdéssé vált, hogy bármilyen atomi eredetű károkozásnál hivatkozhat-e az üzemeltető külső okra, lehet-e a kártérítési igény elévülését a hagyományos veszélyes üzemek szokásos 2-3 éves elévülési idejére korlátozni, amikor a sugárzási ártalmak jóval később is jelentkehetnek, lehet-e limitálni a felelősség felső összegszerű határát, amikor többmillió nagyságrendű károk is keletkezhetnek. Indokolttá vált tehát a hagyományos tételek módosítása és egyebek között az is, hogy minden atomenergiával foglalkozó üzem esetleges kártérítési kötelezettségének fedezetére előre többmillió összegű ún. fedezeti összeget különítsen el, sőt ezen túlmenően az is, hogy az ezt a fedezeti összeget is meghaladó károk esetén maga az állam lépjen be mintegy készfizető kezesként, hogy ezáltal a vállalat az anyagi csőd veszélye nélkül eleget tehesen a modern termelőeszköz jellegéből

¹⁵ HALLSTEIN (4), 842. old.

folyó ilyen természetű anyagi kötelezettségeinek. Ezek az összefüggések frappánsan jelzik, hogy a termelőeszközök mennyire nyilvánvaló ellentmondásba kerültek a termelési viszonyokkal, aminek feloldásához a tőkés államok joga a részben jelzett és még sok más megoldási módozathoz folyamodott.¹⁶

Az ellentmondásnak erről a lényegéről azonban az Euratom Szerződés említett vitájánál nem volt szó. A vita akörül forgott, hogy a hasadó anyagok tulajdona állami, azaz közösségi tulajdon legyen-e, avagy a hasadó anyagokkal az egyes vállalatok saját tulajdonként is rendelkezhessenek-e vagy sem. A tulajdonjogi vita azonban nem az előbb említett ellentmondás miatt és nem arra vonatkozóan folyt. A vitában a közösségi tulajdon fenntartásának indokaiként biztonsági, főleg katonai megfontolások szerepeltek. Utalás történt arra, hogy 1964-ig a hasadó anyagok az USA-ban is állami tulajdonban voltak, ugyancsak biztonsági és katonai megfontolásokból, a magánvállalatok hasadó anyagokat csak használatra kaptak; ezért Amerika nem szállítana Európának hasadó anyagokat, ha azok az európai jog értelmében magántulajdonban is lehetnének. Ezért a francia és belga vélemény a tényleges állami monopólium mellett volt (de valamilyen értelemben a tulajdonjog fenntartása nélkül), az olasz állásfoglalás az elvileg is teljes állami monopólium talaján állt, míg a nyugatnémet javaslat arra irányult, hogy elég lesz megfelelő gazdasági-igazgatási ellenőrzés beépítése, míg Luxemburg a teljes szabadság elve mellett szavazott. Az eredmény végül is az Euratom Szerződés 86–91. szakaszaiban csapódott le, amely részletesebb kibontás mellett a következő két feltételt tartalmazza : *a)* a speciális hasadó anyagok a Közösség tulajdonában vannak, *b)* a tagállamok, személyek és vállalatok a legszélesebb használati jogokkal rendelkeznek a birtokukban levő hasadó anyagok felett, mindazonáltal azon kötelezettségek mellett, amelyeket a szerződés a továbbiakban részletesen meghatároz (86. §).

Ha a vita ezzel átmenetileg le is zárult, két következtetést az eddigiekből már most levonhatunk. Az egyik, hogy miként az Egyesült

¹⁶ L. részletesebben MÁDL Ferenc: *Az atomenergia békés felhasználása és az anyagi felelősség*, Állam- és Jogtudomány, 1963. 230. old. és kk. old.

Államokban megvalósult, a nyugat-európai nagyvállalatok is erősíteni fogják igényeiket és követeléseiket a hasadó anyagok tulajdonjogi rendezéseit illetően, úgy azonban, hogy bizonyos általános anyagi kezesként (mint pl. az említett felelősségbiztosítás vagy kutatási és más szubvenciók formájában) az állam is mögöttük álljon.¹⁷ A másik, hogy mint eddig, a tulajdoni vitában valószínű ezután is mellőzni fogják a termelőeszközök és termelési viszonyok ellentmondásainak nyíltabb feltárását, miként erről az eddigi vita is tanúskodik.¹⁸

63. További politikai gazdaságtani elméleti szintű tétel, amely az említett források elméleti jellegű megállapításai között – bár megint csak kifejtetlenül – feltalálható, a *szabadpiaci verseny esetleges alternatíváira* vonatkozik. Olvasni olyan tételt, miszerint ha vannak is a közérdek és az általánosabb társadalmi érdek szempontjait előtérbe állító vállalatok és vállalkozók, önmagukban nem képesek a többi – a túlnyomó többséget kitevő – vállalatot hasonló magatartásra bírni, objektíve is lehetetlen, hogy valamilyen koherens gazdaságpolitikát ilyen úton a saját szintjükéről összgazdasági hatással kikényszerítsenek. A vállalatok azonban túlnyomó többségben nem szentek, és külső intervenció nélkül a nagyhalak megeszik a kishalakat tendenciája érvényesül – olvasható az idevonatkozó megállapításokban; ezt jól példázza az amerikai gyakorlat, különösen a huszadik századi amerikai gazdaságnak abban a fázisában, amelyben az állam ún. piacszabályozó, a monopóliumok további általánosulását korlátozni igyekvő szerepe nem érvényesült. Más fogalmazásban ez így jelenik meg: ha a tőkés gazdaságban, az egyes iparágakban a gazdasági verseny nem tartható fenn, ha tehát a piaci mechanizmus nem alkalmas a vállalatok tőkés értelemben vett népgazdasági érdekű magatartásának biztosítására, a másik alternatíva csak az állami irányítás lehet.¹⁹ Márpedig – folytatódik ez a gondolatmenet – a Közös Piac nem az államok, ill. a Közösség szerveinek gazdálkodó tevékenységére,

¹⁷ A Közösség a szubvenciót közösségi költségvetési forrásokból már most viszonylag bőven nyújtja, és további nagy infúziókat tervez (l. *Általános beszámoló 1971*, 326. old., 1972-ben nyújtott 100 millió SzE beruházási támogatásról van pl. szó).

¹⁸ HAEDRICH, 51. és kk. old.

¹⁹ GROEBEN (2), 106–107. old.

hanem a gazdálkodó egységek, azaz a nagy- és kisvállalatok kezdeményezésére, aktív és expanzív, most már Európa-méretű cselekvésére épít.²⁰ Ehhez kapcsolódik az a tétellel avatott megállapítás, hogy az USA-ban az utóbbi évtizedekben, különösen a New Deal óta, Európában pedig már régebben tény: az állam aktív gazdaságpolitikája, a gazdasági folyamatokba való beavatkozás a modern kapitalista államnak és gazdaságnak általánosan elfogadott axiómája. Hogy milyen tényleges hatásokkal, arról éppen ez a munka is sok válasszal szolgál. Amikor a Közös Piac gazdaságpolitikai koncepcióját „intervenciós” tendenciája miatt több oldalról, mindenekelőtt a legreakciósabb tőkés körök oldaláról támadják, akkor azt *Hallstein* így védi meg: „Az Európai Gazdasági Közösség már készen találta azt a gazdaságpolitikát, amelyben az állam masszívan beavatkozik a gazdasági viszonyokba... ezért az európai integrációt valamiféle dirigizmus létrehozásáért felelőssé tenni történetetlen és indokolatlan. Az európai integráció csak azt fogja részben közösségi ellenőrzés alá vonni, ami már most is a nemzeti kormányok kezében van, ezért, ha egyáltalán indokolt bármiféle szemrehányás, azzal a nemzeti gazdaságpolitikákat kellene illetni... Ez a lényegen semmit sem változtat: a közösségi szinten jelentkező állami intervenció valóban nagy jelentőségű. A modern gazdaságtudomány – írja – három fő elvbe sűríti koncepcióját. A gazdaságtudomány és a kormányok gazdaságpolitikájának összefüggéséből kiindulva, amelyből kifolyólag a közgazdaság-tudomány is politikatudomány, azt kell mondani, hogy napjaink gazdaság- és társadalompolitikájának három fő tétele a következő: a) a nemzetgazdaság irányítása a munkamegosztás, a gazdasági verseny és az ármechanizmus alapján; b) a jövedelemelosztás olyan alakítása, amely teljes foglalkoztatottságon alapul; c) az állandó expanzió biztosítása. Amikor arról van szó, hogy különböző államok gazdasági integrációra lépjenek, nyilvánvaló, hogy az integráció mind a három tételt közvetve és közvetlenül is érinti. Ha tehát a gazdasági integráció az említettek értelmében vett modern gazdaságpolitikát kíván követni, akkor a Közösség szintjén nem mondhat le arról, hogy a jelzett három tételben sűrített különböző folyamatok

²⁰ GROEBEN (3), 2. old.

alakulásába közvetlenül vagy közvetve beleszóljon.”²¹ A továbbiakban utalás történik arra, hogy az állam gazdaságirányító-befolyásoló szerepe nemcsak Európa gazdaságtörténetének része, és ezért adottnak kell venni, hanem hasonló következmény folyik a vámunió fogalmából, ha a vámuniót napjaink gazdaságára alkalmazzák. Így pl. a Népszövetség erre vonatkozó egyik okmánya – folytatódik a gondolatmenet – így fogalmaz: „A vámunió feltételezi az áruknak az unió keretében való szabad mozgását. A vámunió realitásához a továbbiakban szükséges a személyek szabad mozgásának biztosítása. A vámunió stabilitásához szabad és konvertibilis valutarendszer és stabil valutaárfolyamok szükségesek. Ez egyebek között a tőke szabad áramlását is jelenti az unió egészében. Ha viszont bármely meghatározott területen, azaz a vámunióban az áru, a személyek és a tőke szabad mozgását feltételezzük, a gazdaságpolitikának aktívan arra kell irányulnia, hogy a gazdasági tevékenységet és annak fejlődését ilyen feltételek mellett biztosítsa.”²² A tétel tehát: az állam gazdaságpolitikai tevékenysége, de csak az említett értelemben és céllal, a vámunióból fogalmilag folyik. Nyílt és világos beszéd: a tőkés gazdaság állama arra korlátozódjék, hogy kiigazítsa a tőkés gazdaság működési zavarait, egyebek között a piaci és fejlesztési nehézségeket nagyobb és részben szabályozott vagy manipulált piac útján. A feltételezés és a hit az, hogy az ilyen intervenciós és manipulatív állami gazdaságpolitika feloldja azokat az ellentmondásokat és válságokat, amelyekbe a liberális kapitalizmus belebukott volna. Ez a gazdaságpolitika volna az, amelyben a kapitalista gazdasági és jogi gondolkozásban tudatosult az az igény, hogy a kapitalizmus ne pusztuljon bele saját természetes törvényszerűségeibe.

Más kérdés, hogy mi az állami intervenció mértéke, szélső határa a Közösség gazdaságpolitikájában, hangzik a gondolatmenet következő eleme. Az államon belül a közjogi beavatkozás végső soron az állam szuverenitásából folyik. Egy-egy országon belül a gazdasági minisztériumok hatáskörét nem határozzák meg részletesen. A kiindulás ugyanis az, hogy minden hatáskör közvetlenül a

²¹ HALLSTEIN (4), 841–842. old.

²² Közli: HALLSTEIN, 843. old.

szuverenitásból, ill. az alkotmányból folyik. Ennek szélső határa ma már elég messze van. *Hallstein* pl. így fogalmaz: „Ma egy gazdasági minisztérium hatásköre, hogy egyszer egész nyersen megmondjuk az igazságot, ott végződik, ahol a gazdaság végződik.” De mind a Montánunió, mind az Európai Gazdasági Közösség a belső szuverenitáson kívül álló egység, ezért közjogi természetű beavatkozásait, gazdaságirányítási jogosultságait, „gazdaságpolitikai maximáit katalógusba kellett foglalni”. Ezeket testesíti meg a Montánunió Szerződés, ill. a Római Szerződés.²³

63. Az előbbieknél mintegy záró tétele *Predöhl*től származik. Ő kifejti, hogy sem az állami, sem a *közösségi intervenció nem mehet túl messze „a hatalom és a jogi törvények”* viszonyában, mert ez olyan ellenerőket váltana ki, amely már szembefutna a tagállamok és a Közös Piac alapokmányában meghatározott célokkal.²⁴ Elméletileg talán ez a legmélyebre menő megfogalmazás, ha részben homályos is, és kicsengését illetően az adott társadalmi és gazdasági viszonyok apológiájaként is jelentkezik. Kifejezi ti. azt, hogy tőkés viszonyok között a gazdasági törvények a meghatározók, és azok működésébe a hatalom saját sorsának veszélyeztetése nélkül nem avatkozhat be egy bizonyos szintnél mélyebben. Nem hathat erőltetésnek, ha ehhez még hozzáteszük a Bizottság legújabb iparpolitikai okmányának egyik idevágó – az 1972-ben kiadott versenypolitikai jelentésben is újra megfogalmazott – megállapítását: „Távol álljon a Bizottságtól, hogy az iparfejlődést közösségi szintű közjogi akciókkal és intervenciókkal akarja megvalósítani. Az expanzió elementáris és pótolhatatlan alapja csak az ipar önálló kezdeményezése és a gazdasági verseny lehet. A Közösség nem akarja az eddigi gátló tényezőket új bürokratikus elképzelésekkel helyettesíteni vagy szerteágazó hatósági struktúrákkal, meg kiagyalt paragrafus-műveivel pótolni és ezzel a nemzeti igazgatási rendszereket újabb terhekkel növelni. A Közösség iparpolitikája csak arra irányulhat, hogy a gazdasági folyamatokat állandóan vizsgálja, a gazdasági céloknak megfelelő ösztönzéseket erősítse, és csak szükség szerint avatkozzon be ott,

²³ HALLSTEIN (2), 9. old.

²⁴ PREDÖHL, 20. old.

ahol a működési mechanizmus akadozik, abban gátló tényezők lépnek fel.²⁵

Ahhoz, hogy a fenti képet teljessé tegyük, érdemes még egy megfigyelést tenni, bár a történeti időszak még viszonylag rövid ahhoz, hogy annak helyességét teljesen biztosra vegyük. Arról van szó, hogy, miként ez a fentiekből is kicsendül, az Európai Gazdasági Közösség az állami intervenciót inkább csökkenteni akarja, semmint növelni, az a hipotézise, hogy a liberalizált piaci verseny mechanizmusa jobban szolgálja a vallott gazdaságpolitikai célokat, mint a fokozottabb állami beavatkozás. Ez a tendencia mindenesetre kiolvasható abból, hogy míg a Montánunió szerződéseiben az erős állami, ill. közösségi befolyásolás és intervenció szemlélete uralkodott, addig a Római Szerződés és főleg az annak alapján kibontakozott gyakorlat e tendencia relatív visszafejlődésére mutat. A Montánunió Szerződés pl. még olyan jogköröket biztosított a szervezetnek, mint esetenként az árörögzítés, a termékelosztás, a munkabérek közösségi szintű szabályozása, rögzítése, ill. bizonyos beruházások közösségi szintű jóváhagyása, a szén- és acélipar struktúrájának átalakításához kiegyenlítő pénzeszközök közösségi szintű képzése és elosztása. Mindez az Európai Gazdasági Közösség koncepciójából már jórészt hiányzik, ill. gazdaságpolitikája a meglévő ilyen állami szintű intervenciónak fokozatos megszüntetésére vagy legalábbis, ha esetenként szükségesek, közösségi szintű koordinálására irányul.²⁶

NYUGAT-EURÓPAI GAZDASÁGI KONCENTRÁCIÓ – VÁLASZ AZ AMERIKAI KIHÍVÁSRA?

64. Egy további, közvetlenebbül elméleti eredetű, ill. elméletileg is tételezett és ismételten visszatérő megállapítás a termelőerők fejlődéséről, ill. ezzel összefüggésben és a fejlődés igényeiből az egyes iparágak tekintetében a korábbinál *nagyobb koncentráció*

²⁵ *Iparpolitika 1970*, 15., *Versenypolitikai jelentés 1971*, 11–13. old.

²⁶ L. ehhez részletesebben jelen munka megfelelő fejezeteit, ill. elvi deklarációját illetően: HALLSTEIN (2), 8–9. old.

szükségszerű internacionalizálódását tételezi. Schuman – akinek a neve alatt a Montánunió bevonult a történelembe – abból indult ki, hogy a termelőerők gazdasági fejlettsége, egyes találmányok optimális használata, bizonyos nyersanyagok gazdaságos kitermelése és cseréjének optimalizálása, új iparágak gyorsabb fejlesztése, az azokhoz szükséges beruházási és eladási lehetőségek bővítése a kölcsönös gazdasági interdependencia szükségességét hozza magával. A kapitalista Nyugat-Európában az ő nevéhez fűződik a háború után annak a gazdaságpolitikának a megfogalmazása, miszerint „a gazdaságban büntetlenül – a szükségszerűen fellépő gazdasági hátrányok és lemaradás veszélye nélkül – senki sem különülhet el a külvilágtól, különösen nem a földrajzilag határos vagy közel eső országok gazdaságától”.²⁷ Ez a tétel aztán az integráció gondolatának előrehaladásával egyrészt, ill. a nyugat-európai, általában a tőkés gazdaság második világháborút követő fejlődésével arányban egyre erősödik, és a nyugat-európai gazdasági integráció különböző okmányokban állandóan visszatér, így pl. egyik elvi kiindulása a Bizottság gazdaságpolitikai és versenypolitikai okmányának is, amennyiben kimondja, hogy a második ipari forradalom korszakában, az ún. tudományos-technikai forradalomban egyre növekszik az olyan iparágak száma és súlya (kibernetika, automatizálás, atomenergia, repülőgépipar stb.), amelyekben a világgazdaság tényeihez, mindekelőtt az amerikai gazdaság nagy fölényéhez és újabban Japán növekvő szerepéhez viszonyított versenyképes akciók csak nagyobb gazdasági koncentrációval és potenciával, más szóval az Európai Gazdasági Közösség létrehozásával érhetők el.²⁸

A tudományos-technikai forradalom feltételei között alakuló mai tőkés világgazdaságban különösen kiütöközik a versenyképesség, ill. annak hiánya. „Európa ipara, különösen nehézipara, veszélyesen elmaradt a világszinttől... A nagyobb piac nemcsak a jelenlegi kapacitás egyszerű sommázatát jelentheti, hanem minőségileg új szintre emeli a munkamegosztást, a technológia fejlődését, a koncentráció alakulását. Be fog bizonyosodni, hogy 2+2 itt nem négy, hanem

²⁷ SCHUMAN, IX. és kk. old.

²⁸ *Bizottság: Versenypolitika és gazdaságpolitika*, 13. old.

5.”²⁹ A Bizottságnak a vállalati koncentrációra vonatkozó okmánya, amelyről maga az okmány azt mondja, hogy a tudomány képviselőinek bevonásával készült, ehhez a kérdéshez a következő gondolatmenetben foglal állást. A Közös Piac nagyobb méretű vállalatokat követel, hogy a technika fejlődése és a tömegtermelés előnyeit a mai gazdasági feltételek mellett biztosíthassa a piac közel 200 millió (az új belépésekkel 252,5 millió)³⁰ emberének. Ehhez sok európai vállalatnak kell a jelenleginél nagyobbak lennie saját fejlődés vagy más vállalatokkal való egyesülés útján. Ehhez továbbá az életképes kis- és középvállalatok működését és akció-rádiuszát is erősíteni kell különböző szerződések, lazább társulások, adó- és hitelfeltételek ilyen célú alakítása útján. A vállalatok társulása, ill. a tőkekonzentráció az industrializmus létrejötté óta nem újság, hangsúlyozzák, de Nyugat-Európa most új helyzetben van. Nemcsak az amerikai kihívás miatt, hanem azért is, mert eddig a Közös Piac tagállamainak gazdálkodó egységei nagy átlagban nemzeti keretekhez szoktak, és most arról van szó, hogy gazdasági erejüket, szervezettségüket és működésüket illetően európai léptékhez alkalmazkodjanak. A Közös Piac léte, a termelőerők fejlődésén túl, önmagában is expanziós hajtóerővé válik. A Közös Piac új gazdasági struktúráját jelent, és ennek feltételei mellett mind a rentabilitás, mind a kutatás és fejlesztés, mind az ellátás, mind pedig a gazdasági verseny új paraméterek közé kerül. A koncentráció azonban, amit a modern termelőeszközök és a megnagyobbodó piac ki kell hogy váltsanak, nem vezethet a piaci verseny, a nyílt piaci gazdálkodás rendjének felborulására.³¹

65. Alighanem elméletileg is vitathatatlan, hogy egy nyugat-európai méretű gazdasági egységhez képest – a termelőeszközök és a tőkés világpiac, főleg a tőkeerős amerikai monopóliumok működésének mai feltételei mellett – az európai ipar szervezete általában diszproporcionált, egyes egységei alulméretezettek. Amikor a nyugat-európai gazdaság- és jogtudományi tudományosság véleményével egyezően a Bizottság a vállalati koncentrációra vonatkozóan

²⁹ HALLSTEIN (2), 5. old.

³⁰ A *Regional-Bericht 1973*. szerint (9. old.) a „kilencek” népessége 1970-ben 253 millió 543 ezer volt, 1950 és 1970 között 0,82%-os növekedési rátával.

³¹ *Bizottság: Vállalati koncentráció*, 5. és kk. old.

megállapítja, hogy „az európai gazdasági struktúrák sok esetben nem felelnek meg a világ új orientációinak”, akkor mindig vagy *példa, vagy nyomásként az amerikai mamutcégekre* és a feljövőben levő japán ipari óriásokra gondolnak, és ezt ilyen hivatalos okmányokban is kifejezésre juttatják. Ugyanez az okmány megállapítja, hogy a kutatás-fejlesztés, a piacszervezés és átcsoportosítás, a pénzügyi feltételek által adott rugalmasság s még sok más szempontból is az amerikaiak a világban, de Európában is előnyösebb versenypozícióban vannak európai társaiknál. A nagy tőkeerő és technológiai kapacitás folytán ezek a nagyvállalatok a különböző országokban még különféle nyílt vagy nem nyílt adó- és egyéb preferenciákat is kapnak, a tőkepiachoz való folyamodás tekintetében pedig korlátlan lehetőségeik vannak. Az utóbbi vonatkozásban arról van szó, hogy saját beruházási eszközök elégtelensége esetén könnyen jutnak hitelhez különböző hitelintézményeknél, ill. részvénykibocsátás esetén a részvényt piacon is könnyen jutnak kiegészítő pénzeszközökhöz.³² Az előző fejezetben a nagyságrendek mikéntjére sokrétű számszerű utalás van; ezek azt a bizonyos méretbeli különbséget eléggé vitathatatlanul dokumentálják; más kérdés, hogy a bővített újratermelésnek és a legjobb technológiával való gazdálkodásnak valóban ez-e az egyedül döntő feltétele, és hogy az amerikai méretű koncentrációt döntő módon a nagytőke hatalmi törekvése, világpiaci imperializmusa táplálja. A nyugat-európai tőke és gazdaság ezzel az ellentmondással – hogy ti. a modern termeléshez általában nem kellenének az amerikai méretű vállalatbirodalmak, amiknek a létrehozása „nehéz”, és ha lesznek, csak „nehézséget” okoznak az állami-közösségi gazdaság- és versenypolitikának – nem tud mást csinálni, mint tünetileg kezelni a bajt: az amerikai kihívásra azonos eszközökkel válaszolni, nagyobb koncentrációra törekedni; ezt teszi Japán is, sőt szocialista országokra is hivatkoznak (Fiat-Zsiguli), itt most már nemcsak optimális üzemi nagyságrendekről, hanem világszerte piaci harcokról, pénzügyi potenciálról, távlati vállalati tervezési lehetőségekről, a világgazdasági folyamatokba való beleszólásról is van szó, egyebek között az adott vállalatbirodalmak belső biztonsága

³² Uo., 7. és kk., *Bizottság: Versenypolitika és gazdaságpolitika*, 17. old.

és különböző kihatásokban az anyaország fogyasztóinak uralma (jobb termékekkel való ellátása) végett is. Nehéz volna megmondani, hogy ebből az egyszerű emberre, a végfogyasztóra és az egyes népek nemzeti-emberi érdekeire nézve mennyivel származik több jó, mint ha Nyugat-Európa nem rohanna versenyt a koncentráció fokozódó internacionalizmusával. Biztos csak az, hogy a vállalatbirodalmaknak és a mögöttük álló nagytőkének ez a gazdasági verseny értékrendjében jó, szenvedni a kicsik szenvednek, és az, hogy a nyugat-európai tőkés gazdaság ne szálljon be ebbe a versenyfutásba, csak teoretikus alternatíva.

12. §

A VERSENYPOLITIKA FELFOGÁSA ÉS TARTALMI TAGOLÓDÁSA

A VERSENYPOLITIKA FELFOGÁSA

66. Ami ezután, az ilyen általános tételek mellett még következik, az a Közös Piac versenypolitikája mint a gazdaságpolitika része, ahogy ezt a Bizottság azonos című okmánya fogalmazza.³³ Úgy is nevezik ezt – a nyugati jogi terminológiában ismert megfogalmazásban –, hogy a Közösség gazdaságpolitikai alkotmánya (*Wirtschaftsverfassung*); ezzel fejeződik be az előbb említett koncentráció és versenypolitikai okmány is, amikor felhívja a Közösség Parlamentjét, hogy „a Közösség gazdaságpolitikai alkotmánya és gazdasági rendje alakulásának nagy kérdései közül az okmányban körvonalazott kérdésekre fektesse a súlyt”.³⁴

Erről a *Wirtschaftsverfassung*ról, ezen belül a szűkebb értelemben vett versenypolitikáról is eléggé általánosult az a nézet, hogy – szemben a korábbi gyakorlattal és elméleti felfogással – „ennek *konstruktív gazdaságpolitikának* kell lennie, és nem korlátozódhat amolyan takarítási politikára”,³⁵ melyet más összefüggésben úgy is szoktak említeni, hogy a liberálkapitalizmus idején az állam szerepe a gazdaságot illetően rendkívül passzív volt, és ezért az „éjjeli őr-álam” nevet viselte (*Nachwächter-Idee des Staates*).³⁶

³³ *Bizottság: Versenypolitika és gazdaságpolitika*, 3. old.

³⁴ *Uo.*, 23. old.

³⁵ GROEBEN (3), 7. old.

³⁶ Arról, hogy a polgárság is feladta a „die Nachwächter-Idee vom Staate” koncepciót, az államelmélet irodalmában olvasható sok elemzés, újabban a nyugati irodalomban egyre gyakrabban is (l. pl. WENGER, 83. old.).

Az ilyen értelemben vett gazdaságpolitikának irányítási eszközrendszere a versenypolitika, ill. annak szervezeti jogi alkalmazása és megvalósítása a gazdasági versenyjogi intézményeinek működtetése útján. Ennek a versenypolitikának ki kell terjednie a fogyasztók, a vállalkozók és munkavállalók különböző kapcsolati formáira, e formák összefüggő egészének mechanizmusára.³⁷ Az így felfogott aktív versenypolitika „szervezett piacgazdaságot jelent a szükséges piackonform közösségi és közjogi beavatkozásokkal”.³⁸

Ha már most megkísérelnénk különböző okmányok és állásfoglalások alapján azt az előbbi értelemben vett aktív versenypolitikát összegezni, akkor annak a következő elemeit állapíthatjuk meg.

67. A kiindulás az, hogy az áruforgalom általános liberalizálása világfolyamat, amiért is a vámunió megteremtése viszonylag könnyű dolog volt. Az igazában új és nehéz fázis a Közösség tagállamai különböző politikáinak egyeztetése, ill. harmonizálása, és ebben a Közösség dimenzióira szabott koncepció útján tovább jutni. E politikák egyike a versenypolitika. Az agrárpolitika, iparpolitika, szociálpolitika stb. politikákhoz képest ez csak egyike az egész gazdaságpolitikát kiadó részpolitikáknak. Viszont vitálisan fontos, mert a *versenypolitikában az egész gazdaságirányítás és befolyásolás szerkezeti-elvi módszeréről, ill. filozófiájáról van szó*.³⁹ Ez tehát most a döntő láncszem, állapítja meg a Bizottság, hiszen „a vámunió után a versenypolitika a nemzeti piacok fokozatos összeolvasztásának legfontosabb tényezője”,⁴⁰ ez az, amelynek útján a sanszok és lehetőségek azonos feltételeit (*égalité des chances, Chancengleichheit*) a Közösség minden polgára és gazdálkodó egysége számára biztosítani lehet és kell.⁴¹ Nem nehéz felismerni, hogy ebben a gondolatmenetben az emberi jogokra való apellálás fent már említett motívuma tér megint vissza.

Mindez pedig közös piaci méretű koordinált akcióprogramot igényel, méghozzá *nem a szűken értelmezett versenyjog terén, han-*goztatják, *hanem általános értelemben*. A szűkebb értelemben vett

³⁷ GROEBEN (4), 10–11. old.

³⁸ HALLSTEIN (2), 11. old.

³⁹ *Általános beszámoló 1969*, 42. old.

⁴⁰ *Bizottság: Versenypolitika és gazdaságpolitika*, 5. old.

⁴¹ *Uo.*, 3. old.

versenyjog ugyanis a kartellekre, a tisztességtelen verseny egyes elemeire (szabadalombitorlás, védjegybitorlás stb.) és legfeljebb még a „túlzott” vállalati koncentráció elleni védekezésre terjed ki. Itt most többről lenne szó: arról, hogy az egyes gazdálkodó egységek és szolgáltatásaik minden tekintetben azonos pénzügyi, vám-, társasági jogi és gazdaságpolitikai feltételek mellett mozoghassanak a Közös Piac minden tagállamában. Ha a gazdasági versenyt és jogi megjelenését ilyen általánosabb értelemben fogjuk fel, akkor az elemzésnek át kell fognia mindazokat a kérdéseket, amelyek a versenypolitika alábbi tagolódásában megjelennek. Nem ezt tenni egyebek között azért is problematikus lenne, mert a fent említett források a gazdasági versenyt és jogát ilyen általánosságban ragadják meg.⁴² A lényeg azonban nem ebben, hanem abban van, hogy ha a valóság lényeges elemeit tartalmazó képhez akarunk jutni, akkor a gazdasági versenyt és jogi struktúráját csak ilyen átfogó értelemben ragadhatjuk meg. Innen az, hogy – miként a *Bevezetésben* kifejtettem, jelen munka is ilyen értelemben tárgyalja a gazdasági verseny jogi mechanizmusát.

A VERSENYPOLITIKA TAGOLÓDÁSA

68. A versenyjognak szélesebb értelemben való felfogása mindjárt kézenfekvő, ha egy hagyományosan nem versenyjogi problémával, nevezetesen az *adópolitikával és adójoggal* kezdjük. A Bizottság megállapítja, és ezt a fenti statisztikák is igazolják,⁴³ hogy a közösségi szintű verseny kibontakozásának egyik legnagyobb torzítója az országoként különböző szintű adóterhelés; amíg nem szűnik meg az adóterhelések egyenlőtlensége az egyes államokban, addig nem jön létre teljes belső piac, addig egyebek között az adók folytán is számottevő árszint-differenciák lesznek, ill. az országok közötti adókból adódó adókiegyenlítési eljárásokban részben változatlanul

⁴² Az összegezés az RSz és a *Montánunió* versenyjogi rendelkezésein túl elsősorban a következő okmányokra épít: *Bizottság: Versenypolitika és gazdaságpolitika*, 5. és kk., *Bizottság: Vállalati koncentráció*, 7. és kk., *Iparpolitika 1970.*, 26. és kk., GROEBEN (3), 6. és kk. old.

⁴³ L. II. fejezet, 55. pont.

megmaradnak az elkülönült nemzetgazdaságok. Ennek folytán ugyanúgy, mint a vámhatárok fennállása esetén a határokon az árukat jogilag és fizikailag is ellenőrizni kell avégett, hogy az adókiegyenlítési eljárás igazgatási-jogi feltételeit biztosítani lehessen. Ez bürokráciával, pénzzel, idővel jár, és az idegek háborúja mellett papírháborút is jelent. Ha pedig ilyen adókiegyenlítés nincs, akkor különösen merevek maradnak az elkülönült népgazdaságok határai; akkor – és ez a lényeg a gazdasági verseny szempontjából – a különböző gazdálkodó egységek különböző pozícióból indulva csak nehezen működhetnek a Közös Piac területén. Ezért a Bizottság szerint a jelen időszak egyik legnagyobb, politikailag is jelentős célkitűzése az adóhatárok megszüntetése.⁴⁴ Ennek az adóreformnak nemcsak a formai adóra kell kiterjeszkednie, hanem érintenie kell a leányvállalatok és anyavállalatok közötti mozgásokat, ill. a vállalatok fúziójával, letelepedésével kapcsolatos kérdéseket is.⁴⁵

69. Az egyes tagállamokban hosszú évek óta kialakult különböző *szubvenciók rendszere* a másik olyan tényező, ismét csaknem tipikusan versenyjogi kategória, amely a Közös Piac egész területén mint katalizátor különbözőképpen alakítja a versenyfeltételeket, és amelyekkel az egyes államok jelentősen torzíthatják, vagy egyenesen gátolhatják a Római Szerződésben foglalt versenypolitikai feltételek érvényesülését.⁴⁶

A gazdasági verseny azonos feltételeinek kialakításához a Közösségnek – állapítja meg a Bizottság – el kell érnie, hogy az egyes államok a szubvenciókat részben megszüntessék, ill. ahol fenntartásuk általános gazdaságpolitikai megfontolásokból szükséges,

⁴⁴ *Bizottság: Versenypolitika és gazdaságpolitika*, 5–6. old.

⁴⁵ *Bizottság: Vállalati koncentráció*, 8–9. old.

⁴⁶ Ezek a szubvenciók szinte áttekinthetetlenül sokfélék; a mezőgazdasági szubvenciók nélkül kb 450 féle variáció ismeretes, és ezek közül a Bizottság a 60-as években a többséget (kb. 400-at, 1965-ig: 292-t) megvizsgálta. 13 esetben a Bizottság akciója a szubvenció megszüntetésére, további 60 esetben pedig arra vezetett, hogy a szubvenciókat a közösségi szinten elfogadott elvekhez alkalmazták. 120 olyan szubvenciót, amely regionális és struktúrapolitikai célokat szolgált, a Bizottság – részben módosítva a szubvenciófeltételeket – összeegyeztethetőnek talált a Római Szerződésben és további közösségi okmányokban lefektetett regionális politikai célkitűzésekkel. L. *Bizottság: Versenypolitika és gazdaságpolitika*, 7. old.

a szubvenciók alkalmazása a Közösség struktúra- és regionális programjához igazodjék. Lényeges feladatnak tekintik, hogy a Közösség minél előbb számottevő haladást érjen el a versenypolitika és a regionális politika összehangolása terén, mindenekelőtt a középtávú program és középtávú tervek alapján. Ahogy ez pl. a hajóépítés és a filmipar fejlesztésének közösségi szintű programja keretében történt.⁴⁷

70. A versenypolitika, az egyenlően ható gazdasági versenyfeltételek szempontjából torzító tényezőt jelenthetnek az egyes tagállamokban állami kézben működő vállalatok, az *állami vállalatok*. Miután állami tulajdonban és közvetlen állami irányítás alatt álló gazdálkodó egységekről van szó, különböző állami-tulajdonosi akciók mesterségesen javíthatják, jó és rossz irányban torzíthatják a gazdasági egységek versenypozícióját; e vállalatok működése kisebb vagy nagyobb részben alárendelhető belső gazdaságpolitikai céloknak, amelyek kisebb vagy nagyobb mértékben ismét csak ellentételesek lehetnek a Római Szerződésben meghatározott gazdaságpolitikai célkitűzésekkel. Mivel a Római Szerződés 222. szakasza szerint az egyes államok tulajdoni rendje érintetlen marad, a Római Szerződés számára az a követelmény adódott, hogy kimondja: az állami vállalatok versenypolitikai összefüggésekben nem élvezhetnek privilegizált helyzetet; a diszkrimináció tilalma és a lehetőségek egyenlőségének követelménye tekintetében állami és magánvállalatok között különbséget tenni általában nem lehet. A közösségi versenyjogtól a Közös Piac e téren valamilyen, a gazdasági verseny követelményeivel egységesen összhangba kerülő rendszert vár.⁴⁸

71. A gazdasági versenyt torzító tényezők közé tartozik az egyes tagországok ún. *gazdasági jogának egyenlőtlen fejlődése, ill. egyenlőtlen tartalmú intézményei*. Ezek közé tartozik a vállalatok letelepedésére, a vállalatok működésére, az ipari tulajdonra, a tisztességtelen versenyre, a különböző szállítási feltételekre, szabványokra, ipartechnikai feltételekre vonatkozó szabályrendszerek különbözősége. Ez a

⁴⁷ *Uo.*, 7. old., a szubvenciókhoz 1. alább IX. fejezet, 298. pont.

⁴⁸ *Bizottság: Versenypolitika és gazdaságpolitika*, 9. old., ill. *RSz.*, 37. és 90. §§; részletesebben az állami vállalatról 1. lent IX. fejezet.

sokféleség nemcsak a vállalatok dinamikus mozgását és letelepedését nehezíti a másik tagállamban, de az új működési, verseny- és ipartechnikai feltételek miatt a kezdést és felfutást a megtelepedett vállalatok számára is nehezíti teszi. Mindezekért a versenypolitika egyik célkitűzése e téren az egyes nemzeti rendszerek egységesítése, ill. harmonizálása.⁴⁹

72. Az új dimenzióknak megfelelő gazdasági verseny kibontakozásához szükség van mind a társulás és a kooperáció nagyobb és harmonizált lehetőségeire, mind pedig arra, hogy az *egyes gazdálkodó egységek versenytorzító intézkedéseit egységes tilalmak gátolják*, ill. egységes szervezeti jogi intézmények keretében azokat kiiktassák. A Bizottság ismételten megállapította, hogy minden olyan specializációs és kooperációs együttműködést, amely a kutatást, a technológiai fejlesztést és ez úton az újratermelés modernizálását szolgálja, pozitívan értékeli.⁵⁰

A verseny, a jó és kárhóztatandó kooperációs együttműködés azonban nemcsak piaci magatartás kérdése, hanem gazdasági struktúra, vállalatok nagyságrendjének kérdése is. Ha a Bizottság egyrésztől favorizálja is bizonyos iparágakban nagyobb gazdasági egységek létrejövetelét, ehhez a másik oldalon meg kell teremteni – hangsúlyozza a Bizottság – a verseny fenntartását garantáló korlátokat és feltételeket is; nemcsak a nagyvállalatoknak egymáshoz való viszonyában, hanem a kis- és középvállalatok életlehetősége szempontjából is.⁵¹

A kis- és középvállalatok jobb együttműködése és a *nagyobb piachoz szabott dinamikusabb együttműködése létrehozása* érdekében az Európai Gazdasági Közösség ösztönözni akarja az e célt szolgáló szerződésrendszerek általánosítását, ill. a *kartelltilalmak alóli mentesítését*. A Bizottság véleménye szerint a különböző kooperációs és szakosítási szerződések éppúgy nincsenek ellentétben a gazdasági versennyel, mint a koncentráció, ha az a korábban említett értelemben felfogott gazdaságpolitika céljait és kereteit nem haladja meg.

⁴⁹ Bizottság: *Versenypolitika és gazdaságpolitika*, 8. old., Bizottság: *Vállalati koncentráció*, 9. old.; az egyes intézményekről 1. az alábbi V., VII. fejezetet.

⁵⁰ Bizottság: *Vállalati koncentráció*, 9. old. [A szerk. kiegészítése.]

⁵¹ Bizottság: *Vállalati koncentráció*, 9. old.

Viszont meg kell akadályozni minden olyan „kooperációs” szervezést, amely sem a technikai haladás, sem a jobb ellátás, sem más igazolható szempontból nem indokolt, és csak a nemzetgazdaság rovására történő nyereségnövekedésre, általában a piacgazdasági feltételek torzítására vezet – így a Bizottság.⁵²

73. Az egyik korábban említett kiindulás az volt, hogy a modern termelőeszközök szabta igények, ill. az amerikai és részben japán mamutvállalatokkal való harc, továbbá a 10-50 milliós piac helyett a 200-250 milliós piac az egyes iparágakban szükségessé teszi *európai nagyvállalatok* kialakulását. Ezt különösen bizonyos kulcsiparágakban látják szükségesnek. Ezt a szükségletet különösképpen motiválja az a körülmény, hogy az elmúlt évtizedben a Közös Piac területén létrejövő vállalati társulások szinte robbanásszerűen megnöttek, de ezeknek nagyobb része olyan koncentráció, amelyben amerikai vállalatok játszották a döntő szerepet, vásároltak fel, ill. helyeztek ellenőrzésük alá európai vállalatokat. Ez mutatja, hogy ezen a téren vannak az európai vállalatok részéről kiaknázható lehetőségek, ha mobilitásuk a különböző gátló tényezők megszűnésével megközelítené az amerikai vállalatok mobilitását. A Közösség politikája szerint a megoldás a feltételek pozitív alakítása az európai vállalatok koncentrációs folyamata számára, nem pedig az amerikaiakat adminisztratív protekcionista eszközökkel kizárni az európai piacról, ami egyrészt alighanem lehetetlen, másrészt valószínű káros gazdasági következményekkel járna.⁵³

Az európaiak számára a koncentráció lehetővé tételét számos körülmény indokolja. Ezek a körülmények a kis- és középvállalatok nehézkes hitelfeltételeitől kezdve kiterjednek a kis- és középszerűség olyan hátrányaira, mint a kereslet befolyásolásának, az eladás szervezésének, az állami megbízások szerzésének, az exportüzletek, az oktatás, az üzemen belüli technológiai fejlesztés kisebb lehetőségeire.⁵⁴ Mindez amellet szól, hogy a *kis- és középvállalatok* jobb kooperációja, nagyobb léptékű mozgása mellett általánosabb méretekben

⁵² A Bizottság véleményét összegezi: GROEBEN (3), 6. old. A részletes elemzést l. az alábbi VII. fejezetben.

⁵³ *Bizottság: Vállalati koncentráció*, 8., *Iparpolitika 1970*, 26-27. old.

⁵⁴ *Bizottság: Vállalati koncentráció*, 10-11. old.

is favorizálni kell a nagyobb fokú koncentrációt, de jelenti azt is, hogy a kis- és középvállalatok számára is csökkenteni kell az előbbi hátrányokat olyan eszközök útján, mint a már említett adóreform, kutatási és szakosítási megállapodások, állami rendelkezések revíziója a kis- és középvállalatok javára, esetleg bizonyos szubvenciók a nagyobb piachoz való alkalmazkodás céljára és így tovább. Az a hivatalos meggyőződés, hogy szükséges, és az a „hivatalos hit”, hogy lehet a koncentrációnak és a gazdasági versenynek olyan struktúráját kialakítani, amelyben biztosítva van a nagyok nagyobbodásának és versenymotivált működésének, valamint a kicsik fejlődésének párhuzamossága.⁵⁵ Ez jelentené a Római Szerződés versenypolitikájának érvényesítését ezen a területen.⁵⁶

Mintegy rossz lelkiismerettel a különböző okmányok ismételten visszatérnek arra, hogy a túl nagy méretek mégis nem biztos, hogy mindig kívánatosak, sőt üzemgazdasági és népgazdasági szempontból a magas méretű monopolizálás különösen problematikus lehet. A technikai fejlődés és a fogyasztási érdekek jobb kielégítését szolgáló sok cél kooperáció és kisebb mértékű fúziók útján is biztosítható. A fúziók „pszichológiai” (ahogy gyakran olvasni), társasági jogi, adójogi, gazdasági jogi akadályainak fokozatos kiiktatása mellett ezért a Bizottság és a Közösség Bíróságának különleges feladata, hogy a Közös Piac összesített gazdasági képletét torzító, a piacot uraló gazdasági és más vitális szempontból nemkívánatos egyesüléseknek gátat vessen. Egyes iparágakban ugyan az oligopólium-fokú konstrukció is kívánatos, de – úgymond – ezek versenyét is biztosítani kell, mert verseny nélkül ellenőrizhetetlen piaci hatalomra tesznek szert.⁵⁷

74. A versenypolitika egy további lényeges eleme, hogy a közép- és hosszútávú programokban a Közös Piacnak, esetenként az államoknak (de a Közös Piac koordinálásában) *közvetlenül is számos operatív akcióhoz* kell folyamodniuk az egészséges verseny jobb feltételeinek fejlesztéséhez.

⁵⁵ *Uo.*, 11. old.

⁵⁶ Az európai nagyvállalat, ill. a monopólium kérdésének részletes elemzéséhez I. az V., VII. fejezetet.

⁵⁷ *Bizottság: Versenypolitika és gazdaságpolitika*, 19. old.

Jelenti ez egyrészt azt a követelményt, hangsúlyozza a Bizottság versenypolitikai okmánya, hogy a Közösségnek *kifelé* bizonyos kérdésekben az eddigieknél egységesebben kell fellépnie. Vonatkoznak ez a harmadik államokkal való konkrét gazdasági kapcsolatok alakítására, a harmadik államok vállalatai tevékenységének egységes vagy koordinált szabályozására különböző preferenciák vagy korlátok és kartellek tekintetében. Hasonló követelmények jelentkeznek dömping praktikák és vámérték-manipulációk megítélésénél. Arról nem lenne szó, hogy a Közös Piac zárkózzék el a harmadik országok vállalatainak letelepedése és gazdasági működése elől, pusztán arról, hogy erre nézve koordinált vagy egységes gyakorlatot alakítsanak ki a Közös Piac tagállamai, ill. hogy e téren a Közös Piac mint olyan közvetlenül lépjen fel, mint ahogy az például egyes bizottsági, ill. bírósági döntésekben megnyilvánul.⁵⁸ Az esetleges kereskedelem-politikai protekcionizmus ugyanis gazdasági elzárkózásra, végül is gazdasági lemaradásra, a versenyképesség csökkenésére vezetne. A konkrét kifelé irányuló akciók közül eddig igazán átfogó jellegű és hatású a Közös Piacnak mint közjogi egységnek a Kennedy-fordulóval kapcsolatos egységes fellépése és egységes gyakorlata volt.⁵⁹

Befelé sokirányú konkrét akció megvalósítását látják kívánatosnak. Ezek közül általános jelleggel különösen a Közös Piac méretű *hitel és költségvetés*, ill. *adópolitika* kimunkálása a legfontosabb. Az egységes vagy koordinált hitelpolitika, adópolitika, továbbá a hasonlóan koordinált költségvetés-politika, ill. a Közösség költségvetésének megfelelő alakítása útján (az utóbbi esetben a különböző szubvenciókra utalással) járulhat hozzá a Közös Piac az egységes versenypolitikai feltételek jobb kialakításához. De ölthetnek a Közösség közvetlen akciói más formákat is. Ilyennek tekintik a *regionális fejlesztés* különböző rövid- és középtávú programjait, amelyeket közvetlen közösségi anyagi eszközökkel is táplálhatna a Közös Piac. Ezek az anyagi eszközök származhatnak az Európai Beruházási Banktól, a Bizottság e célra rendelkezésre álló alapjaiból. A közösségi méretű különböző hitel, költségvetés, szubvenció, adó és egyéb

⁵⁸ L. lent a VIII. fejezetben.

⁵⁹ *Bizottság: Versenypolitika és gazdaságpolitika*, 10. old.

közvetett vagy közvetlen akciók előnyben részesítését és erősítését azért is tartják kívánatosnak a partikuláris és az államok szintjén gyakorolt akciókhoz képest, mert ma már annyi közösségi szintű gazdasági tényező hat a Közösség egész területén, tehát az érintett tagállamokban is, hogy az egyedi állami akciók közösségi szintű hatása, de az általános makrohatások folytán az ilyen egyedi akcióknak még mikrohatása is alig mérhető, ezért aztán a nekik szánt cél elérése kétségessé is válik.⁶⁰

A közösségi szintű belső akcióknak továbbá ki kell terjedniök más összefüggésekre is. A nagyobb piachoz való alkalmazkodás menete pl. egészen új közelítést tesz szükségessé a *munkaerő-gazdálkodás* területén. A kapitalista gazdaságpolitika nem tud megenni valamiféle, a munkásmozgalmi feszítőerőket is csökkenteni szándékozó munkaerő-gazdálkodás nélkül. Ha a Közös Piac ezen a téren nem tudna érdekeinek megfelelő befolyást gyakorolni, a gazdasági szerkezet közösségi méretű restrukturálódási folyamata következtében számos, a jelenleginél is nagyobb gazdasági és politikai kihatású társadalmi nehézség lépne fel. A nem kellő intenzitású munkaerő-politika már eddig is adott fel váratlan leckéket. Így pl. nehéz helyzetet teremtett, hogy a textilipar fejlődése mellett is ebből az iparágból 10 év alatt 500 000 alkalmazott „lépett ki”, és a másik oldalon a technológia és a termelékenység számottevő fejlődése mellett a nehéziparban és a villamosenergia-iparban ugyanezen 10 évben 1600 000 új munkaerőre volt szükség. Látják, hogy ilyen és más mozgások káros hatását a minimumra csökkenteni és pozitívumait erősíteni bonyolult és sokoldalú munkaerő-gazdálkodási politikát feltételez, mindenekelőtt az Európai Gazdasági Közösség, de az államok és az egyes gazdasági szektorok, sőt vállalatok részéről is. Más szóval a nemzetközi szervezetszerű monopoltőke nem lehet meg a „másik szociális partner”, ahogy a munkásosztályt nevezik, erőtartalmának alakítása nélkül. Ezért szükséges kidolgozni a munkaerő-helyzet szektoronkénti prognosztikáját. Szükséges továbbá az egyes iparágakban fellépő munkaerőigény visszaesése, a munkaerő átcsoportosítása végett megfelelő képzési programok, kötözési segélyek,

⁶⁰ L. alább IX. fejezet, 292–295. pont.

bérekiesési kártalanítások rendszerének kidolgozása, a Közösség szociális fondjainak ezzel összefüggésben való tervezése. Mindez részben egybeesik a regionális fejlesztési politikával, és ezért a közösségi akciókat ebben az összefüggésben is optimalizált koordinálásban látják szükségesnek tervezni és végrehajtani.⁶¹

A fentiek mellett a Közösség iparpolitikájának programja még kiterjed a *találmányok és újítások* ipari értékesítésére vonatkozó különböző akciók (évi felmérő szakértő ülések, kölcsönös információ), állami kutatóintézmények *közös és koordinált kutatóprogramjának* szervezésére, vállalatvezetői módszerek és a *vezetőképzés fejlesztésének* kidolgozására, ill. még általánosabban annak megvizsgálására és megfelelő programok kimunkálására, hogy az egyes tagországokban az *oktatási rendszert* miként lehet a gyakorlat, a modern gazdaságfejlesztés követelményeinek igényei szempontjából jobban optimalizálni.⁶²

75. Kb. ezekben fejezik ki a „kompetens” források a Közös Piac versenypolitikájának lényegét. Mi lett belőle az európai gazdasági jogi mechanizmusában? A következő fejezetek szolgáljanak – legalább a főbb összefüggésekben – válaszul. Előre talán ennyit: *nehézség, ellentmondás, hit és kétely bőven származott* belőle. A lényeg felé visz – bár csak a koncentrációra és nem a gazdasági verseny egészére vonatkozik – az a megállapítás, amely az Európai Gazdasági Közösség hivatalos „versenyminiszterétől” (a Bizottság Versenyjogi Főigazgatóságának vezetője) származik, és amely szerint a koncentráció kényszere folytán valamilyen „új társadalmi rendre lesz talán szükség”, és hogy addig is „talán valamit segítene, ha az alkalmazottak is részt vehetnének a nagy konszernek irányításában, mert ezzel enyhítenék a koncentráció társadalmpolitikai hátrányait”.⁶³ Őszinte beszéd, vagy a polgároknak az a fajta ijesztgetése – *épater le bourgeois*, ahogy mondják –, amelyről a fejezet elején volt szó?

⁶¹ *Uo.*, 122–123., *Iparpolitika 1970*, 28–31. old.

⁶² *Iparpolitika 1970.*, 31–35. old.

⁶³ *Közli Spiegel*, 1972. 6. sz. január 31., 48. old. (a lap a számban 20 oldalon át a koncentráció európai helyzetével foglalkozik).

IV. FEJEZET

A GAZDASÁGI INTEGRÁCIÓ JOGRENDSZERE ÁLTALÁBAN: A KÖZÖSSÉGI JOG („EURÓPA-JOG”) ÉS FORRÁSAI

- 13. § A közösségi jog és a közösségi jogi jogforrások, jogi aktusok*
76–77. Miért keresni a közösségi jog általános képét?
78–79. Közöségi jog versus nemzeti jogok (a prioritás kérdése)
80–87. A jogi instrumentárium: jogforrások és más jogi aktusok
88–89. Akik és ahogy a közösségi jogot alkotják – a jogalkotás szervezeti oldala
90. A közösségi jogi legiszláció és a szuverenitás
- 14. § Fejlemények, főbb szabályozási területek és a jogharmonizálás a közösségi jog kialakulási folyamatában*
91–92. Eredmények és szabályozási területek
93–95. Jogharmónizálás
- 15. § Közöségi érdekek nemzetközi jogi csatornában*
96. Jogági imperializmus és a szélesebb háttér

13. §

A KÖZÖSSÉGI JOG ÉS A KÖZÖSSÉGI JOGI JOGFORRÁSOK, JOGI AKTUSOK

MIÉRT KERESNI A KÖZÖSSÉGI JOG ÁLTALÁNOS KÉPÉT?

76. E munka célja, hogy az „Európa-jog”, „közösségi jog” vagy „európai gazdasági jog” megjelöléssel jelölt – a gazdasági integráció megfogalmazását, koncepciójának védelmét és tényleges kibontását célzó – jogi szabályozó rendszert egy meghatározott területen elemezze és mutassa be. Ez a terület, mint a következő fejezetekből látható, a tőke és vállalatok szervezeti jogi restrukturálódása, valamint a vállalatok és más gazdasági alanyok piaci együttműködése és harca, ezen együttműködés és harc – általában a gazdasági verseny – közösségi jogi keretei. E területeken a közösségi jogot mint új szabályozórendszert, annak konkrét elemeit és intézményeit „működés közben” láthatjuk, anélkül, hogy az egyes intézményeket és jogforrásokat a szabályozórendszer, ill. a közösségi jogforrásrendszer egészébe állítva általánosságban vizsgálnánk. A cél nem az volt, hogy absztrakt általánosságokat mutassunk be, vagy elméleti tételek elvont elemzésébe és pusztán jogelméleti kritikájába bocsátkozzunk pl. arról, hogy van-e olyan, hogy „európai gazdasági jog” vagy sem, és ha van, mik ennek jogrendszerbeli határai, kritériumai. Természetesen ez a kérdés is izgalmas kritikai jogelméleti fejtegetések tárgya lehetne. Ez a munka azonban első lépésként a valóság konkrét intézményeinek és megjelenési formáinak, ill. ezek fő vonásainak megragadására törekedett. Arra, hogy konkrétan miben is áll az adott integrációs folyamatok jogi mechanizmusa, milyen törvényszerűségek állapíthatók meg a mechanizmus statikájának és dinamikai elemeinek kialakulásában. Mindennek során sokszor

szó lesz a közösségi jogforrások különböző fajairól és prioritásáról, e jogforrások közvetlen vagy közvetett érvényesüléséről, alkotmányosságáról és értelmezéséről, az integrációban érintett nemzeti jogi szabályozó rendszerek harmonizálásáról és így tovább. Ez indokoltá teszi, hogy *a közösségi jog jogforrásrendszerét, annak néhány fő vonását* – monografikus igényű elméleti elemzés nélkül – *bevezetőleg általában is* elemezzük. Ez annál is inkább indokolt, mert ezáltal az e munkában előtérben levő intézményi szintű vertikális elemzésekkel együtt tudományosan egzaktabb képet kapunk arról, amit meg tudni kutatunk: mi az, hogy gazdasági integráció a jelenkori polgári jogfejlődés és jogi gondolkodás színpadán?

77. Ezek előrebocsátásával bizonyonnyal logikusnak tekinthető, hogy ebben a fejezetben *a következő kérdésekről legyen szó: a) a közösségi jog elsőbbsége a belső joggal szemben; b) a közösségi jog forrásai; c) a jogalkotó szervek és a jogalkotás folyamata; d) a közösségi jog főbb szabályozási területei; e) a belső jogok harmonizálása és egyesítése közösségi normatívák és egyezmények útján; f) idegen tollak „Európa” kalapján – közösségi érdekek egyetemesebb jogi keretekben.*

Mint az egész munkában és általánosságban e fejezetben is kifejezésre jut: az EGK joga, miként az általa szabályozott integrációs folyamat is, állandó mozgásban van. Az alapszerződésekben meghatározott célkitűzések megvalósítása fokozatosan történik, *az egyes jogintézmények és szervezeti feltételek fokozatosan bontakoznak ki.* A jogintézmények és a közösségi jog fogantatása, megszületése és felnövése – miként a természetben – hosszan tartó folyamat. Az alapszerződések már magát az egész integrációs rendszert is csak a meghatározott átmeneti szakaszban tervezett intézkedések megvalósulása után tekintik véglegesen megszületettnek és olyan „korúnak, hogy a „beleprogramozott” célok most már benne, általa és saját cselekvései által bontakozzanak ki. Erről az átmeneti időről (12 év), annak egyes szakaszairól (három egyenként négyéves szakasz), az e szakaszokban megvalósítandó intézkedésekről és biztosítandó feltételekről a Római Szerződés 8. §-a részletesen rendelkezik, míg a különös szabályok az egyes intézmények kialakítására vonatkozó §-ok körében jelennek meg. A közösségi jogról tervezett kép ezért

már csak a mondottak folytán sem lehet sem általánosságban, sem az egyes intézmények tekintetében valamiféle *panta rhei* ellenes állókép, amely mintegy tankönyvszerűen a jelenleg hatályos jogról szólna. Különösen nem lehet egy olyan munkában, amely a közösségi jog egészében és egyes intézményeiben is a mozgást, a fő fejlődési tendenciákat és törvényszerűségeket keresi, és ezekben kívánja a rendszer állandósultnak tekinthető, ún. konstans elemeit is megjeleníteni. Mindezekért e *jelen munka a közösségi jogot és annak tárgyalt intézményeit – bár a jogalkotás és joggyakorlat mai szintjén – mozgásában és fejlődésében vizsgálja*; a könyv befejezésének pillanatára vetített állóképben az egyes alakokat és tárgyakat mintegy megindítja, és jelzi, hogy milyen úton és feltételek mellett jutottak el idáig, mik a jelenlegi fő vonásaik, és milyen további változásuk várható.

KÖZÖSSÉGI JOG VERSUS NEMZETI JOGOK (A PRIORITÁS KÉRDÉSE)

78. A nyugat-európai gazdasági integráció jogi koncepcióját és instrumentáriumát a három alapszerződésben – a Montánunió Szerződésben, az Euratom Szerződésben és a Római Szerződésben – a szerződő felek a *prioritás és a közvetlen érvényesülés* erejével ruházták fel. Mellőzve most e rendkívül sokrétű kérdésnek jogirodalmi¹ és kisebb horderejű gyakorlati kérdéseit, a tényleges jogi helyzetre és ennek fontosabb jogpolitikai premisszáira utalok. A Római Szerződés általánosságban is és számos konkrét összefüggésben kimondja, hogy „a tagállamok tegyék meg mindazokat az intézkedéseket..., amelyek

¹ A nagyobb feldolgozások közül 1. GOLDMAN (4), 589. és kk., IPSEN (2), 255–314., BRINK – HORST-SCHERMERS, 103. és kk. old. [Az Európai Unió jogát bemutató újabb hazai feldolgozások példalódzó felsorolását fentebb a 8. margószámhoz kapcsolódó 11. lábjegyzet már tartalmazza. További általános munkák a nemzetközi jogirodalomból CHALMERS, Damian, DAVIES, Gareth, MONTI, Giorgio: *European Union Law. Cases and Materials. Second edition, Cambridge University Press, Cambridge, 2010*, BARNARD, Catherine: *The Substantive Law of the EU. The Four Freedoms. Fourth edition, OUP, 2013*, CRAIG, Paul, DE BÚRCA, Grainne: *EU Law: Text, Cases, and Materials. Seventh Edition, OUP, 2020*. LENAERTS, Koen, GUTIÉRREZ-FONS, José, A.; *Az Európai Unió Bíróságának jogértelmezési módszerei. HVG-ORAC, Budapest, 2022. – a szerk.*]

az e szerződésben vállalt kötelezettségekből és a Közösség szerveinek intézkedéseiből folynak”.² A Közösség szerveinek legjelentősebb alkotmányos intézkedése a rendelet, amely „általános hatályú, teljeségében kötelező, és közvetlenül érvényesül minden tagállamban”.³ A másik két jelentős alkotmányos intézkedés az irányelv és a határozat, amely szintén kötelező, és érvényesítésüket csak a Római Szerződésbe való ütközésük címén lehet vitatni; érvényesülésüket eltérő belső jogi rendelkezések nem akadályozzák.⁴ Hasonló alapvető rendelkezéseket tartalmaz az Euratom Szerződés⁵ és a Montánunió Szerződés⁶ is.

² Római Szerződés, 5. §. [Hivatalos nevén „Az Európai Gazdasági Közösséget létrehozó szerződés” (EGKSz). Az EGKSz eredeti francia/holland/olasz/német nyelvű szövege elérhető az EUR-Lex adatbázisban: <https://eur-lex.europa.eu/collection/eu-law/treaties/treaties-founding.html>. Számos módosítás után az EGKSz-t utóbb felváltotta a jelenleg hatályos „Az Európai Unióról szóló szerződés”, EUSz néhány rendelkezése és „Az Európai Unió működéséről szóló szerződés” (EUMSz), egészben vagy részben megőrizve az EGKSz egykori rendelkezéseinek jelentős részét. Például a jogközelítésre vonatkozó régi EGKSz 100–102. cikkek az EUMSz 114–118. cikkeiben, az Európai Bíróság értelmezési monopóliumát, joghatóságát és eljárásait (így az előzetes döntéshozatal, kötelezettségszegési eljárást) szabályozó EGKSz 164–188. cikkek az EUSz 19. cikkében és az EUMSz 251–284. cikkeiben élnek tovább. Az Európai Gazdasági Közösségek jogforrási rendjére vonatkozó EGKSz 189–192. cikkeinek az EUMSz 288–292. cikkei felelnek jelenleg meg. A négy gazdasági szabadságra, azaz az áruk, a személyek, a szolgáltatások és a tőke szabad mozgására vonatkozó EGKSz 9–73. cikkeinek tartalmát – mutatis mutandis – az EUMSz 28–66. cikkei viszik tovább. Míg az integráció kulcsfontosságú versenyjogi rendelkezései, az EGKSz egykori híres 85–90. cikkei az EUMSz 101–109., illetve a tagállamok alapvető biztonsági érdekeit védő 223–226. cikkei az EUMSz 346–348. cikkeiben öltenek ma testet. Ehhez hasonlóan a közös kereskedelempolitikát meghatározó korábbi EGKSz 110–116. cikkek, jelentős módosítás után, az EUMSz 206–207. cikkeiben kaptak helyet. A könnyebb összehasonlíthatóság érdekében a kötet végére egy külön megfelelési táblázatot illesztettünk a régi és új szerződések gyakrabban hivatkozott fejezeteinek, részeinek megfeleltethetőségéről. Ugyanakkor, az eredeti kötet integritásának megőrzése érdekében, a több száz jogszabályhelyre utaló lábjegyzetet nem egészítettük ki a hatályos számozással, hiszen az elemzés a korabeli cikkeket vette alapul – a szerk.]

³ Uo., 189. §. [Az Euratom Szerződés jelenleg is hatályban van – a szerk.]

⁴ Uo., 189. §.

⁵ Euratom Szerződés, 161–162., 192. §.

⁶ Montánunió Szerződés, 14–15. § [Hivatalos nevén: „Az Európai Szén és Acélközösséget létrehozó szerződés” (ESZAKSz). Az ESZAKSz eredeti francia/holland/olasz/német nyelvű szövege elérhető az EUR-Lex adatbázisban: <https://eur-lex.europa.eu/collection/eu-law/treaties/treaties-founding.html>. Az ESZAKSz 97. cikke értelmében a Szerződést a hatályba lépésétől számított ötven évre kötötték, így az az 1952-es hatályba lépésére figyelemmel 2002-ben lejárt. Ugyanakkor az Európai Szén és Acélközösség feladatait és hatásköreit az Európai Unió tovább gyakorolja – a szerk.]

Az önmagában, hogy a ratifikált nemzetközi szerződések hatályukban és erejükben megelőzik az azonos tárgyú belső jogi szabályozást, nem is jelentene új vagy eltérő jelenséget az egyetemes nemzetközi jogban. Az új itt az, hogy ezt a tételt – mint a jogforrások alább tárgyalt sajátosságai ezt világosan mutatják, és a fenti szerződéses rendelkezésekből is folyik – az alapszerződések a közösségi szervek által alkotott és alkotandó normatívákra, ezek bonyolult rendszerré terebélyesedett és állandóan mozgó nagy komplexumára is átvitték. Sőt, és ez egy további nagyon is jelentős elve a közösségi jognak, hogy – kivéve, ha maguk a közösségi jogforrások másként intézkednek – a közösségi jogi normák közvetlenül kötelezőek, azokat a nemzeti és közösségi jogalkalmazó szerveknek minden közbülső lépcső vagy intézkedés (pl. ratifikáció) bevárása és feltételezése nélkül kell alkalmazniok.⁷ A közösségi jognak ezt a kiterjedt prioritását és közvetlen hatályát mintegy alkotmányos alapelvet az EGK Bírósága a közösségi és a nemzeti jogok viszonyának több vitakérdésében ismételten megerősítette, és ez az elv érvényesül a közösségi jog belső fórumokon való alkalmazásában is.⁸ Sőt a Bíróság *expressis verbis* is megfogalmazta, ami az alapszerződésekben ilyen formulázásban nem olvasható, hogy a szerződő felek az alapszerződésekben meghatározott kérdésekben belső joguk és joghatóságuk érvényesülésében megjelenő szuverenitásjogaikról és immunitásukról⁹ a közösség joga és joghatósága javára lemondtak, és ez az integrációnak és a közösségi jognak egyik centrális alapelve.¹⁰

Ez a képlet vonatkozik tehát valamennyi jogforrásra: az alapító szerződésekre, a közösségi jogalkotó szervek normatív aktusaira, és *mutatis mutandis* a Bíróság ítéleteire és állásfoglalásaira; kivéve természetesen, ha a megfelelő jogforrások kifejezetten másként rendelkeznek (pl. a katonai biztonság, hadianyag-termelés, különböző

⁷ L. ennek az elvnek a kimondását a két legfontosabb közvetlenül hatályosuló jogforrásra: a rendeletekre és határozatokra (*Római Szerződés*, 189., *Euratom Szerződés*, 161., *Montánunió Szerződés*, 14-15. §).

⁸ Az EGK Bíróságának és belső fórumok ilyen értelmű gyakorlatához l. BRINKHORST–SCHERMERS részletes esetfeldolgozását (103. és kk. old.).

⁹ Az immunitás kérdéséhez l. az alábbi X. fejezetet.

¹⁰ L. a Bíróság 6/1964. sz. *Costa v. Enel* ítéletében (Recueil de Cour, X. vol., 1158. old.).

válsághelyzetek kérdéseiben,^{10/a} vagy ha egy adott jogforrás erejű rendelkezés természetéből más következik). Különleges jelentősége van ebben az összefüggésben a Római Szerződés 177. §-ában foglalt annak az alapelvnek, hogy a Római Szerződés értelmezésére, valamint a közösségi szervek aktusainak értelmezésére, ez utóbbiak érvényességének vitájában való állásfoglalásra a Közösség Bírósága illetékes. Az e körben felmerülő vitákban a nemzeti bíróságoknak a Bíróság ún. előzetes állásfoglalását (*Vorabenscheidung, preliminary ruling*) kell kérniük. A Bíróságnak ez jogköre, illetőleg az a körülmény, hogy a nemzeti bíróságok a Bíróság állásfoglalását kötelesek elfogadni és alkalmazni, a közösségi jog elsőbbségének egyik centrális eleme.

79. *A jogpolitikai premisszák* közül legalább a három legfontosabbat kell érinteni.

a) Az egyik, hogy a Közös Piacban olyan gazdasági, politikai és jogi jelenségről van szó, amelynek egyik sajátossága, hogy az alapító szerződések nemcsak a gazdaságpolitikák integrálását deklarálják, nemcsak kivetítik e cél statikus képletét, hanem ehhez sok és sokrétű operatív és normatív közjogi természetű aktus megvalósítását feltételezik. Az alapító szerződések önmagukban életképtelenek – szemben az általános nemzetközi szerződésekkel, amelyek, hogy csak egyet említsünk, pl. az iparjogvédelmi szerződések, megalkotásukkal és ratifikálásukkal a nemzeti bíróságok alkalmazásában szinte automatikusan életre kelnek. A meghatározott fő célok szerint teleologikus és a fővonalakban meghatározott integrált állami cselekvések beláthatatlan hosszú sora és komplex együtthatása, mindezek élő organizmus módjára való mintegy autogeneratív és időben

^{10/a} A Római Szerződés a 223–226. §-okban felhatalmazza az államokat, hogy a katonai biztonság, a fegyvergyártás és a különböző válsághelyzetek (belső közrend zavarai, háború, háborús veszélyt jelentő nemzetközi feszültség, tartós gazdasági nehézségek valamely gazdasági ágazatban az átmeneti szakaszban) által indokolt körben a Római Szerződéssel, így pl. a versenyjogi szabályokkal is ellentétes intézkedéseket kezdeményezzenek, ill. tegyenek. A közösségi jog elsőbbsége e körben tehát jelentős csorbát szenved, az egész rendszer védelme érdekében mintegy visszahúzódik; a Bizottság, ill. általában az EGK szerepe az állami intézkedések koordinálására, valamint arra korlátozódik, hogy megkísérelje az állami intézkedéseket mintegy felügyelni és a lehetséges mértékig a Római Szerződéshez igazítani (225–226. §).

is messze nyúló fejlődése nélkül az alapító szerződések halottak, az integráció pedig életképtelen idea maradtak volna.

b) A másik alapvető premissza az, hogy az integrációtól a jelenkori kapitalista érdekek – mindenekelőtt a nagytőke és tőkés államok – sokkal többet vártak és várnak, semhogy az említett komplex és időben is messze nyúló sok közös állami cselekvést a hagyományos nemzetközi jogi jogalkotási és jogforrási mechanizmus áldozatává tegyék. Ez tudvalevően minden új és jogi hatályú közös állami cselekvéshez, új normatívákhoz az államok új tárgyalását, egyezménytervezeték kidolgozását, azok parafálását és ratifikálását feltételezi. Az integráció megvalósításához szükséges közös állami cselekvések megvalósításához expeditív jogi instrumentáriumra, benne expeditív természetű jogforrásokra volt szükség. A közösségi jog közvetlen hatályában és érvényesülésében ez a premissza jut kifejezésre. A tőkés fejlődés, a nagytőke és a tőkés államok megelégszenek a nemzetközi jogi törvényességnek és – ahogy gyakran mondják – a „jogállamiságnak” általános keretével. Ez a keret az alapszerződéseket jelenti, amelyek létrehozásában a tagállamok még mint a nemzetközi jog hagyományos legiszlációs keretében és mint jogaikra a szokásos módon nagyon ügyelő jogalanyok vesznek részt. Ami ezen túl van, arra már nem mint a klasszikus nemzetközi jog alanyai, hanem sokkal közvetettebb formában gyakorolnak befolyást. Ami tehát a közösségi jog közvetlen hatálya mögött van, az egyrészt az integráció lényegéből folyó objektív szükségesség, de másrészt a nemzeti érdekek védelmének esetlegesebbé válása, az erősebb államok és tőkés csoportok, általában a nemzetközi tőke érdekeinek közvetlenebb és ennek folytán jobb érvényesülése.

c) A harmadik premissza az előzőkből folyik. Az nevezetesen, hogy az integrációt megvalósító komplex és időben is messze nyúló, közvetlen hatályú közösségi legiszlációs cselekvés alanyává és motorjává az államok egy tőlük relatíve elkülönült konstans szervezeti gépezetet tettek. Ez a Közös Piac szerveinek szervezeten és hatáskörileg viszonylag koherens, jogilag részleteiben is institucionalizált, elvileg és eddigi tevékenységében is expeditívnek bizonyult

rendszere. Erről a gépezetről és cselekvési módjáról – a főbb elemek kiemelésével – alább még külön lesz szó.¹¹

A JOGI INSTRUMENTÁRIUM: JOGFORRÁSOK ÉS MÁS JOGI AKTUSOK

80. A jogforrásokat és egyéb jogi aktusokat az elemzés sokféle lehetséges szempontja szerint sokféleképpen lehetne *csoportosítani*.

Az egyik mintegy *prima facie* adódó különböztetés szerint egyrészt vannak a közvetlenül a Közösség szervei által alkotott jogforrások (az alább tárgyalt ötös és hármas „fogatban”),¹² másrészt pedig azok a nemzetközi egyezmények, amelyeket a tagállamok az integrációs folyamat egyes elemeinek megvalósítására kötnek. Ez utóbbiakat ugyan a tagállamok általános nemzetközi jogi pozíciójukból kötik (abból ti., hogy minden állam rendelkezik nemzetközi jogi szerződéskötési jogosultsággal), mégis közösségi jogi jogforrásoknak is minősülnek két ismérv alapján. Az egyik, hogy tárgyuk az integráció megvalósításának egy-egy meghatározott eleme. A másik, hogy ilyen szerződések kötésére a Római Szerződés 220. §-a szerint – mindenekelőtt a belső kereskedelmi és magánjogi rendszerek harmonizálása, a közösségi jog fokozatos kibontakoztatása érdekében – a tagállamok kötelezettséget vállaltak.

A másik csoportosítás megkülönböztető ismérvé, hogy az egyes közösségi aktusok milyen fokú normapotenciával rendelkeznek: mi érvényesülésük és jogi kikényszeríthetőségük tényleges határa. Ebből a szempontból egyrészt vannak azok a jogi aktusok, amelyek a jogi-hatalmi sajátosságok szerint valóban közösségi jogi jogszabályok, teljes értelmű normák, *lex perfecták* (a Közösség jogalkotásra hivatott szervei alkották őket, általános tényállásokhoz általános hatályú rendelkezéseket tartalmaznak, közvetlen érvényesülésre tarthatnak igényt, bíróság előtt kikényszeríthetők, a Bíróság ún. alkotmányossági felügyelete alatt állnak), avagy ha nem is teljes

¹¹ L. 88–89. pontok.

¹² L. 82. pont.

értelmű normák, de az alapító szerződések szerint szabályozott jogi aktusok (ún. *Formaiakt*). Miután ezekről alább külön is lesz szó,¹³ itt röviden még a szóban forgó választóvonal másik oldalára tartozó közösségi jogcselekményeket kell említeni. Azokat az ún. „egyéb jogcselekményeket” (*sonstige Rechtshandlungen, autres actes juridiques*), amelyek szorosán véve nem normatív tartalmúak, mert a fenti sajátosságok jó részének híjával vannak, de szintén forrásai-részei az EGK jogi instrumentáriumának.

81. Az ún. *egyéb jogcselekmények*, azok tárgya és főbb jellegzetességei – a részletekért a szakirodalmi feldolgozásokra utalok¹⁴ – a következőkben jelölhetők meg.

A „Tagállamoknak az EGK Tanácsában Egyesült Képviselőiből Álló Értekezlete” a gyakorlatban létrejött, a Római Szerződésben nem szabályozott intézmény, és ez vonatkozik határozataira is. Ez az ilyen értelemben külső intézmény azonban nagy szerepet visz az integráció folyamatának alakításában. Általában mintegy előkészíti, a Tanácsban való döntésre érettebbé teszi az egyes intézkedéseket, vagy olyan kérdésekben egyeztet a tagállamok akarati aktusait, amelyekben a hatáskör az alapszerződések értelmében ugyan az államok kezében maradt, a gyakorlat mégis kölcsönösen egyeztetett gyakorlatot igényel. Ilyen esetcsoportok pl. a Bizottság tagjainak, a Bíróság bírúinak kinevezése;¹⁵ az alapszerződések módosítása;¹⁶ az integrációs folyamatnak az alapszerződésekben túlmenő gyorsítása, ami lényegileg már a szerződés módosításhoz kerül közel, ill. általában minden olyan, az integrációra vonatkozó kérdés, amelyre nézve a tagállamok képviselői az integrációt és szervezeti gépezetét mintegy kívülről kezelik.¹⁷

Ismeretes, hogy az EGK-integráció a Római Szerződésben jogilag behatóan szabályozott fokozatokban – az ún. átmeneti szakasz meghatározott feltételrendszerében – alakult ki. Egy-egy fokozat

¹³ L. 82–87. pont.

¹⁴ L. „Sonstige Rechtshandlungen”, IPSEN (2), 467. és kk. old., MEIBOM, 583. és kk. old.

¹⁵ Római Szerződés, 158., 167., Euratom Szerződés, 127., 139. §.

¹⁶ Római Szerződés, 236., Euratom Szerződés, 204., Montánunió Szerződés, 96. §.

¹⁷ E terület feldolgozásához l. IPSEN (2), 468. és kk. old.

feltételeinek megvalósulását, ill. ennek jogerős deklarációját – amiből számos további átfogó jogi változás is folyt – a Római Szerződés a Tanács sajátos egyedi jogi aktusává tette,¹⁸ ami a csoportosítás oldaláról nézve, szintén az ún. egyéb jogcselekmények körébe tartozik, bár az összes lehetséges közösségi jogi aktus egyik legfontosabbika.

Fontosak továbbá a belső szervezeti és szolgálati tárgyú jogi aktusok (amilyenek az egyes szervek ügyrendje, alkalmazottak szolgálati szabályzata, új belső igazgatási részlegek létrehozására, költségvetési lépések jóváhagyására vonatkozó határozatok, a hivatalos nyelvek ilyen vagy olyan méretű használatára vonatkozó rendeletek),¹⁹ az ún. állami, jelen esetben közösségi rendelkezések (a szervek működéséhez szükséges dologi feltételek biztosítása körében kötött jogügyletek),²⁰ a különböző programok, amelyek az integráció folyamatának egyes szakaszait az egyes területeken – megfelelő intézkedések időzítésével – mintegy megtervezik (ilyen programok készítését és megvalósítását írja elő a Bizottság és Tanács részére a Római Szerződés pl. a letelepedési szabadságot és a szolgáltatások szabad áramlását korlátozó akadályok fokozatos és általános felszámolására,²¹ amiről alább e munka több fejezetében is lesz szó,²² de e körbe tartoznak az Euratom-programok az atomenergia gyártását szolgáló beruházásokról,²³ avagy a Montánunió imperatív hatályú gyártási programjai, amelyek alkalmazására termékhiány vagy ún. hiánygazdasági helyzetben kerülhet sor).²⁴

82. *A szorosan vett jogforrások, ill. jogforrás jellegű, forma szerint is meghatározott közösségi jogi aktusok* – ha a Bíróság ítélkezési

¹⁸ Római Szerződés, 8. §.

¹⁹ Fúzió-szerződés (2), 5., 6., 12., 16., Római Szerződés, 8., 153., 203., 206., 217., Euratom Szerződés, 190. §.

²⁰ L. a Római Szerződés 210–211. §-át, amely az EGK jogi személyiségét rögzíti, míg a 211. és 181. §, valamint az Euratom Szerződés 172. és 177. és a Montánunió Szerződés 51. §-a a kérdéses ügyletekben (vétel, hitel felvétel és nyújtása, szubvenciók hitel biztosítása) való konkrét jogi helyzetét és jogosultságokat szabályozza; a Római Szerződés 183. és az Euratom Szerződés 155. §-a pedig kimondja, hogy a szóban forgó polgári jogi természetű jogvitákban a Bizottságot az immunitás nem illeti meg.

²¹ 54. és 63. §.

²² L. V–VII. fejezet.

²³ Euratom Szerződés, 40. §.

²⁴ Montánunió Szerződés 59. §.

gyakorlatát most figyelmen kívül hagyjuk²⁵ – a Római Szerződésben öten vannak.²⁶ Fő jogforrásuk az irodalomban sokat hivatkozott 189. §. Ez az öt forma: *a)* a rendeletek, *b)* határozatok, *c)* irányelvek, *d)* állásfoglalások és *e)* ajánlások; *f)* az öthöz csatlakozik egy hatodik forma, egy ún. egyéb vagy formátlan forma, ti. a normapotenciával rendelkező nem nevesített jogi aktusok.

83. A *rendelet* (*reglement*, *Verordnung*, *reguládon*) a közvetlen közösségi jogforrások legfejlettebb formája: a Közösség képviselői-hatalmi szerve (a Tanács) és végrehajtó hatalmi szerve (Bizottság) az alapszerződésben szabályozott eljárásban alkothatják, szabályszerűen kihirdetik, tényállásai minden alájuk vonható jogviszonyra, az azonos viszonyok alanyainak mindegyikére vonatkoznak, az egész EGK területén közvetlenül kötelező általános hatálya van, bíróilag kikényszeríthető, törvényes alkalmazása bírói ellenőrzés alatt áll.²⁷ A rendelet olyan teljes értelmű jogi norma, amely mindazok számára, akiket rendelkező parancsa a tényállás feltételei szerint érint, szankcióval ellátott kötelezettségeket és jogokat hoz létre, és egyben olyan jogokat is támaszt, amelyek a feleket bírói jogsegély igénybevételére jogosítják.

A Tanács és a Bizottság által alkotott rendelet között alkotmányos értelmű rangkülönbség nincs. A Bizottság rendeletalkotási joga is közvetlenül a Római Szerződésből származik. Ha azonban a Bizottság nem közvetlenül a Római Szerződés felhatalmazásából folyóan, hanem a Tanács felhatalmazására hoz rendeletet, általános jogi sajátosságok szempontjaival az ilyen rendelet is azonos a rendelettel, tartalmilag azonban a Tanács felhatalmazásához kell igazodnia.²⁸

²⁵ L. ehhez a X. fejezetet.

²⁶ Ugyanígy és ugyanazok az *Euratom Szerződésben* (161. §) és csak három – mert egyszerűbb a szervezeti felállása is – a *Montánunió Szerződésben* (14. §).

²⁷ *Római Szerződés*, 164. és kk, 173., 189., 191. §.

²⁸ L. pl. a 48. § 3. bek.-ét (az alapszerződésből adódó felhatalmazás, hogy a Bizottság a munkaerő szabad mozgásának elősegítésére milyen rendeleti intézkedéseket tehet); a 87. §-a Tanácsot hatalmazza fel, hogy a Római Szerződés versenyjogi szabályait végrehajtsa („to put into effect the principles set out in Articles 85 and 86”); ennek alapján jelent meg a Tanács 19/1965. sz. rendelete és az ebben fogalmazott felhatalmazás alapján a Bizottság 67/1967. sz. rendelete (l. részletesebben a VII. fejezetet).

Az „általános és közvetlen hatály (*allgemeine und unmittelbare Geltung*)” kitétel tartalmilag a közösségi jog prioritását és azt a jogi tényt jelenti, hogy a rendelet alkalmazásához semmiféle belső parancsra vagy intézkedésre nincs szükség. Formailag kollíziós jogi rendelkezésnek is felfogható, amely kimondja, hogy nemzeti és közösségi jog ütközése esetén a közösségi jog irányadó.

84. A 189. §-ban meghatározott *határozat (décision, Entscheidung, decision)* már sajátos jogforrás. Közös vonása a rendelettel abban van – és ez kölcsönöz neki bizonyos jogforrási jelleget is –, hogy több címzetre vonatkozhat (a tagállamokra és a Közös Piac más jogalanyaira), hogy a Tanács és a Bizottság meghatározott eljárásban és meghatározott formában létrehozott aktusai, hogy a címzettekkel szemben közvetlenül hatályos és kötelező. A lényeges különbség viszont abban van – és ez az, ami miatt a szó általános értelmében nem jogforrásról, hanem közösségi jogi aktusok egyik lényeges formájáról van szó –, hogy ha több címzetre is vonatkozik, ezek mindig egyedileg meghatározottak, ill. meghatározhatók, hogy térbeli hatálya nem merül fel (nem a Közösség egész területére, hanem az aktus egyedi jellegéből folyó egyedi eset által meghatározott térbeli korlátok között érvényesül). Olyan határozat, amelynek címzettjei absztrakt általánosságban jelennek meg, és egyedileg meg nem határozhatók, amely a Közösség egész területén hatályos, csak rendelet vagy a Montánunió Szerződés szerinti általános határozat²⁹ lehet.

Amit a határozatokhoz még meg kell jegyezni: *aa)* miután a Római Szerződés szervezeti-működési koncepciója végrehajtó szervvé a Bizottságot tette, és az integráció megvalósítását ezernyi végrehajtási aktus függvényében képzelte el, a legtöbb határozat a Bizottságtól származik (vertikálisan ez különösen jól az alábbi versenyjogi fejezetekben látható, miután az egész közösségi versenyjogi mechanizmus konkrét érvényesítésének hatósági szerve a Bizottság, és ez a versenyjogi szabályoknak egyebek között konkrét egyedi határozatok hosszú sorával próbál érvényt szerezni;³⁰

²⁹ 14–15. §.

³⁰ L. alább VII. fejezet, 219–220., 239–242. pontok.

bb) a címzettek potenciális egyedi meghatározottságát a gyakorlat szélesen értelmezi (így pl. a közös piaci jogalany számára – csak számára – perlési jogosultság szempontjából egyedi határozatnak számít a processzuálisan nem konkrétan ellene irányult, de faktuálisan őt is érintő rendelet, ami ha nem így volna, a jogalany perbeli védelemhez nem juthatna);³¹ *cc)* a bírói gyakorlat is megerősítette, hogy a formailag egyedi határozatként született jogi aktus – szemben ellenkező értelmezésekkel – harmadik személyek viszonyában az általános határozat vagy a rendelet joghatásait nem eredményezheti.³²

85. A határozat mellett mindenekelőtt és elsősorban az *irányelvek* (*Richtlinien, directives*) az a jogi eszköz, sajátos normatíva, amellyel a Tanács és a Bizottság, az eddigi tapasztalatok szerint döntően a Tanács – kizárólag a tagállamokhoz címzetten – az alapszerződések integrációs elképzeléseit konkrét parancsokba öltözteti azzal, hogy az azoknak megfelelő belső jogalkotási-módosítási lépéseket a tagállamok saját akaratképzési rendjükben maguk teszik meg. Az irányelv irányt mutat, konkrét integrációs teendőket és célokat jelöl meg. Ennek alapján megindul és az irányelvek által koncentráltan cselekszik a tagállamok belső jogalkotási-intézkedési mechanizmusa. Az eredmény: az integráció szóban forgó céljának egységes megvalósulása, a belső jogrendek integrációs harmonizálódása, a nemzeti jogalkotási kompetencia fenntartása mellett.³³

Arról, hogy az irányelvek a valóságban konkrétan hogyan jelennek meg és élnek, e munka társasági jogi és számos más (pl. versenyjogi és adójogi) fejezete szemléletes képet nyújthat.³⁴

Az irányelvek jogi-dogmatikai sajátosságai közül a következők emelhetők ki: *a)* címzettjei és kötelezettjei az államok, miért is az általános hatály erejével nem rendelkeznek, belőlük a Közös Piac polgárai és más jogalanyai számára jogok és kötelezettségek nem származnak; *b)* a kötelezettségek az államokat terhelik megfelelő

³¹ Római Szerződés, 173. §.

³² Az EGK Bíróságának ilyen értelmű gyakorlatához l. IPSEN (2), 453. old.

³³ Római Szerződés, 189. §.

³⁴ L. V–VII. fejezet.

jogalkotási lépések megtételére; c) a megfelelő lépés megtételére irányuló kötelezettségét az állam azon a címen, hogy a belső joga mást tartalmaz, nem vitathatja, hiszen az irányelvnek épp az a célja, hogy a belső jog átalakítását idézze elő, és egyebek közt ezért is az irányelvek prioritást élveznek a nemzeti joggal szemben; d) miután az irányelv alkotmányos-jogi ismérve, hogy a konkrét jogi forma és lépés megválasztását és megtételét a belső jogalkotóra bízza, az irányelv – *per definitionem* – tulajdonképpen nem mehetne olyan messze, hogy maga is részletesen, ill. teljesen szabályoz; az elérendő célt azonban éppen a cél megfelelő megvalósítása érdekében részletesen is meghatározhatja, ami – a gyakorlat szerint is – azt jelenti, hogy a részletekig kimunkált „szabályozást”, modell-jogszabályt adhat; ebben az esetben a tagállam joga és választási szabadsága már alig több mint egyfajta közösségi jogi ratifikálás, ami abban tér el a ratifikálástól általában, hogy a jogalkotó már meg sem tagadhatja, más szóval választási joga a minimálisra zsugorodik; e) mindenképp belső jogi kérdés azonban, még az agyonrészletezett irányelv esetében is, annak eldöntése, hogy a kérdéses cél eléréséhez a belső alkotmányos rend értelmében milyen intézkedés – törvény, rendelet, igazgatási vagy bírói aktus – megtétele szükséges; a tagállam kötelessége, hogy azt az eszközt alkalmazza, amely a meghatározott cél elérésére ténylegesen alkalmas.

86. Az állásfoglalások és ajánlások (*Stellungnahmen, Empfehlungen, recommendations, opinions*), bár a 189. § szerint nem kötelezők, mégis eléggé meghatározott joghatásokat is kiváltó alkotmányos (az alapszerződésben szabályozott) jogi aktusok. Ilyen joghatások, hogy a tagállamok tartoznak őket megvizsgálni, rájuk reagálni,³⁵ hogy bizonyos esetekben a közösségi szervek tartoznak állásfoglalásukat vagy ajánlásukat közölni (sőt ennek elmulasztása bírói út igénybevétele is maga után vonhatja), mert ettől az érintett jogalanyok további cselekvésének jogi megítélése függ.³⁶ Vannak azonban

³⁵ Ez következik pl. a *Római Szerződés* 5. §-ának tartalmából.

³⁶ *Római Szerződés*, 170. § (valamely tagállam kérésére a Bizottságnak állást kell foglalnia, hogy a megjelölt másik tagállam kötelezettségeit valóban nem teljesítette-e), 228. § (harmadik személyekkel – nemzetközi közjogi

olyan ajánlások és állásfoglalások is, amelyekhez a Római Szerződés alapján a kibocsátó szervek anyagi jogi vagy eljárásjogi következményeket fűzhetnek. Ezáltal ezek az aktusok, ha a bennük foglalt kívánalom nem is kényszeríthető ki, a teljes *lex imperfecta* felől mégis áthajlanak a normatív jelenségeknek abba a csoportjába, amelyekre a *norma potentia* legalább minimális jelenléte is jellemző.³⁷ Sőt az alapszerződések által szabályozott jogi aktusok nem jelentéktelen ellentmondásosságára is utal, hogy van olyan állásfoglalás is, amely a jogi kényszer teljes tartalmával kísérvé kötelező. Ha pl. a Bizottság a Montánunió Szerződés alapján állásfoglalásában kimondja, hogy valamely beruházás nemkívánatos, mert káros következményei lehetnek, ez az állásfoglalás kötelező. Az adott vállalat a beruházáshoz a saját belső forrásokon kívül más finanszírozási forrást nem vehet igénybe; ilyen állásfoglalás megsértése ellen bírói intézkedésnek van helye.³⁸

87. A Római Szerződés számos helyen rendel el olyan cselekvési-rendelkezési kötelezettséget, számos olyan intézkedésre kötelezi vagy jogosítja fel a közösségi szerveket, amelyek *a)* egyrészt nem szerepelnek a 189. §-ban meghatározott jogi aktusok katalógusában, *b)* de bekövetkező alkalmazásukból számos különböző joghatás származik. Ezeket nevezhetjük, talán nem túlzott technikai szimplifikációval, egyszerűen *egyéb jogi aktusoknak*. A Római Szerződés létrehozta őket, soknak messze nyúló tartalmat is adott, de nem keresztelte el őket, nem sorolta be őket ebbe vagy abba a nevesített *Formalaktba*.

alanyokkal, így államokkal és nemzetközi szervezetekkel – kötendő szerződésekhez a Bíróság véleményt nyilváníthat abból a szempontból, hogy a szerződés összeegyeztethető-e a Római Szerződéssel; ha a vélemény negatív, a szerződés megkötéséhez már sajátos, a 236. §-ban foglalt eljárás szükséges), *Montánunió Szerződés*, 54. § (beruházásokhoz kérhető és a Főhatóság által adandó állásfoglalás).

³⁷ *Római Szerződés*, 91. § (dömpingellenes „kötelező” ajánlások), 102. (ua. a tagállamok versenyellenes belső állami intézkedéseinek felszámolására) stb. hasonló formájú rendelkezések (115., 169., 170. §), lényegük ebből a szempontból: az ajánlás nem követéséhez ellenintézkedések, további olyan akciók tapadnak, amelyekben már az ajánlás követésére vezethetnek.

³⁸ *Montánunió Szerződés*, 54. §, 5. bek.

Ahelyett, hogy ennek okát kutatnánk,³⁹ itt inkább arra érdemes röviden utalni, hogy milyen súlyú ügyekről van szó. *Pars pro toto* álljon itt három példa. 1. A Római Szerződés 7. §-a a Tanács feladatává teszi, „adjon szabályozást (Regelungen treffen)” a diszkriminációtilalomról. Tudvalevő, hogy a vállalatok és szolgáltatások – e munkában részletesen tárgyalt⁴⁰ – szabad mozgását akadályozó diszkrimináció felszámolásáról, az integráció egyik alapvetően lényeges eleméről van szó. Mint a hivatkozott alábbi fejezetekben látható, a Tanács és a Bizottság e téren „szabályozás adása” címén a jogi aktusok széles skáláját – a formális és formátlan jogaktusokat egyaránt – alkalmazta. 2. A 20. § szerint a Tanács feladata, hogy a közös vámtarifát „meghatározza (*festsetzen, determine*)”. Tudvalevő, hogy a közös vámtarifa – a vámunió – az egész Közös Piac egyik *sine qua non* alappillére, és íme, formátlan jogi aktus előírásával. A valóságban mi történt? A Tanács nem is akármilyen súlyú rendelettel tett eleget e kötelességének,⁴¹ de ezt is körülvették egyéb előkészítő és végrehajtó jogi aktusok is. 3. A 42. § szerint a Tanács „határozza meg (*determine, bestimmen*)” a versenyjogi szabályok alkalmazhatóságát. E munka versenyjogi fejezeteiben látható, hogy a közösségi versenyjog kibontása és alkalmazása körében milyen sok és sokféle jogi aktus megtételére került sor;⁴² még olyan „formátlan”-ra, tehát nem alkotmányosra is, amelyre a ködös hallgatás borult, pedig fontos dologról lehetett

³⁹ Az irodalom kodifikációs „slendriánságra”, elkapkodásra, ill. arra utal, hogy a felek nem tudtak egységes álláspontra jutni, ezért a vitát ilyképpen elnapolták, l. IPSÉN (2), 462. old.

⁴⁰ L. V–VI. fejezet.

⁴¹ Az átfogó és terjedelmes rendelet a Tanács 950/1968. sz. rendelete (*Vámunió rendelet*), amely kimondja: „Kiindulva abból, hogy az EGK vámunió alapszik és közös vámtételek elfogadását foglalja magába..., a tagállamok 1968. július 1-ével kezdődően közös vámtételeket alkalmaznak harmadik országokból érkező árukra, kivéve a Római Szerződés II. sz. függelékében felsorolt termékekre (egyres mezőgazdasági termékek – M. F.), és 1968. július 1-ével megszüntetik a tagállamok közötti vámokat.” A *Vámunió rendelet* befejező bekezdése kimondja, hogy a benne foglalt rendelkezések minden elemükben kötelezőek és minden tagállamban közvetlenül alkalmazandók.

⁴² L. az V–VII. fejezetet és az ezekben elemzett jogforrásokat és más jogi aktusokat.

szó.⁴³ – Mindebből megint adódik egy általános következtetés is. Az nevezetesen, hogy bár az EGK egyik állandóan demonstrált és hangoztatott értéke-sajátossága, hogy differenciáltan kimunkált alkotmányos mechanizmusa van, cselekvését törvényes rend szabályozza, amikor lényeges érdekről és lépésről van szó, az EGK azt megteszi, ha törvényes, ha nem, mert nem meghalni, de még csak „szervenvedni” sem kíván saját törvényességétől.

AKIK ÉS AHOGY A KÖZÖSSÉGI JOGOT ALKOTJÁK - A JOGALKOTÁS SZERVEZETI OLDALA

88. A jogalkotó szervek és a jogalkotás folyamata azt a nagyon sokrétű közjogi és szociológiai kérdést jelenti, hogy kik és hogyan csinálják a közösségi jogot, benne azt a részt is, amelyről e munka intézményi mélységben szól. E problémában – nagy irodalmában – elmerülni, akár csak a főbb kérdésekben is kritikai elemzést végezni, messze vezetne, és kívül is esik e munka keretein. Azon túl, ami a „kik?”-ről a fentiekből már látható, e fejezetre *három feladat* marad. Az egyik jelezni, hogy az EGK szervezeti felépítésére és akaratképzési rendjére ma már több magyar feldolgozás is rendelkezésre áll.⁴⁴ A másik – részben azért, hogy az olvasó, aki logikusan itt érzékeli a megfelelő információ szükségét, itt is megtalálja – nagyon röviden vázolni a Közösség szervezeti képletét. A harmadik: reflektorfénybe állítani a közösségi jog képzésének legneuralgikusabb kérdését, a szuverenitást.

89. A *szervezeti képlet* egyik része, hogy a hatalmi-szervezeti jogosítványok – a Római Szerződés szerint – a Parlament (*Assamblé, Assembly, Versammlung*), a Tanács, a mindennapi gyakorlatban Minisztertanácsnak is nevezik (*Conseil, Council, Rat*),

⁴³ „Formátlanul” elintézett ügyekhez tartozik pl. több titkosan („intern döntések alapján formaságok nélkül”) mentesített kartellmegállapodás. L. *Kartelle (Überblick)*, 10–16. old.

⁴⁴ L. a Forrásjegyzékben: PALÁNKAI (különösen 431–433. old.), VALKI. [*Továbbá PALÁNKAI Tibor: Az európai integráció gazdaságtana, Aula, Budapest, 1995. - a szerk.*]

a Bizottság (*Commission, Kommission*) és a Bíróság között oszlanak meg.⁴⁵ A bizottságok (*Wirtschafts- und Sozialausschuss, Economic and Social Committee*) véleményező konzultatív szervek.⁴⁶ Az Európai Beruházási Bank, amely közvetlen gazdálkodó tevékenysége mellett bizonyos hatósági jellegű gazdaságpolitikai tevékenységet is fejt ki, a közösségi jog fejlesztési folyamatában elhanyagolható szerepet játszik.⁴⁷ Az Euratom Szerződés a fenti négy szerv szempontjából a Római Szerződéssel azonos vonalon van,⁴⁸ míg a Montánunió Szerződés esetében a Bizottság helyén egy relatíve nagyobb szerv állt: a Főhatóság (*Haute Autorité, High Authority, Hohe Behörde*).⁴⁹

A szervezeti felépítéshez és összetételhez itt három főbb körülményre utalok, bár az olyan kérdések sem lennének érdektelenek, hogy ki hogyan jelöli a különböző szervek tagjait, azok ex lege mennyiben függetlenek, mennyiben kormányukat képviselő személyek, milyen jogaik és kötelezettségeik vannak.

a) Az egyik körülmény: a Közös Piac létrehozásának egyik szervezési-jogi elve volt, hogy a *három integrációs egység* – a Montánunió, az Euratom és az Európai Gazdasági Közösség – *szerveit egységes szervezeti jogi renddé fejlesszék*, ill. az így egységesített alkotmányos struktúrában mintegy *reprodukálják a polgári demokrácia államszervezetének modelljét*.

Ez a folyamat lényegileg már 1958-ban megindult. A Római Szerződéssel egyidejűleg ui. hatályba lépett az első fúziós szerződés is, amelyet a tagállamok ugyancsak Rómában kötöttek 1957. március 25-én. Ez kimondta, hogy az Európai Gazdasági Közösség Parlamentje átveszi azokat a jogköröket, amelyeket az Euratom szerződése az Euratom megfelelő szervének biztosított, a Közösség Bírósága pedig mindkét szervezet bíróságaként funkcionál, és egy egységes Gazdasági és Szociális Bizottság lép a hasonló nevű két bizottság helyébe is. A legfontosabb szervek, a Tanács és a Bizottság, ill. ezek

⁴⁵ Római Szerződés, 137–192. §.

⁴⁶ *Uo.*, 193–198. §.

⁴⁷ Funkcióját és szervezetét a Római Szerződés 129–130. §-ai, ill. a hozzátartozó *Jegyzőkönyv (Protokoll)* határozzák meg. A Bank működéséről, gazdaságpolitikai szerepéről különösen a regionális fejlesztés terén l. alább IX. fejezet 298. pont.

⁴⁸ Euratom Szerződés, 107–170. §.

⁴⁹ Montánunió Szerződés, 8–45. §.

megfelelői tekintetében az 1965-ben kelt második fúziós szerződés rendelkezett, ez mindhárom közösség tanácsát és bizottságát egységesítette. A tényleges egyesítésre 1967. július 1-én került sor.⁵⁰ Ehhez számos ellentmondás, nehézség, a valóság szintjén jelentkező komoly különbségek felszámolására volt szükség.

A szervezeti integráció létrehozása először is feltételezte, hogy a Római Szerződés által előírt tervszerű és fokozatos gazdasági integrációs folyamat elérje azt a minimális szintet, amit végül is 1967–68-ra elért. De ezen túlmenően is a három integrációs szervezet szervezeti jogi struktúrájában számottevő különbségek, szervezeti és strukturális ellentmondások voltak. Példaként a következőkre lehet utalni. A Római Szerződés csak akkor tiltja a kartellt, ha annak jellege olyan, hogy a piacot valamilyen értelemben uralni, meghatározni képes (*marktbeherrschende Wirkung*);⁵¹ a Montánunió szerződése ezzel szemben kifejezetten megengedi a versenykorlátozó kooperációt abból kiindulva, hogy stabilizálja a piacot, és alkalmas hozzájárulni az alacsony árak biztosításához.⁵² A Közös Piac hatalmi-szervezeti struktúrájában a hatalmi jogosítványok több szerv közt oszlanak meg, a Montánunióban a hatalom nagyrészt a *Haute Autorité* kezében összpontosult. Külön jogállása volt mindhárom integrációs szervezetnek a belső állami fiskalizációhoz.⁵³ Különösen fontos, hogy a Montánunió működési elvének a kérdéses iparágakba való közvetlen állami beavatkozás elve egyik lényeges eleme volt, amit az Európai Gazdasági Közösség elvileg és gyakorlatilag is túl kíván haladni. Ugyanakkor a Montánunió sok kérdésben épített a közös bíróság alakító szerepére a szerződés végrehajtásában, míg a Közös Piac nem bírósági szervei pragmatistábbak, maguk működnek közre jobban a Közös Piac különböző intézményeinek jogi kiépítésében. Az Euratom és a Montánunió minden lényeges új beruházás kapcsán meghatározott bizonyos jelzési kötelezettségeket az egyes gazdálkodó

⁵⁰ *Fúzió-Szerződés* (1) 1–5, *Fúzió-Szerződés* (2), 1–19. §.

⁵¹ *Római Szerződés*, 85–86. §.

⁵² *Montánunió Szerződés*, 60. §.

⁵³ L. ehhez HECKE, 22. és kk. old.

szervek, vállalatok, cégek számára, a Római Szerződés ilyeneket általában nem tartalmaz.⁵⁴

Az igaz, hogy a Montánunió szerződése már eredetileg úgy rendelkezett, hogy a szén- és acéliparra vonatkozó gazdasági politikát integrálni kell a tagállamok egész gazdaságával, egész gazdaságára vonatkozó gazdaságpolitikájával.⁵⁵ Mégis a Római Szerződés még kimondta, hogy ez a szerződés nem érinti a Montánunió szerződését.⁵⁶ Ez ugyancsak formai ellentmondás, de a felsoroltak és még sok más nehézség, különbség és ellentmondás annak a gondolatát is felvetette, hogy a három integrációs szervezet egyesítéséhez tulajdonképpen újra kellene fogalmazni a Római Szerződést, és az Európai Gazdasági Közösséget egy egységes új jogi karta alá kellene rendelni. Pragmatikus és jogpolitikai okokból azonban ezt a gondolatot mellőzték; általánossá az a meggyőződés vált, hogy elég sok nehézség és probléma van így is az integráció menetében, nem kellene ezeket ilyen átfogó új kodifikációval terhelni.⁵⁷ A többség ellene volt annak, hogy az erősödő egység realitásával szemben eltúlozzák a három különböző szerződés szervezeti jogi anomáliájából adódó nehézségeket. Hangsúlyozták, hogy az ellentétek és különbségek csak onnan adódnak, hogy a három szerződést különböző időpontokban hozták létre. Miután nagy hatalmat tettek le a tagállamok az Európai Gazdasági Közösség alkotmányos testületeinek kezébe, miután döntő befolyásuk lesz a Közösség gazdasági-társadalmi struktúrájának alakítására, különösen szükséges, hogy az egység a szervezeti síkon létrejöjjön.

Ilyen és más viták után került sor a három integrációs szervezet végrehajtó szerveinek és apparátusának integrálására. Az előbb említett nemzetközi konferencián a francia küldöttek, részint jogtudományi és gyakorlati szakértők, már felvázolták az Európai Gazdasági Közösség szervezeti struktúrájának mintegy komparatív alkotmányát is. Eszerint az Európai Gazdasági Közösség Tanácsa hozzávetőlegesen megfelel a francia szenátus, ill. a német Bundesrat

⁵⁴ E problémához l. *uo.*, 27. old.

⁵⁵ *Montánunió Szerződés*, 2. §.

⁵⁶ *Római Szerződés*, 232. §.

⁵⁷ L. e problémához: STEINDORFF (1), 140–141. old.

szintjének. A Közösség parlamentje a francia és más tagállamok képviselőházával volna egy szinten. A Commission, a Közösség végrehajtó szerve amolyan *gouvernement européen* lenne.⁵⁸ A Bíróság szerepe a tagállamok legfőbb bíróságainak megfelelője a gazdasági és gazdaságpolitikai normatívák érvényesítése, a Közösség törvényes működésének biztosítása területén. Imígyen reprodukálnának – kritikájáról alább van szó – az Európai Gazdasági Közösségben a polgári demokrácia államszervezési képlete: az államhatalmi ágak formális *montesquieu-i* megoszlása a közvetlen és közvetett népképviselési elemeket tartalmazó törvényhozás, a végrehajtó szervek és a bíróság között.⁵⁹

b) A szervezeti struktúra egyik axiómája, hogy míg a Tanács a kormányok képviselési szerve, a többi három szerv – Parlament, Bizottság, Bíróság – a Közösségnek mint olyannak intézményei, amelyeknek feladata, hogy az alapszerződésekben létrehozott új jogi egységet, az Európai Gazdasági Közösséget jelenítsék meg, képviseljék, érte cselekedjenek. Ezt juttatja kifejezésre egyebek között az a körülmény, hogy a Parlamentben a képviselők nem a megfelelő országot mint olyat, hanem pártjaikat képviselik, a Parlamentben a hazai parlamenti képviselési arány szerinti arányban ülnek (kommunista frakciója is van), és pártjaik, ill. saját politikai platformja szerint fejtik ki tevékenységüket, hogy a Bizottságban összetételére nézve inkább területi, semmint képviselési korlátozás van, miszerint legfeljebb háromnak lehet ugyanaz az állampolgársága (az új csatlakozások előtti 14 tagot feltételezve Luxemburnak saját mérete szerinti „képviselési jogán” túl is lehet „képviselése”), a Bíróság 7 bíróját illetően pedig semmilyen országok közötti állampolgársági korlátozás nincs.⁶⁰

c) A harmadik körülmény, amire még utalni kell, hogy a Közösség szerveinek létrehozásánál – a tagállamok mint szuverének egyenlőségét is hirdetve – szervezeti alapelvvé a tagállamok gazdasági súlyát, ezek egyfajta viszonyát tették. A Parlamentben ettől

⁵⁸ L. erre vonatkozóan a francia DEKOUSE figyelemre méltó elemzését, *Fusion européenne*, 248–249. old.

⁵⁹ L. a XI. fejezetet.

⁶⁰ A fentiek forrásai: *Római Szerződés*, 137–188. §.

van Franciaországnak, Németországnak és Olaszországnak 36-36, Belgiumnak és Hollandiának 14-14, Luxemburgnak pedig 6 helye. A Tanácsban a szavazatok aránya 4-4, 2-2, 1.⁶¹ A kisebbek tényleges súlyuknál nagyobb képviselője a Tanácsban is jelzi azt a tendenciát, amely több összefüggésben is megmutatkozik. Azt ti., hogy a három nagyobb tagállam önmaga általában ne tudjon a többi akarata ellenére jogi aktust létrehozni akkor sem, ha ahhoz nem egyhangúságot, hanem csak minősített többséget ír elő a Római Szerződés.⁶²

A KÖZÖSSÉGI JOGI LEGISZLÁCIÓ ÉS A SZUVERENITÁS

90. Ezzel, kitérni sem lehet előle, eljutottunk a *szuverenitáshoz*. Egyrészt azért, hogy az államok gazdasági súlyuk szerint szólhatnak csak bele abba, hogy végül is mi lesz a rájuk is kötelező közösségi jog; másrészt azért, hogy a szótöbbséges határozatok körében – még az ilyen formában lehetséges teljes ellenzésük mellett is – hatályossá válnak olyan normák és intézkedések, amelyeket az egyes államok elleneznek. Kézenfekvő, hogy a közösségi jogról – e jog születéséről és fejlődési folyamatairól – általában szólni és nem szólni a szuverenitásról éppen úgy nem lehet, ahogy a közösségi jog alkalmazásának kérdései körében az immunitást sem lehetett megkerülni (ezért szól róla – oly sok jogalkalmazási probléma tárgyalása után – az utolsó előtti fejezet).⁶³

Ha egy kicsit messzebb nézünk, és a „hatékony integrációs mechanizmus versus szuverenitás” kérdést tágabb összefüggésben szemléljük, a következőket láthatjuk. Kezdődött azzal, hogy a második világháború utáni években – még a Montánunió létrehozása

⁶¹ *Uo.*, 138., 148. §.

⁶² A Római Szerződés 111. §-a pl. arról rendelkezik, hogy az átmeneti szakasz végén a Közösség külgazdasági politikája a tagállamok kompetenciájából jórészt a Tanács hatáskörébe kerül; ennek megvalósítási folyamatában a Tanács az átmeneti szakaszban egyhangúan, utána pedig minősített többséggel határoz; a minősített többség pedig 12 szavazat, de legalább 4 tagállam pozitív szavazatát feltételezve, ami jelzi, hogy Franciaország, Olaszország és az NSZK együtt nem tud minősített többséget létrehozni.

⁶³ L. X. fejezet.

után is – az uralkodó körök egy tekintélyes része által (részben az akkor a németnél még erősebb francia nagytőke által is) remélt teljesebb politikai unió hamar háttérbe szorult. Folytatódott azzal, hogy a szuverenitás és a nemzetállam polgári eszméje is útját állta nemcsak a tervezet formájában elbukott Európai Védelmi Közösségnek, hanem valamiféle politikai unióra irányuló egyéb próbálkozásoknak is. A tényeket jobban számba vevő reálpolitika, az érdekeire nagyon vigyázó rivalizáló nagytőke ambícióit és célkitűzéseit döntően a vállalati szintű termelési és piaci integrációra korlátozta, mindazonáltal megfelelő jogi mechanizmus és biztosítékok feltételezése mellett. Így jött létre előbb a Montánunió, majd pedig az általánosabb, de *gazdasági* integrációt megfogalmazó *Római Szerződés*, annak is az a konstrukciója, amely általában csak az átmeneti fokozatokat követően teszi lehetővé, hogy a Szerződésben meghatározott gazdaságpolitikai kérdésekben és feltételek mellett a Közösség ún. szupranacionális szervei *többségi döntésekkel* és azok minden tagállamban kötelező erejével alakítsák a Közösségben részt vevő államok gazdaságpolitikai elveit és gyakorlatát. Bár a Római Szerződésben a tagállamok ezt a koncepciót magukévá tették, megvalósítása azonban számos jogi és jogpolitikai nehézségbe ütközött, és több vonatkozásban ma is csak várat magára.

A Közös Piac első eddig talán legkomolyabb – *jogi* és egyben politikai – krízise a szuverenitás és vonzatai körében 1965–1966-ban volt. A gazdaságpolitikai unió teljességének elérése abban kulminált volna, hogy a Közösség Tanácsa dönt a különböző alapvető kérdésekben, így pl. a máig is nem teljesen megoldott mezőgazdasági vita egyes kérdéseiben (az átmeneti szakasz utáni minősített többséggel), más országok csatlakozásának kérdésében.⁶⁴ A krízis általánosságban a Tanács mint ún. szupranacionális szerv jogosítványainak kérdésében bomlott ki. Az egyik álláspont az volt, hogy a Tanács – miként ezt a Római Szerződés specifikáltan megfogalmazta – a Szerződésben megjelölt átmeneti szakaszoktól kezdve gyakorolja a Szerződés által ráruházott jogát: a minősített többség elve alapján döntsön az egész Közösségre vonatkozó egyes gazdaságpolitikai kérdésekben. Ez azt

⁶⁴ *Római Szerződés*, 43., 236. §

jelentette volna, hogy ilyen úton a Tanács még régebbi egyhangú határozatokat is módosíthatott volna. Ez az, amivel a Tanács az egyes tagállamok szuverenitása fölé került volna. A krízis (*la crise du 30 Juin 1965*) e körül kulminált. Mindenekelőtt Franciaország lépett fel határozottan ezzel a koncepcióval szemben. Bár kézenfekvő, hogy – mint láthattuk – e koncepció mellett is jelentős szerepet vittek volna a kisebb tagállamok, miután szavazatukkal meghatározhatták volna a többséget, és bár a Római Szerződésben eleve korlátozva van a többségi állásfoglalások elvi lehetősége, az ellenérdekű álláspont mégis egyértelműen nemet mondott a Tanács jelzett nagy hatalmának. A hosszú vita végül is az *accords de Luxembourgban* (1966. január 29.) oldódott fel. Eszerint kívánatos, hogy a Közösség végrehajtó szerve, a Bizottság a Közösség minden tervezett gazdaságpolitikai döntés előtt konzultációs kapcsolatokat vegyen fel az érintett kormányokkal; az egyes állásfoglalásokat, határozatokat publikálni is csak akkor szabad, ha a tagállamok kormányai azokat már előzetesen megkapták és tanulmányozhatták. A luxemburgi „kiegyezés” azt is kimondja, hogy vita esetén törekedni kell arra, hogy egyhangúság alapján lehessen dönteni a Közösség megfelelő szervében, és ez most már az évek óta követett gyakorlat.⁶⁵

Ezzel azonban csak megkerülték az alapkérdést. A *Római Szerződés* atyjai ugyanis komolyan azt gondolták, hogy a Közösség Tanácsa többségi szavazással is hozhat határozatokat, és ezáltal hatalma a tagállamok szuverenitásával szemben is érvényesül. A jogi irodalom nyíltan felveti a kérdést. Valójában csak két járható út van – írja pl. egy tekintélyes francia szerző –; az egyik, amely a szövetségi struktúra további erősítése felé tart, az, amely a *Római Szerződés* bölcsőjénél a szerzők szeme előtt lebegett, a másik, amelynek hívei – elismerve a *Római Szerződés* szövetségi mechanizmusából következő

⁶⁵ Az *Accords de Luxembourg*-ot közli: *Jalons dans l'Europe unie*. Ed. S. PATUN. Sijthoff, Leyden 1970, 175–179. old. („Lorsque, dans les cas de décisions susceptibles d'être prises à la majorité sur proposition de la Commission, des intérêts très importants d'un de plusieurs partenaires sont en jeu, les membres du Conseil s'efforceront, dans un délai raisonnable, d'arriver à des Solutions qui pourront être adoptées par tous les membres du Conseil dans le respect de leurs intérêts mutuels et de ceux de la Communauté, conformément à l'article 2 du Traité.”) A problémához, ill. a gyakorlat alakulásához l. LAGRANGE, 27. és kk. old.

pozitívumokat – fenn kívánják tartani a tagállamok teljes szuverenitását, azzal természetesen, hogy a tagállamok együttműködését optimális szintre kell fejleszteni.⁶⁶

Nyilvánvaló, hogy a második tézis védői számára nincs jogi kompromisszum. Általában ezt vallja az ún. hivatalos francia jogi és politikai közvélemény. Hallgatólag – mert de facto elismerik azok is, akik ellenzik – ez ma az uralkodó vélemény és a tényleges politikai gyakorlat; mindent elkövetnek az alapvető kérdések egyhangú állásfoglalásban való megoldására.

Hogy a krízis milyen általános és mély volt, arra sok minden mellett jellemző *Zweigert* beköszöntője is, amelyet a krízis idején megindult *Europarecht* című német Európa-jogi folyóirathoz írt. Furcsának tűnhet akkor Európa-jogi folyóiratot indítani – írja –, amikor az Európai Gazdasági Közösség legnagyobb krízise előtt áll. Úgy tűnhet, temetni jött ez a folyóirat a Közös Piacot. Ha így volna, ha nem mást, legalább szép temetést tudunk még neki rendezni. Az Európai Gazdasági Közösség integrációs folyamata ugyanis már annyira előrehaladt, hogy szétbontása is sok jogi feladatot róna ránk. Természetesen *Zweigert* sem így folytatta beköszöntőjét. A fenti indítást inkább annak szánta, hogy a politikai közösség gyors elérésének álma helyett a realitásokra orientáljon, és ehhez kíván az *Europarecht* is hozzájárulni.⁶⁷ Erre rezonálnak a szuverenitást védő franciák is, amikor a következőket írják: „Türelemmel folytatni kellene a megkezdett munkát; tudni kell, hogy a dolgokat nem lehet visszafordítani, ami azt jelenti, nem léphetünk már hátra, arra vagyunk ítélve, hogy előrehaladva keressük problémáink megoldását.”⁶⁸

Ha ehhez az „előrehaladásra való ítélttséghez” hozzáteesszük, hogy persze ez nem a társadalmi haladáshoz való viszonyítást jelenti, hogy a nyugat-európai kapitalista társadalmi és gazdasági ellentmondások nyomásáról, a termelőerők és fogyasztási igények feszítéséről, az európai tőke belső és külső védekezéséről, az európai tőkés és állami cselekvés egybefonódó és apologetikus akciórendszeréről, ill.

⁶⁶ LAGRANGE, 29. old.

⁶⁷ L. K. ZWIEGERT: *Zum Geleit*. *Europarecht*, 1966. évi 1. sz. 1–3. old.

⁶⁸ LAGRANGE, 29. old.

a mindezek kifejezésekképpen létrejött szervezeti jogi mechanizmus továbbéléséről és megszilárdulásáról van szó, akkor a szóban forgó ítélet ellen alighanem nincs a közelben sikerrel kecsegtető fellebbezés. Ezt a szocialista jogtudomány kritikai pozíciójából is számításba kell venni, ha nem akarunk a valóságtól nem vagy csak részben támogatott elméleti eszmefuttatások útján járni. Bizonytalán túlzás az a nézet, miszerint az EGK-integráció szóban forgó jogi mechanizmusa a szuverenitás felszámolása.⁶⁹ De bizonytalán azt sem elég mondani, hogy a szuverenitás fogalmi jegyeit a Közösség jogalkotó szerveinek jogköre nem meríti ki, új államalakulat nem jön létre, miért is a szuverenitás – a contrario – a tagállamoknál van.⁷⁰ A valóság az, hogy politikai-tartalmi összefüggések tekintetében a Közösség területén „létező” valamennyi közhatalmi természetű impérium megoszlásában a Közösség szerveinek „részesedése” máris nagyon jelentős és állandó növekedésben van.

⁶⁹ BÚZA-HAJDÚ, 96. és kk. old.

⁷⁰ VALKI, 92. old.

14. §

FEJLEMÉNYEK, FŐBB SZABÁLYOZÁSI TERÜLETEK ÉS A JOGHARMONIZÁLÁS A KÖZÖSSÉGI JOG KIALAKULÁSI FOLYAMATÁBAN

EREDMÉNYEK ÉS SZABÁLYOZÁSI TERÜLETEK

91. A fent mondottak különösen nyilvánvalóvá válnak, ha megkíséreljük azt áttekinteni, hogy egyszerűen *mennyiségileg mi minden jött létre* abból, amit közösségi jognak hívnak. A részletekért a forrásokra utalva,⁷¹ néhány tény és körülmény említése a kép minimális teljességéhez nem mellőzhető. *a)* Az Európai Gazdasági Közösség jogforrásai és jogi aktusai – a több nyelven kiadott Hivatalos Lapban – hosszú köteteket töltenek meg. *b)* A Bíróság és a nemzeti bíróságok közösségi jogi ítélezési gyakorlata szintén hosszú köteteket tölt meg. *c)* Az Európai Gazdasági Közösség jogi aktusainak szervezeti gépezetében – a brüsszeli és luxemburgi központoktól a tagállamok megfelelő szerveiig – az igazgatási és jogi alkalmazottak ezrei dolgoznak. *d)* A közösségi jog folyóiratai, egyéb publikációi és tudományos kapacitása közismerten nagy és expeditív, amin sokat az sem változtat, hogy az érdeklődés részben konjunkturális jellegű, és sok produkcióban szerepel a látványosságra való törekvés is. *e)* Az ügy súlyára jellemző az a fokozódó érdeklődés is, amit a problémának

⁷¹ Az átfogó irodalmi feldolgozások közül l. GOLDMAN (4), 16. és kk, IPSEN (2), 446. és kk.; a hivatalos információk források közül az évi *Általános beszámolók* megfelelő részeire lehet utalni.

a szocialista országok is szentelnek.⁷² *f)* Arról, hogy a közösségi jog részleteiben miféle realitással és hogyan funkcionál, e munka alábbi fejezetei is szolgálhatnak azzal a tájékoztatással, hogy ez a realitás és hatások nem jelentéktelen.

91. A közösségi jog *szabályozási területe*, mintegy tárgyi „hatásköre” kiterjed az integrációs folyamat minden elemére. Vonatkozik ez a jogalkotásra és a jogalkalmazás gyakorlatára egyaránt. Az erre vonatkozó átfogóbb feldolgozásokra való utalás mellett⁷³ a jelentősebb jogalkotást és joggyakorlatot kiváltó területeket a következőkben lehet megjelölni: az Európai Gazdasági Közösség szervezete és működése, az integrációs folyamat fokozatai, a közösségi jog prioritása és saját általános elvei, értelmezés, a vámunió, a személyek és vállalatok, valamint a szolgáltatások és a tőke szabad mozgása, gazdasági verseny joga (kartellek, monopólium), szubvenció, dömping, állami-közösségi vállalatok, adójog egységesítése, különböző gazdaságpolitikák összehangolása, ill. egységes gazdaságpolitika kialakítása.⁷⁴

JOGHARMONIZÁLÁS

93. A közösségi jog szabályozási területét és eredményeit egy másik keresztmetszetben vizsgálva, külön érdemel szót az *ún. jogharmonizálás* (*Rechtsangleichung, approximation of the respective*

⁷² L. csak a magyar irodalomból a *Forrásjegyzékben* a következő szerzők könyveit, nagyobb munkáit, amelyek az EGK-ra, ill. jórészt arra is vonatkoznak: CZETLER, GYULAI, HEDRI, KOZMA, PALÁNKAI, SÜLYOK, VALKI; a figyelem különös jele az a többkötetes magyar nyelvű joganyaggyűjtemény, amely az EGK jogi „terméséből” a közelmúltban Magyarországon is megjelent (*Forrásjegyzékben: EGK Enciklopédia*).

⁷³ Monografikus feldolgozásához l. a *Forrásjegyzékben*: BRINKHORST-SCHERMERS, GOLDMAN (4), GREEN, IPSSEN (2).

⁷⁴ Az irodalomban és a gyakorlatban a gazdaságpolitikák a következő relatíve elkülönülő ágazatok szerint jelennek meg: kereskedelempolitika, pénzügypolitika, mezőgazdasági politika, közlekedés- és fuvarozáspolitikai, energiapolitika, szociálpolitika, regionálpolitika, a kutatástechnológiai fejlesztési és iparpolitika, a fejlődő országok támogatásának politikája, alkotmánypolitika.

municipal laws).⁷⁵ Ez a másik keresztmetszet az, hogy az integráció – közvetlenül új és közvetlenül hatályos közösségi jogi jogszabályok alkotása mellett, mint fent az irányelvek kapcsán már volt róla szó⁷⁶ – a belső jogrendszerek fokozatos összehangolását is napirendre tűzte. Miről van közelebbről szó, milyen eszközökkel, milyen kérdésekben és milyen eddigi fejleményekkel?

Közelebbről a következőkről van szó. A közös piaci gazdasági integráció alapja egyrészt a vámunió, másrészt az ún. „négy szabadság” (az áruk, szolgáltatások, személyek és tőke szabad mozgása az integráció egész területén), harmadrészt a gazdasági verseny és negyedrészt a közös mezőgazdaság-, közlekedés (szállítás)- és külkereskedelem-politika, ill. a tagállamok gazdaságpolitikájának koordinálása általában.⁷⁷ Ennek megvalósítását szolgálják mindazok a jogforrások és jogi aktusok, amelyekről fent szó volt. Ez a feladat azonban mind mennyiségben, mind tartalmi összefüggéseiben olyan méretű, és olyan komplex jogalkotást jelent, amit teljesen új és közvetlenül közösségi jogi formában létrehozni rövid távon már pusztán mennyiségileg is szinte lehetetlen dolog. Ez ui. azt is jelentené, hogy az adott területeken hatályos nemzeti szabálykomplexumokat teljesen új és egységes közösségi jog váltja fel. Erre az Európai Gazdasági Közösség jogalkotása nem tudott, de nem is akart vállalkozni. Ezért a Római Szerződés a feladat megoldási eszközéül – a közvetlenül közösségi jogi aktusok mellett – a jogharmonizálás (jogközelítés) koncepcióját választotta. A 3. § „a Közös Piac működése érdekében” az alapvető elvek és célkitűzések között mondja ki „a tagállamok jogrendszerének harmonizálását”. Ez a jogharmonizálás pedig azt jelenti, hogy a tagállamok *az érintett belső jogintézményeket* – a közösségi szervek alább vázolt „koncentrálása” mellett – *a belső jogfejlesztés-jogalkotás mechanizmusának felhasználásával az integrációs célok megvalósítására tartalmilag egységesen alkalmas szabályrendszerre fejlesztik*. Ez tehát nem szorosan vett jogegységesítést jelent, bár

⁷⁵ A probléma monografikus feldolgozásához l. a Forrásjegyzékben GROEBEN (5), IPSEN (2), RODIERE (2), SCHWARTZ (2), ZWEIGERT.

⁷⁶ L. 85. pont.

⁷⁷ Mindezeket mint alappilléreket a *Római Szerződés* az „Alapelvek” c. első részben (3. §) határozza így meg.

esetenként ezt a formát is öltheti; a jogharmonizálás lényege, hogy a tagországok a maguk jogrendjét és jogalkotási kompetenciájukat fenntartják, csak az integráció által érintett szabályrendszerüket az egységesen azonos társadalmi-gazdasági tartalom – a közösségi szervek által megfogalmazott társadalmi-gazdasági célkitűzések – szolgálatára alkalmassá teszik.

94. Világosabbá válik a kép, ha a következő lépésben a jogharmonizálás *módját és eszközeit* is látjuk.

Miközben a jogharmonizálás fő területeit, sőt bizonyos fokig annak ütemezését is általában maga a Római Szerződés határozza meg, a tényleges megvalósítás a fent már vázolt irányelvek, rendeletek, ajánlások, állásfoglalások és nemzetközi egyezmények⁷⁸ útján történik. A jogalkotási ökonómia kényszere és más tényezők folytán különböző fórumok, így pl. a Parlament ismételten rosszállni kényszerült a jogharmonizálás programjának lassúságát.⁷⁹ Az expedatív jogalkotási tevékenység több és megvalósított konkrét harmonizációs program kimunkálását követelte volna. A jogharmonizálás *módjához* ui. hozzátartozik: egyes meghatározott területeken konkrét *programok* és *ütemtervek* kidolgozása, publikálása és fokozatos megvalósítása, a programban jelzett jogi eszközök útján. Ha átfogó program eddig nem is készült, bár ezt a Bizottság a Parlamentnek megígérte, számos részletprogram született és indult el a megvalósulás útján. Ilyenek pl. az adójog harmonizálását, a vámjog harmonizálását, a tőkepiacot szabályozó belső jogok harmonizálását vagy az e munkában különösen sokat tárgyalt társasági jogi harmonizálását körvonalazó programok.⁸⁰

A harmonizálás módjának egy másik oldala az a Római Szerződésben *szabályozott eljárás*, ahogyan a harmonizálást szolgáló jogi aktusokat a Közösség szerveinek létre kell hozniok. Ennek lényege, hogy harmonizációs irányelvet vagy más jogi aktust a Bizottság javaslata alapján, a Parlament, valamint a Gazdasági és Szociális Bizottság konzultálásával a Tanács csak egyhangú döntéssel adhat

⁷⁸ L. 80–87. pontok.

⁷⁹ L. ennek dokumentálásához IPSEN (2), 692. old.

⁸⁰ L. a részletekhez: GROEBEN (2), 362. és kk. old.; a munka témakörében pedig pl.: *Általános letelepedési program*.

ki. Ez alól csak a gazdasági verseny területe kivétel, ahol a Bizottság közvetlen tárgyalás keretében más lépéseket is tehet a tagállamok harmonizációs célú befolyásolására; ha ezek nem vezetnek eredményre, ultima rációként a Tanács minősített többséggel hozott irányelvei lépnek porondra.⁸¹

A harmonizálás legfőbb eszköze az *irányelv*. E jogi aktus természete felel meg legközvetlenebbül a harmonizáció útján kialakítani akart tartalmilag egységes közösségi jognak. Ez határoz kötelező célt és tartalmat, míg az ennek megfelelő belső jogi módosítások belső jogi aktusokkal, tehát a nemzeti keretek fenntartásával történnek.

Az irányelv mellett különösen a polgári és kereskedelmi jog terén (társasági jog, iparjogvédelem, döntőbíráskodás) kiegészítő jelleggel jelentős közszerephez a Római Szerződés 220. §-a értelmében a *nemzetközi szerződések* jutnak. Ezeket, miután létrehozásuk szerződéses kötelezettség, és az integráció megvalósítását szolgálják, a „közösségi jogi egyezmény” nevet kapták.⁸²

Ugyancsak kiegészítő – sőt: kivételes – jelleggel említi a Római Szerződés a „harmonizálás” lobogója alatt több helyen az irányelv mellett (mintegy vagylagosan) a *rendeletet*, valamint az *állásfoglalást és ajánlásokat*.⁸³ Számos helyen az eszköz megjelölése nélkül van szó harmonizálási „parancsok”-ról.⁸⁴ Ennek oka egyrészt a jogalkotási egyenetlenség-kapkodás, másrészt az a körülmény lehet, hogy az integrációt igazában senki sem akarta a túl merev törvényesség kalodájába zárni. A kapitalizmusra az imperializmus korában nem a törvényesség fokozása a jellemző. Quo ad harmonizálás a lényeg ui. az, hogy az állásfoglalás és az ajánlás még per definicionem lehet szoros értelemben vett harmonizációs eszköz, hatására megindulhat a belső jog meghatározott azonos célú változása, de rendelet esetén a belső jog kikapcsolásával – tehát direkt módon – jön létre „jogharmozás”, valójában már egységes és közvetlenül mindenkire kötelező közösségi jog.

⁸¹ L. a Római Szerződés „Jogharmozás” c. fejezetét (100–102. §); a minősített többséges tanácsi cselekvésre e területen is belép a „luxemburgi megállapodás”.

⁸² L. SCHWARTZ (2), 504. old.

⁸³ Pl. 27., 43., 49., 118. §.

⁸⁴ 51., 75., 99., 111., 113., 117. §.

95. A jogharmonizálás *területeiről* – a különböző hivatalos és jogirodalmi katalógusok, tabellák és rendszerezések mellőzésével⁸⁵ – két mondat is elég. Az egyik, hogy átfogják a belső jogrendszereknek az integráció által érintett minden részét, más szóval, hogy széles területről van szó. A másik mondat erre már tárgyilag is utal; hogy ti. az évi általános beszámoló szerint – ha ezek megfelelő fejezeteit mintegy szintetizáljuk – a jogharmonizálás mintegy hivatalosan a következő szektorok szerinti bontásban jelenik meg: vám- és külkereskedelmi jog, a munkavállalók szabad mozgása, letelepedési szabadság és a szolgáltatások szabad mozgása, tőkepiac, gazdasági verseny és áruforgalom, szociális jog, mezőgazdaság, szállítás és közlekedés.⁸⁶

A *fejleményekről és eredményekről* mintegy vertikális elemzésben e munka egyes fejezetei adhatnak képet. Horizontálisan vizsgálva a helyzetet egy 1970 végéig vezető összegezés szerint a harmonizálási folyamatban eddig a következő legislációs és más jogi aktusra került sor: 126 irányelv megjelent, további 165 kiadás előtt állt; kiadtak 10 határozatot, másik 5 várat magára; az ajánlások ilyen megoszlása 22:3, míg további 20 tervezett aktus még nevesítés nélkül szerepelt; a Bizottság egyedül 1970-ben 33 irányelvtervezetet terjesztett jóváhagyás és kiadás végett a Tanács elé;⁸⁷ a „közösségi jogi egyezmények” száma 2 (jogi személyek elismerése, bírói ítéletek végrehajtása); több (pl. az Európa Rt.-ről, vállalatok egyesüléséről, csődjogról) parafálás előtt. Mindez jelzi, hogy az Európai Gazdasági Közösség harmonizálási programja minden vontatottsága, tartalmi (szuverenitás!), rendszertani és dogmatikai (a formák nem következetes alkalmazása) ellentmondásossága mellett számottevő méreteket ölt. A közvetlenül közösségi jogi normák mennyiségével és rendszerével együtt elérte azt a szintet, hogy róla mint sajátos új, relatíve elkülönült jogrendszerről lehessen beszélni, és mint ilyent kelljen a kritikai megismerés és elemzés tárgyává tenni.

⁸⁵ Ezek részleteihez 1. IPSEN (2), 692. old.

⁸⁶ L. pl. *Általános Beszámoló 1969*, II., VII. fejezet, *Általános Beszámoló 1970*, 5. §, *Általános Beszámoló 1971*, VII. fejezet.

⁸⁷ L. „Tabelle über Arbeiten zur Rechtsangleichung” *Általános Beszámoló 1969*, 98–104. old., ua. az 1970. évi *Általános Beszámolóban*, 59–63. old.

15. §

KÖZÖSSÉGI ÉRDEKEK NEMZETKÖZI JOGI CSATORNÁKBAN

JOGÁGI IMPERIALIZMUS ÉS A SZÉLESEBB HÁTTÉR

96. Az „Európa-jognak” a szó technikai értelmében vett imperializmusa jut kifejezésre abban a törekvésben, ahogy az Európai Gazdasági Közösségeken kívül, a „nagyobb Nyugat-Európa”, közelebbről pl. az Európa Tanács keretében létrehozott egyes egyezményeket és más normatív jellegű joganyagokat az Európa-joghoz, ill. közösségi joghoz számítják. Ilyen pl. a szabadalmi eljárásra vonatkozó „európai” konvenció, az Európai Immunitás Egyezmény, az OECD egyezménytervezete a külföldi beruházások védelméről, az Európai Letelepedési Konvenció.⁸⁸ Ennek a „hozzászámításnak” az Európa-jognak minden áron való tudományos és területi erősíteni akarásán túl van egy objektív eleme is. Az nevezetesen, hogy a szóban forgó ún. „nagyobb-európai” jogi keretekben tulajdonképpen közös piaci érdekek jelennek meg, e fedélzeten lényegileg a Közös Piac által irányított áru mozog, sőt magát a hajót is a Közös Piac irányítja; a többi taghoz képest ő a domináló nagyhatalom. Szervezeti-formai oldalról ez abban jelenik meg, hogy az ilyen egyezmények kidolgozásában, majd életre keltésében a Közös Piacon kívüli résztvevőkkel szemben a Közös Piac országai abszolút fölényben vannak. Miután tehát ez a helyzet, miután számos kérdésben azért nem készült szorosán vett közösségi jogi szabályozás, mert a Közösség igényei a „nagyobb-európai” keretben úgyis „megélnek”, miután továbbá az

⁸⁸ Ezt a „hozzászámítást”-t érinti - bár nem egyetértve - IPSEN (2) is, 697. old.

egyek konkrét intézményeknél a megfelelő összefüggések feltárása is igényelte a szélesebb nemzetközi háttér figyelembevételét – ezekre az Európai Gazdasági Közösségen kívüli egyezményekre helyenként e munka is figyelemmel van. Ez azonban nem jelenti azt, mintha az Európa-jog említett imperializmusát bármilyen értelmében fedezni akarnám. Erre a jogági imperializmusra egzakt tudományosság mellett nincs mentség.

V. FEJEZET

VÁLLALAT AZ INTEGRÁCIÓBAN A TÁRSASÁGI JOG INTEGRÁCIÓJA ÚTJÁN

16. § Problémák és források

97–98. Problémák

99. Források

17. § Vállalat a másik tagállamban: a vállalatok letelepedése és elismerése az EGK-ban

100–102. A két jelenség összefüggése és szabályozási keretei a Római Szerződésben

103–104. Letelepedési program és valóság

105–108. A jogi személyek elismerése

109–111. A kedvezményezett vállalatok köre

18. § A vállalat könnyebb mozgásához az EGK-ban: a belső társasági jogok harmonizálása

112. A harmonizálás jogi rációja

113–115. Nyilvánosság – kötelezettségvállalások érvénye – társaságok semmissége

116–117. Alapítás és alaptőke

118–120. Fúziók és érdekvédelem

121–122. Mérlegek, gazdasági beszámolók és nyilvánosságuk

123–126. A vállalatok szervezeti struktúrája, a vezető szervek jogosultságai és kötelezettségei, a munkásrészvétel kérdései

19. § Az európai nagyvállalat (Societas Europae, Európa Rt.) – a nyugat-európai gazdasági integráció új jogintézménye

127–130. Az Európa Rt. születésben

131. Az Európa Rt. statútumról általában

132–138. Európaiságok a statútumban: sajátosságok és fontosságok

139–141. A statútum egyes intézményeiről: 1. alapítás

142–144. A statútum egyes intézményeiről: 2. konszern

145–146. A statútum egyes intézményeiről: 3. a vezető szervek

147–148. A statútum egyes intézményeiről: 4. „a munkavállalók
képviselése az Európa Rt.-ben”

20. § *Az Európai Kereskedelmi Regiszter*

149–151. Elgondolások és valóság

16. §

PROBLÉMÁK ÉS FORRÁSOK

PROBLÉMÁK

97. A fenti III. fejezetben összegezett gazdaságpolitikai koncepcióból már világos, hogy az közös piaci integráció, nem tud és nem is akar meglenni a vállalatok közös piaci méretű dinamikája és a vállalatok nagyobb léptékű koncentrációja nélkül sem. Láthatók voltak ezen általános restrukturálás főbb okai, meghatározói,¹ és a II. fejezetben az ipari vállalati szerkezet, valamint az USA versus Nyugat-Európa versus USA jellemzőbb számadatai is.² A közös piaci méretű vállalati dinamikához és nagyobb koncentrációhoz azonban a nemzeti jogrendszerek partikularizmusát meghaladó szervezeti jogi mechanizmusra is szükség van. Ha a vállalatokat behelyezik az integrációba – hat, sőt már kilenc állam kilenc gazdasága helyett egy kialakuló nagyobb egységbe –, akkor a kilenc állam sokféle szervezeti jogi feltételrendszerét is össze kell kötni, sőt új kapcsoló-vezérlő rendszereket is kell létrehozni. Más szóval a társasági jogi mechanizmus integrációja és restrukturálása nélkül ténylegesen integrált áramkör nem, vagy csak nehezen tud létrejönni, és ha a nagyobb „centrálék” nagyobb feszültségükkel ténylegesen meg is tudják valószínűsíteni azt, amit egyébként az integrált áramkör jelent, nehézségekkel nekik is állandóan számolniuk kell. Ezt a szervezeti jogi integrált áramkört kiépíteni *európai társasági jog* néven (általában így hívják) elkezdték, sőt az építés több szintjén már kész vagy közel kész részek is vannak. Miután arról, hogy a közösségi jog általában milyen jogi instrumentáriummal operál, és általában milyen jogalkotási rendben

¹ L. 68-75., különösen 73. pont.

² L. 27-31., 38-44., 32-35., 45-49. pont.

születik, a fenti IV. fejezetben már volt szó, ebben a fejezetben az *európai társasági jog vertikumába* bocsátkozunk.

98. A kérdés tehát az, hogy *milyen jogi akadályok lebontásával és milyen szervezeti jogi eszközök rendszerének* kiépítésével törekszik az EGK a fenti értelemben vett európai társasági jog megteremtésére. Ha ezen belül a fontosabb kérdésköröket mintegy szerkezetileg – e fejezet szerkezete céljára is – el akarjuk határolni, akkor a következő tematikához jutunk: *a)* vállalat a másik tagállamban ezen belül *aa)* a vállalatok szabad letelepedése, *bb)* kölcsönös elismerése; *b)* a belső társasági jogok harmonizálása; *c)* az európai nagyvállalat; *d)* az európai kereskedelmi regiszter.

Bár a problémák világosan körülhatárolhatók, bevett kereskedelmi jogi kategóriákról van szó, a válaszok egyszerűnek tűnhetnének – mondja a Közös Piac egyik ismert jogásza és szakírója, a Bizottságban e terület igazgatóságának vezetője, *Ivo Schwartz* –, valójában nagy differenciált és egyben komplex szemléletű megoldást igénylő problematikáról van szó: a nemzeti rendszerek divergenciáját a közös piaci integrált áramkörbe „átvinni” nemcsak intenzív jog-összehasonlító elemzéseket igényelt és igényel, hanem nagy beruházást követel a *legal engineering* területén is.³ Ezt a nehézséget – a majdnem kész (csak „formálisan” még jogerőre nem emelt) jogszabályok és egyezménytervezetek újabb tárgyalását és elhúzódsát – Anglia belépésével a *common law* egészen más szemlélete és jogi kategóriarendszere még tovább fokozza. Csak keveset segít ezen az a körülmény, hogy a kérdéses hosszabb távú kodifikációs programok és produktumok kimunkálásánál Anglia és a *common law* becsatlakozására részben már tekintettel voltak, ill. hogy a jogirodalom és a jogi sajtó Angliában is már kezdettől fogva készült erre a házasságra, és törte-építgette az utat a két jogrendszer illeszkedéséhez. Csak egy példa: Angliában előbb volt ún. Európa-jogi folyóirat (*Common Market Law Review*), mint az NSZK-ban az *Europarecht*.⁴

³ SCHWARTZ (1), 120. old.

⁴ Az *Europarecht* 1966-ban indult, a *Common Market Law Review* akkor már a harmadik évfolyamnál volt.

A rendkívül bonyolult és szerteágazó harmonizációs és kodifikációs tevékenységben, ill. annak előkészítésében és fejlesztésében az összehasonlító jogi irodalom sok hombárnyi termést hordott össze; nem kímélték az energiát arra sem, hogy ezt a termést rostálgassák, újból és újból átlapátolják, értékesebb részeit szelvényben propagálják. Csábító volna amolyan kritikus kutatóként ennek a pezsgő irodalomnak a sűrűjébe lépni. Ilyen messze vezető kirándulás helyett azonban itt csak a főbb forrásokra utalok.⁵ Itt a vertikum kisebb-nagyobb mélységeibe – konkrét integrációs intézmények vizsgálatába – kell bocsátkoznunk.

FORRÁSOK

99. *A vállalatok letelepedésének és kölcsönös elismerésének forrásai:* a Római Szerződés 54., 132. és 220. szakaszain túlmenően először a letelepedési szabadság korlátainak megszüntetésére 1961-ben kidolgozott *általános program*,⁶ ill. másodszor a jogi személyek kölcsönös elismerésére vonatkozó 1968. évi EKG-egyezmény.⁷

A tagállamok *társasági jogának összehangolására* szánt intézkedések – jórészt a Római Szerződés 58. szakaszának 2. bekezdésére utalással – egyenlő védelmet, ill. jogi helyzetet kívánnak biztosítani a tagállamokban a nyilvánosság, a felszámolás, a vezető szervek jogai és kötelezettségei, az alaptőke szintje, a mérlegkészítés a belső fúziók stb. kérdésekben. Az eddigi intézkedések forrásai: a nyilvánosságra, a vezető szervek kötelezettségeire és a semmisségre vonatkozó

⁵ L. A Forrásjegyzékben: BÖRNER, IPSEN (2), LELEUX (2), LUTTER (1), (2), RODIERE, SCHWARTZ (1), SEIDEL stb. [Az újabb magyar irodalomhoz lásd SZABADOS Tamás: *The Transfer of the Company Seat: The Freedom of Establishment and National Laws. Acta Universitatis Sapientiae Legal Studies 2, 153-168. old., 2013. Továbbá SZABADOS Tamás: The transfer of the company seat within the European Union: the impact of the freedom of establishment on national laws. Budapest, Eötvös Loránd University Press, Eötvös Kiadó (2012), 253 old. – a szerk.]*

⁶ *Általános letelepedési program.* [A letelepedés szabadsága, és általában a négy gazdasági szabadság érvényesülésének jelenlegi állapotához lásd a Kiegészítő forrásjegyzékben: KIRÁLY Miklós (szerk.): *Az Európai Unió Gazdasági Joga I. Négy gazdasági szabadság – a szerk.*]

⁷ *Jogi személyek elismerése.*

1968. évi irányelv;⁸ egy további irányelv 1970-ből az alaptőkére és a részvényekre vonatkozó védelmi rendelkezésekről;⁹ egy harmadik irányelv szintén 1970-ből az országokon belüli fúziók egységes jogi szabályozásáról;¹⁰ a negyedik irányelv a mérlegkészítés és a beszámoló, valamint e társasági jogi okmányok nyilvánosságra hozataláról,¹¹ az ötödik (1972) pedig a részvénytársaságok struktúrájára, szerveire, ezek kötelezettségeire és jogkörére vonatkozik.¹²

A tagországok határain belüli társasági jog harmonizálásán túllép, és *egységes közösségi jogként* jelennek meg azok az egyezmények, ill. közösségi normatívák, amelyek most már a tagállamok határain átnyúló *nemzetközi fúzióra*,¹³ illetőleg az *európai nagyvállalatra* (Societas Europae) adnak egységes jogot, beleértve az európai vállalati (kereskedelmi) regiszterben való inkorporálás rendjét is.¹⁴

⁸ Társasági-jogi irányelvek 1.

⁹ Társasági-jogi irányelvek 2.

¹⁰ Társasági-jogi irányelvek 3.

¹¹ Társasági-jogi irányelvek 4.

¹² Társasági-jogi irányelvek 5.

¹³ E tárgykörben az EGK szervei a *jogi személyek elismerése* jellegű megállapodást, konvenciót készítenek elő (erről tájékoztat: SCHWARTZ, 121–123. old.). [A kölcsönös elismerésről szóló egyezmény végül nem lépett hatályba. Lásd ehhez A társasági jog nemzetközi vonatkozásai és az Európai Közösség joga. In: MISKOLCZI-BODNÁR Péter (szerk): *Európai Társasági Jog. KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest, 2000. 21–37. old. – a szerk.*]

¹⁴ *Európa Rt.* [A Mádl Ferenc által előre jelzett új, sui generis társasági jogi eszközt végül csak majdnem 30 évvel később sikerült megalkotni, a korábban elképzeltnél szűkebb tárgyi hatállyal. Lásd a Tanács 2157/2001/EK rendelete (2001. október 8.) az európai részvénytársaság (SE) státútumáról. A kiegészítő magyar szabályozáshoz lásd a 2004. évi XLV. törvényt az európai részvénytársaságról – a szerk.]

17. §

VÁLLALAT A MÁSIK TAGÁLLAMBAN: A VÁLLALATOK LETELEPEDÉSE ÉS ELISMERÉSE AZ EGK-BAN

A KÉT JELENSÉG ÖSSZEFÜGGÉSE ÉS SZABÁLYOZÁSI KERETEI A RÓMAI SZERZŐDÉSBEN

100. *A letelepedés és az elismerés összefüggő kérdéskomplexum:* az egész vállalati integrációban a letelepedés szabadsága az alfa, hogy ti. a tagállamok vállalatai szabadon székhelyet vegyenek és vállalatszerűen működjenek minden tagállamban, hogy tehát oda egyáltalán bemehessenek; az elismerés pedig az ómega, hogy ti. a másik tagállamban a gazdálkodó egységek jogi létét (jogi személyiségét) éppúgy elismerjék, mint saját országában. Ezért ezt a két problémát ez a § egybefoglaltan tárgyalja.

A *kereteket* pedig a Római Szerződés idetartozó rendelkezései, az általános letelepedési program,¹⁵ a jogi személyek elismerésére vonatkozó egyezmény,¹⁶ ill. az a sok intézkedés (közel 100 irányelv, irányelvtervezet, ajánlás és memorandum) tartalmazza, amely a letelepedési program fokozatos végrehajtására eddig megvalósult.¹⁷

101. *A legfőbb keret* természetesen a Római Szerződés. A Római Szerződés az alapelvek körében a 3. szakasz c) pontjában kimondja, hogy az 1. szakaszban meghatározott célok (közös piac,

¹⁵ L. a Forrásjegyzékben: *Általános letelepedési program.*

¹⁶ L. uo.: *Jogi személyek elismerése.*

¹⁷ Pontos felsorolásokhoz l. a *Rechtsangleichungs-Massnahmen* c. kiadványban az „Arbeiten zur Beseitigung der Beschränkungen der freien Niederlassung vom 1. Januar 1958 bis zum 31. Dezember 1969” és „Arbeiten zur Rechtsangleichung vom 1. Januar 1958 bis zum 31. Dezember 1969” c. fejezeteket (4. és kk. old.).

a gazdaságpolitikák közelítése, a gazdaság általános fejlesztése stb.) érdekében „megszüntetik a személyek, a szolgáltatások és a tőke szabad mozgását gátló akadályokat”. Ugyanennek a dolognak a másik oldala, hogy a 7. szakasz kimondja a diszkrimináció tilalmát a gazdaságpolitikai tartalmú jogintézményekre vonatkozóan. Ezt az általános tilalmat azonban csak a különös rendelkezésekkel együtt lehet olvasni és érteni.

Sokkal tovább mennek és behatóbb szabályozást nyújtanak a Római Szerződés 52., 54., 57. és a letelepedésre, ill. a vállalatok elismerésére vonatkozó más szakaszai. Az 52. szakasz, amely a kereskedelmi társaságok és természetes személyek letelepedésének egyik általános szakasza, sem tudott még többet tenni, mint annyit kimondani, hogy a letelepedésre vonatkozó korlátozásokat fokozatosan (*progressivement*) fel kell oldani. Hasonlókat mond ki a Római Szerződés a 220. szakaszban a vállalatok jogi személyiségének az egész Közösség területén való elismerését, székhelyáthelyezését, valamint egyesülését illetően is; azt nevezetesen, hogy a tagállamok tárgyalásokba kezdenek e kérdések megfelelő jogi rendezésére, az ezekre a problémákra vonatkozó jogterületek harmonizálására. Többet azonban e tekintetben a Római Szerződés nem mond. A Római Szerződésnek azok a rendelkezései is (220. szakasz), amelyek szerint 3 éven belül a tagállamok állampolgárainak jogi helyzetét a kereskedelmi társaságok részvénytőkében való részesedését illetően azonos feltételeknek kell alávetni, a társaságoknak mint olyanoknak dinamikus mozgását, a Közösség egész területére kiterjedő tevékenységét, a mozgás és a tevékenység jogi hogyanját lényegileg nem érintik.

Ami tehát van, az az *elvek*, az elvek megvalósítási *módozatainak* és időbeli *ütemezésének* hármassága. Ilyen értelemben egy láthatóan sokoldalú, de első lépésben mégiscsak nagyvonalúbb koncepció viszonylagosan jól záró keretszabályozásáról van szó.

102. Az elvek után a képet már csak a *megvalósítási módozatok és az időbeli ütemezés* rövid összegzésével kell kiegészíteni.

Az *időbeli ütemezést* illetően a Római Szerződés rendelkezéseinek a letelepedés tekintetében 4 egymásba ölelkező fontosabb eleme van. Az *egyik* elem, hogy az 52. szakasz 1. bekezdése értelmében a tagállamok jogalanyainak letelepedése tekintetében minden fennálló

korlátozást az átmeneti idő végéig kell felszámolni; ehhez képest tárgyilag korlátozottabb, de fontos rendelkezés a 221. szakasz, amely szerint már az első 3 év végéig azonos elbírálást kell biztosítani minden tagállam polgára számára a vállalatok alaptőkéjében való részesedés jogosultságai tekintetében, más szóval a részvényvásárlás körében; nem tűz viszont időbeli határt a 220. szakasz, amely szükség esetén államközi megállapodást helyez kilátásba olyan kérdésekben, mint a vállalatok elismerése, székhelyáthelyezése, nemzetközi fúzió. A *második* elem az 54. szakasz 1. bekezdésében jut kifejezésre: a Tanács az átmeneti idő 1. szakaszának végéig általános programot dolgoz ki a letelepedési szabadságot gátló korlátozások felszámolására. A *harmadik* elem az 54. szakasz második bekezdésének értelmében abban áll, hogy az általános letelepedési program végrehajtásaként a Tanács már az átmeneti időszak első szakaszának végéig tartozik kiadni irányelveket és ezt a feladatát időhatár tűzése nélkül folytatni a program megvalósításáig. A *negyedik* elem az 54. szakasz harmadik bekezdésének a) pontjában a következő megfogalmazást nyerte: „Intézkedései során a Tanács és a Bizottság azokat a területeket és tevékenységeket részesítse előnyben, amelyekben a letelepedés szabadsága különösen értékes hozzájárulást jelent a termelés és kereskedelem fejlődéséhez.”

Az elvek *megvalósítási módozatait* illetően a Római Szerződés szól a megvalósítás eszközeiről. Ezek a letelepedés körében kiadott általános program mellett az irányelvek (54. szakasz); az elismerés tekintetében a 220. szakasz erről konkrétan nem szól, de a 100. szakasz általános érvénnyel az irányelvek alkalmazását írja elő, ha a jogrendszerek harmonizálásáról van szó; ennél több természetesen tehető, és ez történt, amikor az elismerésről a tagállamok nemzetközi egyezményt írtak alá. Az irányelvekről pedig tudott dolog, hogy azok a Római Szerződés 189. szakasza értelmében a tagállamok kormányaihoz intézett normatív parancsok; a kormányok feladata, hogy az irányelvekben fogalmazott intézkedéseket, az azokból folyó teendőket belső jogukban végrehajtsák, ill. a végrehajtást megszervezzék (pl. módosító belső törvények kiadását előkészítsék).¹⁸

¹⁸ Az irányelvekről általában I. a IV. fejezet 85. pont.

LETELEPEDÉSI PROGRAM ÉS VALÓSÁG

103. A Római Szerződés 54. szakasz 1. bekezdése említett rendelkezésének, hogy ti. a Tanács még az átmeneti idő első szakaszában hozzon létre *általános letelepedési programot*, a Tanács meg is felelt. Az 1962-ben hivatalosan közzétett program¹⁹ belső tartalmi struktúrája szerint lényegileg két részre tagolódik: egyrészről a program érdemi rendelkezéseire, amelyek kibontva tartalmazzák a Római Szerződés általános letelepedési elveit, és másrészről egy időbeni ütemezési rendet, amely részletezi, hogy a letelepedési szabadság melyik kategória tekintetében mikor áll be.

a) Ha ebben a kettős tagolásban először az *érdemi részeket* vizsgáljuk – mellőzzük a nem szorosan vállalati letelepedési kérdéseket,²⁰ valamint alább külön tárgyaljuk a kedvezményezett vállalatok körét²¹ –, akkor a főbb rendelkezéseket a következőkben lehet összefoglalni.

aa) A II. és III. cím részben megismétli és közben részletezi a Római Szerződés fent már tárgyalt rendelkezéseit (101–102. pont), amelyek szerint megfelelően módosítani kell vagy meg kell szüntetni a letelepedést gátló minden belső és jogi igazgatási intézkedést, valamint a tagállamok vállalati terhére fennálló minden diszkriminációt, kivéve, ha közrendi vagy más megfontolásokból a Római Szerződés eltérő gyakorlatot ismer el. Különösen részletes a III. cím mindazon nevesítve tiltott korlátozó praktikák vázolásában (több mint 20 ilyen sorol fel), amelyeket a tagállamok külföldiek terhére általában alkalmazni szoktak; a fontosabbak: gazdasági-vállalkozói tevékenységnek előzetes helyben lakáshoz kötése vagy ilyen tevékenységhez különleges pénzügyi és egyéb terhek megállapítása; a beszerzési források korlátozása vagy elzárása árpraktikákkal vagy más igazgatási eszközökkel; kereskedelmi társaságba való részvétel korlátozása vagy kizárása, különösen a tagok jogköre tekintetében; ingó és ingatlan tulajdonra, valamint ipari tulajdonra vonatkozó

¹⁹ L. a Forrásjegyzékben: *Általános letelepedési program*.

²⁰ Ilyenek az V–VI. címben a diplomák elismerése, vállalati minimumstandardok harmadik személyek jogos érdekeinek védelme körében stb.

²¹ L. 109–111. pontban.

szerzési, rendelkezési és használati jogosultságok korlátozása; hitelek és kölcsönök szerzéséhez való jogosultságok korlátozása; minden olyan előírás vagy praktika, amely korlátozza, hogy a tagállamok vállalatvezető szakemberei a másik tagállamban a kereskedelmi társaságok vezető szerveiben megbízást vállaljanak.

bb) Az V. rész szól a szubvenciók és a letelepedési szabadság összefüggéséről. Eszerint a tagállamok által nyújtott minden olyan szubvenciót, amely eltorzíthatná a letelepedéssel kapcsolatos feltételeket, azzal egyidejűleg kell megszüntetni, hogy a kérdéses területen a letelepedés szabadsága általában megvalósul. Önmagában is érdekes, hogy a letelepedési program érinti a belső szubvenciók kérdését, különösen pedig, hogy azokat úgy fogja fel, amelyek alkalmasak lehetnek a vállalatok letelepedésének akadályozására, és ezért ezek fokozatos megszüntetését helyezi kilátásba, bár a szubvenciók általános megítélését illetően a program a Római Szerződés 92. szakaszára utal.²²

b) A program második része a letelepedési szabadság időbeli ütemezése, amelyről a IV. cím és az 5 részből álló *ütemterv* szól. A IV. cím szöveges rendelkezéseiben – az 5 részes ütemterv pedig az ENSZ statisztikai hivatalának „a gazdasági tevékenységek nemzetközi standard osztályozása” szerinti tagolásban²³ – részletezi, hogy a letelepedés és a gazdasági tevékenység szabadsága az egyes kategóriák körében mikor áll be, ill. hogy a letelepedési szabadság fokozatos kiszélesítésére a Közösség és a tagállamok szervei milyen kategóriákban mikor tesznek liberalizáló intézkedéseket. Anélkül, hogy a több száz tételt, ill. ágazatot felsorolnám, csak két összegző megjegyzésre szorítkozom:

aa) a program szerint az átmeneti idő végén minden ágazatban szabaddá kell tenni a letelepedést és a gazdasági-vállalkozói működést;

²² A 92. § szerint a szubvenciók kérdését átfogóan kell rendezni, mindenekelőtt a gazdasági verseny követelményeivel összhangban; itt csak a letelepedést korlátozó szubvenciókról van szó.

²³ *International Standard Industrial Classification of All Economic Activities (ISIC)*, published by the Statistical Office of the United Nations, Statistical Papers, Series M, No 4, Rev. 1. New York, 1958.

bb) az átmeneti idő utolsó éveire ütemezi a program azokat az ágazatokat, amelyek az egyes tagállamok részéről az előkészítő munkák idején is kényesebbnek minősültek (mezőgazdaság, légi és vízi közlekedés, orvosi és más egészségügyi ágazatok, erdőgazdálkodás stb.).

104. *A valóság* a program számottevő eredményeiről vall.

a) *A számszerű eredmények* teljes képét mindenre kiterjedő számok hiányában alighanem lehetetlen megrajzolni. De vannak egyrészt bizonyos köztudott dolgok, az esetek egy részében nagyon is kétséges „eredmények”. Ilyenek pl., hogy a Közösség egészén belül a vendégmunkások és alkalmazottak (a letelepedés liberalizálása rájuk is vonatkozik) milliói vándorolnak, hogy több százezerre tehető a kisebb gazdasági vállalkozók időleges vagy tartós megtelepedése a tagállamokban, beleértve a mérnököket, különböző ügynököket vagy azt a köztudott ténytet, hogy pl. az NSZK fagyaltiparát az olasz fagyaltosok az elmúlt évtizedben majdnem 100%-ban átvették, hogy meredeken nő a tagállamok közötti ingatlanvásárlások száma, olyannyira, hogy már sajtótéma a szép olaszországi tópartok és más természetileg értékes olasz tájak külföldi (főleg nyugatnémet és holland) felvásárlása; ez is „eredmény”.

Ami pedig a vállalatok mint olyanok mozgását, ill. letelepedését illeti, e körben is vannak beszédes számok. A fenti II. fejezet adatai szerint 1962–68 között a tagállamok közötti relációban összesen 2598 fúzióra, betársulásra és leányvállalat-alapításra került sor. Ha hozzávesszük ehhez a számhoz a harmadik országok vállalatai részéről eszközölt hasonló lépéseket, amelyek területileg részben szintén a Közös Piac valamely tagállamából indultak ki, akkor az előbbi szám a kérdéses időtartamban már eléri a 7167-et. Csak a másik tagállamban létrehozott leányvállalatokat, tehát a tipikus letelepedések számát figyelembe véve, 1962–68 között ez a szám harmadik országok vállalatainak ilyen akciója nélkül meghaladta a 2000-et, a harmadik országok vállalatainak adatait is beszámítva pedig megközelítette a 6000-et. Ha pedig nemcsak az abszolút számokat, hanem a növekedést figyeljük, akkor az adatok, nem vitás, még nagyobb felfutásról számolnak be. 1962-ben pl. a Közös Piacon belüli vállalati mozgások (fúzió, betársulás, leányvállalat) száma 316 volt, ugyanez

a mutató 1968-ban már 1445. Csak a leányvállalatok alapításának adatait vizsgálva a következők állapíthatók meg. 1962-ben az EGK tagországainak vállalatai részéről 83 leányvállalatot alapítottak, míg 1968-ban 492 esetben került hasonló lépésre sor.²⁴ Látványosan megnőtt a vállalatoknak az ipari tulajdonra vonatkozó forgalma, amire közvetve utal az az adat, miszerint 1967-ben a Közös Piacban 105 337 közös piaci eredetű szabadalombejelentés történt.²⁵

b) E tanulmány összefüggéseiben természetesen a *jogi eredmények* a fontosabbak, mert ezek mutatják, hogy elvben hol tart a letelepedési program, hogy mely csatornák vannak nyitva. Ehhez képest ui. esetleges kérdés, hogy a csatornán ténylegesen hány hajó haladt át, a lényeg, hogy nyitva van-e, és hogy az utat akárhány hajó igénybe veheti-e.

A jogi eredményeket a kiadott irányelvek és ajánlások jelentik, amelyek a megfelelő kategóriában (gazdasági ágazatban) elrendelik, hogy az adott körben a letelepedés szabadságának mikor kell minden tagállamban hatályosulnia, és hogy ehhez a tagállamoknak milyen intézkedéseket kell tenniük.

A letelepedési korlátozások megszüntetése és a letelepedésre vonatkozó belső jogok harmonizálása körében kiadott fent már említett²⁶ száznyi irányelv, ajánlás és memorandum számottevő erőfeszítés. A letelepedések teljes liberalizálásához még elég sok lépés van hátra, pedig az átmeneti időnek már vége van. Hamar kész volt a jogi áthidalás, az ti., hogy a közösségi szervek az átmeneti idő végével sem vesztek el jogosultságaikat, sőt kötelezve vannak arra, amint az a Római Szerződés 54. szakaszának 2. bekezdéséből folyik, hogy feladatukat a letelepedés terén szükség esetén az átmeneti idő után is változatlanul betöltsék. Az EGK 1970. évi általános beszámolója jelzi is, hogy ebben az első nem átmeneti évben is sokoldalú tevékenység folyt a letelepedési program további megvalósítása iránt; az újabb irányelvekkel, ill. az 1970. évi hatálybalépésekkel „a letelepedési és

²⁴ Az adatok forrását és további részletezését l. fent 42. pont, 31. táblázat.

²⁵ Uo., 25. táblázat.

²⁶ L. fent 100. pont, 17. jegyzet.

működési szabadság, az ipar, kereskedelem és kisipar területének kerekén 75%-ában megvalósult”.²⁷

A JOGI SZEMÉLYEK ELISMERÉSE

105. Az indokok kézenfekvőek. A történet rövid.

Az *indokok* legfőbbike, hogy a jogi személyek letelepedésének és elismerésének jogi rendezésével tudni kell, *mi* az, hogy jogi személy, hogy viszont az egyes tagállamok belső joga szerint jogi személynek más és más számít. Hiába mondta ki a Római Szerződés 220. §-a, hogy lépéseket kell tenni az 58. § szerinti vállalatok (a tagállamokban működő vállalatok) olyan székhelyváltoztatásainak biztosítására, ami nem vezet a jogi személyiség elvesztésére, ha nem mondta meg, mit ért jogi személyen, és a nemzeti jogok ugyanebben a kérdésben szertelenül eltérnek.

Ezen a helyzeten a *nemzetközi magánjog utaló szabályai* sem segítenek azzal, hogy a külföldi vállalatok jogi személyiségének megítéléséhez ezt vagy azt a jogot ajánlják. Miközben ui. ezt teszik, máris feltételezik bizonyos egységek jogi személyiségének létét, amit viszont csak valamely belső jog feltételei között lehet elfogadni, ezek viszont divergálnak.²⁸ Miután a külföldi gazdasági és jogi egységek belső elismerni akarása beleütközhet a belső elvárási rendbe, meg kell határozni ennek határait. Ezt meg is teszi minden állam, de ez a meghatározás is eltérhet és el is tér államonként. De eltér az EGK-tagállam közötti összesen tíz bilaterális elismerési szerződésben is.²⁹ Nincs tehát semmilyen kiút ebből a logikai csavarból, csak egy; az nevezetesen, hogy ezt az elvárásrendszert közös normatívában, azaz – mint történt is – nemzetközi egyezményben rendezzék.

Azt is világosan látni kell azonban, hogy az elismerés nem jelenti egyben a kérdéses kereskedelmi társaság, általában a vállalat életére és működésére alkalmazandó jogot. Ez két külön dolog. Azzal, hogy

²⁷ *Általános beszámoló 1970*, 48. és kk. old.

²⁸ Az eltérésekhez l. részleteiben GOLDMAN (1), 107. és kk. old.

²⁹ L. ezeket: GOLDMAN (2), 2. old.

Franciaországban is elismerik a német társaságot, még nem mondják azt, hogy működésére ne a belső francia jog volna irányadó, de azt igen, hogy jogi létét ilyenként elfogadják. Ez történhet úgy, hogy akár belső jogi normával, akár – ha nemzetközi egyezményről van szó – egyezményes anyagi jogi meghatározással megmondják: konkrétan milyen feltételek fennforgása esetén ismernek el egy egyiséget olyannak, amely a jogi személyiség kialakított kívánalmainak megfelel. De történhet úgy is, hogy átveszik – pontos körülhatárolással – a belső jogok követelményrendszerét, és azt mondják, hogy elismerik azokat a vállalatokat, amelyek X és Y ország joga szerint jogi személyek, illetve meghatározott egyéb belső követelményeknek megfelelnek. Ez történt az EGK elismerési egyezményében is, amiről alább szó lesz.

A *történet* természetesen a Római Szerződés említett 220. §-ának programjával kezdődött. Aztán folytatódott azzal, hogy 1965-re egy szakértői bizottság a tervezetet elkészítette, azt különböző ipari érdekeltségek (!),³⁰ majd „eminens jogtudósok is véleményezték”,³¹ míg nem a tagállamok meghatalmazottai Brüsszelben az EGK Tanácsában találkozva 1968. február 29-én az *egyezményt aláírták*. Az egyezmény 19 §-ból áll, amihez egy, az alapítók három ún. közös nyilatkozatát tartalmazó jegyzőkönyv csatlakozik.

106. Az egyezménynek az elismerésre vonatkozóan lényegileg *két fő elve* van. Emellett részletesen szabályozza a kedvezményezett vállalatok körét, amiről alább külön lesz szó (109. pont).

Az *egyik fő elv* az, hogy az 1. és 2. §-ban meghatározott társaságokat és jogi személyeket ezen egyezmény szabályai szerint a fogadó államok minden egyedi határozata vagy nyilatkozata közbejötté nélkül, azaz *ipso jure elismerik* („werden ohne weiteres anerkannt”).

Ez alól azonban a 4. § elég lényeges kivételt tesz. Kimondja ui., hogy bármely tagállam – ha ilyen értelmű nyilatkozatot tesz – saját jogának kogens szabályait alkalmazhatja olyan társaságokra vagy jogi személyekre, amelyek bár az adott tagállam joga szerint

³⁰ Így pl. az Union des Industries de la Communauté Européenne és a Commission Européenne des Banques [1. GOLDMAN (1), 104. old.].

³¹ *Uo.*, 104. old.

jogszerűen jöttek létre, de tényleges székhelyük az ilyen fenntartást tevő állam felségterületén van. Ugyanezen állam nem kogens szabályai csak akkor alkalmazhatók, ha a jogi személy alapszabálya nem határozza meg, milyen jogot is kell rá irányadónak tekinteni, illetve ha a jogi személy nem bizonyítja, hogy az alapítás országában is számottevő időn át fejtett ki gazdasági tevékenységet.

Ez a tényleges működés országának jogát preferáló – nemzeti szuverenitás ihletésű – megoldás a szerződő felek belső jogából került az egyezménybe, és amennyiben az egyezmény a belső jogokkal szemben meghátrált. A francia, belga, luxemburgi és olasz társasági jogok egyaránt kimondják, hogy a *Codice civile* 2505. §-át idézzem: „azokat a külföldön alapított társaságokat, amelyeknek igazgatási központja vagy fő tevékenységi helye az olasz állam területén van, a bejegyzés feltételeinek érvényességére is kiterjedően az olasz jog szabályai szerint kell megítélni”.

Ezzel a megoldással a szerződő felek egyrésztől kollíziós normát építettek az egyezménybe,³² és másrésztől – ami ebből folyik – kaput nyitottak az éppen elkerülni célzott divergenciának. Igaz, hogy ehhez az adott tagállam ilyen értelmű általános nyilatkozata kell, aminek alakulása a jövő kérdése, és amiről azt mondják, hogy ez valószínű szűk keretek között fog maradni,³³ elméletileg azonban ennek ellenkezője is elképzelhető lenne.

Elméletileg nyitva van most ui. a lehetősége annak, hogy – miután a bejegyzés érvényessége is a fogadó ország szabályai alá kerülhet – egy Hollandiában holland jog szerint megalakult és székhelyét később Franciaországba áthelyező vállalat nem létezőnek minősülhet, mert mondjuk francia jog szerint a bejegyzés érvénytelenséggel járó hiányokkal vagy eltérésekkel történt. A másik elméleti

³² Azt ti., hogy az elismerést a tényleges székhely országának joga szerint kell megítélni. A kollíziós problémához l. HOUIN (2), 23. old.

³³ GOLDMAN (1), 121. és kk. old. [*Éppen a Mádl Ferenc által előre látott eset, nevezetesen a más államban alapított társaság nem létezőnek tekintése, állt elő néhány évtizeddel később Hollandia és Németország viszonylatában az Európai Unió Bírósága előtt a C-208/00. sz. Überseering-ügyben. Az ítélethez és a társasági jogot érintő joggyakorlathoz lásd KIRÁLY Miklós: A Daily Mailtől az Inspire Artig – Az Európai Bíróság ítéleteinek hatása a társasági jog értékválasztásaira. In: Magyar Jog 2004. No. 11. 680–687. old. – a szerk.*]

lehetőség abban állhat, hogy pl. egy holland jog szerint alakult részvénytársaság az NSZK társasági jog szabályai szerint kénytelen volna felvenni a német társasági jog szervezeti előírásait, miszerint a részvénytársaságnak nemcsak igazgatótanácsa és közgyűlése van, hanem a *Vorstand* és a *Versammlung* között még egy *Aufsichtsrat*ot is létre kell hozni. Ezáltal ennek az NSZK-ban működő holland részvénytársaságnak a vezető szerveket illetően kétféle struktúrája is volna. Ezt az ellentmondást elméletileg csak azzal a feltételezéssel lehetne feloldani, hogy a kérdéses jogi személy a fogadó országba lépéssel elszakad az alapítás helyének jogától, és fiktíve a regisztrációs székhely is átkerül a fogadó országba.

Mindezek elméleti, de nemcsak elméleti komplikációk, amelyek igazában csak akkor esnek el, ha az egyes szerződő felek nem élnek az egyezmény 4. §-ban lehetővé tett fenntartással. A bizalom az, hogy – amint az az egyezmény 15. §-ából folyik – a szerződő felek ezeket a fenntartásaikat, ha tennének is ilyeneket, fokozatosan visszavonják, aminek aztán, ugyancsak a 15. § szerint, már visszavonhatatlan hatálya van. Ez azonban nem változtat azon, hogy az egyezmény kodifikálásánál a tagállamok nem vagy csak részben tudtak túllépni belső jogaik ellentétein. Lépni mégis akartak. Ezért aztán olyan nemzetközi jogi okmányt alkottak, amelyben a nemzeti jogok identitásának hite is fennmaradhat, és az integráció kívánalmi is érvényesülhettek. Ha abból indulunk ki, hogy végül is a tőkés vállalatok és monopóliumok mozgási lehetőségeinek felszabadításáról van szó, akkor a további fejlemények tendenciája könnyen megjósolható: a nemzeti identitásnak való hódolás valószínű szépségflastrom marad, és győzni nagy valószínűséggel az integráció posztulátumai fognak.

107. *A másik fő elv a közrendi védekezés lehetővé tétele.* Azt lehetne hinni, hogy a vállalat típusokra nézve a tagállamok között egyre kevésbé képzelhető el közrendi ellentét. Csakhogy az egyezmény készítésénél (1965!) az EGK-ban éppen a bizalomkrízis hullámai csapkodtak (a relatív megnyugvás csak az 1966. évi ún. *luxemburgi megállapodással* következett be),³⁴ és ennek fényében minden, a hazaitól

³⁴ L. a IV. fejezet, 90. pont.

eltérő társaság minden további nélküli befogadása erős ellenkezésre talált. Aztán bizonytalannal hatott az a körülmény is, hogy az egyezmény készítésének idejében a társasági jogi harmonizálás még bizonytalanul és lassan haladt. Végül – és ebben *Goldmannak* alighanem igaza van³⁵ – a közrendi klauzula a másik fél jogában lehetséges, nem teljesen kizárt „meglepetések” ellen is szolgálni kívánt.

Az egyezmény a közrendi védekezést egy általános és két különös szabályban fogalmazza meg. Az általános szabály a 9. § (1) bekezdésében így hangzik: „A tagállamok csak akkor mellőzhetik az egyezmény alkalmazását, ha a jogi személy... tárgya, célja vagy ténylegesen kifejtett tevékenysége olyan alapelvekbe vagy előírásokba ütközik, amelyek az érintett tagállam szerint közrendje részének minősülnek.” Ugyanez a § a (2) bekezdésben tartalmazza az első különös szabályt. Eszerint az ún. egytársas társaságot (*one man company, Einmanngesellschaft*), ha az valamely tagállam joga szerint jogilag fennállhat, a másik állam közrendi kifogással kétségessé nem teheti. Ez a szabály elsősorban Belgiumnak szól, ahol is az eddigi nemzetközi magánjogi gyakorlatban közrendi alapon tagadták meg az egy társsal (egy részvényessel) működő társaság elismerését.³⁶ A második különös szabály – a 10. §-ban – egy ún. „Európa-klauzula”, és így szól: Olyan alapelvek vagy előírások, amelyek a Római Szerződésbe ütköznek, a tagállamokban a közrend részének nem tekinthetők. Ha tehát valamely közös piaci bírói fórum, vagy akár az EGK Bírósága valaha abban a helyzetben találná magát, hogy a kérdéses tagállam élhetne ugyan a közrendi kifogással, de ugyanez a közrendi valami ugyanakkor a Római Szerződésbe ütköznék, a bíróság az előbbi 10. §-ra hivatkozva a Római Szerződés ún. Európa-jogi prioritását és primátusát tartozna védeni, a közrendi kifogást el kellene utasítania.

³⁵ GOLDMAN (1), 111–112. old.

³⁶ L. ehhez a *Iura Europae - Droit des Sociétés* (Éd. Techn. Juris-Classeurs, Paris) c. kötetben a 20. 10. 14. pontban a belga jog szabályait, miszerint pl. részvénytársaságot csak minimálisan hét természetes vagy jogi személy alakíthat, ill. a 20. 10. 65. pontban azt a rendelkezést, hogy a társak számának 7 alá süllyedése felszámolási oknak számít. Nem így a többi EGK-országok joga. A nyugatnémet jog szerint pl. – l. uo. 10. 00. 22. pontban – a tőkeegyesülési társaságok alapításához ugyan minimálisan 2 személy kell, de alapítás után a társasági jogok 1 személyre is átszállhatnak, a társaság mint *Einmanngesellschaft* így is működhet.

Van ebben az általános és különös közrendi klauzulában valami skolasztikus rendszeralkotási vágy. *Houin* is azt mondja, hogy gyakorlati jelentőség híján a 10. § csak arra jó, hogy ezzel világosabbá tegyék a nemzeti jogrendszerek és közösségi jog hierarchiáját.³⁷

108. Az egyezmény sok *egyéb rendelkezése* közül érdemes még azokat kiemelni, amelyek az elismerés ténye után most már az elismerés funkcionálását hivatottak szolgálni. Három ilyent említének. Az egyik kimondja, hogy az egyezmény értelmében elismert társaságok a fogadó országban is rendelkeznek a jog- és cselekvőképesség körébe tartozó mindazokkal a jogosultságokkal, amelyekkel az alapítás országának joga szerint rendelkeznek.³⁸ A másik szerint ezeket a jogosultságokat azon a címen megtagadni vagy korlátozni, hogy az adott társaság az alapítás országában jogi személyiséggel nem rendelkezik, nem lehet.³⁹ A harmadik az egyezményhez csatlakozó 3. számú közös nyilatkozatban van; ebben „az egyezmény lehetőleg hatásos alkalmazásának”, illetve „az egységes értelmezés óhaját fejezik ki a szerződő felek”; ennek útjaként pedig jogegységi ügyekben az EGK Bíróságának hatáskörét jelölik meg.⁴⁰

A KEDVEZMÉNYEZETT VÁLLALATOK KÖRE

109. Mind a letelepedésre, mind pedig a jogi személyek elismerésére vonatkozó fenti pontokban a vállalatokról (jogi személyekről) általában volt szó; vállalatokról, mint amelyekre a közösségi letelepedési és elismerési kodifikáció vonatkozik. Arról azonban eddig nem volt szó, hogy a vállalatoknak és jogi személyeknek *milyen körére* terjednek ki az eddigi jogalkotási intézkedések. Azt lehetne hinni, hogy a tagállamokban működő kereskedelmi társaságokról van szó, és kész. Mindjárt látni fogjuk, hogy a dolog nem ilyen egyszerű.

³⁷ HOUIN (2), 24. old.

³⁸ *Jogi személyek elismerése*, 6. §.

³⁹ *Uo.*, 8. §.

⁴⁰ Konkrét hatáskört az egyezmény azonban az EGK Bíróságnak még nem ad; a szerződő felek a kérdéses nyilatkozatban csak egyetértettek abban, hogy a jogegységhez ilyen útra lesz szükség, és ennek megvalósításához készek megfelelő megállapodás iránt tárgyalásokat kezdeni.

A *Római Szerződés* a „Letelepedési jog” c. fejezetben, miután – ahogy a fenti pontokban összegeztük (100–102.) – vázolta a letelepedési program főbb elveit, egy rövidke §-ban (az 58. és 1. és 2. bekezdésben) a program kedvezményezettjeinek köréről is szól. A szava ez: „A tagállamok joga szerint alapított olyan kereskedelmi társaságok, amelyeknek alapszabályszerű székhelye, igazgatási központja vagy fő tevékenységi helye a Közösség területén van, e fejezet alkalmazása szempontjából a tagállamok állampolgáraival egy tekintet alá esnek. – A társaság fogalmán érteni kell – a nem profit célú társaságok kivételével – minden olyan társaságot, amely a polgári jog és a kereskedelmi jog szabályai szerint alakult, beleértve a szövetkezeti társulásokat, valamint az egyéb közjogi és magánjogi jogi személyeket is.”

A kedvezményezett alanyok körét eszerint tehát a következő konjunktív feltételek határolják be:

a) A társaságnak vagy jogi személynek (kapitalista kereskedelmi vagy polgári jogi társaságnak, szövetkezetnek vagy állami tulajdonban levő vállalatnak) a tagállamok valamelyikének joga szerint kell megalakulnia;

b) a közösség területéhez kell kötődnie (alapszabályszerű székhelye, igazgatási központja vagy pedig fő tevékenységi helye révén);

c) gazdasági nyereségre kell irányulnia.

Ehhez a hármas feltételhez az *Általános letelepedési program* „kedvezményezetttek” cím alatt két újabb bővítést hoz. Ezek – a számozást folytatva – a következők:

d) a fenti *a)–b)* alatti területi feltételeket a tagállamok tengeren túli területeire is kiterjeszti:

e) az *a)* alatti feltétel tekintetében „liberálisabban” fogalmaz, amennyiben a társaságnak itt nem a tagállamok valamelyikének joga szerint, hanem „jogalkotásával konform” kell megalakulnia (*set up in conformity with the legislation of a Member State*), miközben ilyen irányú gyakorlat hiányában valójában nem tudni, hogy ez a lazább fogalmazás jelenthetne-e mást, mint a „joga szerint” kitétel.

Az *Elismerési egyezmény* koncepciója is amellet szól, hogy a jogszabályalkotás területén az EGK jogalkotóit nem vezethette a „jogalkotásával konform” tétel; valószínű azért sem, mert ez így

foghatatlan és egyebek között a regisztrációs követelmények szempontjából is érthetetlen lenne, kivéve természetesen azt az értelmezést, hogy a „konform” fogalmazás a „joga szerint” kitételnek rosszul sikerült változata. Ez az 1968. évben kelt egyezmény ui. változatlanul kitart az *a)* alatti feltétel mellett,⁴¹ miközben más összefüggésben több kiegészítést is hozott. Ezek a kiegészítések a fenti feltételekre vonatkoznak és a következőkben állnak.

A *b)* alatti feltételt, a Közösség területéhez való kötődést három ponton is lazítja: *aa)* általános érvénnyel megelégszik azzal, hogy legalább az alapszabályszerű székhely a tagállamok felségterületén legyen;⁴² *bb)* de bármely tagállam az egyezmény alkalmazásától eltekinthet olyan társaság esetében, amelynek tényleges székhelye – ami az egyezmény szerint a központi igazgatás helye – a Közösség területén kívül van, és a Közösség gazdaságával nincs valóságos kapcsolata;⁴³ *cc)* a Közösség fogalmát e szerződés alkalmazása szempontjából bármely tagállam „kitágíthatja” azzal, hogy értesíti az EGK főtitkárát, miszerint valamely harmadik állammal fennálló kapcsolata alapján a társaságok elismerését illetően az egyezmény alkalmazását óhajtja a szóban forgó harmadik államra is.⁴⁴

A *c)* alatti feltétel gazdasági nyereségre orientáltságát az egyezmény oda módosítja, hogy „a társaság fő- vagy mellékcélja szokatlanosan ellenszolgáltatás fejében végzett gazdasági tevékenység kifejtésére vonatkozik”.⁴⁵

110. Ha ezek után az EGK elismerési struktúrájában a kedvezményezett vállalatok problémáját *általánosabb összefüggések útján akar-nánk értékelni*, akkor – elsőként – a sorrend nem fontossági sorrend – néhány jogdogmatikai megállapítás tehető.

Egyik ilyen megállapítás az lehet, hogy az ún. bejegyzési vagy inkorporációs elmélet és a székhelyelmélet mezsgyéjén megosztott tagállamokat (Hollandia képviselte az inkorporációs elméletet) az egyezmény az alapszabályszerű székhely plusz „valamely tagállam

⁴¹ *Jogi személyek elismerése*, 1. §.

⁴² *Uo.*, 1. §.

⁴³ *Uo.*, 3., 5. §.

⁴⁴ *Uo.*, 12. §.

⁴⁵ *Uo.*, 2. §.

joga szerint alapították” párossal egy csoportba hozta. Ez a „páros” ugyanakkor tulajdonképpen „egyest” jelent. Az alapításnál ui. egyetlen tagállam joga sem engedi meg, hogy ne az inkorporáció országában legyen az alapszabályszerű székhely, sőt az egyes jogrendszerek – az olasz jog kivételével – a későbbi székhelyáthelyezést a jogi személy felszámolásával „sújtják”.⁴⁶ Más szóval az inkorporációs elmélet általánosításáról van szó.

Az egyébként a nemzetközi magánjogban a tényleges székhely elvet követő (Hollandián kívüli) öt tagállam ezzel látszólag elvetette jogát ahhoz, hogy csak olyan társaságokat ismerjen el, amelyek tényleges székhelyüket is területükön tartják. Ki nem tudná, hogy itt elsősorban amerikai vállalatokról van szó? Dogmatikailag adva van ugyan a 3. § az előbbi *bb*) alatti tartalommal, de hogy a „közösség gazdaságával nincs lényeges kapcsolata” kitétel kinél mit jelent, nem lehet megmondani.

Ezáltal itt is keletkezett egy kapu ezen az európainak indult vizen. Mert ez a Közös-Piacnak-valóság lett volna egy további általános jogdogmatikai sajátossága az egyezmény ezen részének, még hozzá abban az értelemben, hogy ez minden tagállamban azonos módon hatályosul.

Ezt szolgálta volna a szakirodalmi és gazdaságpolitikai állásfoglalások többsége is, amikor a *régime national* elvén túlmenve, az ún. *tagsági elv* kimunkálása mellett foglalt állást. Az ún. *membership treatment* kategóriájának létrehozására azért is volt szükség, hogy ezáltal megkonstruálják a jogszerűségét annak, hogy az egyes területeken létrehozott vagy létrehozásra kerülő szervezeti jogi egységeket a legnagyobb kedvezmény elve alól kivonják, azaz elérjék azt, hogy a legnagyobb kedvezmény elve alapján külállamok jogi személyei a letelepedés, elismeréses mozgás szempontjából a Közösség tagállamaiban működő jogi személyek privilégiumaival minden további nélkül ne élhessenek. Tudott dolog ugyanis, hogy a legnagyobb kedvezmény elve szerint a külállamok polgárainak és jogi személyeinek biztosítani kell azokat a kedvezményeket, amelyeket a kérdéses állam bármely más állampolgárának vagy jogi személyének nyújt. Az ún.

⁴⁶ L. ehhez részletesebben GOLDMAN (1), 119–120. old.

membership treatment kategóriájának kialakítása a *national treatment* mellett ezért nem csak formai megkülönböztetésre irányult. Arról van itt szó, hogy a Közösség a maga jogi egységét e tekintetben is körülbástyázza. Ha ezt elvileg sem tették volna, a Közös Piac az adott területen egy parttalan valami volna, ami a legnagyobb kedvezmény elve alapján minden olyan külállam számára, amellyel valamely tagállamnak a legnagyobb kedvezmény elvét kikötő nemzetközi szerződése van, lényegileg tagsági viszonyt hozott volna létre. Márpedig a Római Szerződés 234. szakasza kifejezetten is kimondja, hogy a Római Szerződés konstrukciójában adott előnyök a gazdasági közösség létrehozását szolgálják, ennek a folyamatnak részei, és nem terjeszthetők ki külállamokra, egyebek között azért sem, mert ezekkel az előnyökkel a tagállamok részéről messzemenő kötelezettségek is járulnak, és ezek a nem tagállamokat nem érintik.

Ez a skolasztikus precizitással „európainak” teremtett hajóút azonban két kaput is kénytelen volt nyitni a „nem európaiak” számára. Az egyiket már azáltal, hogy kiterjesztették a kedvezményeket azokra a „nem európai” vállalatokra, amelyek valamely tagállamban ottani alapszabályszerű székhellyel, az ott hatályos jogszabályoknak megfelelően kereskedelmi társaságot alapítanak, vagy igazgatási központjukat oda áttelepítik. A másik az a kiskapu, amelyet a fenti *bb)* alatti egyezményes megoldás tartalmaz, amelyen sok amerikai és más hajó evezett és evez majd be az „európai hajóutakra”. Nyilvánvaló, hogy itt már nem pusztán jogdogmatikai, hanem gazdaságpolitikai kérdésről és végső soron nagyon is gazdasági érdekekről volt szó. A fő kérdés itt kézenfekvően nem az volt, hogy az egységes megoldásban öt ország elhagyta a székhelyelméletet, és követte azt, amit az egyezmény hozott. Ezt ui. elméletileg tehette volna fordítva is. A valóságban azonban csak azzal a következménnyel, hogy számottevő joghátránnyal sújtja a Nyugat-Európában működő „nem európai” vállalatok jó részét, épp azokat, amelyeket „kényes” gazdáik (jórészt amerikai anyavállalatok) az otthoni igazgatási központból igazgatnak.

A „nem európai” vállalatoknak szóló idézőjel azonban bizonyos fokig megtévesztő, és annak a klímának a kifejezésére szolgál, amely a szóban forgó kétkapus megoldást szülte. Valójában természetesen a

Közös Piacon kívüli európai országok vállalatairól is szó van, és szó lehet, akár letelepedés, akár az elismerés tekintetében. Itt még azt is meg kell jegyezni, hogy e kapuk egyikén-másikán szocialista országok vállalatai is besétálhatnak. Miután van már az EGK-ban szocialista vállalat közreműködésével alapított kereskedelmi társaság, e kapuk léte, illetve szocialista irányban történő tágítása általános nemzetközi kereskedelmi érdekeket is szolgálhat.

111. Az általános összefüggések egy *gyakorlati* példajaként is figyelemre méltó, hogy miként is jut újból és újból felszínre a nemzeti jogok és az európaizálás közötti ellentmondás (különösen, ha az európaizálás mögött Európán kívüliek, azaz itt megint amerikaiak is szép számmal megjelennek), és milyen feloldási mechanizmust nyújt hozzá az EGK joggyakorlata. Az ellenkező fél – mint nem első esetben – megint Franciaország volt.

A vita konkrétan persze európai eredetű amerikai beruházások kapcsán pattant ki és vált egyre erősebbé, amint erről az *American Journal of Comparative Law* hasábjain „Equal Joint Venture Corporations in France” cím alatt olvasni lehet.⁴⁷

Kezdődött azzal, hogy 1967-ben Franciaország olyan jogszabályokat adott ki, amelyek alapján a külföldi kontroll alatt levő francia társaságok beruházásait vagy betársulásait, illetve franciaországi leányvállalatok amerikai anyavállalatainak egy másik amerikai vállalattal való fúzióját, illetve ennek a francia leányvállalatra vonatkozó hatásait a francia állam erős ellenőrzés alá vonta.⁴⁸ Erre 1969. április 24-én az EGK Bizottsága a Római Szerződés 169. § alapján felhívta Franciaországot, hogy 45 napon belül szüntesse be a tagállamok honosai, köztük a „közösségi vállalatok” beruházásait és expanzióját akadályozó elnyújtott ellenőrzési „manővereket”, és jelentse ki, hogy a szóban forgó jogszabályokban az adott beruházások tekintetében megkövetelt bejelentési eljárás merőben adminisztrációs formalitás. Franciaország azonban nem ezt gondolta, hanem azt, hogy a külföldi ellenőrzés alatt levő vállalatok nem élvezhetik

⁴⁷ KOZYRIS, 505. és kk. old.

⁴⁸ Decret No 67-78, 1967. január 27., Journal Officiel, 1967, 1073; Arrêt de 27. 1. 1967, Journal Officiel, 1967, 1074.

a Római Szerződés 58. §-ának kedvezményeit; más szóval, hogy a fentiekben említett *b*) alatti feltételt (a Közösséghez való kötődést) a külföldi ellenőrzés feloldja.

A Bizottság az 58. § szövegére, illetve az Általános letelepedési programra, valamint az Elismerési egyezményre is hivatkozhatott, amelyek csak „valamely tagállam gazdaságával való tényleges és tartós kapcsolatot” követelne meg, sőt a letelepedési program a részvényesek vagy vezető-ellenőrző szervek nemzetiségét a releváns tények közül kifejezetten kivette.⁴⁹

Csakhogy ahhoz, hogy a Bizottság véleménye francia gyakorlattá váljék, a francia jogi transzmissziós gyakorlat szerint kormányintézkedés nem elég, hanem törvényhozási aktusokra van szükség. A *Conseil d'État* korábbi alkotmányossági döntése szerint ugyanis „az utóbb hozott francia törvények a Római Szerződés felett állnak mindaddig, míg a törvényhozás másként nem rendelkezik, mégpedig abból az elvi megfontolásból, hogy a Római Szerződéssel való összhang biztosítása a törvényhozás feladata”.⁵⁰

Ha az EGK Bizottsága a fentiek végett perelné Franciaországot, amit a Római Szerződés 169. §-a szerint megtehet, és amit korábban kilátásba is helyezett,⁵¹ akkor az EGK Bírósága általánosságban volna kénytelen állást foglalni afelől, hogy a közösség területén működő, az egyéb feltételeknek megfelelő, de külső ellenőrzés alatt álló vállalatok is teljes jogú kedvezményezettjei lehetnek-e a vállalatok letelepedésére, beruházásaira és működésére vonatkozó közösségi jogi mechanizmusnak. Eközben az is eldöntendő volna, hogy az Általános letelepedési program – amely a részvényesek és vezető-ellenőrző szervek nemzetiségét mint releváns tényezőt kizárta – mennyiben tekintendő kötelező normatívának. A Római Szerződés 189. §-a ui., amely a közösségi normatívák jogi természetéről szól, a „program” műfaját nem említi, bár az 54. § a letelepedési programot magában a Római Szerződésben meghirdeti, még hozzá úgy, hogy azt a Tanács egyhangúan fogja jóváhagyni, és ez így is történt. A bírósági

⁴⁹ *Általános letelepedési program*, I. cím, *Jogi személyek elismerése* 3. §.

⁵⁰ *Conseil d'État*, 1968. D. S. Jur. 286.

⁵¹ L. Válasz írott kérdésekre c. alatt *Journal Officiel*, CEE, 28/68, 11, C 71/1, 1968.

döntés nemcsak a letelepedési program mégiscsak normatív jellegű természete miatt, nem is csak abbéli törekvésében – ami a Római Szerződésnek is egyik immanens célja –, hogy kritikus esetekben a közösségi jog elsőbbségét védelmezze, amiről fent általános jelleggel már volt szó,⁵² hanem a mögöttes gazdasági érdekekből is bizonynyal a Bizottság véleményének ad helyt. Ez nem is az első ilyen ítélete lenne. A *Costa v. ENEL* ügyben a Bíróság már 1964-ben kimondta, hogy „nemzeti jog és közösségi jog ütközése esetén a közösségi jog az erősebb”;⁵³ ezt az 1969. évi *Farbenfabriken Bayer AG* ítélet még egyszer megerősítette („a nemzeti jogok alkalmazása nem korlátozhatja a közösségi jog, valamint az ennek végrehajtását szolgáló intézkedések érvényesülését”).⁵⁴

⁵² L. IV. fejezet, 78–79. pont.

⁵³ *Receuil de la Cour*, No 6/1964, 1141 (1964) old.

⁵⁴ *Receuil de la Cour*, XV (1969), 1. és kk. old. közli még: *Europarecht*, 4 (1969), 147. és kk. old.

18. §

A VÁLLALAT KÖNNYEBB MOZGÁSÁHOZ AZ EGK-BAN: A BELSŐ TÁRSASÁGI JOGOK HARMONIZÁLÁSA

A HARMONIZÁLÁS JOGI RÁCIÓJA

112. Az EGK dimenzióinak megfelelő vállalati mozgáshoz a Római Szerződés 100. §-a kilátásba helyezi a tagállamok jogának fokozatos harmonizálását mindazokon a területeken, amelyek közvetlenül érintik a Közös Piac funkcionálását, a 220. § pedig ugyanezt a társasági jogra konkretizálva mondja el. A letelepedés liberalizálása és a társaságok kölcsönös elismerése, amiről a fenti 17. § szól, még csak az első társasági jogi természetű lépés ahhoz, hogy a vállalatok közösségi léptékű mozgását egyszerű jogi csatornák szolgálják. A társaságok életét – működését azonban – miután szabadon beléptek egy másik tagállamba, és ott elismerték őket – hat tagállamban hatféle belső társasági jog szabályozza. Ez a nagyfokú tarkaság és sokféle eltérés természetesen számottevő mértékben lassítja, gátolja a vállalatok közösségi méretű mozgását. Az egységes közösségi belpiac a társasági jog területén is egységet igényelne. *Az egység igénye jegyében* születtek azok a normatívák, öt irányelv, amelyeket „Források” cím alatt a fenti 99. pont felsorol, és amelyek belső társasági jogok következő főbb elemeinek harmonizálását indítják meg: nyilvánossági követelmények, a társaság és vezető-irányító szerveknek kötelezettségvállalásai, a társaság semmissége, társaság alapítása, az alaptőke emelése és csökkentése, az egyesülés különböző formái, mérlegbeszámoló, a szervezeti mechanizmus. Mi az így meginduló, ill. részben még megindítható harmonizálás fő sodra, amihez a tagállamok jogát igazítani kell? Íme – a 113. és következő pontokban – a fontosabb jellemzők.

NYILVÁNOSSÁG – KÖTELEZETTSÉGVÁLLALÁSOK ÉRVÉNYE – TÁRSASÁGOK SEMMISSÉGE

113. A Római Szerződés 58. §-ának 2. bekezdésében meghatározott társaságokra vonatkozó *harmonizációs társasági jogi normatívák várható sorozatában ez első irányelv megszületése* elég sokáig vajúdott. A Római Szerződés általános rendelkezései után az *Általános letelepedési program* már 1962-ben konkrét munkálatokat látott szükségesnek ezen a területen.⁵⁵ A Bizottság ugyan már 1964-re kész volt a fenti alcím szerinti tárgyú első irányelvtervezettel, de a Gazdasági és Szociális Bizottságban,⁵⁶ majd pedig az Európai Parlamentben⁵⁷ a tervezetről folytatott vita, ill. a tervezetek többszöri átdolgozása arra vezetett, hogy a Tanács az irányelvet – 6 évig tartó kodifikációs folyamat után – csak 1968. március 9-én tudta végre elfogadni,⁵⁸ és ezzel a nemzeti társasági jogok harmonizálását közösségi normák útján a valóságban is megindítani.

Az első irányelv tárgya (nyilvánosság – kötelezettségvállalások érvénye – társaságok semmissége) látszólag heterogén. Egy valami azonban ezt a hármas kérdéskört nyilvánvalóan összefogja. Mégpedig a harmadik felek nézőpontja; a harmadik felek, általában a lehetségesen érintett „kívülállók” érdeke; egészen pontosan: a konkrét társaságban tulajdonjogilag nem részes tőkefolyamatok, tőkések és hitelezők *érdekének* védelme.

114. Az ilyen értelemben vett harmadik személyek egységes védelmének egyik legfontosabb követelménye egyes jelentősebb társasági jogi folyamatok *nyilvánossága*, a minimális közkontroll kogenciájának harmonizált érvényesítése. Erről rendelkezik az irányelv I. fejezete, miután előbb tagállamonként taxatív felsorolja, hogy az irányelv rendelkezéseit mely belső társasági formákra kell alkalmazni.⁵⁹ Az irányelv a jogi normák absztraktságával abból indul ki, hogy „a nyilvánosság útján harmadik személyeknek

⁵⁵ *Általános letelepedési program*, VI. pont.

⁵⁶ *Amtsblatt*, No 194, 1964. november 27., 3248. old.

⁵⁷ *Amtsblatt*, No 96, 1966. május 28., 1519. old.

⁵⁸ Forrájegyzyékben: *Társasági jogi irányelvek* (1).

⁵⁹ Ezek általában a részvénytársaságok és kft.-k, *Társasági jogi irányelvek* (1), 1. §.

tájékozódni kell tudniok a társaságok lényeges okmányairól, jelentősebb adatairól, azokról a szervekről és személyekről, amelyek és akik a kérdéses társaságokat kötelezettségekkel terhelhetik”.⁶⁰ Az irányelv ezután részletesen és hosszan szabályozza, hogy mi mindenre is kell kiterjedniök a belső jogok nyilvánossági szabályainak.

a) Tárgyi összefüggésekben nézve az irányelv követelményrendszerének egyik síkja a társaságok alapításának és működésének azokat az *elemeit* jelenti, amelyeket kogens jogi parancs útján a nyilvánosság „vízszintje” fölé kell hozni. Ezek az alapítási okmányok (társasági szerződés, alapszabály stb.) és azok módosításai; a vezetési, képviseleti és ellenőrzési jogokkal felruházott személyek adatai; az alaptőke és annak változásai évenkénti állásban is; a mérleg és nyereség-veszteség elszámolás; székhelyváltozás; feloszlás és bírói úton kimondott semmisség; felszámolás befejezése.⁶¹

b) A nyilvánossági rendelkezések egy másik síkja a *szervezeti és eljárási* feltételeket határozza meg. Ezek a nyilvánossági elvárások tényleges funkcionálásának *conditio sine qua non* garanciái. Elrendelik a fenti elemeket tartalmazó minden iratnak kereskedelmi regiszterben való elhelyezését, a regiszter nyilvánosságát, a regiszter köteleességét, hogy harmadik felek kérésére hiteles másolatokat adjon a kért társasági okmányokról, a regiszterben elhelyezett okmányoknak (vagy azok kivonatainak) közlését a tagállamok megfelelő hivatalos lapjában.⁶²

c) Figyelemre méltó követelmény (eddig nem volt ilyen fokban ismert és különösen nem általános), hogy az érintett vállalatok kereskedelmi levelezésében fel kell tüntetni nemcsak a cégjelzést, hanem azt a kereskedelmi regisztert is (a bejegyzés számával), amelyben a vállalatok bejegyezték és jelzett okmányait a nyilvánosság számára őrzik. Nem kevésbé figyelemre méltó az a követelmény sem, amely szerint azokon a kereskedelmi leveleken, amelyek a társaság alaptőkéjét is feltüntetik – gyakori a kisebb és kevésbé ismert cégeknél a nagyobb bonitás hitének keltése végett –, azt is jelezni kell, hogy ezt

⁶⁰ *Uo.*, preambulum.

⁶¹ *Uo.*, 2. § (1.) bek., a-k. pontok.

⁶² *Uo.*, 3. §.

mely részében jegyezték és fizették is ténylegesen be. Több mint érdekes „házi szabályai” ezek az európai dimenziókra animált nemzeti tőkének, kisebb belső cégeknek és tulajdonosaiknak. Rendeltetésük: a kisebbeket is nagyobb mozgásra készíteni és ugyanakkor minden POSSZIBILIS üzletfelet megvédeni a tőkés üzletmenet játékszabályait megsértő messziről – a másik tagállamból – jött ámítók, csalók és sikanírozók ellen. A Közös Piac, úgy látszik, komolyan veszi ezt a dolgát – nem is tehet mást, ha a vállalatok világában – európai méretekre akar jutni, mert az irányelvben megfelelő szankciók alkalmazását is elrendeli azokkal szemben, akik ezt a „levélpapír-etikettet” megsértik, ill. azokban hamis adatokat tüntetnek fel.⁶³

115. A harmadik személyek érdekének védelme a nyilvánossági követelményeken túl biztonságot igényel abban a tekintetben is, hogy a társaságok nevében *eljáró személyek részéről vállalt kötelezettségek érvénye jogilag egyértelmű legyen.*

Ehhez tartozik annak egységes érvényesítése, hogy a jogilag még nem teljes, azaz alakulóban levő társaságok nevében tett kötelezettségvállalások – amennyiben azokat a társaság később nem teszi magáévá – azokat a személyeket kötik, akik a kötelezettségeket vállalták. Az elv – eléggé általánosan ismert – tehát az, hogy harmadik személyek nem lehetnek a társaságon belüli viszonyok rendezetlenségének, anomáliáinak vagy kezdeti felemáságának áldozatai.⁶⁴ Még inkább kifejezésre jut ez az elv a 9. §-nak abban a rendelkezésében, hogy a már megalakult társaság vezető szerveinek kötelezettségvállalásai akkor is kötik a vállalatot, ha azok a vállalat tárgyán kívül esnek. Ugyanez más összefüggésben a 2. bekezdésben úgy hangzik, hogy harmadik személyekkel szemben a vezető szervek jogosultságainak korlátozottságára a vállalat akkor sem hivatkozhat, ha az ilyen korlátozásokat akár az alapszabály, akár későbbi társasági határozat tartalmazza, és ezt megfelelően nyilvánosságra is hozták. A harmadik személyek minél fokozottabb védelme mellett ez a társaságok relatív jogképességének az abszolút jogképesség felé való mozgását is jelenti, méghozzá nem alapszabályi intézkedés,

⁶³ Uo., 4., 6. §.

⁶⁴ Uo., 7. §.

hanem *management-politika* folytán. A management által ily abszolúttá tágítható jogképességnek a 9. § szerint szinte csak egy korlátja van. Az nevezetesen, hogy a vállalat tárgyán kívüli kötelezettségvállalások csak akkor nem kötik a vállalatot, ha azok törvény értelmében nem tartozhattak a vezető szervek hatáskörébe. Az abszolutizált jogképességnek és a külsők érdekvédelmének egy további enyhítése az irányelvnek az a szabálya, miszerint a tagállamok azért lehetővé tehetik a vállalatoknak, hogy bizonyítsák: a harmadik fél tudott arról, hogy *ultra vires* akcióról volt szó; ha ezt a vállalat bizonyítja, a vállalatot a kérdéses kötelezettségvállalás nem köti. A tudomásnak azonban konkrétnek kell lennie, mondja a 9. § 1. bekezdése, az alapszabályok közzétett volta nem számít ilyen tudomásnak.

116. A minimális törvényes előírásoknak megfelelő társaságalapítás természetesen csak akkor garantálható, ha ennek ellenőrzésére valamilyen állami szerv felhatalmazást kap. Ezt a szerepet általában a cégbíróságok töltik be. Miután azonban ez nem minden tagállamban egyformán van így (a holland jog regisztrálás előtti közkontrollt szinte nem is ismer), az irányelv a 10. §-ban ezt a követelményt annyiban próbálja általánosítani, hogy előírja: az alapítási okmányoknak és azok módosításainak minden tagállamban minimálisan közhitelű okirat formáját kell öltetniük. Csak az ilyen eljárásban létrejött okmányok lehetnek alkalmasak arra, hogy integritásuk (akár teljesek, jogilag kielégítő vagy ki nem elégítő tartalmúak voltak) konstans és egyértelműen megállapítható legyen. Ez a feltétele annak, hogy a jogilag elégtelen vagy jogellenes tartalmú okmányokkal működő társaságok *semmisségéről*, ill. megsemmisítéséről lehessen beszélni. A semmisség pedig – mindig csak bírói döntés útján – kimondható, ha az alapítási eljárás szabályait nem tartották be, a vállalat tárgya jogellenes, vagy a közrendet sérti, ha az alapítási okmányok a betéteket, a jegyzett alaptőkét és a vállalat tárgykörét nem tüntetik fel, ha az alapítók ügyleti képessége hiányzott, ha a társulók száma kettőnél kevesebb, ha a belső törvények szerinti minimális tőkebefektetésekre vonatkozó szabályokat mellőzték. Ezekről a semmisségi esetektől eltérő semmilyen más okból sem lehet a társaságokat semmissé nyilvánítani vagy érvénytelennek tekinteni. A semmisség deklarálása jogilag azzal a következménnyel jár, hogy a társaság a

felszámolás állapotába jut. Ez azonban a harmadik felekkel szemben vállalt kötelezettségek és szerzett jogok érvényét nem érinti. Sorsuk a felosztást követő felszámolás általános társasági jogi szabályai szerint alakul.⁶⁵

ALAPÍTÁS ÉS ALAPTŐKE

116/a. Bizonytal nem egészen véletlen, hogy a társasági jog harmonizálásában – a nyilvánossági minimumstandardok általánosítása után – az EGK következő lépése az alapításra és az alaptőkére koncentrálódik. „Itt ugyanis azokról *a biztosítékokról van szó* – írja a második társasági jogi irányelv bevezetése –, amelyeknek már az alapítástól kezdődően védeniök kell a részvényesek és harmadik személyek érdekeit.”⁶⁶ A Bizottság úgy látszik, lépésről lépésre haladva előbb az érdekeket bátyázza körül, és majd csak azután következnek a szervezeti és működési intézmények. A szóban forgó második irányelvet mind az Európai Parlament, mind a Gazdasági és Szociális Bizottság megvitatta.⁶⁷ A végleges bizottsági szöveg 1970. március 9-én készült el, ill. ekkor terjesztette a Bizottság a Tanács elé.⁶⁸ Az irányelv hosszú címében is jelzi, hogy a részvénytársaságokra korlátozódik,⁶⁹ és azokon belül is az említett érdekviszonyok egységes rendezésére. Az indoklás ettől az irányelvtől azt is várja, hogy a későbbiek számára más társasági típusok jogának harmonizálását is könnyebbé teszi.⁷⁰

Az irányelv egyébként elég terjedelmes, 36 általában hosszú §-t számlál, amelyek négy fő kérdés körül csoportosulnak. Ez a négy fő rész – a legtöbb rendelkezés erősen technikai jellege ellenére – egyértelműen kifejezésre juttatja az általuk elérni kívánt célkitűzéseket. Először: az egyre jobban összefonódó piac viszonyai mellett a

⁶⁵ *Uo.*, 11-12. §.

⁶⁶ *Társasági jogi irányelvek (2)*, Indoklás, bevezetés.

⁶⁷ *Társasági jogi irányelvek (2)*, preambulum.

⁶⁸ CCE, Note d'information, 1970. márciusi P-11. szám.

⁶⁹ De ezt az 1. § még külön is kimondja.

⁷⁰ *Társasági jogi irányelvek (2)*, Indoklás, bevezetés.

tőke fokozott igényt támaszt arra, hogy az országhatáron túl tett, társasági jogi lépései (betársulásai, alapításban való részvétel) az egész EGK területén egyenlő biztosítékok mellett mozoghassanak; másodsor: a már megalakított társaság részvényesei biztosak akarnak lenni afelől, hogy a befektetett alaptőke védve van, és különböző akciók útján nem válik fiktív számmá; harmadszor: alaptőke felemelése esetére szükséges a korábbi részvényesi pozíciók védelmét rendezettnek tudni; negyedszer: alaptőke csökkentése esetére a részvényesek egyenlő elbánásra, a hitelezők pedig védelemre tartanak igényt. Nos, az irányelv ezekben az érdekviszonyokban kíván közösségi mértékű harmonizált jogi rendet teremteni.

117. Az *alapítás* folyamatának és jogszerűségének egységes fel-tételrendszeréhez az irányelvtervezet előbb az *alapítási okmányok* minimális tartalmát határozza meg. Ez a szokásos elemek mellett (név, tárgy, székhely, alaptőke) kiterjed a részvények fajainak, a részvényekkel kapcsolatos jogok és korlátozások pontos meghatározásának kötelezettségére, a társasági szervek jogkörének egyértelmű meghatározására, az alapítók személyére, az alapítási költségek mikénti viselésére.⁷¹

Nem pusztán *favor societatis*ről van szó akkor, amikor az 5. § az *Einmanngesellschaft*ot is mindenáron életben akarja tartani, amennyiben részvényeknek egy kézbe való kerüléséhez kifejezetten nem fűzi a felszámolás követelményét; ha valamely nemzeti jogalkotás ilyen esetben a bírói felszámolást el is rendeli, az irányelv ezen is lazít: a kérdéses vállalatnak minimálisan 6 hónapot kell adni ahhoz, hogy a felszámolásra vezető helyzeten változtasson.

Az *alaptőke* mértéke tekintetében a tagállamok minimálisan 25 000 számítási egységnek (SzE) megfelelő tőke jegyzését teszik kötelezővé. A készpénz ellenében jegyzett részvények árát 25%-ban, a nem készpénz betéteket 100%-ban kell befizetni. A nem készpénz betétek értékelésének hivatalos vizsgálók jelentésén kell alapulnia.⁷²

⁷¹ *Uo.*, 2–3. §.

⁷² *Uo.*, 6–8. §.

Az alaptőke megőrzésének védelmében az egyik főszabály nyereség kifizetését tiltja, ha a társaság tiszta vagyona az alaptőke alá süllyed; a másik pedig úgy szól, hogy osztalékot csak tiszta nyereségből lehet fizetni.⁷³ Az alaptőke megőrzése természetesen a részvényesek számára való megőrzést jelent. Igaz, hogy alaptőke nélkül maga a társaság (mint a részvényesektől relatíve elkülönült jogi egység, mint most már az egész nemzetgazdaság és számos szociális, mikropolitikai összefüggés része) is fiktívvé válik. De elképzelhető lenne, elméletileg mindenképp, az is, hogy a vállalat felvásárolja saját részvényeit, és ezáltal mintegy „szocializálja” magát, ami persze az adott viszonyok között a management uralmát jelentené. Van is erre tendencia a fejlett tőkés országokban. Sőt a management-hatalom növekedését és alapjait ma már tudományos tételek is hirdetik. Ilyen például az ismert amerikai jogász-közgazdász *Berle*, aki *Power without Property* (Hatalom tulajdon nélkül) c. könyvében sok tényező, köztük az önfinanszírozás és a szórt részvények egy részének a vállalat részéről való felvásárlása útján egyre nőni látja ezt a nem tulajdonosi hatalmat, amellyel szemben a részvényesek szinte tehetetlenek lennének.⁷⁴ Csakhogy a saját részvény felvásárlása sohasem lehet számottevő, és bizonyos szint felett minden tőkés jogrendszerben per abszolúte tiltott, éppen mert a részvényesek alaptőkéjének veszélyeztetését, a tőkések egyfajta társasági jogi fizetett kisajátítását jelentené. Mindezzel az irányelv is megfelelően számot vetett, és a 17. §-ban kategorikusan kimondja: „A társaság saját részvényeit nem jegyezheti.” Miután azonban a nemzeti jogokban bizonyos elég rugalmas szintig eddig lehetséges volt az „önjegyzés”, ennek korlátozottabb lehetőségét az irányelv is fenntartja, de ehhez kettős feltételrendszert állapít meg. Az egyik egy mennyiségi feltétel. Az nevezetesen, hogy a saját jegyzés nem haladhatja meg az alaptőke 25%-át. Aztán vannak a szervezeti és egyéb garanciális feltételek. Ilyen, hogy a saját jegyzéshez közgyűlési hozzájárulás kell (ezt mellőzni csak a társaságot fenyegető nagy kár esetén lehet, akkor is csak az alaptőke 10%-a erejéig tervezett vásárlások szintjéig), hogy

⁷³ *Uo.*, 12–13. §.

⁷⁴ *BERLE*, 3. és kk. old.

csak teljesen befizetett részvényre vonatkozhat, hogy nem vezethet a társasági vagyonnak az alaptőke szintje alá süllyedésére, hogy a megszerzett saját részvények szavazatra nem jogosítanak, hogy az évi beszámolóiban, mérlegekben részletesen kell róluk szólni stb.⁷⁵

A részvényesek, de még inkább a kívülálló gazdasági alanyok védelmét szolgálja a 16. §-nak az a rendelkezése, hogy az alaptőke nagyobb csökkenése (helyesebben: a társasági vagyonnak az alaptőke szintje alá csökkenése) esetén közgyűlést kell összehívni, amely csak két döntést hozhat: vagy rendet teremt a tényleges vagyoni helyzet és az alaptőke viszonyában, vagy a társaság felszámolását határozza el. A „nagyobb csökkenés” fogalma az egyes tagállamokban más és más, de az irányelv értelmében a továbbiakban 50%-os csökkenés esetén – a fenti következményekkel – kötelezően beáll.

Az *alaptőke felemelésére* vonatkozó szabályok vezérmotívuma szintén a részvényesek eredeti akaratának tisztelete és érdekeik-pozícióik védelme. Ez jut kifejezésre abban, hogy alaptőke felemeléshez a 22. § értelmében közgyűlési határozat kell, kivéve, ha bizonyos szintig ezt a döntést az alapszabály vagy a közgyűlési határozat a társasági szervek hatáskörébe utalja. És ez jut kifejezésre a 25. §-nak abban a rendelkezésében is, hogy korábbi részvényeseknek minden alaptőke-emelésnél az újonnan kibocsátott részvényekre az addigi részvényeik arányában elővételi joguk van. Ez az elv biztosítja annak lehetőségét, hogy a részvényesek korábban élvezett pozíciójukat – azt, amellyel a társaságba beléptek – változatlanul megtarthassák.

Ami most már az *alaptőke csökkentését, leszállítását* – nem a társasági vagyon csökkentését – illeti, a fő szempont: hogyan biztosítani a részvényesek egyenlő elbánását, ill. a külső üzletfelek, általában a harmadik személyek védelmét.

A részvényesek védelmét szolgáló előírásokból jellemzésül itt kettőt emelnék ki. Az egyik a 27. §-ban van, és azt rendeli el, hogy alaptőke-csökkenést csak olyan közgyűlési szótöbbséggel lehet elrendelni, ill. joghatályossá tenni, amely törvény értelmében alapszabály-módosításhoz kell. A másik jellegzetes rendelkezés – a 28. §-ban – abban áll, hogy a közgyűlésnek az egyes részvénykategóriák

⁷⁵ *Társasági jogi irányelvek (2)*, 18–20. §.

körében külön-külön kell határozni, ha az egységes határozat valamely részvényesi kategóriát hátrányosan érintené.

Az alaptőke sok technikai szabálya közül még egy másik szabálycsoport emelkedik ki gazdaságpolitikai vonzatokkal. Nevezetesen a külsők védelme, ill. az az igény, hogy az alaptőke-csökkentés az egész gazdaság funkcionálását ne zavarja. A 29. § szerint a nemzeti törvényhozásoknak biztosítaniuk kell a harmadik személyek alaptőke-csökkentés előtti jogait. Ennek pl. egyik kötelező feltétele, hogy az alaptőke-csökkentés mindaddig hatálytalan, és a részvényeseknek szánt minden kifizetés mindaddig tilos, míg harmadik személyek jogos igényeit a társaság ki nem elégítette.

FÚZIÓK ÉS ÉRDEKVÉDELEM

118. A társasági jog *harmonizálásának* következő lépése a pusztán érdekvédelemből már átlép a társasági élet szervezeti és dinamikai viszonyaiba, bár már ez a harmadik irányelv is – mint címe is mondja – a részvényesek és harmadik személyek érdekvédelmét helyezi előtérbe,⁷⁶ mindazonáltal a fúziók folyamata kapcsán. A fúzió pedig az a társasági jogi mozgásforma, amellyel az EGK európai méretű akciórádiuszhoz akarja a kisebb vállalatokat juttatni. Az egész irányelv mögött tehát ez a dinamikai jelenség lebeg: egy tendencia igenlése és ösztönzése, de azzal az állandó refrénnel: *ceterum censeo* a részvényesek érdekét és a harmadik személyekhez fűződő kapcsolatok rendjét mindig védeni kell.

A Bizottság – az Európai Parlamentben és a Gazdasági és Szociális Bizottságban lefolyt vita után – 1970. június 16-án elkészítette a fúzió-irányelv végleges bizottsági szövegét, amely most, három közösségi szerv helyeslése után, már „csak” a Tanács vétumára és kihirdetésre vár.⁷⁷ Miután a tagállamokkal való kodifikációs érdekegyeztetés általában bizottsági szinten történik, az irányelv hatálybalépése valószínűsíthető. Lévéen azonban a Tanács ebben a

⁷⁶ A teljes címet l. a Forrásjegyzékben: *Társasági jogi irányelvek* (3).

⁷⁷ *Uo.*, Indoklás, bevezetés, ill. az irányelv preambuluma.

kérdésben a jogalkotó szerv, és a Tanács már funkciójánál fogva is képviseleti intézmény, könnyen lehetséges még vita és eltérés a jelenlegi szövegtől, sőt elméletileg az irányelv kihirdetésének elhúzóadását sem lehet kizárni.

Az irányelv a belső fúziók jogának harmonizálására vonatkozik, de készül a nemzetközi fúziókra vonatkozó megállapodás (egyezmény is), és a belső fúziók egységes szabályozásának tapasztalatait a Közösség a nemzetközi fúziós egyezmény előkészítésében messzemenően hasznosítani akarja.⁷⁸

Általánosságban az irányelv a következő érdekekre-értékekre orientál: *a)* a közösségi méretű gazdaság érdeke a fúziókhoz, a nagyobb dimenziók jogi mechanizmusához; *b)* a részvényesek és külsők érdek védelme; *c)* az alkalmazottak érdekvédelme (ez is megjelenik, bár először!). Ezek azok az érdekek és szempontok, amelyek az irányelv hosszú 24 §-át át meg átszövik, ill. a VI. fejezet különféle fúziók szerint képzett technikai struktúráját belülről és tartalmilag meghatározzák.

119. *Fúziók egyáltalán és nagyjából egységes nyugat-európai rendben, ez tehát az első érdekkör.*

a) Ehhez az irányelv először is azt rendeli el, hogy azok a tagállamok is iktassák társasági jogukba a fúzió intézményét, amelyek azt eddig nem ismerték.⁷⁹

Két ilyen fúzió bevezetéséről, ill. egységes szabályozásáról van szó. Az egyik a beolvasztás útján való fúzió (2–18. §), a másik az új alapítás formájában megvalósuló fúzió (7–19. §).

A *beolvasztás útján való fúzió* fogalma az irányelv alkalmazásában: a beolvadó társaság a vagyonát egészében (kötelezettségeit is beleértve, felszámolás nélküli felosztás útján) a fogadó társaságra ruházza, és ennek fejében a beolvadó társaság részvényesei a fogadó társaságtól annak részvényeiben részesülnek; a részvények 10%-a erejéig készpénzszolgáltatás is eszközölhető.

⁷⁸ *Uo.*, Indoklás, bevezetés.

⁷⁹ A fúzió hiányához egyes tagállamokban l. *EEC Note d'information*, 1970. június „P-30” szám „3 Richtlinie zur Angleichung des Aktienrechts” c. anyagát. A fúzió általános bevezetéséhez: *Társasági jogi irányelvek (3)*. Indoklás a 2. §-hoz.

A fúzió szervezeti és döntésmechanizmusbeli garanciái témérdek részletszabályban jelennek meg. Ha csak a fontosabb idetartozó szabályokat emeljük ki, akkor a következőket kell említeni: a fúzióhoz mindkét társaság vezető szerveinek részletes és indokolt tervet kell készíteniük; a fúziós tervet mindkét társaság közgyűlésén 2/3-os többséggel kell jóváhagyni; a fúziós tervet nyilvánosságra kell hozni; a tervben hivatalos vizsgálók útján egzakt értékelés alapján meg kell határozni, hogy milyen mennyiségű részvény ellenében oldódik fel a beolvadó vállalat a másikba; meg kell jelölni, hogy a beolvadó társaság kötelezettségei mely időponttól kezdődően mennek át a fogadó vállalatra, minden részvényesnek minden érdekelt társaságban legkésőbb egy hónappal a fúziós közgyűlés előtt meg kell kapnia a fúziós tervet, a hivatalos vizsgálók jelentését a saját vállalat értékeiről és annak a felajánlott részvényekhez való viszonyáról, a fuzionáló társaságok mérlegeit három évre visszamenőleg; az egyesülési határozatok okmányait (jegyzőkönyveit) minimálisan közokiratba kell foglalni, ha az előzetes bírósági vagy államigazgatási ellenőrzés nem is tartozik érvényükhöz, ill. ilyen ellenőrzést a belső jog nem is követel meg; a beolvadó vállalatok hitelezőinek és kötvényeseinek érdekeit az egyesülés nem sértheti; a vezető szervek tagjai és a hivatalos vizsgálók a részvényesekkel szemben egyetemlegesen felelnek azért a kárért, amelyet nekik a fúzió menetében vétkes magatartással okoztak.

b) Az új alapítás formájában megvalósuló fúzió fogalmát az irányelv 2. §-ra határozza meg. A fogalom lényege: több társaság a maga teljes vagyonát (kötelezettségeit is) egy újonnan alapított társaságra ruházza, és ennek fejében a fuzionáló társaságok részvényesei arányosan az új társaság részvényesei lesznek.

Az új alapítás útján eszközölt fúzió lebonyolítási rendjének szervezeti és garanciális szabályai – a 19. § rendelkezései szerint – mutatis mutandis a beolvadásos fúzió szabályaival azonosak.

120. *A részvényesek és az érdekelt harmadik személyek érdekvédelme* már a fenti szabályokban is világosan tükröződik. További részletezés helyett itt elég csak arra utalni, hogy az irányelv 24 §-a közül 6 nem foglalkozik a részvényesek, ill. a külső érdekelt felek érdekvédelmével.

Érdekes fejlemény, hogy az Európai Részvénytársaságra vonatkozó statútum mellett⁸⁰ ez az irányelv a második olyan társasági jogi, ill. magánjogi okmány, amely az *alkalmazottak kollektíváját* mint egészet a jog sáncain belülre engedi, és a fúzió szabályozásánál bizonyos szintig az alkalmazotti kollektíva érdekeire is figyelemmel van. Többről azonban nincs szó, mint amit a preambulum így fogalmaz: „Elengedhetetlen, hogy a fuzionáló társaságok alkalmazottait a fúzióknak az alkalmazottakat érintő hatásairól tájékoztassák és véleményüket meghallgassák.” Ezt a 6. § ugyan differenciáltabban fogalmazza meg, de az alkalmazottak és munkások tényleges jogosultságait illetően többet nem mond. A nyugati irodalom szeret ugyan *Mitbestimmungsrechtről*, *droit de participation*ról beszélni, de tényleges beleszólásig döntési jogosultságokról itt egyáltalán nincs szó, és az Európa Rt. statútumában is jórészt marginális kérdésekre korlátozódik.

A 6. § 1–2. bekezdése szerint a fuzionáló társaságok vezető szerve az egyesülésre vonatkozó részletes jelentésben elemzi a fúzióknak az alkalmazottakat érintő hatásait (általában a fúzió jogi, gazdasági és szociális összefüggéseit); és ezt a jelentést legkésőbb egy hónappal az egyesülési közgyűlés előtt az alkalmazottaknak és képviselői szervüknek rendelkezésre kell bocsátani. A 3. bekezdés szerint ezt a jelentést a társaság vezető szervének az alkalmazottak képviselői szervével az egyesülési közgyűlés előtt meg kell vitatnia. A jelentéshez az alkalmazottak képviselői szerve írásban is közölheti állásfoglalását, és ennek – a fogalmazás milyen keveset mondóan „finom” – „a fúziós közgyűlésen rendelkezésre kell állnia”. Ebből aztán nyilvánvaló, hogy az alkalmazottaknak és munkásoknak, ha az egyesülés káros hatásai ellen védekezni akarnak, csak a társasági jogi kereteken kívüli politikai harc eszközei maradnak, a sztrájk, az üzemek megbénítása taglalás és egyéb utakon, attól függően, hogy az adott erőviszonyok mit tesznek lehetővé, és az állami, ill. közösségi szervek milyen általános restrukturalizációs intézkedésekkel

⁸⁰ L. lent a 8. §-ban.

próbálnak az adott feszültségen lazítani.⁸¹ Ez maradt tehát abból, amit az irányelvek kapcsán még hivatalos közösségi források is „a munkások érdekvédelmévé” nagyítanak,⁸² holott valójában be kellene vallaniuk, hogy érdekvédelemért a munkásokat ez az okmány is az utcára, ill. a politikai harc színterére küldi.

MÉRLEGEK, GAZDASÁGI BESZÁMOLÓK ÉS NYILVÁNOSSÁGUK

121. Hosszas előkészületek után a Bizottság 1971. november 11-én elfogadta és november 15-én a Tanács elé terjesztette a negyedik társasági jogi irányelvet a mérlegkészítésről és gazdasági beszámolókról, ill. ezek nyilvánossági minimumstandardjairól. *Rendeltetését* a következőkben lehetne összegezni: a tagállamok vállalatainak nyilvánosságra hozott adatai azonos paraméterek szerint készüljenek és összemérhetőek legyenek; ennek egyik látszólag technikai eleme, hogy a mérlegek főbb rovatainak azonos alkalmazását minden tagállamban biztosítsák, és az egyes tételek és értékelések körében ugyanazokat a követelményeket érvényesítsék; a tagállamok közötti vállalati versenynek azt a negatívumát kikapcsolják, amely abból adódik, hogy ugyanazok a típusú vállalatok más-más tagállamban teljesen eltérő adatokat hoznak nyilvánosságra; ezzel a possibili- beruházók jobb tájékozódáshoz jutnak, és a szabad pénzeszközök a tényleges gazdasági helyzeteken jobban ellenőrizhető beruházásokba irányulnak.

122. A terjedelmes – 52 §-ból álló – irányelvtervezet tizenkét fejezete a következő főbb elvek szerint harmonizálja a tagállamok társasági jogának szóban forgó részét.

a) A tagállamoknak *mérlegszabályaikat* úgy kell átalakítaniuk, hogy tartalmazzák azokat a mélységű aktíva rovatokat (be nem

⁸¹ A restrukturálás (üzemek bezárása, fúziók, új iparágak kiépítése stb. útján) a szociális kihatásokig menően persze eléggé előtérbe álló kérdés az EGK gazdaság- és jogpolitikában. (L. ehhez az 1958–60. évi szénkrízissel kapcsolatos fejleményeket.)

⁸² L. *EEC Note d'information* 1970. június „P-30” számában: 1. old.

fizetett részvények, bővítési kiadások, dologi vagyon – ipari tulajdon, épületek berendezések, telkek –, részvények és részvételek más társaságokban, forgóeszközök, követelések, értékpapírok, veszteség) és passzív rovatokat (befizetések részvények ellenében, tartalékalapok, adósságok, évi nyereség stb.), összesen közel száz rovatot, ill. alrovatot, amelyek egységes szabályok szerinti konkrét vállalati alkalmazása az EGK egész területén áttekinthető és összemérhető vállalati mérlegrendszereket hoz létre.⁸³

b) Hasonló mélységű egységesítést tartalmaznak a nyereségek és veszteségek elszámolására vonatkozó rendelkezések is.⁸⁴

c) A részletes ún. értékelési szabályok (*Bewertungsregeln*) közül a fontosabbak: az értékelési módszerekben azok állandóságára kell törekedni; csak a mérleghatárnapon (*Bilanzstichtag*) megvalósult nyereségeket és beállt veszteségeket *lehet kimutatni*; amortizációt mindig számolni kell, akár nyereséggel, akár veszteséggel zár az év; az év zárómérlegének és a következő év nyitómérlegének azonosnak kell lennie.⁸⁵

d) A gazdasági vagy működési beszámoló esetében – többnyire csak általánosan ismert és alkalmazott elvek összegzése mellett – az irányelv főként a nyilvánosságra hozatalra orientál: a kereskedelmi cégbíróságnál való elhelyezésen kívül a sajtóban való teljes publikálás is kötelező.⁸⁶

e) A korlátolt felelősségű társaságok egy részére nézve az irányelv egyszerűbb nyilvánossági követelményeket támaszt (csak egyszerűsített mérleget kell publikálniok, beszámolót nem, mérlegindoklásuk is rövid lehet stb.). Ilyen kedvezményt azonban csak az évi 2 millió számítási egység (SzE) forgalmat vagy 100 fő alkalmazottat meg nem haladó kft. kaphat.⁸⁷

⁸³ *Társasági jogi irányelv (4).*

⁸⁴ *Uo.*, 19–24. §.

⁸⁵ *Uo.*, 28. §.

⁸⁶ *Uo.*, 43–47. §, a sajtó alatt azt a nyilvános sajtóorgánumot kell érteni, amely – a belső jogok szerint – ebből a szempontból a vállalat hivatalos lapjának minősül (44. §).

⁸⁷ *Uo.*, 48–51. §.

A VÁLLALATOK SZERVEZETI STRUKTÚRÁJA, A VEZETŐ SZERVEK JOGOSULTSÁGAI ÉS KÖTELEZETTSÉGEI, A MUNKÁSRSZÉSVÉTEL KÉRDÉSEI

123. 1972. szeptember 27-én a Bizottság sok ellentét és kompromisszum után a Tanács elé terjesztette a társasági jog harmonizálásának legneuralgikusabb irányelvét: a részvénytársaságok szervezeti struktúrájáról és a vezető szervek jogállásáról. Ebben a kodifikációs munkálatban *három súlyosabb neuralgikus góc* volt a vita és a nézeteltérések magva. Növekvő súlyuk sorrendjében haladva a következők: *a) A német rendszerű hármas tagolású szervezeti struktúra (közgyűlés, felügyelőbizottság, igazgatótanács), avagy a francia-holland-angol rendszerű kettős tagolás (közgyűlés, igazgatótanács) legyen a közösségi jog jövőbeni modellje. b) Milyen méretűre szabják a management, a technokrácia hatalmát a tulajdonosokkal szemben és fordítva? c) Mi legyen és milyen méretű legyen a munkás-alkalmazotti képviselő a vállalatvezetésben? Az első kérdésben nemzeti jogi berögzőtségek rivalizáltak, amelyben a saját rendszer feladásához még bizonyos kézenfekvő szervezési racionálék is nehezen belátható érveknek bizonyultak. A második kérdésben a „management hatalom versus csak jövedelmet váró részvényes” című divatos teóriák konkretizálásáról volt szó. A harmadik kérdésben a jelenkori kapitalizmus egyik legnagyobb ellentmondása: mi legyen a munkás és alkalmazotti tömegek szerepe most már a közösségi jog távolabbi perspektívájában? Hiszen erre nem figyelemmel lenni még a mégoly erős és koncentrált nyugat-európai nagytőke sem tud.*

124. A 65 §-t számláló irányelvből alább azokra a megoldási kísérletekre összpontosítanám a figyelmet, amelyek a szóban forgó három neuralgikus problémával birkóznak.

Ami ebből a *szervezeti struktúrát*, mintegy a jövőbeni nyugat-európai részvénytársaság „alkotmányát” (*Verfassung der Aktiengesellschaften*)⁸⁸ illeti, az irányelv – miután a hosszú preambulumban

⁸⁸ Vorschlag einer 5. Richtlinie zur Harmonisierung des Aktiengesellschaftsrechts, Informatorische Aufzeichnung der Kommission der EWG, 1972. október. P. 43, I. old.

hosszasan szembesíti a két említett szervezeti modellt – a következőket szögezi le: az európai méretű vállalkozás beruházói (tulajdonosai inkább!, M. F.) érdekei szükségessé teszik, hogy a közgyűlés mellett a részvényeseknek legyen olyan szervük, amely mobilisan és kötelességszerűen nyomában van az Európa-szerte beruházott anyagi erőnek; ha ez nincs, a beruházások, különösen a kis részvényesek nemigen vállalkoznának hazájukon túli operációkra, mert szinte minden „rálátási” garanciát elveszítenek pénzükre nézve, és ez – végső hatásában – akadályozza a „gazdasági erők” európaizálását. Mindezekért az irányelv elrendeli, hogy a tagállamok belső jogukban a részvénytársaságok szervezetét illetően három szerv létesítését írják elő; ezek: *a)* a felügyeleti szerv által összeállított operatív gazdálkodó és a társaságot képviselő vezető szerv; *b)* a közgyűlés által választott és az operatív vezető szerv tevékenységét ellenőrző és főbb vonalaiban meghatározó felügyelő szerv; *c)* a részvényesek közgyűlése.⁸⁹

125. *A vezető szervek hatalmi jogosultságainak megoszlásában a működőképesség és rugalmasság mellett – pro-managerializmus ide vagy oda – a hangsúly „für alle Falle” a részvényesek jogainak és érdekeinek beható körülhatárolásán és védelmén van. Ez jut már kifejezésre a felügyelő szerv erős hatalmának általánosításában akkor is, ha sokak szerint a felügyelő szerv és tagjai is jórészt a manager-réteghez tartoznak. Bár igaz, hogy a döntő jellegű gazdasági ügyekben a felügyelő szerv hozzájárulását be kell szerezni, és a felügyelő szerv sok kulcskérdésben a döntő hatalmi szerv, az mégis a közgyűlés függvénye, a részvényesek szerve, tagjait a „választók” bármikor meneszthetik, általában pedig behatóan szabályozott felelősséggel tartoznak a részvényesekkel szemben.⁹⁰ A tulajdonosi érdekvédelem a továbbiakban a legrészletesebben éppen abban a részletességben jut kifejezésre, ahogy a részvényesek és a közgyűlés jogait és szerepét az irányelv részletezi: kb. háromszor olyan terjedelemben, mint amilyent az egész szervezeti felépítésre általában szentel.⁹¹*

⁸⁹ *Társasági jogi irányelv 5, Preambulum, 2. és kk. §.*

⁹⁰ *Uo., 3–21.*

⁹¹ A §-ok száma (22–47. §) nem sokkal több, egy-egy § azonban többszöröse az előző §-ok szabályanyagának.

Amit ebből a pro-tulajdonosi szabályozásból még ki kell emelni, az a finánciókének való sajátos társasági hátrálás most „európaisított” amerikai intézménye: a *proxy*,⁹² „európaisíttóságon” ezúttal ezt a nevet, főleg azonban azt a növekvő jelentőséget kell érteni, amelyet e körben a gyakorlat mellett most a közösségi jogi szabályozás is megvalósít. „Különösen fontos a részvényesek szavazati jogának az a javasolt új szabályozása, írja a Bizottság, amelynek keretében a szavazati jogokat a társaság igazgatótestületére vagy bankokra lehet bízni.”⁹³ Lényege tehát, hogy a részvényesek megbízhatják „bankjait” – többnyire azokat, amelyeknél részvényeik letétben vannak –, hogy teljes hatalommal képviseljék őket a közgyűléseken.⁹⁴ Bár ez a képviselő bárkire⁹⁵ átruházható, ezért aztán a management is törekszik ezen az úton nagyobb hatalomhoz jutni, a valóságban nagyobb részt a bankok vannak ebben a pozícióban. Könnyű belátni a bankok hatalmi pozíciójának szervezeti jogi forrását. Egy-egy bank akár több ezer vállalatra nézve lehet ilyen „vezérképviselő”, „részvényesi” pozícióban. Bár elvben minden vállalatra az adott vállalatra vetített legjobban felfogott részvényesi érdekeket kell a banknak képviselnie, az ezernyi vállalat érdekei a bank mérlegelésében mintegy egy asztalra, egy keverőbe kerülnek, és ha akarna, se tudna a saját stratégiai érdekeinél jobb megoldásokhoz jutni. Ebben csak az korlátozza, hogy a stratégiai érdekeket különböző tényezők mellett az a törekvés is behatárolja, hogy a proxy-megbízásokkal nem akarja más „sáfárok” javára elveszíteni, ill., hogy a képviselt vállalatok további funkcionálása és ilyen értelmű képviselője a nagy szaldóban a bankoknak is érdeke, hiszen azok az értékek, amik végül a bankok komputerizált számlabirodalmába vagy széfjeibe vándorolnak, végül is lent a vállalatban, a munkapadnál születnek. Ez azonban nem jelenti azt, hogy

⁹² Az amerikai jogban betöltött szerepéhez I. LATTIN (különösen: *Voting by Proxy and its Importance in Contest for Control* c. részt, 306. és kk. old.); LATTIN könyve a legáltalánosabban használt társasági jogi kézikönyv az USA-ban, M. F.

⁹³ Ilyenként való bevezetéséhez l. a Bizottság nyilatkozatát a fenti 88. jegyzetben jelzett dokumentum 2. oldalán.

⁹⁴ *Társasági jogi irányelv* 5, 27–28. §.

⁹⁵ *Uo.*, 28. §, I. bek. („Sofern sich jemand (kiemelés tőlem, M. F.) öffentlich erbetet, die Vollmacht des Aktionars einzuholen und für ihn einen Vertreter zu bestellen...”).

a stratégiában nem kerül sor – nagyon is gyakran – egyes pozíciók feladására, ebben az összefüggésben: valamely vállalat tudatos felszámolására irányuló „képviseletre”.

126. A tőkés magántulajdonon alapuló hatalomnak ebben az X-edik hatványra absztrahált formájában sem tudott a kapitalista társasági jog nem eljutni a munkapadhoz, a vállalati és gazdasági élet fő tényezőjéhez: a *munkásokhoz és alkalmazottakhoz*. Mit gondoltak erről a közös piaci jogalkotók? Különösen miután egyes tagállamokban a *Mitbestimmung*, ill. *participation* bizonyos formáit már kénytelenek voltak elfogadni (nem véletlen, hogy Franciaországban éppen az 1968. évi forradalmi jellegű válság következtében), és az Európa Rt. statútumában az EGK szintjén is már számot kellett vele vetni.⁹⁶

A Bizottság igazában nem ment tovább az egyes belső jogokban ismert megoldásoknál, és keretszabályaival, úgymond, nyitva akarta hagyni a kaput a belső intézmények továbbfejlesztéséhez; azt azonban – a közös piaci méretű vállalati mozgás túlzott divergálásából adódó nehézségeket elhárítandó – szükségesnek tartotta, hogy az 500 alkalmazottnál nagyobb kapacitással működő vállalatokban e téren egységesen érvényesüljenek bizonyos minimumstandardok.⁹⁷ Ennek lényege, hogy az alkalmazottak érdekvédelmét nem „volna szabad” az operatív vezetőség (igazgatóság) és az alkalmazottak érdekvédelmi szervei közötti harc síkján „kumulálni”, a felügyelő szervben kellene felfogni az alkalmazotti érdekek és erők felfogható részét, miközben „az igazgatóságban való részvétel felelősségével nem kellene őket terhelni”.⁹⁸

Az irányelv ezek után *két modell* vagylagos bevezetését írja elő a tagállamoknak. *a)* Az egyik szerint az 500 alkalmazottnál többet foglalkoztató vállalatoknál a felügyelő szerv tagjainak 1/3-át a munkavállalók delegálják, 2/3-át a részvényesek közgyűlése választja. A tagállamok jogalkotása azt is lehetővé teheti, hogy a közgyűlés által választható 2/3 egy részét a „közérdeket képviselő” valamilyen más

⁹⁶ L. alább 147–148. pont.

⁹⁷ A Bizottságnak ezt a koncepcióját 1. a fenti 88. jegyzetben jelzett dokumentumban, 3. old.

⁹⁸ *Uo.*, 3. old.

testület állítása.⁹⁹ b) A másik modell szerint a felügyelő szerv mintegy „önfenntartó” (*selfperpetuating*) intézmény lenne: tagjait saját maga „hívná be” saját magához (a rotációs idő 6 év); a részvényesek közgyűlése és a munkavállalók viszont – a vállalat, a részvényesek és az alkalmazottak érdekeire hivatkozással – bármelyik kooptált taggal szemben vétót emelhetnének; a kooptálás ilyen esetben csak akkor hatályosulna, ha a vétót valamely erre kijelölt „független közjogi szerv alaptalanná minősíti”.¹⁰⁰

Nem kell különös érvelés annak belátásához, hogy az 1:3 – ha kritikus probléma szavazattal való eldöntéséről és antagonisztikus munkás-tőkések ellentétéről van szó – annyi mint az 1:∞ (egy per végtelen), tehát semmi. Tőkések apologetikus szemléletben jó viszont ahhoz, hogy a tőke a stratégiaileg „leadható” pozíciók feladását vagy megosztását előnyösen reklámozza, mondván, íme, társasági jogi partnerré, közénk valóvá (*Sozialpartner*) tettük a munkásságot, és ez igazában már nem is kapitalizmus. Senki sem gondolja azonban komolyan, a tőke oldalán sem, hogy ezzel a kapitalizmus átugorta saját árnyékát. A munkásosztály különböző szervezetei, főleg a szak-szervezetek természetesen – a tapasztalatok ezt mutatják – éltek a részvételi joggal ott, ahol ilyen lehetőségek a belső jogok szerint már ismertek, használták ezt az eszközt is politikai és gazdasági harcukban, de sohasem hitték, hogy ezáltal valamiféle szocializmusba jutottak, vagy hogy ezáltal a kapitalizmus elleni harc feleslegessé vált.

⁹⁹ *Társasági jogi irányelv* 5. 4. §, 1., 2. bek., ill. a 88. jegyzetben jelzett dokumentum 2. oldala a „közérdeket képviselő” külső intézményhez.

¹⁰⁰ *Társasági jogi irányelv* 5. 4. §, 1., 3. bek.

19. §

AZ EURÓPAI NAGYVÁLLALAT (SOCIETAS EUROPAE, EURÓPA RT.) – A NYUGAT-EURÓPAI GAZDASÁGI INTEGRÁCIÓ ÚJ JOGINTÉZMÉNYE

AZ EURÓPA RT. SZÜLETŐBEN

127. Minden eddig vázolt Európa-jogi vállalati intézmény, közösségi jogalkotási lépés vagy elképzelés célja és lényege abban állt – és ebben vált részben önmaga is részévé a közösségi szintű társasági jognak vagy az ún. Európa-jognak, vagy közösségi jognak –, hogy a nemzeti jogrendszerek szerint képzett jogi egységek közösségi méretű mozgását lehetővé tegye, illetve elősegítse. Ezek az egyes nemzeti jogok szerint képzett egységek azonban ezt a nemzeti jogok szerint tételezett nemzeti hovatartozásukat a szóban forgó liberalizáló közösségi jogalkotástól nem veszítették el és nem is veszíthetik el mindaddig, amíg az érintett jogterületek tagállamonkénti eltérése egy bizonyos minimális kritikus szint alá nem süllyed; ha ez is bekövetkezik, akkor létrejött az ún. gazdasági jogi belpiac is; ez azonban még messze van. A nemzeti társasági jogok ilyen értelemben vett integrálódásának vagy európaizálódásának lassú, de mégiscsak működő folyamata a másik oldalon, úgy látszik, kiegészül egy másik folyamattal. Ez pedig abban áll, hogy nemcsak közösségi jogi eszközök *útján* történik valami (mint pl. a szabad letelepedés, elismerés, belső jogok közelítése), hanem *ami* történik, az mindjárt önmaga is közösségi szintű jogintézmény. Ilyen az európai kartelljog¹⁰¹ és a társasági jog keretében ilyen a *Societas Europae (SE)*, vagy más néven

¹⁰¹ L. alább VII. és VIII. fejezet.

az európai részvénytársaság (Európa Rt.) statútuma és a nemzetközi (európai) társasági fúzióról készülő egyezmény. Miután az utóbbi még nem kész,¹⁰² a továbbiakban álljon az *SE* a figyelem központjában. Az *Európa Rt. a maga Európa-jogi struktúrájával* a gazdasági integráció képletének leginkább megfelelő jogi instrumentum: létrehozza az olyan részvénytársaságot, amely – mint látni fogjuk – semmiben sem kötődik a nemzeti jogokhoz, közvetlenül hatályosuló közösségi szintű normarendszer, az egész Közös Piac az otthona, mind eredetét, mind működési jogosultságait, mind ellenőrzési mechanizmusát, mind pedig funkcióját illetően.

128. Ez a jogi nívó is kifejezője természetesen valami tartalmi meghatározónak, amit nem nehéz megtalálni, mert az EGK gazdaság- és versenypolitikájában pontosan néven nevezi. Arról van szó, hogy az EGK vezető szervei és teoretikusai szerint a nyugat-európai gazdaságban általában is szükség van a jelenleginél nagyobb koncentrációra, és egyes iparágakban az amerikai méretű óriásvállalatok kialakulása is kívánatos, részben a növekvő tömegfogyasztási igények kielégítése, részben a nem európai világmonopóliumokkal való *sikeres gazdasági verseny érdekében*. Miután erről fent már volt szó,¹⁰³ itt elég egy-két nyitányszerű momentumra utalni. „A nagyság a fennmaradás kulcsa”, hangzik *Agnellí*nek, Európa legnagyobb autóiipari cégének, a FIAT főrészvényesének és elnökének már idézett megállapítása. Ő is Amerika kihívásával, a termelőeszközök mai feltételeivel, az ebből adódó koncentráció folyamatával és a verseny igényeivel magyarázza tételének igazát.¹⁰⁴ Amiről tehát ezek szerint az *SE*-ben végső soron szó van, az az európai „kis” nagytőke harca az amerikai „nagy” nagytőkével a fennmaradásért és jobb gazdasági pozíciókért, a fejlettebb technikáért és a piacokért, végül is a profit növeléséért.

129. Az Európa Rt. statútumának megvalósulásáig maga az *Európa Rt. gondolat is sok probléma tisztulása útján* vált csak jogalkotói

¹⁰² Az *Általános beszámoló 1970.* szerint (54. old.) a kodifikációs kormányzati bizottságának a tervezetet 1971-ben kellett volna a Bizottság és a Tanács elé terjesztenie; 1. még SCHWARTZ (1), 121-123. old.

¹⁰³ L. fent III. fejezet, 73. pont.

¹⁰⁴ Fent II. fejezet, 27. pont.

programmá. A probléma érlelődési folyamatának csak néhány átfogóbb kérdését érinteném.

A Római Szerződés 100–101. szakaszai, mint már utaltam rá, előírják, hogy a Közösség Tanácsa a Bizottság javaslatára egyhangú határozattal kibocsátja irányelveit a kereskedelmi és társasági jogi jogterületek harmonizálásáért. A kérdéses szakaszok nem említik közvetlenül a kereskedelmi jogot és a társasági jogot. Arról rendelkeznek, hogy harmonizálni kell azokat a jogterületeket, amelyek a Közös Piac funkcionálásával közvetlenül összefüggnek. A szerződés számos más rendelkezéséből, mindenekelőtt a már idézett 220. §-ból folyik, hogy ez a társasági jogra is vonatkozik. Európa Rt.-ről azonban sehol sincs szó a szerződésben. Volt olyan vélemény, miszerint a vállalatok letelepedésének és szabad mozgásának kérdését jogilag megoldottnak lehet tekinteni, ha létrejön egy-egy egyezmény a kereskedelmi társaságok letelepedéséről, azok egyesüléséről, valamint az elismerésről, illetve ha megindul a belső társasági jogok harmonizálása, aminek eddigi fejleményeit a fenti 18. § tárgyalja. Hamar világossá vált azonban, hogy az út lassúbb az elképzelnél, és a tényleges integrációhoz addig is szükséges valamilyen mobilis európai társasági jogi forma, míg a belső jogok harmonizáltsága bekövetkezik. Egyre erősödött a meggyőződés, hogy a harmonizált társasági jognak egyik legígéretesebb komplementer intézménye egy európai nagyvállalati státútum lehet. A piac egysége és a vállalatok jogi formáinak egysége, különösen ezen a nagyvállalati szinten – írja *Groebe*n – természetes párhuzammá vált (*ist zur Selbstverständlichkeit geworden*). Ő mondja továbbá, hogy nem képzelhető el európai méretű gazdasági kooperáció, nagyvállalatok közös tőkepolitikája, racionalizálása, a termelés fejlesztése, ha minden nagyobb dimenziójú lépés a nemzeti jogok korlátaiba ütközik.¹⁰⁵

Voltak persze más természetű, tulajdonképpen ellenkező töltésű gazdaságpolitikai nehézségek is. Az egyik mindenekelőtt az, hogy az egyes tagállamok mennyiben engedjék át nemzetgazdaságukat a nagytóke endogén racionális mozgásának, ill. mennyiben alkalmazzanak változatlanul protekcionista gazdaságpolitikát. Mint nagy

¹⁰⁵ GROEBEN (1), 1. old.

cseppben a tenger, jól látható ez a probléma a FIAT–Citroen, ill. a korábbi Machine Bull–General Electrics ügyekben. Mindkét esetben arról volt szó, hogy külföldi nagy és tőkeerős vállalatok anyagi és technológiai ráfordításaik előnyével kényszerházasságra készítették a kevésbé versenyképes szóban forgó két francia vállalatot. A francia kormány mindkét esetben sokáig próbálta a külföldi „beavatkozást” különböző eszközökkel kivédeni. Mint ismeretes, végül is mindkét esetben engedett, és kompromisszumokra került sor. Érdekes egyébként, hogy mint látni fogjuk (130.), az Európa Rt.-re vonatkozó egyezménytervezet gondolatát Franciaország vetette fel és terjesztette elő formálisan is a Közös Piac szerveinél.

További gazdaságpolitikai nehézségek között szerepel az a fent már tárgyalt (111.) francia felfogás, miszerint a Közösség területén működő külföldi részvénytársaságok ne részesedjenek a tervezett társasági jogi egység előnyeiből; azok mozgására továbbra is az egyes tagállamok nemzeti jogai legyenek irányadók.

Számottevő nehézséget okozott az a körülmény, hogy az alkalmazottak és munkások bizonyos részvételi jogosítványai a részvénytársaságok és vállalatok igazgatásában mások, és mások az egyes tagállamok *lege lata* jogában. Emögött természetesen számos nemzeti, történeti, az osztályharcral közvetlenül összefüggő tényező áll. Az ún. *Mitbestimmungsrecht* eddig csak Németországban volt ismeretes. Legújabban az 1968. évi francia politikai válság egyik megoldási manővere volt a francia kormány részéről, hogy bizonyos részvételi jogokat nyújtott a dolgozó kollektíváknak. Így is kérdéses volt, a vélemények megoszlottak, hogy ez a problematika egyáltalán része-e a társasági jognak. Végül az a nézet kerekedett felül, hogy igen. Egy olyan Európa Rt. statútum, amely ezt a problémát mellőzi, aligha ment volna keresztül a Gazdasági és Szociális Bizottságon és a Közgyűlésen (Európa-parlamenten), ahová a Római Szerződés 54. és 100. §-a értelmében ilyen normatívatervezetét be kell vinni, és ahol a politikai pártok és a szakszervezetek képviselve vannak.¹⁰⁶

Komoly gazdaságpolitikai kérdés volt annak eldöntése, hogy a társulás milyen szintjén levő vállalatok lehetnek az Európa Rt.-re

¹⁰⁶ Római Szerződés, 137–138., 193. §.

vonatkozóan tervezett egyezmény alanyai. Az vitán felül állt, hogy csak bizonyos tőkeerőn felüli gazdálkodó egységek számára kívánják ezt az utat megnyitni. A határok megvonása azonban nem volt egyszerű. Franciaországban a részvénytársaságok jó része viszonylag kis tőkekoncentrációval működik. Míg a Német Szövetségi Köztársaságban a részvénytársaságok tőkeereje számottevően nagyobb. Az 54 000 nyugatnémet korlátolt felelősségű társaság átlagolt tényleges alaptőkéje is eléri a félmillió márkát, míg a 2500 részvénytársaság átlag alaptőkéje 18,4 millió márkára rúg. A francia korlátolt felelősségű társaságok többnyire alacsony tőkekoncentrációval működnek, és a részvénytársaságok tekintetében is csak a legújabb részvénytársasági törvény emelte a minimális alaptőkét általában 500 000 frankra, de 100 000 frankos alaptőkét is megenged, ami lényegesen kevesebb, mint a nyugatnémet korlátolt felelősségű társaságok átlag alaptőkéje.¹⁰⁷ Nyilvánvaló tehát, hogy a tervezett egyezményben meg kellett valami módon határozni azoknak a gazdálkodó egységeknek a körét, amelyek az egyezmény alanyai lehetnek. A vonalat csak magasan lehetett meghúzni.

Nem kis jogi probléma a tervezett egyezménynek a nemzeti jogokba való transzformálása. Kezdetben az volt az általános felfogás, hogy a statútum államközi szerződés formáját kell öltse (mint alább a 130. pontban látható, ez a nézet megváltozott). Ez a szerződés vagy megtestesíti magát az egész egyezményt, vagy a szerződés mellékletét képezi, amelyet a tagállamok a szerződés alapján tartoznak jogrendszerükbe iktatni. A tagállamok alkotmányjogi előírásai e tekintetben megoszlanak. Franciaország, Belgium, Hollandia és Luxemburg alkotmányjogi elvei szerint a nemzetközi szerződések közvetlenül érvényesülő jogforrásoknak minősülnek. Olaszországban és a Német Szövetségi Köztársaságban viszont az ún. transzmisszióelv van hatályban. Ez azt jelenti, hogy belső ratifikálás után a kérdéses egyezmény belső joggá válik, ami alkotmányjogi megfontolások szerint belső jogi intézkedéssel hatályon kívül is helyezhető. A problematikára az államközi szerződésnek közvetlenül kell majd rendelkezést tartalmaznia.

¹⁰⁷ GROEBEN (1), 4. old.

Különleges feladatnak számított az egységes egyezmény alapján egységes bírói gyakorlat biztosítása. Kézenfekvő, hogy az egyezmény értelmezésére végső fokon a Közösség Bírósága kapjon felhatalmazást. A szakirodalom egységesen ilyen megoldás mellett foglalt állást. Az értelmezés során lehetséges jogalkotás, jogformálás annál is inkább felmerül, mert sem örökre szóló, sem minden részletre kiterjedő egyezmény nem áll a szakirodalom véleménye szerint a dolgok érdekében. Nem beszélve arról, hogy a körülmények, a különböző gazdasági tényezők az idők során változnak, és a gazdasági reáliák dinamikus fejlődésével számolni kell; ezzel szemben az egyezmény rögzített szabályainak statikája áll; az ellentmondás feloldására – kivéve természetesen az így nem eszközölhető módosításokat – csak a gyakorlat lehet hivatott. A Bíróság 2 formában és 2 úton járulhat hozzá a gyakorlat alakításához. A formák egyike az értelmezés, a másik pedig a joghézagok kitöltése. Az utak pedig a következők: az egyik, hogy az Európai Közösség Bírósága szerződéses kikötés alapján jár el valamilyen konkrét ügyben, a másik pedig, hogy a nemzeti jogorvoslati fórumok kimerítése után *ex lege* (az egyezmény felhatalmazása alapján) utolsó fórumként állást foglal a tervezett egyezmény értelmezése és hézagainak betöltése kérdéseiben, mintegy a Római Szerződés 177. szakaszában körvonalazott ún. előzetes döntések formájában.

130. Ami a statútum előkészítésének *rövid kronológiáját* illeti, a gazdaság és tudomány különböző körei már 1959–60-ban felvetették valamilyen egységes társasági forma gondolatát. Maga a Bizottság 1964-ben kezdett a kérdéssel foglalkozni. Döntő lökést az ügynek a francia kormány adott, amikor 1965. március 3-i jegyzékében konkrétan felvetette és megfogalmazta: az EGK és a kormányok előkészítésében a tagállamok parlamentjei útján hirdettessék ki az egységes társasági jogi törvény (*loi uniforme*) az Európa Rt.-ről. 1966. április 22-én a Bizottság megvizsgálta, hogy a javasolt Európa Rt. statútum milyen jogi formában analizálandó, és úgy döntött, hogy a közösségi jogi mechanizmust részesíti előnyben. Ez azt jelenti, hogy nemzetközi egyezmény helyett, amit a francia javaslat is jelentett volna, a Tanács rendeletként fog megjelenni. A Bizottság megbízásából 1966 végén a rotterdami *Sanders* professzor – nemzeti szakértők

közreműködésével – benyújtja az Európa Rt. statútumának előzetes tervezetét, amely a jogforrási forma tekintetében még a nemzetközi egyezmény elve alapján állt. Munkabizottsági és más észrevételezések után a Bizottság 1968-ban a Tanácstól felhatalmazást kap a kodifikáció gyorsítására és befejezésére. A Bizottság elhatározza, hogy most már elkészíti saját tervezetét. Felkéri a párizsi *Lyon-Caen* professzort, hogy adjon szakértői véleményt az alkalmazotti részvétel megoldásához, amit a Gazdasági és Szociális Bizottság, valamint más fórumok útján az érdekelt felek vitájára bocsát. 1970. június 30-án a Bizottság elfogadás és kihirdetés végett átadja a Tanácsnak az „Európa Rt. statútumára vonatkozó tanács-rendelet tervezetét”, miután azt 1970. június 24-én a maga részéről elfogadta. 1970. június 9-én tárgyalja a Tanács a *Werner-jelentést*, amelyben a statútum elfogadása a teendők első fokozatában szerepel.¹⁰⁸ A jogforrási alapot, azaz a felhatalmazást a tanács-rendeleti formához a Bizottság végül is a Római Szerződés 235. §-ában állapította meg. Ez általánosságban felhatalmazza a Tanácsot, hogy a Közös Piac célkitűzéseire szükséges akciókat a Tanács – a Bizottság javaslatára, a közgyűlés konzultálásával – akkor is tegye meg, ha az adott kérdésben a Római Szerződés specifikált felhatalmazást nem tartalmaz. A Bizottság pedig úgy látta, hogy „a Közös Piac funkcionálásához, a gazdasági unió fejlődéséhez szükséges a Közösség célkitűzéseiből fogant és az integráció igényeinek megfelelő vállalati forma; e formának túl kell haladnia a Közösségen belüli jogi és pszichológiai határokat, miért is a nemzeti jogrendszerektől elkülönült struktúrának kell lennie”.¹⁰⁹

AZ EURÓPA RT. STATÚTUMRÓL ÁLTALÁBAN

131. A statútum *rendszeréről* szükséges áttekintés rövid lehet. A statútum a preambulum után 284 §-ból és egy függelékből áll. A 284 § XIV címre, ezek váltakozó számú fejezetekre és alfejezetekre

¹⁰⁸ A kronológiához l. *Európa Rt.*, 1. old., *Általános beszámoló 1970*, 54–55. *Europäische Aktiengesellschaft*, Note d’Information, 29/1., Brüsszel, 1970. június 1–2., *Sanders-tervezet*, bevezetés.

¹⁰⁹ *Európa Rt.*, preambulum, *Általános beszámoló 1970*, 54–55. old.

tagolódnak. Ebből és az alul jegyzetben¹¹⁰ közölt belső struktúrából megállapítható, hogy *kódexnyi méretű átfogó szabályozásról* van szó, amely a belső jogokra való utalás nélkül önmaga akar forrása lenni az Európa Rt.-vel kapcsolatos minden kérdés megoldásának. A vitás kérdések megoldásának forrása – értelmezés vagy joghézag betöltésével a Közösség Bíróságának ilyen értelmű jogfejlesztő tevékenységével – mindig csak a statútum lehet, amely a 284. § szerint „minden részében *kötelező és a tagállamokban közvetlenül hatályos*”.

¹¹⁰ Fejezetmélységig ez a struktúra a következő képet nyújtja (római számok a címetek, az arab számok a fejezeteket jelölik, zárójelben a cím paragrafusszámai);

I. Általános szabályok (1–10. §).

II. Alapítás: 1. Általában, 2. Alapítás egyesülés útján, 3. Holding alapítása, 4. Közös leányvállalat, 5. Nem közös leányvállalat alapítása (11–39. §).

III. Alaptőke – részvények és a részvényesek jogai: 1. alaptőke, 2. részvények és a részvényesek jogai, 3. kötvények (40–61. §).

IV. Szervek: 1. igazgatótanács, 2. felügyelőbizottság, 3. az igazgatótanács, a felügyelőbizottság és a fő részvényesek jogai, 4. közgyűlés, 5. a vezető szervek ellenőrzése (62–99. §).

V. A munkavállalók képvisellete: 1. az Európai Üzemi Tanács, 2. a konzern üzemi tanácsa, 3. a munkavállalók képvisellete a felügyelő bizottságban, 4. a munkafeltételek szabályozása (100–147. §).

VI. Számadás: 1. Általános szabályok, 2. Az éves beszámoló tagolódása, 3. Az évi zárás értékelése, 4. Beszámoló mellékletei, 5. A helyzetjelentés tartalma, 6. Számadás konzernben, 7. Számvizsgálók és tevékenységük, 8. A beszámoló és helyzetjelentés jóváhagyása, nyereségfelhasználás, nyilvánosságra hozatal, 9. Bírósági eljárás a beszámolóra és a helyzetjelentésre vonatkozóan (148–222. §).

VII. Konzern jog: 1. fogalom meghatározás és alkalmazási terület, 2. nyilvánosság, 3. a részvényesek védelme, 4. hitelezők védelme, 5. utasítások (223–240. §).

VIII. Alapszabály-módosítás (241–246. §).

IX. Feloszlás, szanálás, csőd és hasonló eljárások: 1. feloszlás, 2. szanálás, 3. csőd és rokon eljárások (247–263. §).

X. Átalakulás (264–268. §).

XI. Egyesülés: 1. Európa Rt.-k egyesülése, 2. Európa Rt. és más rt. egyesülése (269–274. §).

XII. Adójog: 1. Alapítás, 2. Adójogi lakhely, 3. Telep és leányvállalatok (275–281. §).

XIII. Büntető rendelkezések és függelék (282. §).

XIV. Záró rendelkezések (283–284. §).

[A Mádl Ferenc által előre jelzett új, *sui generis* társasági jogi eszközt, az Európa Rt.-t végül csak majdnem 30 évvel később sikerült megalkotni, az itt bemutatott tervezetnél jóval szűkebb tárgyi hatállyal. Lásd a Tanács 2157/2001/EK rendelete (2001. október 8.) az európai részvénytársaság (SE) statútumáról. A kiegészítő magyar szabályozáshoz lásd a 2004. évi XLV. törvényt az európai részvénytársaságról – a szerk.]

A 7. § pedig expressis verbis kimondja, hogy a statútumban kifejezetten nem is szabályozott, de tárgyilag érintett kérdéseket azoknak az általános elveknek megfelelően kell megoldani, amelyekre a statútum épül. Az eddigi irodalom úgy ítéli meg, hogy ez az út járható lesz, a statútumot kihirdető tanácsrendelet mind horizontális, mind vertikális összefüggésekben megfelelően átfogó.¹¹¹ Ha nem is éri el az új nyugatnémet Rt.-törvény 410 §-ra rúgó méreteit,¹¹² de nagyjából egy szinten van az ugyancsak új francia társasági törvénnyel, amely 310 §-t számlál.¹¹³

Az Európa Rt. statútumának végleges bizottsági szövege – ha szerkezeti struktúrájának főbb elemeiben nem is – a Sanders-tervezetchez képest elég sokat változott.¹¹⁴ A további elemzések alapjául azonban természetesen az új szöveg szolgál.

EURÓPAISÁGOK A STATÚTUMBAN: SAJÁTOSÁGOK ÉS FONTOSÁGOK

132. E cím alatt a statútumnak néhány olyan rendelkezését vagy vonását emelném ki – túl azon, hogy mint láttuk (130–131), maga a statútum is tipikusan Európa-jogi jelenség –, amelyek magát az Európa Rt.-t teszik sajátosan európaivá, közös piacivá.

A név – Európa Rt. (Societas Europae – SE) – is a lényeghez tartozik, hiszen ezt a nevet az 1. § értelmében csak olyan kereskedelmi társaságok használhatják, amelyek az EGK területén e rendelet szerint alakultak.

133. Ennél azonban vannak lényegesebbek is, amelyeknek a név csak kifejezője.

¹¹¹ SANDERS, 29–30. old.

¹¹² *Aktiengesetz* vom 6. September 1965, Bundesgesetzblatt, Teil I, No 48, 11. Sept. 1965.

¹¹³ Décret No 67-236 du 23 mars 1967 *Sur les sociétés commerciales*, Journal Officiel, 24 mars 1967, p. 2843; igaz, ha ehhez hozzászámítjuk az 1966. július 24-én kelt 66-537. sz. reformtörvénynek a részvénytársaságokra vonatkozó 70339. §-ait, amihez képest az előbbi décrettel csak végrehajtási rendelet, akkor a francia kodifikáció terjedelme meghaladja a nyugatnémet kodifikáció méreteit.

¹¹⁴ L. ehhez SANDERS, 29. és kk. old.

Az egyik ilyen lényeges elem, hogy az Európa Rt. *hazája* ha nem is a nagyvilág, de az egész EGK. A bármennyire harmonizált nemzeti társasági jogok az országhatárnál végződnek, és ezért a belső társasági jogi formák szerint alakult társaságok ebbeli formájukkal minden további nélkül csak az országhatárig mehetnek el. Az Európa Rt. viszont – a statútum 1. §-ának 4. bekezdése szerint – „minden tagállamban minden tekintetben ugyanazokkal a jogokkal rendelkezik, mint a nemzeti jogrendszerek szerint alakult részvénytársaságok”. Ezek a jogosultságok – mint a bizottsági indoklás hangsúlyozza – kiterjednek arra, hogy az Európa Rt.-k bármilyen iparágban működhessenek, hiteleket vehessenek fel, értékpapírokat bocsássanak ki és vezessenek be a tőzsdéken stb.; a másik oldalon azonban az Európa Rt.-nek a statútum nem biztosít semmiféle preferált helyzetet, és a gazdasági verseny szempontjaiból sem élvezhetnek a többi kereskedelmi társaságtól eltérő jogosultságokat.¹¹⁵

134. Lényeges európaiság a statútumnak az *az alanyok körére vonatkozó feltételrendszere* is, amely azt határozza meg, hogy milyen gazdasági egységek hozhatnak létre Európa Rt.-t.

A feltételek egyike, hogy csak a tagállamok joga szerint alakult kereskedelmi társaságok alapíthatnak Európa Rt.-t, és csak abban az esetben, ha az alapítók legalább két tagállam jogrendszerét képviselik; kívülálló ország kereskedelmi társasága tehát ilyen alapításban nem vehet részt, és csak egy tagállamhoz tartozó vállalatok társulása sem ölthet Európa Rt. formát, kivéve, ha abban már egy létező Európa Rt. is részt vesz.¹¹⁶ Az a vita, hogy harmadik országok joga szerint alakult vállalatok is vehessenek részt az Európa Rt.-kben,¹¹⁷ amelyet még a Sanders-tervezet is preferált, és amelyek mögött döntően megint csak amerikai vállalatok álltak, imigyen eldőlt; az Európa Rt. csak a legalább formailag európaiaké akart maradni.

A második feltételcsoport, hogy a 2. § szerint az alapító társaságoknak részvénytársaságoknak kell lenniök, ami belföldi társaságalapításnál természetesen szintén nem megkívánt feltétel.

¹¹⁵ *Európa Rt.*, bizottsági indoklás az I. §-hoz, 10. old.

¹¹⁶ *Európa Rt.*, 2. §.

¹¹⁷ *Sanders-tervezet*. I. titre, 2. §. SANDERS, 31. old.

Belső kereskedelmi társaságot természetes személyek és jogi személyiséggel rendelkező más egységek (kft.-k, más szervezetek, közjogi egységek stb.) is létrehozhatnak. Az Európa Rt.-t nem részvénytársaságok számára is megnyitni számos olyan komplikációval járna (a különböző nemzeti társasági formák minimális feltételrendszerének a statútumban való szabályozása, az EGK Bíróságának biztosított alapítási kontroll bonyolulttá és nehézkessé válása stb.), hogy a Bizottság azt az egyszerűbb és az eljárási folyamatok szempontjából is likvidebb megoldást látta jónak választani. Ezenközben a megfontolása az volt, hogy amennyiben olyan kereskedelmi társaság kíván valamely Európa Rt. tagja lenni, amely nem rt. formában működik (pl. egy kft.), akkor ehhez előbb átalakul belső jog szerinti részvénytársasággá, aminek semmi különös akadályja nincs.¹¹⁸

A harmadik „Európa-feltétel” az alanyok körében, hogy Európa Rt.-t leányvállalatként is lehet alapítani, de ez csak már működő Európa Rt. részéről történhet.¹¹⁹

A mondottak szerint az alapítás rendje az „európaiság” szempontjából a következő: Európa Rt.-t alapíthatnak:

- legalább két tagállamhoz tartozó részvénytársaságok egyesülés, holdingtársaság és közös leányvállalat formájában;
- Európa Rt. Európa Rt.-vel vagy a tagállamokhoz tartozó részvénytársasággal ugyanazokban a formákban;
- Európa Rt. leányvállalat formájában.

135. A társasági jogban általában részletesen szabályozott *közjogi kontrollt*, az „állami” ellenőrzést, amelyet a belső jogokban a belföldi cégbíróságok gyakorolnak, az Európa Rt. esetében az EGK Bírósága fejt ki. A bíróságnak meg kell küldeni az Európa Rt. minden lényeges okmányát (alapítószerződést, az alapítók és az alapított rt. alapszabályát, nyitó mérleget, mérlegbeszámolókat, alapszabálymódosításokat, egyesülési, megszűnési határozatokat stb.).¹²⁰ Az EGK Bírósága nemcsak megkapja ezeket az okmányokat, hanem azokat

¹¹⁸ *Európa Rt.*, bizottsági indoklás a 2. §-hoz, 10 -I I. old.

¹¹⁹ *Európa Rt.*, 3. § 2. bek.

¹²⁰ *Uo.*, Alapítás, általános szabályok, 11. és kk, 11, módosítás, 244., felosztás, 250., csőd, 263, átalakulás, 266. § stb.

érdemben meg is vizsgálja. Ha úgy találja, hogy valamelyik okmány vagy a benne jelzett eljárás nem felel meg a statútumban rögzített elvárásoknak, új eljárásra vagy új okmány szolgáltatására kötelezheti az érdekelteket, ill. végső soron a bejegyzést megtagadja, vagy a kérdéses okmánynak az Európai Kereskedelmi Regiszterbe való felvételét elutasítja; ezáltal, mint ez a társasági jogból általában is ismert, a kérdéses okmányok és lépések hatálytalanok. A Bíróság ilyen, az egész statútumon átvonuló jogköréhez példaként a 17. §-ra lehet utalni. Ebben a statútum az alapítást illetően kimondja, hogy „az EGK Bírósága megvizsgálja az alapítási eljárás szabályszerűségét...”, ehhez indok közlése nélkül, az alapítók költségére gazdasági szakértőket is igénybe vehet, az alapítóktól bármilyen információt és okmánykiegészítést kérhet”.

Mint az eddigiekből is látható, az EGK Bíróságának nagy mérlegelési szabadsága és a társasági lépések szabályszerűségének megítélésében nagy szerepe és jogköre van. Ez végső soron azt jelenti, hogy a közös piaci kapitalista termelési gazdasági törvényszerűségnek való megfelelés ellenére és közjogi alakítója e nagyvállalatok esetében nem valamely nemzeti, hanem egy közösségi közjogi intézmény. Mint a Bizottság indoklása jelzi, erre komoly szükség volt. Az indok: „Elengedhetetlen, hogy az egész közösség szempontjából ilyen fontos kérdésben egy központi bíróság az egységes jogi formának megfelelően egységesen biztosítsa a gyakorlat alakulását.”¹²¹

136. A nyilvánosság elve is sajátos „európai” úton érvényesül.¹²² Ennek két fontosabb megnyilatkozási formája van.¹²³ Az egyik, hogy mindazokat az okmányokat, amelyeket a cégbíróság közbejöttével vagy anélkül (az általános társasági élet minden lényeges elemét) közhírré kell tenni, az EGK hivatalos lapjában, a *Journal Officiel des Communautés Européennes*-ben kell közzélni.¹²⁴ Így pl. az Európa Rt. alapításának – mondja ki a 19. § – konstitutív hatályú feltétele, hogy az Európai Kereskedelmi Regiszterbe való bejegyzés tényét a Journal

¹²¹ *Uo.*, biztossági indoklása 17. §-hoz, 24. old.

¹²² *L.* ezeket a fenti 83. pont 1. bekezdésében.

¹²³ *Európa Rt.* 8., 11. és kk. 244., 250., 263., 266. stb. §.

¹²⁴ *Uo.*, 9. §.

Officiel közölje; „ugyanaz vonatkozik természetesen az egyszer már bejegyzett lényeges tények változtatására is” – mondja a bizottsági indoklás.¹²⁵

Ez az „európai” nyilvánosság mindazonáltal nem teszi fölöslegessé, hogy a statútum elrendelje: a szóban forgó társasági közléseket a székhely szerinti tagállam e célra rendelt hivatalos orgánumban, valamint egy napilapban is nyilvánosságra kell hozni.¹²⁶

137. Az európaiságok közül a következőként az *alaptőke mértékét és megjelölésének módját* említeném.

A mérték fúzió vagy holding alakítása esetén 500 000 számolási egység (SzE), közös leányvállalat esetén 250 000 SzE, leányvállalat esetén 100 000 SzE, amelyet megalakuláskor teljes egészében be kell fizetni.¹²⁷ Ez a minimális alaptőke a nemzeti társasági jogokban előírt méreteknél jóval magasabb.¹²⁸ A magyarázat az egész Európa Rt. céljában van. Abban ti., hogy európai nagyvállalatoknak szolgáljon ösztönző keretként, hogy komoly bonitása legyen. Ehhez pedig természetesen nagy vagyontömeg szükséges. Az Európa Rt.-k köre ennek megfelelően exkluzív klubja lesz a legerősebb európai nagytőkének. Lehet, hogy ez lesz majd az európai milliárdosok klubja, ahogy azt a *Fortune* évenként nyilvántartja.¹²⁹ Az eredeti elképzelés – a *Sanders-tervezet* – még magasabbra, általában a duplájára emelte a mértéket. A Bizottság azonban, mondja utóbb helyeslően maga *Sanders* is, jobbnak látta leszállítani az alaptőke-minimumokat, hogy „a nemzetközi kooperációnak ezt a formáját középméretű vagy esetleg még kisebb vállalatok is használhassák”.¹³⁰

¹²⁵ *Uo.*, bizottsági indoklás 16., 25. old.

¹²⁶ *Uo.*, 9. § 1. bek.

¹²⁷ *Uo.*, 4., 40. §.

¹²⁸ A minimális alaptőke a francia jog szerint részvénytársaság esetében 100 000 frank is lehet, ami 20%-a az Európa Rt. említett összegének, a német részvénytársasági jog szerint pedig 100 000 DM, ami valamivel nagyobb hányadot jelent, a Codice civile szerint millió líra, ami viszont alig éri el a 2000 dollárt (l. *Jura Europae Droit des Sociétés*, 30. 10. 28., 10. 10. 6. és 40. 10. 18. alatti tételeket, ill. az itt hivatkozott törvényhelyeket: az 1966. évi július 24-i francia törvény 71., az 1965. évi szeptember 6-i német Aktiengesetz 7., ill. a Codice civile 2327. §-át).

¹²⁹ A *Fortune* 1968–1969., 1971. évi adatainak feldolgozásához l. fent II. fejezet, 28. pont.

¹³⁰ *Sanders-tervezet*, I. cím, 3. §, SANDERS, 31–32. old.

Az alaptőke-minimumot – és ez is európaiság – a Statútum SzE-kben határozza meg, miután ez lett az EGK tranzakciók (a költségvetés, a támogatási formák, a különböző kiegyenlítések, az Európai Beruházási Bank elszámolási rendjének stb.) egységesen alkalmazott alapmértéke. Ez természetesen nem fizetőeszköz, csak számolási egység, amely mögött a valóságos tranzakciókban a mindenkori árfolyamokon számított nemzeti fizetőeszközök jelennek meg. A statútum nemcsak az alaptőke meghatározásánál használja az SzE-t. Miközben pl. az 1. § 2. bekezdése kimondja, hogy „az Európa Rt. olyan társaság, amelynek tőkéje részvényekre osztottan jelenik meg”, a 40. § hozzáteszi, hogy az alaptőkét és a részvényeket „EGK-SzE-ben vagy valamely tagállam pénzében kell meghatározni”.

138. Különlegesen sajátos európaisága a statútumnak, hogy külön *adóügyi* címe van. Ennek felvételére a Bizottság véleménye szerint azért került sor, mert a létező nemzeti nagyvállalatok, azok filiali és leányvállalatai a másik tagállamban jelenleg még erősen eltérő adóztatás alatt állnak, mind az alapítási adók, mind a nyereségadók tekintetében. Ez és az esetleges kettős adóztatás egy ilyen, a nemzeti jogok szempontjából általában „hontalannak” szánt Európa Rt. tekintetében különleges problémákat okoz, és ennek megfelelő, de nem privilegizált rendezést igényel.¹³¹ A rendezés koncepciójának részletesebb kifejtése a maga helyén történik.¹³² Itt – az ún. európai sajátosságok címén – csak néhány összefüggésre utalok.

Ezek egyike, hogy a 275. § szerint alapítás esetén az alapított Európa Rt. részvényeinek az alapítótársaságoknak való kiadása nem esik adó alá. Egyébként pedig adójogilag a 276. § értelmében az Európa Rt. abban az államban számít honosnak, amelyben a tényleges üzletvezetés történik, a nyereségadóztatás itt történik; amennyiben valamely érintett tagállam ezzel összefüggésben problémát lát, kérheti, hogy az érintett tagállamok illetékes hatóságai tárgyalásokat kezdjenek; a 4. bekezdés értelmében az így nem tisztázható kérdésekben az EGK Bírósága dönt, miközben mind a hatósági egyeztető eljárásban, mind a Bíróság előtti eljárásban a szóban forgó Európa Rt.

¹³¹ *Európa Rt.*, bizottsági indoklás a XII. címhez, 213–215. old.

¹³² L. lent VI. fejezet 193–198. pont.

is részt vehet. Egy további lényeges adójogi rendelkezés a 278. §-nak az a szabálya, miszerint az Európa Rt.-nek egy, az Európa Rt. adójogi székhelyén kívüli tagállamban levő üzemszékhelye (*Betriebsstätte*) nyereség adóztatása ebben az üzemszékhely-államban történik.

138/a. Végül már csak egyet említenék az európaiságok közül. Azt nevezetesen, hogy a statútumnak sajátos *büntetőjogi* fejezete van. Eltérően a nemzeti jogoktól¹³³ a statútumban sajátos büntetőjogi *utaló* szabályok vannak. A 282–283. §-ok ui. kimondják, hogy a tagállamok a statútum hatálybalépését követő 6 hónapon belül felveszik jogukba azokat a büntető rendelkezéseket, amelyek a statútum függelékében meghatározott magatartásokat büntetőjogi tilalom alá helyezik. A statútumnak imígyen ugyan nincs saját „európai” társasági büntető joga, mégis maga határozza meg, hogy mely intézményeit és elveit kell és hogy ezeket kell-e egyáltalán büntetőjogi eszközökkel védeni. A tagállamokra már csak a büntetőjogon belüli hogyan és annak végrehajtása tartozik. Bár ezek szerint a büntetőjogi technika a nemzeti struktúrákhoz fog kötődni, bizonyos jogforrási ereje a statútumnak ebben az összefüggésben is van. Egyrészt a tagállamok kötelezettségeit illetően, hogy a kérdéses büntetőjogi eszközöket egyáltalán ki kell-e építeni. Másrészt úgy is, hogy büntetőeljárásban vitás lehet, hogy a statútumban, ill. függelékében felsorolt magatartásformák körét miként kell értelmezni; ilyen esetben nyilván az EGK Bíróságának előzetes döntésére kerül sor, amint az a statútum már hivatkozott 7. §-ából kézenfekvően következik. A függelékben felsorolt magatartások egyebek között a következőkre terjednek ki: az alapító vállalatok vezető testületei képviselőinek szándékosan téves tájékoztatásai, ill. lényeges körülmények elhallgatása az alapítás lényeges elemei (alaptőke, részvények száma, dologi betétek értékelése, az alapítók előjogai stb.) tekintetében, az Európa Rt. tőkéjének felemeléséhez vagy csökkentéséhez megtevésztő adatok szolgáltatása, részvények

¹³³ A francia társasági büntetőjog részletességéhez l. az 1966. évi július 24-i társasági törvény büntetőjogi rendelkezéseit, amelyek az ún. német alapossgot és részletezést meghaladó differenciáltsággal (423–488. §!) rendezik az idetartozóként szabályozott jogviszonyokat; az új német részvénytársasági törvény (1965. szeptember 6.) is külön részt (III. rész) szentel a társasági büntetőjognak; ez a szankciók kevésbé differenciált rendszerét (399–408. §) helyezi kilátásba a társasági normák specifikált megsértésének eseteire.

kiadása a névérték kiegyenlítése előtt, az Európa Rt. vezető szervei képviselőinek minden olyan vétkes magatartása, amely a részvényesi képviselet, a vezető szervek megválasztásának, a mérlegek és beszámolók valódiságának eltorzítására vezetnek.¹³⁴

A STATÚTUM EGYES INTÉZMÉNYEIRŐL: 1. ALAPÍTÁS

139. A statútum intézményéről írni nagyon messze vezetne, hiszen maga a bizottsági szöveg 227 nyomtatott oldalra terjed. De mindenről beszélni talán nem is volna szükséges. Részben már csak azért sem, mert az Európa Rt. is részvénytársaság, amint ezt a statútum mindjárt az 1. §-ban megmondja. A részvénytársaság jogi struktúrája pedig általánosságban ismertnek feltételezhető. Ha itt mégis néhány intézményt kiemelek, ez annak a néhány sajátos – és a modern kapitalista társasági jogban is új – megoldásnak szól, amelylyel a közösségi jogban a nemzetközi kooperáció szóban forgó folyamatát (a nagy vállalati koncentrációt és irányítást) jogilag is kifejezik és erősítik.

Az *alapítás* lenne az első ilyen intézmény. Itt is mellőzném az általános szabályokat (11–20. §), bár ezek is érdekesek lennének; de elégedjünk meg azzal, hogy ezek is *mutatis mutandis* az általános alapítási normák szerint alakulnak.

Az első alapítási forma a részvénytársaságok *egyesülése*. Hogyan történik ez a statútumban?

Az alapprobléma természetesen a tulajdonjogi helyzet világossá tétele. Ezzel is kezdődik a statútumnak ez a része, amennyiben rögzíti: az alapító vállalatok vagyona – a részvényeseknek kiadásra kerülő Európa Rt. részvények ellenében – az alapított Európa Rt. tulajdonába megy át.¹³⁵

A statútum az alapítási eljárás minden lényeges eleméről részletes szabályozást ad. Az alapítók a 22. § szerint egyesülési tervet készítenek, amely tartalmaz minden lényeges adatot az alapítókról

¹³⁴ *Európa Rt.*, függelék, I–VIII. pontok.

¹³⁵ *Uo.*, 21.

és az alapítandó Európa Rt.-ről is, egyebek között az alapító vállalatok és az új Európa Rt. részvényeinek hitelesített értékeléséről, a részvények viszonyáról, a hitelezők jogainak tervezett védelméről, az egyesülési tervhez csatolni kell nemcsak az alapított Európa Rt. és az alapító vállalatok alapszabályait, hanem az utolsó három év mérlegbeszámolóját, valamint a nyereség és veszteség elszámolásokat is.

Az egyesülési tervet – írja a 24. § – minden alapító társaság közgyűlésének jóvá kell hagynia; a közgyűlési szavazásra az alapítók jogában a feloszlásra előírt rendelkezések irányadók, de a leadott szavazatoknak több mint 3/4-ét nem lehet megkövetelni.

A közgyűlés határozatát, amelyről közjegyzői jegyzőkönyvet kell felvenni, csak olyan részvényes támadhatja meg, aki a közgyűlésen az egyesülési terv ellen szavazott; a jegyzőkönyvet és a közgyűlés minden anyagát az alapítók szerinti kereskedelmi regiszterben mint mindenki számára nyitva álló nyilvántartókönyvben el kell helyezni (24. §); az EGK Bírósága azonban olyan részvényesnek is megadhatja a megtámadási jogot, aki a közgyűlésen nem volt jelen, de alapos okot bizonyít, és valószínűsíti azt is, hogy a közgyűlés kapcsán az alapszabályt vagy az irányadó nemzeti jogot megsértették (25. §); a kívülálló hitelezők az egyesülési terveknek az illetékes regiszternél való letételét követő 2 hónapig ugyancsak alaposan indokolt keresettel az EGK Bíróságához fordulhatnak; a kérdéses 2 hónapig az alapítás bejegyzését az Európai Kereskedelmi Regiszterbe nem lehet elrendelni; az EGK Bírósága az Európa Rt.-nek az Európai Kereskedelmi Regiszterbe való bejegyzését akkor rendelheti el, amikor a jogvesztő határidők elmúltak, ill. a megtámadási vagy érvénytelenségi keresetekben jogerős ítélet van; bejegyzés után azonban a közgyűlési határozatok már nem támadhatók meg; a bejegyzést az Európa Rt. ún. társasági lapjaiban (az EGK *Journal Officiel*-jében, a társasági információkat belső hivatalos orgánumban, valamint az alapszabályban megjelölt napilapban) közzéteszik, és ezzel az alapító társaságok felszámolás nélkül megszűnnek, az alapító társaságok részvényesei pedig egyidejűleg az új Európa Rt. részvényeseivé lesznek (25., 28. §). A záróaktust a 28. § 4. bekezdése mondja ki – tulajdonképpen már csak történeti aktus, hogy ti. az alapító vállalatoknak az illetékes

nemzeti regiszterben elhelyezett minden anyagát a központ archiválás végett meg kell küldeni az Európa Kereskedelmi Regiszter megfelelő fiáléjának (*Zweigstelle*).

140. A *holding*-alapítás lényege, hogy az alapító társaságok a nemzeti jogok szerinti működéssel fennmaradnak, de részvényeik az Európai Holding Rt.-hez kerülnek, amely ennek fejében megfelelő értékelés mellett a részvényeseknek *holding*-részvényeket ad (29–30. §), míg az egyéb eljárási szabályok – *mutatis mutandis* – a fent vázoltakkal azonosak, és a végén kész az Európai Holding Rt. (31–34. §). A jogi technika egyszerű, a nagytőke koncentrációjához és igazgatásához mégis „nagyszerű”. Nem kisebb dologról van itt szó, mint arról, hogy az alapító és fennmaradó vállalatok nagytőkés tulajdonosai, nemegyszer nagyobb családok vagy bizonyos zárt csoportok, ilyen jogi formában tartják kézben vállalatbirodalmukat; ahelyett, hogy külön-külön akcióznának az egyes vállalatok közgyűlésein, a *holding* útján megteremtik ennek kumulált és elvonatkoztatott szintjét, és egy mechanizmus keretében realizálják nemegyszer hallatlan nagy hatalmukat és mindig hallatlan nagy vagyonukat; ez a mechanizmus minden irányítást és hatalmat közvetve gyakorol – hiszen a tényleges gazdasági operációk az önálló létükben fennmaradó alapító vállalatoknál folynak –, de ez mit sem von le határfokából. Ez természetesen nem zárja ki, hogy a *holdingra* esetenként tőkés gazdasági vagy pénzügyi racionalitás is vezessen, sőt!, hiszen a tőkés gazdaság képletében ugyanannak a dolognak két oldaláról van szó.

141. A *közös leányvállalat* alapítása – mint a nagyvállalati expanzió jogi formája – viszonylag egyszerűbb jogi mechanizmusban történik. U. i. lényegileg többnyire arról van szó, hogy két vagy több vállalat gazdasági tevékenységük körében valamely részterületet jogilag relatíve elkülönítve irányítsanak, ami amolyan házi management ügynek is számíthatna. A fúzió és *holding* esetére szabott bonyolultabb alapítási eljárás gazdaságilag is más jelenség, és az ott előírt formák költségessége is megfontolásra készítette a Bizottságot. Amiért azonban a formális alapítási aktust belső vállalati döntés mellett mégis megkívánta, annak okát a közjogi elem (az alapítási feltételek és a működés nyilvánosságának, ill. bírósági

ellenőrzésének) érvényesítéséhez fűződő érdekekben jelölte meg.¹³⁶ Mindezek folytán a statútum a közös leányvállalat alapításához csak két fontosabb rendelkezést tartalmaz: *a)* Ha az egyik alapító fél Európa Rt., a közös leányvállalat alapításában való részvételt e vállalat felügyelő bizottságának jóvá kell hagynia (36. §). *b)* A közös leányvállalat alapítását az EGK Bíróságánál be kell jelenteni, és a bejelentéshez az alapító vállalatok hozzájáruló határozatát is csatolni kell (37. §).

A nem közös *leányvállalat* alapítása valamely Európa Rt. részéről természetesen még egyszerűbb házi ügynek számít. Ezt a statútum azzal is kifejezésre juttatja, hogy az alapítandó leányvállalat alapszabályát nem is helyezi közjogi kontroll alá (az alapszabályt nem kell az EGK Bíróságának megküldeni), ez az alapító Európa Rt. belső ügye marad, bírósági kontroll alá csak a felügyelő bizottságnak az alapítást megerősítő határozata kerül (38–39. §).

A STATÚTUM EGYES INTÉZMÉNYEIRŐL: 2. KONSZERN

142. Néhány szót a *statútum és a konzern viszonyához*. Míg a holding általában a tulajdonjogi helyzet szempontjából „tisza” vállalatbirodalmak irányításának rafinált társasági jogi leegyszerűsítése, addig a konzern a gazdasági harc és az ebben elért „eredmények” kikényszerítésének gazdasági és jogi formája. Több vállalatnak egységes vezetés alá kényszerítése olyan gazdasági jelenség, írja a Bizottság, amellyel az utóbbi évtizedekben a jogi valóságnak is egyre inkább kellett számolnia; annál inkább, mert napjainkban ez a koncentrációs forma jelentőségében minden más vállalati együttműködési formát túlnőtt.¹³⁷ A probléma vagy még inkább az ellentmondás a klasszikus kapitalizmus társasági jogi koncepciójának bomlásában, ill. részleges pusztulásában van. Ez abban állt, hogy a kereskedelmi társaság a részvényesek nyereségcélú beruházásainak olyan jogi formája, amelyben a nyereséget a

¹³⁶ *Uo.*, bizottsági indoklás a 35–37. §-hoz, 36. old.

¹³⁷ *Uo.*, bizottsági indoklás a VII. címhez, 171. old.

részvényeseknek biztosított ellenőrzési rendszer a tőkés vállalkozók javára hiánytalanul garantálja. Csakhogy jöttek a nagy halak, és bár a „klasszikus” tőkés beruházónak megmaradt a maga szavazati joga a jogi önállóság formáit megőrzött társaságában, de e társaságra nézve a többségi uralmat rég megszerezte egy másik vállalat, vagy azért, hogy „klasszikusunk” vállalatát a piaci harc stratégiájában elpusztítsa, visszafejlessze, vagy éppen azért, hogy fejlessze; mind-egy, „klasszikus” tőkésünk itt áll jogaival, amikkel már semmire sem megy, eljátszhat velük, vagy eladja őket, vagy ha nem, hát reméli, hogy valami osztalék majd csak jut neki, bár tudja, hogy ehhez az ő eredeti ellenőrzési rendszere már mit sem tud mondani, és ezért legfeljebb abban bízik, hogy valamilyen konszernszabályozó törvénnyel legalább az állam majd csak ad neki valamilyen kisebbségi védelmet; lehet, hogy tudja, de lehet, hogy nem is gondolja, hogy ebben az állam nem fog messzebb menni, mint az adott tőkés gazdasági mechanizmus fenntartását célzó korrektívumok kiépítése, és ebből pedig csak az biztos, hogy az állam a konszernizálást legfeljebb bizonyos szintig kanalizálni, de nem visszaszorítani fogja. Ez történt eddig, és ebből is kevés.

A bizottsági indoklás sem értékeli másként a helyzetet: *a)* eddig a tagállamok közül csak az NSZK-ban került sor a konszernnek jogi szabályozására;¹³⁸ *b)* a többi tagállamban ez még csak küszöbön áll, bár „a gazdaság bizonyos területei ellenállnak” (amin nyilván a nagy konszernizáló vállalatokat kell érteni), de a közösségi jogalkotás ennek feldolgozásához mintául is szolgálhat (így a Bizottság); *c)* a bizottsági koncepció a statútumnak a konszernre vonatkozó részében nincs figyelemmel a konszernizálódás versenypolitikai és versenyjogi összefüggéseire – ezt a versenyjog csinálja, alább látható, hogy hogyan¹³⁹ –, „a statútum pusztán a szervezeti eszközöket

¹³⁸ L. az *Aktiengesetz* (1965. szeptember 6.) 291–338. §-ait, ennek következő címeit: Vállalati társulási szerződések (291–307. §), Irányítási hatalom és felelősség vállalatok függősége esetén (308–318. §), Betagolt társaságok (319–327. §), Kölcsönösen társult társaságok (328. §), Számadás konszernekben (329–338. §).

¹³⁹ A közös piaci versenyjognak a monopóliumokra és konszernizálódásra vonatkozó fejleményeihez l. MÁDL (3), 72–94. pont („Vállalati koncentráció – piacuralmi helyzet és a jogi szabályozás”).

bocsátja rendelkezésre, és szabályozza azokat a védelmi igényeket (*Schutzbedürfnisse*), amelyek a társasági jogból adódnak”.¹⁴⁰

143. A tételes jognak és a konszernnek fentiekben vázolt eddigi viszonyából, a jogi megfogalmazások bizonytalan kezdeteiből okszerűen folyt, hogy a statútum bevezetőleg *fogalommeghatározást* kíséreljen meg, hiszen egyértelmű jogi következményeket csak legalább a statútum szempontjából egyértelmű fogalmakhoz lehet fűzni.

A fogalommeghatározásban a statútum lényegileg a nyugatnémet Aktiengesetz 18. §-ban alkalmazott meghatározást követi. Eszerint a fogalom egyik kritériuma, hogy két vállalat az uralom és a függőség viszonyában álljon; a másik kritérium pedig az, hogy az uralkodó és függő vállalatokat az uralkodó vállalat egységes vezetése fogja össze (229. §). Azt, hogy az „egységes vezetés” (*einheitliche Leitung*) mit jelent, a statútum nem fogalmazza meg, mondván: „gazdasági megfontolások mellett szólnak, hogy ez a fogalom ne határozottassék meg, hogy az értelmezésnél a bírói mérlegelésnek széles mozgási szabadsága legyen”.¹⁴¹ Bizonyos támpontokat – ha nem is az egységes vezetéshez, hanem a függőség kérdéséhez – a statútum 6. §-a ad. Eszerint ellenbizonyítás lehetősége nélkül függő helyzetben levőnek számít egy vállalat, ha abban egy másik vállalat *a)* a szavazati jogok több mint fele felett rendelkezik, *b)* a vezető szervek tagjainak több mint a felét állítja, *c)* vagy szerződéses alapon a vállalat vezetésére túlnyomó befolyást gyakorol, *d)* az alaptőke nagyobbik része erejéig részvényes.

Mindezekhez az általános tartalmi elemekhez a közösségi elemet a statútum azzal adja hozzá, hogy „ha bármelyik érintett vállalat Európa Rt., akkor a statútum értelmében vett konszernről van szó” (223. §), ami azt jelenti, hogy általában a statútum szabályait kell rá alkalmazni, a következők szerint: *a)* Ha a nemzeti jogok szerint működő függő konszernvállalatok minden részesedési jogosultsága (betéte, részvénye) egy Európa Rt. kezében van, a nemzeti jogok egyáltalán nem kerülnek alkalmazásra (223. § 3. bek.). *b)* Ha az Európa Rt. csak egyszerűen uralkodó konszernvállalat, a statútum csak az

¹⁴⁰ A Bizottság értékeléséhez I. *Európa Rt.* bizottsági indoklás a VII. címhez, 171. old.

¹⁴¹ *Európa Rt.*, bizottsági indoklás a 223. §-hoz, 173. old.

Európa Rt. és a tagállamokban honos függő vállalatok viszonyára terjed ki (224. § 1. bek.). c) Ha az Európa Rt. a függő helyzetben levő konszernvállalat, akkor a közte és az olyan uralkodó konszernvállalatok közötti viszonyra is a statútumot kell alkalmazni, amelyek a tagállamokon kívül honosak [224. § (2) bek.].

Ha vitás, hogy az Európa Rt. a statútum értelmében vett konszernvállalat-e, az ügyben az érintett társaságok meghallgatásával az EGK Bírósága dönt. Ha az érintett vállalatok ennek tisztázását nem kérik, ilyen irányú keresetet a kisebbségi részvények, továbbá azok a hitelezők is előterjeszhetnek, akik szerint az uralkodó konszernvállalat nem tesz eleget a hitelezőkkel szemben fennálló kötelezettségeinek (225. §).

144. Az intézmény határainak körvonalazása után most már az a kérdés, hogy mik azok a *védelmi érdekek*, amelyekre a statútum védelmet ígér.

Az egyik az ún. *szabad vagy kisebbségi részvényesek* védelme. A „szabad” részvényesek „védelme” nem más, mint a konszernizálódást ellenző kisebbségi részvényeseknek nyújtott kevéske ellenszolgáltatás, vigasztaló olajcsepp annak fejében, ami a tőkés gazdaság-szervezés törvényszerűsége, hogy ti. a jogilag relatíve önálló vállalatokra vonatkozó döntések hozatala is centrálisan, az uralmi helyzetben levő konszernvállalat részéről – annak félre nem tehető utasításaival¹⁴² – történik.

Igazában „szabaddá” pedig a kisebbségi részvényes (aki a függő helyzetbe kerülő vállalat konszernizálódását ellenezte) azzal lesz, hogy eladja a részvényeit, vagy beletörődik alárendelt szerepkörébe.¹⁴³ Ez aztán az egész, mert semmi mást nem tehet. Micsoda kényszeredett fintor a kapitalista termelési rend jogának arcán: az engelsi tétel „szükség-szerűség felismerése egyenlő szabadság” milyen furcsa *expressis verbis* beismerése ez!

¹⁴² *Európa Rt.* 240. §.

¹⁴³ Ezt a 229–230. §-ok ugyan egy kicsit szebben fejezik ki: a „szabad” részvényesek az uralkodó Európa Rt.-től részvényeik készpénzen való megváltását vagy az Európa Rt. részvényeire való kicserélését kérhetik. Ehhez a 232. és kk. §-ok szerint a függő helyzetbe kerülő vállalat értékelő szakértőket rendelhet ki, akiknek jelentését az igazgatótanács megküldi az uralkodó vállalatnak, amely ajánlatot tesz a kiegyenlítésre, ezt követően a függő vállalat közgyűlése határoz az ajánlat elfogadása felől; megegyezés hiányában az ügy a függő helyzetben levő vállalat székhelye szerinti bíróság jogerős döntésével zárul.

A *hitelezők védelmét* az érintett konzernvállalatok egyetemleges felelőssége jelentené; úgy azonban, hogy az uralmi helyzetben levő konzernvállalat csak másodlagosan vehető igénybe; nevezetesen akkor, ha a hitelező bizonyíthatóan hiába kísérelte meg, hogy követelését a függő konzernvállalat kielégítse (239. §).

Egy további védelmi érdek a konzernvállalatok *publicitásának és számadási rendjének* külön szabályozása. Ha valamely Európa Rt. konzernvállalat lesz, ezt a 226. § értelmében nemcsak a kereskedelmi regiszterben kell feltüntetni, hanem az ún. társasági lapokban is nyilvánosságra kell hozni. Ami pedig a számadást illeti, az érintett Európa Rt.-nek konzernbeszámolót és helyzetjelentést kell készítenie, amelynek elég részletes szabályait a statútum a „Rechnungslegung” cím alatt külön fejezetben tartalmazza (196–202. §). A konsernek beszámolási és mérlegkészítési kötelezettségéről még élénk vita folyik, és az arra vonatkozó üzemgazdasági fejlemények sem látszanak lezártan értékelhetőeknek. A legtöbb tagállamban e tárgyban nincs is semmiféle szabályozás. Ezért aztán – írja a Bizottság – a statútum nem törekedhetett részletes szabályozásra. A mégis adott normatív parancsok egyrészt általánosítják a jelenlegi gyakorlat egyes elemeit, másrészt pedig arra volnának jók, hogy az elméleti és gyakorlati továbblépés keretétől szolgáljanak.¹⁴⁴

A STATÚTUM EGYES INTÉZMÉNYEIRŐL: 3. A VEZETŐ SZERVEK

145. A vezető szervekről a statútum részletességével szólni (62–99. §) itt nem indokolt. Csak általános összefüggésekre és egy konkrétumra utalok.

Az *általános összefüggések* magva: miként megosztani, ill. elválasztani az operatív gazdasági-üzletviteli jogosultságokat a felügyeleti és ellenőrzési funkciótól. Ezt a tagállamok joga eddig a szoros elválasztástól a laza elkülönítésig különféleképpen szabályozta. Úgy

¹⁴⁴ Bizottsági indoklás a „Rechnungslegung im Konzern” c. fejezethez, *Európa Rt.* 154. old.

látszik, a statútum a német és részben francia (mert itt csak diszpozitív) rendszerű striktebb megoldást vette át, ami a Bizottság szerint tartósabb és az adott bonyolult nagyvállalati képletben hatásosabb, főleg azonban intézményesítettebb felügyeletet és ellenőrzést tesz lehetővé.¹⁴⁵ Ez hármas tagolású szervezeti rendszert jelent.

Az *operatív gazdasági vezető* szerv az igazgatótanács (*Vorstand, directoire*), amely minden nagy gazdasági egységnél bizonyonnyal testületi jelleggel fog működni.

Ezzel realizálja is és fejleszti is a modern nagyvállalati operatív igazgatásnak ezen a szintjén is szükségszerűen kialakuló team szellemet. Az igazgatótanács természetesen a vállalat képviselője is, sőt ő a képviselője, ő a harmadik személyekhez fűződő jogviszonyok ügyében a vállalat szava-parancsa (62–72. §).

A *felügyelet és ellenőrzés szerve* – a 73–81. §-okban szabályozott struktúrában – a felügyelőtanács (*Aufsichtsrat, Conseil de Surveillance*). A felügyelőtanács nemcsak az általános felügyelet és ellenőrzés, a beszámolók és tervek elfogadása terén rendelkezik döntő jogosultságokkal, hanem közvetve az operatív funkció igazgatótanácsai vitelét is meghatározza. A felügyelőtanács állítja és menti fel ui. az igazgatótanácsot. Sőt az igazgatótanács nemcsak „háromhavonta tartozik részletes beszámolót a felügyelőtanács elé terjeszteni” (73. §), hanem minden olyan ügyben, amely az Európa Rt. helyzetét lényegesen befolyásolja, haladéktalan tájékoztatással kell szolgálnia, hogy a felügyelőtanács időben állást foglalhasson (68. §).

A *részvényesek* közvetlen szerve a közgyűlés, amelynek egyértelműen döntő tulajdonosi, elsajátítói és az egész vállalkozás sorát meghatározó rendelkezései jogosultságait a statútum részletesen meghatározza (83–96. §); nehogy – úgymond – e tekintetben a felügyeleti tanács és a közgyűlés viszonyában viták támadjanak;¹⁴⁶ mindezt annak ellenére, hogy a felügyelőtanács egyébként is a részvényeseknek szűkebb területe, amelyet az összrészvényesi érdekek és szempontok érvényesítése végett iktattak a közgyűlés és az igazgatótanács közé.

¹⁴⁵ *Uo.*, 53. old.

¹⁴⁶ *Uo.*, 53. old.

146. Az egy konkrétum, amire utalni akartam, az ún. *különleges felügyelet (Sonderprüfung)*.

A kodifikátorok abból indultak ki, hogy a modern gazdasági élet bonyolultsága és szubjektív eredetű üzletviteli aberrációk folytán mindhárom említett szervben felléphet olyan működési zavar, amely a vállalatnak jóvátehetetlen károkat okozhat. Ez ellen a lehetőség ellen a kevesek és gyengék (vagy éppen a kisebbségi áldozatok) éberségét kell mozgósítani. Az érdekeltek jogi és érdekkereső feszítőereje a leghatásosabb tényező a korporatív szervezett tőke belső zavarainak kiiktatásához, ha a társasági demokrácia útján e feszítőerőnek vitorlákat adnak. Ebből született ez a bizonyos különleges felügyelet. Ennek lényege a 97–99. §-ok szerint a következő:

Ha fennáll a gyanúja annak, hogy az Európa Rt. szerveinek tagjai súlyos kötelességszegésben vétkesek, ill. a szervek valamiért nem teljesítik előírt feladataikat, akkor a 10%-nyi részesedéssel rendelkező kisebbségi részvényesek vagy az üzemi tanács (l. a 97. pontot) bírósági úton különleges vizsgálat elrendelését kérheti; a bíróság az érintettek meghallgatásával, a nyilvánosság kizárásával tárgyal és dönt afelől, hogy a vállalat költségére a vizsgálatot elrendeli-e vagy sem; a megtámadhatatlan bírósági végzést az Európa Rt. társasági lapjaiban közzé kell tenni; a vizsgálat eredményeként a bíróság – jogorvoslatilag megtámadható ítélettel – az érintett szervek egyes tagjait funkciójuk alól felmentheti, elbocsáthatja, és helyükbe ideiglenesen új tagokat állíthat, akik harmadik személyekkel szemben jogszerűen attól a naptól kezdve működhetnek, amelyen a kirendelésüket tartalmazó ítéletet a társasági lapokban közlik, ill. az Európai Kereskedelmi Regiszterben feljegyezték.

A STATÚTUM EGYES INTÉZMÉNYEIRŐL: 4. „A MUNKA-VÁLLALÓK KÉPVISELETE AZ EURÓPA RT.-BEN”

147. Meglepő ez az idézett alcím. De nemcsak van a statútumban, hanem a maga 100-tól 147-ig tartó paragrafusával és a bőséges bizottsági indokló szövegekkel (85–118. old.) az egyik legnagyobb terjedelmű címe a kódexnek.

Messze vezetne itt erről *a problémáról általánosságban* behatóan értekezni. Fentebb már volt is róla szó.¹⁴⁷ Ehelyütt egy általános kritikai megjegyzésre, ill. a kodifikátorok apologetikus szempontjainak rövid érintésére szorítokozom.

Az *általános kritikai megjegyzés* nem szorosán vett társasági jogi természetű. Arról van szó, hogy a nagytőke monopolkapitalista rendszerében a szervezett munkásosztály erejét és a szocialista rendszerek vonzását látva, az osztályharc számos tapasztalatán okulva, az uralkodó körök jól tudják: az adott rendet fenntartani, a termelést és a profitot maximálni csak úgy lehet, ha legalább annyira kielégítik a munkásosztály követeléseit, hogy az általánosabb társadalmi forradalom feltételei, forradalomba lendülő munkásmozgalmi feszítőerők ne jöjjenek létre. A bismarcki szociális törvényhozástól – most 100 éve – az 1968. évi francia eseményeket követő ún. munkásrészvételi törvényhozásig sok állomás és hosszú út vezetett. Mert hogy az osztályharcban tett engedményekről van szó, azt mi sem mutatja jobban, mint hogy az addig csak Nyugat-Németországban ismert *Mitbestimmungsrecht* 1968 nyarán és ősszel a forradalminak tűnő fejlemények és erők feloldása és leszerelése gyanánt a de Gaulle-i „participation” koncepció megvalósításaként Franciaországban is bevezették. Míg a tőkés állam és jog korábban harcolt minden „ilyesmi” ellen, ma – nem kevés apologetikus céllal – szinte hivalkodik vele: a „rég” kapitalizmus támadott „éjjeliőr-állam-ideáját” feladta, ma modern gazdaságpolitikai alkotmányt (*Wirtschaftsverfassung*) megvalósító aktív gazdaság szervező funkciót is visz, és ennek része sok minden mellett a *participation* is. Európaiasodott változatban ennek lecsapódása az EGK filozófiájában és jogi struktúrájában is megtalálható. A „másik Sozialpartner” gazdasági és szociális kielégítése, nyugtatása és alkalmazkodásra bírása az EGK egyik fő problémája; ez kezdődik a munkaerő szabad mozgására vonatkozó jogalkotással, folytatódik a munkaerő-gazdálkodás terén tett lépésekkel, lakásprogrammal és másokkal,¹⁴⁸ majd befejeződik a vállalati részvételi jogosultságok általánosításával.

¹⁴⁷ L. fent 126. pont.

¹⁴⁸ A szociálpolitikához betekintésre l. *Általános beszámoló 1969* és *Általános beszámoló 1970* „Sozialpolitik” c. részeként (111. és kk. old.).

A *kodifikátorok apologetikus szempontjai* a jogászok realitásérzéke mellett – szabad talán így értékelni – azok tisztességéről is szólnak. A „participation”-nak ez az „általánosítása”,¹⁴⁹ ill. az indoklásban való értékelése nem egészen bizonyosan felel meg a nyersebb tőkés érdekeknek. A közeljövő kérdése, hogy a statútum koncepciója átmegegy-e a valóságba. Hiszen a statútum még csak papír, és csak a mindennapi vállalati gyakorlat szociológiai feltárása adhatna választ arra, hogy az életben – a vállalati szintű érdek- és osztályharcban – mi is lesz ebből a jogilag kifejezett kompromisszumból.

Az indoklás ui. – ha apologetikus is – realiztikus benyomást kelt. Főbb elemei így hangzanak: „A statútum az európai nagyvállalat szervezeti formáját adja: ennek... a vállalat és alkalmazottai közötti szervezeti viszony talán inkább része, mint a hagyományos társasági szervezeti viszonyok; a munkás része annak a valaminek, amit vállalatnak nevezünk – amely csak valamennyi termelő tényező tervszerű együttműködésével és ezek vezető szerveinek egységével töltheti be rendeltetését; ebből a konkrét helyzetből az egyes tagállamokban már számottevő következtetéseket vontak le, ami érdekképviseleti lehetőségek mellett bizonyos vállalatvezetési döntési jogosultságok biztosításában jutott kifejezésre; az Európa Rt.-nek nemcsak számot vetnie kell ezzel a fejlődéssel, hanem annak erősítését is kell szolgálnia.”¹⁵⁰

148. Ami most már a *konkrétumokat* illeti, a statútum az alkalmazotti képviselőnek három eszközt hozza létre és szabályozza. Ezek a következők: *a)* üzemi tanács, *b)* képviselő a felügyeleti tanácsban, *c)* a kollektív szerződés.

Az *üzemi tanács* (Europaischer Betriebsrat, Conseil Européen d'Entreprise) az említett általánosításra való törekvés mellett mindjárt korlátokkal indul. Csak abban az Európa Rt.-ben alakítják, amelynek több tagállamban is van termelési részlege (100. §),

¹⁴⁹ Első lépésben ugyan még arról volt szó, hogy a statútum szigorúan ragaszkodik ahhoz, hogy korlátozza a részvételi jogosultságokat azokra az országokra, ahol ilyenek eddig is voltak, és arra a szintre, ahol eddig is funkcionált, ennek túlzott bonyolult elkülönítése és megint csak nemzeti szempontok érvényesítése közösségi egység helyett azonban arra vezetett, hogy a statútum egységes rendszert általánosít. L. *Sanders-tervezet*, V. titre, SANDERS, 35–38. old.

¹⁵⁰ *Európa Rt.*, bizottsági indoklás az V. címhez, 85. old.

hogy az egy államú Európa Rt.-k tekintetében a belső jog megfelelő „tisztelethez” jusson,¹⁵¹ az üzemi tanácsok e jog szerint működjenek, amennyiben e jogban ilyen intézmény van.

Az üzemi tanácsokat hároméves időtartamra az egyes üzemek dolgozói választják az alkalmazotti képviseleti testületek választására vonatkozó nemzeti törvények szerint (102–107. §);¹⁵² létszáma az üzemegységek számához és nagyságához igazodik (105. §); a tanács maga választja meg elnökét és határozza meg ügyrendjét; a választott tagok munkaviszonya megválasztásuk ideje alatt csak kivételes és meghatározott esetekben szüntethető meg (111–112. §).

A tanács működési költségeit – az esetleg függetlenített tagok illetményét is – az Európa Rt. viseli (113–115. §); üléseire a szakszervezet képviselői is meghívhatók, és az igazgatótanács tartozik az üzemi tanácsnak minden kért információt megadni, ha ennek kényszerítő társasági érdekek nem mondanak ellen; az üzemi tanácsok munkájukról tájékoztatják az alkalmazottakat, de olyan termelési vagy üzemi titkokat, amelyek különleges jogvédelem alatt állnak, nem adhatnak ki (116–118. §).

A feladatok és jogkörök listája nem is rövid (119–127. §). Az általános jogosultságok: általános érdekképviselet, kollektív szerződés betartása feletti felügyelet, az igazgatótanács által készítendő negyedéves beszámolók és tervek meghallgatása és megvitatása, állásfoglalás minden általa fontosnak látott kérdésben. Döntési jogkörök (fontosabb ügyek, amelyekben az igazgatótanács csak az üzemi tanács hozzájárulásával határozhat): az alkalmazás, szakmai továbbképzés és elbocsátás elvei, bérezési elvek kialakítása, továbbképzés megvalósítása, munkavédelmi intézkedések, szociális létesítmények létesítése és igazgatása. Pseudo-döntési jogkörnél nem több az üzemi tanácsnak az a jogköre, hogy egyes ügyekben meg kell hallgatni a véleményét, amelytől eltérő döntést az igazgatótanács csak külön indoklással hozhat; ilyenek: az akkord és darabbértételek szabályozása, az üzem szüneteltetése vagy áthelyezése, a vállalati

¹⁵¹ *Uo.*, bizottsági indoklás, 87. old.

¹⁵² A 102. § ezeket a nemzeti törvényeket, ill. képviseleti formákat mind a 6 tagállamra nézve taxatívén felsorolja.

tevékenység lényeges csökkentése vagy kiterjesztése, lényeges szervezeti változások.

Az üzemi tanács és az igazgatótanács közötti viták eldöntését az e célra paritásos alapon alakult egyeztető bizottságok meg nem fellebbezhető határozatai szolgálják (128–129. §).

Ha hosszú is, és még lehetne is szaporítani ezt a feladat- és jogkörlistát, pl. azzal, hogy az üzemi tanácsi rendszer a konszernekre is vonatkozik (130–136. §), annyit eddig is látni belőle, hogy a döntő termelési és gazdaságirányítási kérdésekben valóságos döntési joga az üzemi tanácsnak nincs, ami kapitalista viszonyok mellett persze fából vaskarika is volna.

A valóságos döntésekben való együttdöntési jogot a *felügyelőtanácsban való képviselet* jelentené, ha azt is nem gyöngítené olyan erősen az a körülmény, hogy itt meg többségre nem tud sose jutni a dolgozói kollektíva, mert minden 2 részvényesi küldött mellett csak 1-1 alkalmazotti képviselet lehetséges (137. §). Igaz, erre is áll az, hogy a statútum nem is akart valamiféle szocialista üzemi charta lenni.

A felügyelőtanács alkalmazotti tagjait az üzemi képviseleti szervek választják, de ezek utasításaihoz nincsenek kötve; mind jogkörük, mind működésük időtartama azonos a felügyelőtanács egyéb tagjainak hasonló jogosultságaival; munkaviszonyuk védettsége tekintetében az üzemi tanács tagjaival vannak azonos helyzetben (138–145. §).

A *kollektív szerződés* ún. Európa-jogi institucionalizálása a harmadik részvételi intézménye a statútumnak. A lényege szerint azonban nem sokkal több, mint a kollektív szerződés megkötésére irányuló lehetőség pusztá deklarációja (146. §); kivéve azokat a kérdéseket, amelyekben a vállalati döntéshez az üzemi tanács hozzájárulása szükséges; ezekben ui. a kollektív szerződés kötéséhez való ragaszkodás alanyi joga is az érdekképviseleti szerveknek (127. §). A szerződés megkötésénél a dolgozói kollektívát általában a szakszervezetek képviselik (146. §); a szerződés közvetlenül csak azokra az alkalmazottakra kötelező, akik tagjai a szerződést aláíró valamely szakszervezetnek, de az egyes konkrét munkaszerződések kimondhatják, hogy a kollektív szerződés rájuk is alkalmazandó (147. §).

20. §

AZ EURÓPAI KERESKEDELMI REGISZTER

ELGONDOLÁSOK ÉS VALÓSÁG

149. Külön nagy probléma, amit – mint az alapításnál mondtakból is látható – az Európa Rt.-re vonatkozó kódexszel párhuzamosan az EGK megoldani törekszik: az ilyen *vállalatok regisztrálásának egyszerűsítése és egységesítése*. A megfelelő szintű nyilvánosság egyik feltétele a magánszemélyek és jogi személyek részéről történő beruházások, hitelek és egyéb pénzügyi tranzakciók biztonságának. Ha feltételezzük, hogy a tőkemozgás az egész Közös Piac területére kiterjed, akkor feltételezni kell tudni azt is, hogy mondjuk egy brüsszeli cég regisztrációs adatait egy tőle több ezer km-re levő nápolyi vagy marseille-i cég is pontosan és problémamentesen megismerhesse. Ez egyrésztől feltételezi az azonos regisztrációs minimumstandardok kialakítását, azoknak a megfelelő nyelveken való hozzáférhetőségét és – ez a leglényegesebb – erre alkalmas szervezeti megoldás létrehozását. *Rotondi* egy nemrég megjelent tanulmányában a Közös Piac érdekeire utalva hangsúlyozza már korábban kifejtett álláspontját, miszerint a nemzetközi gazdasági kapcsolatok vállalati szintű fejlesztéséhez halaszthatatlanul szükség van a nemzetközi nyilvántartásra is.¹⁵³ A tárgykörben eddig kibontakozott irodalomban és

¹⁵³ L. ROTONDI, 641. és kk. old. [A könyvben jelzett elgondolások – *mutatis mutandis* – végül testet öltöttek. Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2017/1132 irányelve (2017. június 14.) a társasági jog egyes vonatkozásairól biztosítja a központi nyilvántartások, a kereskedelmi nyilvántartások és cégjegyzékek összekapcsolását. A szabályozást kiegészíti a Bizottság (EU) 2021/1042. végrehajtási rendelete (2021. június 18.) a nyilvántartások összekapcsolására szolgáló rendszerre vonatkozó műszaki leírások és eljárások tekintetében történő alkalmazására vonatkozó szabályok megállapításáról – a szerk.]

állásfoglalásokban¹⁵⁴ már látható egy olyan nemzetközi egyezmény vagy tanácsi határozat körképe, amely legalábbis a Közös Piac területén a kérdés valamiféle egységes rendezését ígéri.

150. *Milyen konkrétumokat* ígérnek az eddigi szakirodalmi feltévések? Bizonyosnak vehető, hogy egy esetleges nemzetközi struktúra nem fogja érinteni a belső regisztrációs fórumok rendszerét. Az irodalom már most a két rendszer „békés koegzisztenciájáról” beszél.

A létrehozandó szervezeti intézmények – akár autonóm szerv lesz, akár valamiféle közbülső elem a használók (mármint a vállalatok) és a már létező információs központok között – gyors információképességűnek kell lennie, és bizonyosan olcsóbb is lesz a jelenlegi rendszer nyújtotta lehetőségeknél.

A legjobb megoldásnak az kívánkoznék – veti fel az irodalom –, hogy létrehoznának egy európai központot, amely több nyelven regisztrálná a tagállamok területén működő vállalatok, kereskedelmi társaságok regisztrációs adatait. Ezek az adatok a nemzeti nyilvántartási központok standardizált nyilvántartási adatainak egyszerű, de többnyelvű duplikátja lenne.

A nyilvántartási központ írásos kérelemre a nyilvántartási központnál rendelkezésre álló bármilyen információt megadna. Ebből is következik, hogy a nyilvántartásnak nyílnak, ún. nyilvánkönyvnek kell lennie.

A központ működtetésének költségeit elvileg és gyakorlatilag is a használók viselhetik a szolgáltatások megfelelő ellenértékének megállapítása és használók részéről történt befizetések útján.

Azt a kérdést viszonylag egyszerűbbnek látták, hogy ezt az új központot milyen jogosítványokkal kellene felruházni, azaz hogy bírói jellegű vagy igazgatási jellegű ellenőrzést gyakoroljon-e a társaságok nyilvánossága, nyilvános ellenőrzés körében. Ezt a jogkört ugyanis egyes vélemények szerint meg lehetne hagyni a nemzeti regisztrációs fórumoknak, és mint az előbb szó volt róla, az európai nyilvántartási központ már csak jogilag tisztázott és ellenőrzött adatokat tárolna és közvetítene, amihez nincs szükség hatósági jogkörre.

¹⁵⁴ L. a Forrásjegyzékben: RAULT, ROTONDI, SANDERS.

Egy ilyen központ felső ellenőrzését egyesek szerint a Közösség Bíróságának, a Bíróság egyik tagjának feladatává lehetne tenni.

Felmerült végül, hogy az európai jogi központnál történt bejegyzés általában feltétele legyen-e a társasági szerződés érvényességének, a kereskedelmi minőségnek. Tudvalevő, hogy *ilyen* útra a közeli években a Közös Piac ebben a kérdésben aligha fog lépni. Ehhez ugyanis mindenekelőtt szükség volna a vonatkozó kérdések jogilag egységes rendezésére, de nem csak erre. Szükség volna arra is, hogy a Közös Piac egész területén tényleges cégbíróságokat – vagy azoknak megfelelő igazgatási intézményeket – hozzanak létre mindazoknak a közjogi ellenőrző tevékenységeknek végzésére, amelyekre a hasonló intézmények ez idő szerint a belső jogrendben jogosultak. Mindebből pedig az következett volna, hogy az első lépés a nemzeti regisztrációs központok adatainak kumulált tárolása és szervezettebb közvetítése lett volna, míg az ún. *force probante* (a nyilvántartás jogi bizonyító ereje) a nemzeti nyilvántartó intézmények kezében marad.

151. Nos épp ez az a nem feltételezett *út, amire az EGK mégis lépett*, legalábbis az Európa Rt. tekintetében: ha már Európa Rt., akkor legyen Európai Kereskedelmi Regiszter, és ha már Európai Kereskedelmi Regiszter, akkor már az ilyen intézményeknél szokásos jogosultságokkal, feltételekkel. Ezt mondja ki az Európa Rt. statútumának 8. §-a, hogy ti. létre kell hozni az Európai Kereskedelmi Regisztert, de ezt közölte a Bizottság is: már dolgozik is az Európai Kereskedelmi Regisztert létrehozó és működését szabályozó tanács-rendelet tervezetén,¹⁵⁵ amit már csak azért sem halaszthat soká, mert az Európa Rt. statútumának hatályosulásával *ex lege* is szükség lesz rá.

Az Európai Kereskedelmi Regiszter tényleges funkciójából az Európa Rt. statútuma alapján már sok minden látható. Ennek egyes főbb elemei: az Európai Kereskedelmi Regisztert az EGK Bírósága mellett kell létrehozni (8. §); a legfontosabb társasági aktusok

¹⁵⁵ A forrás: az EGK „Belpiac és Jogharmonizálás Főigazgatóság”-nál szerzett (I. SCHWARTZ igazgatótól 1973 júniusában kapott) személyes információ.

érvényességéhez a regiszterbe való bejegyzés szükséges,¹⁵⁶ a bejegyzések általában az EGK Bíróságának döntései alapján történnek; a bejegyzéseknek ún. *force probante*-ja van; a tagállamokban létre kell hozni az Európai Kereskedelmi Regiszter mellékállomásait is (Zweigestelle), amelyekben a tagállam területén működő Európa Rt.-ket szintén nyilvántartják; az Európa Rt.-vé alakuló részvénytársaságok alakulás előtti olyan anyagait, amelyeket az illetékes helyi bíróságok vagy regiszterek őriztek, további megőrzés végett ezekben a mellékállomásokban kell elhelyezni; a regiszter nyilvános.

*

Itt tart az integrációs méretekre animált vállalati mozgás közös piaci jogi struktúrája. Sandersnek, az első Európa Rt.-tervezet szerzője helyzetfelmérésének egy-egy mondatával zárnám: Ami történt – a *remarkable job*; ami még hátravan, a Piccadilly messzeségére emlékeztet (talán az Anglia csatlakozásából folyó nehézségekre is utal?), egyre megy – *it's a long way to go*.¹⁵⁷

¹⁵⁶ Alapítás, alapszabály, székhely, alaptőke, alapító társaságok, a szervek tagjainak neve, mindezek módosítása, mérlegbeszámoló, nyereségfelosztás, csőd, egyesülés, megszűnés, konszernizálódás stb.

¹⁵⁷ SANDERS, 43. old. – Az angol csatlakozással kapcsolatos nehézségekre való utalást nem egészen a véletlen, ill. az idézett mondat hangulata-asszociációja szülte. A belső társasági jogok harmonizálását szolgáló lépések és az Európa Rt. hatályosulását, miután ezek a francia-német jog szerint mintázott kodifikációs konstrukciók, eddig is a sokkal liberálisabb holland társasági jog rezisztenciája lassította; valószínűnek látszik, hogy ez a körülmény is húzta a dolgok befejezését Anglia csatlakozásáig: most az ugyancsak liberális angol társasági jog „erősítésével” a szóban forgó közösségi kodifikáció tartalmilag is némileg módosult szintézisre vezethet, ami viszont a kodifikációs munkálatok további elhúzódsával (módosításával, kiegészítésével, újbóli vitatásával stb.) jár (a holland jog szemléletéhez l. RODIERE, 16. és kk. old.; a fejlemények várható alakulásához alapul közös piaci személyes konzultációim is szolgálnak).

VI. FEJEZET

A BERUHÁZÁSOK ÉS A TŐKE MOZGÁSA AZ INTEGRÁCIÓBAN ÁLTALÁNOS SZABÁLYOZÁSI KÍSÉRLETEK ÉS A KÖZÖSSÉGI JOG CSATORNÁI ÚTJÁN

21. § Amitől a probléma van és a megoldási kísérletek forrásai

152–153. Amitől a probléma van

154. Források

22. § A külföldi beruházások jogi védelme

155–156. Ellentmondások a védelmi kísérletek hátterében

157–160. ILA kísérletek félsikerekkel

161–164. Nagybankok akciói nagyobb sikerekkel

165–168. Kétoldalú egyezmények

169–170. Egy igazi amerikai megoldás: biztosítással biztosítani a külföldi beruházásokat!?

171–173. Európa-jogi elgondolások és a Közös Piac jogi tapintata

23. § A tőke a másik országban – a Közös Piac és a közös tőkepiac

174–175. Amiért a probléma mellőzhetetlen: a pénz a dolgok másik oldala

176–181. A nyugat-európai tőkepiac helyzete, problémái és a fejlesztés útjai általában

182. Az európai tőkepiac a Római Szerződésben

183–184. A tőkepiac és a tőke fogalma a Római Szerződés gyakorlatában

185–190. A Római Szerződés liberalizálási elvei lassú megvalósulásban

191–198. A tőkeforgalom integrált adójogi szabályozása – ugyancsak lassú megvalósulásban

21. §

AMITŐL A PROBLÉMA VAN ÉS A MEGOLDÁSI KÍSÉRLETEK FORRÁSAI

AMITŐL A PROBLÉMA VAN

152. A számok és az EGK gazdaságpolitikájáról szóló fenti fejezetek után¹ arra a kérdésre, hogy mitől is probléma a közösségi jog számára a beruházások és a tőke mozgása, könnyű válaszolni. A számok mutatják, hogy a nemzetközi tőkemozgás (export és import) nagy volumenű, és nagy volumenűek a külföldi beruházások is. Nemcsak nagy volumenűek, hanem növekvő tendenciát is mutatnak, mind az EGK-ba, mind pedig az onnan harmadik piacokra irányuló mozgást illetően. A termelési és technológiai integrálódás mai foka enélkül el sem képzelhető. A nyugat-európai pragmatista gazdaságpolitika ezért az integráció érdekében pedig különösen mindent megtesz a beruházások és tőkemozgás „európai” vagy azt meg is haladó kiszélesítésére. A tőkében benn van az immanens hajlam az expanzióra, ha még rendszeresen bátorítják is, persze, hogy mozog. A vállalatokban és más beruházásokban is egyre több kedv gyülemlik külföldi beruházásra.

A tőkekoncentráció és a tőkés expanzió egyik fő megnyilatkozása a külföldi beruházás, beruházáshoz pénz kell, ezért tartozik a két probléma szorosan együvé. A beruházásnak sokféle útja-módja és formája lehet. E munka szempontjából különösen két forma jelentős. Az egyik: tőkés magánvállalatok külföldön vállalatot alapítanak vagy bővítenek, amihez nagy anyagi erőket csoportosítanak át, és

¹ L. II-III. fejezet, különösen a II. fejezet 18-19. pontja a külföldi beruházásokról és tőkekivitetről, ill. a III. fejezet 64-65., 73. pontjai a közös piaci, ill. nemzetközi méretű gazdasági mozgásról.

aminek útján nagy profitot transzferálnak. A másik: tőkés magánvállalkozók betársulnak már létező külföldi cégekbe (részvényvásárlás, fúzió vagy más úton), és ezzel a külföldi vállalat által termelt értékek egy részét sajátítják el és transzferálják. A tőkemozgásoknak azonban még sokféle más célja és formája is van az alkalmazotti keresetek hazautalásától kezdve a hitelek nyitásáig és törlesztésén át a különféle banktranzakciók tarka sokaságáig.

Vállalatok beruháznak, vállalatok tőkét mozgatnak – bár nemcsak ők, de azért döntően ők –, ez más szóval azt is jelenti, hogy a vállalatok európai és nemzetközi méretű mozgása enélkül nincs. Épp ebben áll a mozgásuk. Ezért *mindaz, amiről az előző fejezet szól, csak akkor nyer értelmet, ha a beruházások és a tőkepiac Európa-jogi mechanizmusát is látjuk*. Ehhez már csak kiegészítő – a Bevezetésben behatóbban kifejtett² – szempont, hogy jelen munka a vállalatot tágabb értelemben fogja fel: a tényleges gazdasági erővé váló, ill. szerveződő gazdasági kapacitás egészét akarja látószögébe vonni.

153. Ami pedig a jogi, különösen a *közösségi jogi* problémákat illeti, azokat a gyakorlat a következőkben teszi fel.

a) A tőkének és a tőkés magántulajdonon alapuló jogi rendnek immanens igénye, hogy a külföldön beruházott értékek, a külföldi beruházó tulajdona megfelelő jogi védelemben részesüljön, és egyebek között ne legyen kitéve diszkriminációs eljárásoknak, mindekelőtt kártalanítás és megfelelő eljárás nélküli kisajátításnak. Ez a probléma a tőkés világban általánosan jelentkezik, ezért bár a Közös Piac országai számára is fontos kérdés, alább ezt a kérdést – tényleges jelentkezésének megfelelően – a nyugati országok jogában általában is vizsgálni kell.

b) Meztelenül konkrét kérdés: miket tett az EGK az ún. működő tőke szabad tőkepiaci mozgását illetően ahhoz, hogy európai méretű tőkepiac alakuljon ki, és a nyugat-európai tőzsdék a tőkepiac tekintetében az országokat egységes belfölddé alakítsák, mit tett általában a pénz- és hitelműveletek lehetőségének nyugat-európai méretűvé tágításához?

² L. I. fejezet 9. pont.

FORRÁSOK

154. A jogforrások szemléljét a *külföldi beruházások jogi védelmén* kezdve elsőnek éppen nem jogforrásra, hanem egy érdekes irodalmi forrásra, *Schwarzenberger* „A külföldi beruházások és a nemzetközi jog” c. munkájára utalok.³ Tenni kell ezt azért, mert nemcsak részletes feldolgozását adja a tárgykörben kelt nemzetközi jogi okmányoknak, amelyek jórészt egyezmények és egyezménytervezetek, hanem feldolgozza a bírói gyakorlatot is, és ennek folytán technikai értelemben is jelentős forrásgyűjteménynek tekinthető, amely tárgyalja az EGK ilyen tárgyú okmányait is.

Az e tárgyban kelt normatív, ill. normatív jellegű nemzetközi okmányok: az ILA (International Law Association) 1960. évi⁴ és 1962. évi határozatai az államosításról és a külföldi tulajdon védelméről,⁵ a nyugat-európai bankszakemberek kezdeményezésében született 1959. évi Abs-Schawcross konvenció a külföldi beruházásokról,⁶ a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank által kidolgozott 1965. évi konvenció az államok és külföldi személyek közötti kisajátítási jogvitákról,⁷ végül pedig az OECD 1967. évi egyezménytervezete a külföldi tulajdon védelméről.⁸

Az Európai Gazdasági Közösség közösségi szinten kifejezetten olyan okmányt, amely a tagállamok természetes és jogi személyeinek

³ L. a Forrásjegyzékben: SCHWARZENBERGER. [MÁDL Ferenc utóbb újra visszatért a külföldi beruházások védelmének kérdésére, immáron a hazai rendszerváltozás kezdetén. Lásd KIRÁLY, Miklós – MÁDL, Ferenc: *A külföldi beruházások védelmének jogi eszközei*. ELTE, Budapest, 1989. Továbbá KIRÁLY, Miklós – MÁDL, Ferenc: *Possibilities and Limits of Foreign Capital Investment as Provided by the Hungarian Code of Investments*. Acta Juridica Academiae Scientiarum Hungaricae, 32, 1990, No. 3-4, Akadémiai Kiadó, Budapest. Az újabb irodalomhoz lásd DOLZER, Rudolf and SCHREUER, Christoph: *Principles of International Investment Law*. Second ed., Oxford University Press, 2012, NAGY Csongor István: “There is nothing in a caterpillar that tells you it is going to be a butterfly”: the doctrinal foundations of international investment protection law. *Georgetown Journal of International Law* 51: 4, 897-917. (2020), LUDWIGS, Markus, REMIEN, Oliver (szerk.): *Investitionsschutz, Schiedsgerichtsbarkeit und Rechtsstaat in der EU. Nomos Ius Europaeum*, 2018. – a szerk.]

⁴ Államosítás – külföldi tulajdon, ILA-határozat 1.

⁵ Államosítás – külföldi tulajdon, ILA-határozat 2.

⁶ Egyezmény 1 a külföldi beruházásokról.

⁷ Egyezmény 2 a külföldi beruházásokról.

⁸ Egyezmény 3 a külföldi beruházásokról.

beruházásait a másik tagállam kisajátításával szemben védi, nem alkotott. Az egész vállalati jogi (társasági jogi) jogalkotás, aminek szemléje alább olvasható lesz, azonban annak jegyében áll, hogy a beruházások szabadságát minden diszkriminatív eljárástól védeni kell. A Római Szerződés érintett szakaszai mint fő források – amilyen a vállalatok letelepedésére vonatkozó 52–58., a tőke mozgásról (beruházásokról) szóló 67–73., a 132., valamint a vállalatok diszkriminációmentes működési lehetőségeinek feltételeiről szóló 220. szakasz –, mindezek mintegy a contrario mást sem mondanak, mint a beruházások védelmét pozitív értelemben; ezen mit sem változtat a 222. szakasz rendelkezése, miszerint a tulajdon kérdése (tehát a kisajátítás is) a tagállamok belügye.

A beruházások, ill. a tőkepiac területén az EGK a Római Szerződés alapvető rendelkezései (63., 67–73., 106. szakaszai) alapján már számottevően továbblépett, és az intézkedéseket a következő normatívák jelzik: egy 1960. évi május 15-én⁹ és egy 1962. december 18-án¹⁰ kelt irányelv a közvetlen beruházásokról, a tőke mozgásról és értékpapír-kereskedelemről; a tőke mozgás liberalizálását is célzó 1961. évi általános program a szolgáltatások szabad forgalmáról;¹¹ a nyugat-európai tőkepiac helyzetét és fejlesztését átfogóan elemző 1966. évi bizottsági okmány,¹² a Bizottság 1969. évi memoranduma a tőkepiacról;¹³ a nemzeti tőkepiacok összekapcsolását célzó 1969. évi adójogi intézkedéseket tervező memorandumot¹⁴ követte az egységes tőkepiac megteremtésének adójogi szabályaira vonatkozó 1969. évi július 17-én kelt irányelv;¹⁵ a tőkepiacot is érintő 1970. évi Werner-jelentés,¹⁶ ill. az annak alapján készült tanácsi határozat.¹⁷

⁹ Autsblatt, 1960. S. 921.

¹⁰ Autsblatt, 1963. S. 62.

¹¹ *Általános EGK-program a szolgáltatásokról.*

¹² *Európai tőkepiac.*

¹³ *Memorandum a tőkepiacról (EGK). [A tőkepiac aktuális helyzetéről lásd a Kiegészítő forrásjegyzékben: KIRÁLY Miklós (szerk.): Az Európai Unió Gazdasági Joga I. 301–327. old. – a szerk.]*

¹⁴ A Bizottság a Tanácsnak átadta 1969. március 5-én, I. Bulletin 5/1969. der Europäischen Gemeinschaften, Kapitel.

¹⁵ *Irányelv a tőkeforgalom adóztatásáról (EGK).*

¹⁶ *Werner-jelentés.*

¹⁷ *Határozat a pénzügyi unióról (EGK).*

22. §

A KÜLFÖLDI BERUHÁZÁSOK JOGI VÉDELME

ELLENTMONDÁSOK A VÉDELMI KÍSÉRLETEK HÁTTERÉBEN

155. A külföldi beruházások jogi védelmének jogi mechanizmusán túl a fent említett objektív igényeken, jórészt a következő *konszolidáció* jegyében alakult: a tőkés beruházó külföldön is garantált biztonságban kívánja beruházását tudni, ezért jogi biztosítékokra törekszik; a tőkeexportban alárendelt, általában fogadó szerepet játszó államok viszont nem szívesen kötik meg gazdaságpolitikájukat, szuverenitásukat olyan jogi kötelezettségekkel, amelyek túlnyúlnak egyes konkrét anyagi előnyökhöz (egyedi beruházásokhoz) fűződő érdekeken; más gazdasági és politikai tartalommal jelentkezik ugyanez a kérdés a fejlett országok közötti viszonyban, így a Közös Piac országaiban is; a külföldi beruházások védelme itt kézenfekvő természetesség, a nemzetközi kooperáció általában helyeselt eleme: a védelem nem is annyira negatív formában (kiszájtítás vagy nacionalizálás esetén megfelelő eljárás és kártalanítás biztosításában) jelentkezik, hanem abban, hogy – éppen az integráció egyik eszközeként – a külföldi beruházások pozitív és szervező szabályrendszerét építik ki; más-más objektív helyzetek, más-más érdekeltségek, íme a jogi szabályozási kísérletek részbeni sikertelenségének, ill. a megalkotott védelmi formák kompromisszumos vagy eltérő alakulásának háttere.

156. Ami most már a beruházások anyagi jogi védelmi eszközeit illeti, azok eddig a fenti forrásokban a *következő főbb síkokon* jelentkeztek. *a)* Az egyik sík az International Law Associationnek döntően a fejlett tőkés országok részéről kezdeményezett és erőltetett határozatai, ill. egyezménytervezetei. *b)* A jogi védelmi eszközök egy másik

síkja a különböző pénzügyi körök és bankok által kezdeményezett nemzetközi egyezmények. c) A harmadik síkot a kétoldalú egyezmények jelenthetik. d) Itt jelennek meg – mintegy negyedik síkként – az ún. „európai” kezdeményezések, ill. konkrétan a Közös Piac idetartozó jogi rendelkezései. e) Végül ötödik síkként egy egészen sajátos jogi formáról kell majd még szólni; a külföldi beruházások kockázatainak biztosítás intézménye útján való védelméről.

ILA-KÍSÉRLETEK FÉLSIKEREKKEL

157. A dolog az International Law Associationben öltött *először nemzetközileg formalizált – egyezménytervezetbe fogalmazott* – testet. A kapitalista országok egyikében-másikában az irodalom és a gyakorlat, főleg természetesen a tőkés vállalkozók és azok szervezetei már korábban keresték, hogyan lehetne a külföldi beruházásokat az adott külföldi államok esetleges akcióival szemben védeni. Ezek a törekvések aztán 1960-ra arra vezettek, hogy a hamburgi ILA-konferencián a nyugati küldöttek többsége mellett sikerült elfogadtatni egy határozatot, amely kimondta: „A korszerű nemzetközi kereskedelem és napjaink feltételei szükségessé teszik, hogy azokat a vitákat, amelyek külföldi magánfelek és a beruházásokat fogadó államok között a külföldi magánfelek beruházásai és tulajdona tekintetében keletkeznek, az eddigieknél jobb jogi feltételek keretében oldják meg; ezért az ILA a konferencián bemutatott egyezménytervezeteket jó gondolatnak tartja.”¹⁸

A két egyezménytervezet a választás lehetőségének kínálásával akarta a tulajdonképpen szándékolt minimumot – az első egyezmény általános támogatását – elérni. A második egyezmény, hogy a végén kezdjem, a maga 24 §-ával a külföldi beruházásokkal kapcsolatos viták fórumaként egy *nemzetközi bíróságot (Permanent Foreign Investment Court)* kívánt volna intézményesíteni, meghatározott jogkörökkel, eljárással, önálló ítélkezési hatalommal és így tovább. A legnaivabb és a legrafináltabb egyezményszerkesztő is alighanem

¹⁸ *Államosítás – külföldi tulajdon, ILA-határozat 1, XV. old.*

egyaránt tudta, hogy ilyen tervet 1960-ban sem lehetett senkinek eladni. Kötelező bírói utat^{18/a} államok számára, még hozzá nemzetközi bírói fórumot, és még hozzá úgy, hogy annak alanyai az államok mellett magánfelek is legyenek és ezzel mintegy az államokkal egy szintről és egy pozícióban tárgyaljanak, az államosítások szinte szükségszerűen jelentkező állami gestióit így előre és önként proskribálni, mindenki tudhatta, hogy ehhez sem a fejlődő országok, sem a szocialista országok egyetértését nem lehet megszerezni.

Erre az „eshetőségre” készült ugyanennek az ideának egy „szebb” változata, az ún. első tervezet, amely a külföldi beruházásokkal kapcsolatos vitákhoz *nemzetközi választott bíróságot* tervezett (*Draft Statute of the Arbitral Tribunal for Foreign Investment*). A 37 szakaszból álló egyezménytervezet részletes rendelkezéseket tartalmaz az eljárásról, a bírónevezésről, a tárgyalásvezetésről, a bizonyítás módjáról, a titkosságról és így tovább. Az 1–2. szakaszok tartalmazzák a probléma lényegét. Azt ti., hogy az államokat és magánfeleket partnerré, ill. az államosítást jogilag kérdéssé kívánják tenni. „Minden olyan vita, amely államok és magánfelek között a külföldi beruházásokat és tulajdont érintő bármilyen *unreasonable* vagy *discriminatory* állami intézkedésből folyik” – szól a tervezet –, a felek az egyezmény szerinti választott bíróság vagy a Hágai Nemzetközi Bíróság útján rendeznek! Mindkét fórum választása fakultatív.¹⁹ E rendelkezést tovább enyhítendő, a tervezet még azt is kimondja, hogy bármelyik nemzetközi fórumhoz való folyamodás előtt előbb ki kell meríteni a belső orvoslási lehetőségeket (*local remedies*).²⁰ Ha a felek a vita megoldásának ezt a fórumrendszerét elfogadnák, a továbbiakban az egyezménytervezet már nagyon finoman tisztelné a nemzetközi jogot és a *pacta sunt servanda* elvét. Kimondja ui., hogy a választott bíróság az alkalmazandó jogot illetően mindenben a felek szerződéséhez, megállapodásához van kötve, feltéve, hogy ezek nem sértik

^{18/a} A jelzett bíróság eljárása ugyan az érintett felek erre irányuló kompromisszumát feltételezi, de ennek hiányában a tervezet a Hágai Nemzetközi Bíróság egyoldalú „igénybevételét” is lehetővé teszi.

¹⁹ *Uo.*, 1. egyezménytervezet. 1–2. §.

²⁰ *Uo.*, 4. § b.

a nemzetközi jogot.²¹ Ha a felek között az adott választott bíróság a tárgyilag idevonható nemzetközi konvenciók, szokások, a művelt nemzetek által elfogadott általános jogelvek, a bírói gyakorlat, valamint a tudományos tanítások szerint jár el.²²

158. Ahány szó, szinte ugyanannyi vitakérdés. Az *erős vita* jegyében fogant maga a fent említett határozat is. Azért is zárult úgy a határozat, hogy az egyezménytervezetet a vita alapján további „consideratio tárgyává kell tenni”.²³

Az egyezménytervezet és a határozatot támogató nézetek részben nem is kísérelték meg a tulajdonképpeni célok leplezését. Ez nyilatkozik meg pl. abban az indoklásban, miszerint azért kell a külföldi beruházók számára is lehetővé tenni a nemzetközi fórumhoz való folyamodást, hogy „ezáltal az ilyen jogvitákat, amennyire csak lehet, depolitizálják”.²⁴

Lauterpacht angol nemzetközi jogász viszont azzal érvel, hogy eddig is volt már magánfél és állam között jogvita, még hozzá harmadik ország fóruma előtt,²⁵ de helyeselte a szovjet *Halfina* felvetését,²⁶ miszerint a létező nemzetközi bírói fórum (a Hágai Nemzetközi Bíróság) is alkalmas ilyen viták eldöntésére. *Schwarzenberger* is utal arra, hogy az Angol–Iráni Olajtársaság és Irán közötti emlékezetes nagy vitában is volt mód az alapul fekvő egyezmény szerint a Hágai Nemzetközi Bíróság hatáskörét felvetni.²⁷ Az egyezmény előterjesztője, az osztrák *Seidl-Hohenfeldern* – hasonló gondolatmenetben – azzal érvelt, hogy a strasbourgi Emberi Jogok Védelmének Bizottságához is fordulhatnak polgárok, és ily módon ezáltal is adva van egy ismert

²¹ *Uo.*, 11. §, 1. bek.

²² *Uo.*, II §, 2. bek.

²³ *Uo.*, XV. old.

²⁴ „In order to de-politicize stich disputes as far as possible” (*Uo.*, vita, 176. old.).

²⁵ Az angol–portugál Cotesworth–Powell-ügyre utal, amelyben – sok hasonló ügy mellett – éppen Hamburg Város Tanácsa döntött egy külföldi állam és magánfél vitájában, amely e két félnek német területen kifejtett gazdasági tevékenységéből fakadt problémára vonatkozott.

²⁶ *Uo.*, vita, 187., 200. old.

²⁷ SCHWARZENBERGER, 66. és kk. old.

nemzetközi jogi mechanizmus, amelynek útján állampolgárok (tehát magánfelek) államokat mint olyanokat perelhetnek.²⁸

Az angol és német munkacsoport érvei – amellet, hogy a szocialista államok közötti kártalanítási egyezményekre, valamint a szocialista és kapitalista országok közötti kártalanítási megállapodásokra is utaltak²⁹ – az elméleti jelleg tekintélyével próbáltak hatni. *Stamm-lerb*ől indulnak ki, aki szerint „das Recht ist die Form, die Wirtschaft der Inhalt des gesellschaftlichen Lebens”, és hogy ez a külföldi beruházásokra aztán igazán kézenfekvő, amiből az következne, hogy ha van külföldi beruházás, akkor lennie kell adekvát (mármint a kisajátítás ellen védő) jogi formának is, mert különben a stammeri jogfilozófiai tétel nem érvényesül. A szuverenitás sérelmére is hivatkoznak: ha ui. a külállam a maga területén államosít, akkor ezzel az államosított vállalat harmadik országban levő vagyontárgyait is tulajdonba akarja venni, tehát elvenni a külföldi tulajdonostól, ami nem más, mint a *dolog rei sitae* szerinti állam tulajdoni rendjébe, végül is szuverenitásába való beavatkozás.³⁰

A tervezet amerikai védői (*J. N. Hyde, N. R. Doman, C. J. Olmstead*) a fejlődő országokat vélték érdekeltnek látni ilyen jogi rendezésben, hiszen elsősorban ők és nem a szocialista országok érdekeltek a beruházásokban is. Ok biztosan, úgymond, belátják, hogy valami védelem kell a tőkés magánberuházónak is; mert a szocialista országok részéről az államok a beruházók, számukra mint a nemzetközi jog vitathatatlan alanyai számára adva van az államközi vitáknak a nemzetközi jogban már ismert jogi és fórummechanizmusa; a tőkés országok részéről a magánberuházók útján jön az anyagi kapacitás, őket nem lehet arra ítélni, hogy ha védelmet akarnak, legyenek állammá. Ha nem fogadnánk el semmiféle nemzetközi jogi mechanizmust, csak a belső jog szerint akarnánk megítélni a kisajátítást, ezzel tulajdonképpen az önbíráskodás útjára térünk, hangzik tovább az érvelés. Épp ezért abból kellene kiindulni, hogy miként a folyóvizek jogát, úgy az anyagi erők nemzetközi folyamatát sem volna

²⁸ *Államosítás – külföldi tulajdon, ILA-határozat 1, vita. 176.*

²⁹ *Uo., vita, 178.*, 1. erről részletesebben a bilaterális megállapodásokra vonatkozó alábbi 167. pontokat.

³⁰ *Uo., vita, 178–181. old.*

szabad csak a belső jog szerint felfogni; a belső jog összefonódik a nemzetközi jog elemeivel, és a kettő együtt adná ki a viszonyok jogi corpusát.³¹

159. Az *ellenzők és ellenérvek* – amelyek jobbra szocialista jogtudományi pozícióból adódtak és adódnak – a fenti érvek java része tekintetében egyszerű helyzetből vitatkoznak. A proegyezményes érvek jó része ui. önmagában hordja gyengeségét.

Ami pl. az államosítások körüli vitáknak a tervezett nemzetközi fórum és jogi mechanizmus útján történő „de-politizálását” illeti, ennek önellentmondásossága mindenki előtt kézenfekvő. Tudott dolog, hogy a legtöbb országban, ahol az államosítás napirendre kerül, ez a kérdés elsőrangú politikai kérdéssé válik, az államosítás többnyire a politikai harc egyik lényeges állomása. Ennek fényében minden de-politizálási kísérlet nem más, mint az államosítással szembeni negatív politikai akció.

Az 1951-től 1954-ig tartó angol-iráni olajvitáról is tudott dolog, hogy bár az egyezményben vita esetére szerepelt egy választottbírósi klauzula, de sem választottbírósi eljárásra, sem – bár az angol kormány erőltette – a Hágai Nemzetközi Bíróság döntésének való alávetésre Irán részéről nem került sor.³² Ez tehát nem találó érv az ILA-egyezménytervezet mellett. Ellene talán annál inkább. Jól jelzi ui., hogy társadalmilag-politikailag miről is van szó. Irán fel akart szabadulni – mindenekelőtt olajtermelésében – az angol gyarmati kiszolgáltatottság alól, és egyben semleges külpolitikai pozíció kiépítésére is törekedett. Államosította az Angol-Iráni Olajtársaságot és – az Anglia részéről bekövetkezett katonai, diplomáciai és kereskedelmi akciók és blokádnak ellenére sem – nem volt hajlandó az USA-tól anyagi segítséget elfogadni, mert az USA ezt a szorosabb katonai együttműködéshez kötötte, amit Irán semlegességi tervei miatt kezdetben elhárított. Miután a Nemzetközi Bíróság közbülső ideiglenes döntéseit („pending the final settlement of the dispute”), amelyeket a Bíróság angol nyomásra hozott „mindkét fél jogos

³¹ *Uo.*, 187., 190., 199. old.

³² SCHWARZENBERGER, 66. és kk. old.

érdekeinek védelmére”,³³ az iráni kormány elutasította, sőt elhárította az ENSZ Biztonsági Tanácsának és a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank közvetítő akcióit is, a Hágai Nemzetközi Bíróság sem tehetett egyebet, mint megtagadta joghatóságát és elutasította az angol keresetet.³⁴ Az olajvita azonban lassan mégis megoldódott, jogi formában ugyan, de jogon kívüli erők hatására. A nyugati irodalom keserű öniróniával utal ezekre az erőkre. Az történt ui., hogy Irán a nyugati gazdasági blokádnak miatt a szovjet kormánnyal kötött új árucseré-egyezményt, és a Szovjetunióból szerezte be a kiesett árumennyiségeket. Sőt „a sors iróniája úgy hozta – hangzik a kesergő megállapítás –, hogy Anglia is a Szovjetunióhoz fordult olajért, és vett is a SOVROM PETROL szovjet–román közös vállalatától 200 000 tonna olajat; a dolgok pikantériájához tartozik az is, hogy a SOVROM olyan kisajátított belga, angol, francia és amerikai olajmezőkkel és berendezésekkel működött Romániában, amelyekért Románia nem fizetett kártalanítást”.³⁵ Minden bizonnyal a Szovjetunió ilyen „belépése” vezetett arra, hogy mind Anglia, mind az USA, mind pedig Irán kompromisszumos megoldásra jutott: Irán fizetett bizonyos kártalanítást, az angol társaságnak – amerikai és holland cégek betársulásával – számottevő anyagi és üzemeltetési pozíciókat biztosítottak, Irán új anyagi feltételekhez és az új nemzetközi konzorcium igazgatótanácsában komoly képviselőihez jutott, Amerikától Irán általános anyagi támogatást, az iráni olajipar pedig az új konzorcium bonyolult szerződésrendszerében átfogó fejlesztési tervet és ehhez anyagi feltételeket kapott.³⁶ Mindezek közepette és folyamányaként is Iránban, Irán nemzetközi gazdasági kapcsolataiban és külpolitikájában „csendben” létrejött az a politikai helyzet, amely – Keletre és Nyugatra is orientálódva – hosszú évek óta eléggé jellemző az adott térségnek erre az országára.

³³ *International Court of Justice*, Reports, 1951. 89, és kk. old.

³⁴ *Uo.*, 93. és kk. old.; a témához (mire terjed ki a Bíróság hatásköre?) l. HARASZTI beható elemzését (219. és kk. old.).

³⁵ SCHWARZENBERGER, 69. old.

³⁶ Az egész olajügy részletes leírásához és jogi problematikájához l. pl. SCHWARZENBERGER *The Anglo-Iranian Oil Dispute* c. fejezetének „Factual Aspects” és „Legal Aspects” c. pontjait (66. és kk. old.).

Az ellenzők és ellenérvek – amellet, hogy rámutattak az államosításnak erre az iráni példán is szemléltethető politikai jellegére – a következők szerint argumentáltak. A fogadó állam szuverenitásainak teljességéhez tartozik, hogy gazdaságpolitikai akcióiban minden külső korlátozás nélkül járhasson el – érvelt a csehszlovák *Knapp*.³⁷ Ezt honfitársa, *Kalensky* azzal toldta meg, hogy a magántulajdon védelmének nincs semmiféle nemzetközi jogi „törvénye”, ez nem velünk született jog, ez mind függvénye az adott ország gazdasági és jogi fejlődésének, e tekintetben pedig a teljes dekolonializáció a tendencia.³⁸ *Kalensky* és a szovjet *Halfina* is szembevetette azt az érvet, hogy magánfelek nem lehetnek a nemzetközi közjog alanyai, és erre ilyen nemzetközi egyezményrel sem lehet törekedni.³⁹ *Réczei* a „civilizált nemzetekre” való utalást (hogy ti. kikötött vagy másként irányadó jog hiányában a „civilizált nemzetek” által elfogadott jogelvek volnának irányadók) támadta, mondván: ez bírói önkényre és politikai diszkriminációra vezet, mert a bíró saját megítélése szerint jelölné ki ezt vagy azt az országot „civilizálnak”, attól függően, hogy mely ország jogát látja előnyösnek, holott ma civilizálatlannak semelyik ország sem tekinthető.⁴⁰ A Szovjet Nemzetközi Jogi Egyesület memorandumában az angol–amerikai ítéletek sorát hozta fel annak bizonyítására, hogy az államosítás Nyugaton is elismert intézmény, amely az állami szuverenitás körébe tartozik.⁴¹ E vitát majdnem tíz évvel követően alakult ki az amerikai jognak az az új szint hozó döntése, miszerint – így döntött egy kubai államosítási ügyben, a híres *Sabbatino*-case-ben az amerikai Legfelső Bíróság⁴² – amerikai bíróságok nem tehetik kérdéssé külállamok államosítási akcióit (*act of state doctrine*), erre a megfelelő nemzetközi jogi keretekben legfeljebb az amerikai külpolitika vitelével alkotmányosan felruházott

³⁷ *Államosítás – külföldi tulajdon, ILA-határozat 1, vita*, 221. old.

³⁸ *Uo.*, 181. és kk. old.

³⁹ *Uo.*, 185., 187. old.

⁴⁰ *Államosítás – külföldi tulajdon, ILA-határozat 2, vita*. 106. old.

⁴¹ *Uo.*, 149. old.

⁴² A *Sabbatino* case által jelzett fordulat kérdéséhez I. MÁDL (8) („A valóság igényei ... a szocialista tulajdonjog és öröklési jog egyes tételeinek nyugati értékelése” c. fejezetet) 87. és kk. old. NIZSALOVSKY ENDRE: *Öröklési viszonyosság*. Állam- és Jogtudomány, IX. kötet, 19. old.

szervek (kongresszus, elnök, külügyminiszter) jogosultak, bíróságok ezért ilyen ügyekben kötve vannak e szervek esetenként bekérendő véleményéhez.

Érdekes, hogy a tervezet vitájában az igazában érdekelt államokat képviselő egyiptomi küldött (*El-Erian*) elvileg nem ellenezte a tervezetet. Abból indult ki, hogy a tervezett választott bíraskodási mechanizmus fakultatív lenne, és ilyenként közvetlenül nem korlátozza az államokat államosítási intézkedéseiben sem. Nem egészen érthető módon nem látott problémát abban, hogy az egyezmény a kártalanítás nélküli kisajátítást közvetve vagy közvetlenül nemzetközi jogi anathéma alá helyezi. Sőt elismerte, hogy „kell valami rendezés az állam felelőssége tekintetében a területén levő külföldi vagyontárgyak tulajdonosait érő sérelmek esetére”, ehhez megfelelő jogi forrásokkal rendelkezni „legitimate” aspiráció.⁴³ Lehet, hogy ezt a pozíciót a külföldről várt beruházások bátorítása motiválta? Valószínű, mert az államosításnak mint a szuverén jogosultságának kérdésessé tételéről nincs szó. Hasonló elvi alapállásból indul ki a jugoszláv *Bartos* is, amikor azt mondja, hogy az egyezmény választottbírói mechanizmusa a szuverenitás teljességével nincs ellentétben, mert fakultatív eszközként funkcionálna.⁴⁴

160. 1962-ben a brüsszeli konferencián az ILA a tervezetet újból vitára bocsátotta, bár az 1960. évi hamburgi szöveghez képest majdnem semmit sem módosult, kivéve talán a Hágai Nemzetközi Bíróság kötelező joghatóságainak elejtését. Nem túl nagy vita után a tervezetet szavazásra tették fel; 75-en mellette, 15-en ellene szavaztak, 5 küldött tartózkodott a szavazástól; így ajánlották továbbvinni, ami a Hágai Konferencia diplomáciai csatornájába való táplálást jelentené. Az elfogadó határozat „elismeri a választottbíráskodást... a külföldi magánfelek tulajdonának védelmére és a megfelelő (külföldi beruházásokra vonatkozó, államok és magánfelek között létrejött) szerződések kikényszerítésére”.⁴⁵

⁴³ *Államosítás – külföldi tulajdon, ILA-határozat, 1., vita*, 191–192. old.

⁴⁴ *Államosítás – külföldi tulajdon, ILA-határozat 2., vita*, 108. old.

⁴⁵ *L. uo.*, XV., 101. és kk. old.

A tervezet azonban ebben a második formában és az idézett határozat ellenére is „holt betű maradt, és az államok ezt az instrumentumot nem használták”, állapította meg a román *Glaser*⁴⁶ is. Amiért ez az ILA-kezdeményezés mégis figyelmet érdemelt, az egyrészt a téma nagyon is fontos gyakorlati izgalma, valamint jogi-jogtudományi megjelenése, ill. másrészt az a körülmény, hogy a probléma távolról sem halt meg, hanem – miként alább még látható lesz – jelentős része maradt a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogi problematikájának.

NAGYBANKOK AKCIÓI NAGYOBB SIKEREKKEL

161. A probléma és a gondolat, hogy a tőkeexportáló országok – és mindenekelőtt a tőkés beruházók – valamilyen intézményesített jogi biztosítékhoz jussanak, tehát tovább élt. Méghozzá azoknak az intézményeknek a kezén, amelyek eleve is az igazi érdekeltek voltak: a nagy pénzügyi intézetek kezén. Az első tőlük származó jogi okmány a már említett *Abs-Schawcross-egyezménytervezet* volt.⁴⁷ Az *Abs* az az *Abs*, aki a *Deutsche Bank* vezérigazgatója, és akit – amerikai pénzügyi körökben is – a tőkés világ legnagyobb pénzügyi szakemberének tekintenek.⁴⁸ Az egyezménytervezet a preambulumban hangzatos fogalmazásban hirdeti a maga igazát. „A béke, a biztonság és a haladás érdekében szükség van a külföldi beruházások védelmére... A kiindulás a mindenki által elfogadandó alapállás kölcsönös érdekekben van a külföldön való beruházásra, ill. külföldi beruházás fogadására irányuló készségben... anyagi viszonyosságban és a jószomszédság kívánalmában.”⁴⁹

Ami pedig a lényegét illeti, arról az *Abs-Schawcross-tervezet* fontosabb szakaszai a következők szerint rendelkeznek. „Külállamok

⁴⁶ *Uo.*, vita, 103. old.

⁴⁷ L. a Forrásjegyzékben: *Egyezmény 1, a külföldi beruházásokról*.

⁴⁸ L. ehhez a *Newsweek* gazdasági rovatának „A Talk with Europe's Top Banker” c. más összefüggésekben is érdekes írását és értékelését (1971. február 22-i szám, 58. old.).

⁴⁹ L. a részletesebb feldolgozást SCHWARZENBERGER-nél, 110. és kk. old.

polgárainak és jogalanyainak tulajdona fair és méltányos bánásmódot igényel... A külállamok polgárainak tulajdonát észszerűtlen és diszkriminációs intézkedések nem sújthatják.”⁵⁰ Különösen erősen fogalmaz a tervezet 5. szakasza. Ez ugyanis kimondja, hogy az egyezmény szellemétől és rendelkezéseitől eltérni nem lehet: „Az esetleges eltérést az államok csak azzal indokolhatják, hogy háborúban vannak, ellenséges cselekmények áldozatai, vagy más természetű szükségállapot fenyegeti életüket.”⁵¹ Ezt aztán tetőzi az egyezménynek az a tétele, miszerint az ilyen feltételek mellett sorra kerülő kisajátítás vagy államosítás sem történhet teljes kártalanítás nélkül, amelyhez az államok tartoznak a törvényes eljárás garanciáit (*due process of law*) biztosítani; ez pedig azáltal történhet, hogy vita esetére a fogadó államok is alávetik magukat az egyezmény függeléke szerinti választottbírói fórumnak.⁵²

Az egyezmény fenti és egyéb rendelkezéseinek részletes elemzése nélkül is látható, hogy az ILA-koncepciónál még tőkeorientáltabb koncepcióról van szó. Nem is volt sok sikere. A nyugati sajtó is bevallotta: a tervezetet, bár több kísérlet is történt rá, nem lehetett a nemzetközi jog számára megmenteni, egyebek között azért, mert korábban nagyon is ismert neoimperialista intézkedésekre és jogi megoldásokra támaszkodott, ilyenek szemléletében született.⁵³ Mindezek folytán az Abs-Schawcross-egyezménytervezet csak tanulság és lépcsőfok volt egy „elfogadhatóbb” okmány létrehozásához.

162. Ez az elfogadhatóbb, sőt nagyobb mértékben elfogadott okmány a *Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank 1965. évi konvenciója (az ún. Washington Konvenció) az Államok és más államok alanyai közötti beruházási vitákról.*⁵⁴ Tény, hogy – mint az alábbi elemzés is mutatja – ez az egyezmény kevés merev jogi kötöttségével, liberális rugalmasságával az államosítás elleni anyagi

⁵⁰ *Egyezmény 1 a külföldi beruházásokról*, Art. 1.

⁵¹ *Uo.*, Art. V.

⁵² SCHWARZENBERGER, 137. old.

⁵³ *Uo.*, Art. III. és VII.

⁵⁴ L. Forrásjegyzékben: *Egyezmény 2. a külföldi beruházásokról.*

jogi tilalmak mellőzésével, a *Bretton Woods-i* szellem jegyében eleve több sikerre tarthatott számot, mint rossz emlékü elődje, az Abs-Schawcross-tervezet.⁵⁵

163. A Washingtoni Konvenció struktúrájának *főbb elemei* a következők.⁵⁶ Először is létrehozza a *Beruházási Viták Rendezésének Nemzetközi Központját (International Centre for Settlement of Investment Disputes)*, amely a felek akaratától függően csak kínálja és kérésre szervezi a viták egyeztetését akár egyeztető bizottsági eljárásban, akár választott bírósági eljárásban. A Központnak az egyezmény szerint teljes nemzetközi jogalanyisága van. Tagjai a szerződő felek; továbbá tagjaivá válhatnak azok az államok, amelyek tagjai a Hágai Nemzetközi Bíróság egyezményének, és amelyeket a Központ Igazgatótanácsa 2/3-os többséggel az egyezmény aláírására felkér. Miután az Igazgatótanács a tagok közgyűlésével egyenlő, e tekintetben viszonylag széles demokrácia érvényesül. A tagságot bármikor fel lehet mondani. A Központ élén 6 évre választott főtitkár áll, aki a titkárságot vezeti és a jelzett módon szervezi a hozzá forduló felek vitájának rendezését, majd azt követően kibocsátja a választott bírósági ítéletek hiteles iratait. A Központ listába vesz – bármely szerződő fél jelölésére – kvalifikált személyiségeket, akik egyeztető eljárásban vagy választottbíróság tagjaiként szerepelnek. Az egyezmény kétségtelen liberalizmusára jellemző a preambulumnak az a rendelkezése is, hogy az egyezményhez való csatlakozással nem kell a beruházási viták egyezmény szerinti rendezésére kötelezettséget vállalni.⁵⁷ Ezáltal a csatlakozó fél tulajdonképpen minden kötelezettség nélkül növeli hitelképességét a nemzetközi beruházások mozgása tekintetében.⁵⁸

⁵⁵ L. „60 pays ont ratifié la Convention de Washington” c. alatt *Nouvelles de la Chambre de Commerce Internationale* tájékoztatóját (vol. XXXVII, 1971. février, 2. old.).

⁵⁶ L. erről e probléma egyes más, a szocialista országokra is vonatkozó összefüggéseihez: MÁDL (10), MÁDL (2), 288. és kk. old., ill. az erre vonatkozó jugoszláv jogalkotáshoz: *Legislation sur les investissements conjoints des Entreprises*. Recueil des Lois de la RSF de Yougoslavie, Volume XVII, Beograd, 1967; BALOG, 12. és kk. old.

⁵⁷ SCHWARZENBERGER, 138. old.

⁵⁸ *Egyezmény 2 a külföldi beruházásokról*, 139–141. old.

Az egyezmény a Központnak a vitákra vonatkozó hatáskörét is liberálisan fogalmazza meg: „valamely szerződő ország és egy másik szerződő ország polgára közötti beruházási vita akkor kerülhet a Központ hatáskörébe, ha az érdekeltek erre nézve írásban kifejezetten megállapodnak”.⁵⁹ Ugyanez áll az alkalmazandó jogra, amelyben a döntő szerepet végül is a beruházást fogadó állam belső joga viszi, mert a 42. szakasz e tárgyban a következők szerint rendelkezik: „A felek vitájára azt a jogot kell alkalmazni, amelyet e célból a felek megállapodásukban megjelölnek; ennek hiányában a fogadó állam saját joga, beleértve nemzetközi magánjogát is, irányadó.”⁶⁰

Az eljárást illetően pedig a szokásos választóbírószági gyakorlatot veszi át az egyezmény,⁶¹ de – mint látható volt – a választóbírószág mellett ismeri az egyeztető bizottság (*Conciliation Commission*) intézményét is. Ez utóbbi feladatát az egyezmény hangsúlyozottan abban jelöli meg, hogy „sokoldalúan tisztázza a vitás kérdéseket, és törekedik olyan megoldásra, mely mindkét fél számára elfogadható”.⁶²

164. A fentiek után elvetélt kísérletnek tekinthető az *OECD egyezmény tervezete* a külföldi beruházásokról.⁶³ Bár ennek felvétele a Washingtoni Egyezmény folyománya volt: sokan úgy látták, hogy a Washingtoni Egyezmény teljesen eljárási jellegű, túl kötetlen, és végül is nem nyújt elég anyagi jogi garanciát külföldi beruházások és külföldi tulajdon védelmére; vissza kellene tehát térni egy Abs-Schawcross anyagi jogi jellegű nemzetközi egyezményhez. Ezt tette az erősen a fejlett kapitalista államok befolyása alatt álló OECD, amikor 1967-ben elkészítette és kiadta egyezménytervezetét – még a fogalmazás sem véletlen – „a külföldi tulajdon védelméről”. Az OECD is érezte, hogy nem valami ígéretes vállalkozásba kezdett. Bár a szóban forgó új tervezet benyújtására nagy nehezen vállalkozó NSZK az OECD Tanácsához erősen módosított és kozmetikázott tervezetet nyújtott be, többnyire mindenki tudta, hogy

⁵⁹ *Uo.*, 142. old.

⁶⁰ *Uo.*, 42. §.

⁶¹ 3 tagú választott bíróság 2 tagját a felek, elnökét a felek által jelölt tagok jelölik; megegyezés hiányában az elnököt a Központ Igazgató Tanácsának elnöke jelöli ki stb. (I. az egyezmény 5., 12., 14., 37. §-ait).

⁶² *Uo.*, 34. §, ill. 145. old.

⁶³ L. a Forrásjegyzékben: *Egyezmény 4 a külföldi beruházásokról.*

az Abs–Schawcross-egyezmény feltámasztásáról volt szó, és hogy az eredmény is valószínű azonos lesz, nevezetesen az általános tartózkodás. Ennek az új kezdeményezésnek azonban nemcsak az volt a baja, hogy lényegileg az Abs–Schawcross-tervezet újraelestési kísérlete volt, hanem az is, hogy ehhez képest még a homályosság és a helyenkénti hiányosság számos kritikáját is magára vonta. Eddig még nem is csatlakozott hozzá senki.⁶⁴

KÉTOLDALÚ EGYEZMÉNYEK

165. A beruházások és a külföldi vagyon jogi védelmét célzó sok nemzetközi kezdeményezés közül – mint látható volt – tulajdonképpen csak a Washingtoni Konvenció jutott sikerhez. Számottevő bor azonban még ebben a tömlőben sem folyt. Igénybevételének mértéke a jövő kérdése. Az egyes tőkeexportáló országok azonban komolyabb formában is futottak pénzük után. Tették ezt különböző kétoldalú egyezményekben. A kétoldalú egyezményekről tudott dolog, hogy normapotenciájuk a megvalósulás nagyobb erejével és nagyobb gyakorlati valósággal rendelkezik. Az ilyen kétoldalú egyezmények országokénti bemutatásához külön könyvet lehetne írni, oly nagy ezek száma és szerepe az egyes országok nemzetközi gyakorlatában. Az EGK tagországok közül itt az angol gyakorlat főbb elemeit célszerű vizsgálni. Anglia ui. sokáig – a számok fejezetében jól látható⁶⁵ – egyik legnagyobb tőkeexportáló ország volt, és ennek megfelelően jogi gyakorlata is nagyon „fejlett”. Ehhez hasonló azonban – különösen az utóbbi évtizedekben – az USA, Franciaország és újabban Nyugat-Németország gyakorlata is.⁶⁶

Anglia kétoldalú szerződesei gazdasági és politikai tartalmukat figyelembe véve *3 csoportba oszthatók*: a fejlődő országokkal (jórészt

⁶⁴ Az OECD egyezménytervezetének részletes elemzéséhez l. *uo.*, 153. és kk., valamint KRONFOL, 34–35. old.

⁶⁵ L. fent II. fejezet 18. pont.

⁶⁶ Az USA gyakorlatához l. R. R. WILSON: *United States Commercial Treaties and International Law* (1960), a francia–német gyakorlathoz R. PREISWERK: *La protection des investissements privés dans les traités bilatéraux* (1963), ill. SCHWARZENBERGER, 32., továbbá KRONFOL, 35. és kk. old.

régi gyarmatokkal) fennálló szerződések, a szocialista országokkal kötött ún. államosítási szerződések (*nationalisation treaties*), ill. fejlett tőkés partnerországokkal kötött kártalanítási megállapodások.

166. *A fejlődő országokkal folytatott szerződési gyakorlatban* Anglia rendre rákényszerítette – „nemzetközi jog” gyanánt – a maga jogilag megfogalmazott érdekeit az anyagilag is kiszolgáltatott gyengébb partnerekre. Igazán nem véletlen, hogy pl. az Argentínával (1948), Mexikóval (1947) és Uruguayjal (1949) kötött szerződések megígérik az angol javak „igazságos és méltányos kezelését, ill. kisajátítás esetére az igazságos és méltányos kártalanítást”. Ezen nem sokat változtatott az angol–mexikói egyezményhez fűzött, az a lényegesnek nevezett mexikói fenntartás, miszerint a megállapodásban foglaltak precedensnek nem tekinthetők, azokra semmilyen későbbi nehézségben, konfliktusban, vitában vagy egyezkedésben a kormányok nem hivatkoznak, mert „jelen rendelkezések egyediek, kivételesek, csak a megállapodásban foglalt tételekre vonatkoznak”.⁶⁷ Az angol–mexikói megállapodáshoz hasonló szövegezésű – imigyen nemzetközi jogivá tett – tételek olvashatók az 1950-ben Nepállal, 1959-ben Iránnal, 1951-ben az Omani és Muscati Szultánsággal kötött szerződésekben vagy pl. az 1962. évi Kamerun–NSZK általános gazdasági szerződésben (*General Economic Treaties*) is.⁶⁸ Ezek mind a fair és a méltányos bánásmód nevében kérnek védelmet minden ún. diszkriminációs kisajátítás ellen. Sőt megígérik a kiszolgáltatott országokkal, hogy kisajátításhoz csak rendkívül indokolt általános közérdek esetén folyamodnak. Ha kisajátításra mégis sor kerülne – írja pl. az angol–iráni általános gazdasági szerződés 15. szakasza –, az angol társaságok azonnali, megfelelő és tényleges (*effective*) kártalanításra jogosultak.⁶⁹ Az angol–nepáli béke- és barátsági szerződésben a külállamok társasági vagyonának ilyen kezelését már „a nemzetközi jog minimum standardjává” fogalmazzák.⁷⁰ Egyenesen

⁶⁷ Az idézetek a mexikói–angol egyezménnyel kapcsolatos 1946. február 7-i jegyzékváltásból valók. Idézi: SCHWARZENBERGER, 40. old.

⁶⁸ L. a *General Economic Treaties* c. részt SCHWARZENBERGER-nél (32. és kk. old.).

⁶⁹ L. *uo.*, 35. old.

⁷⁰ „They are... generally recognized requirements of international law and practice” (5. §), *id. uo.*, 33. old.

a tőkés beruházók megvalósult álmának tekinti a nyugati irodalom is az említett német–kameruni szerződést. Ebben Kamerun a „jogszerű” (*lawful*) államosítás esetére a következőkhöz járult hozzá: 2 hónapon belül kifizetésre kerülő teljes kártalanítás; a kártalanítási összeg transzferálásának biztosítása; forradalom vagy belvillongás esetén a felek (az NSZK is!) a külföldi tőkének ugyanazt a védelmet biztosítják, mint a hazai vagyonnak (*national treatment*); valamint biztosítják a legnagyobb kedvezmény elvét is; a szerződésben előre meghatározzák a transzfer valuta kurzusát, valamint azt, hogy mi mindent kell beruházásnak, ill. kisajátításnak tekinteni, és végül azt is, hogy az államok is alávetik magukat a szerződésben meghatározott választottbírói mechanizmusnak.⁷¹

167. Sajátos kategóriát alkotnak Angliának a *szocialista országokkal kötött kártalanítási megállapodásai*. Érdekes, hogy ezek közül az 1955. évi bolgár–angol és az 1956. évi magyar–angol megállapodás csak olyan, angol vagyont is érintő, államosítási intézkedést von a megállapodás hatálya alá, amely ezen országok gazdaságának strukturális megváltoztatásával függ össze.⁷² Ez azért érdekes, mert a nyugati irodalom a nemzetközi szokásjog tételeként szeretné feltüntetni, hogy a kisajátítást nem annak kauzája, így pl. az általános államosítás teszi jogszerűvé, hanem „a teljes, megfelelő és ténylegesen kifizetett kártalanítás”.⁷³ Sok példa mutatta – nem is csak a szocialista országok részéről –, hogy a kártalanítás nélküli kisajátítás is elég nagy méretű gyakorlattá erősödött, ha tetszik, ugyanabban a nemzetközi szokásjogban, amelynek nemzetközi jogi jogforrási jellege ebben az összefüggésben éppen olyan nehezen alapozható meg,

⁷¹ L. részletesebben SCHWARZENBERG-nél (37–38. old.). [A Magyarország által az elmúlt évtizedekben kötött beruházásvédelmi egyezményekről és azok helyzetéről az Európai Unión belül l. KIRÁLY Miklós: *Vissza a jövőbe*, MÁDL Ferenc: *Az Európai Gazdasági Közösség joga*. In: KIRÁLY Miklós (szerk.): *A titokzatos kastély. Ünnepi tanulmányok Mádl Ferenc emlékére*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2022. 189–198. old. Továbbá SZABADOS, Tamás: *Die Auswirkungen des SEGRO-Urteils und das Problem der umgekehrten Diskriminierung vor dem ungarischen Verfassungsgericht*. *Europäische Zeitschrift Für Wirtschaftsrecht (EUZW)* 32: 840–844. old., 2021. – a szerk.]

⁷² A román–angol és a magyar–angol megállapodás megfelelő rendelkezéseit l. *uo.*, 41. old.

⁷³ *Uo.*, 41. old.

mint az előzőben. De ugyanez a nyugati irodalom kénytelen megállapítani, hogy a többi szocialista országgal kötött megállapodás – az 1948–49. évi jugoszláv–angol, az 1949. évi csehszlovák–angol, az 1954. évi lengyel–angol és az 1960. évi román–angol szerződés⁷⁴ – az államosítás ilyen vagy olyan jogi minősítésétől szintén eltekintett, és a szerződésekben foglalt kártalanítási összegek az érintett országok közötti pénzügyi problémák tisztázását, általános rendezését szolgálták;⁷⁵ ezekben a kártalanítási megállapodásokban nagy szerepet játszott az államosított angol cégek kártalanítása is, de nem csak ezek a tételek szerepeltek a szerződésekben, és a kártalanítási megállapodások végül átalányösszegeket állapítottak meg, amelyek az angol vagyonok angol részről jelzett értékének csak egy részét érte el: Jugoszlávia tekintetében a kifizetett 4 és fél millió fonttal szemben az angol igény az államosított angol vagyon kártalanítása címén 9 millió font volt; ugyanaz az arány Csehszlovákia esetében 8:24, Lengyelország esetében 2,5:10 volt; Magyarország 4 millió fontot, Románia 2,5 millió fontot fizetett, aminek az államosított angol vagyonra eső része ugyancsak számottevően kevesebb volt. Az már az angol félre tartozott, hogy a megállapított átalányösszegeből milyen arányban juttat kártalanításhoz államosított angol cégeket, és a kártalanítási összeget milyen arányban fordítja más természetű angol követelésekre.⁷⁶

Van egy angol–szovjet megállapodás is, amelyet 1968. január 5-én írtak alá a pénzügyi és tulajdonjogi követelések kölcsönös rendezéséről. Ebben azonban a volt balti államok területén államosított angol vagyontárgyakkal kapcsolatos igények előterjesztésén kívül Anglia most csak annyit „ért el”, írja *Schwarzenberger*, „hogy általa Anglia most már de jure is elismerte a balti államoknak a Szovjetunióba való inkorporálását”; no meg még azt, hogy Anglia semmilyen 1939. január 1. után keletkezett balti vonatkozású követelést nem

⁷⁴ *Uo.*, 42. old.

⁷⁵ Ilyen a legújabb amerikai–magyar vagyonzogi egyezmény is, amelyet 1973. március 6-án írt alá Washingtonban *Vályi Péter* miniszterelnökhelyettes és *W. Rogers* amerikai külügyminiszter (*Magyar Hírlap és Magyar Nemzet* 1973. március 8-i számaiban).

⁷⁶ Az adatokat közli: *SCHWARZENBERGER*, 43–44. old.

támaszt a Szovjetunióval szemben, és fordítva, a Szovjetunió sem támaszt igényt balti eredetű Angliában levő semmilyen követelésre, ill. vagyonra. Az 1939 előtti eredetű kb. 860 millió font összegű angol vagyon kártalanítását illetően tárgyalások ugyan folytak, de mind-
 eddig az angol fél is kénytelen volt elismerni: a szóban forgó szovjet-
 angol megállapodás 1939 előtti követelésekre nem vonatkozik.⁷⁷

A nyugati politikai és jogtudományi irodalomban is különböző kesergő megállapítások olvashatók arról, hogy a nyugati államok minden jogilag is kifejezni próbált törekvésével szemben semmit vagy vajmi keveset kaptak azokért a gyárakért, tőkés vagyono-
 kért, amelyek a szocialista országokban a társadalmi forradalom
 „áldozatául estek”. „Még azt a rendkívül aránytalan kártalanítást
 is, amelyhez a kisajátított angol tulajdonosok jutottak, a későbbi
 államközi tárgyalások során csak úgy lehetett elérni, hogy Anglia
 az érintett államoknak közvetve további koncessziókat adott, pl.
 Jugoszláviának a megígért kártalanítást messze túlhaladó hite-
 leket, amelynek révén végül is maga Anglia rendezte a számlát...,
 ez azt jelenti, hogy Angliában is és más tőkeexportáló országokban
 végül is Anglia és ezek az államok maguk kártalanították állampol-
 gáraikat... Az államosító szocialista országok tulajdonképpen még
 azt is mondhatják: ők természetesen készek kártalanítani a tőkés
 nyugati vállalatokat, ehhez azonban konvertibilis valutára van
 szükség, amit csak fejlett, a szocialista országok számára is kedvező
 Kelet-Nyugat kereskedelemmel tudnak előteremteni. Nem más ez,
 mint a nagy nyugati vállalatok részéről kormányuk rábeszélése
 arra, hogy akarja az ún. keleti kereskedelem fejlesztését, mert ezál-
 tal elveszett követelésük részbeni megtérülését biztosíthatják.”⁷⁸
 Az irodalom ilyen kesergései közepette azonban megfélekedzik,
 legalábbis esetenként, arról, ami ebből az idézetből is következik,
 hogy ti. a normális kapcsolat helyreállításához, a kereskedelmi for-
 galom felfutásához a nyugati vállalatoknak legalább olyan érdeke
 fűződik, mint a szocialista országoknak. Végül is tehát nem a szoci-
 alista országok államosításának számláit rendezik a tőkeexportáló

⁷⁷ *Uo.*, 46–47. old.

⁷⁸ *Uo.*, 44–44, 5. old.

államok, hanem egy új történelmi helyzetben saját gazdaságuk fejlődéséhez teremtik meg az új történelmi helyzetnek megfelelő normális lehetőségeket.

168. Természetesnek tűnik viszont, hogy *fejlett kapitalista államok egymás közötti viszonyában* az államosítások kártalanítással járnak. Ez külön indoklást, ill. értelmezést nem igényel. Eddig többnyire gazdaságtalan ágazatok vagy iparágak állami eszközökkel való továbbviteléről volt szó. Ilyen esetben a kapitalista megoldáshoz tartozott, hogy a volt tőkés tulajdonosokat „törvényes eljárásban kártalanítsák”, ami által az esetek jó részében tulajdonképpen a csődtől mentették meg őket. A *Közös Piac jogát* tekintve – bár akkor még nem volt Közös Piac – itt egy konkrét példára utalhatnánk. Ez a francia villamosság és gáztermelés államosítása, melynek keretében a belga, angol, kanadai és svájci részvényeseket éppúgy kártalanították, mint a francia tulajdonosokat, azzal a korlátozással mindazonáltal, hogy a kártalanítási összegek csak Franciaországban voltak felhasználhatók vagy újból beruházhatók.⁷⁹

EGY IGAZI AMERIKAI MEGOLDÁS: BIZTOSÍTÁSSAL BIZTOSÍTANI A KÜLFÖLDI BERUHÁZÁSOKAT!?

169. Oly sok félig sikerült vagy félresikerült multilaterális jogi mechanizmus után, ill. helyett a pragmatista amerikaiak a kalkulálható viták közepébe léptek: be kell biztosítani a külföldre menő tőkét a külföldön fenyegető „balesetek” ellen.⁸⁰ Ez a biztosítás, egyelőre magántőkés alapon és ad hoc jelleggel, meg is indult. A biztosítási díj az NSZK-ban a 60-as évek végén 0,8, Japánban 0,47, az USA-ban 0,25-1,75 volt. Az USA-ban csak 1968-ban 221 ilyen nagyobb biztosítási szerződést kötöttek összesen 2,5 milliárd dollár értékű külföldi beruházásra. Ezáltal a hatvanas évek elején a nulláról indult ilyen beruházásbiztosítás 1968-ig több mint 50 fejlődő országban

⁷⁹ *Uo.*, 46. old.

⁸⁰ Az USA-t ebben Japán, Németország és több európai tőkeexportáló ország gyakorlata is követte: l. *uo.*, 19.

kezdemenyezett beruházásra nézve⁸¹ 6 milliárd dollár mögé biztosított védelmet.

A következő lépés ebből aztán már önként adódott: létre kellene hozni valamilyen nemzetközi intézményt, amely világméretben képes ehhez a biztosításhoz hozzájárulni mind jogi, mind pedig anyagi, azaz pénzügyi értelemben. Az akció nem váratott soká magára. 1966. november 30-án már kész volt a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bankhoz affiliált Nemzetközi Beruházást Biztosító Ügynökség jogi okmánya, amelyet az UNCTAD is támogatott. A jogi alapokmány – nemzetközi egyezmény formájában – azonban nem egészen szokásos módon intézményesítené a biztosítás rendszerét ezen a területen. A biztosításnak ugyanis az a lényege, hogy a kérdéses tevékenységet végző saját költségén biztosítja magát a nem kívánt biztosítási események bekövetkezése esetére. Itt azonban arról volna szó, hogy a Nemzetközi Beruházást Biztosító Ügynökséghez a biztosítási díjakat, amiből a beruházókat a kérdéses esetekben kártalanítanak, csak részben fizetnek a beruházók, mert a biztosítási díjak nagyobb részét egyrészt a beruházásokat fogadó állam, másrészt pedig a beruházók nemzetisége (személyes joga) szerinti államok fizetnék. Ilyen pénzügyi alapok rendelkezésre állása mellett ez a biztosítási intézmény védene a következő biztosítási esetek „ellen”: *a)* fegyveres konfliktus, *b)* devizakötöttségek és korlátozások (pl. transzfertilalom), *c)* pénzleértékelés, *d)* kisajátítás.⁸²

170. Nyugati körökben úgy gondolják, hogy ez a mechanizmus a fejlődő országok instabilitása vagy esetleges „kommunista veszély” ellenére is lehetővé tenné a kiegyenlítettebb és bátrabb nemzetközi tőkemozgást, a beruházások céljára rendelkezésre álló anyagi kapacitások jobb elosztását, a világkereskedelem problémamentesebb fejlődését. Másik oldalról nézve a dolgokat azonban arról van szó, ami az UNCTAD-konferenciákon is ismételten egyértelmű megfogalmazáshoz jutott, hogy a kapitalista országok, ill. általában a fejlődő országok csak úgy tudják gazdasági kapcsolataikat a fejlődő országok

⁸¹ L. KRONFOL, 38–39. old., *US Agency for International Development. Working with Private Enterprise*. Washington, D. C. 1968, 13. old.

⁸² L. e tervet részletesebben: SCHWARZENBERGER, 170. és kk. KRONFOL, 36. és kk. old.

irányában növelni, ezenközben tőkefeleslegüket is optimálisabb körülmények között elhelyezni, ha a fejlődő országokat vevőképes, tehát fizetőképes helyzetbe hozzák, egyszóval gazdasági fejlődésük finanszírozásához, a belső kapacitások növeléséhez valamiképp kívülről hozzájárulnak. A tőke azonban nem tud, ill. nem akar altruista lenni. Ennek egyik megnyilatkozása ez a biztosítási gondolat is. Ez a kísérlet is mutatja, hogy keresnek valamit, amire altruizmus nélkül nehéz még megoldást találni: elhelyezni a tőkefelesleget, piacot nyitni akarni szokásos kereskedelmi feltételek mellett olyan országokban, ahol a nyereséges visszatérítés anyagi garanciái csak kevéssé forognak fenn, sőt a társadalmi mozgás folytán a beruházott külföldi tőke kisajátítása sincs kizárva. A tények azt mutatják, hogy bár általában kevés lelkesedéssel, a fejlett kapitalista országok lassan tudomásul veszik a fejlődő országokban folyamatban levő történelmi-társadalmi változásokat, valamint a világgazdaság kiegyenlítettbb alakulásához fűződő igényeket. Ez a tudomásulvétel azonban az eddigiekben is vázolt gazdasági, jogi és politikai akciók ellentmondásossága, ill. konkrét esetekben ismételten megkísérelt történelmileg retrográd olyan akciók kíséretében történik, amelyeket legfeljebb a gazdasági racionalitás fentiekben is látható szempontjaival próbálnak igazolni.

EURÓPA-JOGI ELGONDOLÁSOK ÉS A KÖZÖS PIAC JOGI TAPINTATA

171. Az *Európa Tanács 1952. évi jegyzőkönyve* az egyik ún. Európa-jogi okmány, amely ezen a téren lépni akart. Ez az okmány tulajdonképpen az ENSZ által 1948-ban elfogadott Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatára megy vissza. Ennek van két – jórészt az amerikaiak által „kivívott”⁸³ – rendelkezése, amire a tőkeexportáló országok azóta is építeni törekcszenek. A külföldi beruházások nemzetközi jogi védelmét, ill. azt a nézetet, miszerint a külföldi tulajdon anyagi jogi védelme, a kártalanítás nélküli államosítás

⁸³ Így értékeli ezt a nyugati irodalom is. L. SCHWARZENBERGER, 58. old.

tilalma nemzetközi tétel volna, az Egyetemes Nyilatkozatnak két rendelkezésére építik. Ez a két rendelkezés így szól: „Mindenkinek joga van ahhoz, hogy tulajdona legyen, és azzal maga vagy másokkal társulva rendelkezék; senkit sem lehet tulajdonától önkényesen megfosztani.”⁸⁴ Az emberi jogoknak a különböző gazdasági, kulturális és szociális jogok terén való továbbfejlesztését is szolgáló 1968. évi ENSZ-egyezménytervezetek már visszaléptek ettől a felfogástól, sőt – a fejlődő országok igényei és a megváltozott politikai viszonyra is tekintettel – éppen az egyes országoknak a nemzeti vagyonnal való szabad rendelkezését hangsúlyozzák, kifejezetten rájuk bízva annak meghatározását, hogy az egyezményekben elismert gazdasági jogokat mennyiben kívánják külföldieknek is biztosítani. Meglepő érdekesség, hogy ezek az okmányok éppen francia és amerikai javaslatra a tulajdonjognak mint olyannak védelmét mellőzték, erről – szemben az 1948. évi Egyetemes Nyilatkozattal – említést sem tesznek.⁸⁵ Nyilvánvaló, hogy ez is a megváltozott világ tényeinek honorálása volt. Nem így azonban az Európa Tanács, amely 1950. november 4-én elfogadott az „Emberi jogok és alapvető szabadságok védelme” című római konvenciójában elfelejtve a tulajdonjog védelmét is „nemzetközi-jogiasítani”, 1952. március 20-án külön jegyzőkönyvet fűzött a római konvencióhoz. Eszerint: „Minden természetes és jogi személynek joga van tulajdonának békés használatához (*enjoyment*). Senkit sem lehet vagyonától megfosztani, kivéve, ha ezt közérdek indokolja, és ilyen esetben is csak a jog és a nemzetközi jog általános elvei által meghatározott feltételek mellett.”⁸⁶

Bár még a nyugati irodalom szerint is kétséges, hogy a nemzetközi jog általános elveiként fogalmazott elvek valóban – és ez most jogirodalmi terminológia – „a civilizált nemzetek” által elismert jogelvek-e; ugyanúgy kétséges, hogy ezek az elvek a nemzetközi közjog konkrét egyedi szabályaitól elkülönülő, de mégis csak a tételes jogból származtatható elvek.⁸⁷ Bár ez a kétség az irodalomban kétségkívül

⁸⁴ Art. 17.

⁸⁵ Ezekhez a fejleményekhez l. H. LAUTERPACHT: *International Law and Human Rights* (1950), 342. old., ill. SCHWARZENBERGER, 58–59. old.

⁸⁶ *Európa Tanács 1952. évi jegyzőkönyve*, Art. 1.

⁸⁷ SCHWARZENBERGER, 61. old.

megjelenik, azt mégis állítják, hogy a jegyzőkönyvben tulajdonképpen a külföldi tulajdon kisajátításának nemzetközi közjogi szabályairól volna szó, ami egyik eleme a szóban forgó tételeknek nemzetközi jog elvként való elismerésének. Erről a problematikáról fent már szólván (167. pont), itt csak annyit kell még megjegyezni, hogy az Európa Tanács tagállamai ezt a tételt az Emberi Jogok Európai Bizottságának és az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlata tekintetében általában elfogadják,⁸⁸ de hatálya természetesen csak a Tanács tagállamaira vonatkozhat.

172. Még két jelentősebb ún. európai konvenciót kell e körben megemlíteni, bár vannak még más olyan nemzetközi egyezmények is, amelyek közvetlenül vagy közvetve ezt a problémakört szintén érintik.⁸⁹ Az egyik az 1955. évi *Európai Letelepelési Konvenció*, a másik az 1960. évi *EFTA Szerződés*. A konvenció a külföldieknek a belföldiekkel való egyenlő bánásmód elvét kiterjeszti egyebek között a tulajdonra, valamennyi ún. magánjogra (*private rights*), értve ezeken a tulajdonra vonatkozó jogosultságokat is.⁹⁰ Ami pedig az esetleges kisajátítást vagy nacionalizálást illeti, erre vonatkozóan a konvenció a szerződő feleknek azt a kötelezettségét állapítja meg, hogy a kisajátított külföldi vállalatokat és állampolgárokat legalább olyan előnyös bánásmódban kell részesíteni, mint a kisajátító ország állampolgárait.⁹¹ A *régime nationale*-nak ez az elve vonatkozik mindenféle közteherre (illetékek, adók, egyéb terhek) és a tulajdont terhelő más kötelezettségekre is, figyelemmel természetesen a kettős adóztatásra vonatkozó korábbi államközi szerződések más előírásaira.⁹² És végül kimondja a konvenció, hogy a szerződő felek minden olyan vita tekintetében, amely a konvenció értelmezésére és alkalmazására vonatkozik, a Hágai Nemzetközi Bíróság hatáskörét ismerik el.⁹³

⁸⁸ *Uo.*, 61. old.

⁸⁹ Ilyen a *European Convention for the Peaceful Settlement of Disputes* (1957) és az OECD által 1955-ben elfogadott és 1968-ban módosított *Code of Liberalization of Capital Movements*; l. ezekhez SCHWARZENBERGER, 63–64. old.

⁹⁰ *Európai Letelepelési konvenció*, Art. 4.

⁹¹ *Uo.*, Art. 23.

⁹² *Uo.*, Art. 25.

⁹³ *Uo.*, Art. 31.

Az EFTA Szerződés e problémakörben egyetlen jelentős rendelkezést tartalmaz, nevezetesen az ún. *National treatment*, azaz a *régime nationale* elvét.⁹⁴ Ezt a rendelkezést azonban azért tartják különösen jelentősnek, mert megsértése esetén a sérelmesen érintett fél országát felhatalmazza különböző EFTA-előnyök (pl. vámkedvezmények) felfüggesztésére,⁹⁵ ami természetesen jelentős közvetett szankcióval sújtja a *régime nationale* elvétől való eltérés útjára lépő gazdaságpolitikai intézkedéseket.

173. A *Közös Piac* „jogi tapintata”, amire a fenti alcím utal, abban áll, hogy ezzel a kérdéssel – a külföldi beruházások és tulajdon kisajtítása és államosítása elleni anyagi jogi védelemmel – a Római Szerződés kifejezetten látszólag nem foglalkozik. A Római Szerződés 222. szakasza a tulajdoni rendről azt mondja, hogy a Római Szerződés a „fennálló tulajdoni rendet nem érinti (érintetlenül hagyja)”. A *Közös Piac* teoretikusai és jogászai persze ennél messzebb mennek, és egy kifejezetten programfilozófiainak szánt írásban úgy fogalmazzak, hogy az Európai Gazdasági Közösség olyan társadalmi rendszerre épül, amelyben az egyéni gazdasági jogok, a gazdasági szabadság mint az emberi jogok egyik alapelve, a jog védelme alatt állnak.⁹⁶ Jól látható, hogy ebben a szemléletben lényegében az Európa Tanács előbb említett (171. pont) emberi jogias koncepciója tér vissza. Maguk a jogi szövegek azonban semmilyen kifejezett „ellen-államosítási” szabályozást nem adnak, a Római Szerződés tulajdonvédelemmel látszólag nem is foglalkozik, annál erősebben teszi ezt fordított, valójában nagyon is kifejezett közelítésben. A második rész III. címe – „Személyek, szolgáltatások és a tőke szabad mozgása” – ugyanis nagyon is határozott és programot is adó rendelkezéseket tartalmaz arról, hogy a tagállamok fokozatosan felszámolják azokat a korlátozásokat, amelyek a másik tagállam polgárainak és vállalatainak a Közösség területén való letelepedését bármely tagországban akadályozzák; teszik ezt avégből, hogy növeljék a tagállamok vállalatainak az integráció egész területén való működésének fokozását.

⁹⁴ *EFTA Szerződés*, 16. §.

⁹⁵ L. ehhez: SCHWARZENBERGER, 64. old.

⁹⁶ Így a „Program für Europa” c. alatt: GROEBEN (4); e probléma részletes kritikai elemzéséhez l. MÁDL (3), 5. pont.

A szerződés szerint jogellenes – kivéve, ha maga a szerződés másként rendelkezik – a tagállamok polgárainak és vállalatainak letelepedését illetően új korlátozásokat bevezetni.⁹⁷ Lényegileg így rendelkezik a Római Szerződés a szolgáltatások és a tőke szabad áramlását illetően is.⁹⁸ Megismétli a Római Szerződés ezeket a rendelkezéseket a negyedik részben is, ahol a tagállamok asszociált tengerentúli területei és társországai tekintetében is azonos feltételeket ad, ill. követel meg a vállalatok letelepedéséhez és beruházásaihoz.⁹⁹ Sőt a 220–21. szakaszok – ha nem is beszélnek kifejezetten kisajátításról és államosításról – a másik tagállam polgárainak-vállalatainak beruházásait és vagyonát érintő mindenféle intézkedéssel szembeni védelmét is a Római Szerződés részévé teszik. A 220–21. szakaszok egyebek között ugyanis arról rendelkeznek, hogy a tagállamok a *régime nationale* elvét biztosítják bármely tagállam polgára és annak jogai számára. Ha ehhez még hozzátesszük, hogy e rendelkezések a tagállamok tulajdoni rendjére vonatkozó 222. szakasz tőzsomszédságában vannak, ha számításba vesszük továbbá a Római Szerződés előbb említett és idetartozó más szakaszait is, ha tudjuk, hogy a *Letelepedési program* pedig kifejezetten kimondja, hogy tilos az ingó és ingatlan tulajdonra vonatkozó szerzési rendelkezések és használati jogosultságok korlátozása,¹⁰⁰ ha mindezeket egységben nézzük, akkor legalábbis három következtetés megállapítása jogosultnak látszik: *a)* az egyik, hogy a Római Szerződés a *régime nationale* elvét adja a tagállamok polgárainak vagyonjogait illetően, de ennél tovább látszólag nem megy; a Római Szerződés tehát nem ad „nevesített” tápot azokhoz a nézetekhez, amelyek a kártalanítás nélküli államosítás tilalmát nemzetközi jogi tételnek szeretnék feltüntetni, *b)* a másik következtetés pedig az lehet, hogy kapitalista magántulajdonon alapuló rendszer feltételei mellett – a Közös Piac tagállamainál erről van szó – a tőke, a vállalatok és a szolgáltatások szabad mozgásával és működésével, amit a

⁹⁷ Római Szerződés, 52–53. §§.

⁹⁸ *Uo.*, 59. és kk., ill. 67. és kk. §§. [A tőkepiac aktuális helyzetéről lásd a *Kiegészítő forrásjegyzékben*: KIRÁLY Miklós (szerk.): *Az Európai Unió Gazdasági Joga I. 301–327. old. – a szerk.*]

⁹⁹ *Uo.*, 132. §.

¹⁰⁰ L. *Általános letelepedési program*, III. cím, A/d–c. pont.

Római Szerződés az integráció lényegének tekint és a jogi parancsok differenciált rendszerében fejez ki, tulajdonképpen a Római Szerződésbe ütközőnek minősül a tagállamok polgárainak és vállalatának beruházásait (vagyonát) érintő esetleges kisajátítás és egyéb lényeges korlátozás. *c)* Mindezekért – és ez a harmadik következtetés – azt lehetne mondani, hogy a Közös Piac, ha látszólag ellentmondásosan is, a külföldiek beruházásának és vagyonának védelmére eleddig a leghatásosabb és legsokoldalúbb nemzetközi jogi struktúrát hozta létre. Ez azonban döntően abban a megfogalmazásban – a vállalatok közös piaci méretű mozgásához kimunkált jogi mechanizmusban – jut kifejezésre, amiről a fenti V. fejezet szól.

23. §

A TŐKE A MÁSIK ORSZÁGBAN – A KÖZÖS PIAC ÉS A KÖZÖS TŐKEPIAC

AMIÉRT A PROBLÉMA MELLŐZHETETLEN: A PÉNZ A DOLGOK MÁSIK OLDALA

174. „The best laws without money cannot employ the people, improve the product, or advance manufacture and trade.” Ha igaz is, akkor is tipikusan a kapitalista gazdasági struktúra és üzleti szemlélet jegyében fogant – és Nyugaton úgy látszik, szívesen idézett – megállapítás.¹⁰¹ Idekívánkozott, mert alkalmas az e szakaszban tárgyalt folyamatok megvilágítására. Ez tágabb összefüggésben két dolgot jelent. Először azt, hogy valahol mindennek a mélyén – az egész integrációs vállalkozásban – egyik fő tényezőként ott van a tőke; végül is ez az a kozmopolita és legnemzetközibb erő, amely a nyugati gazdasági integrációban a dolgok alakulását hajtja, és nap mint nap a maga képére igyekszik formálni. Másodszor pedig azt, hogy a különböző gazdasági akciók és folyamatok – az áruk és szolgáltatások mozgása és ezek szerződésrendszere, vállalatok mozgása, letelepedése és társulása, beruházások – anyagi jogi intézményei, amilyen a társasági szerződéstől kezdve a licencszerződésen át a vállalatok letelepedésére és jogi személyiségének kölcsönös elismerésére vonatkozó nemzetközi szerződésekig nagyon sok minden, ezek az anyagi jogi intézmények egyszerűen tehetetlenek, sőt tehetetlenül mozdulatlanok lennének a dolgok pénzügyi oldala és ennek dinamikája nélkül. Ha a valóságot tükrözni

¹⁰¹ „Pénz nélkül a legjobb törvényekkel sem lehet embereket alkalmazni, termékeket tökéletesíteni, sem az ipart és a kereskedelmet fejleszteni.” JOHN: *Law, Money and Trade, considered with a proposal for supplying the nation with money* (Oeuvres complètes, ed. P. HARSIN, 1934. I. 80. old.), i. BÖRNER, 97. old.

akarja, *jogi munka sem lehet meg a pénzügyi elemeknek a dolgokba való integrálása nélkül*. Különösen nem, ha a pénz- és tőkemozgás integrációs átalakulása maga is jogi formában jelenik meg, sőt a szervezeti jogi intézkedések és intézmények azok, amelyek útján a pénz és tőke mozgásának integratív alakulását irányítják. Még különösebben pedig akkor nem, ha ez a jogi mechanizmus része, mint ahogy része, a gazdasági integráció nagyobb jogi mechanizmusának általában, és törekvésünk a gazdasági integráció jogi mechanizmusa egészének legalább részleges átfogó bemutatására is irányul.

Közelebbről nem is arról lesz itt szó, hogy minden áru és szolgáltatás mozgását egy ellentétes irányú pénzmozgás kíséri, hogy X ország eladója Y ország vevőjének szállít, és ezért Y országból pénz áramlik X országba, és hogy a pénzmozgás milyen jogi uralom alatt áll. Nem a fizetések joga kerül itt terítékre, amennyiben mégis, legfeljebb csak érintőlegesen történik. Ami minket izgat: *a tőke mint beruházási kapacitás hogyan mozoghat a Közös Piac egészében*; akkor, amikor egy külföldi vállalat vagy más tőkeerős jogalany a tőkepiacon vásárolni akar egy másik országban működő vállalat részvényeiből, amikor részvényeket bocsát ki a másik országban, amikor a másik országban tőkebefektetéssel új vállalatot alapít, amikor pénzeszközeit átcsoportosítja, jövedelmét transzferálja, valamilyen pénzintézet a másik országban szabad tőkét akumulál stb. Nyilvánvaló, hogy e pénzügyi rendeltetésű jogi szabályozás nélkül a vállalatok közösségi dimenziójú mozgására vonatkozó közösségi szintű társasági jogi szabályozás pusztába kiáltó szó, de legjobb esetben is félmunka volna. A Római Szerződés alapján ez a munka meg is indult, része az egész folyamatnak, és tárgyalása itt sem mellőzhető.

Bár nem tartozik a probléma fő sodrához, de megemlítem, hogy van e problémának magyar vonatkozása is. Ahogy külkereskedelmünk fejlődése folytán általában komolyan érdekeltek vagyunk a nyugati országok, így különösen a Közös Piac kereskedelmi és magánjogi struktúrájának mikénti alakulásában, mert növekszik a Kelet-Nyugat-i kooperációs szerződések, sőt a közös vállalkozások száma is (vegyes vállalataink vannak a Közös Piac területén),

úgy bankjaink és az említett okból vállalataink útján a tőkepiac alakulásában sem vagyunk érdektelenek. Tudott dolog például, hogy a Magyar Nemzeti Bank a nyugati tőkepiacon – a londoni értéktőzsdén történő bejegyzés útján – kötvényeket bocsátott ki. A magyar népgazdaság így „a nemzetközi tőkepiacról hosszú lejáratú forrást von be... A nyugati piacokon a hosszú lejáratú kölcsönök felvételének szokásos formája a kötvénykibocsátás. A kölcsön folyósítása a kötvények átvétele ellenében történik. A kötvények elhelyezésére általában egy bankcsoport (jelen esetben angol bankcsoport) vállalkozik. A nemzetközi kötvényeket a főbb értéktőzsdéken jegyzik, s azok a tőzsdei szabályok szerint forgalmazhatók... A Magyar Nemzeti Bank kötvényeinek átvételét és a 25 millió \$ összegű kölcsön rendelkezésre bocsátását az angol bankcsoport vállalta. Az előkészítés eredményei arra utalnak, hogy a magyar kötvények iránt a nemzetközi tőkepiacon széles körű érdeklődés mutatkozik.”¹⁰²

175. A Közös Piac tőkepiaca természetesen nagyon sok ágú kérdés. Jelenti a tágabb értelemben vett devizajogot, a bankrendszer és a tőzsdék szervezeti jogi mechanizmusát, a működő tőke (beruházási kapacitásként társasági formában kockázatot vállaló tőke) jogát, a valuta és a pénzrendszer ezerféle összefüggését és így tovább. A szűkebb értelemben vett tőkepiac – a beruházási kapacitásként társasági formában kockázatot vállaló tőkepiac – problémakörét keresve és elemezve *ez a szakasz a következő kérdések megvilágításával és kibontásával kívánja a szóban forgó folyamatoknak legalább valamennyire hiteles és kritikus képét nyújtani:*

- a) A nyugat-európai tőkepiac helyzete és problémái általában.
- b) A Római Szerződés főbb elvei a liberalizált és integrált tőkepiac megvalósításához.
- c) A tőkepiac fogalma a közösségi jogalkotásban és gyakorlatban.
- d) A Római Szerződés liberalizálási elvei lassú megvalósulásban.
- e) A tőkepiac integrált adójogi szabályozása – ugyancsak lassú megvalósulásban.

¹⁰² *Hírmagyarázat a Magyar Nemzeti Bank kötvényeiről.* Magyar Nemzet, 1971. május 23., 3. old.

A NYUGAT-EURÓPAI TŐKEPIAC HELYZETE, PROBLÉMÁI ÉS A FEJLESZTÉS ÚTJAI ÁLTALÁBAN

176. A helyzet egzakt feltárása nagyon sok irányú *forrásfeldolgozást és elemzést* kívánna. Statisztikák, hivatalos közös piaci memorandumok, bankjelentések és szakirodalmi feldolgozások könyvtárra menő sora csalja ma már az érdeklődőt a tények, számok és vélemények szinte már áttekinthetetlen erdejébe. Az érdeklődő kutató úgy érezheti magát, mint a szcillák és kharibdiszek vizeinek utasa, aki ha jól oda nem köti magát hajója vitorlarúdjaához, menthetetlenül eltéved a szigetek és szirtek között, és ember legyen a talpán az a hajós, aki a fő irányt újból megtalálja. Ez a helyzet készlet arra, hogy a sok forrás, ezernyi lábjegyzet kíséretében történő részletes elemzése helyett itt mintegy a fő irány mentében megkíséreljem e források¹⁰³ fő mondanivalóját összefoglalni.

177. A nyugat-európai, ill. *közös piaci tőkepiac helyzetét* általában vizsgálva megállapítják, hogy „a Közös Piac az európai tőkepiac fejleményeiben eddig kevesebb eredményt ért el, mint a gazdasági unió egyéb területein”;¹⁰⁴ „ebből aztán az a helyzet állt elő, hogy Nyugat-Európában is a közös piaci értelemben kívánatos tőkepiac ereje helyett az ún. nemzetközi tőkepiac játssza a központi szerepet a tőke-mozgás alakításában; ebből viszont az is következik, hogy a jelenlegi viszonyok mellett a Nyugat-Európában megjelenő tőke nagyobb-részt harmadik országok vállalatainak kezébe kerül; mindaz, ami ezen a piacon ez idő szerint történik, majdnem teljesen a tagállamok

¹⁰³ A jelentősebb források közül, amelyekre a jelzett összefoglaló áttekintés is épül, a következőkre utalok: az EGK Bizottsága által kiküldött szakértői csoport 1966. évi, az európai tőkepiac helyzetére vonatkozó nagy jelentésére, amelyet közgazdasági, jogi és bankspecialisták (bankigazgatók) készítettek (I. Forrásjegyzékben: *Európai tőkepiac*): a Bizottság 1969. évi memorandumára az európai tőkepiac területén szükséges akciókról (*Memorandum No I-2 a tőkepiacról EGK*); továbbá a Forrásjegyzék szerinti következő munkák anyagaira és feldolgozásaira: ABS, BECSKY (1), BÖRNER, KIRSCHEN, DERMITZEL, MENAIS, LARCIER: *Amsterdamrehe Bank Általános beszámoló 1969, 1970*. [A hatályos jogi helyzethez l. KIRÁLY Miklós: *A tőke szabad mozgása*. In: KIRÁLY Miklós (szerk.): *Az Európai Unió gazdasági joga I. Négy gazdasági szabadság, 301-327. old. L. a Kiegészítő forrásjegyzékben.* - a szerk.]

¹⁰⁴ *Európai tőkepiac*, XII. old. 1. pont.

Kapital-Marktordnungján kívül játszódik le”, állapítja meg 1969-ben az EGK „Memoranduma a tőkepiacról”.¹⁰⁵

Ezt a különösen a hatvanas évek első felére jellemző helyzetet néhány beszédes *statisztika* jól jellemzi. 1964-ben az EGK-ban (Luxemburg kivételével) 67 milliárd \$-t ruháztak be (39. táblázat), de ennek a beruházási összegnek a Közösségen belüli dinamikája még nagyon gyenge, és ezért a beruházások megoszlásában a nemzetek szerinti partikularizmus dominált (40. táblázat).

39. táblázat

Beruházások forrásai az EGK országaiban 1964-ben Luxemburg kivételével (milliárd dollárban)¹⁰⁶

	Bel- gium	NSZK	Francia- ország	Olasz- ország	Hol- landia	Össze- sen
1. Közvetlen vállalati beruházás*	1,49	10,57	8,00	4,54	1,52	26,12
2. Kormányforrás	0,21	7,69	3,99	1,74	0,70	14,33
3. Vállalati megtakarítás**	0,29	1,36	1,63	5,08	0,64	26,39
4. Háztartások megtakarítása**	1,20	9,32	5,18		1,69	
5. Exportot meghaladó import	-0,01	-0,27	+1,12	-0,66	+0,20	+0,38
6. Együtt	3,17	28,67	19,93	10,69	4,76	67,22
7. A 6. viszonya az összes nemzeti termeléshez	21	28	23	22	21	25

* Az amortizáció kiegyenlítését is szolgáló beruházások céljára a vállalati nyereségből az osztalékalap képzése előtt levont pénzeszszegek

** A tőkepiac közvetítésével felhasznált (beruházott) megtakarítások

¹⁰⁵ *Memorandum No 1 a tőkepiacról (EGK)*, 2. old.

¹⁰⁶ Forrás: *CEE Bulletin général de statistiques, No 1, 1965.*

40. táblázat

Hosszú lejáratú magántőke áramlása az EGK országaiban 1964-ben (millió dollárban)¹⁰⁷

Eredet	NSZK	Franciaország	Olaszország	Hollandia	Összesen
Befelé					
EGK	123	139	284	80	624
USA	234	141	374	8	757
Egyéb	208	323	417	208	1156
Összesen	565	603	1073	296	2537
Kifelé					
Összesen	454	76	170	181	881
EGK	190	60	53	97	400
Ki-be EGK-mérleg					
	-67	+79	+239	-17	+224

A statisztikai táblák sok mindent mutatnak. Messzebb menő elemzések nélkül a következő főbb megállapítások tehetők: míg a beruházásoknak az össznemzeti termeléshez viszonyított aránya általában elég számottevő (25%), ennek országonkénti megoszlása 21-28%-ig terjed, ami önmagában is jelzi, hogy egységes tőkepiacról még nincs szó, főleg azonban azt, hogy ennek az egységes tőkepiac hiányán túlnyúló okai vannak. Az összes beruházásnak csak kisebb része (26,39 milliárd \$) kerül a tőkepiac közvetítésével a gazdaság vérkeringésébe; az összes beruházásnak csak 1/4-e származik az EGK-ból, míg az USA 1/3-dal szerepel; kifelé azonban már az EGK adja a beruházási tőke áramlásának 50%-át; ez (6400 millió \$) azonban abszolút értékben marginális jelentőségű az EGK magánberuházásainak összegéhez (26,39 milliárd \$) képest; ez jelzi leginkább, hogy egységes európai tőkepiac létrehozásához 1964-ben még komoly lépések voltak hátra. De emellett szólnak még egyéb jelentős körülmények is. Így pl. az, hogy 1969-ig összesen csak 22 olyan közös piaci nagyvállalat van, amelynek részvényeit legalább két másik tagállam tőzsdéjén is közvetlenül bejegyezték és forgalmazták, míg

¹⁰⁷ Forrás: *Banque Européenne d'Investissement*, Rapport annuel, 1965, 46. old.

ugyanilyen ismérvek mellett 23 amerikai nagyvállalat részvényei forognak az európai tőkepiacon.¹⁰⁸ Az európai nagy tőzsdék részvényforgalma is szinte jelentéktelen méretű a New York-i értéktőzsde részvényforgalmához képest. A New York-i értéktőzsde forgalmához viszonyítva a brüsszeli tőzsde 0,55, az amszterdami 0,93, a párizsi tőzsde pedig 2,72% részvényforgalmat bonyolít. A milánói, a frankfurti és a düsseldorfi tőzsde adatai nem is ismeretesek. Ezeket, írja a szakirodalom, azért is titkolják, mert viszonylag kis mutatóikkal versenyzőkből nem akarják pozíciójukat gyengíteni.¹⁰⁹

A közös piaci tőzsdék részvényforgalmát Anglia csatlakozása számottevően megnövelte; a londoni tőzsde részvényforgalma ugyanis az Európában legnagyobb párizsi tőzsde forgalmának több mint ötszöröse.¹¹⁰ Ez is az egyik oka, no és az EGK fokozatos általános gazdasági megerősödése a tőkés világgazdaságban, hogy a hatvanas évek végére, a hetvenes évek elejére az EGK szerepe a nemzetközi tőkeáramlásokban jelentősen javult. A fenti 11. fejezet számai és statisztikai elemzései jelzik, hogy az EGK belső tőkeforgalma az EGK-ba irányuló amerikai tőkeforgalomhoz képest is arányosabb helyzetbe jutott, a nemzetközi ösztőkeforgalom szempontjából is több területen közelebb került az USA számaihoz, sőt erősen megindult az európai tőkének Amerikába vándorlása is.¹¹¹ Csak egy-két „látványosabb” adat, amit a magyar gazdasági sajtó 1973-ban közölt. 1959-től 1969-ig a Közös Piacba irányuló amerikai tőkebefektetés 1,9-ről 10 milliárd dollárra növekedett, 1973-ra – Angliát is beszámítva – ez a nagyságrend 20 milliárd körül mozog. 1972-ben azonban már 10 milliárd nyugat-európai tőke vándorolt Amerikába, ami többszöröse a korábbi évek szintjének.¹¹²

178. A hatvanas évek elején, de részben még ma is a tőkepiac fő jellemzője, hogy erősen hat a nemzeti tőkepiacok elkülönültsége; „a tagállamokban mind a fontosabb hosszú lejáratú tranzakciókra,

¹⁰⁸ KIRSCHEN, 55–56. old.

¹⁰⁹ *Uo.*, 51. old.

¹¹⁰ *Uo.*, 51. old.

¹¹¹ L. a II. fejezet 18–19. pontjait és az ezekben szereplő táblázatokat.

¹¹² GONDA György–LŐRINCZE Péter: *Irány: USA, a tőkeáramlás visszafordul.* Magyarország, Világgazdaság rovat, 1973. 33. sz. augusztus 19., 8. old.

amilyenek pl. a tisztán pénzügyi célokat szolgáló bankbetétek, mind pedig egész sor rövid lejáratú tőkemozgás¹¹³ még mindig hatályban vannak különböző devizajogi korlátozások”. Az általánosabb okok sokfélék. Így pl. az egyik-másik ország valutájának időleges zavarai; mint ismeretes, 1968-ban zavarok léptek fel Franciaország és a külföld valutakapcsolataiban, aminek az lett a következménye, hogy ebben a tagállamban ismételt devizajogi korlátozások bevezetésére került sor; egyik általános gátló tényező abban a félelemben és fenntartásban van, hogy a tőke tényleges általános mobilitása olyan mozgásokra vezethetne, amelyek a tagállamok pénzügyi és költségvetés-politikai céljainak megvalósítását, más szóval az egyensúly-politika legfontosabb faktorait hátrányosan befolyásolhatnák; „valószínű ez a félelem jelenti a legfőbb nehézséget – állapítja meg a Bizottság egyik legújabb okmánya –, amelyet a gazdasági unió megvalósításához fel kell oldani; ez a félelem ugyanis kifejezése annak a circulus vitiosusnak, amelyben az ok és az okozat közötti összefüggések nem mindig egyértelműen ismerhetők fel”; a tőkepiacot az állami beruházásokhoz és fejlesztési célkitűzésekhez is igénybe veszik, miért is „egyetlen tagállam sem bízta teljesen a piac erőire annak a kérdésnek az eldöntését, hogy a rendelkezésre álló eszközök miként oszoljanak meg a tőkekereslet különböző területein”; innen az, hogy az államok a tőkepiacot általában is számottevő közjogi ellenőrzés és befolyásolás keretei között akarják tudni.¹¹⁴

Jól látják természetesen Nyugat-Európában is, hogy a gazdaság kiegyenlített növekedése nélkül stabil európai tőkepiac nem lehetséges, hogy „az integrált tőkepiac létrehozásában a haladás elsősorban azon múlik, hogy mennyire biztos az egyes valuták általános stabilitása, és hogy milyen mértékben sikerül az állami pénzügyeket megfelelően kezelni és azokkal a népgazdaság igényeivel is összhangban gazdálkodni”.¹¹⁵ Nem vitatható viszont, hogy a tőkepiac integrálása visszahat a gazdaság kiegyenlítettebb növekedésére, a valuták stabilitására, az árrendek és fizetési mérlegek kiegyenlítettebb alakulására.

¹¹³ *Memorandum No 1 a tőkepiacról (EGK)*, 3. old.

¹¹⁴ *Uo.*, 4–5. old.

¹¹⁵ *Európai tőkepiac*, XIV. old.

No de ez megint az a *circulus vitiosus*, amelyben a nyugat-európai gazdaságpolitikus nem tudja, hogy hol van az ok és az okozat határa, és ezért a mindennapi gazdaságpolitikában „áldozata” a belső politikai nyomásoknak egyrészt, ill. a fináncsőke vagy általában a tőke kozmopolita követeléseinek másrészt.

179. Ebből az alapállásból aztán az a meggyőződés általánosult, hogy „határozott lépéseket kell tenni a *szélesebb európai tőkepiac* alapjainak lefektetéséhez; az erre való határozottabb törekvés láthatóan feltétele a reformok sikerének, miután a tőkepiac jelenlegi problémái és nehézségei nem annyira a megtakarított és beruházásra alkalmas pénzeszközök hiányából, hanem abból adódnak, hogy a túlságosan elhatárolt és szűk piacokon lehetetlen a keresletet és kínálatot megfelelően összehangolni... A gazdasági növekedés az egyes tagállamokban egyre inkább függvénye a nagyobb tőkepiac alakulásának; az európai tőkepiac létrehozása és ezen a téren a gazdasági politikának szorosabb koordinálása határozottabban elősegítené a gazdasági növekedést olyan intézkedésekkel, mint: újabb és újabb külső pénzügyi források kínálatának lehetővé tétele ahhoz, hogy az egyes gazdálkodó egységek közös piaci méreteknél megfelelő expanzív akciókba kezdhessenek; a pénzforrásokhoz való jutás feltételeinek harmonizálása és ezáltal a jelenlegi versenytorzító körülmények gátló hatásának kiiktatása; a beruházásra »vágyó« pénzeszközök növelése abban a visszahatású mechanizmusban, amely a possibiliis pénzforrások felé a beruházási lehetőségek szélesebb variációja révén jelentkezik; a tőkeáramlás intenzívebbé tétele és ezáltal azoknak a zavarkockázatoknak csökkentése, amelyek a túlzottan szűk tőkepiacokra általában jellemzők.”¹¹⁶

180. Mindez azonban nyilvánvalóan tudatos *állami, ill. közösségi akciók sorát igényli*. „Bár az európai tőkepiacnak spontán fejlemények eredményeként kell létrejönnie – írja a vitathatatlanul szakértői testület, a Bizottság által az európai tőkepiac fejlesztésének vizsgálatára kiküldött szakértői csoport¹¹⁷ –, szükséges ehhez a kormányok és pénzügyi intézmények konstruktív erőfeszítéseinek hosszú sora

¹¹⁶ *Uo.*, XII-XIII. old. 1-7. pont.

¹¹⁷ *Memorandum No 1 a tőkepiacról (EGK)*, 5. old.

is.” Ebben a koncepcióban úgy látják, hogy újból és újból meg kell vizsgálni – megfelelően koordinált, ill. egységes intézkedések előkészítése és tétele végett – egyebek között a következő kérdéseket: a külföldi beruházások adójogi rendjét; egyes pénzügyi mechanizmusokra vonatkozó szabályokat, különös tekintettel a tőkepiac fragmentáltságának megszüntetéséhez fűződő igényekre; azokat a normatív és más szabályozókat, amelyek a beruházó intézményeket (*institutional investors*) nem egyenlő mértékben engedik érvényesülni a belső és külső piacokon, mert bizonyos nagyobb beruházásoknál a részvételre jogosult beruházók körét eleve bizonyos szempontok szerint korlátozzák; a tőkemozgásokra vonatkozó devizakorlátozásokat; különböző pénzügyi technikák ismertebbé tételét és általánosítását a tagállamokban, hogy a lehetőségek mind a tőkekínálat, mind pedig a beruházási lehetőségek tekintetében könnyebben és közvetlenebbül ismertté váljanak; a pénzintézetek túlzott specializáltságának fokozatos feladását, a pénzintézetek jobb együttműködésének kialakítását és ezáltal a pénzeszközökkel való szélesebb körű operációk és átcsoportosítások lehetővé tételét.

Miközben a Bizottság a szakértői csoport fentiekben körvonalazott ajánlásait általában helyesli, hangsúlyozza azt is, hogy „nem gondolja a tagállamok tőkepiacainak teljes és ellenőrizetlen liberalizálását ajánlani; ezért kevés létjogosultsága van az olyan alternatíváknak, hogy vajon az európai tőkepiac »szabad« vagy »dirigista«, »nyílt« vagy »zárt« legyen... Olyan elképzelés, miszerint létezne egy minden korlátozás nélküli európai tőkepiac, kevés realitással bírna. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a Közösség területén a tőkepiac liberalizálása nem lehetséges, úgy azonban, hogy ennek a liberalizáltságnak bizonyos elemei harmadik országokkal szemben nem érvényesülnek, más szóval, hogy bizonyos korlátozások harmadik országokkal szemben változatlanul hatályban maradnak, ami önmagában is az európai tőkepiac egységét, kifelé való viszonylagos elhatároltságát alkalmas erősíteni. Harmadik országok ezt diszkriminációnak nem tekinthetik, hiszen a kérdéses korlátozásokat a belső tőkepiacok tekintetében általában maguk is alkalmazzák.”¹¹⁸

¹¹⁸ *Európai tőkepiac*, XII. old.

181. Közelebbi bontásban az EGK gazdasági és jogpolitikusi számára a *következő konkrétabb következtetések, ill. intézkedések megfogalmazása adódott*, mindazonáltal annak állandó hangsúlyozása mellett, miként arra már az előbb is utaltam, hogy az európai tőkepiacnak spontán fejlemények eredményeként kell létrejönnie, mégis nagy szerepük van az állami és közösségi intézkedéseknek is.¹¹⁹

a) A szabad tőkének (a lakosság megtakarításai, kifizetett osztalékok stb.) a tőkepiac koordinált ösztönzői útján történő mennyiségi felfuttatása és ebben különböző területileg preferatív ösztönzőknek és szabályozóknak a minimumra szorítása (pl. a lakásépítés-fejlesztések bizonyos körzetekben), és ezáltal ezt a szabad tőkét is az integrált piac nagyobb dimenzióinak alávetni.

b) Európai szinten erősíteni az ún. beruházó társaságokat, és lehetővé tenni, hogy részvényeiket, különböző pénzeszközeiket a Közösség egész területén mozgassák.¹²⁰ Érdemes itt megemlíteni, hogy 1970-ben nemzetközi sajtóvihart is kavart az IOS-krach, amelyben az amerikai eredetű *Investors Overseas Service* sokezernyi európai kiségzisztenciája jutott beruházás céljára, profit ígéretével adott pénzével a csőd szélére.¹²¹ Ez nemcsak a mai kapitalizmus egyik jellegzetes kinövéséeként volt a közelmúlt érdekes fejleménye, de jelezte azt is, hogy elég nagy mértékben van szabad tőke, amely hajlandó beruházási tőkévé akkumulálódni, és a termelés bővítése igényli is ezt az infúziót.

c) Állami kölcsönöket és pénzeszközöket is, koordinálva, alá kellene vetni a tőkepiacnak a korábban általában és részben még ma is szokásos preferatív elosztás helyett, amelyben az esetek egy részében sokszor elég sok manipuláció is érvényesül. A tőkepiac bekapcsolása folytán a kérdéses pénzeszközökhöz a Közösség egészének területéről általában mindenki hozzáférhetne, és egyúttal a nyilvánosság kontrollja is jobban érvényesülne, ami a nemkívánatos manipulációk visszaszorítását eredményezhetné.

¹¹⁹ *Európai tőkepiac*, XIII. old.

¹²⁰ *Európai tőkepiac*, XXIX. old.

¹²¹ Az IOS-ügyről és ennek kapcsán az ún. beruházó társaságok mibenlétéhez a magyar sajtóban 1. „Az IOS-botrány – a Cornfield impérium és a világtőzsdék” *Magyarország*, 1970. évi 23. szám, június 7. 9. old.

d) A nemzeti hitelpolitikákból közösségi hitelpolitika kialakítását látják szükségesnek az állami és magánpénzüzetek tevékenységében is. „Ez lehetővé tenné a közép- és hosszú lejáratú hitelek európai méretű áramlását... Koordinálni kellene a 'központi kockázatvállaló hivatalok' tevékenységét arra nézve is, hogy milyen hitel lehetőségekről, milyen egységes információs rendszer adjon hatásos információt... Nemzetközi hitelek mellett az ún. európai hitelpolitika azáltal is erősíthető, ha a bankok növelnék leányvállalataik és irodáik számát a tagállamokban, továbbá ezek a bankok a hitelügyletek tekintetében közvetlenebb és organikusabb kapcsolatban lennének egymással, hogy ezáltal olyan helyen jelentkező hiteligényt is ki tudjanak elégíteni, ahol szabad hiteleszközök éppen nem állnak rendelkezésre, de megfelelő banki átcsoportosításokkal a szükséges pénzeszközök az igénylők számára mégis hozzáférhetővé válnak.”¹²² Idetartozóan nagyon hangsúlyozzák az exportfinanszírozás közösségi multilateralitásának szükségességét. Az export finanszírozásának ilyen multilateralitása az export növekedésének és ezáltal a közösségi belpiac kibontakozásának lényeges eszköze.¹²³

e) Fel kellene számolni azokat korlátozásokat, amelyek szerint külföldi beruházók sok kötöttséggel vehetnek csak értékpapírokat; vonatkozik ez mind a különböző kötvényekre, mind társasági részvényekre, mind pedig egyéb kockázatvállaló pénzeszközöket megtestesítő jogosultságokra. Kívánatosnak tartják, hogy szabad tőkéjükkel a biztosító társaságok is jelen lehessenek a tőkepiacon, szabad pénzeszközeiket a tőkepiac útján beruházhassák. Ezen a területen nemcsak az anyagi jogi normák harmonizálása és egységesítése fontos, de jelentős szerepe van a különböző tőzsdéi szokások, technikák és mechanizmusok általánosításának is; ez is számottevő mértékben feltétele annak, hogy az integrált tőkepiac – ilyen technikai mechanizmusok közbejötté útján is – létrejöjjön. Olyan dolgokról van itt szó, mint tökéletesebb információs rendszer kiépítése a Közösség minden területén a fontosabb értékpapírokról, azok

¹²² *Európai tőkepiac*, XXIV-V., 7. fejezet, 1-7. pont.

¹²³ L. „Die Multilateralisierung der Exportfinanzierung im Rahmen der EWG” (DERMITZERL, 82. és kk. old.).

forgalmáról, a gyorsan bonyolítható megbízások technikai szervezeti feltételeinek biztosítása, a részvényügynökségek jobb működése, és így tovább. Példaként olyan intézményre utalnak, mint a New York-i székhelyű *Merrill és Lynch* tőzsdeügynökség, amelynek 149 fiókja, összesen 10 400 alkalmazottja, 1250 000 nála részvényvételt és -eladást célzó számlát vezető ügyfele, napi 100 000 tőzsdei megbízást bonyolító saját nemzetközi telefon- és telekommunikációs hálózata (100 000 km-t kitevő saját telefonvonala), az 1250 000 ügyfél számára állandó információs és tanácsadó szolgálata, ehhez saját nagy gazdasági kutatórészlege van.¹²⁴

Ehhez a problémakörhöz tartozik, hogy nagyobb számban kellene a jelentősebb vállalatok részvényeit a többi tagállam tőzsdéjén is közvetlenül forgalomba hozni, még olyan országokban is, amelyeknek egyszerűbb részvénykibocsátási eljárása van, hiszen az eredet szerinti országban a nyilvánosság és a kötöttebb forgalombahozatali eljárás már úgy is komoly garancia az ún. túl liberális részvény piac veszélyével szemben.

f) Nagyon lényegesnek minősül, talán első helyre is való volna, mondják jó „ráérzéssel”, a tőkeforgalmat korlátozó különböző adók terén olyan rendet csinálni, amely a szabad tőkét (pl. a vállalatok titkolt pénzüsségeit) adójogilag nem tartja vissza a tőkepiacon való megjelenéstől. Ez vonatkozhat a részvényforgalom olyan koordinált adóztatásának létrehozására is, amely általában növelné a tőke mozgását a Közösség területén, aminek legegyszerűbb formája egyesek szerint a tőkemozgás adóztatásának egyszerű megszüntetése is lehetne. Az adójogi harmonizálás szükségessége merül fel a különböző hitelek és állami pénzeszközök kanalizálásának tekintetében is. Nagyon erősen jelentkezik az igény a kettős adóztatás mielőbbi felszámolására.

g) Mindezek megvalósulásához – könnyű belátni – feltétlenül szükséges az állami és magánbankok, általában a pénzintézetek szorosabb együttműködése, az ún. európai pénzintézetek hálózatának – a pénz európai birodalmának – létrehozása.

¹²⁴ L. *This is Merrill Lynch, Pierce, Fenner and Smith Inc.*, by H. J. TASSO, Párizs, 1967. 1. és kk. old.

Ha a fentiekből is már nem lett volna világos, hogy a tőkepiac európaiasítása mi, és elsősorban ki másnak lenne érdeke, mint a tőkének, a tőkés vállalatoknak és a nagybankoknak, akkor a jórészt bankkörök sugallta *Európai tőkepiac* című jelentésnek már csak két rövid utalását iktatom ide. Az egyik így hangzik: számos ország a területén alapított vagy bejegyzett vállalatok részvényeseinek adókedvezményt biztosít, míg ugyanazt a kedvezményt a külföldi vállalatok részvényeseinek nem adja meg; ez diszkrimináció az ország területén működő, de a másik tagállamban honos vállalat részvényeseivel szemben; ezért kívánatos volna, ha a hatóságok megfontolnák, hogy a külföldi tőkések is adókedvezményben részesüljenek.¹²⁵

A másik kívánalom pedig ekképpen fogalmazódik: a részvényjövödelmek adóztatása tekintetében a diszkriminációt legegyszerűbben feloldani azzal lehetne, ha „a harmonizálás az egyes értékpapírok jövedelmének teljes adómentességéig elmehetne”.¹²⁶

AZ EURÓPAI TŐKEPIAC A RÓMAI SZERZŐDÉSBEN

182. Adódik most már a kérdés, hogy miként, jogilag milyen megfogalmazott programmal kívánták a közösségi mértékű tőkepiac kibontakozását az EGK alapítói megvalósítani. Ezt a „hogyan”-t és e programot fő elveiben a Római Szerződés fogalmazta meg. A tőkepiac közösségi méretű *liberalizálásának alapelvét, ill. ezek összefüggő rendszerét* „Tőkeforgalom” cím alatt a Szerződés 67–73. szakaszai tartalmazzák. A koncepció főbb elemei a következő tagolásban jelennek meg:

- a) a tőkepiac liberalizálására vonatkozó alaptétel;
- b) az ezt kiegészítő és részben megvalósító elvek;
- c) a harmadik országokkal szembeni gyakorlat;
- d) az eljárási szabályok.

¹²⁵ *Európai tőkepiac*, XLI. old.

¹²⁶ *Uo.*, XLI. old.

a) *A fő tétel mint alapvető elv (Grundsatz der Liberalisierung)*¹²⁷ a 67. szakasz fogalmazásában kimondja, hogy „amennyiben a Közös Piac funkcionálása érdekében szükséges, a tagállamok egymás között az átmeneti időben fokozatosan megszüntetik a tőkeforgalomra vonatkozó korlátozásokat azokra a jogosultakra vonatkozóan, akik a tagállamokban honosak, továbbá megszüntetik az állampolgárság, a lakhely, ill. a beruházás helye alapján fennálló diszkriminálásokat. A tagállamok közötti tőkeforgalommal összefüggő fizetésekre vonatkozó korlátozásokat az átmenet első szakaszának végéig felszámolják.” Az e tételekben fogalmazott gondolat teljességéhez tartozik a 71. szakasz első és második bekezdésének rendelkezése is, amelyek szerint a tagállamok törekednek arra, hogy a tőkepiac tekintetében újabb korlátozásokat ne vezessenek be, a meglévőket ne szigorítsák, és arra is készek, hogy a 67. és következő szakaszokban fogalmazott liberalizálás szintjén is túlmennek, amennyire ezt gazdasági helyzetük, különösen fizetési mérlegük állása lehetővé teszi.

b) Ezt az alapelvszerű rendelkezést a 68. szakasz néhány *kiegészítő alapelvvel (ergänzende Grundsätze)* toldja meg.¹²⁸ Ezek egyike az, amely szerint a tagállamok a tőkeforgalom területén még fennálló devizajogi engedélyek tekintetében a lehetséges nagyvonalúsággal fognak eljárni. A másik pedig az, hogy a tagállamok a tőkepiacra és a hitelügyre vonatkozó belső előírásoknak a Római Szerződés jelen fejezete szerint liberalizált tőkemozgásokra vonatkozó alkalmazásánál minden diszkriminációtól eltekintenek.

A kiegészítő rendelkezéseknek egy másik csoportja a tagállamoknak arra a jogára irányul, hogy a közösségi tőkepiacra irányuló általános törekvések ellenére is jogosultak bizonyos intézkedéseket tenni, így olyanokat is, amelyek tulajdonképpen a tőkepiac egysége ellen hatnak. A 73. szakasz szerint ilyen esetben a Bizottság a Közös Pénzügyi Bizottságának meghallgatása után felhatalmazza az érintett tagállamot, hogy a tőkeforgalom területén bizonyos olyan védelmi intézkedéseket fogantossítson, amelyek feltételeit és

¹²⁷ *Handbuch für Europäische Wirtschaft*, 105. Lieferung, I. A. 48. EWG, Januar, 1971. Kommentár Art. 67 Anm. 1.

¹²⁸ *Uo.*, Kommentár Art. 68, Anm. 1.

részleteit a Bizottság határozza meg. Bizonyos rendkívül súlyos vagy olyan esetekben, amelyeknél a titkosság indokolt körülmény, a tagállamok a Bizottság előzetes állásfoglalása nélkül is elrendelhetnek védelmi intézkedéseket; az érintett tagállam azonban tartozik intézkedéseiről a Bizottságot tájékoztatni, amely az intézkedések jogossága felől állást foglal, és ennek keretében azt is elrendelheti, hogy a kérdéses tagállam intézkedését módosítsa vagy hatálytalanítsa.

c) A tőkepiac alakulását illetően természetesen nagy szerepe van a *Közösségen kívüli országokkal* való gyakorlatnak, amit elviekben a Római Szerződés 70. szakasza rendez: „A tagállamok és harmadik országok közötti tőkeforgalom tekintetében a Bizottság a Tanácsnak a tagállamok devizapolitikájának fokozatos koordinálására intézkedéseket javasol. A Tanács e célból egyhangú állásfoglalással irányelveket bocsát ki, és arra törekszik, hogy a liberalizálás lehető legnagyobb fokát biztosítsa.”

d) Az *eljárás*, ill. részben *programadó* szabályok legfontosabbika a 69. szakasz, amely kimondja, hogy „a Tanács az átmeneti idő első két szakaszában egyhangú döntéssel, később minősített többséggel a Bizottság javaslatára... kibocsátja a 67. szakasz fokozatos megvalósításához szükséges irányelveket”. Ebbe a kategóriába tartozik azonban a harmadik országokkal kapcsolatos tőkeforgalomra vonatkozó 70. és 72. szakasz néhány rendelkezése is. A 72. szakasz ugyanis kimondja, hogy a tagállamok folyamatosan tájékoztatják a Bizottságot arról a tőkemozgásról, amely a tagállamokból harmadik országokba, ill. harmadik országokból a tagállamokba irányul; a Bizottság pedig ezzel összefüggésben célszerűnek látszó állásfoglalásokat alakíthat ki és juttathat el az érintett tagállamokhoz. A 70. szakasz második bekezdése arról rendelkezik, hogy amennyiben a harmadik országokkal kapcsolatos tőkepiacot illetően a tagállamok devizapolitikájának koordinálása során a különbségek nem iktathatók ki, és az ebből fakadó helyzetet a Közösség területén honos személyek úgy használják ki, hogy valamely tagállamban harmadik országokra nézve hatályos előírásokat megkerülnek (a Közösségen belüli transzferlehetőségek folytán), az érintett állam az ebből fakadó nehézségek megszüntetésére – a másik érintett állammal és a Bizottsággal való konzultálás után – megteheti az alkalmas intézkedéseket.

A TŐKEPIAC ÉS A TŐKE FOGALMA A RÓMAI SZERZŐDÉS GYAKORLATÁBAN

183. A Római Szerződés említett rendelkezései ismételtlen használják a „tőkeforgalom” és „tőkepiac” fogalmát.¹²⁹ Hamar kérdésessé lett, mi mindenre is vonatkoznak a liberalizálási parancsok, és mi nem tartozik a liberalizálás programjába. „A tőkefogalom fogalmának meghatározását a *Római Szerződés nem adja meg*” – írja pl. „Az európai gazdaság kézikönyve”, de ezt tükrözi a szakirodalom is.¹³⁰ A brüsszeli tárgyalásoknál tett kísérlet, hogy a szerződésben fogalmi meghatározást is adjanak, nem vezetett eredményre. Célszerűtlennek látszott, hogy a szerződésbe – most eltekintve az egzakt elhatárolással kapcsolatos nehézségektől – a tőkemozgásoknak valamiféle teljes katalógusát rögzítsék. Ezért a Tanácsnak kell a 69. szakasz szerinti irányelvek kiadása körében ezzel a problémával foglalkoznia. A Tanács azonban mind ez ideig olyan kérdést, ill. megbízást, hogy a tőkeforgalom kötelező fogalmát állapítsa meg, nem kapott. Ha a 69. §-ban adott felhatalmazás keretében sor is kerülne a Tanács részéről ilyen fogalom megállapítására, azt a Közösség Bírósága a 177. szakaszban foglalt értelmezés keretében felülbírálná. Az első és a második liberalizálási irányelv kiadása során, amely egyes fizetéseket illetően meghatározott nomenklatúrát is tartalmaz, a Tanács lényegileg abból a jogi tradícióból indult ki, amelyet mindezekelőtt az OEEC gyakorlata alakított ki és követett.

184. Az ilyképp tradicionálisan kialakult és *ad hoc gyakorlatra épülő közös piaci „tőkepiac” és „tőke” fogalmakhoz* a következőket lehet mondani.¹³¹

a) Elég hamar tisztázódott, hogy a tőkéhez nem tartoznak a tőkeforgalomra vonatkozó fizetések (kamatok, osztalékok); ebben az összefüggésben tőkén csak pénztőke, azaz alaptőke volna értendő, amely után pl. kamat vagy osztalék jár. De ebből az még nem vált világossá, hogy *mit is kell tőkén érteni*. Ezért nem adódott más, mint

¹²⁹ Így a 67–68., 70–71. 73. §-ok.

¹³⁰ *Handbuch für Europäische Wirtschaft*, I. A. 48. EWG, 105. Lieferung Januar 1971, Kommentar Art. 67, Anm. 7, az irodalmi vitához I. BÖRNER, 110. és kk. old.

¹³¹ Ennek részletesebb feldolgozásához I. BÖRNER, 110–113. old.

a tőke fogalmát magából a Római Szerződésből kimunkálni, mégpedig az áru és szolgáltatások mozgásának szokásos folyamatából. Ennek alapján a tőkét abba a háttérbe ágyazva kell megragadni, amelyben áruk és szolgáltatások pénz ellenében kicserélődnek: az exportáló állam azért, hogy árut enged ki területéről, pénzt kap. A pénz azonban alapvetően csak azt szolgálja, hogy azon árut vásároljon és importáljon, és ezáltal az ország áruellátása végül is ne rosszabbodjék. Bár az export a belső árukínálatot csökkentette, az import ezt kiegyenlíti. Ugyanez vonatkozik természetesen a szolgáltatások körére is. Az ilyenfajta áru- és pénzmozgással szemben vannak azonban olyan folyamatok is, amelyek keretében a szóban forgó ellenszolgáltatás hiányzik. Sajátlagosan tőke mozgásnak ezért az a pénzmozgás számít, amely nem valamely áru vagy szolgáltatás közvetlenül eszközölt ellenértéke, ahol tehát a pénzmozgás időben is, térben is és mindenekelőtt jogilag messzebb kerül az árumozgástól.

b) Ha tehát abból indulunk ki, hogy a tőke mozgás az a pénzmozgás, amely nem árumozgás ellentétes irányú kísérő mozzanata, akkor is *legalább 4 kategória* különböztethető meg.

Az *egyikben* a feladó és a címzett azonos, pl. a vendégmunkás hazautalja megtakarított pénzét. Ez olyan pénzmozgás, amellyel szemben nem áll egyidejű import.

A *másik* kategóriában a címzett és a feladó ugyan más, de ellenérték nélkül, transzferről van szó, pl. ajándékok, örökségek, kártérítési kötelezettségek esetében. Az ilyen transzferek csökkentik a feladó ország pénz- vagy árukínálatát, ezért gyakran komoly devizakorlátozás alatt vannak.

A *harmadik* kategória legjellemzőbb példája a külföldi banknál vagy másutt elhelyezett letét, amelynek anyagi ellenszolgáltatása a kamat és a később visszajáró tőke, de idetartozik a külföldön nyitott számla is. Ezekben az esetekben is ellenszolgáltatás nélkül csökken az ország tőkekapacitása, legalábbis időlegesen, mert a kérdéses összegek felett átmenetileg nem az értéket produkáló nemzetgazdaság, hanem a külföldi ország nemzetgazdasága rendelkezik.

A tulajdonképpeni tőke vagy tőkeforgalom, tehát a tőkepiac világa a *negyedik* kategória körében jelentkezik. Ebben a csoportban ugyan azonnal van ellenszolgáltatás is, de az nem pénz, áru vagy

szolgáltatások nyújtásában, hanem egy külföldre vonatkoztatott jogosultságban áll. Idetartozik: külföldi ingatlanok, külföldi társaságokban való részesedést megtestesítő értékpapírok, különösen külföldi részvények megszerzése, továbbá a külföldön kötött olyan biztosítás, amely a biztosítási eset bekövetkezésekor meghatározott pénzkövetelésre jogosít, végül gyümölcsöztethető jogosultságként ideszámítható a külföldi szerzői jogok megszerzése is.

Ez az a kör tehát – a jelzett 4 kategória, ezen belül leginkább a negyedik –, amely a Római Szerződés programját és rendelkezéseit illetően a tőke fogalmát kiadja. A Római Szerződés szerinti liberalizációs program „tőkepiacán” elsősorban ezeket a pénzkategóriákat, ill. ezek mozgását kell érteni.

A RÓMAI SZERZŐDÉS LIBERALIZÁLÁSI ELVEI LASSÚ MEGVALÓSULÁSBAN

185. Ha a tagállamok és harmadik országok közötti tőkeforgalomra vonatkozó szabályrendszerek koordinálásának alakulásától el is tekintünk,¹³² és vizsgálatunkban az EGK belső tőkeforgalmának egységes szabályrendszerének kialakítására korlátozódunk, akkor is meg kell állapítani, hogy a dolgok lassan mennek. *Az eddigi intézkedések, a különböző közösségi szintű normatívák* csak lassan bontakoztak ki. Ha lehet őket csoportosítani, akkor két csoportról lehet beszélni. Az egyik csoportba a tőkeforgalmat főtevékenységszerűen bonyolító intézmények letelepedésére és a tőkeforgalom liberalizálására vonatkozó megvalósított közösségi jogalkotás tartozik.

186. Ami az első csoportot illeti, annak normatívái nevükben hordják jogforrási gyengéjüket. Ezek a *vállalatok letelepedésére vonatkozó 1961. évi általános program*,¹³³ valamint a *szolgáltatások*

¹³² Ehhez l. BÖRNER, 123–127. old.

¹³³ L. A Forrásjegyzékben: *Általános letelepedési program. [A hatályos jogi helyzethez l. SZABADOS, Tamás, A letelepedés (vállalkozás) szabadsága. In: KIRÁLY Miklós (szerk.): Az Európai Unió gazdasági joga I. 193–227. old. L. a Kiegészítő forrásjegyzékben – a szerk.]*

*szabad áramlásának ugyancsak 1961. évi általános programja.*¹³⁴ De az ún. programok is többek pusztá programnál; általában előképei a későbbi kötelező jogalkotásnak, egyébként pedig kötelező normák (természetükről a fenti 81. pont szól) a közösségi szerveknek ahhoz a kodifikációs tevékenységéhez, amelyet az adott területen folytatni tartoznak és fognak. Jól mutatja ezt az a körülmény, hogy mind a vállalatok letelepedését, mind pedig a szolgáltatások szabad áramlását illetően számos kötelező normatíva is létrejött.¹³⁵

Ami mármost a *letelepedési programnak a pénzügyintézetekre* vonatkozó rendelkezéseit illeti, azok általánosságban a következőket rendelik.

Először, hogy megfelelően módosítani kell mindazokat a törvényhozási és adminisztratív előírásokat, amelyek a tagállamban a másik tagállam polgárainak és vállalatainak letelepedésére nézve hatályban vannak, és gátolják ezek gazdasági tevékenységét, kivéve természetesen, ha a kérdéses rendelkezések a közrend és közbiztonság, valamint a közegészség kívánalmai folytán szükségesek.¹³⁶

Másodszor, hogy hatályon kívül kell helyezni az olyan törvényhozási és adminisztratív rendelkezéseket, amelyek tiltják a másik tagállam polgárainak és vállalatainak vállalkozói (értsd vállalati) tevékenységét.¹³⁷

Harmadszor, hogy meg kell szüntetni mindazokat a tilalmakat és akadályokat, amelyek a vállalkozói tevékenység tekintetében a

¹³⁴ L. a Forrásjegyzékben: *Általános EGK-program a szolgáltatásokról. [A hatályos jogi helyzethez L. ERDŐS István - GELLÉRNÉ LUKÁCS Éva: A szolgáltatások szabadsága, illetve SOMSSICH Réka: A szolgáltatások horizontális szabályozása: a belső piaci szolgáltatásokról szóló 2006/123/EK irányelv. In: KIRÁLY Miklós (szerk.): Az Európai Unió gazdasági joga I. 233–261. old., illetve 265–282. old. L. a Kiegészítő forrásjegyzékben. Továbbá ERDŐS István: Az Európai Unió Bíróságának joggyakorlata az EUMSZ belső piacról szóló rendelkezéseinek az elektronikus kereskedelem körében történő alkalmazásával kapcsolatban. In: ACTA FACULTATIS POLITICO-IURIDICAE UNIVERSITATIS SCIENTIARUM BUDAPESTINENSIS DE ROLANDO EÖTVÖS NOMINATAE 50, 2013. 101–137. old. - a szerk.]*

¹³⁵ L. pl. a *Jogi személyek elismerése, Tőkepiac-irányelv 1-2. c. alatti közösségi jogszabályokat a Forrásjegyzékben. [A hatályos jogi helyzethez L. KIRÁLY Miklós: A tőke szabad mozgása. In: KIRÁLY Miklós (szerk.): Az Európai Unió gazdasági joga I., 301–327. old. L. a Kiegészítő forrásjegyzékben - a szerk.]*

¹³⁶ *Általános letelepedési program, II. cím, A pont.*

¹³⁷ *Uo., II. cím B pont.*

másik tagállam jogalanyait a belföldi jogalanyoknál hátrányosabb helyzetbe hozzák.¹³⁸

A *program* annyiban is program, hogy ezeknek az általános követeléseknek a megvalósítását a különböző ágazatokat illetően egy négyrészes ütemezési menetrendben részletezi. Ennek értelmében a fenti általános rendelkezések a bankokra és pénzügyintézetekre, valamint a biztosításra (az életbiztosítás kivételével) az átmeneti idő második szakaszában, az életbiztosítási intézményekre, valamint biztosítási ügynökökre az átmeneti idő harmadik szakaszában lépnek érvénybe.¹³⁹

A szolgáltatások szabad áramlására vonatkozó program – mutatis mutandis – lényegileg ugyanilyen rendelkezéseket helyez kilátásba. Az általános elvet a program a következőkben fogalmazza meg: az átmeneti idő második szakaszában lépéseket kell tenni mindazoknak a törvényhozási és adminisztratív rendelkezéseknek módosítására és harmonizálására, amelyek a másik tagállam honosainak be- és kilépésére, valamint tartózkodására vonatkoznak, és szabályaikkal gátolják, hogy ezek a jogalanyok a szolgáltatások forgalmát bővítsék.¹⁴⁰ A konkrétumok körében pedig kimondja a program, hogy a hitelügyletek tekintetében a liberalizálásnak az e körben tervezett letelepedések szabadságával egyidejűleg kell hatályosulnia, míg a bankágazatban és a legtöbb biztosítási ágazatban a szolgáltatások szabad áramlásának bevezetése – bizonyos bankszolgáltatások kivételével (pl. pénztőkének áthelyezése) – az átmeneti idő második szakaszára esik.¹⁴¹

187. Mindent egybevetve: a két program az ütemezést illetően a pénzügyintézetek szabad letelepedését és a pénzügyintézeti szolgáltatások szabad áramlását összehangoltan az átmeneti idő második szakaszára tervezi. Tudvalevő, hogy a második szakasz 4 éve – miután a Római Szerződés a három szakasz mindegyikét 4-4 évben állapította meg, és a Szerződés 1958. január 1-én lépett hatályba – 1966. január

¹³⁸ *Uo.*, III. cím, A pont.

¹³⁹ *Uo.*, ütemezési menetrend, I. 630., 640., II. 630., III. 630. sz. tételek.

¹⁴⁰ *Általános EGK-program a szolgáltatásokról*, II. cím.

¹⁴¹ *Uo.*, III. cím A, V. cím C pont.

1-ig tartott.¹⁴² Ezt az ütemezést az EGK jogalkotása csak komoly kétsédelemmel tudta tartani. Az első két irányelv a tőkeforgalom részleges liberalizálásáról ugyan 1960-ban, ill. 1962-ben megjelent, de az 1964-ben először megfogalmazott harmadik irányelv még mindig nem hatályos, az általános letelepedési egyezményt pedig csak 1968-ban tudták tető alá hozni.¹⁴³

A tőkepiacnak a Római Szerződés 67. szakasza szerinti liberalizálását illetően ugyanazon szakasz első bekezdése ugyan úgy fogalmaz, hogy a tőkepiac liberalizálását az átmeneti idő alatt meg kell valósítani, de közben 1969. december 31-ig az átmeneti idő is lejárt, és mint látható, a program teljes megvalósulása még mindig hiányos. A Római Szerződés 8. szakaszának 7. bekezdése szerint az átmeneti idő vége egyúttal a záró terminusa minden olyan tervezett előírás hatálybalépésének és intézkedés megvalósításának, amely a Közös Piac létrehozásához szükséges. Nyilvánvaló azonban, hogy a Közös Piac sem kíván belehalni saját legalitásába, már ami ezeknek a határidőre vonatkozó szerződéses előírásoknak betartását vagy be nem tartását illeti. Azzal is lehet érvelni, és az egész gyakorlat ezt bizonyítja, hogy az átmeneti idő végével a Közösség szervei nem vesztik el a kérdéses elhúzódtott intézkedések kiadására vonatkozó jogosultságait, így azokat sem, amelyek a Közös Piac tőkepiacának kialakításához a Római Szerződésből következően szükségesek. Egyébként sincs – legalábbis a tüzetesebb átvizsgálás erre utal – olyan konkrét parancs a Római Szerződésben, hogy a Közösség tőkepiacának az átmeneti idő végére teljesen szabadnak kellene lennie.

188. A tőkepiac liberalizálását és egységes tőkepiac létrehozását szolgáló normatív intézkedések *második csoportját* a tőkeforgalomra vonatkozó 1960. évi *első irányelv*, az ezt kiegészítő 1962. évi *második irányelv* és az 1964. évi (közben többször is módosított) *harmadik irányelv tervezete* jelentik.¹⁴⁴ Ezek a tőkepiacról már nem a szolgáltatások és letelepedés általános programjainak általános összefüggéseiben szólnak, hanem a konkrét tőkemozgásokra

¹⁴² Római Szerződés, 8., 247-248. §§.

¹⁴³ L. a Forrásjegyzékben: *Tőkepiac-irányelv 1-2-3.*

¹⁴⁴ L. a Forrásjegyzékben: *Tőkepiac-irányelv 1-2, Jogi személyek elismerése, Memorandum 1 a tőkepiacról (EGK).*

konkrétan vonatkoznak. Főbb rendelkezéseik az alábbiak szerint strukturálhatók.

Az első és a második irányelvben *alapvető*, hogy konkrét normatív szabályozást ad a tőkeforgalom egyes konkrét területeinek liberalizálásához. Az irányelvek a tőkepiac területét a számításba jövő tőkeügyletek felsorolásával meghatározott nomenklatúrába definiálják és devizajogi szempontokból négy liberalizálási kategóriába sorolják (A–D lista). Az EGK Pénzügyi Bizottsága évenként megvizsgálja, hogy az egyes kategóriákban fennálló korlátozások mikor, és ha igen, mennyiben lazíthatók fel vagy szüntethetők meg.

A négy kategória tekintetében az irányelvek *részleteiben* most már a következőket rendelik.

a) Feltétlen liberalizálás alá tartoznak azok a tőkemozgások, amelyek az áru és a szolgáltatások forgalmával, a letelepedési jogosultságokkal, valamint a személyforgalommal közvetlenül összefüggésben vannak (A lista), valamint majdnem valamennyi tőzsdeképes értékpapír kereskedelmi forgalma.¹⁴⁵ Ami az A listában szereplő tőkemozgásokat illeti, az tulajdonképpen nem más, mint a Római Szerződés 106. szakaszában foglalt rendelkezés konkretizálása, ez ugyanis kimondja: minden tagállam engedélyezi azokat a fizetéseket, amelyek az áruk, szolgáltatások és tőkeforgalomra vonatkoznak, valamint engedélyezik a tőkeösszegeknek és munkadíjaknak a transzferálását is, amennyiben az áruk, a szolgáltatások, a tőke, valamint a személyek forgalmának liberalizálására a Szerződés értelmében a tagállamok között már sor került.¹⁴⁶ Ebben a szakaszban is meg kell azonban figyelni, hogy a kérdéses fizetések liberalizálásának feltétele, hogy az alapul fekvő áru-, szolgáltatás-, tőke- és személyi forgalom a Szerződés előírásai szerint már liberalizált legyen. Miután az áruk, a szolgáltatások és a személyek forgalma terén tervezett liberalizálás a Római Szerződésben foglaltaknak megfelelően nagy általánosságban bekövetkezett, e téren alapvető probléma nincs is. A négyes fogat – áru, szolgáltatások, személyek és tőke forgalma – negyedik tagjában azonban baj van, mert éppen a tőkemozgás

¹⁴⁵ *Tőkepiac-irányelv* 1, 1–2 §.

¹⁴⁶ *Római Szerződés*, 106. § 1. bek.

liberalizálása a leglassúbb folyamat. Ez azt jelenthetné, hogy az A lista tulajdonképpen csak az áru-, szolgáltatások és személyi forgalommal kapcsolatos fizetésekben és transzferekben jelentkező tőke-mozgást liberalizálta kötelező erővel. Csakhogy nem így van. A 67. szakasz második bekezdése ugyanis kimondja, hogy „a tőkeforgalommal összefüggő folyó fizetéseket minden fennálló korlátozás alól az átmeneti idő első szakaszának végéig mindenképp fel kell szabadítani”. A 106. és a 67. szakaszt együtt olvasva azt kell mondani, hogy a kettő koordinátatlan; szerkesztési egyenlenségből ugyanabban a kérdésben a 106. szakasz kevesebbet mond, mint kicsit előbb a 67. szakasz. A gyakorlat és irodalom felfogása szerint, amennyiben a két rendelkezés alkalmazási területe egybeesik, prioritást a messzebb menő liberalizálást elrendelő 67. szakasznak kell biztosítani. A 106. szakasznak ezért csak annyiban van önálló jelentősége, amennyiben vannak a tőkeforgalomra vonatkozó olyan fizetések, amelyek nem minősülnek a 67. szakasz értelmében folyó fizetéseknek. Ezek olyan ún. szurrogát fizetések, mint pl. szerződészegés folytán fizetendő kártérítések, avagy az egyszeri nyereségek repatriálása.¹⁴⁷

Mindezekért a feltétlen liberalizálás igényével igazában újat az A és B kategóriák azzal hoztak, hogy egyrészt konkrétan megnevezték a 67. szakasz szerint általában már liberalizált tranzakciókat, és hogy másrészt elrendelték (ez a teljesen új) a szűk értelemben vett tőkeforgalom egy részének (így a tőzsdeképes értékpapírok forgalmának) liberalizálását.

b) *Feltételes liberalizálási kötelezettséget* ír elő a két irányelv a melléklet C listájában szereplő, jórészt tisztán pénzügyi természetű tranzakciókra. Ez azt jelenti, hogy elvileg ezeket az ügyleteket is liberalizálni kell. Azok az államok azonban, amelyek az első irányelv hatálybalépésekor a Bizottsággal közölték, hogy a szóban forgó ügyletek liberalizálása gazdaságpolitikájuk megvalósítását akadályozza, a hatálybalépéskor fennálló kérdéses, avagy esetleges későbbi megszüntetésük esetén azokat újból bevezethetik.¹⁴⁸ Ezzel a lehetőséggel csak Franciaország, Olaszország és Hollandia élhetett,

¹⁴⁷ L. BÖRNER, 14. old.

¹⁴⁸ *Tőkepiac-irányelv*, 3. § 2. bek.

mert csak ezekben az országokban voltak hatályban ilyen korlátozások. Ezek az országok éltek is ezzel a lehetőséggel, bár Hollandia hamarosan jelezte kooperatív szándékát, amennyiben 1962-ben több külföldi részvény kiadását engedélyezte, és Olaszországban is forgalomba hozhattak nemzetközi pénzügyi intézetek három nagyobb tőkehitelt. Franciaország azonban eddigelé inkább csak jelezte, hogy engedélyezni fogja külföldi tőkéknek a belföldi tőkepiacon való mozgását.¹⁴⁹

c) *Nincs liberalizálási kötelezettség* minden egyéb pénzügyi természetű tőke tranzakcióra. Ezeket a D lista szerinti döntően rövid lejáratú pénzügyi ügyleteket úgy tekintik, hogy egyrészt veszélyesek lehetnek a tagállamok fizetési mérlegére és belső likviditására, nehéz helyzetbe hozhatják a kisemberek megtakarításait (pl. a tőzsdén nem jegyzett részvények fogalma, beruházó társaságok és biztosító intézetek pénzügyi operációi), miért is a tagállamok ellenőrzése alá kívánkoznak, másrészt pedig úgy tekintik őket, hogy liberalizálásuk a Közös Piac funkcionálásához nem is döntő fontosságú.¹⁵⁰

189. A *harmadik irányelv* tervezete az eddigiekhez képest még a következő főbb intézkedéseket helyezi kilátásba. Először is megszünteti a tagállamok között mindazokat a diszkriminatív jogi és igazgatási előírásokat, amelyek a tagállamok értékpapír-kibocsátásaira, a belföldi tőkepiacon való fellépésére, értékpapírjaik tőzsdei bejegyzésére vonatkoznak.

Másodszor pedig ez az irányelvtervezet a tagállamok kölcsönös devizajogi kötelezettségvállalásait intézményesítené. Ez azt jelentené, hogy azok az államok, amelyek az első irányelv szerint jogosultak voltak bizonyos devizajogi korlátozásokat a tőkepiacra vonatkozóan fenntartani, ezeket a korlátozásokat évenként egy bizonyos minimális mértékben (az össznemzeti tőkeképződés 1,5%-a erejéig) liberalizálni tartoznak. Ebben a körben olyan tranzakciókról van szó, mint a külföldi vállalatok értékpapírjainak a belföldi

¹⁴⁹ L. ehhez az EGK 4. (1961), ill. 8. (1965) *Általános beszámolóját*, ill. KIRSCHEN, 69-73. old.

¹⁵⁰ L. *Handbuch für Europäische Wirtschaft*, 1. A. 48/1, EWG, 105. Lieferung - Januar 1971, Richtlinien zur Durchführung des Artikels 67, *Vorbemerkung*, 1., KIRSCHEN, 74. old. („Non-liberalized Capital Flows - Objectives”).

tőkepiacon való elhelyezése, valamint olyan közép- és hosszú lejáratú betétek és hitelek engedélyezése, amelyeknek ellenértéke a kérdéses tagállam pénzében tranzakcióként nem haladja meg az 1 millió számítási egységet.¹⁵¹

A vita a tervezet elfogadása kapcsán a tőkeforgalom liberalizálásában még elmaradt Franciaország, Olaszország és Hollandia, ill. a liberalizáltabb tőkeforgalommal rendelkező Belgium, Luxemburg és az NSZK között abban van, hogy Franciaország, Olaszország és Hollandia a harmadik irányelv szerinti intézkedésekhez belső tőkepiacát és fizetési mérlegét még nem érzi elég erősnek, ill. stabilnak.

A tervezet elfogadása egyébként összefügg még azzal a meg nem oldott problémával is, miként biztosítható, hogy a devizakorlátozások megszüntetésével célzott liberalizálást adminisztratív előírások és praktikák más úton ne korlátozzák.¹⁵² Az EGK 1972-ben publikált ötödik általános jelentésében ismételten sürgeti a tőkepiac további liberalizálását, közelebről éppen az értékpapírok kibocsátására és az értékpapírok tőzsdéi forgalmának egységes „jogállására”, valamint a tagállamok tőkepiac-politikájának fokozatos koordinálására vonatkozóan. A Tanács és tagállamok kormányképviselőinek értekezlete 1971. március 22-i elhatározása (*Entschliessung*),¹⁵³ amely a gazdasági és valutaunió lépcsőzetes tervét (*Stufenplan*) fogalmazta meg, 3 éves első szakaszára a tőkepiacot illetően a fenti sürgetésnek újabb nyomatékot és időbeli prognózist adott.¹⁵⁴

190. Összegezve a tőkepiac liberalizálásának fejleményeit, az egyes konkrét tételeket illetően a *liberalizáltság állapota a következő konkrét képet nyújtja* (41. táblázat), annak megjegyzésével, hogy az áruszállításokra és szolgáltatásokra vonatkozó fizetések, bár kívül esnek ezen a körön, természetesen liberalizáltak. A táblázat összegzésében alkalmazott kategóriák és azok számozása az irányelvek nomenklatúráját követik.¹⁵⁵

¹⁵¹ *Memorandum No 1 a tőkepiacról (EGK)*, 8-9. old.

¹⁵² L. a 197. jegyzetben: *Vorbemerkung 5*.

¹⁵³ Ehhez a sajátos formájú jogi aktushoz l. fent IV. fejezet 81. pont.

¹⁵⁴ L. *Általános beszámoló 1971*, 153-155. old.

¹⁵⁵ A különböző időbeli ütemezésekhez, ill. ezek integrálásához l. még: KIRSCHEN, 70-72. old.

VI. A BERUHÁZÁSOK ÉS A TŐKE MOZGÁSA AZ INTEGRÁCIÓBAN

41. táblázat

Beruházási tőkék – pénzeszközök típusa	Liberali- zálva az 1. és 2. irányelv szerint	Liberali- zálva a 3. irányelv elfogadása után	Libera- lizálása későbbre tervezve
I. Direkt beruházások			
1. Vállalat, leányvállalat vagy fiók létesítése, fejlesztése, ill. létező vállalat megvásárlása formájában	*		
2. Új vagy létező vállalatba való társulás és	*		
3. 5 éves és annál hosszabb lejáratú kölcsön útján	*		
II. Direkt beruházások felszámolása			
III. Részvények és kötvények tőkepiaci forgalmának engedélyezése			
1. elhelyezése és nyilvános forgalmazása			*
2. bevezetése elismert külföldi értéktőzsdén			*
IV. Részvények és kötvények adásvétele			
1–2. jegyzett részvények és kötvények adásvétele elismert értéktőzsdén	*	*	
	(részben)	(részben)	
3–4. nem jegyzett részvények és kötvények, valamint nem zárt idejű beruházási megbízások (open-end investment trusts) adásvétele			*
V. Ingatlan ügyletek			
VI. Rövid lejáratú kincstári értékpapírok és más rövid lejáratú pénzpiacra rendszerint forgalmazott értékpapírok adásvétele			
			*

Beruházási tőkék – pénzeszközök típusa	Liberalizálva az 1. és 2. irányelv szerint	Liberalizálva a 3. irányelv elfogadása után	Liberalizálása későbbre tervezve
VII. Nemzetközi kereskedelmi ügyletekkel és szolgáltatásokkal közvetlenül összefüggő hitelek			
I. ha a belföldi honos részt vesz a szóban forgó kereskedelmi vagy szolgáltatási ügyletben			
1. rövid lejáratú hitel (1 évnél rövidebb)	*		
2. középlejáratú hitel (1-5)	*		
3. hosszú lejáratú hitel (5 évnél hosszabb)			*
II. ha belföldi honos nem vesz részt az ügyletben			
			*
VIII. Bankhitelek és bankkölcsönök			
			*
IX. Számlák vezetése pénzüintézeteknél			
			*
X. Személyi pénzeszközök mozgása			
A. kölcsönök			*
B. ajándékok és alapítványok	*		
C. hozomány	*		
D. örökségek	*		
E. bevándorlók hazai adósságainak rendezése	*		
F. emigránsok vagyona	*		
G. nem honos munkások megtakarításai	*		
H. I.L.M. vegyes	*		
XI. Életbiztosítás			
			*
XII. Kezesség és más garanciák			
	az alap- ügylet szerint		
XIII. Pénzeszközök (tőkék) fizikai szállítása			
A. értékpapírok (minden fajta)			*
B. nem ipari arany			*
XIV. Vegyes			
	* (kevés kivétellel)		

A TŐKEFORGALOM INTEGRÁLT ADÓJOGI SZABÁLYOZÁSA – UGYANCSAK LASSÚ MEGVALÓSULÁSBAN

191. Az áruk, a vállalatok és a tőke mozgását gátló korlátok fokozatos megszűnésével az eltérő adórendszerek és adószabályok egyre inkább előtérbe kerülnek. Hovatovább ugyanis a tőkeforgalom országonkénti eltérő adóztatása lesz az egységes tőkepiac kialakulásának legdöntőbb gátjává. Ezt a Közös Piac gazdaságpolitikusai és teoretikusai is azért tartják különösen fontos és mielőbb megoldandó problémának, mert természete szerint a tőke a legmobilisabb termelési tényező, és az egységes belpiac létrejötte e mobilitás gátjainak feloldása nélkül teljes nem lehet. Az eltérő adójogi rendszerek harmonizálásának jelentősége azért is nő, mert a tőkepiacon egyre nagyobb súllyal szerepelnek az ún. intézményes tőkeberuházók (*institutionelle Anleger*),¹⁵⁶ amelyek a maguk apparátusával és információs rendszerével különösen figyelemmel vannak az adójogi szempontból is jobb nemzeti tőkepiacok létre, tőkéküket ezekre a piacokra koncentrálnak, miáltal az egységes európai tőkepiac létrejötte a számok valóságában is kitolódik.

¹⁵⁶ Ilyen a már említett kétes hírű *Investors Overseas Services* (IOS), amely csak Európában 750 000 kisember megtakarítását akkumulálta és fordította beruházásokra; míg korábban pl. az NSZK-ban a takarékösszegeknek 1%-át fizették be beruházási alapokba (a többit bankokban és takarékpénztárakban helyezték el), ez az arány az elmúlt 10 évben 18%-ra emelkedett, csak az IOS 2 milliárd dollárt mobilizált így, ami az 1964. évi összes nyugat-európai háztartási megtakarításokból eredő tőkepiaci magánberuházásokhoz (kb. 20 milliárd dollár) képest 10% (l. ehhez *Az IOS-botrány – A Cornfield-imperium és a világtőzsdék*. Magyarországon, 1970. évi 23. szám 9. old., ill. az említett 1964. évi beruházási adatokhoz a fenti 39. táblázatot). Érdekesen világít rá erre a folyamatra az USA-gyakorlat, a jól ismert BERLE elemzése szerint az USA vállalatai, a pénzügyintézeteket nem számítva 1947-1957 között 292 milliárd dollár beruházást emésztettek fel, amelyből 3/5-öt a vállalatok belső forrásai, 1/5-öt pedig az egyéni megtakarítások tőkepiacra vitt része képvisel; ez az 1/5 mindenestre 60 milliárd dollár, nem kis összeg; ez az összeg azonban döntő részében nem az egyéntől közvetlenül vándorolt a tőkepiacra, hanem három ún. hivatásos beruházóvá vált intézménytípustól, amely a kisember pénzét egyre nagyobb mértékben akkumulálja: nagy biztosítótársaságoktól, beruházási alapoktól (amilyen pl. az IOS) és nyugdíjintézetektől mint óriási és tőkeerős mamutcégektől, amelyek beruházásaik elhelyezésénél nagyon is figyelemmel vannak a beruházás helyének adójogi előnyeire és hátrányaira (l. BERLE, 38. és kk. old.).

A tőkeforgalom adóztatásának eltérő és diszkriminatív volta jelenleg a következőkben összegezhető: 1. a tőkejövadalmak eltérő kettős adóztatása; 2. különösen külföldi hitelezőknek az a tőkejövadalm-lehetősége, hogy ez a jövadalmuk nem jelenik meg személyi jövadalmadójukban; 3. tőkeberuházások jövadalmának adójogi preferenciái, amelyekben csak a belföldi honos, ill. lakos kedvezményezett részesülnek; 4. eltérő, részben eltérően preferatív adóztatás a külföldi tőkeberuházások területén.

Ez a helyzet arra vezethet, hogy a tőkekereslet és -kínálat az adójogilag kedvezően motivált országban koncentrálódik, válik gazdasági erővé, hogy értékpapírjaikat és értékpapír-jövadalmukat a beruházók az előnyösebb külföldön tartsák, ill. arra, hogy a beruházók nemzetközi tőkeügyletektől egyáltalán eltekintsenek. Mindez az egységes tőkepiac és általában az integráció ellen hat, miért is a Bizottság ismételten hangsúlyozta, hogy „a tőkepiac liberalizálásának érdekében feltétlenül szükséges az igazi adósemlegesség követelményeinek megfelelő harmonizációs intézkedéseket megtenni”.¹⁵⁷

A dolog itt kettéválk: egyrészt az ezen jövadalmak (osztalékok és kamatok) *közvetlen*, másrészt a tőkeakkumulációs folyamatok (értékpapírok és társasági tőkék forgalma) *közvetett* adóztatásának problémakörére. Mindkét terület harmonizálására nézve történetek jelentős lépések, ha mindjárt az átmeneti idő utolsó perceiben is: 1969. július 17-én megjelent a Tanács irányelve a tőkeakkumuláció közvetett adóztatásáról.¹⁵⁸ Ugyancsak 1969-ben (március 5-én) adták ki a Bizottság memorandumát az említett tőkejövadalmak közvetlen adóztatásáról,¹⁵⁹ melynek megfelelő irányelv ugyan még várat magára, de már az 1969. évi általános beszámoló is jelzi, hogy a memorandumban foglaltakból folyó intézkedéseken dolgoznak és azokban komoly előrehaladást tettek, de itt tartottak 1971-ben is.¹⁶⁰ Az alábbiakban e két síkon – a két adónem tekintetében – kidolgozott, ill. kidolgozás alatt álló szabályozás rendszeréről és intézményeiről lesz szó (192–198. pont).

¹⁵⁷ *Memorandum No 2 a tőkepiacról* (EGK), 3–4. old.

¹⁵⁸ L. a Forrásjegyzékben: *Irányelv a tőkeforgalom adóztatásáról* (EGK).

¹⁵⁹ L. a Forrásjegyzékben: *Memorandum No 2 a tőkepiacról* (EGK).

¹⁶⁰ *Általános beszámoló 1969*, 87., *Általános beszámoló 1971*, 124. old.

192. *Elsőnek a tőkejövedelmek (osztalékok és kamatok) adóztatására vonatkozó említett 1969. évi bizottsági memorandumot tárgyalva (192–194. pont) a Bizottságnak arra az alapállására kell utalni, miszerint mind a hat tagállamnak a másik öt tagállammal köthető és részben meg is kötött 30 lehetséges liberális egyezménye útján nem érhető el megnyugtató megoldás. Ez a Közösségen belül eddig is 16-féle osztalékadóra és 14-féle kamatadóra vezetett. „A Bizottság ezért nemzeti adóigazgatási szakemberekkel együttműködve a probléma közösségi és multilaterális megoldására törekszik. A tőkejövedelmek adóztatása és kettős adóztatása által létrejött sajátos helyzet nemcsak nagyon bonyolult, hanem gazdasági, pénzügyi és integrációpolitikai okokból olyan sürgős megoldást igényel, hogy a problémának feltétlenül prioritást kell biztosítani, a prioritás szükségessége egyszerűen nem kerülhető meg.”¹⁶¹*

193. *Az adóztatás módszerét illetően a memorandumban a Bizottság ideálisnak azt tartja, hogy az adóztatásra egyedül a mindenkori passzív jövedelemalany (a tőke után jövedelmet élvező fél) lakhelye szerinti országban kerüljön sor, mégpedig úgy, hogy a jövedelemalany belföldi és külföldi tőkejövedelmei között ne legyen különbség, tehát ne legyen kettős adóztatás. A Bizottság szerint ez felelne meg leginkább a Gazdasági Közösség jellegének.*

Ameddig azonban a kettős adóztatást mégsem lehet teljesen felszámolni, vagy ha fel is lehet számolni, de egyes tagállamok nem a célnál (a jövedelemalany lakhelyén), hanem a forrásnál (az osztalék és kamat eredetének, kifizetésének helyén) kívánják az adókat „megfogni”, akkor is jobbnak látná a Bizottság az adóztatást a célországánál eszközölni. Ha ennek folytán a lakhely országa olyan adót is beszedne, amelyet nem ez az ország vetett ki, vagy a passzív adóalanyok túlzottan egy országban koncentrálnának és adóznak, miáltal a jövedelemforrás szerinti ország jelentős adóbevételről esne el, multilaterális klíring formájában államközi adókiegyenlítést lehetne rendszeresíteni. Ez racionálisabb megoldás lenne, mint a jelenlegi megoldás, amelyben az államok az egyes konkrét adóalanyok mindegyike tekintetében kénytelenek az adó levonásához, beszedéséhez

¹⁶¹ *Memorandum No 2 a tőkepiacról (EGK), 5. old.*

és átutalásához nagy adminisztratív apparátust mozgatni, jogsegélyt adni.¹⁶²

194. Ami pedig az adó *mértékét* illeti, a legfőbb probléma itt van. Abban nevezetesen, hogy a tőke oda húz, ahol a személy valamilyen jogi keret mögött esetleg anonim maradhat – bárhol és bármilyen módszerekkel is történjék az adó levonása vagy fizettetése.

a) A Bizottság a *kamatokra* 1967. évi június 26-án kiadott adóharmonizálási programjában maximálisan 10%-os általános közvetlen tőke-jövedelemadót javasolt, 1969. évi memorandumában azonban arra a meggyőződésre jutott, hogy a tőkeforgalmi anomáliák elkerülését leginkább a „nullára szerelés”, a tőkejövedelem forrásadóként történő megszüntetése szolgálná. Ez az állam oldalán a Bizottság megfontolása szerint jövedelemkieséssel nem járna, mert ugyanezt az adót az adóalany személyi jövedelemadójaiba építenék be. Ez ugyan a jövedelmek bevallásának komoly ellenőrzését feltételezi, és bizonyos konkrét adótételek kiesésére is vezethet, egy ilyen rendszert a Bizottság mégis működőképesnek tart. Mindenekelőtt azért, mert a forrásadók és azok bonyolult rendszerének kieséséből olyan sok gazdasági előny származhat, amely nemcsak általában egyensúlyozná ki a konkrét adótétel-kieséseket (adócsalásokat), hanem végül is az összáadó-jövedelem növekedésére is vezethet.¹⁶³ Sok gazdasági megfontolás mellett a Bizottság szerint volna egy különleges szempont is a fenti „nullára szerelt” adótétel mellett. Nevezetesen az a körülmény, hogy 1964 és 1968 között az ún. euro-emissziós piacon (főleg amerikai és más fejlett országok vállalatai által Európában dollárban vagy márkában bankkonzorciumok közbeiktatásával kibocsátott kölcsönkötvények, amelyeket az európai, pontosan nem ismerhető szóródású „publikum” kamat ellenében jegyez) látványos felfutás volt tapasztalható: a forgalom az 1964. évi 400 millióról 1968-ban már 3,084 millió dollárra nőtt. A magyarázat egyik fő eleme: ezeknek a kölcsönöknek a jövedelme általában forrásadómentes, vagy azért, mert olyan helyen bocsátják ki a kölcsönöket, ahol a devizakülföldiek ilyen adó alól eleve mentesek, vagy azért, mert a kölcsönjegyzésre felszólító cégek

¹⁶² *Uo.*, 6. old.

¹⁶³ *Uo.*, 6–10. old.

az esetleg mégis kiszabott jövedelemadó megtérítését garantálják. Ez a helyzet az EGK-ra nézve azért is siralmas és objektíve változásra érett, mert *a)* míg az EGK vállalatai mint kibocsátók és tőkerecipiensek az 1968. évi 3,084 millió dolláros euro-emissziós forgalomban csaknem 17%-kal részesültek, az egész összeg java valószínűleg mégis európai eredetű, de külföldi, főleg amerikai cégek bővített operációit szolgálja, és mert *b)* a forrásadónak a nem euro-emissziós kölcsönökre való fenntartásával az európai tőkepiacnak ez a része is egyre inkább beszűkül, ha pedig az euro-emissziós jövedelmekre is kiterjesztenék a forrásadót, méghozzá esetleg országonként más mértékben, ez nemcsak a közösségi tőkepiac dezintegrálódása irányában hatna, hanem arra vezetne, hogy a magán kölcsöntőke Európa vizeiről általában is menekülne, hogy biztonságosabb „szabad kikötőkbe” húzódjék. A Bizottság javasolt adójogi tétele tehát egyszerű: megszüntetni a kamatok közvetlen adóztatását.¹⁶⁴ Más kérdés, hogy a dollár 1973. évi megrendülése folytán az euro-emissziós tételekben az amerikai cégek kissé visszaszorultak, jelentőségüket azonban változatlanul nem lehet lebecsülni.¹⁶⁵

Az osztalékok adóztatásának mértékét – nem véletlen, hiszen igazán a nagytőke legbensőbb belügyéről van szó – a Közös Piacban különösen kényes dolognak tartják. Az egyik körülmény, ami miatt vigyázni kell rá, az az, hogy ez a kockázatvállaló valami, mármint a részvény, ill. a mögötte álló pénz részvénnyé válása előtt nemcsak a fix kamat és annak esetleges fix adója szerint orientálódik, mint a kölcsöntőke, hanem a gazdasági és jogi környezet sok más tényezőjére is figyelemmel van, és ha ezek mellett netán még az adóviszonyok is hátrányosak lennének, akkor ez a kockázatvállaló tőke, mindezeket érzékenyen észelve, visszahúzódik, és jobb adóklíma felé vándorol. A másik körülmény, hogy a kölcsöntőke jövedelmével szemben az osztalék általában gazdasági kettős adóztatás alatt áll: megadóztatják a vállalat nyereségét (még mielőtt osztalékot fizet), és megadóztatják a kiosztott osztalékot is.

¹⁶⁴ *Uo.*, 9–11. old.

¹⁶⁵ Az euro-emissziók kérdéséhez a magyar közgazdasági irodalomban is megjelent egy beható tanulmány, l. a Forrásjegyzékben: BECSKY (2).

A probléma harmonizált megoldásának útját a Bizottság egy lényeges kulcskérdésben látja. Abban nevezetesen, hogy megítélése szerint általában mérsékelni kellene ezt a gazdasági kettős adóztatást és egyidejűleg csökkenteni azokat a diszkriminatív intézkedéseket, miszerint pl. Franciaország és Belgium a belföldi vállalatok és részvényesek viszonyában a vállalati nyereségadó egy részét a részvényeseknek beszámítja (tehát a részvényeseknek kevesebb adót kell fizetniük), de ezt a kedvezményt a külföldieknek nem adják meg, ami tulajdonképpen jogellenes diszkrimináció a Közösség többi tagállamával szemben, és a gazdasági verseny kívánatos feltételei ellen is hat. Franciaország és Belgium viszont azzal védekeznek, hogy ezt a kedvezményt viszonyosság nélkül nem adhatja meg a többi tagállamnak, ha viszont otthon megszünteti, akkor a belső vállalatok felfuttatásának gazdasági politikai célját is el kellene ejteni. Mindezek ellenére a Bizottság bízik benne, hogy a nem távoli jövőben ezen a téren – a tőkejövedelmek harmonizált adóztatása terén – is megvalósultnak láthatja fentiekben körvonalazott elképzeléseit; az ehhez szükséges konkrét intézkedések előkészítése a Bizottság 1969. évi jelentése szerint jól halad; ennek legfeljebb az mond ellent, hogy az 1970. évi jelentés az adójogi harmonizálásról szóló intézkedések körében semmi említést nem tesz.¹⁶⁶

195. Ismételt tervezetek és variációk kidolgozása után sikerre vezetett viszont a Bizottság törekvése a *társasági-vállalati tőke akkumulációja közvetett adóztatásának harmonizálása tekintetében*. Mint már említettem, 1969. július 17-én a Tanács kiadta a tőkeakkumuláció közvetett adóztatására vonatkozó irányelvet. Ez az irányelv a harmonizálást szolgáló rendelkezésekhez mint premisszából két tételből indul ki. Az egyik tényt állapít meg, és a következőkben foglalható össze: a tőkeakkumulációra (a társaságba bevitt tőkére, értékpapírokra) vonatkozóan a tagállamokban fennálló közvetett adók olyan diszkriminációk, kettős adóztatások és különbözőségeik okai, amelyek a szabad tőkeforgalmat gátolják, és ezért harmonizálás útján

¹⁶⁶ Uo., 12–14. old. *Általános beszámoló 1969*, 87. old., *Általános beszámoló 1970*, 45. és kk. old.

kiiktatandók lennének.¹⁶⁷ A másik már a gazdaságpolitikai posztulátum; a belpiac jellegzetességeivel rendelkező Közös Piac koncepciója feltételezi, hogy a Közös Piacon belüli tőkeakkumulációra vonatkozó adót arra a tőkére, amelyet egy társaság keretében akkumuláltak, csak egyszer lehessen követelni, és hogy ennek az adóztatásnak minden tagállamokban egyenlőnek kell lennie, ha nem akarja a tőkeforgalmat zavarni; mindezekért nyilvánvaló, hogy ezeknek az adóknak a harmonizálása mind a struktúra, mind pedig az adótételek tekintetében elengedhetetlen.¹⁶⁸

196. A főbb rendelkezések részletes elemzése és bemutatása előtt előbb a *dolgok világosabb elhatárolásához* néhány szót. Ebben a szakaszban tőkéről, tőkeforgalomról és tőkepiacról olyan szempontból is szűken vett értelemben van szó, mint azt a fenti 174. pontban is láttuk, hogy a tőke mint szabad beruházási kapacitás hogyan mozoghat a Közös Piac egész területén; tehát a tőkemozgásnak azokról a viszonyairól van szó, amelyek nem közvetlenül azonosak a vállalatok működésének vagy expanziójának pénzügyi vetületével, amilyen pl. a vállalat alapítása, átalakulása vagy alaptőkéjének felemelése. Társasági jogi jelenségeknek pénzügyi kísérelőjelenségei is természetesen mind részei a tágabb értelemben vett tőkeforgalomnak is, a vállalat alapításához szabad tőke áramlik egy újonnan képződő gazdasági egységhez, alaptőke-felemelésnél esetenként ugyanez a helyzet; itt azonban sem a tőkemozgást (akkumulációt), sem annak adóztatását nem lehet elválasztani magának a vállalatnak mint gazdasági egységnek lététől és közösségi léptékű mozgásformáitól, ezek adóztatásától, ill. az eltérő adóztatási rendszerek közösségi harmonizálásától. Amire viszont a vizsgálatot itt korlátozom, az a vállalati vonatkozású pénztőkének az a vetülete, amelyben a tőke a legelvontabb és a vállalattól teljesen elkülönült formában, önálló jelenségként jelentkezik, mint ilyen részese a tőkepiacnak és tőkeforgalomnak, sőt önálló piaca is van (általában a tőzsdék). Közelebbről tehát a részvényekről és a részvényekkel azonos természetű, vagyoni értékű betéteket és jogosultságokat megtestesítő értékpapírokról és ezek forgalmáról

¹⁶⁷ *Irányelv a tőkeforgalom adóztatásáról (EGK)*, Preambulum.

¹⁶⁸ *Uo.*

van itt szó. Miután az ilyen értelemben vett vállalati vonzatú értékpapíroknak mint tőkeösszegeknek adásvétele (forgalma) is eltérő adóztatás tárgya lehet, a közösségi méretű harmonizálás ezen a téren is szükséges.¹⁶⁹

Mindezek előrebocsátására azért volt itt szükség, mert a tőkeakkumulációra vonatkozóan itt tárgyalt adóztatási irányelv átfogja mindkét szférát; tehát mind a vállalati (társasági) adót, így is hívja az irányelv, *Gesellschaftssteuer*, amelyet a vállalatnak (társaságnak) mint a részvényesektől elkülönülő jogi egységnek kell fizetnie vállalatalapítás, alaptőke-felemelés, átalakulás stb. esetében, mind pedig a társasági részvényekre vonatkozó adót, amelyet a szóban forgó részvények mindenkori tulajdonosainak kell fizetniük, e részvények forgalmazása és a forgalomnak esetleges adóztatása folytán. E helyen az irányelvnek az utóbbi területre vonatkozó főbb intézkedéseit összegezzük. Az általános vállalati (társasági) adóról, miután ez már az adójog általános szférájába tartozik, és ez már kívül esik a munka keretein, itt nem lesz szó. Annyit azonban itt is el kell mondani, hogy az irányelv a kettős adóztatást megszüntette. A szóban forgó vállalati tranzakciókra (alapítás, átalakulás, alaptőke-felemelés stb.) egységes adókulcsot (1-2%) vezetett be,¹⁷⁰ és megteremtette az ilyen értelemben harmonizált társasági adóztatás új közösségi szintű struktúráját, miáltal hozzájárult a tágabb értelemben vett tőkepiac egységének kialakulásához is.

197. A társasági részesedést megtestesítő *értékpapírok forgalmának adóztatását* illetően az irányelv rendelkezései körében 3 kérdés körül képezhetők jelentősebb csomópontok; röviden: *a)* mi adómentes, *b)* milyen adók vethetők ki mégis, *c)* hogyan kell az ilyen adók kivetésénél a tagállamoknak eljárniuk.

a) A *fő tételt* az irányelv 11. szakasza abban határozza meg, hogy a tagállamok nem adóztatják meg sem a részvények, sem pedig a forgalomképes értékpapíroknak testet öltő hitelek és bérletek értékpapírjainak forgalmát, tehát sem az ilyen értékpapírok kiállítását,

¹⁶⁹ *Uo.*, 1. §.

¹⁷⁰ Ez az előírás ebben (1-2%) a tagállamokra bízta a mérték tényleges megállapítását, de már készülnek a közösségi szintű és egységes adótétel megállapításra vonatkozó intézkedések (1. *Általános beszámoló 1970.* 45. old.).

kiadását, tőzsdei bejegyzését, forgalomba hozatalát, sem pedig azok adásvételi forgalmát.¹⁷¹ Más kérdés természetesen, hogy a tőzsdei ügyletekkel üzletszerűen foglalkozók e tevékenység címén adózás alá esnek. A mondott fő tételhez képest viszont ellentmondásnak tűnik, hogy az EGK 1970. évi általános beszámolója szerint „a Bizottság az értékpapírügyletek közvetett adóztatásának előmunkálatait befejezte, az erre vonatkozó irányelvtervezetet kidolgozta”.¹⁷² E téren tehát új közösségi szintű adórendszer várható.

b) Az *altétel* pedig az, hogy a tagállamok mégis vethetnek ki bizonyos adókat, ill. adójellegű fizetési kötelezettségeket a részvényforgalom piacán, mégpedig: tőzsdei forgalmi adót, olyan tulajdonváltásokra vonatkozó adót, amely változások azáltal keletkeznek, hogy a tagállamok területén levő vagyontárgyakat vagy „fonds d’commerce”-t bocsátanak kereskedelmi célú jogi személy rendelkezésére, vagy tulajdonváltásokra vonatkozó adókat, amelyek bármiféle olyan betéthez kapcsolódnak, amelynek ellenében a betevő fél a társaságtól nem részvényesi jogosultságokat kap, illetékjellegű fizetési kötelezettségeket, végül értéktöbbletadókat.¹⁷³

c) Ami pedig a *hogyan*t illeti, arra vonatkozóan az irányelv előírja: ilyen adók kivetésénél és szedésénél a tagállamok nem különböztethetnek vállalatok között aszerint, hogy azok a kérdéses adók kivetésének országában vagy valamely másik tagállamban rendelkeznek-e társasági vagy valóságos székhellyel; ez a tilalom nemcsak arra vonatkozik, hogy ilyen megkülönböztetés alapján kivetnek-e egyáltalán valamiféle – a fenti b) pontban jelzett – adót, hanem arra is, hogy a minden adóalanyra egyaránt kivetett adó mértéke sem lehet diszkriminatív.¹⁷⁴

198. *És ami még hátravan és várható* cím alatt lehetne összefoglalni az európai tőkepiac egységes vagy adójogi harmonizálási folyamatának hátralevő és várható fejleményeit.

Ezek egyike – és nyilván az egyik legnehezebb – a tőkejövedelem (osztalékok és kamatok) adóztatására tervezett közösségi

¹⁷¹ *Irányelv a tőkeforgalom adóztatásáról (EGK)*, 2. §. és kk.

¹⁷² *Általános beszámoló 1970*, 45. old.

¹⁷³ *Irányelv a tőkeforgalom adóztatásáról (EGK)*, 12. §. 1.

¹⁷⁴ *Uo.*, 12. § 2. bek.

intézkedések hatályos normatívába foglalása és végrehajtása, ezen belül különösen a kettős adóztatás multilaterális rendezése. A főbb elképzelések, a várható rendezés elvi előképe megvan (192–194. pont), és – ha igaz – folynak a megvalósítás előkészületei is: a vázolt elképzeléseket a Tanács főbb vonalaiban jóváhagyta, a konkrét normatív intézkedésekkel a Bizottság 1969 óta dolgozik.¹⁷⁵ Valami akadály azonban van, mert azóta látható lépés nem történt, és ha a tőke adóztatásáról van szó, jöhet máshonnan az akadály, mint a tőkétől?

További várható fejlemények a váltóra és a csekkre,¹⁷⁶ valamint az értékpapírügyletekre¹⁷⁷ vonatkozó közvetett adóztatás rendjének majdnem készre jelzett közösségi szintű szabályozása.

Mindezekhez képest még távolabbi, de ugyancsak fontos problémákat lát a nyugat-európai szakmai irodalom és gazdaságpolitika¹⁷⁸ sok más kérdésben is. Néhányat érdemes megemlíteni.

Úgy látják, hogy módosítani kellene azokat az előírásokat, amelyek a hitelintézetekre és az ún. intézményes beruházásokra vonatkoznak, hogy megfelelő versenyfeltételek mellett vehessenek részt a tagállamokon belüli pénzügyi tranzakciók kiszélesítésében. Így, hangsúlyozzák, meg kellene állapítani azokat az értékhatárokat, amelyek keretében a különböző biztosító intézetek és intézményes beruházók, valamint más pénzintézetek számára lehetővé tennék, hogy pénzeszközöknek egy részét, amelyek saját országukból származnak, értékpapír vagy más eszközök útján az európai tőkepiacon befektessék.

Különösen kívánatosnak tekintik, hogy az értékpapírok tőzsdei nyilvántartásának és forgalmának egységes sémája alapján létrehozzák az ún. egységes európai nyilvánossági elveket, tehát azokat az előírásokat, amelyeknek a hatálya mellett az értékpapírok mozgása egységes szabályok szerint állna a nyilvánosság ellenőrzése alatt. Ennek része a nyilvánossági elvek betartását a tagállamokban ellenőrző hatóságok koordinált együttműködése, ill. ennek az együttműködésnek létrehozása és intézményesítése.

¹⁷⁵ *Általános beszámoló 1969*, 87. old.

¹⁷⁶ *Általános beszámoló 1970*, 46. old.

¹⁷⁷ *Uo.*, 45. old.

¹⁷⁸ L. a Forrásjegyzékben: *Európai tőkepiac, Memorandum No 1*, BÖRNER, DERMITZEL.

A bankszerű garanciák területén kívánatosnak mutatkozik, és ez a működő tőke részéről jelentkező irány, a beruházások, minde-
nekelőtt az ipari beruházások célját szolgáló pénzügyi tranzakciók
biztonsága, e biztonság bankgaranciák útján való növelése. E célból
ki kellene alakítani az egységes zálogjogot, amely elég rugalmas, és
az egyszerűség, a jogbiztonság előnyeit összeköti az alacsony költsé-
gek előnyeivel is. Ehhez a problémához tartozik olyan látszólag jelen-
téktelen kérdések rendezése is, mint pl. a kölcsönök regisztrálásának
és bejegyzésének, csőd esetén a kielégítés sorrendjének harmoni-
zált rendezése. A tradicionális bankszerű biztonságok és garanciák
területén ilyen és még sok más kérdésben merült fel a jogrendszerek
eltérő rendelkezéseinek közelítése, harmonizálása. A dolgok most
ott tartanak, hogy a „Bizottság független szakértők megbízásával e
kérdéskomplexum egzakt feltárását rendelte el”.¹⁷⁹

Milyen megállapítással is lehetne az eddig e tárgykörben mon-
dottakat befejezni? Bonyolult és kényes egy méhkas ez a tőkepiac.
Ha a Bizottság hivatásos gazdaságpolitikusai vagy esetenként prof-
feszor szakértői már-már meg vannak győződve valamely lépés
racionalitásáról, sokszor rá kell jönniök, valahol valami mégis szúr a
kasban, jobb megállni. Meg is állnak. Olyan ez a jelenség (végül is a
tőke), mint a polip; mindenhova elnyúlik, mindenhol tud szorítani,
és ha kell, taktikusan engedni is; bárhol érintik, valahonnan a dolgok
központjából kiindul egy reakció, amelynek természetét az érintés
helyének konkrét összefüggéseiben nem is lehet mindig felismerni.
A közösségi szintű jogi rendezés abban az általános ellentmondásban
botladozik előre, amely a tőke meztelen önértékei, valamint a nép-
gazdasági racionalitásból folyó mellőzhetetlen posztulátumok között
van. De azért – és ez is tanulsága az eddigi fejleményeknek – botla-
dozik előre, miközben ez az „előre” természetesen a tőke nagyobb
területi és működési dimenzióit, előnyös restrukturálódását, tehát a
tőke jobb életfeltételeinek kialakítását jelenti.

¹⁷⁹ *Memorandum No 1 a tőkepiacról (EGK)*, 12. old.

VII. FEJEZET

GAZDASÁGI VERSENY AZ INTEGRÁCIÓBAN INTEGRÁLT JOGI STRUKTÚRA ÚTJÁN

24. § Szkeptikus nyitány és a versenyjogi eszközök

199. Szkeptikus nyitány

200–201. A versenyjog szoros értelemben és eszközei

202–203. Ami eddig történt, kívülről nézve

25. § A kooperációs szerződés és a kartell

204–206. Bonyodalom és valóság a kooperációs szerződés és a kartell fogalma körül

207–213. A kooperációs szerződés és gyakorlata

26. § A versenykorlátozó megállapodások: kartell

214–216. A kartell a jogalkotásban

217–218. A tételes jog fogalmi általános összefüggésekben

219–220. Ami a versenyjogi elvekből és a jogalkotásból megvalósult, számokban és tárgyi szóródásban

221–223. A versenypolitika és versenyjog a gyakorlatban:
a) a kartelltilalom terjedelme, a kartell „érezhető hatásának foka”

224–225. A versenypolitika és versenyjog a gyakorlatban:
b) a jogi csatornák főbb oldalágai

27. § Koncentráció és piacuralmi helyzet (monopólium)

226–228. Optimális nagyságrendek?

229–230. A koncentráció formái

231–233. Az uralmi helyzet a közös piaci jogalkotásban

234–238. Az uralmi helyzet jogdogmatikai problémái az elméleti és gyakorlati vitában

239–242. Ami az eddigiekből a valóságban lett: vajúdtak a hegyek és...?

24. §

SZKEPTIKUS NYITÁNY ÉS A VERSENYJOGI ESZKÖZÖK

SZKEPTIKUS NYITÁNY

199. „1978-ban vagyunk. A Mississippitől nyugatra valamennyi vállalat egy óriási társaságba, a Samson Rt.-be egyesült. A Mississippitől keletre fekvő cégek ugyancsak egy nagy anyavállalatba, a Delilah Rt.-be tömörültek. Elkerülhetetlen, hogy egy nap a Samson Rt. és a Delilah Rt. Igazgatótanácsának elnöke tanácskozássra üljenek össze, és megbeszéljék a két vállalatóriás egyesülését... Az Igazságügyi Minisztérium Gazdasági Versenyt Biztosító Főosztálya hónapokig vizsgálja a tervezett egyesülést. Végül az igazságügyi miniszter a következőkben közli állásfoglalását: bár feltehetően lesznek bizonyos hátrányai annak, hogy az Egyesült Államokban csak egy rt. marad, mégis úgy látjuk, hogy az egyesülés hátrányait a köz javára szolgáló előnyök messzemenően túlszárnyalják. Ezért ebben az esetben kivételt teszünk, és hozzájárulunk a Samson és a Delilah Rt. egyesüléséhez.”¹ A versenyjoghoz beköszöntőnek adódik ez a *buchwaldi* idézet. *Art Buchwald És akkor megmondtam az elnöknek (And then I Told the President)* című könyvében és világszerte ismert más gunyoros kritikai írásaiban² nemcsak az elnöknek és nemcsak általános politikai kérdésekben, hanem sok egész különleges szakkérdésben, így pl. a versenyjog koncentrációt korlátozó realitását illetően is a világnak és a szakterület szakértőinek is megmondta: szerinte mi is az igazság ebben a versenyjog *versus* koncentráció ügyben, azaz hogy mit

¹ A. BUCHWALD „versenyjogi szatírájá”-ból (Washington Post, 1966. június 2.).

² Írásainak egy válogatott kötete Magyarországon is megjelent: *Zemululuban minden csendes* (Kossuth Kiadó, Budapest, 1969. 288. old.), amely jórészt *And then I Told the President*-ből való.

is ér az amerikai *antitrust law* (így nevezik Amerikában a gazdasági versenyt szabályozó versenyjogot), amelyre mint megmentőre kormánypolitika és irodalom néz; azt híven, hogy ezzel majd gátat lehet szabni a nagytőke és a monopóliumok egyeduralmi törekvésének, fenn lehet tartani a tisztességes versenyt, és a tisztességes verseny majd megőrzi a gazdasági rendszer tisztességét is. Jóslás volna ma arról beszélni, hogy *Art Buchwald* víziója valósággá válik-e vagy sem; ebben a végletes formában bizonytalannal nem, hiszen a vízió csak egy folyamat allegóriája kíván lenni. Minden bizonytalannal hatnak majd olyan más – ha nem is csak vagy nem is döntően immanens kapitalista – történelmi erők, amelyek ilyen végletnek majd mégiscsak gátat szabnak. Annyi azonban tény, hogy az új tudományos-technikai-ipari forradalom feltételei mellett a gazdasági koncentráció ma ott is gyorsuló méreteket ölt, ahol ez háborúk és sok más tényező folytán korábban lassúbb ütemben folyt, mindenekelőtt Nyugat-Európában. „A koncentráció és a fúziók eufóriája járja be Európát”, írja *Groeben*,³ aki ilyen ügyekben még illetékesebb, mint *Art Buchwald*, hiszen sokáig az Európai Gazdasági Közösség Bizottságának tagja, a Bizottság Társasági és Versenyjogi Főigazgatóságának vezetője volt, és egyben az európai társasági jognak és versenyjognak egyik legismertebb szakírója.

Bizonytalannal nem lesz érdektelen közelebbről látni: a mai nyugati gazdaság- és jogpolitika és a polgári jogtudomány, mindenekelőtt a Közös Piac joga és jogtudománya – a nemzeti versenyjogokból integrált és az integráció igényei szerint dúszított közösségi versenyjog intézményeiben – miként vívódik ezzel a buchwaldi vízióval, és miként törekszik sikeres gazdaságpolitikát kovácsolni a groebeni eufóriából.

³ GROEBEN (2), 102–103. old. [Az újabb hazai és külföldi általános versenyjogi művekhez l. BELLAMY & CHILD: *European Union Law of Competition*. OUP, 2018. EZRACHI, Ariel: *EU Competition Law. An Analytical Guide to the Leading Cases*. Hart Publishing, 2021. GOMBOS Katalin: *Az Európai Unió versenyjogának alapjai*. Wolters Kluwer, 2022. JONES, Alison – SUFRIN, Brenda – DUNNE, Niamh: *EU Competition Law. Text, Cases, and Materials*. OUP, 2019. LIANOS, Ioannis – KORAH, Valentine and SICILIANI, Paolo: *Competition Law. Analysis, Cases, & Materials*. OUP, 2019. TÓTH Tihamér: *Unió és magyar versenyjog*. Wolters Kluwer, 2020, WHISH, Richard – BAILEY, David: *Competition Law*. OUP, 2021. – a szerk.]

A VERSENYJOG SZOROS ÉRTELEMBEN ÉS ESZKÖZEI

200. A számok fejezetében látható, hogy a koncentráció már most is milyen méreteket ölt Nyugat-Európában, hogy ez a folyamat még egyre erősödik, és hogy ezzel együtt az amerikai méretű koncentrációval vívott versenyben éppen még volna behoznivalója.⁴ A Közös Piac pragmatikus gazdaságpolitikáját tárgyaló fejezetben látható, hogy a közös piaci gazdaságpolitika egyrészt növelni törekszik a koncentrációt, a vállalatok európai méretű mozgását és együttműködését, másrészt viszont azon volna, hogy a vállalatok közösségi méretű piaci tevékenysége – mind a társulásban, mind a szerződéses együttműködésben (kooperációban és kartellmegállapodásokban) – ne vezessen a piac magánkapitalista túlszervezésére, a piaci verseny mint a tőkés gazdaság általános szabályozórendszerének felszámolására.⁵

A fenti V. és VI. fejezet azokat a közösségi jogi intézményeket vizsgálta, amelyek e gazdaságpolitikai koncepció egyik posztulátumának – a koncentrációnak, valamint az európai méretű vállalati mozgásnak és együttműködésnek – megvalósítását hivatottak szolgálni. A gazdasági verseny szélesebb fogalmának ezek is részei, mert az integrációs méretű gazdasági versenyhez hozzátartozik, hogy a vállalati koncentráció és mozgás számára az EGK egész területén azonos lehetőségek, tehát azonos vagy harmonizált jogi keretek álljanak rendelkezésre. *Ez a fejezet koncepció második posztulátumának – a piaci verseny fenntartásának – megvalósítására szánt közösségi jogi eszközöket vizsgálja.*

Azokat a jogi eszközöket – a kooperációs szerződést, a kartellt és az antimonopólium-szabályokat –, amelyek a piaci versenyre szorosan vonatkoznak, ezért a versenyjogon szorosabb értelemben ezek rendszerét értik.

201. Azok a közösségi jogi intézmények, amelyekről tehát itt szó van, az EGK *közvetett versenyjogi eszközei*. Idetartoznak mindazok a normák (és természetesen ezek gyakorlata is), amelyek célja, hogy

⁴ L. II. fejezet, 27–30., 38–41. pont.

⁵ L. 111. fejezet, 72–74. pont.

szervező funkciójukkal, ill. a bennük adott lehetőségek és korlátok állításával a *kooperációs szerződést, a kartellt és a nemkívánatos piacuralmi helyzetet (monopóliumot)* kívánják a szabad piaci versenyképre alakítani, „Közös Piac-konformmá” tenni. A szoros értelemben vett versenyjoghoz tartoznak még a nemzetközi (nemcsak közös piaci résztvevőkkel alakult) kartellek és monopóliumok, valamint a közösségi-állami vállalatok és más közösségi-állami közvetlen gazdasági akciók (állami rendelkezések, szubvenciók) „verseny- és Közös Piac-konformmá” alakítását szolgáló EGK-normatívák és az ezek körében kialakult gyakorlat; ezek – sajátosságaik és a szükséges terjedelem folytán – e fejezet kereteit már szétfeszítenék, ezért alább külön fejezetek tárgyául szolgálnak.⁶

A Római Szerződés a versenyjogi fejezetben rendelkezik még a dömpingről is (91. §). Ennek vizsgálatát a következő megfontolásokból láttam indokoltnak mellőzni. Egyrészt maga a 91. § kimondja, hogy az abban adott szabályok a Közösségen belül az átmeneti korszak idejében alkalmazhatók; ennek a korszaknak pedig vége van. Másrészt e munka kereteit már túlfeszítené, ha e jelenség általános nemzetközi gyakorlatát (benne a Közös Piac és harmadik országok gyakorlatát, így a Tanácsnak az e tárgyban megjelent igen részletes, 459/1968. sz. rendeletét is) a többi fejezethez hasonló monografikus jelleggel akarnánk feldolgozni.

Az Európai Gazdasági Közösség szoros értelemben vett versenyjogi-versenypolitikai eszközei azonban a fentiek körén is túlmennek. Ezek a továbbiak a versenyjog és versenypolitika *közvetlen eszközei*. Nehéz valamennyit tipizálni. A körülhatárolhatóbbak: fellépés az egész Közösséget érintő olyan nagyobb egyedi ügyekben, melyek a gazdasági versenyt a Közös Piac gazdaságában számottevően érintik. Ilyen volt az 50–60-as évek fordulóján a szénkrízis, később a Kennedy-fordulóval kapcsolatos egységes fellépés, azután a csirkeháború, ill. az acélháború stb. Az ilyen közvetlen és egyedi közösségi akciók fő motorja szervezett felállásban többnyire a Bizottság, de jelentős szerepe a Tanácsnak van; esetenként a Közösség Parlamentje is állást foglal ilyen ügyekben. A konkrét eszközök a határozattól a

⁶ L. VIII. és IX. fejezet.

diplomáciai intervención, különféle kvótákon és szubvenciókon át a közösségi-állami rendelkezésekig és állami közösségi vállalatok alapításáig terjed. Ehhez kapcsolódik a struktúra- és regionális politikát tartalmazó rövid- és középtávú gazdasági programok kidolgozása, ill. ehhez közösségi eszközök rendelkezésre bocsátása vagy tervek kidolgozása az állami eszközök koordinált felhasználásához. Az eszközöknek egy másik jelentős csoportjába tartozik az Európai Gazdasági Közösség szerveinek olyan információs tevékenysége, amely adatszolgáltatással, különféle szervező tevékenységgel orientációs bázisul szolgál a gazdálkodó egységek részére. Egy további és leginkább körvonalazott ilyen közvetlen és egyedi tevékenységi forma a Bizottságnak az a jogköre, hogy a kooperációs és kartellszerződéseket, valamint a monopóliumra vezető fúziókat ellenőrzi, jogszerűvé nyilvánítja, ill. tilalmazza. E közvetlen eszközökből az utóbbi – a versenyjog gyakorlataként – alább bőven jut szerephez, az állami gazdasági akciókról és regionálpolitikai intézkedésekről a jelzett külön fejezetben lesz szó,⁷ míg az egyéb közvetlen eszközök csak egyes összefüggésekben és csak példálózólag jelennek meg.

A fentiek után – no és mert a kooperációs szerződés és a kartell nehezen elválasztható, egymásba átmenő kategóriák – ez a fejezet a következő két fő részre tagolódik:

- a) vállalati kooperáció és kartell,
- b) koncentráció és piacuralmi helyzet (monopólium).

AMI EDDIG TÖRTÉNT, KÍVÜLRŐL NÉZVE

202. A „kívülről nézve” történeteken annak rövid vázolását érteném, hogy e két jogintézmény tekintetében milyen normák és intézmények mikor és milyen számban születtek.

A *kooperációs szerződés* alapvető forrása természetesen a Római Szerződés, ill. a Montánunió Szerződés versenypolitikai rendelkezései; a Római Szerződés 85–86. §-a és a Montánunió Szerződés 65–66. és következő §-ai a kartelltilalom szabályozásával mintegy a homorú

⁷ L. IX. fejezet.

keretét nyújtják a kooperációs szerződések lehetőségeinek, szélső határainak. A Római Szerződést követően a kooperációs szerződésről nemigen esik szó, míg 1968-ban az Európai Közösségek Bizottsága ki nem adta „Vállalatközi együttműködésre irányuló megállapodások, közös döntések és kölcsönösen egyeztetett magatartásformák” című okmányát.⁸ Ezt követik a Bizottság közleményei és egyedi döntései arról, hogy bizonyos vállalati együttműködési formák, a korábbi felfogással ellentétben, nem ütköznek a Római Szerződés és a Montánunió Szerződés említett versenyjogi rendelkezéseibe; más szóval, hogy a Bizottság ráruházott hatáskörében a továbbiakban számos együttműködési formát, amelyek a gazdasági teljesítőképesség és versenyképesség irányába hatnak, kartelljogi szempontból szabadnak fog nyilvánítani.⁹ 1967. július 24-i ülésén a Közösség Parlamentje (az Európai Parlament) is foglalkozott a kooperációs szerződések kérdésével, és állásfoglalásában az előbbiek szellemében azok számára zöld utat igényelt. Ehhez kapcsolódnak a parlamenti vitában is többször hivatkozott azok az okmányok, amelyek a kooperáció és kooperációs szerződések fejlesztése tekintetében az ipari együttműködés német–francia tanulmányi csoportja, a gazdasági és ipari együttműködés német–francia bizottsága, ill. számos más gazdasági és tudományos egyesület terjesztett elő.¹⁰

203. *A kartellszerződések és az uralmi helyzet (monopólium) körében* történtek ebben a külső alaki megjelenésben is jóval differenciáltabb képet mutatnak. A Római Szerződés és a Montánunió Szerződés előbb is említett versenyjogi rendelkezései (85–86., ill. 65–66. §) mellett ezek a „történetek” 1972-ig a következőkben összegezhetők: *a)* 10 tanácsi, ill. bizottsági közlemény; *b)* 16 jogszabály, a Tanács, ill. a Bizottság rendeletei; *c)* a Bizottság 51 állásfoglalása egyedi kartellügyekben a Római Szerződés 85–86. § alapján, a 79 egyedi állásfoglalás a Montánunió Szerződés 65–66. §-a alapján, amelyek keretében a három közösség (EGK, Euratom–Montánunió) szerveinek fúziója előtt a Montánunió Főhatósága 269 egyedi

⁸ *Kooperációs szerződések, EGK-okmány* c. alatt a Forrásjegyzékben részletesebb adatok.

⁹ Részletesebb felsorolás alább a 208. pontban.

¹⁰ L. ennek vázolásához BENISCH, 69. old.

ügyben járt el; *d)* a Közösség Bíróságának a Római Szerződésre alapított 26 ítélete, amely az Európai Közösség versenyjogának gyakorlati kiépítését és alkalmazását jeleníti meg; a Montánunió Szerződésre alapított ítéletekről nem sikerült összesítő adatot szerezni; de nem nagy hibaszázalékkal azt mondhatjuk, ha a Bizottság római szerződéses 51 egyedi határozatához 26 bírósági ítélet kapcsolódik, akkor az összesen 348 montánunió szerződéses egyedi határozatból is következett kb. 100 ítélet. Mindez összesen 551 olyan intézkedés, amely normákat és általános jelentőségű rendezéseket – egyik-másik ezeknek átfogó nagy rendszerét – és ezek gyakorlati funkcionálását tartalmazza.¹¹ A felsorolt közösségi jogi aktusok jogi természetéről és általános jogforrási problematikájáról a fenti IV. fejezetben már szólván, itt e számok mögötti konkrétumokról kell még röviden szólni.

Az 1972–73-ban történtek is bizonytalanságokkal számottevők. Itt csak az e munka szempontjából egy jelentősebb bizottsági és bírósági döntésre utalok, az 1973. évi *Continental Can* ítéletre, amely – mint az alábbi VIII. fejezetben látható – egy monstremonopóliumon mérte le a közösségi versenyjog erejét.

Az *a)* alatti közlemények 1962. november 9-i hatállyal kezdődnek, és jórészt a bizottsági, ill. tanácsi rendeletek előrejelzését, a tervezett jogszabályok elveinek közlését, mintegy jogpolitikai előrevetítését jelentik, és kiterjednek olyan kérdésekre, mint a Közösség versenypolitikai és – a Római Szerződésben, ill. a Montánunió Szerződésben meghirdetett – versenyjogi koncepciója valóra váltásának mikéntje, a vállalatközi megállapodások és kooperáció közösségi szintű ellenőrzésének meghirdetése, a közösségi kontroll és az ehhez szükséges bejelentések eljárási és döntési rendje, az említett versenypolitikai

¹¹ Mindezeket adatokkal és pontos utalásokkal listába veszi a *Kartelle (Überblick)*, 4. és kk. old., ill. a Bizottság 1972-ben megjelent *Versenypolitikai jelentés 1971* c. okmánya (221–232. old.), az előző szélesebb ismérvek szerint 16, az utóbbi 14 jogszabályról szól; a Montánunió adataihoz l. HAY–STEIN, 558., *Általános beszámoló 1966*, 60., 64., *Note d'Information de la Commission*, No 50, 1969. október, 10. és kk. old., *A Versenypolitikai jelentés 1971*, az ítéleteket illetően csak 18 tételt számlál, de a *Farbstoffe-ügy* maga 9 ítéletből áll. L. lent VIII. fejezet.

koncepció megvalósításának ütemezése különböző gazdasági ágazatokban és így tovább.¹²

A *b)* alatti normatívák a Tanács, ill. a Bizottság rendeletei. Ezek 5 csoportra oszthatók. Az *első* csoportba tartoznak a gazdaság egészére általában vonatkozó versenyjogi rendeletek, így a Tanács 1962. február 6-án kelt 17. számú rendelete a gazdasági verseny és a kartellek általános szabályozásáról (a Római Szerződés és a Montánunió Szerződés első végrehajtási jogszabálya), amihez egy 1962. július 3-án és egy 1963. november 5-én kelt módosítás csatlakozik a már létező kartellek bejelentési határidejének módosítására vonatkozóan. A Tanács 17/1962. sz. rendelete után jött a Tanács 1965. március 2-án kelt 19/1965. sz. rendelete az egyes kartellszerződések csoportos mentesítéséről, amit a Bizottság 1967. március 22-én kelt 67/1967. sz., majd megint a Tanács egyik – 2821/1971. – rendelete követ a csoportos mentesítések tárgyában. A rendeletek *második csoportja* szintén a gazdaság egészére általában vonatkozik, és a kartelljogi eljárás szabályozását tartalmazza; így az 1962. május 5-én kelt 27. számú tanácsi rendelet (majd annak 1962. december 21-én és 1968. július 26-án kelt módosításai) a kartellszerződések bejelentési eljárásáról, ill. a Bizottság 1963. július 25-én kelt rendelete a kartellszerződésekben érintett felek és harmadik személyek meghallgatásáról. A rendeletek *következő három csoportja* a gazdaság három nagy ágazatának versenypolitikai és versenyjogi szabályozásának külön időbeli ütemezését nyújtja. Ez a három ágazat a szén- és acélipar, a mezőgazdaság és a szállítás-fuvarozás (*Transport, Verkehr*). A mezőgazdaságra vonatkozóan – *a harmadik csoportban* – a legfontosabb a Tanács 1962. április 4-én kelt 26. számú rendelete, amely egyes mezőgazdasági termékekre és azok forgalmára a versenyjogi szabályok alkalmazását az általánostól eltérő módon rendezi. Ehhez kapcsolódik a Tanács 1962. június 29-én kelt 49. számú rendelete, amely a közös agrárpolitika tekintetében egyes verseny, jogi rendelkezések alkalmazásának kezdeti időpontját megváltoztatja és későbbre napolja. *A negyedik*

¹² Ezeket a közleményeket (amelyekhez még számíthatók a Bizottság *Versenyjogi útmutatója* és az évi jelentések) l. *uo.*, 4. és kk. old., ill. *HA Y-STEIN (Documents)*, 146. és kk. és *Versenypolitikai jelentés 1971*, 222–223. old.

csoportba a vasúti, közúti és belvízi szállítás sajátos versenyjogi szabályait tartalmazó rendeletek tartoznak. A Tanács 1962. november 26-án kelt 141. rendelete kimondja, hogy a 17/1962. számú tanácsi rendelet a szállítás területére 1965. december 31-ig nem alkalmazandó. Ezt a határidőt először az 1965. december 9-én kelt 165. számú tanácsi rendelettel 1967. december 31-ig, majd az 1002. számú 1967. december 17-én kelt tanácsi rendelettel 1968. június 30-ig meghosszabbítják. Ezt követi most már a szállítás területére vonatkozó külön jogszabály, nevezetesen a Tanács 1968. július 19-én kelt 1017. számú rendelete a versenyjognak a vasúti, szárazföldi és belvízi szállításra való alkalmazásáról. Ezt a rendeletet a Bizottság két további rendelete egészíti ki, nevezetesen az 1969. augusztus 8-án kelt 1629. számú, ill. az ugyanakkor kelt 1630. számú végrehajtási rendelet. A szén- és acéliparra – az ötödik csoportban – három általános határozat jelent meg, valamennyi a Montánunió Szerződés 66., tehát a koncentrációra vonatkozó §-ának végrehajtása és értelmezése körében.¹³

A *c)* alatti 399 egyedi határozat most már a megjelent normatívák alapján azok gazdaság- és jogpolitikai tartalmú értelmezését nyújtja, és negatív kartelltesztől kartelltilalmon és koncentráció tiltásán át a tilalmak feloldásáig és előzetes jelzéséig terjed.¹⁴

Mind *a c)* alatti egyedi határozatok, mind *a d)* alatti ítéletek érdemi elemzésére az alábbiakban megfelelő összefüggésben természetesen sor kerül. Annyi azonban itt is megállapítható, hogy mind a Bizottság egyedi döntései, mind pedig a Közösség Bíróságának ítéletei a *b)* alatti jogszabályok hézagainak betöltésére, ill. az egyes alapvető rendelkezések értelmezésére terjednek ki, és együttesen jelentik a gazdasági verseny jogi tételeinek és elveinek gyakorlati megvalósítását, a Közös Piac versenypolitikai koncepciója valóságos hatásfokát, a megvalósulás jogszociológiai lényeiinek világát, azt, hogy mit ér a valóság próbáján mindaz, amit a versenypolitikáról a Közös Piac létrehozói elgondoltak. Zárójelben azonban annyit még meg kell jegyezni, hogy a fenti kép kizárólag a közösségi szintű normatívákat és intézkedéseket, ill. azok gyakorlatát jelzi; a képhez azt is hozzá kell

¹³ L. *Versenypolitikai jelentés 1971*, 223. old.

¹⁴ Tárgy szerinti felsorolásainkhoz l. pl. *Kartelle* (Überblick), 10. és kk. old.

számítani, hogy a Közös Piac versenyjogi rendelkezései – mint az a fent a közösségi jog és a nemzeti jog viszonyában általában is látható volt¹⁵ – közvetlenül „érvényesek és hatályosak a tagországokban”, ahogy pl. a 67/1967. sz. bizottsági rendelet 9. §-a is kimondja; és ezért a tagországok erre vonatkozó bírói gyakorlatát is a közösségi kartell-jog szociológiai valóságának részeként kell felfogni.

A „kívülről nézve” képhez talán még annyi hozzátartozik, hogy a Bizottsághoz 1963. február 1-ig 36 000 kartellszerződésre nézve érkezett bejelentés, kérvén a Bizottságot: a 17/1962. sz. rendelet alapján deklarálja, hogy azok kartelltilalomba nem ütköző kooperációs szerződések (*kartellrechtfreie Kooperation*), azaz a Bizottság azokról adja ki az ún. negatív kartelltesztet. Ezekből a Bizottság 200-nál alig többet vizsgált meg. A teher ugyanis oly nagy volt, hogy a Bizottság egyszerűen nem boldogult azzal a felidézett papírháborúval, ami mögött azonban az európai gazdaság sorsának, strukturális átrendeződésének alakulása jelent meg, és amit versenyjogi szempontból a Bizottságnak kellett volna közvetve irányítani döntéseivel. Egyebek között ez a nagy nyomás vezetett arra, hogy a csoportmentesítésekre vonatkozó közösségi politika kialakult, az előbb említett csoportmentesítési jogszabályok megjelentek, és ennek folytán a kooperációs szerződések tízezreit néhány csoportmentesítő intézkedéssel ha nem is egy, de néhány csapásra felszabadították.¹⁶

¹⁵ L. IV. fejezet. 78–79. pont.

¹⁶ CAMPBELL 1st Supplement. IV. old. BENISCH (68. old.) csak 31400 bejelentésről beszél, a felszabadításokat a fent említett csoportmentesítő rendeletek – 17/1962, 19/1965, 67/1967; 2821/1971 – alapján eszközölték. [A csoportmentesítésre (csoportmentességre) vonatkozó rendeletek újabb nemzedékéhez lásd például: vertikális korlátozások 330/2010/EU rendelet, szakosítási megállapodások: 1218/2010/EU rendelet, kutatás és fejlesztés: 1217/2010/EU rendelet, technológiaátadás: 772/2004/EK rendelet, gépjárműforgalmazás: 461/2010/EU rendelet – a szerk.]

25. §

A KOOPERÁCIÓS SZERZŐDÉS ÉS A KARTELL

BONYODALOM ÉS VALÓSÁG A KOOPERÁCIÓS SZERZŐDÉS ÉS A KARTELL FOGALMA KÖRÜL

204. A bonyodalom a régi keletű. A felszabadulás előtti magyar magánjog is vívódott vele: mit tekintsen előnyös és ezért törvényileg védett, ill. nem előnyös és ezért a törvény támogatására nem érdemes kartellnek.¹⁷ A történeti tallózásban akár a római jogig visszamehetünk, amely számos helyen tartalmaz versenyjogi rendelkezést arról, hogy „senki se merészeljen monopóliumot gyakorolni” (*ne quis... monopolium andeat exercere*), „jogellenes szerződéssel árörögztő összeesküvésre” vetemedni (*neve quis illicitis habitis conventionibus coniuret aut paciscatur, ut species diversorum corporum negotiationis non minoris, quam inter se statuerint, venumdenetur*), „mert a büntetése vagyonekobbzás és örökös száműzetés lesz” (*...bonis propriis expoliatus perpetuitate damnetur exilii*).¹⁸ Igaz, hogy az árutermelés meghatározott fejlettebb fokán, *uti figura docet*, a rómaiaknál is szükség volt a piac elleni magán-összeesküvések korlátozására. Az is igaz, hogy a modern kori tőkés versenyjog „gazdasági összeesküvés” fogalma,¹⁹ formailag mindenképp, közvetlen rokonságot mutat a *Corpus Iuris Iustinianum*-ban már akkor megfogalmazott kategóriákkal, mégis messze vinne, ha itt a kartelljog távoli múltjába mélyednénk. Hiszen, egy ilyen intézménytörténeti elemzésnek *Arisztotelésztől Grotiuson*

¹⁷ L. ehhez NIZSALOVSKY, 4–5. old.

¹⁸ A fenti fragmentumok: C. 4. 59. 2., I. még D. 48. 12. 2., i. TRINKER (a római jogi kartellszabályozás további problémáihoz jó rövid összegezés), 860. és kk. old.

¹⁹ Az *economic conspiracy* az amerikai versenyjog „bevett” fogalma, l. alább a VIII. fejezet, 245., 261. pontban, de Nyugat-Európában is egyre gyakrabban használják (l. 206. pont).

át az újkorig kellene érnie. *Arisztotelész* is már írt a „jogos érdekből fakadt” és nem ilyen monopóliumokról, *Grotius* pedig „a természet-jogot és a szeretet törvényét” szembesítette a monopóliumokkal és kartellekkel.^{19a} Itt azonban kezdeni ott kell, ahol a folyam a jelenkori tőkés versenyjog problematikájába már közvetlenül beletorkollik.

Hexner 1943-ban írta könyvét a *Nemzetközi Acélkartellről* (*The International Steel Cartel*), amelyről mai összefüggései miatt alább még lesz szó, és ebben abból indul ki, hogy *az irodalom nagy*, a politikusok, közgazdászok és jogászok könyvtárra való munkát írtak össze a kartell fogalmáról. Ezekben többnyire terminológiai elmélkedés és vita folyik, de többszáznyi kötet enyészett el anélkül a gazdaság és jogtörténetírás történetében, hogy ezt a terminológiai problémát megoldották volna.²⁰ A tárgyban egyik legjelentősebb közös piaci kiadványban, az *Európai kooperációs kátéban* egyszer azt írják, hogy a kooperáció nem jogi, hanem gazdasági fogalom, eddig sem a törvényhozás, sem a gyakorlat nem építette ki egyértelműen a kooperáció, ill. a kooperációs szerződés fogalmát.²¹ Ezután azonban ugyanebben az írásban kifejtik a kooperációs szerződés eléggé differenciált jogi dogmatikáját, sőt a kooperációról kifejezetten mint szerződéstípusról szólnak, és e szerződéstípus tucatnyi variációját – valóságból vett képét – mutatják be.²² Egyes szerzők a kooperációs szerződésekről mint a kartelltől eltérő jogintézményről beszélnek, mondván, hogy azok a vállalatközi gazdasági együttműködésnek pozitív intézményei, amelyeknek semmi közük a verseny korlátozáshoz, ellenkezőleg, jobb versenyfeltételeket teremtenek, míg a kartell az a fajta kooperáció, amely tárgyában és jogilag is értékelhető megjelenésében is a versenykorlátozásra, monopolhelyzetek létrehozására, a piac részleges kikapcsolására és végül is a profit nemzetgazdaság-ellenes maximalására vezet.²³ Másutt viszont az olvasható, hogy van olyan kartellszerződés, amely nem ütközik kartelltilalomba; eszerint a kartell

^{19a} L. ARISZTOTELÉSZ: *Politika* I. 11. GROTIUS: *A háború és a béke jogáról*. II. köt. (Akadémiai Kiadó, Budapest 1960), 235–236. old.

²⁰ HEXNER, 33. old.

²¹ BENISCH, 59. old.

²² *Uo.*, 357. és kk. old.

²³ Ezek vázolásához l. BENISCH, 59. old.

kétarcú dolog, egyrészt versenytilalmat sértő vállalatközi kooperációk és praktikák, ill. az ezek tilalmát megfogalmazó jogi normák összessége, másrészt – esetleg ugyanazok az – együttműködési formák, amelyek kis hatásuk vagy kívánatos technológiai fejlesztés és egyéb címeken nem is érintik a kartellszabályokat, azoktól tehát nem is feltételezettek. Így beszél pl. *Benisch* a kartelljogilag szabad (*kartellrechtfrei*) kooperációról, de a kartelljog cím alatt.²⁴ Tömérdek irodalmi munka a specializációs szerződéseket hasonló alapállásban specializációs kartellként fogja fel.²⁵ Az NSZK Gazdasági Minisztériuma 1963. október 29-én összeállított ún. kooperációs kátéja címében is jelzi, hogy a kartelljog és a kooperáció összefolyik, amennyiben úgy fogalmaz, hogy „vállalatközi együttműködés a versenykorlátozó kartellekre vonatkozó törvény keretében”.²⁶ A kartell tehát így nemcsak defenzív, hanem pozitív tartalmú, gazdasági szervező hatást kifejtő intézmény is lenne. Más kivetítésben hasonlóan ír *Kronstein* is, aki a *Nemzetközi kartellek joga* című munkájában a kartellszerződés fogalmát a következőkben határozza meg: „A nemzetközi kartellszerződés különböző országokban honos önálló vállalatok szerződése, amely a résztvevőkre a *piac szabályozását* illetően azonos jogi rendet hoz létre.”²⁷ E mellett a vázolt felfogás mellett szól, hogy a kooperációs szerződés mint szerződéstípus a tételes jogban egyértelmű kategóriaként nem jelent meg, tételes jogi kereteit és paramétereit jórészt a gazdasági versenyt korlátozó tevékenységet tilalmazó törvények és jogintézmények jelentik; tételes jogi meghatározottsága tehát az, hogy ne feleljen meg a kartelltilalmakat megjelenítő együttműködési formáknak, szerződéseknak és egyéb magatartási formáknak; egy óriási amorf mozgásfolyamatról van tehát szó, amely – a jogilag meghatározhatatlan utaló magatartásuk összehangolásától, a vétel- vagy licencszerződéseken mint részelemeken át a szorosabb társulásig – ezer formában tenyészik, és ebben a tenyészetben az egyes formák életképességének vagy létjogosultságának legalábbis a Sollen világában egyetlen feltétele, hogy ne feleljenek meg a kartellszabályokban

²⁴ *Uo.*, 69. old.

²⁵ Az irodalmi szemlét *BENISCH* közli (182. old.).

²⁶ Közli *BENISCH*, 11. old.

²⁷ *KRONSTEIN*, 135. old.

tételesen előre meghatározott formáknak. Így tehát formailag a kooperációs szerződés a kartelljogra negatív vonatkoztatott bármilyen egyébként nem tipizált vagy tipizált (pl. valamilyen szorosabb társulást öltő) együttműködési forma.

205. A *valóság talajára* állítva a dolgokat két főbb vonás állapítható meg a kartellkategória fejlődéstörténetében. Az egyik, hogy történetileg nézve a kartell egy sajátos ellentmondás kifejezője. Az ellentmondás egyik oldala, hogy a klasszikus kapitalizmus atomizált piacán folyó „szabad verseny”-hez fokozatosan a tőke piacuralmi, piacszervező és a fogyasztást manipuláló szerepe párosult. Az ellentmondás másik oldala, hogy a piac ilyen magánszervezését, a klasszikus piacsabadság torzítását és a monopolizálódást a kapitalista gazdasági és kereskedelmi jogi gondolkodás egyrészt szégyellte, másrészt bizonyos szinten túl a kapitalizmus belső egzisztenciális feltételei szempontjából is problematikusnak tartotta (abból kiindulva ti., hogy a korlátlan monopóliumok és a tőkés versenykorlátozás sokféle politikai és gazdasági összefüggése és hatása miatt káros is lehet). Ezért útra kelt – főleg az amerikai gazdaságpolitikai és jogi gondolkodásban – az a hit, hogy a versenyjog majd megmenti a becületet és a rendszer szervezetét, életképességét is. A gazdaságpolitikai és jogi gondolkodás legújabb kori történetéből erre a gondolatmenetre sok példát lehetne idézni. Amikor az első világháború után létrejött az Európai Acélkartell, majd a Nemzetközi Acélkartell,²⁸ egyebek között az amerikai és francia nagytőke részéről is elhangzott az a szemérmesen fogalmazott, de elég világos tartalmú kívánság, hogy a kartell szót töröljék ennek a világméretű nagy intézménynek a nevéből, „mert sokak számára a kartell szó a társadalomellenes és törvényellenes tevékenység nem előnyös konnotációját is magában hordja”. Ehhez nehezen hihető hitetlenkedéssel fűzi hozzá *Hexner*,

²⁸ A történet Európában kezdődött, amikor 1926. szeptember 30-án a német, belga, francia, luxemburgi és sarkvidéki acélipar képviselői – a hangadó német acélbáró *Thyssen* volt – aláírták Brüsszelben a Nemzetközi Acélkartellt, aminek a neve akkor *Entente Internationale de l'Acier*, ill. *Internationale Rohstahlgemeinschaft* volt; ebből fejlődött ki Európa és Amerika acéltermelő és -exportáló országainak társulásával a Nemzetközi Acélkartell (*International Steel Cartel*), amely tevékenységében 1938–39-ben érte el csúcspontját. A NAK történetéhez l. *HEXNER*, 66. és kk. old.

hogy „bár hihetetlennek látszik, de a kartell szó pusztá elhagyása ezeket a testületeket (a nagytőke szervezeteiről van szó) sok támadástól mentette meg”.²⁹ Az amerikai kongresszus azért, hogy a minden állami ellenőrzéstől teljesen mentesen tenyésző amerikai és nemzetközi versenykorlátozó manipulációkat fokozatosan ún. állami irányelvekhez (*guidelines*) igazítsa vagy közelítse, a *New Deal* jegyében létrehozta a Kongresszus Ideiglenes Nemzeti Gazdasági Bizottságát, és ennek feladatává tette, hogy a kartellek gazdasági szerepével, struktúra- és piacalakító hatásával foglalkozzék. A Bizottságot életre hívó Rooseveltnél elnök az egyik kongresszusi üzenetében, 1938. április 20-án ezt mondta: „A magánvállalkozáson alapuló gazdaság lassan megszűnik a szabad vállalkozáson alapuló gazdaság lenni, és egyre inkább a magánkollektívizmus őserdei szövetségévé válik; magát az amerikai modell szerinti szabad vállalkozás rendszerébe álcázva valójában egyre inkább az európai modell szerinti leplezett kartellrendszer formáját ölti.”³⁰ Ehhez tudni kell, hogy különösen a II. világháború előtt az európai gazdasági gondolkodás egyáltalán nem volt kartellelles, sőt 1930-ban pl. Németországban „A Német Gazdaság Termelési és Piaci Helyzetének Megvizsgálására Alakított Bizottság” több jelentése közül az egyikben a gazdasági koncentrációról, beleértve a kartellizálódás folyamatát is, megállapítja, hogy ez a koncentrációs folyamat „pozitív jelenség, mert jól szolgálja a gazdaságosságra való törekvést, a magántőke és az általános nemzetgazdaság érdekeinek javára”.³¹ Több jogi író is megállapítja, hogy ez az értékelés már akkor téves volt. „Bizonyos, hogy a szóban forgó folyamatok – írja pl. *Lenel* – a magántőke érdekében állottak. Ez azonban nem azt jelenti, hogy nemzetgazdaságilag is célszerűek és kívánatosak voltak... Az említett bizottság nem volt figyelemmel a magángazdasági észszerűség és a népgazdasági észszerűség közötti különbségre; senki sem vizsgálta elég mélyen, hogy ez a koncentrációs folyamat társadalmi és általános nemzetgazdasági

²⁹ Közli HEXNER, 8. old.

³⁰ Közli HEXNER, 36. old.

³¹ A megállapítás, ill. értékelés a Bizottságnak a *I. Wandlungen in den wirtschaftlichen Organisationsformen* c. kötetéből való; közli LENEL, 242–243. old.

összefüggésekben is valóban egyértelműen pozitív jelenség lett volna.”³² A Nemzetközi Acélkartell ugyan a háború következtében meghalt, de vele kapcsolatosan végül is sem maguk a kérdéses jogi okmányok, sem a sajtó nem volt nagyon szemérmes. „A kartell szót általában azért használták a Nemzetközi Acélkartell nevében, mert hagyományos értelmezésben a kartell szó jogilag és gazdaságilag független vállalkozók olyan önkéntes szervezetét jelöli, amelynek útján kollektíven ellenőrzik egy áru piacát”, állapítja meg *Hexner*.³³ Még egyértelműbben a fogalmazás így hangzik: „A Nemzetközi Acélkartell kollektíven szervezett marketing egységek legfejlettebb foka; kombinációk kombinációja vagy még pontosabban kartellek által alakított kartell, amely megkísérelte, hogy a világ acéltermelésének és exportpiacának kollektív kontrollját egy erősen komplex testület kezében koncentrálja és ezáltal a világgazdaságnak ebbe az ágába erős monopolista tendenciákat érvényesítsen.”³⁴ Ami pedig a Nemzetközi Acélkartell célját illeti, az *expressis verbis* így hangzik: „Először visszafejleszteni a versenyt az acélpiacokon, másodsor az acélipart Európában is ahhoz a politikai és gazdasági helyzethez igazítani, amelyet az I. világháború befejezése és az azt rendező 1919–20. évi békeszerződések hoztak létre.”³⁵

206. *A másik vonás* elsősorban ugyancsak történeti összefüggésben jelentkezik – de jogi-dogmatikai oldala is van. Ez a történeti összefüggés abban áll, hogy Amerikában a *New Deal* hatására nőtt az állami *guideline* befolyás, általában az állami intervenció, a tőkés piacgazdaságban a szabályozás súlya, döntően versenyjogi eszközök útján. A II. világháborút követően ez a szemlélet áttevődött Európába, mindenekelőtt a szövetséges hatalmak intézkedései folytán Németországba, ahol a nehézipar fizikai leszerelése után következett

³² LENEL, 243–244. old.

³³ HEXNER, 7–8. old.

³⁴ *Uo.*, 32. old. A Nemzetközi Acélkartell szervezeti struktúrája olyan bonyolult, de jól záró volt, hogy vázolója Hexnernél 11 oldalra terjed (277–286. old.); ehhez kapcsolódik az alapszabály, az exportquoták és még számos okmány, amely pontosan behatárolta az egyes nemzeti kartellek helyét, működési területét, termelési és exportlehetőségeit az acélárak minden főbb fajtájára kiterjedően (l. HEXNER, 287. és kk. old.).

³⁵ HEXNER, 66. old.

a tőkés német nagyipar szervezeti összefonódottságának, monopólista szerveinek „szétszerelése”, *die kalte Demontage nach der heissen Demontage*, panaszolja fel a német ipar pusztulásán keseregve az egyébként szociáldemokrata *Fritz Baade*.³⁶ A kartellek és a konszernnek szétbontásával, így az amerikai *antitrust* gyakorlat áthatásával (aminek a fejlődést pezsdítő nagyobb verseny lett az eredménye) magyarázzák sokan az ún. német gazdasági csodát.³⁷ A kartell tehát rossz, a kartelltilalmazó jogi rend pedig jó hangzáshoz jutott. A kooperációs szerződés e körülmények folytán ki nem bontakozott intézmény volt. A szövetséges hatalmak említett gyakorlatával szinte konkurálva léptek fel az ún. ordoliberalizmus politikailag elkötelezett képviselői a vállalatok együttműködése ellen: „az együttműködés összeesküvés volt a gazdasági verseny ellen, bűn a piacgazdaság szent szelleme ellen”, állapítja meg pl. erre az időszakra vonatkozóan *Benisch*.³⁸

Amint azonban az ipar fejlettsége elért egy bizonyos szintet, különösen pedig amint az európai gazdasági integráció létrehozásával megjelent a nagyobb piaci méretű cselekvés szükségessége a kis- és középvállalatoknál is, az ipar erősödő követelésére a versenyjogi szabályok értelmezésében kooperációbarát tendencia kezdett erősödni. A politikai, gazdasági és jogi közvélemény is egyre inkább rezonált a gazdaság igényére – amit pl. az NSZK-ban a Német Iparszövetség (nyugodtan lehet a német GYOSZ-nak nevezni) fogalmazott meg – és egyre határozottabban formálódott meg a koncepció, miszerint a vállalati együttműködés a termelés és értékesítés racionalizálását, a teljesítőképesség és a versenyképesség növelését szolgálja. „Évégből azután – fogalmaz találóan az irodalom – kimunkálták a kooperáció fogalmát, hogy ezt a gazdasági és jogi jelenséget a kartellfogalom sommásan leértékelő és elítélő köréből kivonják.”³⁹ 1964-ben pl. az NSZK-ban már megvan az új kartellnovella, amelynek indoklásaként a gazdasági miniszter a *Bundestag*ban a következőket

³⁶ BAADE, 21. és kk. old.

³⁷ Az amerikai kartelljog hatása közismert vélemény a nyugati irodalomban; l. pl. BUXBAUM (2), 402. és kk. old., továbbá CANELLOS ÉS JACQUEMIN tanulmányait.

³⁸ L. BENISCH, 64. old.

³⁹ Közli BENISCH, 64. old.

állapította meg: „Sok kooperációs együttműködés, amit még néhány évvel ezelőtt a gazdasági verseny korlátozásával lehetett gyanúsítani, ma a gazdasági verseny erősítésének számít... Ezért szeretném hangsúlyozni, hogy a törvénynek azokat a részeit, amelyek a kooperáció számára nagyobb lehetőséget biztosítanak, nem volna szabad a gazdasági versenyt nem szerető köröknek való engedékenységek tekinteni. Az a kooperáció, amelyet ez a törvény erősíteni kíván, a tisztességes versenyt szolgálja... ezért kívánatos, hogy ne vonakodjunk megadni a gazdaságnak ezt a törvényt, amelyre az nemcsak vár, hanem amelyre annak racionális igénye van.”⁴⁰

Az előbb említett megállapítás, hogy ti. a kooperáció gondolata útján szabadult fel a gazdaságilag kívánatos vállalati együttműködés a kartellfogalom sommásan negatív értékítélete alól, hogy a teljesítő- és versenyképesség a kooperáción keresztül vezet⁴¹ – a tőkés koncentrációs és piacuralmi törekvések szalonképessé tétele mellett magában rejti a dolognak említett jogi-dogmatikai újdonságát is. Azt nevezetesen, hogy a kartellből mint defenzív tilalmi rendszerből kezd kibontakozni egy jogilag is körvonalazható, jogi eszközökkel is táplált valami, ami most már önálló életet akar élni, ami ha jogilag nem is ragadható meg egyértelműen, de keretül szolgál az elkülönült gazdasági-jogi egységek piacszervező és technikai fejlesztési, ill. termelési együttműködésének, ami most már dicséretes „dolog”, ami most már nem korlátozná – zárul e logikai láncolat –, hanem növeli a versenyt, mert növeli a teljesítőképességet és ezáltal a versenyképességet.

A kezdeti elutasítás után, amely a határon is átlépő kooperációkban a határokon is átlépő versenykorlátozást látott,⁴² a Közös Piacban 1965-ben fokozatosan erősödött az a meggyőződés, hogy egyes közös piaci méretű együttműködési formák – a kartelljogilag szabad európai kooperációs szerződés lett a fogalom – észszerű és gazdaságilag kívánatos eszközök *a)* a kis- és középvállalatok jobb teljesítőképességének és versenypozíciójának eléréséhez, *b)* az európai

⁴⁰ Közli BENISCH, 65. old.

⁴¹ *Uo.*, 64. old.

⁴² Váázolászához l. BENISCH, 67. old.

gazdaság restruktúrálásához az Európai Gazdasági Közösség Piacának méreteihez való gazdálkodáshoz, egy egységes európai gazdaság, végül is a tervezett gazdasági integráció kibontakozásához.

A KOOPERÁCIÓS SZERZŐDÉS ÉS GYAKORLATA

207. A kezdeti defenzív szakasz után – az ipar és olyan tények nyomására, hogy az Európai Gazdasági Közösség Bizottsága nem tudott megbirkózni a több tízezerre menő kartellbejelentéssel – a Bizottság meghirdette a kooperációra vonatkozó új politikáját. „A Bizottság – állapítja meg a Bizottság versenyjogi kérdésekben illetékes tagja – a vállalkozói kooperációs szerződéseknek a technikai és gazdasági területeken nagy jelentőséget tulajdonít, és arra is kész, hogy politikája és a Római Szerződésben rögzített versenyjogi szabályok lehetőségei keretében ezt az együttműködést nagyvonalúan támogassa. Örömmel üdvözlé, ha ez az együttműködés nemcsak az egyes tagországok vállalataira korlátozódnék, hanem az országhatárokon túlnyúlna, és ezáltal jelentős szolgálatokat tenne a Közösség piacainak integrálódásához; különös jelentőséget tulajdonít a Bizottság a kis- és középvállalatok együttműködésének olyan területeken, mint a közös hitelszerzés, a közös beszerzés, közös intézkedések a belső gazdasági igazgatás és vállalatstruktúra racionalizálására, közös kutatás és fejlesztés, tipizálás útján való racionálás, a termelési programok egyszerűsítése, információk közös szerzése és értékelése, tapasztalatcsere a beszerzés, a termelés, az eladás stb. területeken.”⁴³ Ezt követte a csoportmentesítés lehetőségét megadó és jogkörét szabályozó fentebb már említett két rendelet.⁴⁴ Ezzel a több tízezer bejelentés jó részét a Bizottság azonnal letudta, és a „felmentettek” kartelljogi intézményből a most már kívánatos kooperációs szerződéssé avatta.

Majd – „ismételt kérésre”, ahogy az okmány bevezető sorai fogalmazzák⁴⁵ – 1968. július 8-án az európai közösségek (az EGK,

⁴³ GROEBEN megállapítását közli BENISCH, 67. old.

⁴⁴ L. fent a 203. pontban.

⁴⁵ *Kooperációs szerződések, EWG-okmány*, bevezető sorok.

EURATOM, Montánunió) közleményeként megjelent az *Európai Kooperációs Káté*, amely most már pozitív kifejtésben tartalmazza a kooperációs szerződés mint kartelljogilag nem érintett, a kartelljog által csak negatívra behatárolt intézményt. Ami ezután következett – a kooperációs szerződések gyakorlatának nagyfokú kibontakozása és felfutása mellett (százazatokra teszik az ilyen szerződések számát) –, az a következő: a Bizottság kilátásba helyezte, és az egyes nagyobb kooperációs szerződésekre vonatkozó egyedi döntéseiben annak megfelelően is járt el, hogy ti. erősíteni fogja a Közös Piac termelési és kereskedelmi struktúrájának javítását célzó kooperációs folyamatot. Ez nyilatkozik meg számos nagyobb egyedi döntésben. Így pl. az *Alliance de constoncteurs francais de machines outils* 1968. július 17-i döntésében, amelyben az említett nevű részvénytársaságnak kiadta a negatív kartelltestet, mondván, hogy a kérdéses társaságba 8 kisebb kis- és középméretű francia vállalat társult, hogy ezáltal az általuk termelt szerszámgépek közös exportálását minden tekintetben optimalizálja, és a termelést a részt vevő kisebb vállalatok között specializálja.⁴⁶ Ugyanaznap kelt a Bizottság egyik nagyobb egyedi döntése a SOCEMAS-ügyben, amely ugyancsak negatív kartelltestet adott a kb. 20 000 fiálét számláló francia SOCEMAS-nak, mert a társulás alapszabálya és gyakorlata szerint a társulás célja lényegileg a külföldi beszerzés lehetőségei felől való közös tájékozódás, ill. a közös beszerzés külföldi piacokon.⁴⁷ Egy másik jelentősebb egyedi döntés, amely szintén 1968. július 17-én kelt az ún. *ACEC-Berilet*-ügyben. Ebben a Bizottság a részt vevő francia és belga cégek együttműködési szerződését olyannak ítélte, hogy az nem esik a Római Szerződés 85. §-ának (1) bekezdése alá, mert a (3) bekezdés szerinti olyan megállapodásról van szó, amely technikai együttműködésre, valamint közös kutatásra vonatkozik egy új elektromos meghajtású omnibusz tekintetében.⁴⁸ Hasonló jellegű a Bizottság döntése a *Transocean Marine Paint Association* 18 középméretű cég nemzetközi együttműködése ügyében is.⁴⁹ Lényeges továbbá, hogy a

⁴⁶ Közli: *Amtsblatt*, No. L 201, 1968. augusztus 12., 1. old.

⁴⁷ Közli: *Amtsblatt*, No L 201, 1968. augusztus 12., 7. old.

⁴⁸ Közli: *Amtsblatt*, *uo.*

⁴⁹ L. lent VIII. fejezet, 275. pont.

Bizottság csoportmentesítési jogával élve általános mentesítést adott olyan kooperációs szerződésekre, amelyek a kutatás- és fejlesztésre és az előbbieken említett együttműködési célokra vonatkoznak, de kisebb jelentőségük, ill. egyéb sajátosságaik folytán egyedi döntést nem kívánnak. Ehhez kapcsolódott végül az a körülmény, hogy általánosságban felszabadították az ún. bagatell megállapodásokat azon a címen, hogy azok népgazdasági vagy versenykorlátozó jelentősége marginális.⁵⁰

208. Az európai kooperációs szerződések pozitív kifejlődésében a Közös Piac kooperációs kátéja előbb a kooperáció, ill. kooperációs szerződés tartalmát és funkcióját, tehát tartalmi fogalmát adja meg. Eszerint „a Bizottság helyesli a kis- és középvállalatok vállalatközi együttműködését, amennyiben ezáltal olyan helyzetbe jutnak, hogy racionálisabban tevékenykedhetnek, és teljesítőképességüket, valamint versenypozíciójukat nagyobb piaccal is erősíthetik. Bár a Bizottság különleges feladatának a kis- és középvállalatok együttműködésének erősítését tekinti, a nagyvállalatok közötti együttműködési szerződések is lehetnek gazdaságilag észszerűek és versenypolitikai szempontból problémátlanok.⁵¹

A továbbiakban⁵² az okmány a bevezető megállapításaiban még a következőket tartalmazza:

a) A közösségi szintű kooperációs szerződések és együttműködési formák az államközi kereskedelem kívánatos menetét nem torzíthatják.

b) Ennek az okmánynak a megjelenésével az érintett kooperációs szerződések tekintetében a Római Szerződés 85. §-a, ill. a 17/1962. tanácsi rendelet szerint megkívánt negatív kartelltest beszerzésének indoka is elesik, miért is a jelen okmány által érintett együttműködési formákban az említett jogforrásokban megfogalmazott jelentés-tételi kötelezettség is megszűnik, ami nem zárja ki, hogy bizonyos méretek, ill. különös sajátosságok esetén a részt vevő felek mégis megkérjék a Bizottság állásfoglalását.

⁵⁰ Részletezéshez 1. BENISCH, 66–69. old.

⁵¹ *Kooperációs szerződések, EGK-okmány, I. rész, 1. bek.*

⁵² Az okmány Összegezõ-elemzõ bemutatásánál a további részletezõ hivatkozásoktól, azt hiszem, el lehet tekinteni.

A kooperációs szerződésekre vonatkozó okmány a továbbiakban tételes kifejtését adja azoknak a kooperációs szerződésformáknak, tényleges együttműködési variációknak, amelyeket a továbbiakban gazdaságilag és jogilag is problémátlan, sőt kívánatos kooperációs gazdasági és jogi kategóriáknak tekint. Az okmány a kooperációs szerződéseknak és megállapodásoknak 8 nagyobb csoportját különbözteti meg: 1. Az első csoportba tartoznak azok a megállapodások, amelyeknek tárgya kizárólag *a)* vélemények és tapasztalatok kicserélése, *b)* közös piackutatás, *c)* a vállalat és nagyobb társasági egységek optimális méretezésére vonatkozó közös intézkedések, *d)* közös statisztikai és kalkulációs elemzések. E szerződések és megállapodások 4 formáján belül számos alvariáció lehetséges, mindezeket itt bemutatni messze vezetne, mégis utalnék arra, hogy e variációk, valamint a további 7 csoporthoz tartozó variációk nagy tömegű gyakorlat feldolgozásán és általánosításán alapulnak, amelyre a gazdasági és jogi szakirodalom hasznos és részletes tájékoztatásul szolgál.⁵³ 2. A második csoportba tartoznak azok a megállapodások, amelyek tárgya *a)* együttműködés a könyvelés és a számvitel területén, *b)* közös hitelbiztosítás, *c)* inkasszó-közösség, *d)* közös üzemszervezési és adótanácsadói intézmények létrehozása vagy alkalmazása. 3. A harmadik csoportba tartozó kooperációs szerződések és együttműködések tárgya lehet *a)* kutatási és fejlesztési elképzelések közös kivitelezése, *b)* kutatási és fejlesztési megbízások közös kiadása, *c)* a kutatási és fejlesztési tervek felosztása a résztvevők között. 4. A negyedik csoportba azok a megállapodások kerülnek, amelyek termelési, raktározási és szállítási berendezések közös használatára irányulnak. 5. Olyan megállapodások, amelyek egymással versenyben nem álló vállalatok között jönnek létre, a versenyt nem is korlátozhatják. Ilyenek az ötödik csoportba tartozó olyan megállapodások, amelyeknek tárgya külső megbízások közös bonyolítására vonatkozó munkaközösségek létrehozása, ezek természetesen nem lehetnek versenykorlátozó hatásúak. 6. A hatodik csoportba sorolja az okmány

⁵³ Az európai kooperációs káténak ezekhez a variációihoz BENISCH „Beispiele von Kooperationsverträgen” c. alatt számos kooperációs szerződést mutat be (357. és kk. old.).

az olyan kooperációs megoldásokat, mint *a)* a közös beszerzést, valamint *b)* a közös vevőszolgálatot intézményesítő szerződést azzal a feltétellel azonban, hogy a részt vevő vállalatok, amelyekre a megállapodás vonatkozik, az adott tárgykörben objektíve nem állnak egymással versenyben. 7. A hetedik csoport szerinti kooperációs együttműködési formák azokat a szerződéseket ölelik fel, amelyek közösen végzendő reklámra irányulnak. 8. Végül nem jelentéktelen csoportja az együttműködési szerződéseknek az, amelyek bizonyos minőségű áruk megkülönböztető megjelölésére, közös megjelölés alkalmazására vonatkoznak.

209. A vázolt kooperációs szerződésformák *tárgyát és határait* tekintve azt kell mondani, hogy az EGK jogában mindenesetre vitás marad a kooperáció minden *központi jelentőségű* formája, nevezetesen a termelési, eladási és beszerzési kooperációk, amennyiben versenykorlátozó *hatásuk* van, ill. lehet; ez pedig akkor van, ha a kooperációban jelenlegi vagy jövőben lehetséges versenytársak vesznek részt. Ez elég erős jogbizonytalanságot eredményezhetne, ha a gazdaság erre nagyon tekintettel lenne. Ezt a „gazdaság” annál kevésbé szíveli, mert hiszen, úgymond, az ilyen kooperációs formák jelentenek a legkomolyabb eszközöket az európai gazdaság integrálódásához.⁵⁴ Az iparnak, úgy látszik, nem ízlik tehát az EGK amúgy is liberalizálódó ún. adókonceptiója, mert a kooperációt végül is nem tárgya szerint szabadítja fel a kartellfogalom alól, amint pl. az új német törvény és gyakorlat, hanem a versenykorlátozó hatás hiánya vagy elhanyagolható volta miatt. Innen van az, hogy abban a „példatárban”, amely nagy tömegű szerződés feldolgozása alapján szerepel *Benisch kooperációs* kátéjában, számos szerződésformánál az szerepel: *kellhet közös piaci negatív kartelltest, míg az új német jog szerint legfeljebb bejelentési kötelezettség áll fenn, vagy az sem.*⁵⁵ Az erősen „ipari” orientációjú szakmai közvélemény egy része ezért azon a véleményen van, hogy az EGK versenypolitikájában és versenyjogában ezt a „hatásproblémát” vagy ki kell iktatni, vagy legalábbis csökkenteni. Ez a Római Szerződés 85. § 1. bekezdésének

⁵⁴ *Uo.*, 75. old.

⁵⁵ *Uo.*, 357. és kk. 479., 489. old.

módosításán kívül három módon volna elérendő: *a)* tilalmazni csak a szándékosan versenykorlátozásra irányuló megállapodásokat kellene; *b)* a „kihatnak az államközi kereskedelemre” fogalmat úgy értelmezi, hogy az integrációt szolgáló megállapodásokat ne sújtja; *c)* az említett központi jelentőségű kooperációs formákat csoportmentesítés útján felszabadítani.⁵⁶

210. Nem sokat szól a Közös Piac kooperációs kátéja és más okmánya sem a *szakosítási szerződésekről sem*, ami az ipar szemében súlyos nehézségnek számít. A káté csak a kutatási kooperációnál van erre tekintettel, de itt is, panaszolja az ipar, negatív jelleggel, amennyiben kimondja: „A kutatási területek olyan felosztása, amely kizárja, hogy a felek egymás eredményeit kölcsönösen megkapják, versenykorlátozó szakosítási szerződés lehet”. Hasonlót mond az okmány a termelési berendezések közös használata keretében esetleg jelentkező termelési szakosítási szerződésre is.⁵⁷

Ebből persze valóban az következik, hogy a Bizottság alapján és elvileg nem ellenzi a szakosítási szerződést. Igazában arról van szó, hogy a konkrét esetben van-e a szakosítási szerződésnek komoly versenykorlátozó hatása. Így pl. a már említett *Machines Outils*-ügyre vonatkozó egyedi döntésében a Bizottság megállapította, hogy az értékesítési közösségben, amelyre a szerződés egyébként irányult, a szakosítási megállapodások nem jelentenek okvetlen versenykorlátozást; arról nem is beszélve, hogy a résztvevők már az értékesítési közösség létrehozása előtt szakosítási kapcsolatban álltak egymással, és a Közös Piac piacán különben is kicsiny.⁵⁸ Ebből aztán az folyik, hogy a gyakorlat kimunkálta azokat a szakosítási szerződésvariánsokat, amelyek kartelljogilag nem problematikusak – részletes taglalásuk érdekes lenne, de sajnos itt messze vezetne⁵⁹ –, és egyébként pedig hangoztatja igényét: a Bizottság minél liberálisabban kezelje a mentesítési kérelmeket. Arról, hogy a szakosítási szerződések de facto milyen szerepet visznek, ill. vihetnek a

⁵⁶ Az igényt megfogalmazza BENISCH, 75. old.

⁵⁷ *Kooperációs szerződések, EGK-okmány*, I. rész, harmadik és negyedik szerződés csoport.

⁵⁸ Közli: *Amtsblatt*, 1968. augusztus 12-i száma.

⁵⁹ Az irodalomban olvashatók (BENISCH, 203. és kk. old.).

Közös Piacban, a francia és a német gyakorlat nagyfokú felfutása adhat bizonyára elég hitelt érdemlő támpontokat.⁶⁰

211. A kooperációs szerződés dogmatikájának kapuján belülről kerülve először néhány szót annak *szükséges* és *nem szükséges* ismérveiről érdemes szólni. A már említett szerződésanyag feldolgozásából származó „példatárból” és az EGK kooperációs kitéjéből, valamint a részben már említett egyedi döntésekből a következők állapíthatók meg.

A szükséges ismérvek a szerződésnek azok az elemei, amelyek szerint egyértelmű, hogy: *a)* a közreműködő felek egymáshoz képest jogilag és gazdaságilag önállóak, *b)* a részt vevő felek gazdasági tevékenysége valamilyen funkciójának koordinálására irányul. Itt valamely funkció koordinálásáról és nem a részt vevő felek gazdasági tevékenysége és működése egészének koordinálásáról van szó; amennyiben ugyanis koncentrált vállalatok gazdasági tevékenységének koordinálása lenne a szerződés tárgya, akkor már konszernnek vagy más társasági formák létrejöttéről kell beszélni, amikor is a jogi és gazdasági önállóság kérdésessé válik, valójában új jogi és gazdasági egység jön létre.

A kooperáció esetleges elemei, amelyek tehát nem szükségképp kell hogy együtt vagy külön-külön jelen legyenek, a következők:

a) Mindenekelőtt maga a jogi forma lehet változékony a szorosán vett polgári jogi vagy kereskedelmi jogi szerződéstől kezdve a kölcsönösen egyeztetett és közvetett magatartáson át bizonyos közösen kialakított vagy elfogadott ajánlásokig.

b) A jogi tipizáltság, az egyértelmű jogi szabályozottság a kooperáció fogalmának nem feltétlen sajátossága.

c) A kooperáció kiterjedhet, de nem kell kiterjednie egynél több konkrét gazdasági operációra.

d) Az önkéntesség általában – az ideális esetben – eleme a kooperációs megállapodásnak, de gazdasági értelemben nem szükségképpen és nem merev formában. A kooperációs szerződést az még nem

⁶⁰ „Gemeinschaftliche Spezialisierung” c. alatt erről 38 pontban értekezik (statisztikákkal) BENISCH (182. és kk. old.), és informatív a „Groupement d'intéret économique” is (GUYON- COQUEREAU, 169., ill. 197. és kk. old.).

teszi tilos vagy nem kooperációs együttműködéssé, hogy pl. objektív hitel-nyersanyag függőségek feltételei között jön létre; akkor természetesen, ha a hitelt és nyersanyagot fogadó fél nem kizárólag a hitelt, nyersanyagot szolgáltató félnek van beszerzés szempontjából gazdasági értelemben alárendelve vagy kiszolgáltatva.

e) Az együttműködő felek bizalma ugyan általában nehezen nélkülözhető eleme a szerződésnek vagy együttműködésnek, de éppannyira nem szükségképp, mint ahogy pl. a közkereseti társaságnál sem objektív feltétel a kölcsönös bizalom elvárhatósága.

f) Esetleges, bár általában jelen levő, eleme a kooperációs együttműködésnek a teljesítőképeség növelése. Ha ugyanis a teljesítőképeség növekedése mégis elmarad, az együttműködéstől a kooperációs jelleget elvitatni akkor is logikátlan volna.

g) Mutatis mutandis ugyanez áll a versenyképesség növelésére mint a kooperációs együttműködés egyik általános elemére.

h) Végül a kooperációs együttműködésnek és megállapodásnak mind funkcióját, mind esetleges jogi megfogalmazottságát illetően – természetesen az adott termelési viszonyok között – nemzetgazdasági szempontból is előnyösnek, a versenyképességet és a gazdasági versenyt erősítőnek kell lennie, ez egyet jelent azzal, hogy nem ütközhet a gazdasági verseny korlátozását tiltó, a népgazdaság egészére nézve általánosan érvényesülő versenyjogi rendelkezésekbe.

212. A funkciók szerint – mint láttuk – maga az Európai Gazdasági Közösség kooperációs kátéja is csoportosítja a kooperációs szerződéseket. A csoportosítás részleteibe való bocsátkozás helyett a szerződéses anyagot itt csak főbb közös összefüggések alapján világítanám meg. Így a funkciók szerinti csoportosítás mellett *csoportosíthatók a kooperációs együttműködések a részvétel szintjei és mértéke szerint* is. A horizontális kooperáció keretében ismeretek úgynevezett ágazati kooperációs formák (lényegileg az ágazat minden nagyjából azonos nagyságrendű egységének közreműködésével), csoportkooperációk (az ágazatban működő egységek csak egy részének közreműködésével). Az individuális vertikális kooperációban lehetséges kooperáció előre és hátrafelé; az előző a termelést követő, mások irányába szánt szolgáltatások tekintetében való együttműködés. Az ún. komplementer kooperáció keretében

bizonyos egymást kiegészítő termékcsoportokra vonatkozó együttműködésre kerül sor.

A következő csoportosítási lehetőség az együttműködési formákat *megvalósításuk tárgya, helye és időtartama* szerint taglalni, míg egy további csoportosítás az *együttműködés intenzitásának fokozataira* orientál. Ebben az utóbbi értelemben lehetséges olyan kooperációs együttműködés, amely beható kooperációs vagy szakosítási szerződés keretében jelenik meg, de olyan is, amely laza kapcsolattartási módozatokra irányul, vagy ajánlások követésében nyilvánul meg; lehetséges az intenzitásnak olyan foka is, amely már átmegey társasági jogi formába, akkor ti., ha a részt vevő felek közös szervezetet vagy vállalatot alapítanak tervezett együttműködésük megvalósításához.⁶¹

213. Sokkal inkább figyelemre méltó a *kooperációs szerződés genezisé*t, egyes fejlődési fázisait jobban szemügyre venni, ismét csak a megállapodás belső jogi dogmatikai elemeire is tekintettel.

Kronstein a nemzetközi kartellekről szólva általában nagyobb, többnyire mamutcégek *kooperációiról* és nem egyszerűen csak országhatáron túli együttműködési formákról beszél. Mégsem közömbös, hogy ő – olyan óriási nemzetközi gyakorlatot feldolgozva – miben látja a kooperációs szerződések genezisét a nagyobb méretek és dimenziók gyakorlatában. Felfogásában és feldolgozott gyakorlatában a nemzetközi kartellszerződésnek 3 szintje, ill. fázisa van.

a) Az első szint a gazdasági alapszerződés (*Wirtschaftsgrundvertrag*). Minden kartell-létesítő lényege olyan megállapodás létrehozása, amely szerint a részt vevő felek a piacon mint csoport lépnek fel. A piac közös szabályozásának szándéka a szervezeti forma, a követendő piacsabályozási magatartási normák és magatartási formák valamiféle hozzávetőleges körvonala, az ezekben való kifejezett vagy hallgatóságos megállapodás az, ami a nemzetközi gyakorlat szerint *Kronsteinnél* gazdasági alapszerződésnek minősül. A lényege tehát a csoportképződés folyamata, még a konkrét cselekvés létrejötte előtt.

⁶¹ A csoportosításhoz l. egyébként BENISCH, 82. és kk. old.

b) Tervszerződésnek (*Planvertrag*) nevezi a kartellnek azt a fázisát, amelyben a felek, miután a csoport létrehozásában, a meghatározott szintű együttes felépítésében megállapodtak, valamilyen meghatározott gazdasági helyzet tekintetében konkrétan meghatározzák, hogy az együttműködéssel milyen célt akarnak szolgálni, és ez milyen módszerekkel (közös ármegállapítás, piacfelosztás stb.) érhető el.

c) A harmadik szint a végrehajtási szerződések (*Durchführungsvertrag*) szintje. A végrehajtási szerződések felölelik mindazokat a közvetlen intézkedéseket, ill. az azokra vonatkozó részletezett kötelezettségvállalásokat, amelyek a meghatározott cél eléréséhez a termelés, az értékesítés, a technológia, ill. általában a szolgáltatások adott területén szükségesek. Általában a harmadik személyek irányában folytatott gyakorlat világa ez. A végrehajtási szerződések azok, amelyek a piac alakulását közvetlenül érintik. Azáltal pl., hogy a kartellpartnerek nem szabad piaci áron, hanem egységesen egy meghatározott áron adnak vagy vesznek árut, hogy tartózkodnak egy bizonyos szinten túli termeléstől, hogy a kívülálló vevőt kötelezik a szállítótól való kizárólagos vásárlásra, hogy a vevő nem jogosult a vásárolt árut továbbadni, hogy a felek kötelezik magukat meghatározott technológiai feltételek-eljárások rendszeresítésére, szabadalmak és védjegyek megfelelő használatára, csak meghatározott feltételekkel való továbbadására, bedolgozott gyártmányok védjegyeinek feltüntetésére stb.⁶²

Lényeges eleme a szerződések életének azok szankciórendszere, ill. általában a kartellszerződések kikényszerítésének valóságos rendje. A kartelleknél, különösen a nagyoknál a lényeg nem a jogi szankciórendszer, hanem a szankciók kikényszerítésének sajátos automatizmusa (*Selbstvollstreckung*). Nagy konszernek esetén a nagyok nemzetközi csúcstalálkozója a viták elintézésének leggyakoribb formája. Jól látható ez a nemzetközi kartellekről és monopóliumokról szóló alábbi VIII. fejezetben.⁶³ A leghatásosabb eszköz

⁶² KRONSTEIN, 134. és kk. old.; Kronstein koncepciójához l. egyébként a következő összegezést: MÁDL FERENC: Kézikönyv a nemzetközi kartellek gazdasági és jogi struktúrájáról. *Jogtudományi Közöny*, 1968. 7-8. sz. 417-422. old.

⁶³ L. különösen a Nemzetközi Kininkartell esetében (245. pont).

legtöbbször a gazdasági kényszer, amelynek a legtöbb kartellszegő fél ki van téve. Ez sokszor olyan erős, hogy a vele való szembehelyezkedés szinte kizárt, mert egzisztenciális veszélyt jelent. A kartellből való kilépésre többnyire csak az abszolút nagyok vállalkozhatnak előnyösebb pozíció, általában előnyösebb kartellszerződés létrehozása végett. A II. világháború utáni helyzet e tekintetben is más a háború előtti helyzetnél. Egyrészt a kartellszerződések ma erősebb közjogi és közvéleményi anatéma alatt állnak, ezért sokszor nem is öltenek írásos vagy egyébként meghatározott formát. Másrészt, a II. világháború előtt a megengedett és általában Európában pozitíve értékelt kartellizálódás abba az irányba hatott, hogy a nemzetközi kartellszerződéseket részletes szerződésekbe foglalták. Rendszerint valamilyen bizottságnak, ill. választott bíróságnak jutott az a feladat, hogy a kartellszerződést a helyzet beható elemzésével a kartellcél érdekében megfelelően módosítsa, vagy a kartellszerződés megsértéséhez bizonyos konzekvenciákat, esetleg szankciókat állapítson meg.⁶⁴

Természetesen *Kronstein* nemzetközi kartelljei tipikusan a nagy kartellek világa, ezért értékelésük és a Közös Piac viszonyaira való vonatkoztatásuk is árnyalt transzponálásban lehetséges. Különösen, amikor a Közös Piac kooperációs szerződéseiről, azok geneziseiről beszélünk. A Közös Piac kooperációs szerződéseinek genezise az említett okokon túl természetesen részben azért is más, mert itt – a Közös Piac jogalkotása folytán – a nemzetközi versenykorlátozások kartelljellegű megnyilatkozásai de lege lata elvileg ki vannak zárva. De szervezeten és eljárásjogilag is mások a feltételek: a tőkés világ nagy nemzetközi kartelljeit alig figyeli valamilyen hatóság, valamilyen nemzetközi bírói fórum sem alakult ki rájuk nézve – bár bizonyos változás ezen a téren éppen a legutóbbi időkben kezd kialakulni.⁶⁵ A Közös Piacban ez részben másként van: kisebbek a méretek, kialakult valamilyen intézményesített ellenőrzési rendszer.

A genezis tehát itt a következők szerint alakul. Nem közömbös az előkészületi fázis; az, ameddig a felek az ajánlatig eljutnak. A Közös

⁶⁴ Ezt a fajta „Selbstvollstreckung”-ot behatóan elemzi KRONSTEIN, 148. és kk. old.

⁶⁵ L. az alábbi VIII. fejezetben.

Piac kooperációs szerződésének gyakorlata azt mutatja, hogy ez a fázis lényegében azonos azzal, amit *Kronstein* a fentiek szerint gazdasági alapszerződésnek nevezett. Ebben a szakaszban a lényeges annak megállapítása, hogy milyen területeken milyen gazdasági funkciók tekintetében van várható előnye az együttműködésnek mind a teljesítőképességet, mind pedig a verseny képességet illetően. Lényeges eleme még ennek a szakasznak a lehetséges partnerek felderítése, a gazdasági funkciók különböző csatornáinak igénybevétele útján (ipari-gazdasági szervezetek, ipari-gazdasági tapasztalatcsere, rendezvények, kereskedelmi kamarák, a saját bank információi, járatos szakértő beállítása stb.). Ebben az első szakaszban a harmadik lényeges elem a partnerek megválasztására vonatkozó döntési folyamat. Ehhez hozzátartozik a partnerek konkrét anyagi és termelési kapacitásának ismerete, annak tisztázása, hogy az egyensúly szempontjából milyen gazdasági potenciált jelent az egyik és a másik fél; számottevő természetesen annak egyértelmű megállapítása is, hogy a felek termelési struktúrája megfelelően kiegészítheti-e egymást, mi a résztvevők optimális száma, végezetül pedig az a körülmény, hogy a partnerek milyen jogi formában, a jogosultságok és kötelezettségek milyen keretei között mozognak, hiszen az együttműködés keretében a szükséges közös akaratképzésnél van egy nem közömbös feltétel, az közelebről, hogy e tekintetben hozzávetőlegesen azonos helyzetben legyenek.

A kooperációs együttműködés lényegesebb fázisa azonban az ezt követő szakasz, amikor ugyanis a kooperáció egyáltalán megindul és már meghatározott kötelezettségvállalásokban ölt testet, tehát – legalábbis elveikben – már jogilag is megragadható. A Közös Piac kooperációs kátéja nagy tömegű szerződés feldolgozásával erre a szakaszra nézve a következő főbb elemeket állapítja meg.⁶⁶

a) Az együttműködés területének és a gazdasági célkitűzéseknek meghatározása a szerződésben vagy megállapodásban azok a kérdések, amelyek a kooperációs kötelezettségvállalások és jogosultságok összességét adják. Ezzel tisztázzák a részt vevő felek versenypozícióját egymáshoz és kívülállókhoz viszonyítva. Ebben állapítják meg

⁶⁶ Részletes feldolgozásához l. BENISCH könyvét (86. és kk., ill. 357. és kk. old.).

a vállalaton belüli tényezőket, így a termelési eljárásokat, esetleg személyi kérdéseket és a termelőeszközök mikénti hasznosítására vonatkozó kérdéseket, avagy ha értékesítésről vagy fejlesztési programról van szó, ennek a részt vevő vállalatokon belüli tényezőit. Itt kerül megállapításra az is, hogy a kooperáció tárgyát illetően a részt vevő feleknek milyen konkrét feladataik vannak, végül ebben rendezik a kooperáció eredményének mikénti elsajátítását, általában az előkalkulációt az eredményekre nézve, különösen, ha bizonyos eredmények közös számlára kerülnek.

b) Kooperációs szerződése válogatja, de a fejlettebbek esetében általában sor kerül az együttműködés megvalósításának időbeli ütemezésére, általában egy *realizációs program* kialakítására. A legtöbb kooperációs szerződés olyan, hogy bizonyos fejlődési szakaszban bontakozik ki, kezdetben esetlegesen és kevesebb közös „tárgyra” kiterjedően, később átfogóbb jellegűvé válva. Pl. kezdetben csak nem lényeges termékek csoportjaira vagy a piacnak bizonyos részeire vonatkozó, vagy nem döntő funkciókra (pl. információ, közös hitelbeszerzés, ill. megfigyelés) vonatkozó kooperáció alakul ki, amit a fejlődés és az időbeli programozás későbbi szakaszában a fokozatok számos magasabb szintje követhet, ill. követ; ez az általános közös tapasztalatcserétől kezdve a közös adatfeldolgozáson, a termelési technika, a csomagolástechnika, a könyveléstechnika közelítésén, a közös hirdetésen, vállalati funkciók egyeztetett optimalizálásán, nyereségek és veszteségek poololásán egészen a kölcsönös tőkerészesedésig (ami már társulási formát jelent) terjed.

c) A kooperációs megállapodások anatómiájának harmadik részét a *szorosán vett szervezeti és jogi elemek* adják. Ebben rendezik az olyan kérdéseket, mint az előírányzott minimális közös akaratképzés, az üzletvitel és esetleges kölcsönös képviselő problémáit, ha ilyet terveznek, a közös nyereség és költségviselés kérdéseit. Különösen érdekes tényező a megállapodásnak ebben a részében az esetleges viták rendezésében való megállapodás, aminek keretében a kooperációs szerződést sértő cselekmények kölcsönösen vállalt következményeit is tisztázzák. Ehhez a problémakörhöz kapcsolódik azután a kooperációs megállapodásnak a körülmények változására

tekintettel való módosításának, esetleges megszüntetésének vagy egyesek kizárásának szabályozása, az ebben való megállapodás.

A kooperációs megállapodások és szerződések nagyfokú rugalmassága, a meghatározott tipizáltság hiánya általában a diszpozitivitás uralkodó volta folytán, továbbá amiatt, mert e szerződések jogvitái nem közösségi szintű szervek, hanem a tagállamok bíróságai vagy választott bíróságok hatáskörében intéződik, ma még nehéz képet alkotni arról, hogy a szociológiai valóságban – a kooperációs szerződéshez mint burokhhoz képzett – gyakorlat a többé-kevésbé azonos jellegű dogmatikát mind a szerződés vagy megállapodás érvényessége, mind pedig a szerződésszegés következményei tekintetében miként alakította. Ilyen szociológiai mélységű elemzések hiányában egyelőre többet mondani, mint hogy a kooperációs szerződések a Közös Piacban vázolt struktúrában tömeges méreteket öltenek, és a gazdasági életnek, valamint a szerződési jogi gyakorlatnak viruló tényei, nem lehet.

26. §

A VERSENYKORLÁTOZÓ MEGÁLLAPODÁSOK: KARTELL

A KARTELL A JOGALKOTÁSBAN

214. A kooperációs szerződés és a kartell fogalmi elhatárolásából (204–206.) arra a következtetésre lehetett jutni, hogy a jogi sajátosságok értelmében, azaz dogmatikailag a kartell fogalmában azok a megállapodások (szerződések, megállapodások, egyeztetett gyakorlat, az ún. koncertált praktikák) tartoznak, amelyeket a jog a gazdasági verseny elleni támadó akciónak fog fel és ezért tilalmaz, amelyekkel szemben a jog defenzív állásponton van, szemben a pozitíve értékelt és szolgált kooperációs szerződésekkel. Azt a joganyagot, amely e támadó akciók megfogalmazására (nevesítésére), kiiktatási módozataira, ill. elhatárolásokra, a tiltó fő elvek alóli mentesítésekre vonatkozik, nevezzük itt kartelljognak. *Ez a kartelljog az EGK jogalkotásában az alábbiakban vázolt struktúrában jelenik meg.* A tárgyalás további menetében általában nem vizsgálom a Montánunióra, valamint a szállításra, ill. a mezőgazdasági termékekre vonatkozó részben speciális kartellszabályokat; ezek általános helyzetéről, forrásairól vázlatos áttekintést a 203. pont nyújt: a továbbiakban figyelmünket most már az általános és ezért jelentőségében döntő joganyagra lesz célszerű összpontosítani.

A fő forrás természetesen a *Római Szerződés*, amelynek 3. §-a *a)–k)* pontig rögzíti azokat a feladatokat és célkitűzéseket, amelyeket az integrált piac és nemzetgazdaságok létrehozása érdekében a szerződésben meghatározott ütemezésben meg fognak valósítani. Ezek között az *f)* pont úgy szól, hogy „a Közösség tevékenysége kiterjed egy olyan rendszer kiépítésére, amely a Közös Piacon belüli gazdasági versenyt a torzításokkal szemben megvédi”. Ez az általános

bevezető rendelkezés – akárcsak a többi – a Római Szerződés egyes fejezeteiben azután részletesebb értelmezést és meghatározást kap. A kartelljogot illetően a szerződés 85. §-a minden további jogalkotás forrása. Ennek szövege a következő:

„(1) A közös piaccal nem egyeztethető össze és ezért tilos a vállalatok közötti minden olyan megállapodás, a vállalatok társulásainak minden olyan döntése, valamint minden olyan kölcsönösen egyeztetett magatartás, amelyek alkalmasak arra, hogy a tagállamok közötti kereskedelmet érintsék (*sont susceptibles d'affecter, zu beeinträchtigen geeignet sind*), és a Közös Piacon belüli gazdasági verseny megakadályozására, korlátozására vagy torzítására irányulnak, ill. a Közös Piacon belüli gazdasági verseny megakadályozására, korlátozására vagy torzítására vezetnek, így különösen:

a) az eladási vagy vételárak, vagy más szerződési feltételek közvetlen vagy közvetett rögzítése,

b) a termelés, az értékesítés, a technikai fejlesztés és beruházások korlátozása vagy ellenőrzése,

c) a piacok és beszerzési források felosztása,

d) azonos értékű szolgáltatások esetén a kereskedelmi partnerekkel szemben olyan eltérő feltételek alkalmazása, amelyek révén az érintett kereskedelmi partnerek versenypozíciója hátrányt szenved,

e) a szerződés megkötéséhez kapcsolt olyan feltétel, hogy a másik fél átvesz olyan szolgáltatásokat is, amelyek sem tárgyilag, sem pedig a kereskedelmi szokás szerint a szerződés tárgyával kapcsolatban nem állnak.

(2) A jelen paragrafus értelmében tilos megállapodások és döntések jogilag semmisek.

(3) Az első bekezdés rendelkezéseiről megállapítható, hogy azok nem alkalmazandók

– olyan vállalatok közötti megállapodásokra vagy megállapodások csoportjaira,

– vállalati társulások olyan határozataira vagy határozatok csoportjaira,

– olyan kölcsönösen egyeztetett magatartásokra vagy azok csoportjára, amelyek amellet, hogy a keletkező nyereségből a

fogyasztók méltányos részesedésére is vezetnek, hozzájárulnak az ártermelés, az árelosztás javításához, valamint a technikai fejlesztéshez és gazdasági haladáshoz, anélkül azonban, hogy a részt vevő vállalatokra

a) olyan korlátozásokat állapítanak meg, amelyek e célok megvalósításához nem elengedhetetlenek, vagy

b) a részt vevő vállalatok számára olyan lehetőségek nyílnának, hogy a gazdasági versenyt az érintett áruk lényeges részére nézve kikapcsolják.”

Bár általános meggyőződés szerint a Római Szerződés fenti rendelkezései – miként erről a közösségi jogi jogforrások közvetlen hatálya körében már volt szó⁶⁷ – közvetlenül hatályosak és kötelezők a Közös Piac minden tagországában, megvalósulásukra mégis jellemző, amit a Tanács 17/1962. sz. rendelete az 1. §-ban újból kiemelt, hogy ti. „a Római Szerződés 85. és 86. §-a szerinti versenykorlátozások minden egyéb jogszabály közbejötté nélkül tilosak, és ehhez nem szükséges semmilyen előzetes határozat”. A 17-es rendeletre azonban mégis szükség volt ahhoz, hogy a 85. § lassan valóságos élethez jusson. A 85. § egyébként egyebek között azért sem hatályosulhatott, mert nem volt elég differenciált és elég konkrét ahhoz, hogy a gyakorlatban közvetlenül alkalmazzák. Ezzel magyarázható az, hogy maga a Római Szerződés kimondja a 87. § első bekezdésében: „A Tanács – a Bizottság javaslatára, az Európai Parlament meghallgatásával – 3 éven belül egyhangú határozattal kiadja azokat a célszerű rendeleteket és irányelveket, amelyek a Római Szerződés 85. és 86. §-ában lefektetett alapelvek megvalósítását szolgálják. Ha a jelzett időre ezek a rendelkezések nem jelennek meg, a Tanács... többségi szavazattal dönt azok kiadása felől.” A 86. § egyébként az uralmi helyzet (monopólium) versenyellenes kihasználásáról szól, aminek közlése és beható elemzése az alábbi 27. §-ban következik (232. és kk. pontok).

Némi késéssel 1962-ben napvilágot is látott az előbb már említett 17. rendelet, amely címében is azt viseli, hogy „a szerződés 85. és 86. §-ainak első végrehajtási rendelete”. Ezt követte 1965-ben a Tanács

⁶⁷ L. fent IV. fejezet, 78. pont.

19. sz. és 1967-ben a Bizottság 67. sz. rendelete a csoportmentesítésekről, amelyek a kartellszerződések meghatározott csoportjainak (a kizárólagos eladási szerződések egy csoportjának) kartelljogilag szabaddá nyilvánítására irányultak.

215. *A 17. tanácsi rendelet mint általános végrehajtó jogszabály,* természetesen a Római Szerződéssel szoros összefüggésben, a következő főbb intézményekben adott jogilag rendezett új kereteket.

a) A Római Szerződés 85. §-ának első bekezdése után most már azt is kimondta, hogy a kartellakciók, általában a versenykorlátozó cselekmények abbahagyását kikérhetik, nevezetesen a tagállamok, ill. bárki, aki a versenykorlátozó cselekmény kiiktatásához fűződő jogos érdeket igazol (3. §). Ehhez kapcsolódóan a rendelet 12. §-a felhatalmazza a Bizottságot, hogy – ha a Közös Piacon belül észleli az államközi kereskedelem, az árumozgás vagy más összefüggésekben a gazdasági verseny torzulását – felszólítsa az adott ágazatban érintett vállalatokat, mutassák be együttműködési szerződéseiket, ill. adjanak tájékoztatást piacrészesedési helyzetük konkrét adatairól. A rendelet 9–10. §-a szerint a versenyt korlátozó megállapodások és akciók abbahagyása bizottsági, ill. bírósági eljárás igénybevételevel kikényszeríthető; mindaddig, ameddig a Bizottság nem jár el valamilyen versenykorlátozó ügyben, a Római Szerződés 85. §-ának első bekezdése szerinti helyzet megállapítása a tagállamok illetékes kartelljogi vagy bírói szerve elé tartozik. A Római Szerződés és az ahhoz kapcsolódó többi kartelljogi közösségi szintű rendelkezés kikényszerítésében tehát a tagállamok hatóságainak is számottevő szerep jut. Az abbahagyási kereset, ill. eltiltási szankció mellett már a Római Szerződés is kimondta a 87. § második bekezdésének *a)* pontjában, hogy a 85. § első bekezdésében foglaltak megvalósításához a pénzbírság kétféle intézményét is be kell vezetni (*amendes et astreintes, Geldbussen und Zwangsgelder*). A 17. rendelet 15–16. §-ai ennek végrehajtásaképpen meghatározzák, hogy a Bizottság a versenyt sértő felekre a következő bírságokat állapíthatja meg. A Bizottság által vagy más versenyjogi hatóság által kért, de hamis és nem teljes információ szolgáltatása esetén 100-5000 számolási egységnyi (SzE) bírságot lehet kiszabni; 1000-1000 000 SzE-ig terjedhet a bírság a Római Szerződés 85. § első bekezdésének tudatos vagy mulasztásos

megsértéséért, továbbá akkor is, ha a felek a 85. § harmadik bekezdése szerinti mentesítést kaptak, de az meghatározott időre vagy meghatározott feltételekhez volt kötve, és azokat megsértik. 50 és 100 SzE napi bírságot lehet megállapítani, ha a felek a kartelltilalom kimondása után tiltott magatartásuk abbahagyásával késlekednek.

b) Bár önmagában nem szankció, de a kikényszeríthető közjogi kontroll mégis rendelkezik számottevő preventív hatással. Ezt a közjogi kontrollt – a kartellekre vonatkozó bejelentési kötelezettséget – már csak azért is látták szükségesnek intézményesíteni, mert enélkül természetesen a fenti a) alattiak realitása is illúzió lett volna, ezért a 17. rendelet 4–5., ill. 7. §-a elrendeli, hogy a 17. rendelet életbelépése után minden, a Római Szerződés 85. §-ába ütköző együttműködést a Bizottsághoz be kell jelenteni. Ami egyebek mellett azért is szükséges, hogy a Bizottság a 85. § 3. bekezdése szerinti mentesség esetleges megadásával foglalkozhassék. Nem kellett bejelenteni azokat az együttműködési megállapodásokat, amelyekben csak egy tagállam vállalatai vesznek részt, avagy csak két vállalat vesz részt, de az együttműködésnek az utóbbi esetben fő és egyedüli célja a technológiai és műszaki fejlesztés. A rendelet a továbbiakban rendelkezik a már fennálló kartellmegállapodások vagy cselekmények bejelentésének határidejéről, ill. általában a bejelentések és kérelmek konkrét eljárási formáiról, alakisági feltételeiről.⁶⁸

c) A bejelentett kartellekre azután a fenti a) alatt jelzett tiltó döntésen kívül lehetséges volt a mentesítés, amiről alább külön pontban (65.) lesz szó. Ennek egyik variánsa a negatív kartellteszt. A jogszabály ugyan nem tesz különbséget, de a gyakorlat és az irodalom szóhasználatában a mentesítés inkább a szerződések tárgya szerinti csoportmentesítésekre vonatkozik, míg az egyedileg kivizsgált szerződések esetleges felszabadítása, szűk értelemben vett mentesítése a negatív kartellteszt megjelölést viseli. A 17. rendelet 2. §-a szerint

⁶⁸ A 17-es rendelet szóban forgó szabályait (2., 4–5., 7. §§) külön jogszabály egészítette ki és tette gyakorlati alkalmazáshoz teljessé: 1. *Mentesítési és Bejelentési eljárás, Bizottság R 27/1962.* [Az egykori 17-es rendelet, teljes számozással a 17/62/EK rendelet, már nem hatályos. Felváltotta a versenyjog alkalmazására vonatkozó szabályozás második generációja, a Tanács 1/2003/EK rendelete a Szerződés 81. és 82. cikkében meghatározott versenyszabályok végrehajtásáról – a szerk.]

előzetes negatív döntés is adható, ha ezt valamely vállalat azért kéri, mert biztonságban akar lenni afelől, hogy tervezett akciója nem ütközik a Római Szerződés és az azt kiegészítő jog szabályok kertelli jogi rendelkezéseibe. A 19. § szerint ezt az előzetes negatív döntést a Bizottságnak nyilvánosságra kell hoznia, hogy harmadik személyek meghatározott időn belül megfontolják és esetleg igazolják: a kérdéses akció jog védte versenyjogi pozíciójukat sérti.

d) A hatáskörök rendezését már a Római Szerződés 87. §-a második bekezdésének *d)* pontja is kilátásba helyezi, amikor megállapítja, hogy a versenyjogi ügyekben a Bizottság és a Közösség Bíróságának feladatait egymástól egyértelműen el kell határolni. A legnagyobb teher a Bizottságnak, a legszebb jogi munka természetesen a Közösség Bíróságának jutott. A Bíróságról itt elég annyit megállapítani, hogy általános értelmező, ill. teljes revíziós jogköre van, amint ezt a 17. rendelet 17. §-a rögzíti. A 17. rendelet szerint a Bizottsághoz kell bejelenteni minden már vázolt megállapodást, ill. cselekményt, a Bizottság dönt az előzetes negatív kartelltesztek ügyében, ő dönt az egyedi versenyjogi ügyekben, és a Bizottság adja a csoportmentesítéseket is. Végül a Bizottság szoros kapcsolatot tart az egyes ügyekben és általában is a tagállamokkal: jelzi a tagállamok megfelelő szerveinek, hogy a Római Szerződés 85. és következő versenyjogi rendelkezései tekintetében milyen bejelentések érkeztek; a tagállamok megfelelő szervei ezt követően közölhetik véleményüket az ügyek gazdasági és jogi megítéléséről.⁶⁹

A tagállamokkal való koordinált, ill. szignalizált fellépés biztosítása a Bizottságnak már akkor feladata volt, amikor a 17. rendelet megjelenése előtt a Római Szerződés 88. §-a szerint még a tagállamok hatóságai jártak el a 85. § és a hazai jog alapján a 85. § szerinti akciók megítélésében. A Római Szerződés 89. §-a ugyanis kimondja, hogy a Bizottság haladéktalanul tartozik a Közösség versenyjogi szabályai betartása fölött őrködni, tekintet nélkül arra, hogy a Római Szerződés 85. és következő §-aiban foglalt versenypolitikai elvek megvalósítása a Közösség versenyjogának végrehajtási szabályainak megjelenéséig a tagállamok és azok szerveinek hatáskörébe tartozik,

⁶⁹ E rendelkezések a 17-es rendelet 4., 9. és 10. §-ában jelennek meg.

a hazai jog anyagi és eljárásjogi csatornái útján. Ebben az időben is a Bizottságnak joga és kötelezettsége volt a tagállamok illetékes hatóságaival együttműködve megvizsgálni azokat az eseteket, amelyekben a versenyjogi alapelvek sérelmét vélte fennforogni. Ebben az eljárásban a tagállamok szerveitől hivatalos közreműködést és jogszabályt igényelhetett, és a versenykorlátozó cselekmények kiiktatásához javaslatokat tehetett. Ha a versenykorlátozó cselekményt ezen az úton nem lehetett felszámolni, a Bizottság határozatban állapíthatta meg annak fennforgását, a határozatot nyilvánosságra hozhatta, a tagállamokat pedig felhatalmazhatta: tegye meg azokat a szükséges intézkedéseket, amelyeket a versenykorlátozó jelenség kiiktatásához a Bizottság véleménye szerint meg kell tenni.

e) A Bizottság eljárását, általában az eljárást illetően a 17. rendelet a következők szerint szabályoz.⁷⁰ A Bizottság feladatának teljesítéséhez minden információt megszerezhet akár a tagállamoktól, akár az érintett vállalatoktól. Felszólíthatja a vállalatokat részletes információ szolgáltatására, szerződéseinek bemutatására, valamint arra, hogy produkálják a termelésre és az értékesítésre vonatkozó vállalati határozataikat, azok könyvelési okmányait. A Bizottság felkérésére a tagállamok illetékes szervei konkrét vizsgálatokat végezhetnek az érintett vállalatoknál, és a vizsgálat során a Bizottság szempontjainak és kéréseinek megfelelően járnak el. Mint már utalás történt rá, a megtévesztő adatszolgáltatás esetén a Bíróság komoly bírságokat szabhat ki. A Bizottság döntése előtt az érintett felek, sőt jogi érdeket igazoló külső felek is meghallgatásra jogosultak. A Bizottság minden érdemi döntését publikálni kell.

f) A kapitalista gazdasági rendnek abban a struktúrájában, amelyben a cégek belső adatait, különösen azonban a termelés és az értékesítés vagy a fejlesztés folyamatában használt és tulajdonban tartott titkokat, az ipari tulajdon körébe eső értékeket és eljárásokat minden külső féltől el kívánják zárni, mert ez a kíméletlen piaci harc, a fennmaradásért folytatott küzdelem egyik feltétele, érthető felzúdulást váltott ki az ilyen széles fokú adatszolgáltatásra vonatkozó szupranacionális eredetű kötelezettségek kimondása. Innen az,

⁷⁰ 11., 13–15., 19. és 21. §§.

hogy a 17. rendelet 20. §-a lerögzíti: a bizottsági vagy más versenyjogi eljárásban szerzett, az érintett vállalatok szakmai titkaira, adataira vonatkozó információkat kiadni nem szabad, azokat a hivatalos eljáráson kívüli más célra felhasználni tilos. Ebből folyik, hogy a nyilvánosságra kerülő határozatokban és ítéletekben is az ilyen jellegű információ nyilvánosságra hozatalától tartózkodni kell, ill. hogy az ügyek irataiba betekintést az érintett vállalaton kívül csak hatósági úton lehet nyújtani.

216. *A mentesítésekről és csoportmentesítésekről* a 17. rendelet azt mondja: a Bizottság hatáskörébe tartozik megállapítani, hogy valamely versenykorlátozó megállapodás vagy akció a Római Szerződés 85. §-ának /3./ bekezdése szerint mentesítésre jogosult-e vagy sem.⁷¹ Ha a Bizottság mentesítő határozatot ad ki, megjelöli a hatálybalépés idejét, amelynek visszaható hatálya csak a bejelentés időpontjáig terjedhet. A mentesítést, a 85. § /3./ bekezdése szerinti kedvezményt a Bizottság meghatározott időre is adhatja és meghatározott feltételekhez is kötheti; ez a mentesítés megújítható, visszavonható és módosítható, ha ehhez a 8. §-ban meghatározott olyan új körülmények jelentkeznek, amelyek a mentesítés megadásakor még nem forognak fenn.

A 17. rendelet 22. és 24. §-a kimondja, hogy a Tanács a Bizottság javaslatára egy éven belül megvizsgálja, hogy a versenyjog szóban forgó területén milyen további akciókra van szükség, mindenekelőtt a Római Szerződés 85. § /3./ bekezdése szerinti mentesítések tekintetében. A Tanácsnak erre a kilátásba helyezett lépésére szükség is volt, mert – miként ezt a csoportmentesítésekről szóló 1967. évi 67. bizottsági rendelet preambuluma megállapítja – egyrészt a Bizottság a több tízezer bejelentéssel egyedül megbirkózni nem tudott, és másrészt a tapasztalat amellet szölt, hogy a bejelentések nagy tömegét azok a kizárólagos szolgáltatási vagy vételi együttműködések és szerződések alkotják, amelyek általában kívánatosak; kívánatosak azért, mert az igények jobb szolgálatára vezetnek – mindenekelőtt az eladás, a jobb piacellátás, az ellátás folyamatossága, a racionális árterítés, kevesebb ráfordítás, kevesebb nyelvi probléma, technológiai

⁷¹ 4. és 6. §§.

fejlesztés stb. címén –, és mert nagy többségükben két vállalat és általában kisebb vállalatok együttműködéséről van szó, amely az európai piachoz való alkalmazkodás hasznos feltétele, és a versenyképességet is növeli. Az ilyen típusú szerződések egyedi vizsgálata helyett az szükséges, hogy a Tanács és a Bizottság megfelelő feltételekhez kötött csoportmentesítésekkel operáljon. Ezt szolgálja a már említett két rendelet, nevezetesen a Tanács 1965. évi 19. sz., 1971. évi 2821. sz. és a Bizottság 1967. évi 67. sz. rendelete a csoportmentesítésekről. A Tanács 19. rendeletének 1. §-a határozza meg a csoportmentesítések általános kereteit. Eszerint a Bizottság a 17. rendelet sérelme nélkül rendelettel mondhatja ki, hogy a Római Szerződés 85. §-ának első bekezdése nem alkalmazható olyan megállapodásokra, ezek csoportjaira, amelyben csak két vállalat vesz részt, és a Közös Piac meghatározott területére kiterjedő kizárólagos vételi vagy eladási, ill. viszonteladási szerződésekről, továbbá ipari tulajdon megszerzésére és bizonyos összefüggésekben korlátozott használatára vonatkozó szerződésekről van szó. A Bizottságnak rendeletileg meg kell határoznia a mentesíteni tervezett megállapodások csoportjait, és meg kell jelölnie, hogy milyen klauzulák nem szerepelhetnek az ilyen megállapodásokban, ill. milyen klauzulákat kell azokba felvenni. Ezek a csoportmentesítési rendelkezések értelemszerűen a kölcsönösen összehangolt magatartásokra, praktikákra is vonatkoznak.

A 19. rendelet vázolt rendelkezései alapján a 67-es rendelet 1. §-a lényegileg megismétli a fentieket, azzal azonban, hogy a Római Szerződés 85. § első bekezdésének az adott körben való felfüggesztését egyelőre 1972. december 31-ig tette lehetővé. A 2. és 3. §-ban a továbbiakban a következő megkötéseket eszközöli. Arra a félre, aki a kérdéses áru vagy szolgáltatás kizárólagos eladói jogát kapja, ill. azt vállalja, ezen túlmenő korlátozás nem róható, kivéve az olyan megkötéseket, hogy a szerződésben előírt területen kívül a kérdéses árut (vagy hasonlót) nem vásárolja és nem termeli, az adott területen kívül nem is hirdeti, és eladó irodát sem tart fenn. A rendelet mentesítő rendelkezéseivel nem ellentétes az eladónak a disztribútorra kényszerített vagy hártott az a kötelezettségvállalása, miszerint komplett szériákban is vásárol, átvesz egy bizonyos minimális mennyiséget, meghatározott reklám- és szervízzolgáltatást tart fenn, specializált

eladókat alkalmaz, megfelelő raktárkészletet tart, és meghatározott értékesítő, ill. ügynökhálózatot tart fenn. A mentesítés azonban nem adható meg, ha azonos jellegű, tehát versengő termékek gyártó vállalatai szerepelnek a kölcsönös kizárólagos vételi szerződésben, ha továbbá a felek korlátozzák a közvetítők és a fogyasztók lehetőségét, hogy a kérdéses árukat a Közös Piacban más eladótól a Közös Piac más területén is beszerezzék; különösen jogellenes az olyan korlátozás, amely az ipari tulajdon körébe tartozó jogokra vonatkozik vagy azok korlátozásával történik.

A csoportmentesítés fenti általános tételes jogi rendje kiegészül a 67-es rendelet 6. §-ában meghatározott további bizottsági jogkörrel és kötelezettséggel is. Azzal nevezetesen, hogy a Bizottság egyedileg is tartozik vizsgálni és intézkedni a mentesség visszavonása vagy meg nem adása iránt,⁷² ha megállapíthatók a következők:

a) a szerződéses termékekre vagy szolgáltatásokra nézve az adott területen nincs verseny, egyebek között a kérdéses szolgáltatás sajátosságainál, áránál vagy rendeltetésénél fogva;

b) a szerződésben meghatározott területen való eladás céljára más termelő a szerződésben meghatározott terméket vagy szolgáltatást nyújtani nem tudja;

c) a kizárólagos eladási jogkörrel felruházott fél visszaél a mentesítéssel, pl. azáltal, hogy minden objektíve elfogadható ok nélkül a vevők egy részét kizárja az adott területen szolgáltatási köréből, miközben a vevők azon a területen a kérdéses termékeket vagy szolgáltatásokat észszerű feltételek mellett nem tudják beszerezni, vagy pl. azáltal, hogy a szerződéses termékeket indokolatlanul magas áron értékesíti.

A csoportmentesítések tárgyi, ill. anyagi jogi feltételeinek fenti specifikációi mellett a jogszabályok a csoportmentesítéseket illetően még a következő fontosabb szabályokat tartalmazzák.⁷³ A mentesítések meghatározott időre szólnak, és a körülmények változásával módosíthatók, amihez megfelelő adaptációs határidő áll rendelkezésre. A csoportmentesítés visszaható hatályú is lehet, hogy az

⁷² Erről rendelkezik a 19-es rendelet 7. §-a is.

⁷³ 19-es rendelet, 2–8. §§.

érintett szerződés vagy megállapodás a 17-es rendelet 6. §-a szerint visszaható hatályú mentesítést kaphatott volna, ami gyakorlatilag a kartellszerződést a bejelentés idejére visszamenőleg teszi hatályossá, ha a megállapodás a Római Szerződés 85. §-ának harmadik bekezdése szerinti mentesítést megkapja. A csoportmentesítés hatálya alá eshetnek azok a tárgy szerint odatartozó megállapodások is, amelyeknek a Római Szerződés 85. §-ának első bekezdésében foglalt tilalmakba ütköző részeit megfelelően módosítják. A Bizottság a csoportmentesítési rendeleteket a kiadás előtt nyilvánosságra hozza, és felhív minden érdekelt felet, hogy meghatározott időn belül nyilvánítsa ki véleményét. A Bizottság saját kezdeményezésre, de olyan természetes és jogi személyek kérésére is visszavonhatja a mentesítés kedvezményét, akik e tekintetben legitimált érdeket biztosítanak. Erre a visszavonásra sor kerülhet a fent említett konkrét mikrostrukturális versenyviszonyokra utaló rendelkezések esetén,⁷⁴ de ilyen kérés és döntés épülhet arra is, hogy a megtámadott megállapodás vagy kölcsönösen egyeztetett magatartás olyan hatásokat is produkál, amelyeket a Római Szerződés 85. §-ának harmadik bekezdése nem kívánt megengedni.

Mint az eddigiekből látható, a versenyjog tételes jogi anyagának szubsztrátuma is mozgásban van, és valamiféle teljes jogbiztonság vagy törvényesség kialakulásáról már ennek folytán is kevésbé lehet beszélni. Kézenfekvőnek tűnik, hogy a Közös Piac illetékes szerveit a különböző gazdasági érdektényezők, állami és közösségi gazdaságpolitikai megfontolások valamiféle mértani közepe vezérlik, amelynek a tételes jog útján való megállapítását a különböző meghatározó tényezők, mindenekelőtt a tőkés gazdaság integrációs méretűvé való fejlődésének törvényszerűségei határozzák meg; a Közösség szervei ezek pragmatista lereagálására törekszenek, és ez jelenik meg a tárgyi jog kereteiben. Nyilvánvaló, hogy ebben a jogalkotó szervek állandóan aláhúzzák az egyes tételes jogi intézkedések ideiglenes jellegét, így a csoportmentesítésekre vonatkozó jogszabályok zárómondata is az, hogy „a Bizottság 1970. január 1-ig terjesszen elő javaslatokat...

⁷⁴ 67-es rendelet, 6. §.

amelyeknek az eddigi rendeletekbe való inkorporálása a gyakorlati tapasztalatok alapján szükségesnek látszik”.⁷⁵

A TÉTELES JOG FOGALMAI ÁLTALÁNOS ÖSSZEFÜGGÉSEKBE

217. A legkomolyabb fogalomértelmezési vita – a fogalomértelmezésnél jelentősebb okok miatt – a 85. § /1./ bekezdésével kapcsolatban akörül volt, hogy egyrészt a kartellben *a versenykorlátozó hatás potenciális jelenléte* is elég-e a jogellenességhez, avagy kell a versenykorlátozásra kifejezett irányultság vagy ténylegesen beállt hatás is.⁷⁶ E vitakérdés másik pólusa az előzővel szoros összefüggésben – a 85. § /3./ bekezdésére utalással – pedig az volt, hogy *a versenykorlátozó hatást is jogszerűvé teszi az, ha az adott kartell a kapitalista értelemben felfogott közérdekre pozitíven hat.*

Mint látható, az Európai Gazdasági Közösség kartelljogát áthatja az a szemlélet, hogy a kartell csak akkor ütközik a gazdaságpolitikai elvekbe és a kartelljogi szabályokba is, ha belőle a közérdekre hátrányos következmények származnak, ill. származhatnak. Más szóval a közérdekre előnyösen hatásos kartell jó és kívánatos, ahogy ezt a Római Szerződés 85. §-ának /3./ bekezdése és az arra épülő további normák és gyakorlat megfogalmazza és mutatja. Ez az ún. *pozitív hatás tana (Ejfektivitdsprinzip, efficiency)*. A lényege akkor lesz világos, ha összevetjük az amerikai *antitrust* joggal: eszerint ui. minden kartell, amely piaci hatalomra vezet, egyéb hatására tekintet nélkül tilos és érvénytelen, sőt büntetőjogi eszközökkel is szankcionálható. Az amerikai jog és gyakorlat ún. *per se* szabályai, miszerint pl. piacfelosztó, termelést korlátozó vagy árrögzítő kartell ipso facto érvénytelen, kizárnak minden disztinkciót jó és rossz kartell között. Azzal együtt, hogy újabban az amerikai gyakorlatban is felbukkannak a pozitív hatás tanának elemei, általában mégis az

⁷⁵ 19-es rendelet, 8. §.

⁷⁶ Ugyanez a probléma a nemzetközi kartellek esetében is jelentkezik, l. lent VIII. fejezet, 271., 265. pont.

a jellemzője, hogy tilalmi rendszere az adott kartellszerződés vagy fúzió objektív piacstruktúra-meghatározó-változtató szerepén áll meg vagy bukik el az antitrust gyakorlatban.⁷⁷ Más kérdés, hogy az egyes iparágazatokban és termékekben hol húzzák meg a versenyhez szükséges piacrészesedési struktúra szélső határait. A kartellszerződésekre vonatkozó szemléletre azonban mindenképpen áll az, amit *Rishe* mond: „A különbség nem annyira abban van, hogy mit, hanem hogy miért korlátoznak valamit az USA-ban és Európában. Bár ez természetére nézve elméleti különbségtételnek tűnik, de az eltérő bírói gyakorlat okai is ide nyúlnak vissza. Amíg az USA-ban a bíróságnak egy adott ügyben csak tényeket kell néznie, addig a Közös Piacban a Bizottság csak a hatásokat veszi figyelembe, és míg az előbbi esetben elég megállapítani, hogy a tilalmazott kartellakció létezik, addig az utóbbiban azt is vizsgálni kell, hogy a kérdéses akció nem hátrányos, sőt esetleg előnyös hatást gyakorol a közérdekre.”⁷⁸ Még döntőbb természetesen az antitrust gyakorlat, amelynek egyik vezető legfelső bírósági döntése (*leading case*) az *US v. Philadelphia National Bank*-ítélet, és amelyben a Legfelső Bíróság megállapítja, hogy a versenykorlátozó akciót „nem lehet menteni azzal, hogy az a társadalmi és gazdasági hátrányok és előnyök valamilyen végső mérlegén előnyösnek minősíthető... Ilyen értelmezés és döntés túl van a bírói hatáskör természetes határain.”⁷⁹ Ez 1963-ban volt, de

⁷⁷ Az amerikai antitrust jognak erről a jellegéről, főbb intézményeiről ált. I. lent a VIII. fejezetet, különösen 259–260. pont, továbbá a *pozitív hatás* tanához: HANDLER Amerika-szerte használt antitrust law kézikönyvét (I. a Forrásjegyzékben), ill. A. D. NEALE egészen friss munkáját az amerikai versenyjog gyakorlatáról (I. a Forrásjegyzékben). Az amerikai és közös piaci versenyjog összehasonlításához I. különösen *Buxbaum (1–3)*, *Jacquemin* írásait (a Forrásjegyzékben). A pozitív hatás teszt (*public interest benefits*) eddig jelentősebb törvényhozási utat az 1966. évi *Bank Merger Act*-ben kapott, amelyet aztán néhány jelentősebb legfelsőbb bírósági döntés fogalmazott meg a gyakorlat konkrétságában (a bizonyítás terhe az érintett feleké, miszerint: a) a pozitív következményeket határozottan meg kell fogalmazni, b) a pozitív következményeknek egyértelműen erősebbeknek kell lenniök a negatív versenyhatásoknál, c) a kérdéses *public interest benefit*-eket másként, mint fúzióval nem lehet elérni), I. a köv. case-eket: *US v. Provident National Bank* és *US v. First City National Bank of Houston*, 386 US. 361 (1967), és *US v. Third National Bank*, 88, S. Ct. 882(1968).

⁷⁸ M. RISHE, *separatum*, 1. és kk. old.

⁷⁹ *US v. Philadelphia National Bank*, 374 U.S. 312 (1963).

1967-ben, mint az előbb láthattuk, a „bírói hatáskör természetes határait” mégis egy kicsit kijebbetolták.⁸⁰

Igaz, hogy a Római Szerződés 85. § /3/ bekezdése szerinti mentesítésbe is beleférne egy szigorúbb gyakorlat. A tendencia azonban – részben a kooperációs szerződések útján, részben a viszonylag könnyen adott mentesítések útján – a viszonylag liberális szemlélet eluralkodása. E mögött végső soron az a fenti III. fejezetben körvonalazott gazdaságpolitikai elv van, hogy ti. ez volna az ára a nagyobb piaci dimenziókhoz való alkalmazkodásnak, az ipar és kereskedelem integrációs restrukturálódásának. Ez a liberális gyakorlat – bizonyos nem lényegtelen, főleg legújabbán kelt határozottan korlátozó döntések mellett (l. alább 219. és következő pontok) – a mentesítő döntéseket (de az elutasítókat is) anélkül hozta, hogy a versenykorlátozó és a pozitív hatásokat mélyrehatóan ütköztette volna; a döntéseket a szerződések szövege és nem beható gazdasági-piaci elemzések alapján hozzák. Sőt a kérdésessé tett szerződés szövegének módosítása is elég lehet ahhoz, hogy aztán a negatív kartelltesztet mégis kiadják. A már említett több mint 30 000 kartellbejelentésből pl. 1700 esetben azért tekintették jogszerűnek a szerződést, mert annak szövegét módosították, ill. a fennálló jogszabályi rendelkezésekhez igazították.⁸¹ Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az új szövegek nem orientálnak egy kevésbé kartellszerű tevékenységre, de a tendenciát és azt jelzik, hogy annak tényleges reáliáiba eddig a Bizottság, legalábbis a tömegesetekben, nemigen bocsátkozott, amit a csoportmentési rendszerre való áttérés még inkább a liberalizálás irányába visz; a pozitív hatás tana a tömegesetekben a hatások nem nagyon verifikált feltételezéseire épül.

Vannak azonban a Közös Piac versenyjogi irodalmában, akik a 85. §. /1/ bekezdésének azt a kitételét, miszerint a tilalom az olyan akciókra vonatkozik, amelyek „alkalmasak (*geeignet, susceptibles*) a tagállamok közötti kereskedelem érintésére”, úgy értelmezik, hogy már a potenciális alkalmasság is elég; csak azt az adekvát elvárás kell támasztani, hogy ilyen akciókra a tényleges versenykorlátozó

⁸⁰ L. a fenti 77. sz. jegyzetben.

⁸¹ L. pl. DERINGER: Anmerkung 40-43 zur § 85, Abs. 1., HOMBURGER, 37. old.

hatás az általános élettapasztalat alapján a dolgok normális menetében bekövetkezik.⁸² Mások és a gyakorlat azonban a liberálisabb értelmezést helyeslik (az „ipar” pedig követeli); azzal is érvelnek, hogy az előbbi kitétel csak a „tagállamok közötti kereskedelemre” kitételre vonatkozik, és hogy ott maradhatna is a „potenciális érintés” elve is; amikor ugyanis a 85. § a versenykorlátozó vagy torzító hatásról szól, mondják, akkor úgy fogalmaz, hogy a kartellszerződésnek a verseny korlátozásra kifejezetten kell irányulnia (*ont pour objet ou pour effet... de fausser..., bezwecken oder bewirken die Verfälschung*). Tilalom alá tehát *ex post post facto* azok a kartellek kerülnek, amelyek a kérdéses hatást *de facto* már kifejtették, ill. *pro futuro* azok, amelyek természetéből és céljából a lehetőség realizálása kézenfekvően folyik.⁸³ Mindezek lehetséges nézetek és jogszabályértelmezések. De hogy mi történt eddig a valóságban, azt alább külön is érdemes lesz megvizsgálni.

Ami pedig a pozitív hatás tanának filozófiáját illeti, a rigorózusabb amerikai szerzők felvetik, hogy a mérleget a gazdasági verseny által elérhető értékek és a *public interest defense* által felszabadított kartellek által elért értékek (pillanatnyilag vagy tartósabban jobb vagy olcsóbb termelés a köz javára) között nem volna helyes mindentől és egyedül a bíróságokra, azok liberális vagy kevésbé liberális beállítottságára hagyni. Az egyensúlyt végül is a társadalom értékrendjének kell meghatároznia. Sokan kiemelik, hogy az *antitrust* ügyekben az USA-ban is a bíróságok adnak – nagy gazdasági kutató elemzés mellett bizonyos társadalmi értékítéletek alkalmazásával – gazdasági szabályozást, mégpedig a gazdasági tevékenység legfontosabbikára, a termelés és a piac szervezésére; más kérdés, hogy jól van-e ez így? A Közös Piacban ezt a funkciót a Bizottság tölti be, csak még fokozottabb mértékben, mert a jogi szabályok tág és rugalmas jellege miatt még nagyobb tényleges szerepe van, ill. lehetne. Ezért is kérdéses, hogy gazdasági és piacstruktúra-elemzések nélkül, kartellszerződések engedélyezésével vagy nem engedélyezésével kívánják a gazdaság határfokát optimalizálni. A piacstruktúrát nem volna

⁸² Ennek vázolatát l. BENISCH (75. old.), ill. fent pontban.

⁸³ E nézetek részletesebb kifejtéséhez l. HOMBURGER, 37. és kk. old.

szabad közérdekvédelem vagy gazdasági hatékonyság címén további koncentrációnak kitenni, mert előbb-utóbb arra vezet, hogy „intervencionista” eszközökhöz kell nyúlni az amerikai gazdaság rendben tartásához, és számos politikai implikáció is felléphet. Így az amerikai kritika,⁸⁴ amelyből végül is a tőkés gazdasági mechanizmus apológiája is kicsendül, hiszen „a vállalkozói szabadság hitéhez és képéhez való hűséget” akarja erősíteni,⁸⁵ de jelez egy világos és logikus gazdaságpolitikai szemléletet is. Azok is, akik osztják ezt a nézetet, de azok is, akik szerint a versenymechanizmust majd az állami tervezés és az antitrust jogot a direkt szabályozás kell felváltsa,⁸⁶ úgy látják, hogy a bíróságok mellett jogalkalmazó és részletező-értelmező tevékenysége az állam illetékes szervei (a kongresszus, a törvényhozó) legyenek a „jó” és a „rossz” versenykorlátozás paramétereinek meghatározói. A Közös Piacban is, úgymond, jobban a 85. § /1/ bekezdés szerinti elemző tesztre kellene koncentrálni, ezen keresztül a piaci struktúrával gazdaságpolitizálni, nem pedig a – Bizottság, ill. a Bíróság útján – szerződések pusztán szövegszerű elemzése alapján, bürokratikus engedélyekkel „jó” kartellekre zöld utat engedni, és közben a piaci struktúra merevedését ismeretlen fokig erősíteni. Azt, hogy mi jó ebből a fokozatból, a jogalkotónak kellene kimondania.⁸⁷ E vitatkozó gondolatmenetek végén meg kell jegyezni, hogy a 60-as évek közepe óta – mint alább látható⁸⁸ – a Közös Piac gyakorlatában erősödik a piacstruktúra útján való versenyjogi gondolkodás, ami a 85. § /1/ bekezdés elemző tesztjének erősebb előtérbe állításával járt.

⁸⁴ A vitához l. JACQUEMIN 214. és kk. old.

⁸⁵ *Uo.*, 222. old., de l. részletesebben: M. FRIEDMAN, *Capitalism and Freedom*. University Press of Chicago, 1963, ill. F. MACHLUP, *Oligopoly and the Free Society*. *Antitrust Law and Economics Review*, 1967. július–augusztus, 14. old. [Az elméleti vitához l. még F. A. HAYEK munkáit, amelyek akkoriban nem voltak hivatkozhatóak Magyarországon: *The Road to Serfdom*. Routledge Press, 1944 (első kiadás), újabb megjelenése Routledge, 2001. Hazai kiadása a rendszerváltozás után: F. A. HAYEK: *Út a szolgasághoz*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1991, illetve, F. A. HAYEK: *The Constitution of Liberty*, 1960. University of Chicago Press, 1960. Újabb kiadása: *The Constitution of Liberty: The Definitive Edition*. Ronald Hamowy, ed.: *The Collected Works of F. A. Hayek*. University of Chicago Press, 2011. – a szerk.]

⁸⁶ L. pl. J. K. GALBRAITH: *The New Industrial State*. Hamilton, London 1967, 184–197. old.

⁸⁷ L. ehhez részletesebben: JACQUEMIN, 223–225. old.

⁸⁸ L. alább 219. és kk. pontok.

218. A tételes jog további fogalmainak lényeges összefüggéseiből még a következő lényegesebb megállapodások kínálóznak.⁸⁹

a) A jogszabályok a versenybe ütköző cselekmények jogi megjelenését illetően beszélnek *megállapodásról, döntésekről és kölcsönösen egyeztetett magatartásformákról* (*accord, décision, pratique concertée, Vereinbarung, Beschluss, aufeinander abgestimmte Verhaltensweisen*). A „megállapodás”, bár a szerződésnél tágabb kategória kívánt lenni, nyilvánvalóan a polgári jogi értelemben vett szerződés fogalmát takarja. Elhatárolása nem is a szerződéstől, hanem éppen a másik két megjelenési formától, nevezetesen a határozatoktól és a kölcsönösen egyeztetett magatartásformáktól logikus.

A „határozatok” kitétel elsősorban az együttműködő felek közös akaratképzésének formájára orientál, arra nevezetesen, hogy ha együttműködésük olyan szoros, hogy a követendő magatartást nem szerződésben, hanem társasági jogi értelemben vett határozatban rögzítik. A kereskedelmi társaságok közgyűlési határozatai azonban általában nem esnek az itt tilalmazott kategória keretébe, kivéve, ha az része több társaság koncentrált magatartásának.

A „kölcsönösen egyeztetett magatartásforma” nem más – a többi európai állam jogában is –, mint az amerikai versenyjogban ismeretes *concerted actions* vagy *collusive practices*. Fennforgásához szükséges a belső akaratmegegyezés, ha nem is polgári jogi értelemben vett szoros ügyletkötési akaratmegegyezésről, hanem azonos terv követésére vonatkozó akaratgegyezésről van szó.

b) A „tagállam” fogalma nem közömbös kategória, miután a Közös Piac versenyjoga csak olyan akciókra vonatkozik, amelyek a tagállamok közötti kereskedelmet érintve torzítják a gazdasági versenyt. A kérdés ugyanis az, hogy a Közös Piachoz asszociált országok ebből a szempontból hogy minősülnek. Az eddigi gyakorlat és az irodalom egyhangú abban, hogy itt csak a tagállamok közötti kereskedelemről lehet szó. Amennyiben ettől eltérés lehetséges, ennek a kérdéses asszociációs szerződésből *expressis verbis* kell folynia. Miként pl. az EGK és a görög jog közötti asszociációs szerződés 51–52. §-ai

⁸⁹ Részletezőbb elemzéshez l. HOMBURGER, 21. és kk. old.

kifejezetten meg is mondják, hogy a Közös Piac versenyjoga a görög jog és a Közös Piac közötti kereskedelem tekintetében is hatályos.

A másik kérdés, ami ebben az összefüggésben felmerül, az, hogy a tagállamok és harmadik országok kereskedelmét érintő versenykorlátozásra a Közös Piac joga kiterjed-e vagy sem. Ebben is egyöntetű az a nézet, miszerint ennek rendezése nem a Közös Piac jogának érvényesülési körébe tartozik, hanem a tagállamok belső jogának ügye. A harmadik országokból kiinduló versenykorlátozó akciók azonban – mint az alábbi VIII. fejezetben látható – a Közös Piac jogának megítélése alá kerülhetnek, ha azok az akciók a tagállamok közötti kereskedelmet érintik.

c) A „gazdasági verseny” fogalmának belső bontása a következő tartalmi elemeket jelenti a Közös Piac gyakorlatának és irodalmának tükrében. A verseny szabadsága azt jelenti, hogy az ebben a körben keletkező szerződéseknek a gazdasági folyamatokban részt vevők olyan döntésein kell alapulnia, amelyek a magánautonómia feltételei között jönnek létre. Ez pedig a szerződéskötési szabadságot, a szerződő felek szabad megválasztását, valamint a szerződés tartalmának szabad megállapítását jelenti. A szabad versenyjogi feltételek sérelme tehát akkor forog fenn, ha valamely versenykorlátozó akció e szabadságok bármelyikét lehetetlenné teszi, korlátozza vagy meghamisítja.

AMI A VERSENYJOGI ELVEKBŐL ÉS A JOGALKOTÁSBÓL MEGVALÓSULT, SZÁMOKBAN ÉS TÁRGYI SZÓRÓDÁSBAN

219. Ahhoz, hogy a valóságban mi él és hogyan él a fentiekből, arról *általános jellegű és számszerű áttekintéssel* a fenti 203. pont szolgál.

A számok nem jelentéktelenek, és lassan emelkednek. A Bizottságnak 1971 végéig a Római Szerződésre alapított 51 egyedi döntéséből 1964-re esik 5, 1971-re 17. A Bíróságnak ezekhez kapcsolódó 26 ítéletéből 1964-ig 1 ítélete volt, 1971-ben 5.⁹⁰ Ha még ideszámítjuk azokat az 1971–1973. évi ítéleteket, amelyek a nemzetközi kartellekre vonatkoznak, és

⁹⁰ L. *Versenypolitikai jelentés 1971*, 223. és kk. old.

azok súlyát is számításba vesszük,⁹¹ akkor nem lebecsülendő fejleményeket kell konstatálni. Anglia, Dánia és Írország belépése folytán a joggyakorlat további számszerű erősödésével lehet számolni. Beszédes fejlemény viszont az is, hogy az 51 bizottsági döntés több mint 50%-ában „felmentés”, 10%-ában titkos közlés született („a közlésekre intern döntések alapján formaságok nélkül került sor”), és csak a kisebb részében került sor elmarasztaló ítéletre, viszont a kevesebb számú bírósági ítéletben nagyobb az elmarasztaló ítéletek aránya.⁹²

220. Tárgy szerinti szóródásban az egyedi bizottsági határozatokban és bírósági ítéletekben a következő tárgyú kartellek jelennek meg: abszolút területvédelemmel párosuló kizárólagos eladási megállapodások, területvédelem és kizárólagosság nélküli eladói szerződések, ipari tulajdon közös használatára vonatkozó megállapodások, közös szolgáltatások végzésére irányuló szerződések, közös kutatásokra, technológiai ismeretek közös kiaknázására és fejlesztésére irányuló megállapodások, specializációs szerződések, közös vétel és piackutatás, közös eladás, közös szerszámgépipari kiállítások szervezése, a termelés és az eladás közös szabályozása, anya- és leányvállalat együttműködése, azonos minőségi előírásokra irányuló szerződés, ár rögzítő és terület rögzítő felosztó megállapodások, piacuralmi helyzetre, egyeztetett áremelésre, a termelés korlátozására irányuló megállapodások és egyeztetett magatartások.⁹³

VERSENYPOLITIKA ÉS VERSENYJOG A GYAKORLATBAN:

A) A KARTELLTILALOM TERJEDELME, A KARTELL „ÉREZHETŐ HATÁSÁNAK FOKA”

221. A Bíróság ítéletei – az Európai Gazdasági Közösség kartelljogának ma már majdnem minden lényeges elemét átfogják. Egy-egy ítélet sokszor több kérdésben is törekszik iránymutató állásfoglalásra.

⁹¹ L. lent VIII. fejezet, 273–279. pont.

⁹² L. Kartelle (Überblick), 10–16. old.

⁹³ A tárgy szerinti csoportosítás és elemzés alapjául szolgál: *Kartelle (Überblick)*, 10. és kk., *Versenypolitikai jelentés 1971*, 223. és kk. old.

A fontosabbak közül első helyen – a 66. pont gondolatmenetére visszautalva – a Bíróságnak azokra az ítéleteire vonatkozó elemzés álljon itt, amelyek a *versenykorlátozást tiltják, ill. a tilalom terjedelmét közelebbről meghatározzák*, amelyek a versenyjogi gyakorlat jogpolitikai szemléletét jellemezni alkalmasak.

Az egyik figyelemre méltó jelenség talán e körben abban van, hogy eddig legalább 18 olyan jelentősebb döntés van – a *Société Technique Minière (LTM) v. Maschinenbau Ulm GmbH (MBV)* 56/1965. sz. 1966. június 30-án kelt ítélet,⁹⁴ a *Grundig-Consten*-ítélet 1966-ból,⁹⁵ az *Olasz Kormány versus EGK Bizottság* ítélet ugyancsak 1966-ból,⁹⁶ csak bizottsági döntés, de jellegadó súlya miatt ideszámítható az 1968. július 17-én kelt SOCEMAS⁹⁷-ügy, valamint a *Völk v. Vervaecke* 5/1969. számú ügyben 1969. július 9-én kelt ítélet,⁹⁸ továbbá 5 ítélet nemzetközi kartellekről⁹⁹ –, amelyben mind a Bizottság, mind a Bíróság határozott kísérletet tett arra, hogy a Római Szerződés 85. §-ának 3. bekezdése szerinti engedélyek preferálása helyett, jobban az 1. bekezdés szerinti verseny korlátozó elemek és hatások beható, a kartell gazdasági érezhetőségének (*Spürbarkeit*) vizsgálata, részletes gazdasági elemzések alapján döntsön, és jobbra így irányítsa a piacstruktúrát érintő kartellakciókat. Ez az ún. *reasonable test* vagy *rule of reason* tan, ami az amerikai gyakorlatban azt jelzi, hogy a versenyjogban illetékes hatóságok – a kongresszus versenyjogi bizottsága, az Igazságügy-minisztérium és a bíróságok – az érintett iparág vagy termék tekintetében a kartellszerződés tárgyára (termelés, értékesítés stb. szervezésére) vetítve beható piaci, termelési és gazdasági elemzéseket végeznek, és a reasonable lehetőségek határáig megállapítják, hogy a kérdéses akciónak van-e, lehetséges-e tényleges versenykorlátozó hatása; kivéve természetesen, ha a kartellcselekmény pl. ezért *per se* jogellenes, mert árörögzítésről vagy

⁹⁴ Közli az *Amtsblatt*, No. 170. 1966. szeptember 29. 3013/66.

⁹⁵ Adatait l. az alábbi 114. jegyzetben.

⁹⁶ Adatai az alábbi 118. jegyzetben.

⁹⁷ Közli: *Amtsblatt*, No. L. 201, 1968. augusztus 12. 7. old.

⁹⁸ Közli: *Amtsblatt*, No C. 105, 1969. augusztus 14. 15. old.

⁹⁹ L. lent a VIII. fejezetben 274. pont: *Marine Paint Association, Farbstoffe* (9 ítéletet fog át), *Nemzetközi Kininkartell, Boehringer, Beguelin*.

piacfelosztásról van szó, amely minden vizsgálat nélkül ipso facto eltiltó bírói ítélettel jár.

222. Ami a *rule of reason* tanának sorsát a felmentő ítéletekben illeti, kezdődött a dolog az említett 1966. évi *Société Technique Minière* (LTM) v. *Marchienenbau Ulm GmbH* (MBU)-ítélettel. Ennek tényállása röviden a következő volt. Az LTM és az MBU 1961. április 7-én állami megrendelésekhez, építkezésekhez szükséges gépek és felszerelések tekintetében kizárólagos képviselési és eladói szerződést kötött, úgy, hogy az MBU kizárólagos képviselői és eladói pozíciójában egész Franciaországra nézve az LTM szerepelt. A szerződés konkrétan tereprendező berendezésekre (buldózerekre) vonatkozott. A szerződés előírta, hogy a szóban forgó gépeket vagy azokkal konkurálni képes berendezéseket az LTM máshonnan csak az MBU hozzájárulásával szerzi be és adja el, és hogy az LTM tartozik a gépek javítása, alkatrészcsere stb. tekintetében jól funkcionáló szervízrendszert kiépíteni és fenntartani. A szerződés azt is kimondta, hogy „az LTM a szerződésből eredő jogait és kötelességeit az MBU írásban rögzített hozzájárulása nélkül harmadik félre át nem ruházhatja”. A szerződés sok más érdekes elemét most mellőzve, csak utalva arra, hogy az ügyben előbb a *Tribunal de Commerce de la Seine*, majd a *Cour d'Appel de Paris* döntött, mielőtt a „fellebbezés” az EGK Bíróságához jutott, a probléma akörül forgott – ahogy a párizsi bíróság az EGK Bíróságához intézett kérdésében fogalmazott –, hogy: „A Római Szerződés 85. §-a és az azt kiegészítő közösségi normatívák alkalmazásában ez a szerződés *a)* érvényesen tilthatja-e meg az LTM-nek, hogy az MBU szerződéses termékeit a Közös Piac más országaiba reexportálja; *b)* érvényesen tiltja-e az LTM-nek, hogy az ő közös piaci szerződéses partnerei is a szerződésben meghatározott termékeket csak tőle, tehát végső fokon az MBU-tól szerezzék be; *c)* nem jelent-e jogi akadályt abban, hogy a fogyasztók magában Franciaországban is egyáltalán vagy jobb feltételek mellett szerezhessék be az adott termékeket a Közös Piac más országaiból; *d)* a szerződés érvényesen tehet-e olyan kikötést, miszerint az LTM a szerződéses termékkel versenyezni képes termékeket csak az MBU hozzájárulásával

hoz forgalomba.”¹⁰⁰ Az EGK Bíróságának terjedelmes ítéletében, ill. az ügyre vonatkozó aktájában nem is annyira a döntés az érdekes, hanem az annak alapjául szolgáló jogpolitikai megfontolások. A döntés egyébként – végül is az illetékes francia bíróságok *inter partes* ítéletében – az alapkérdésre (a szerződés érvényességére) nézve pozitív volt, bár részben oldotta az LMT kötöttségeit. Ehhez alapul természetesen az EGK Bíróságának ítélete szolgált, amely a per előkérdéseként a 85. § és kapcsolt joganyagának értelmezésében hozott döntést (*la Cour... dit pour droit*). Ennek a döntésnek sok eleme van, és meghatározza, hogy egy ilyen kizárólagossági szerződés milyen konkrét feltételek fennforgása mellett tekinthető és tekinthető jogellenesnek. Ezek egyike, hogy „a szerződés természetéből észszerűen adódik az a félelem, miszerint az esetleg közvetlen vagy közvetett, tényleges vagy potenciális hatást fejthet ki a tagállamok közötti gazdasági kapcsolatokra, miáltal akadályozza a tagállamok közötti egységes piac megvalósulását”.¹⁰¹

Ez a bizonyos „már potenciális befolyás is elég” azonban, ezt látni kell!, nem magára a versenykorlátozásra, hanem a tagállamok közötti kereskedelem érintésére vonatkozik. Ami pedig most már magát a versenykorlátozó hatás tekintetében kimondott jogpolitikai tételt illeti, arra már *M. K. Roemer*, a Közösség főügyészének (*avocat général*) előterjesztése megadja a választ. Eszerint a 85. § /1/ bekezdését és a kapcsolódó joganyagot nem lehet pusztán az érintett szerződések szövege alapján elméleti elemzések útján alkalmazni; logikai következtetésekkel lehet arra az eredményre jutni, hogy az adott szerződés ütközik vagy nem ütközik a 85. § /1/ bekezdésbe; az esetleges /3/ bekezdés szerinti felmentés – pusztán szövegszerű elemzésre alapított felmentés – helyett meg kell vizsgálni, hogy az adott szerződés útján a felek a piacon az adott termék tekintetében milyen konkrét helyzetet teremtettek, részesedésükkel tudják-e egyáltalán korlátozni a versenyt, vagy sem.¹⁰² Az ítélet ennek szellemében fogant, amikor az indoklásban gazdasági elemzések útján

¹⁰⁰ *Receuil de Cour*, vol. (1966) XII, 343. old.

¹⁰¹ *Uo.*, 361. old.

¹⁰² *Uo.*, 363. és kk. old.

kimutatta, hogy a szóban forgó termékek tekintetében az MBU francia piaci részesedése nem éri el az 1%-ot, és az NSZK-ban is csak 3 és 4% között van, miért is az adott szerződés tényleges versenykorlátozásra, a piac torzítására nem alkalmas, alkalmas viszont a nagyobb piaci viszonyokhoz való orientálásra, a technológiai fejlettség és a jobb ellátás növelésére.¹⁰³ Az ítélet rendelkező része pedig az elvi jogtételt így fogalmazza meg: „Meg kell vizsgálni, hogy... a szerződés érezhető módon (*de facon sensible*) torzítja-e a verseny funkcionálását. E tekintetben pedig behatóan vizsgálni kell a szerződés korlátozó rendelkezéseit, a megállapodásban foglalt áruk mennyiségét és természetét, a szerződő feleknek az adott termékek piacán betöltött tényleges mennyiségi szerepét, a szerződő felek számát, valamint olyan körülményeket, hogy pl. a felek más összefüggésben részesei-e egy nagyobb szerződéhálózatnak; ... a versenykorlátozás jogellenességét ilyen, a piaci valóságra viszonyított vizsgálatok alapján lehet és kell a 85. § /1/ bekezdés alapján kimondani.”¹⁰⁴

E fontos ítéletet követően a Bizottság is magáévá tette a *rule of reason*. Kiadott egy közleményt, miszerint „a vállalatok együttműködése nem esik a Római Szerződés 85. §-ának /1/ bekezdésének tilalma alá, ha a részt vevő vállalatok piaci helyzete összességében alkalmatlan az adott termék közös piaci versenyének torzítására”.¹⁰⁵ Ezt követte a Bizottságnak egy fontos egyedi döntése – az ún. SOCEMAS-ügyben –, amelyben most már beható gazdasági elemzés után, az adott gazdasági-piaci vonzatoknak a szerződéssel való konfrontálása után mondta ki, hogy „a SOCEMAS-nak az EGK-ben kifejtett tevékenysége nem volt elég nagy méretű ahhoz, hogy értékelhető versenykorlátozást eredményezzen”.¹⁰⁶ Lényegileg azonos döntést adott ui. a Bizottság az *Alliance de Constructeurs français de Machines Outils*-ügyben is, hogy a társult, ill. szerződött kis- és

¹⁰³ *Uo.*, 349. old.

¹⁰⁴ *Uo.*, 361-362. old.

¹⁰⁵ *CCH, Common Market Reporter*, § 9248, „Notice of the Commission of the European Communities”, July 27, 1968.

¹⁰⁶ A SOCEMAS francia rt. (69 társsal és 20 000 fiáláléval) így folytathatta közös piaci méretű közös piacutatását és a közös beszerzést. L. *Amtsblatt*, No L 201, 12. 8. 1968. 7. old.; *CCH, Common Market Reporter*, § 9250: „Commission Decision of July 17. 1968.”

középvállalatok közös kiviteli szervezete piacrészesedési súly szempontjából nézve nem sérti a 85. § /1/ bekezdést.¹⁰⁷

Legújabbban ugyanezt a gazdaság- és jogpolitikai szemléletet deklarálta a *Völk v. Vervaecke*-ügyben az EGK Bírósága. Az ítélet rendelkező részében kimondta, hogy az abszolút területvédelmet biztosító megállapodás is a 85. § /1/ bekezdésben foglalt tilalmon kívül van, ha az érdekelt felek piaci pozíciója az adott termékben elég gyenge, gazdasági érzékenységének foka jelentéktelen.¹⁰⁸ A bírósági ítélet indokolásában ezt a gyengeséget mindjárt meg is állapította, kimutatván, hogy a Közös Piacban a szóban forgó elektroipari berendezésből 1966-ban 1482 000 egységet gyártottak, és a szerződő felek együttes piaci részesedése a Közös Piacban 0,08%, a szállító német cég németországi részesedése 0,2%, a belgium–luxemburgi piacon (amire az abszolút területvédelem vonatkozott, hogy ti. az eladó mással nem szerződik) az évi 163 000 összes fogyasztáshoz képest a szerződésben érintett 960 készülék 0,6%, ami érdemleges versenykorlátozó hatással nem járhat.¹⁰⁹

Ha mindehhez még hozzászámítjuk, hogy korábban (1967. március 15-én) a Bíróság a *Société Anonyme Cimenteries C.B R. v. Commission de la CEE* ítéletében azért hatálytalanította a Bizottság Versenyjogi Igazgatóságának egy 1965. december 14-én kiadott kartelltilalmazó döntését, mert az több formahibában és egyébek között abban a hibában is szenvedett, hogy nem vizsgálta elég behatóan a kartellszerződések tényleges piaci vonzatait, hanem csak a szerződés szövege szerint deklarálta azt a 85. § /1/ bekezdésébe ütközőnek,¹¹⁰ ha továbbá számításba vesszük, hogy ebben az ügyben 74 cementipari vállalat kartellszerződése kapott „formahiba” címen zöld utat, akkor a következő két megállapítás vitathatatlanak tekinthető: a) Az EGK versenyjogi gyakorlata megtette az első lépéseket ahhoz, hogy a versenykorlátozó szerződéseket és megállapodásokat konkrét

¹⁰⁷ *Amtsblatt*, No L 201, 12. 8. 1968.

¹⁰⁸ *Receuil de la Cour*, vol. (1969), XV. 303. old. *Amtsblatt*, No C 105, 14. 8. 1969. 15. old.

¹⁰⁹ *Uo.*, 299–300. old.

¹¹⁰ *Receuil de la Cour*, val. (1967), XIII. 94., 120. old.; *Amtsblatt*, No 65, 6. 4. 1967. 1025 és kk. old.

gazdasági elemzések útján az adott termék piacstruktúrájára tett hatásában tesztelje, és így öröködjék a gazdasági verseny funkcionálása felett. *b)* Mindez eddig nem vagy csak esetlegesen vezetett arra, hogy egyes termékfajták tekintetében a versenyt biztosító piacstruktúra objektív szélső értékeit megállapítsák. Az eddigi döntések – a nagyobb piaci dimenziókhoz való alkalmazkodás szükségessége és haszna, a kívánatos piaci struktúra nem veszélyeztetett voltára való hivatkozással, a fentebb már vázolt kooperáció fogalmának előtérbe állításával – nagyobb részben a vállalati termelés- és piacszerzés további erősödését animálják. A jelentősebb alább tárgyalt negatív döntések legfeljebb a lehetőségét jelzik annak, hogy az EGK esetenként és meghatározott feltételek mellett esetleg mégis ellenáll piacuralmi struktúrák kialakulásának.

223. A versenykorlátozó akciókra vonatkozó *tilalmak kereteit* illetően – a hogyan, a *rule of reason* kialakulásának, eddigi tendenciájának elemzését követően – a dolgok nagyon lényeges másik oldala: *mi minősült eddig a rule of reason tilalmak szélső határaiba ütközőnek?* Erről a Bizottság, ill. a Bíróság alábbi egyedi kartelltilalmi döntései az ismertebbek: a *Grundig–Consten*-ítélet, továbbá az ehhez kapcsolódó *Olasz kormány v. EGK Bizottság*-ítélet, a *Kininkartell*-ítélet és a *9 Farbstoffe*-ítélet. A nemzeti bíróságok igen kiterjedt gyakorlatának alakulásához itt csak a forrásokra lehet utalni; mindazonáltal azzal a megállapítással, hogy a közvetlenül érvényes közösségi eredetű normatívák gyakorlati élete és ennek tendenciája ezen az alsóbb szinten is a közösségi szinten képzett keretek között mozog.¹¹¹

¹¹¹ L. Rechtsprechung der Gerichte der Mitgliedstaaten der EWG cím alatt *Europarecht*, 1 (1966). köt. 64., 146., 149., 360., III. (1968). köt. 134., 231. 317., 394., 405., IV. (1969). köt. 51., 57., 158., 167., 255., különösen V. (1970). köt. 48. (francia gyakorlat), 172. (holland gyakorlat), 267. (belga gyakorlat), 339. (olasz gyakorlat) old., ill. *Case Law. National Courts of the Member States* cím alatt a *Common Market Law Review* egyes számaiban megjelent hasonló elemzéseket és tájékoztatókat, amelyek a nemzeti bíróságok versenyjogi gyakorlatáról is tájékoztatnak. L. általánosabb felvetésben P. PESCATORE: *Die Unmittelbare Anwendung der europäischen Vertragé durch die staatlichen Gerichte. Europarecht*, V. (1970). köt. 56–79. old. [Az uniós jog közvetlen hatályának újabb elemzéséhez, a Kiegészítő forrásjegyzékben említett általános munkákon túl, l. BERKE Barna: *National legal orders facing Community law: encounters, adjustments, reservations. In: F. MADL and P. C. MÜLLER-GRAFF (eds.): Hungary – From Europe Agreement to a Member Status in the European Union. Nomos, Baden Baden. 1996. 91–108. old. Továbbá*

A Kininkartell ügyében a versenyjog nemzetközi összefüggéseit tárgyaló alábbi VIII. fejezetre hagyva, az alábbiakban 3 döntésre, a *Farbstoffe*-ügyre, valamint főleg a *Grundig-Consten* és részben az *olasz kormány* ügyére lesz célszerű figyelmünket összpontosítani. Mindhárom érdekes és figyelemre méltó ügy, mind a *rule of reason test* tényleges szélső határai, mind pedig az érintett, ill. éppen ezekben az ügyekben kiépített vagy teljesebbé tett jogi mechanizmus folytán.

a) A *Farbstoffe*-ügyben a Bizottság 1969. július 24-én hozta meg negatív döntését. Az ügyben kimondott 9 ítélet is 1969-ből való.¹¹² Lényege: kilenc európai festékgyártó vállalat „megállapodott” abban, hogy a Közös Piac területén egységesen az általuk kialakított árakon bocsátják áruba festékeiket (árrögzítő kartell). A „megállapodás” pedig nem megállapodás, hanem *kölcsönösen egyeztetett magatartásforma*, egységesen egymásra figyelemmel követett gyakorlat volt. Figyelemre méltó ez a döntés azért, mert gyakorlati realitást adott a szóban forgó alapul fekvő jogi tételnek. Még hozzá hármas értelemben. Az egyik értelemben azzal, hogy a pusztán árrögzítő kartellt ezzel majdnem *per se* – tehát a ráirányuló szándék bizonyítása nélkül – jogellenesnek mondta ki. A másik értelemben pedig azért figyelemre méltó ez a döntés, mert a részt vevő vállalatok az európai festékipar viszonylag nagy vállalatai, amelyek 80%-os piaci részesedésükkel képesek az árakat valóban „kedvük” szerint alakítani. Mindennek bizonyításához a Bizottság beható termelési és piaci elemzéseket végzett, és döntését a *per se* elv implicit kimondása mellett ezekre az elemzésekre építette. A harmadik értelemben pedig

BERKE Barna: *Az európai közösségi jogrend strukturális elveiről*. In: KIRÁLY Miklós (szerk.): *Ius Privatum Ius Commune Europae, Liber Amicorum Studia Ferenc Mádl Dedicata*, ELTE ÁJK, 2001. 33–54. old. Az EU jog alkalmazásának tágabb vonatkozásaihoz: SOMSSICH Réka: *Egységes értelmezés? Az uniós jog értelmezése a tagállami bíróságok szintjén*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2016. SOMSSICH Réka: *Grenzen der Rechtsprechung. Grenzen der Rechtsfortbildung bei der Anwendung des EU Rechts*. In: DARÁK, Péter; KUBE, Hanno; MOLNÁR-GÁBOR, Fruzsina; Ekkehart, REIMER (szerk.): *Rechtsprechung im Dialog der Gerichte auf innerstaatlicher und europarechtlicher Ebene am Beispiel Ungarns und Deutschlands*, Budapest, Kúria (2020) 61–72. old – a szerk.]

¹¹² A Bizottság határozata: *Amtshlatt*, No. L. 195, 1969. augusztus 7., 11. old., a 9 ítélet adatai: lent VIII. fejezet 274., 276. pont.

azért van figyelemre méltó döntésről szó, mert megmutatta, miként gondolják a Közös Piac szervei az ilyen – általában természetesen be nem jelentett – koncentrált kartellpraktikákat felderíteni, *hivatalból* is vizsgálni, amit a 17-es rendelet 11–14. §-ai nemcsak lehetővé, hanem a Bizottság kötelességévé is tesznek. Erre a döntésre hivatalból kezdeményezett eljárás vezetett, mert a Bizottság a festékárak meglepő emelkedéséből kartellre gyanakodott. A 9 ítélet a kartell elítélésével zárult.¹¹³

b) A *Grundig-Consten*-ügy – mind a bizottsági döntés, mind a Bíróság ítélete¹¹⁴ – az előbbinél is sokkal érdekesebb, mind a közös piaci ipar és kereskedelem szerkezetét érintő általános elvárások bírói megfogalmazása és védelme, mind ennek jogi mechanizmusa folytán.

A tényállás: a német *Grundig* cég a francia *Consten* céggel szerződést kötött, amelynek értelmében a Grundig cég a másik felet bízta meg a német vállalat áruinak kizárólagos forgalmazásával; Consten vállalta, hogy a szerződéses termékeket kizárólag Grundigtól szerzi be; Grundig minden más vevőjével úgy szerződött, hogy Grundig készüléket vagy alkatrészt francia területre nem adhatnak el, és ezzel az „egyéni” piacszervezés egész nagy hálózatát hozta létre; Grundig a szerződésben még megengedte, hogy Consten Franciaországban bejelentse a GINT (Grundig International) védjegyet, és ezt a „Grundig” védjeggyel együtt a kizárólagos eladási szerződés keretében Franciaországban forgalmazott készülékeken feltüntesse; Consten növekvő sikerrel lépett fel a francia piacon; részben ezzel, mármint a Grundig jó hírével is magyarázható, hogy más francia importőrök is kezdtek Grundig készülékeket nem francia nagykereskedőktől

¹¹³ A bíróságról és az ügy részletesebb adatairól l. lent VIII. fejezet, 276. pont.

¹¹⁴ A *Grundig-Consten*-ügy nagy irodalmáról áttekintést nyújt STEINDORFF, E.–HOPT, K. *Decisions* c. alatt az *American Journal of Comparative Law* 1967. évi (XV.) kötetében megjelent írása (811–822. old.). A Bizottság 1964. szeptember 23-án kelt döntése megjelent egyebek között: *Amtsblatt*, No 161, 1964. október 20, 2287. old. A Bíróság 1966. július 17-én kelt ítéletéhez l. *Receuil de la Cour*, XII (1966), 430. és kk., *Amtsblatt*, No 170, 1966. szeptember 29., 3015., *Europarecht*, 1966. évi (I.) köt. 273. és kk. old. [A *Grundig-Consten*-ügy értelmezéséhez, immáron a hazai jogirodalomban, mások mellett, BERKE Barna–PAPP Mónika: *Az Európai Unió gazdasági joga II. ELTE Eötvös Kiadó, 2013. 20–23. old. – a szerk.*]

importálni; ezek egyike a párisi *UNEF* és a strasbourgi *Leissner* cég; Consten pert indított ellenük tisztességtelen verseny és védjegyének sérelme, bitorlása miatt; UNEF arra hivatkozott, hogy a Grundig-Consten-szerződés ellentétes a Római Szerződés 85. §-ának /1/ bekezdésével, és kérte is az EGK Bizottságot, hogy az 1957. április 1-én kelt szerződést nyilvánítsa hatálytalannak; ilyen előzmények után Consten a *Tribunal de Commerce de la Seine* előtt az UNEF-fel szemben pernyertes lett; a *Cour d'Appel de Paris* megsemmisítette az ítéletet, és elrendelte a per felfüggesztését mindaddig, míg az EGK Bizottsága az ügyben állást nem foglal; Grundig azután 1963. január 29-én mind a Consten, mind sok hasonló más szerződését is bejelentette a Bizottsághoz, kérve a 17-es rendelet szerinti negatív kartellteszt kiadását; a Bizottság úgy döntött, hogy a szerződéseket a 85. § /3/ bekezdés alapján az /1/ bekezdésben foglalt tilalom alól felmenteni *nem* lehet; ezt a döntést mind a Grundig, mind pedig a Consten az EGK Bíróságánál megfellebbezte, és fellebbezésükhöz csatlakozott az olasz és a nyugatnémet kormány (!) is; UNEF és Leisner pedig a Bizottság oldalán jelentette be a 17-es rendelet 3. §-a szerinti jogos érdekeltységét és kérését, hogy a perben félként kíván szerepelni.¹¹⁵

A Bíróság ítéletében kimondta a következő tételeket: mind a kizárólagos eladási jogosultság, mind a kérdéses patentszerződés korlátozhatja a versenyt az adott termék tekintetében; a korlátozás a Közös Piac *jelentős területét* érinti, és *abszolút területvédelemre*, *paralell importok kizárására* irányul; az adott védjegyű termék maga is *jelentős részesedést* képvisel a piacon, miért is általa a verseny komoly torzítása érhető el; a 85. § /1/ bekezdés mellőzése és a 85. § /3/ bekezdés alkalmazása immár két okból is alaptalan; először, mert az az ártöbblet, amellyel a Grundig készülékeket Franciaországban eladták, arról tanúskodik, hogy a szerződés méltányos *előnyeit a fogyasztók nem élvezték*, ami a /3/ bekezdés szerinti mentesítés egyik feltétele; másodsor a /3/ bekezdés szerinti előnyök eléréséhez sem a kizárólagos eladói pozíció egész Franciaországra való biztosítása, sem pedig a *kizárólagos forgalmazói jogokat elősegítő védjegyszerződés nem feltétlenül szükségesek*; a Bíróság elvetette azt az érvet is, hogy a

¹¹⁵ L. *Receuil de la Cour*, XII (1966), 435. és kk. old. („Faits...”).

vertikális (termelők és eladók közötti) megállapodásokra a 85. § /1/ bekezdés nem vonatkozna, ill., hogy ezekre csak a 86. § vonatkoznék; a kérdéses szerződésrendszerrel, amelyeket Grundig a Közös Piac sok cégével kötött, arra irányul, és alkalmas is rá, hogy *a francia piacot a jelentős áru tekintetében elszigetelje*, abban ezek után saját versenykorlátozó akcióit érvényesítse és ezzel a Közös Piac kibontakozását az adott termékcsoporthoz tekintetében jelentékenyen akadályozza.¹¹⁶

A Grundig–Consten-ügynek ez az ítélete sok vitára adott okot. Egyebek között arról, hogy még az ilyen logikailag és faktuálisan is nyilvánvalóan jogellenes szerződések esetén is nem kell-e jobban a gazdasági elemzésekből adódó következtetésekre (a *rule of reason* tesztre) építeni az erősen alapul venni látszott *per se* elmélet helyett; vagy arról, hogy bizonyos áruknak a piacba való bevezetése és ezáltal a verseny erősítése végett hasonló abszolút területvédő szerződések mégis nem jók-e, és ezáltal a Grundig-ítélet ellenére nem jogszerűek-e, mert hiszen a Grundig-ítélet már versengő felek, már meglevő verseny tekintetében határozott, vagy arról, hogy sok más döntésben mind a Bíróság, mind a Bizottság liberálisabb volt. Ilyen és más kérdésekről nagy vita bontakozott ki az irodalomban, és sok oldalról bombázzák az ítéletet.¹¹⁷

c) A Bíróság azonban egyelőre legalábbis határozottságot mutatott, amennyiben az *Olasz Kormány v. EGK Bizottság* ügyben¹¹⁸ még egyszer megerősítette álláspontját. Ebben az ügyben az olasz kormány nem kevesebb, mint azt kérte, hogy helyeztessenek hatályon kívül a Tanács 1962. évi 17-es és az 1965. évi 19-es rendeletének azok a szakaszai, amelyek szerint – mint fent látható volt – a Bizottság kartellszerződések tilalma alóli csoportmentesítéseket csak korlátozottan adhat, hogy kapjanak szabad utat a vertikális kartellszerződések, mert a 85. § /1/ bekezdés csak a horizontális kartellmegállapodásokra vonatkoznék. A Bíróság ellenben úgy értelmezte azt az /1/

¹¹⁶ *Uo.*, 430–433., 506. old.

¹¹⁷ Ennek válaszához l. STEINDORFF és HOPT fent (114. jegyzet) idézett írását.

¹¹⁸ A Bíróság 1966. július 13-án kelt ítéletét l. *Recueil de la Cour*, XII (1966), 564. és kk., *Amtsblatt*, No 170, 1966. szeptember 29., 3016., *Europarecht*, 1 (1966), 338. és kk. old.

bekezdést, hogy az átfogja a vertikális megállapodásokat is, ha azok a közös piaci méretű gazdasági verseny torzítására vezetnek.

A kartelltilalom terjedelme, tényleges érvényesülésének foka tekintetében itt tart most az Európai Gazdasági Közösség. A jogi mechanizmus elég világos, és a teljesség elég nagy fokán bontakozott ki. Láthatók a ténylegesen alkalmazni kívánt korlátok körvonalai is. Az más kérdés, és egyelőre jövendölés volna megmondani, hogy a valóság holnap és más iparágak területén mit hoz. Ami az általánosság eléggé bizonyos szintjén megállapítható, az annyi, hogy a közös piaci kapitalista gazdaságpolitika mind a gazdaság tényleges funkcionáltatása, mind pedig a tisztesség védelme végett az anti-kartell szellemet bizonyos minimális szinten, talán éppen a jelenlegi tendencia érvényesítésével, mindig ébren fogja tartani.

A VERSENYPOLITIKA ÉS VERSENYJOG A GYAKORLATBAN: B) A JOGI CSATORNÁK FŐBB OLDALÁGAI

224. E cím alatt foglalhatóak csokorba a versenyjogi gyakorlatnak azok a további intézményei, tételei, amelyek bár nem a főkérdést – milyen fokú tilalmat, milyen bemérési eszközökkel? – érintik, de jelentősebb oldalágai, realizáló eszközei az egész jogi mechanizmusnak.

a) A főbb oldalágak közül elsőként a gyakorlatnak azok a válaszai lehetnek érdekesek, amelyek a Bizottságnál bejelentett kartelleknek a bejelentés és a döntés közötti időben élvezett jogi sorsát illetik.

A fő tétel, amit a bírói gyakorlat kialakított, abban fogalmazható meg, hogy a kartellbejelentések folytán az érintett kartellek mindaddig hatályban vannak, amíg az EGK Bizottsága, ill. Bírósága az ellenkezőjét ki nem mondja; akkor is így van ez, ha a kartell sérti a Római Szerződés 85. §-ának /1/ bekezdését. Ez lett a 17-es rendeletnek az 1. és 6. §-ában megfogalmazott norma ellentmondásosságából; az 1. § ugyan kimondja, hogy minden a Római Szerződés 85-86. §-ába ütköző akció *ipso facto*, minden előzetes határozat közbejötté nélkül jogellenes és tilos, de a 6. § arról szól, hogy az engedélyező, mentesítő nyilatkozat hatályának kezdő időpontját a Bizottság megjelöli,

és ez nem lehet a bejelentésnél korábbi időpont; ebből aztán – kiindulva abból, hogy a Bizottság elvben minden bejelentésre mentesítő határozatot hozhat, miért is a megelőző létszakra sem lehet a jogellenességet feltételezni – arra következtettek, hogy határozathozatalig minden kartell legalábbis nem hatálytalan, ha a jogellenesség kérdése még függőben is van.

Ezt a megoldást követte az egyes országok belső gyakorlata, így például a nyugatnémet Bundesgerichtshof ennek megfelelően döntött a Braun cég villanyborotva kartellszerződéseiben,¹¹⁹ és erről tanúskodik az EGK Bíróságának gyakorlata is. E kérdésben 1969–70-ben három ítélete is van a Bíróságnak. A *Portelange v. Smith Corona Marchant International*-ítéletet a Bíróság 1969. július 9-én hozta, miután az ügyben a *Tribunal de Commerce de Bruxelles* a Római Szerződés 177. §-a alapján ún. *Vorabentscheidung*ot, az EGK Bíróságának előzetes döntését kérte.¹²⁰

Ebben az összefüggésben nem annyira az ügy¹²¹ tényállási sajátosságai a fontosak, bár ezek sem érdektelenek. A Corona cég a kartellszerződésben termékeinek (számítógépek, irodagépek és elektronikus másológépek) kizárólagos forgalmazójává belgiumi és luxemburgi területi hatállyal a Portelange céget tette; az 1961-ben kötött szerződést a Bizottságnál is bejelentették; 1966. október 6-án azonban a Corona a szerződést az árucsoportok egy részére nézve felmondta; Portelange egy belga jogszabályra utalással a határozatlan időre szóló szerződés egyoldalú felmondása miatt kártérítési pert indított. A jogkérdést a Corona cég mint alperes vetett fel. Azzal

¹¹⁹ L. az ítéletről szóló tájékoztatást a *Common Market Law Review*-ban, vol. 3, 59. old.

¹²⁰ A *Római Szerződés 177. §-a* szerint a Bíróság hatásköre kiterjed a *Római Szerződés* értelmezésére, a Közösség intézményei aktusainak érvényességi „felügyeletére” és értelmezésére stb.; ha valamely tagállam bírósága előtt ilyen kérdés felmerül, és a bíróság úgy látja, hogy ítéletéhez szükség van a kérdés előzetes eldöntésére, kérheti a Közösség Bíróságát, hogy adjon ki döntést a szóban forgó értelmezési kérdésben. [Az *EGK Szerződés 177. cikke*, illetve utódja, az *EUMSZ 267. cikke* értelmezéséről a hazai jogirodalomban lásd *Oszroviros András* (szerk.): *Az Európai Unió alapító szerződéseinek magyarázata. Complex, Budapest 2008. 1467–1495. old. VÁRNAY Ernő – PAPP Mónika: Az Európai Unió joga. Complex, Budapest, 2016. 419–473. old. – a szerk.*]

¹²¹ *Receuil de la Cour*, XV (1969), 310. és kk., *Europarecht*, 4 (1969), 341. és kk., *Common Market Law Review*, 7 (1970) 234. és kk. old.

védekezett ui., hogy a szerződés a Római Szerződés 85. §-ának /1/ bekezdése szerint érvénytelen, mert arra a Bizottság még nem adott a /3/ bekezdés szerinti mentesítést. Portelange viszont azt állította, hogy ha a szerződés az /1/ bekezdésbe is ütköznék, a Bizottság döntéséig egyelőre mindenképp hatályos, hiszen a szerződést az előírásoknak megfelelően időben bejelentették. A brüsszeli bíróság ebben a helyzetben – miután az ügyben a 17-es rendelet nem egyértelmű – az EGK előzetes döntését kérte.

A Bíróság önmagában is furcsa helyzettel találta magát szemben. Egy nem kétségesen jogszerűen felmondott szerződés, hozzá egy a felmondásig teljesezésbe ment szerződés jogi érvényét lehet-e vitatni a tényleges fennállás idejére; ha a jogi érvényességet, pl. azért, mert a szerződés tényleges a 85. § /1/ bekezdésbe ütközik, lehet tagadni, akkor nincs kártérítés, holott valójában ténylegesen volt szerződés; ha az érvényt nem lehet tagadni, akkor van kártérítési jogosultság, bár lehet, hogy a 85. § /1/ bekezdést mégis kimondják rá, de azzal, hogy *quo ad* kártérítés, úgy kell tekinteni, mintha lett volna érvényes szerződés. Az egyes tagállamok bírói gyakorlata ilyen és más irányokban az ideiglenes érvényességet illetően meglehetősen eltérően alakult.

Ebben a helyzetben a Bíróság kimondta, hogy „a Római Szerződés 85. §-ának /1/ bekezdését érintő, de a 17-es rendelet szerint szabályszerűen bejelentett megállapodások mindaddig teljesen hatályosak, amíg azokban a Bizottság a 85. § /3/ bekezdése, ill. a 17-es rendelet alapján meg nem hozza döntését”. Az indoklás főbb érvei a következők. A 85. § /1/ bekezdésbe ütköző megállapodás ugyan *ipso facto* tilos, mégis a /3/ bekezdés alkalmazhatóságától vagy alkalmazhatatlanságától feltételezetten. A /3/ bekezdés alkalmazhatóságát viszont – a 17-es rendelet szerinti bejelentés után és eljárásban – csak a Bizottság mondhatja ki. Magából abból a tényből, hogy a megállapodást bejelentették, az /1/ bekezdés szerinti érvénytelenség megállapítása nem következik. A feleknek nincs módjukban a Bizottságnál a döntéseket siettetni. A Bizottságnak egyebek között azért is kell számottevő idő a döntéshez, mert az /1/ bekezdés, ill. a /3/ bekezdés szerinti elemek együttes fennforgásának megállapításához a Bizottságnak beható gazdasági és jogi elemzéseket kell végeznie.

A gazdasági forgalom biztonsága és a jogbiztonság elve megkívánja, hogy a szabályszerűen bejelentett megállapodások ebben a vizsgálati időben, amely évekre terjedhet, teljes hatályúak legyenek. Az a körülmény, hogy egyes megállapodásokat a Bizottság utólag mégis tilalmazni fog, okozhat ugyan bizonyos jogi nehézségeket, de ezek súlya sokkal kisebb azoknál a hátrányoknál, amelyek az ideiglenes hatály megtagadásából a jogbiztonságra háramlanának. Amennyiben a Bizottság a kartellszerződést már prima facie nyilvánvalóan tilalmazandónak látja, akkor a Bizottság feladata, hogy a 17-es rendelet 15. §-a szerinti előzetes közlést kiadja, miszerint a kartellszerződés a 85. § /1/ bekezdés feltételeit kimeríti, és a /3/ bekezdés mentesítő kedvezményei nem látszanak igazolhatónak; ilyen közlés után a szerződés csak saját veszélyre funkcionáltatható.

A Bíróság ezt az „ideiglenes érvényesség elvét” a *Parfumus Marcel Rochas Paris v. Parfumus Bitsch München* ügyben 1970. június 30-án kelt ítéletében még tovább szélesítette, ill. pontosította. Ebben az ügyben a vita akörül forgott, hogy lehet-e egy kartellszerződés érvényét vitatni, ha ezt a Bizottságnak ugyan nem jelentették be, de lényegében azonos azokkal a korábbi típusszerződésekkel, amelyek a felek között korábban jöttek létre, és állásfoglalás végett a Bizottság eljárási szakaszában vannak. A Bíróság megállapította, hogy a Bizottság felhatalmazást kapott a bejelentési és vizsgálati eljárás szabályozására és lefolytatására; a Bizottság ennek körében a 1962. évi 27. sz. rendeletében, ill. annak módosításaiban úgy rendelkezett, hogy típus- (blanketta) szerződések esetén az ilyen szerződések érvényességének vagy tilalmazásának megállapításához „elég, ha a felek a bejelentéshez a szerződésmintát csatolják...”, és a különböző konkrét partnerek neve is mellőzhető”; a Bizottság jogszerűen járhatott így el; az ilyen formában bejelentett szerződés ideiglenes hatálya tehát kiterjed minden, a szerződésminta szerint kötött konkrét szerződés ideiglenes hatályára is; a Bizottság ui. tudja, hogy ilyen szerződések sajátos és esetleg hátrányos szövetét képezhetik az adott termékcsoporthoz tartozó területén a gazdasági versenynek, ezért a döntés kialakításához pusztán a szerződések ilyen jellege folytán (a konkrét szerződések

becsatolása nélkül is) nyilván megfelelő gazdasági és jogi elemzésekbe bocsátkozik.¹²²

b) A *Bilger Sörgyár v. Jehle vendéglősök* ügyben¹²³ 1970. március 18-án a Bíróság a következő érdekes ítéletet hozta. A Bilger Sörgyár 2 éttermet, hitelt bocsátott a Jehle házaspár rendelkezésére azzal, hogy éttermében 25 évig csak Bilger sört árul, és az éttermek esetleges bérbeadásánál e megkötés továbbhárítását vállalja. Az éttermekben azonban más márkájú söröket is árultak, miért is a Bilger Sörgyár pert indított a Jehle család ellen. Az ügy a karlsruhei *Oberlandesgericht* döntése alapján az EGK Bíróságához jutott, mert Jehleék azzal védekeztek, hogy a német vendéglősök 80%-a ilyen bénító szerződések hatálya alatt áll, miért is a német piacot a Közösség egészéből kiszakítják, elkülönítik, az ilyen szerződések tehát sértik a 85. § /1/ bekezdését, mert végül is hátrányosan befolyásolják a tagállamok közötti kereskedelem integrálódását; a kérdéses szerződéses kikötés tehát még akkor is jogellenes, ha a 17-es rendelet 4. §-a alapján *forma* szerint nem bejelentésköteles, mert azonos tagállam jogalanyai között jött létre; a Római Szerződés mégiscsak erősebb az annak alapján kiadott tanácsi rendeletnél.

A Bíróság úgy látja, hogy a 17-es rendelet szabályait hierarchiaállásból vitatni nem lehet. Mindaddig, amíg a 17-es rendelet hatályban van, és a Bizottság megfelelő eljárásban nem bocsátkozik a német sörgyárak antiintegrációs gyakorlatának vizsgálatába, és azt nem tilalmazza, míg tehát a konkrét perbeli szerződés érvénytelensége ki nem mondatik, az *bejelentésre nem köteles, és teljes hatállyal rendelkezik*.

Ez a döntés jellemző a közösségi jog helyyel-közzel pozitivista és formalista felfogására. Az EGK Bíróság ugyanis azért nem bocsátkozott a szóban forgó szerződésrendszerek egészének vizsgálatába, bár azok a német vendéglátóipar 80%-át érintik, mert a kérdést hozzá felterjesztő német bíróság ilyen kérdést nem tett fel. Egy 1967. évi december 12-én kelt ítéletben – hasonló tényállás mellett

¹²² *Receuil de la Cour*, XVI (1970), 515. és kk., *Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht*, vol. 1970., Heft 10, 325-326. old.

¹²³ *Receuil de la Cour*, XVI (1970), 127. és kk. *Europarecht*, 5 (1970), 248. és kk. old.

– a Közösség Bírósága ugyanis kimondta már, hogy „bár az egy országon belüli szerződés, miszerint a vevő kizárólag az eladótól veszi áruját, nem meríti ki a 85. § /1/ bekezdésében foglalt tilalom feltételeit, de kimerítheti ezeket a feltételeket, ha akár önmagában, akár olyan más gazdasági és jogi összefüggésekkel együtt, amelyek között a szerződés létrejött, jogi és gazdasági kísérő körülményeinek összessége folytán alkalmas arra, hogy a tagállamok közötti kereskedelmet érintse és annak akadályozását vagy torzítását célozza vagy eredményezze”. Mindezekért – bár nem kizárólagos döntési szempontként – a bíróságoknak a szóban forgó egyedi szerződések 85. § /1/ bekezdés szerinti megítéléséhez arra is figyelemmel kell lenniök, hogy az adott termékek tekintetében nem létezik-e az ilyen szerződések kiterjedt rendszere, amely végső hatásában alkalmas az /1/ bekezdésben fogalmazott eredmények kiváltására; ez a konkrét ügyön túli szerződési rendszer is lehet tehát a tényállás része.¹²⁴

225. A kartelljogi gyakorlat következő főbb mellékága a *közöségi jog és a nemzeti jog versengésének* folyamata, a vertikum abból, amiről a közösségi jog prioritása címen fent általában már volt szó.¹²⁵ Az e tárgyban figyelemre méltó két ítélet közül az időben első a nemzeti szabadalmi törvények és a Római Szerződés 85–86. §-ainak versenyéről szól, míg az időben második a kérdést általánosabban veti fel.

Az első ítélet 1968. február 29-én kelt, és a *Parke, Davis and Co v. Bientema-Interfarm* nevet viseli.¹²⁶ A probléma lényege a nemzeti szabadalmi jognak az irodalomban is egyre erősebben vitatott territoriális jellegében, ennek versenykorlátozó lehetőségeiben, ill. ezeknek a 85–86. §-kal szembeni ellentmondásában van. Az amerikai Parke cégnek ugyanis volt egy Hollandiában szabadalmaztatott eljárása, amelynek alapján egy bizonyos antibiotikumot (Chloramphenicol) lehet előállítani, és a Bientema-Interfarm ilyen gyógyszert a Parke cég hozzájárulása nélkül importált Olaszországból (ahol sem gyógyszerek, sem azok gyártási eljárása nem szabadalmaztatható)

¹²⁴ L. a *Brasseries de Haecht v. Wilkin-Janssen*-ítéletet, *Receuil de la Cour*, XIII (1967), 526. és kk. *Europarecht*, 3 (1968), 132. és kk. old.

¹²⁵ L. fent IV. fejezet, 78–79. pont.

¹²⁶ *Receuil de la Cour*, XIV (1968), 82. és kk. *Europarecht*, 3 (1968), 228–231. old.

és forgalmazott Hollandiában. A Parke cég szabadalomtorlásért perelt, a holland cég pedig azzal védekezett, hogy a szabadalommal az amerikai cég versenykorlátozó módon monopolizálja a holland piacot, drágábban adja a kérdéses gyógyszert, mint az Olaszországból importálva adható lenne, miért is a szabadalom védelme és hasznosításának ez a módja a Római Szerződés versenyjogi szabályaiba ütközik. A Bíróság ítélete megvédte a nemzeti jogok territorialitásának elvét, annak feltétlen érvényesülését, amennyiben kimondta, hogy „azokat a jogokat, amelyeket valamely tagállam valamely szabadalom tulajdonosának ad, a Római Szerződés 85–86. §-ai nem érintik”. Ami pedig a versenykorlátozást illeti, a Bíróság ebben is negatív döntött, mondván, hogy ha nincs jelen valamilyen versenykorlátozó szerződés vagy piacuralmi helyzet, maguk az abszolút szabadalmi jogok nem esnek a 85–86. §-ok hatálya alá; továbbá „önmagában az, hogy a szabadalmazott termékek ára magasabb, mint a másik államból importálható hasonló termék, nem jelent szükségképpen versenykorlátozó visszaélést”.

Elég általános az irodalom meggyőződése, hogy ebben a kérdésben még messze van az utolsó szó. Mint az USA-ban, Európában is komoly gond lesz a szabadalmak útján való piacmonopolizáló tendencia, amellyel az eddigieknél differenciáltabban és határozottabban kellene majd szembenézni. Bizonyos nagyon jelentős ügyekben tett is lépéseket az EGK Bizottsága és Bírósága. Ilyen volt például a *Grundig-Consten*-ügyben hozott határozat és ítélet, amely a GINT védjegy kizárólagossági helyzetét monopolizáló jellege miatt részben feloldott (223. pont).

A közösségi és nemzeti versenyjog viszonyát *általánosságban* az 1969. február 13-án kelt *Farbenfabriken Bayer AG*-ítélet fogalmazza meg.¹²⁷ Ebben az ügyben a Római Szerződés 177. §-ára hivatkozással a *Kammergericht Berlin* kért előzetes döntést ahhoz, hogy az említett cég és más cégek igazgatósági tagjai ellen hozhat-e a német jog szerinti kartellbírságot, vagy ennek a közösségi jog által is kilátásba helyezett kartellbírság útjában áll. A tényállás röviden az, hogy a Bayer és más, részben nem német cégek árkartellekre léptek, és

¹²⁷ *Receuil de la Cour*, XV (1969), 1. és kk. *Europarecht*, 4. (1969), 147. és kk. old.

a Közös Piac területen többször is felemelték az anilin festék árát. Az ügyben a Német Kartellhivatal, ill. az említett berlini bíróság mellett az EGK Bizottsága is eljárást kezdeményezett. Mind a német versenytörvény, mind pedig a 17-es rendelet lehetővé teszi pénzbírságok kiszabását. Előállt tehát a kettős vagy versengő szankcionálás kérdése, sőt általánosabban: nemzeti jog alkalmazható-e akkor is, ha a Bizottság már vizsgálja valamely kartellszerződésnek a közösségi jogba ütközését, de még nem döntött benne.

A Bíróság a Római Szerződés 87. §-ának /2/ bekezdés e) pontjára utalással kimondta, „hogy ameddig az e pontban foglalt rendelkezés szerinti rendelet mást nem mond, a nemzeti hatóságok akkor is saját joguk szerint léphetnek fel kartellek ellen, ha a Bizottságban az adott kartell és a közösségi jog viszonyára nézve már vizsgálat folyik. Mindazonáltal a nemzeti jog alkalmazása nem érintheti korlátozóan a közösségi jog, valamint az ennek végrehajtását szolgáló intézkedések korlátozás nélküli érvényesülését.”

Ami ebben lényeg, az nem annyira a konkrét felek mikénti bírságolása. Annál kevésbé, mert az is kimondatott, hogy méltányosságból az első bíróság a másodiknál beszámítható. A lényeg a közösségi jog feltétlen érvényesülési igényének kimondása. Ami azt jelenti, hogy a nemzeti jogok és közösségi jog ellentétes parancsai esetén a közösségi jognak kell mindenkinek engedelmeskednie. Ha pl. valamely kartellügyben a nemzeti jogok nagyobb szigorot kívánnak meg, ill. egyáltalán tiltó állásponton vannak, és a közösségi jog „liberálisabb” mozgásszabadságot jelez, akkor a közösségi liberalizmusa a pálmá, akkor arról van szó, amit az amerikai irodalom úgy fejez ki, hogy a közösségi jog liberalizmusa felvizezi és elmossa (*is watering down*) a nemzeti jogok úgy-ahogy kivívott szigorát. Erre mondta *Steindorff*: könnyen lehet, hogy a kartelljogban nem határozottabb körvonalú európai piackontroll, hanem európai zsákutca (*eine europäische Sackgasse*) fenyeget.¹²⁸

¹²⁸ STEINDORFF (2), 980. old.

27. §

KONCENTRÁCIÓ ÉS PIACURALMI HELYZET (MONOPÓLIUM)

OPTIMÁLIS NAGYSÁGRENDEK?

226. A II. fejezetben az adatok és következtetések sorát láthattuk arról, hogy miként is halad a valóságban a vállalati koncentráció a Közös Piacban. Látható volt, hogy bár még nincs szó amerikai méretű koncentrációról, a kis- és középvállalatok szerepe mind számuk, mind összgazdasági súlyuk szempontjából elég jelentős, a tendencia mégis a gyorsuló koncentráció irányába mutat. A III. fejezetben látható volt az is, hogy a mai közös piaci gazdaságpolitikai koncepció szerint az integrált nagy európai piac a koncentráció fokozódását igényli, és ezt a Közösség gazdaságpolitikája támogatja is; de ugyanott azt is olvashattuk, hogy a Közös Piac gazdaságpolitikájában a koncentráció mint egyik pillér mellett egy másik pillérre is építene, nevezetesen arra, hogy a koncentráció ne vezessen monopolhelyzetekre és ezáltal a piaci gazdasági verseny korlátozására vagy torzítására.

Ennek a „koncentráció versus verseny és verseny versus monopólium” logikának van egy érdekes tétele. Az nevezetesen, hogy ha az egyenlet egyik oldalán meghatározható az *optimális vállalati nagyság*, plusz ez egzakt számításokkal elhelyezhető a működőképes gazdasági verseny függvényében, akkor az egyenlőségi jel második oldalán automatikusan megkapjuk az *x-et*, azt, hogy egyes termékcsoportokban vagy ipari ágazatokban konkrét koncentrációs akciókhoz milyen – tiltó vagy megengedő – reakció kell a versenyjog, illetve arra rendelt szervek útján fűzni. Alább nem lesz nehéz észrevenni és látni, hogy ez az egyenlet legtöbb

elemében még milyen messze van a matematikai egyenletek egyértelműségétől.

De menjünk sorban. Az optimális vállalatnagyság vagy üzem nagyság valóban csalogató premissza ahhoz, hogy a termelési-technológiai fejlettségre és teljesítményekre irányuló korszerű elvárások mellett a piaci versenyhez mint természetes gazdasági regulátorhoz a titkot megtalálják. Ez volna tehát az a bölcsek köve, amely az egyenlet egyik elemét biztos értékűvé teszi. Tulajdonképpen nem volna szabad ennyire ironizálni a bölcsek kövének ezen a felfedezésén, mert felfedezői a szaksajtóban azok közé tartoznak, akik – mint látni fogjuk – mindjárt ki is mutatták, hogy a korlátot nem ismerő piacuralmi harcban a gazdaság nagyjai fütyülnek erre az optimális nagyságra, nálunk csak az az optimális nagyság, amely minden másnál nagyobb. Ezek a kritikus és intő szerzők voltak valójában azok, akik a növekvő méretek veszélyét tudatosították és gazdaságossági szempontokból megkérdőjelezték. Eladdig állt az, amit az amerikai *Buxbaum*, a versenyjog ismert szerzője így jellemzett: a piacuralmi helyzetre adott jogi szabályok – így a Római Szerződés 86. §-ának – vizsgálatát az európai közgazdászok és jogászok ignorálják, mert hallgatólag vagy kifejezetten abból indulnak ki, hogy az európai piaci struktúra még messze nem olyan monopolizált, mint az amerikai, sőt az európai gazdaság a versenyképesség fokozásához nagyobb koncentrációt igényel.¹²⁹

227. Miként a határozottabb alakító erőre törekvő *antitrust law*, úgy az *optimális üzem nagyság gondolata is Amerikából jött Európába*. A sok szerző helyett¹³⁰ itt csak a leginkább ismertre, *Bainre* hivatkozom, aki a már többször említett „Industrial Organization” c. munkájában, de másutt is mélyreható vizsgálatokat tett vagy összegezett arról, hogy miként is néz ki az optimális üzem nagyság és a valóság Amerikában. Kimutatta pl. hogy 1947-ben az átlag nagyság a malomiparban a 24,3-szerese, a cipőiparban 21,8-szerese, a konzerviparban (amely, tágabb értelemben a *food*

¹²⁹ BUXBAUM (2), 409. old.

¹³⁰ Az amerikai irodalom részletesebb szemléléhez l. JACQUEMIN, 212–213. old.

processing, az egyik első iparág Amerikában!) 17,6-szerese, az alkoholiparban 12,5-szerese, a fémedények iparában 16,7-szerese az optimális üzemnagyságnak.¹³¹ Lassan az európai irodalomban is erősödik az a gondolat, hogy a Közös Piacban olyan koncentrációra, mint az USA-ban, több okból nincs szükség. Egyrészt az USA piaca nagyobb, másrészt ezzel együtt a koncentráció ott is túlméretezett, harmadrészt pedig a Közös Piac számos területén (pl. kémia, autó, villamosság) úgyis már túl erős a koncentráció; ami itt kell, mondja *Jacquemin*, a gazdaságilag optimális dimenziók meghatározása.¹³² E gondolat jegyében sok tanulmány született. Ezek egyik legátfogóbbika részletes piacstruktúra-elemzés mellett tesz kísérletet arra, hogy legalább számszerű orientációt nyújtson az optimális üzemnagyság és a versenyképes piaci struktúra megoldandó képletéhez.¹³³ Ezt is még általában, mert hiszen minden iparágra nézve ilyen számításokra jutni messze túl van még egy nagy könyv keretein is. A koncepció kifejtése a lényeg, párosítva mégis számos konkrét iparági struktúraszámítással, méghozzá amerikai–közös piaci párhuzamok felvázolásával. Érdekes, hogy paralell adatai a Közös Piacra nézve is az amerikai *anti-trust* mechanizmusból származnak,¹³⁴ és például kiterjednek 10 konkrét termékcsoporthoz optimális üzemnagysági adataira is. Ezek szerint a Közös Piacban e 10 termékben a valószínűsített optimális üzemnagyság a következők szerint alakulna.¹³⁵

¹³¹ BAIN (3), 84. old.

¹³² „What we need is to determine the dimension required to achieve economies of scale”, JACQUEMIN, 213. old.

¹³³ CANELLOS–SILBER, 5. és kk. old.

¹³⁴ DE JONG, H. W.: *Economic Concentration*. Hearings before the Subcommittee on Antitrust and Monopoly of the Committee on the Judiciary, United States Senate, 90th Congress, 2nd Session, S. Res. 233. Part 7, Concentration Outside the United States, 3608 és kk. old.

¹³⁵ Közli CANELLOS–SILBER, 19. old.

VII. GAZDASÁGI VERSENY

termék	típus	termelési mennyiség	a közös piaci output %-ban
cipő	bőr, egyszerű	4800-5000 naponta	0,2-0,3
szőnyeg	gépi, csomós	5 000 000-5 500 000 m ² évente	5,0-6,0
sör	pilseni, palackozott	100-200 000 hl. évente	0,1-0,15
cukor	cukorrépából	5000-6000 t évente	0,1-0,20
autó	standard személyautó	100-300 000 évente	1,5-5,0
acél tartályok, hordók		625 óránként	6,0-7,0
mosógép	egyszerű, kis típus	400-500 000 évente	10,0-11,0
hűtőgép	egyszerű, kis típus	400-600 000 évente	9,0-10,0
acél	nyersöntvény	3-4 000 000 t évente	3,5-4,5
nitrogén		300 000 t évente	6,0-7,0
műtrágya			

228. Egészen más kérdés, hogy az ilyen elméletileg optimalizált *üzem nagyságok és a valóság* hogy viszonyulnak egymáshoz. Tudott dolog, hogy nagyon eltérnek. Különösképpen más kérdés, hogy a gazdasági verseny fenntartásához a versenyjogi intézkedésekhez lehet-e ezekből kiindulni, kiindulnak-e belőlük egyáltalán. Mint látni fogjuk, nemigen. A most hivatkozott munka szerzői és mások is nem győzik hangsúlyozni, hogy a fúziós koncentrációknak van egy makroökonómiai oldala is.¹³⁶ Ez pedig más összefüggésben úgy hangzik, az amerikai *Edwards* tanainak átvételével,¹³⁷ hogy a működőképes verseny (*workable competition*) akkor tartható fenn, ha ún.

¹³⁶ L. BURKI, 105., SERVAN-SCHREIBER, 108., CANELLOS-SILBER, 11. old.

¹³⁷ EDWARDS, C.: *Maintaining Competition*. New York, 1949. 9. és kk. old., közli CANELLOS-SILBER, 11. old.

*wide oligopoly*¹³⁸ forog fenn, amit (mármint az egyébként optimális üzem nagysággal szemben, illetve mellett) a korszerű piaci finanszírozási és elosztási elvárások és helyzetek igényelnek.¹³⁹ Mindez már jelzi, hogy ez az optimális üzem nagyság-elmélet, ha szabad annak nevezni, egyrészt még nincs a kiforrottság és egzakttság magas szintjén, másrészt nehezen, ha egyáltalán „akar” a tőke mozgástörvényeinek részévé válni. *Adám György* könyvében és forrásaiban szereplő – a fentiekől részben eltérő – üzem nagyságok¹⁴⁰ is mutatják, hogy az az elmélet még nem tud a versenyjognak elég egzakt indikációt szállítani. Egyebek között innen van az, hogy – mint mondják – „jogilag nem lehet, a társadalompolitikailag és gazdaságpolitikailag nem kívánatos koncentrációkat elhatárolni, és az üzem gazdasági indokolatlanságot is csak tetemes állami ráfordítással végezhető számításokkal lehetne kimutatni, jobb ezért a *Missbrauchsaufsicht* (a monopóliummal való *visszaélés* figyelése és ellenőrzése) mellett maradni”.¹⁴¹

Mindez tehát a valóság nyomasztó tényei oldaláról azt jelentené, hogy bizonyos objektív piaci struktúra, piacuralmi helyzet *per se* a Közös Piacban sem vezetne jogellenes állapotra. Erről alább a jogi kérdések körében még részletesen lesz szó. Itt csak anticipálnám az EGK Bizottságának, illetőleg az általa kiküldött professzori bizottságnak 1966-ban, bár nem véglegesnek mondott, megállapítását: „Az a körülmény, hogy a vállalati koncentráció célja uralmi helyzet megszerzésére vagy kiépítésére *irányul*, még nem tekinthető visszaélés címén a 86. §-ba ütközőnek.”¹⁴² A Bizottság 1970. évi iparpolitikai jelentése¹⁴³ mégis jelez valami többet. Mindenekelőtt – bár

¹³⁸ A széles oligopólium kritériumai természetesen szintén szélesek: néhány nagyjából egyenlően erős nagy mellett több vagy sok kisebb vállalat, hogy ezáltal a fogyasztók választása biztos, az eladó vállalatok piaci magatartása pedig mindig megfelelő fokon bizonytalan legyen, és ne vezessen hatalmi csoportok céhszerű egyeztetett magatartására sem. *Uo.*, 11. old.

¹³⁹ CANELLOS-SILBER, 11. és kk. old.

¹⁴⁰ ÁDÁM (2), 441. old.

¹⁴¹ HOENIG, 23. old. *Missbrauchsaufsicht*: az állami-jogi kontroll és intervenciók a nagyok piacuralmi visszaélésére korlátozódjék.

¹⁴² *Bizottság: Vállalati koncentráció*, 22. old.

¹⁴³ *Memorandum der Kommission an den Rat*, 1. *Iparpolitika 1970* alatt a Forrás-jegyzékben.

az összehasonlító statisztikára vonatkozó számos fenntartással – az iparágak hosszú sorára, a legfontosabbakra mindenképp, részletes és átfogó elemzést nyújt azok átlagos strukturális helyzetéről. Igaz, ebben a tényleges helyzethez igazodik, amennyiben azt mutatja ki, hogy az egyes tagországokban az egyes üzemméret-kategóriák¹⁴⁴ – 1-100, 100-499, 500-999, 1000 és több alkalmazottal működő üzem – milyen súllyal jelentkeznek, és standardtípusnak azt a kategóriát veszi, amelyre az adott országban az adott iparág legtöbb alkalmazottja jut.¹⁴⁵ Ezzel ugyan a Bizottság közvetve orientált az optimális üzemnagyság és ezen keresztül az ipari struktúra és piaci magatartás, valamint a verseny összefüggéseire is, de ennél tovább csak egy megjegyzés erejéig ment. Következtetéseiben – amelyek szinte kizárólag az adott terület statisztikai rendszerének kiépítésére irányultak – ui. megállapította a következőket: „Az iparstruktúra területén is elengedhetetlen, hogy iparáganként, relatíve rövid időközökben differenciált információk álljanak rendelkezésre olyan tényekről, mint vállalatok alapítása, megszűnése, üzemek becsukása, koncentrációs folyamatok, az üzemek és vállalatok alkalmazottak és forgalom szerinti nagysága, értéktermelésének nagyságrendje, bérösszegek, bruttó üzemi eredmények stb. A versenypolitika megvalósításához a Bizottságnak rendelkeznie kell ilyen állandóan felfrissített adatokkal, mert a koncentráció fokát az egyes ágazatokban csak így tudja egzakt módon megítélni.”¹⁴⁶

A Bizottságnak ez a „tartózkodása” azért is érthető nehezen, mert nem egy nyugat-európai országban törvényes rendelkezésekben már meghatározták a még eltűrhető koncentráció fokát. Ausztriában az uralkodó helyzet akkor kezdődik, ha a szóban forgó vállalat az adott iparágban 30%-os részesedés fölé megy, vagy ha az első három vállalatról van szó, ezek részesedése az 50%-ot meghaladja. Angliában az uralmi pozíciót egy vállalat 33%-os részesedéssel éri el, Norvégiában 25% is elég; az NSZK-ban a szabályozás bonyolultabb:

¹⁴⁴ Az üzemméret és vállalatméret között az *Iparpolitikai jelentés 1970* szerint meglepő módon a nagy átlagszámok keretében nincs számottevő különbség (95. old.).

¹⁴⁵ *Uo.*, 97. és kk. old.

¹⁴⁶ *Uo.*, 115. old.

uralmi helyzetbe az a vállalat juthat, amely benn van az összes ipari vállalatnak abban a 10%-ában, amely az adott iparágat 50% erejéig uralja: ameddig ez a helyzet nem áll elő, tehát ha pl. már 11%-nyi vállalat uralja az 50%-os forgalmat, uralmi helyzetről egyáltalán nem lehet beszélni; nyilvánvaló uralmi helyzet a törvény szerint azonban a 10%-on belüli vállalatok körében – csak akkor jön létre, ha valamelyik vállalat e 10% által forgalmazott 50% felét, tehát az egész iparági forgalom 25%-át ragadná magához.¹⁴⁷ Ezek a méretek is jól túl vannak a fenti 10 iparágban kivetített optimális üzemnagyságok méretein, hiszen azok általában 10% alatt vannak. A Bizottság azonban a nemzeti jogok magasabb paramétereit sem gondolta még közösségi jogi paraméterekké tenni.

Így néz tehát ki a koncentráció és vállalati uralmi helyzet objektív leereagálása tekintetében a helyzet, így néz ki az a bizonyos bevezetőleg említett matematikai képlet, amely a jogi szabályozás és intervenciók kiindulásául szolgál: a Bizottság az optimális üzemnagyság és uralmi pozíció tekintetében nem jutott még egyértelmű kategóriák és ismérvek kialakításához, a statisztikai megragadás is még hiányos. Számos iparágban már most megvan viszont a tentatív jelzett méreteket meghaladó koncentráció; adva van továbbá az a közösségi gazdaságpolitikai koncepció, hogy a közös piaci méretű dimenziókhoz támogatni kell a további strukturálódást, azaz koncentrációt; az egyenlet innenső oldalának mégis kívánatos másik komponense, hogy ti. legyen és maradjon verseny, ezek után csak esetenként és ad hoc gazdaságpolitikai erőviszonyok függvényében alakított versenyjogi döntések útján határozható meg. A Bizottság ezért idevonatkozóan a következő elvi megállapítást deklarálta: „A Bizottság olyan versenypolitikát lát helyesnek követni, amely szerint a 85–86. §-okban megfogalmazott tilalmak tartalmát nem absztrakte, hanem az egyes esetek kapcsán a döntési és ítélkezési gyakorlat fokozatos fejlődése útján kell meghatározni.”¹⁴⁸

¹⁴⁷ L. ennek részletezéséhez: BURKI, 60–62. old.

¹⁴⁸ *Bizottság: Vállalati koncentráció*, 21. old.

A KONCENTRÁCIÓ FORMÁI

229. A koncentráció erősítő és gátló tényezői között a gazdasági és gazdaságpolitikai meghatározók mellett vagy részben ezek kifejezésekképp vannak bőviben főleg társasági jogi, adójogi és más kereskedelmi jogi intézmények is. Ezek *általában* azáltal erősítő vagy gátló tényezők – különösen a Közös Piac egésze szempontjából kívánatosnak tartott azonos versenyhelyzetek hiánya miatt –, hogy az egyes tagállamokban eltérően fejlődtek és hatnak, míg a közösségi jog az egységesítés tendenciáját erősíti. A koncentráció és integrációs méretű vállalati mozgás fent már vázolt jogi mechanizmusára való utalással,¹⁴⁹ a jogi formákról itt a továbbiak végett azért kell néhány magyarázó szót szólni, mert látni kell, hogy milyen formák körére vonatkoztatva lesz alább szó a monopol-, illetve piacuralmi helyzet jogi értékeléséről, a piacuralmi visszaélések jogi tilalmazásának rendjéről.

Az első megjegyezni való a kartell és a vállalati koncentráció elválasztására és összefüggéseire, illetve arra vonatkozik, hogy mindkettőre alkalmazhatók-e a piacuralmi koncentrációk tilalmi szabályai, a Római Szerződés 86. §-a és a kapcsolódó jogszabályanyag. Már a kooperációra és a kartellre vonatkozó fenti 25–26. §-ban is látható volt, hogy e kategóriák társasági jogi formát is ölthetnek, hogy a kartell szervezett társasági formába is átmehet, ha nem is ez a fő formája. A Bizottságnak a vállalati koncentrációra vonatkozó okmánya is jelzi ezt az egymásba fonódást. „A kartell a magatartás kötöttségét, a vállalati koncentráció a belső vállalati struktúra változását idézi elő. Az átmenetek azonban annyira egymásba folynak, hogy a kartell és a vállalati koncentráció határai absztrakte nem határozhatók meg pontosan. A határeseteket csak a konkrét helyzetben lehet minősíteni.”¹⁵⁰ Ha a társasági jogi impériumok körében végső soron a tulajdonviszonyok is a meghatározók, ha vitatjuk is azt a ma nagyon erősen vallott nézetet, miszerint a vállalati impériumokban a sokféle összetevő bonyolult együtthatásában

¹⁴⁹ L. fent V. fejezet.

¹⁵⁰ *Uo.*, 21. old.

a döntő hatalom nem a tulajdonon alapulna – ez a *Berle-féle Power without Property*¹⁵¹ –, és a tulajdonnak kiemelkedő helyet is kell szánni, a vállalati koncentráció versenyjogi összefüggéseivel csak az egy személy vagy egy csoport tulajdonában levő egységekre, tehát csak a tulajdonjogilag homogén és osztatlan társaságokra tekintettel lenni nem elég. A laza társulásoknak sok formája ismeretes, amelyben a társulók tulajdoni önállóságukat megőrzik, de a rendelkező hatalom mégis koncentrálódik. A vállalati koncentráció tehát szélesebb fogalom a vagyoni vagy tulajdoni koncentrációnál. Legszélesebben talán *Lenel* fogalmaz. Szerinte a gazdaságot annyi döntési terv (program) hatja át, amennyi egymástól független egység van. Amennyiben ezek a relatíve függetlenül képződő döntési tervek, magatartásprogramok összefonódnak és tudatosan egymás részévé válnak, számuk pedig egyidejűleg csökken, vállalati koncentrációval van dolgunk, és a piacuralmi helyzeteket ennek alapján kell jogilag értékelni.¹⁵² Bármiként is teoretizálunk, látni kell, hogy a vállalati koncentrációnak ugyan a szélső határát nem lehet elvontan megállapítani, a szűkebb tulajdoni koncepcióval itt nem volna szabad megelégedni.

230. A vállalati koncentráció *egyes konkrét formái* közül itt röviden csak a fő típusokat említem. Ilyenek: *a)* betársulás más kereskedelmi társaságba, *aa)* kisebbséggel, *bb)* kisebbséggel, de a többi részvény szórtsága folytán uralmi helyzettel, *cc)* többséggel; *b)* más társaság vagyónának, berendezéseinek részleges vagy teljes felvásárlása; *c)* két vagy több társaság egyesülése egy új társasággá, *d)* konszernkartell, holding és más lazább és mégis egységes uralmi helyzetre vezető formák. Mind a négy fő típus megjelenhet a szervezettség különböző szintjén elhelyezkedő társasági formában, jogi személlyel vagy anélkül. Ez lehet egy szervezettebb együttműködést adó kooperációs vagy kartellszerződés, vagy az új francia

¹⁵¹ Ezt az elméletet BERLE, a nyugati társasági jog egyik legnevesebb szerzője munkálta ki legjobban, főleg a *Forrásjegyzékben* szereplő könyvében (BERLE). Ezt az elméletet, miszerint a természetes személyeknek, azaz a tőkés részvényeseknek a befolyása a jogi személyekre mint termelőeszköz-tulajdonosokra csökken, erősen uralkodó nézet lett Nyugat-Európában is. L. LENEL, 2. és kk. old.

¹⁵² *Uo.*, 2–3. old.

groupement d'intéret économique,¹⁵³ a beruházó vagy tőkebeviteli társaság,¹⁵⁴ lehet csendes társaság és fejlett részvénytársaság vagy kft., egyszóval minden elképzelhető és jogilag megragadható, a koncentrációt szolgálni képes kategória. Minden fő típusban és esetben a koncentráció jogi eszköze és kifejező formája lehet még sok más is, így pl. a különböző szindikátusi szerződések, amelyek megkötik a társuló felek látszólag szabad cselekvését, vagy a preferált részvények, amelyekkel egyes csoportok különleges hatalomhoz jutnak a koncentrációs komplexumban.

AZ URALMI HELYZET A KÖZÖS PIACI JOGALKOTÁSBAN

231. A vállalati koncentráció folytán keletkező uralmi helyzet a közös piaci jogalkotásban először a *Montánunió Szerződés* 66. §-ban jelentkezett a következők szerint: minden közvetve vagy közvetlenül koncentrációra vezető tranzakciót előzetes állásfoglalás végett a Főhatóság (*Haute Autorité*) elé kell terjeszteni; a Főhatóság az autorizációt – figyelemmel az adott tárgyban működő vállalatok méretére is – megadja, ha a koncentrációs akció folytán a piac valamely lényeges részében nem keletkezik olyan hatalom, amely árrögzítésre, a termelés és értékesítés ellenőrzésére, korlátozására, avagy a hatékony verseny fenntartásának akadályozására vezet; a Főhatóság – pontosan szabályozott eljárásban – megtagadja az autorizációt, ha annak feltételei nem állanak fenn; döntésében a Főbizottság komoly bírságokat szabhat ki, elrendeli a jogellenes társulások és más koncentrációs szervezeti jogi formák felszámolását, illetve lebontását, hogy a verseny normális feltételei helyreálljanak. A 66. § (7) bekezdésében van egy nagyon érdekes rendelkezés: ha a fuzionáló vagy egyébként koncentráló vállalatok uralmi és versenykorlátozásra

¹⁵³ L. a Forrásjegyzékben GUYON-COQUEREAU könyvét, amely ennek a jogalkotásilag is új francia intézménynek és gyakorlatának feldolgozását adja.

¹⁵⁴ Az Investment Companykról, Investment Gesellschaftról és Kapitalbeteiligungsgesellschaftokról mint érdekes formáról l. HAX, K.: *Kapitalbeteiligungsgesellschaften zur Finanzierung kleiner und mittlerer Unternehmen*. Westdeutscher Verlag, Köln-Opladen, 1969. 90. old.

lehetőséget adó pozícióra jutnak, a Főhatóság ajánlásokban felhívhatja a vállalatokat, hogy tartózkodjanak pozíciójuknak a Montánunió Szerződés céljaival ellentétes kihasználásától; amennyiben a vállalatok ezeket az ajánlásokat nem követik, a Főhatóság bírságok kiszabása és az érintett kormányokkal való konzultálás mellett meghatározhatja a kérdéses vállalatok értékesítési feltételeit, termelési és szállítási programjait.

232. Mielőtt ezekhez – a tagországok határait túllépő koncentrációkra vonatkozó – montánuniós rendelkezésekhez bizonyos megjegyzéseket fűznénk, célszerű előbb az *EGK jogát* is vázolni.

A Római Szerződés 86. §-át elég nagy kodifikációs ellentétek előzték meg. A francia javaslat az uralmi helyzetet már *per se* tilalmazni akarta, mert a német nagyiparral szemben az atomizáltabb francia gazdaságot akarta védeni. De végül a kisebb államok Franciaország ellenében az NSZK mellé álltak. Érthető, mert pl. Hollandiában is nem egy vállalatóriás volt (Philips, Unilever), amely esetleg mindjárt tilalom alá esett volna. Elhangzott az az érv is, hogy pusztán a struktúra alapján már csak azért sem lehet csinálni semmit, mert az adott struktúrán visszamenőleg úgysem lehet segíteni, csak egyet lehet: az adott struktúra szerinti nagyokat piac- és versenykonform magatartásra készíteni, jogilag csak ezt lehet megfogni. Az az érv, hogy *pro futuro* a struktúraváltozást előidéző fúzió elméletileg éppúgy megfogható, mint a piaci magatartás, nem talált elég szövetségesre, így aztán a német javaslat ment keresztül, csak még liberálisabb formában: csak az uralmi helyzettel való *visszaélést (abus)* minősítették jogellenesnek. A német belső jogi helyzet szerint ui. meghatározott fúziók hivatalos kontroll alá kerülnek, éppen azért, hogy esetleges nemkívánatos uralmi helyzetük kialakulását esetleg megakadályozzák; a 86. §-ba ilyen intézményesített kontroll nem került, már csak azért sem, mert ehhez a koncentráció iparági felső határait is meg kellett volna állapítani, amit az európai nagytőkének szánt szerep egyidejű hangoztatásával akkor a hivatalos francia álláspont sem akart erőltetni.¹⁵⁵

¹⁵⁵ A 86. § geneziséhez l. *Documents de Marché Commun*, 468/1956, du 26 octobre 1956, BURKI, 88. és kk. old.

A Római Szerződés 86. §-a a következők szerint fogalmazza meg az uralmi helyzetre vonatkozó tételt:

„Nem egyeztethető össze a Közös Piaccaal, és tilos az uralmi helyzetet (*position dominante, beherrschende Stellung, dominant position*) – akár egy vállalat, akár több vállalat részéről – a Közös Piaccon vagy annak valamely lényeges részén visszaélő módon (*de fano abusive, missbrauchlich*) használni, ha ez a tagállamok közötti kereskedelem érintésére (*susceptible d'en etre affecté*) vezethet.

A visszaélés állhat különösen

a) nem arányos (nem méltányos) beszerzési vagy eladói árak vagy más üzletfeltételek közvetlen vagy közvetett kikényszerítésében;

b) a termelésnek, a forgalomnak és a technológiai fejlesztésnek a fogyasztók hátrányára való korlátozásában;

c) azonos értékű szolgáltatások esetén a kereskedelmi partnerekkel szembeni különböző feltételek alkalmazásában, miáltal ezek hátrányos versenyfeltételek közé jutnak;

d) a szerződések megkötéséhez kapcsolt feltételekben, hogy a szerződő felek átvegyenek olyan járulékos szolgáltatásokat is, amelyek a szerződés tárgyával sem tárgyilag, sem a kereskedelmi szokások szerint nincsenek kapcsolatban.”

A Római Szerződésnek ehhez a rendelkezéséhez részben értelemszerűen, részben *expressis verbis* kapcsolódnak azok a közösségi szintű jogszabályok, amelyeknek tárgyalására a fenti 202–203. pontokban már sor került. Így mindenekelőtt – ezúttal lényegileg csak egyedül – a Tanács 17-es rendelete. Ez az 1. §-ban kimondja, hogy az uralmi helyzettel a Római Szerződés 86. §-a szerinti visszaélés tilos, és ehhez a tilalomhoz nem szükséges semmilyen előzetes ilyen tartalmú döntés. Ez tehát, valamint az a körülmény, hogy a 24. § szerint a 17-es rendelet is közvetlenül kötelező és alkalmazandó, azt jelenti, hogy a 86. § alapján mind a tagállamok illetékes szervei, mind pedig a közösségi szervek minden további nélkül eljárhatnak. Közösségi szinten a hatósági jogosultságok a 17-es rendelet 2–3. és 9. §-a szerint a Bizottság, a bírói jogosultságok – egyebek között a bizottsági döntések felülbírálatára is – a közösség Bíróságának kezében vannak, mind a konkrét uralmi pozíciók megvizsgálása és tilalmazása, mind pedig ilyenek esetleges engedélyezése (negatív monopóliumteszt)

tekintetében, ha az érintett vállalatok, jogos érdeket igazoló más felek és a tagállamok kérésére vagy hivatalból ilyen vizsgálatra sor kerül. A 17-es rendelet rendelkezései (vizsgálati eljárás, információ-szerzés, vállalati mérlegekbe való betekintés, szerződések bekérése, bírságok, pénzbüntetések stb.) általában az uralmi helyzettel való visszaélésre is vonatkoznak.¹⁵⁶ A 12. § /3/ bekezdése az uralmi helyzetet illetően külön kiemeli: „A Bizottság az olyan vállalatoktól vagy azok csoportjától, amelyeknek mérete alapján arra lehet következtetni, hogy a Közös Piacban vagy annak valamely lényeges részében uralmi helyzetet élveznek, bekérheti mindazokat az információkat, amiket az adott vállalatok struktúrájának és üzletvitelének a 86. § fényében való megítéléséhez szükségesnek lát.”

A Római Szerződés 88. §-a, de a 17-es rendelet a 9. §-ban külön is kimondja, hogy mindaddig, míg a Bizottság nem kezdeményez eljárást, az uralmi pozícióra vonatkozó 86. § rendelet alkalmazása iránt a nemzeti hatóságok járnak el, és ennek során a 86. §-t és a nemzeti jogokat megfelelő összhangban alkalmazzák.

233. Bizonyos *általános észrevételek* a montánuniós és közös piaci rendelkezésekhez máris kíváncsoknak. *a)* A Montánunió sokkal objektívebb feltételek mellett „ellenezte”, illetve „ellenzi” az uralmi helyzetet, amennyiben nem a visszaélést, hanem magát az uralmi helyzetet tekinti jogellenesnek, amennyiben az a hatékony verseny korlátozására, illetve a beszerzési források körében és a piacon objektíve privilegizált helyzetre vezet. Igaz, a Főhatóság speciális intézkedéseit (közvetlen ármegállapítást és termelésirányítást) kilátásba helyező rendelkezés azt is mondja, hogy ezekre akkor kerül sor, ha különböző intézkedések ellenére a koncentrált vállalati komplexum a maga helyzetét a Montánunió Szerződés célkitűzéseivel ellentétesen használja. Általánosságban azonban a Montánunió mégis objektívebb, mondhatnánk, szigorúbb, vagy ahogy a nyugat-európai irodalom gyakorta értékeli, „dirigistább” monopolpolitikát fogalmazott a tételes jogban, mint az EGK. *b)* Sajátosnak mondhatók a Montánunió Szerződés előbb említett speciális intézkedései, közvetlen és operatív gazdaságigazgatási jogosítványai. Ilyenek a Római Szerződésben

¹⁵⁶ L. fent, 215. pont.

nincsenek. Az előbbieket mellett ez is jelzi a liberalizálódási folyamatot, a tőke szabadabb mozgásának való koncessziót, a tőke érdekével szembeni hátrálás folyamatát. *c)* Míg a 85. § és kapcsolódó jogszabályok alapján minden kartellszerződést be kellett, illetve be kell jelenteni, ezt a koncentrációt illetően a 86. § már nem teszi, de a Montánunió Szerződés még őrzi ezt az elvet, bár az előmunkálatoknál még a Római Szerződés tervezeteiben is a koncentrációellenesség nagyobb szigora volt jelen. A bekövetkezett kifejezett enyhítés is jelzi a tendenciát.¹⁵⁷ *d)* Ha ehhez még azt is hozzátesszük, hogy az uralmi helyzetre nézve a negatív döntések statisztikája mind biztonsági, mind bírósági szinten jóval kisebb, mint a kartellek körében, és végül azokat a tényeket és számokat is „beszámítjuk”, amelyekről e munka II. fejezete szól, amelyek a koncentráció rohamos erősödéséről tanúskodnak, akkor a tőke expanziós törekvéseivel szembeni deferálás foka még erősebbnek mondható.

AZ URALMI HELYZET JOGDOGMATIKAI PROBLÉMÁI AZ ELMÉLETI ÉS GYAKORLATI VITÁBAN

234. A tételes szabályozás után az egyik nagy dogmatikai vitakérdés az volt, hogy az alapvetően kartellekre vonatkozó 85. § *alkalmazható és alkalmazandó-e vállalati koncentrációra is, illetve hogy a 86. § önmagában elég teljes-e.*

Az EGK e kérdés megvizsgálására professzor-teamet kért fel, amely azonban nem tudott egyértelmű, illetőleg egyhangú eredményre jutni. A többségi vélemény a 85. § alkalmazhatósága mellett foglalt állást. Azzal a feltételezéssel mindazonáltal, hogy ha a vállalatok összekapcsolódása (*Zusammenschluss*) után az egyes vállalati egységek jogilag elkülönültek maradnak, és összekapcsolódásukkal a versenyt – megfelelő megállapodásokkal vagy határozatokkal – korlátozzák. A 85. § /1/ bekezdése (1. fent 214. pont) szövegszerűen nem tesz különbséget kartell és vállalati koncentráció között. Ez igaz, mondja a kisebbség, de a 85. § a piaci magatartásra

¹⁵⁷ A tervezetéről ebben az összefüggésben l. CANELLOS-SILBER, 155–156. old.

és nem a vállalati struktúra változására vonatkozik, ez két különböző dolog. Egyhangúság volt viszont abban, hogy „kellene olyan zárt jogi rendszer, amelyben az azonos gazdasági hatásokra vezető piacuralmi megállapodások és piacuralmi társulások azonos megítélésben részesülnének”.¹⁵⁸ Ez az egyenlőtlen vagy hézagosan jelentkező szabályozás váltotta ki azt az amerikai gyakorlattal igazolt kritikai észrevételt, miszerint a vállalatok elég pontosan reagálnak a hiányos jogi rendre: ha nincs erős kartelljog és erős kartelljogi gyakorlat, akkor a vállalatok kartellizálódnak, ha van, de nincs erős monopóliumellenes törvény, akkor fuzionálnak, ha ez is van, de csak a horizontális és vertikális fúziókra kiterjedően (mint általában és Amerikában is), akkor erősödnek az ún. konglomerátfúziók,¹⁵⁹ amelyeknek alapján óriási gazdasági hatalmak képződnek, úgy azonban, hogy formailag esetleg nem csökkentik a versenyt, mert a koncentrációzott vállalatok több tucat vagy esetleg több száz iparág profiljába épülnek be, és egy-egy iparágban vagy termékcsoporton belül esetleg csak alacsony részesedési aránnyal jelentkeznek.¹⁶⁰ Az erősen kartellelles, de gyengén koncentrációellenesen orientált amerikai gyakorlat az óriási méretű koncentrációs folyamat láttán tette meg az eléggé elkésett és a gyakorlatban csak lassan ható lépéseket. 1950-ben a kongresszus – főleg a Kefauver-bizottság és *Kefauver ceterum censeo*-s koncentrációellenes vizsgálatai és filippikái hatására¹⁶¹ – az ún. *Celler-Kefauver Amendment*tel kiegészítette a *Clayton Act* 7. §-át, amely most már bármilyen vállalattal való társulást tilalmazta, ha lényegesen csökkenti a versenyt, vagy monopólium létrehozására vezet (*tend to create a monopoly*). A törvéynovella kifejezett célját a kongresszus abban határozta meg, hogy „a vállalati egyesülésekből és részvényfelvásárlásokból eredő gazdasági koncentráció szintjének

¹⁵⁸ A professzor-team állásfoglalásait elemzi: *Bizottság: Vállalati koncentráció*, 21. és kk. old.

¹⁵⁹ *Conglomerate merger*: nem egy iparágba tartozó vállalatok egy kézbe koncentrálódása.

¹⁶⁰ L. CANELLOS-SILBER, 145. és kk. old.

¹⁶¹ L. ehhez KEFAUVER könyvét, amelyet a nagy siker folytán a Penguin is kiadott: KEFAUVER, E.: *In a Few Hands. Monopoly Power in America*. Penguin Books, Baltimore, 1965. 245. old.

jövőbeni növekedését korlátozni kell”.¹⁶² Azóta nő az olyan ítéletek és intézkedések száma, amely nemcsak az adott ipari termék piacának versenytársai közötti, hanem a vertikális és konglomerátfúziókat is megkísérli célba venni,¹⁶³ mert az a körülmény, hogy míg 1951–54 között a konglomerátfúziók aránya csak 51% volt, 1963–66-ban azonban már elérte a 71%-ot – az irodalom túlzó megállapításával –, „forradalmasította” az antitrust szemléletet, tudományt és szerveket.¹⁶⁴

A Közös Piac irodalmában, bár sokan elég jól látják ezt a helyzetet, nevesül a közösségi normák hézagosságát, az a nézet is erős hangot kapott, hogy a koncentráció ellen a közösségi jog gyengesége, ill. fiaskója folytán a nemzeti jogi megoldásokat kell erősíteni. Mások ezt vitatják, mert ezt a kérdést „integráltan” kell megoldani, és a Római Szerződés különben is határozottan így rendelkezik.¹⁶⁵

235. Az EGK Bizottsága ebbe a dogmatikai-összehasonlító jogi vitába most már a gyakorlat szavát hozta. Ennek lényege abban van, hogy a koncentrációra a 85. §-t nem látja alkalmazhatónak. Főbb érvei: ahol van koncentrációkorlátozó törvény, az a kartell-törvények mellett jelent meg; a kartelltilalom általában – az EGK-ban is – a főszabály, a koncentrációkorlátozás a kivétel, miért is a kartelltilalmat koncentrációs folyamatokra is alkalmazni vagy gyenge kartelltilalomra, vagy túl erős koncentrációkorlátozásra vezetne; a 85. § /3/ bekezdés szerinti kartellmentesítő körülmények koncentrációs folyamatoknál a priori nem ítéltelők meg elég megnyugtatóan; a fúziókban részt vevők társulási szerződésének érvénytelensége túl erős szankció,

¹⁶² A kongresszusi megállapítást és a törvény új szövegét közli CANELLOS–SILBER, 139. old.

¹⁶³ L. a következő jellemzőbb ítéleteket: Brown Shoe Co. v. United States, 370 US. 294 1962, US v. First National City Bank and Trust Co. of Lexington, 376 US. 665 1964. Az intézkedések közül az Igazságügy-minisztérium által 1968. május 30-án kiadott *Guidelines*-t kell említeni, amelyben körvonalazta, hogy milyen koncentrációs folyamatok tekintetében milyen és mennyiben fog rigorózan politikát folytatni. Ehhez tudni kell, hogy az USA-ban az Igazságügy-minisztérium az antitrust hatóság, nagyon hozzávetőlegesen az EGK Bizottságának jogkörével. L. ehhez: NEALE, 92. és kk. old., különösen azonban HANDLER-nek a *merger*-ekre vonatkozó részét. A „Merger Guidelines Issued by the US Department of Justice” cím alatt teljes terjedelmében szerepel NEALE könyvében (494–505. old.), lényegileg három részből áll: I. Horizontális fúziók, II. Vertikális fúziók, III. Konglomerát fúziók.

¹⁶⁴ L. ennek részletesebb válaszához CANELLOS–SILBER, 142. old.

¹⁶⁵ A vitát l. *uo.*, 150–151. old.

sok kárt hozhat magával, más – a 85. §-ban nem adott – beavatkozási jogosultságokra és eszközökre van szükség; külön problémát jelent a 17-es rendelet szerint is tilalmazott, már fennálló kartellekre vonatkozó eljárást minden további nélkül a ki tudja, mióta fennálló koncentrációkra visszamenőleg alkalmazni; ilyen és más megfontolások folytán a Bizottság a 85. §-t csak ott látja alkalmazhatónak, ahol az egyes vállalatok a társulás ellenére megőrzik társasági jogi és tulajdonjogi önállóságukat.¹⁶⁶ A 86. § alkalmazhatóságát a 85. § függvényében vizsgálni és azon a címen gyengíteni akarni, hogy a 86. §-ban nincsenek meg a 85. § /3/ bekezdésének említett mentesítő szelepei, vagy ezeket az uralmi pozíciókra (fúziókra) átvétíteni akarni és számukra így zöldebb utat nyitani – a *Continental Can*-ügyben, ebben az alábbi VIII. fejezetben tárgyalt nemzetközi monstre-monopólium perben is a Bizottság és a Bíróság ellenkezésével találkozott.¹⁶⁷

236. Marad most már a kérdés, jogi tartalmát és határait illetően, *mit lehet a 86. §-sal csinálni.*

A *tudomány oldaláról* a már említett professzor-team először is megállapította, ami a 86. § szövegéből is nyilvánvaló, hogy sem uralmi pozíció kiépítésére való törekvés, sem annak elérése *per se* nem jogellenes. Viszont a 86. § szerint jogellenes olyan vállalati koncentráció, amely már meglévő uralmi helyzet visszaélészerű kihasználásának eredményeként jön létre, ha utána *nem is használják* további visszaélésre. Ezt az álláspontot az előbb említett *Continental Can*-ügyben a Bizottság és Bíróság is magáévá tette.¹⁶⁸

A 86. § „uralmi helyzet” fogalmát a professzor-team úgy értelmezi, hogy a fogalmat kimeríti az a tény, ha egy vagy több vállalat saját és független stratégiájában olyan lényeges fokban képes befolyásolni a többi gazdasági egység döntéseit, hogy az adott piacon a verseny nem jöhet létre, vagy nem tartható fenn.

¹⁶⁶ Bizottság: *Vállalati koncentráció*, 22–24. old. [Az Európai Unióban, hosszú évtizedek előkészítő munkái után, szintén megszületett az uniós léptékű fúziók versenyjogi ellenőrzését szolgáló szabályozás. L. korábban a 4064/89/EGK rendeletet, illetve a hatályos állapotot tekintve a Tanács 139/2004/EK rendeletét a vállalkozások közötti összefonódások ellenőrzéséről. – a szerk.]

¹⁶⁷ L. VIII. fejezet, ...az ítélet ilyen rendelkező részéhez l. *Europarecht*, 1973. 2. szám, 155–156. old.

¹⁶⁸ A forrásokat l. a fenti 166. jegyzetben.

A „visszaélésszerű pozíciókihasználás” fogalmát olyan előnyökre való törekvés vagy azok élvezése testesíti meg, amelyek kielégítő verseny mellett és uralmi pozíció nélkül nem volnának elérhetőek.

A működő, „praktikábilis verseny” fogalmához meg a következő elvárásokat fogalmazza a tudomány: a vállalatok a termelést és forgalmat nem korlátozzák túlzott mértékben vagy művi módon, ha kielégítően reagálnak a keresletre, és termékeik fogyasztóinak a technikai és gazdasági haladásból adódó előnyökből méltányos részt juttatnak.

Végül javasolta a professzor-team, hogy mindezek megvalósításához megfelelő kontroll- és figyelőrendszerre (bizonyos koncentrációs folyamatok regisztrálására) van szükség, aminek rendjéhez a Római Szerződés 87. §-ában adott felhatalmazás szerint közösségi jogszabályt kellene kiadni.¹⁶⁹

Ezekhez a nézetekhez és javaslatokhoz ma már a *jogi sajtó* is elég sokban, további differenciálással is hozzájárult.

Az „uralmi helyzetet” illetően a fentiekben túlmenően kimunkálták, hogy nemcsak a teljes monopólium vonható alá, hanem a diszproporcionált piaci részesedés valamely termékben, másokhoz viszonyított diszproporcionált pénzügyi erő és hatalom árdiktálásra való képesség (az amerikai gyakorlatban: *price leadership*). Az uralmi helyzet „kihasználásához” olyan további konkrétumokat építettek, mint: alacsony piaci árak szabása, amelyek mellett a másik a csőd elkerülése végett fuzionálni kényszerül; részvények eladásának és megvételének hasonló módon való kikényszerítése, erősebb vállalatok kölcsönösen egyeztetett nyomása a „megadásra” kényszeríteni tervezett vállalatokkal szemben; előnyök ajánlása, amilyenekkel a nem uralmi helyzetben levő vállalatok nem rendelkeznek (belső szubvenciók, olyan nagy szállítók, illetve vevők biztosítása, akik az uralmi pozíciós vállalat hozzájárulása és közbejötte nélkül harmadik személyekkel és vállalatokkal egyszerűen nem lépnek kapcsolatba stb.).¹⁷⁰

¹⁶⁹ A professzor-team javaslatait l. *uo.*, 22. old.

¹⁷⁰ Az irodalmi konstrukciókhoz és elemzésekhez a továbbiakban l. BURKI, 68. és kk. CANELLOS-SILBER, 159. és kk. old.

237. Az elég gyakran jelentkező kritikai hangvétel azonban arra is irányul, hogy a *Bizottság legyen aktívabb, és objektivizálja jobban* a koncentrációkontrollt és korlátozást. A modern kapitalista gazdaságban, úgymond, elsősorban a *Bain*-féle szemléletben, tehát elsősorban a piacstruktúrával lehet gazdaságpolitikát, megfelelő piaci magatartást elérni. A kartelltörvények lehetnek mégoly szigorúak, mit sem érnek, ha az árakat és a termelést is aszimmetrikus ligo-póliumok „tagjai” diktálják. A fogyasztó tehetetlen tömeg, amely helyett az állam és a társadalom csak nehéz, bürokratikus és ezért jórészt hatálytalan eszközökkel tud a piacuralmi erőkkal szemben védekezni; nincs nagyobb ellenőr és akaratlanul is fogyasztó védő, mint a versenytárs, nem beszélve a dolgoknak a technológia fejlesztésére vonatkozó összefüggéseiről. A jó versenytársat pedig elsősorban nem a szigorú kartelljog, hanem a jó *market-structure* biztosítja. A Bizottság ezért *a)* építsen ki a vállalati struktúrákra és koncentrációkra vonatkozó megfelelő statisztikai rendszereket, *b)* törekedjék legalább a főbb termékek meghatározott piaci területein az elfogadható koncentrációméreteket meghatározni és előre publikálni, *c)* törekedjék olyan elvek körvonalazására is, amelyek konkrét eset-típusokra előre jelzik a valószínű bizottsági döntést (oligopolista piacstruktúra esetén csak nagyobb fúzió ronthatja a versenyt, kis egységekkel operáló piacnál már kisebb fúzió is lehet versenytorzító; bizonyos szinten felüli piaci részesedés *per se* is tilalmazható; ha az adott területen és termékben már eleve alig van verseny, vagy nehéz belépési feltételek vannak, akkor az itt jelentkező fúziók eleve negatívan ítélandók meg stb.).¹⁷¹

Végül, megint csak amerikai tapasztalatok és irodalom alapján, felvetik, hogy bizonyos meghatározott területeken azonban nem versenyre épített piaci struktúrákra is szükség lehet. Egyrészt, mert a gazdasági fejlesztéshez, kutatáshoz-fejlesztéshez fűződő érdekek az adott vállalati méretekkel csak lényegesen nagyobb költségek mellett szolgálhatók, és az érintett vállalatok belső fejlődéssel nem tudnak az optimális szintre jutni.¹⁷²

¹⁷¹ CANELLOS-SILBER, 164. és kk. old.

¹⁷² *Uo.*, 166. old.

238. Amit a vázolt különböző tudományos elvárásokhoz képest a *Bizottság elvileg lépett*, az a koncentrációra vonatkozó 1965. évi memoranduma alapján a következőkben összegezhető.¹⁷³

a) A „piacuralmi helyzetet” – bár erősen a piaci részesedés kvantifikálható tényeire építve – a kérdéses vállalat egészéből (pénzügyi ereje, termelési potenciálja, ipari tulajdoni jogosítványokkal kapcsolatos helyzete stb.), ezen egésznek a gazdasági környezettől is meghatározott potenciális lehetőségeiből, ezek komplex összességéből kell „felépíteni”. A gazdasági potenciált, illetve képességet, ami az uralmi helyzet lényege, csak konkrét esetek és gazdasági helyzetek, valamint megfelelő számításokkal lehet megállapítani. Lényeges még, hogy az uralmi helyzetnek meghatározott termékek és szolgáltatások keretében kell jelentkeznie; uralmi helyzet tehát akkor nincs, ha valamely vállalat az adott földrajzi térségben a legnagyobb, de a kérdéses termékben nála kisebbek nagyobb piaci részesedéssel szerepelnek.

b) Uralmi helyzetet – ha termékeivel, illetve szolgáltatásaival ilyenként jelentkezik a Közös Piac országaiban – olyan vállalat tekintetében is meg lehet állapítani, amelynek székhelye a Közös Piacon kívül van.

c) Ha nincsenek különlegesen indokolt körülmények, egy meghatározott termék piacának monopolizálása önmagában visszaélészerű kihasználása az uralmi helyzetnek, hiszen monopólium = versenyhiány.

d) Minél inkább vezet a koncentráció monopolizálódásra, és csökkenti ezáltal a fogyasztók választási lehetőségét, annál nagyobb a valószínűsége, hogy a koncentráló vállalatok a *Missbrauchszone*-ba jutnak.

e) Kis vállalatok eltűnése a piacról – mások koncentrációja miatt – önmagában nem jelenti a Római Szerződésben meghatározott versenypolitikai célok sérelmét, ha a kérdéses akció minden egyéb szempontból egyébként versenykonform, a piac struktúrája és más körülmények folytán a verseny továbbra is egészséges marad.

¹⁷³ *Bizottság: Vállalati koncentráció*, 24–27. old.

A Bizottságnak ezek az elvi megállapításai – a konfrontációt nem is kell külön elvégezni – általában azokon az elvárásokon innen maradnak, amelyeket, mint előbb vázoltam, a tudomány megfogalmazott. Jól látszik, hogy a Bizottság ezen a területen nagyon „rezerváltan” és tétován mozog; legalábbis ami bizonyos elvi és általános irányelvek tételezését jelentené. A Bizottság általános jelleggel nem kívánja magát „elkötelezni”. Nem kell külön mondani, hogy ezzel természetesen elkötelezi magát valamihez: a koncentráció gyakorlatilag alig korlátozott eufóriájához.

AMI AZ EDDIGIEKBŐL A VALÓSÁGBAN LETT: VAJÚDTAK A HEGYEK ÉS...?

239. *A gyakorlatot általában értékelve* idekívánkozik a Bizottság egyik megállapítása, miszerint a koncentráció tart, de eddig ez általában még nem vetett fel olyan versenypolitikai összefüggéseket, hogy a Római Szerződés 86. §-ának alkalmazása szükséges lett volna.¹⁷⁴ Bár ez 1969-ben volt, és azóta a *Continental Can*-ügyben (1973) mégis tett egy lépést a Bizottság, ez a megállapítás egy kicsit jellemző. Mégis történt hát valami, a *Continental Can* döntésen kívül kevéske más is; valami lett a valóságban abból, amit a vázolt jogi szabályozás tenni kilátásba helyezett. Ez a valami a következő formákban jelentkezett: *a)* Néhány vállalati koncentráció tilalom alá helyezése – jogellenes kartell és ezért 85. § alapján. *b)* Vállalati koncentráció ügyekben – indoklásban, mintegy *obiter dictumok*¹⁷⁵ formájában – eléggé következtelen bírósági megnyilatkozások a 86. § gyakorlati összefüggéseiről. *c)* Kiszámú negatív koncentráció döntés nemzeti fórumokon, illetve ilyenek tervezése közösségi

¹⁷⁴ *Általános beszámoló 1969*, 60. old.

¹⁷⁵ A common law precedens tanában egy-egy precedens-ítéletben kétféle olyan természetű jogi megállapítás van, amely későbbi ügyek kapcsán irányadó lehet. Az egyik a *ratio decidendi*, amely az ítélet alapjául szolgáló tétel, és amely a precedens tovább élő és alkalmazható magva. A másik az *obiter dictum*, azaz az ítélet indoklása körében mondott, kifejtett tételek, amelyek nem tartoznak ugyan a precedens magvához, de az adott jogi tételre nézve is jelzik a bíróság véleményét, és későbbi perekben az argumentációban ezek is felhasználhatók.

szinten. *d)* A koncentrációt megengedő (de 85. §-ra, ill. a Montánunió Szerződés 66. §-ára alapított *alakító*) döntések, amelyek nem a koncentráció szélső határait jelölik, hanem „kisebb” piaci uralmi helyzetre mondják ki, hogy az nem érinti még a közösségi szabályokban gondolt tilalmak szintjét. *e)* A monstre-koncentrációs Continental Can ügyében a 86. § első nagy testje. *f)* No és a Montánunió Szerződés 66. §-ra alapított viszonylag nagyobb számú döntés.

A vállalati koncentrációra, illetve arra is vonatkozó döntések és ítéletek számát és súlyát kvantifikálni nehéz volna. A szám azért, mert attól függ, hogy a kartell vagy egész laza társulás útján megvalósított döntéseket mennyiben számítjuk ide. A súlyt azért, mert itt nem kvantifikálható súlyról van szó; amiről pedig szó van, az – mint az egyes döntések alapján alább látható lesz – gazdasági hatásokra vetített jogi értékelés, és ebben az eddigi gyakorlat alapján még eléggé csak tentatív megállapítások tehetők.

Ha mégis számszerű értékelést is kellene adni, akkor – a hozzáférhető forrásokra vonatkozó elemzés alapján¹⁷⁶ – a következőket lehet mondani. A Montánunió Főhatósága 1966. január 1-ig 269 ügyben járt el a Montánunió Szerződés 66. §-ára vonatkozóan. Ebből 198-ban vállalatok kérték koncentrációjuk engedélyezését, 71-ben hivatalból indult eljárás. 103 ügyben engedélyező határozat született, 13-ban a koncentráció még a Szerződés életbelépése előtt valósult meg, 6 ügyben 66. § /3/ bekezdés szerinti mentesítést adta, 73 ügyben a Montánunió Szerződés alkalmazásának feltételei nem forogtak fenn, 7 ügyben a kérelmet visszavonták, ill. a koncentráció félbeszakadt, míg a maradék ügyek ekkor még folyamatban voltak.¹⁷⁷ A három európai közösség (Montánunió, EGK, Euratom) szerveinek fúziója után a Montánunió Főhatóságának hatáskörét a kartell- és monopóliumügyekben is az EGK Bizottsága vette át. A Bizottságnál az 1969. évi jelentés szerint eddig 79 olyan ügy volt, illetve részben még van, amelyben a döntés a Montánunió Szerződés 66. §-a alapjára épül. Ebből eddig 12 zárult formális engedélyezési

¹⁷⁶ Ezek a források – egyrészt az áttekintő összegezésekre, másrészt az egyedi döntésekre vonatkozó anyagok – elég teljeseek. L. az alábbi hivatkozásokat.

¹⁷⁷ A Montánunió 1966. évi jelentésének adatait közli: HAY-STEIN, 558. old.

döntéssel, 41 egyéb módon fejeződött be, és 26 új érkezés vár elbírálásra.¹⁷⁸ A Római Szerződés alapján hozott olyan bizottsági döntések száma, amelyben koncentrációról van szó, ill. legalább részben érinti a koncentrációra vonatkozó 86. §-t, 6-8-ra tehető; attól függően, hogy a koncentráció egész kis fokát, ill. a fejlettebb kartelleket is ide számítjuk-e, ez a szám nagyobb is lenne. A Közösség Bíróságának a koncentrációt érintő ítéleteinek száma – megint a koncentráció és kartell közötti átmenet megítélésétől függően – legalább négy, de tehető (lazább koncentráció-összefüggések címén) 12-re is.¹⁷⁹ Különösen nagyobb ez a szám, ha azokat a döntésnek nem számító „döntéseket” (az érdekelteknek szóló közléseket, eljárást, a koncentráció leállása miatt megszüntető határozatokat stb.) is figyelembe vesszük, amelyekben a Bizottság a Római Szerződés 86. §-ra alapított formális döntés nélkül fejezte be vizsgálatait.¹⁸⁰ A fenti számok által mutatott kép a nemzeti fórumok döntéseiben kb. azonosan alakul.¹⁸¹

240. Ha előbb az EGK Bizottságának, illetve a Montánunió Főhatóságának gyakorlatát vizsgáljuk, akkor a *Montánunión* mint gazdasági-politikailag és jogilag is speciális intézménynél célszerű kezdeni.

A már említett statisztikából nem derül ki, hogy a számokban szerepelnek-e azok a határozatok, amelyeket a Főhatóság az 1958–59. évi szénkrízis kapcsán fogadott el. Bármint is van, ezt is számításba kell venni.

Mindjárt a szénkrízisen és a Montánunió Szerződés 66. §-a alapján (vagy arra utalással is) hozott negatív főhatósági döntéseken kezdve, azt kell mondani, hogy egy időben a versenypolitika,

¹⁷⁸ *Általános beszámoló 1969.* 64. old.

¹⁷⁹ L. *Commission des Communautés Européennes, Note d'Information* (1969. Október, No. 50, 10. és kk. old.) tájékoztatójának áttekintését, továbbá *Verseny-politikai jelentés 1971*, 230. és kk. old.

¹⁸⁰ Ilyenek számottevő számáról szól pl. az 1969. évi *Általános beszámoló* (60. old.).

¹⁸¹ Pl. a hatályban levő német gazdasági versenytörvény szerint eddig is (ti. új törvény készül) jelentéstételi kötelezettség alá estek bizonyos nagyobb fúziók; ezek száma az 1964. évi 36-ról 1969-re 168-ra emelkedett, és 1970-re 400-at jósoltak; a Bundeskartellamt tehát nagyszámú koncentrációs folyamatot vizsgált és vizsgál; *Marktbeherrschungot* azonban eddig csak 2 esetben állapított meg a Kartellamt. L. HOENIG, 23. old.

a szabad piaci mechanizmus és a közösségi intervenció körüli bonyodalom közel állt ahhoz, hogy a Montánunió végét jelentse. Mint cseppben – igaz, jó nagy cseppben – a tenger, tükröződött benne a fejlett tőkés országok gazdaságpolitikájának legtöbb ellentmondása. Ez az említett *szénkrízis* volt. Külön munkát igénylő vázolósa helyett – a bővebb forrásokra utalás mellett¹⁸² – itt csak a főbb elemekről és összefüggésekről lehet szó, különös tekintettel a monopólium- és versenyjogi vonzatokra.

A tényállás, illetve gazdasági helyzetkép: az 1957. évi energiafogyasztás nagymérvű növekedése, ill. az 1957. évi Suez-krízis folytán kieső olajszállítások hatására a Főhatóság javasolta a széntermelés növelését, ami be is következett, sőt ezt még az európai szénimportőrök nagy amerikai hosszú lejáratú szénimportszerződésai is kiegészítették. Ennek hatására a széntartalékok hamarosan elérték a 20 millió tonnát. Közben a szállítással is olcsóbb amerikai szénszállítmányok tömegesen futottak be. Egészen hirtelenül a XX. századi Newcastle viszonyai döbentették meg a tőkét, a kormányokat és a munkásosztályt. Történt ui., hogy 1958-ra csökkent a szénigényes acéltermelés, az 1957–58. és 1958–59. évi telek szokatlanul enyhék voltak, a közösségen belül minőségileg nagyobb fokban most érezte hatását az olaj- és gázfűtési program, a szénexport 1/3-ára zuhant, a közösségen belüli import 11 millió, a széntermelés pedig 17 millió tonnával csökkent. Mindez legjobban a drágán termelő és technológiailag elmaradt belga szénbányákat sújtotta. Ami bekövetkezett: előbb munkaidő-csökkentés, majd bányák bezárásának terve és különböző kormánymanipulációk, majd pedig óriási méretű és viharos tüntetésekkel párosuló bányászsztrájk az egész belga bányai iparra kiterjedően.

A Montánunió és szervei ebben a helyzetben különböző intézkedések és határozatok közepette a Montánunió Szerződés versenyjogi intézményeit is működésbe hozták. Olyan ajánlások mellett, hogy a kormányok indítsák a nagyfogyasztókat (a vasutat és a kohóipart) nagyobb készletvásárlásokra, hogy korlátozzák a külföldi importot, hogy közösségi pénzügyi alapokból finanszírozzák a további

¹⁸² L. HAY-STEIN, 845. és kk. old.

készletre való termelést (amit a fogyasztás „normális” menete mellett nem lehetne biztosítani), hogy ezáltal elejét vegyék a foglalkoztatottság még nagyobb visszaesésének, hogy a bányászok bérének minimumán 90%-át mindenképp biztosítsák, hogy nagy restrukturációs programmal – közösségi fondok képzésével és felhasználásával – szanálják a korszerűtlen bányákat, mindezek mellett jelentkeztek a monopólium- és versenyjogi szabályok alkalmazásának lehetőségei is. A 66. §, mint láttuk, lehetővé teszi, hogy ha piacuralmi helyzetben levő vállalati komplexumok ellen a pénzbírságok és más eszközök nem vezetnek eredményre, meghatározza e vállalatok termelését, szállítási programjait és árpolitikáját is. A szénkrízis bonyolultságát az is növelte, hogy az olcsón termelő német bányaiipar képében a piacon megjelent a 3 nagy *Ruhrkohlenverkauf* (3 szénértékesítő társulás), amely a piacon nagy monopolerőt képviselt; pl. rendelte az olcsó amerikai szenet, és az importcsökkentési felhívások ellen még azt a taktikát is kihasználhatta, hogy az amerikai kormány – a munkáltatók és a szakszervezetek követelésére – tiltakozott az európai kormányoknál a megrendelt szénszállítmányok importjának korlátozása ellen. A Főhatóság ugyan a 66. § alapján már korábban elrendelte az említett 3 monopólium felosztatását, most pedig – a 66. § alapján adott lehetőségek keretében is – árakat, termelési és szállítási kvótákat próbált diktálni.

Ezek és még nagyon sok más intézkedés – a Montánunió Parlamentjének, Minisztertanácsának és Főhatósága viharos üléseinek sorozatában, aminek során a 37. § szerinti, „a gazdaságban alapvető és tartós zavarok léptek fel” állapotot is deklarálták – csak részben ment fogantatba. A 3 monopólium felosztatásának elhúzódását pl. *expressis verbis* eltűrték, mert azt remélték, hogy ez a nagy piaci egység – ígérete szerint – nagy vásárlásokba bocsátkozik, és ezáltal enyhíti a válságot. A különböző általános intézkedések sikere és sikertelensége a különböző érdekeltségű tagállamok képviselőinek ellentétén múlt. Kiderült, hogy a közösség mint ún. szupranacionális szerv még kis erő a széthúzó nemzeti-gazdasági érdekekkel szemben, A krízis feloldódása csak részben volt a közösségi intézkedések,

bennük a monopólium- és versenyjogi intézkedések eredménye, bár kétségtelenül jelentős szerepet játszott.¹⁸³

A Főhatóság egyéb döntései közül¹⁸⁴ a források csak a koncentrációt – a Montánunió Szerződés 66. §-ának /3/ bekezdése alapján – engedélyező döntésekről adnak számot. Összesen 109 ilyen döntés volt, míg az EGK Bizottsága 12 hasonló döntéssel szolgált; a legtöbb ügyet (122) a német szén- és acélipar koncentrációja adta.¹⁸⁵ Igaz, mint a fenti statisztikából kiderül, számos koncentráció feltehetően a várható vizsgálatot és döntést megelőzendő, félbeszakadt; és az is igaz, hogy az engedélyező határozatokba is beépültek bizonyos „versenybarát” kikötések.

Az engedélyező döntések sorra megállapítják (pl. a német nagytőke acélmonopólium *August Thyssen-Hütte AG* 1960–61. évi vásárlásai kapcsán), hogy a Főhatóság engedélyezi a fúziót vagy felvásárlást, *a)* mert a felvásárlók faktuálisan eddig is már abban az uralmi pozícióban voltak, hogy a felvásároltak piaci magatartását objektíve befolyásolták, a jogi helyzet változása tehát nem jelent a verseny állapotában változást, *b)* mert a felvásárlót ugyanakkor kényszerítették más részvényeinek és befolyásainak feladására, *c)* mert a Főhatóság figyelemmel fogja kísérni a verseny hatékonyságát, és adott esetben intézkedéseket tesz, *d)* mert a szóban forgó Thyssen-koncentráció a német nyersacéltermelésnek csak 12,1%-át, hengerelt áruknál 10,5%-át teszi ki, közösségi arányokban ugyanezek a számok 5,7–5,7%.¹⁸⁶ A Thyssen-csoport 1964-ben újabb szerzeményeihez kapott főhatósági hozzájárulást, mondván: bár az adott iparágban ezzel létrejön az oligopolista piaci helyzet, a versenyt azonban ez nem korlátozza, feltéve természetesen, hogy a többi piaci alany megőrzi önállóságát

¹⁸³ Az ipari termelés növekedése emelkedett, az 1960. évi termelés az 1959. évit 12%-kal meghaladta, erősebb volt a tél, és közösségi akciókra reorganizálták az elmaradt belga bányaipart és „zabolázták” a többi tagállam szénkereskedelme struktúrájának „kinövéseit” is. L. HAY-STEIN: *The Outcome of the Coal Crisis*, 865–866. old.

¹⁸⁴ L. 176–180. sz. jegyzetek.

¹⁸⁵ A Montánunió 1966. évi jelentésének adatait erről közli: HAY-STEIN, 558. old., az EGK Bizottság adatait l. 302–304. jegyzetben.

¹⁸⁶ A Montánunió 1962. évi jelentéséből a Főbizottság 1961. évi szeptember 27-i Thyssen határozatát közli: HAY-STEIN, 558–559. old.

és versenyképességét, aminek korlátozását szolgáló mindennemű akciót a Főhatóság előre tilalmaz; ezt a versenyképességet szolgálja az is, hogy a többségi részvényvásárlással passzíve érintett társaság és harmadik társaságok között minden szervezett (közös akaratképzésre alkalmas) kapcsolatot fel kell számolni.¹⁸⁷

A Montánunió Szerződés 66. §-ára alapított EGK bizottsági döntések lényegileg hasonló koncepcióban alakultak. Ilyen a Bizottság 1969. évi július 31-én hozott döntése a belgiumi acélipar fúzióit illetően, amely a Közösség nyersacél- és finomlemez-termelésének 15%-át éri el; a fuzionált vállalatoknak ugyanakkor fel kellett mondaniuk más belga, valamint luxemburgi és francia acélipari cégekkel fennálló közös értékesítő szervezetüket; ez biztosítaná továbbra is a hatékony versenyt, amit a Bizottság az érintett cégekre vontakozóan „külön is figyelni fog”.¹⁸⁸ 1969-ben a Bizottság az acélipar területén még két hasonló jellegű döntést hozott, egyet francia, egyet pedig német vállalatok fúziójára vonatkozóan.¹⁸⁹ Érdekes végül a Bizottság 1969. november 27-i döntése a *Ruhrkohle* AG-ről, amely magába olvasztja a német széntermelés és piac 90%-át. A Bizottság a koncentrációt mégis engedélyezte, mert az – a 66. § /2/ bekezdés céljának megfelelően – nem lesz képes a versenyt megakadályozni. A magyarázat: az egyéb energiahordozók a piacon annyira behelyettesíthető módon és olyan nagy fokban vannak jelen, hogy az egységes energiapiac ez a szénkoncentráció nem tud versenykorlátozó erőre szert tenni; a koksztérszíni részpiacán ez a koncentráció „csak” 50%-ot képvisel, a külföldi nyomás olyan erős, hogy a *Ruhrkohle* AG ennek engedni lesz kénytelen; ezenkívül a *Ruhrkohle* AG tartozik a Közösség acélipari vállalataival, ha ezek ezt kívánják, két éven belül – a hatályos árszabályok honorálása mellett – hosszú lejáratú szén szállítási szerződések megkötése iránt tárgyalásokba bocsátkozni és ezek eredményeiről a Bizottságot állandóan tájékoztatni; ezzel – úgymond – a szénipar modernizálása és reorganizálása, ami

¹⁸⁷ *Uo.*, 559–560. old.

¹⁸⁸ A S.A. Cockerill-Ougrée-Providence és a Métallurgique d’Espérance-Longdoz-fúziójának bizottsági döntéséhez l. *Általános beszámoló 1969*, 69. old.

¹⁸⁹ *Uo.*, 70. old.

a koncentrációt szükségessé teszi, a verseny fenntartása mellett is elérhető.¹⁹⁰

241. Az EGK Bizottságának és Bíróságának gyakorlatából álljon itt előbb három olyan döntés, amely azt példázza a 86. § részben *obiter dictum* jellegű¹⁹¹ alkalmazása mellett, hogy *miért és milyen méretek mellett engedte meg* a koncentrációt.

1968. február 26-án kelt a Bizottság döntése az *EUROGYPSUM-ügyben*: az EGK 5 országának és 16 további ország gipsziparának 31 vállalatából álló *EUROGYPSUM-Vereinigung* a 17-es tanácsi rendelet 2. §-ára utalással – hogy ti. az egyesülés nem sérti a Római Szerződés 85–86. §-ait – negatív teszt kiadását kérte; a negatív teszt-döntést, hogy ti. az egyesülés tevékenysége tényleg nincs ellentétben a 85–86. §-okkal, a Bizottság ki is adta; az indokolás lényege: az egyesülés célja a gipszipar fejlesztése a gipszipart érintő kérdések, különösen a tudományos és technikai problémák közös vizsgálata és megoldása útján; ez a cél kifejezetten beleillik a 85. § /3/ bekezdésében jelzett kívánatos célok kereteibe, és a versenykorlátozás 85. §-a szerinti körülmények, ill. a piacuralmi helyzettel való 86. § szerinti visszaélés esete nem forognak fenn.¹⁹²

Hasonló megfontolásokból adott ki negatív teszt-döntést a Bizottság 1968. július 17-én az *Alliance de constructeurs français de machines outils* név alatt 8 kisebb francia vállalatot egyesítő részvénytársaság alapszabályára: a közepes vállalatok közös kiviteli szervezetté társultak, amely kiterjedt a piackutatásra és a termelés szakosítására is; ez azonban a versenyt az adott termékek (szerszámgépek) adott piacán a Bizottság véleménye szerint nem korlátozta, sőt a technológia és a gazdasági haladás, valamint a nagyobb piachoz való alkalmazkodást, tehát végül is az integrációt szolgálta.¹⁹³

A harmadik példa az 1968. július 17-én kelt *SOCEMAS* döntés, amely a fentiekhez hasonló megfontolásokból negatív teszt-döntés volt a *SOCEMAS* nevű francia részvénytársaságot illetően: a 69 tagáruházat és 20 000 fiálét magába foglaló társaság közös

¹⁹⁰ *Uo.*, 70–71. old.

¹⁹¹ L. a 175. jegyzetben.

¹⁹² *Amtsblatt*, No 157, 1968. március 5., 9. old.

¹⁹³ *Amtsblatt*, No 201, 1968. augusztus 12, 1. old.

piackutatása és közös külföldi beszerzése gazdaságpolitikailag is hasznosnak minősülő kooperáció.¹⁹⁴

242. Az EGK *Bizottságának* és Bíróságának a vállalati koncentrációt érintő döntései közül a továbbiakban négy olyan döntésről lesz szó, amelyek *az adott koncentráció felszámolását rendelték el*, és amelyek vagy kifejezetten a 86. §-ra vonatkoznak, vagy amelyek körében legalább *orbiter dictumként*¹⁹⁵ a Római Szerződés 86. §-ának rendelkezései is szerepet játszottak. Az egyik a *Continental Can*, a másik a *Grundig-Consten*, a harmadik a *Farbstoffe*-ügy, a negyedik pedig a *Nemzetközi Kininkartell-döntés*. Utal még a Bizottság egy készülőben volt olyan üvegipari fúzióra, amelynek kapcsán kifejezetten a 86. § szerinti tilalom kimondása volt valószínű, de a kérdéses koncentráció – részben ilyen kilátások miatt –nem valósult meg.¹⁹⁶

Folyamatban van még az EGK országai nagyobb repülőgégyárainak társulása az európai repülőgépgyártás fejlesztésére; a vállalatok már kérték a Bizottságot, hogy könnyítse meg tervezett koncentrációprogramjukat, de formális eljárásról még nincs hír.¹⁹⁷

A *Grundig-Consten*-ügyben egyrészt vitatták – bár azt sem a Bizottság, sem a Bíróság nem fogadta el –, hogy az ilyen vertikális, a piac jelentős részén uralmi helyzetet is teremtő kartellt nem a 85. §, hanem a 86. § alapján kellett volna megítélni és csak akkor elítélni, ha az uralmi pozícióval Grundig valóban visszaélt volna. A Bizottság és a Bíróság is a Grundig márkát (védjegyet) a piacon olyan erősnek vélte, hogy annak birtokában az adott terméket gyártó és forgalmazó vállalat más cégeket, illetve azok üzleti politikáját erős nyomás alá tudja helyezni.¹⁹⁸ Mind a *Farbstoffe*, mind a *Nemzetközi Kininkartell*, mind a *Continental Can* – Közös Piacon kívüli résztvevők folytán – a nemzetközi kartellek és monopóliumok körébe tartozik. E jellegük folytán részletesebb elemzésük az alábbi VIII. fejezetbe került. Erre

¹⁹⁴ A kooperációs megállapodásokhoz l. fent 207. és kk. pontok; e döntés: *Amtsblatt*, No L 201, 1968. augusztus 12., 7. old.

¹⁹⁵ L. a 175. jegyzetben.

¹⁹⁶ *Általános beszámoló 1969*, 60. old.

¹⁹⁷ Forrásokat l. a II. fejezet 45. pontban.

¹⁹⁸ A Grundig-Consten-ügy részletes tárgyalását l. fent a 223. pontban.

és az ott megjelölt forrásokra utalással,¹⁹⁹ itt csak ide is tartozó összefüggéseiket kell röviden összefoglalni.

A *Farbstoffe-ügyben* a *Bayer AG* és több (3 német, 1 francia, 1 olasz, 3 svájci, 1 angol) festégyártó cég árrögzítő (valójában áremelő) kartell útján a közösség egy jelentékeny területén úgy koncentrált és koncertálta az árpolitikára vonatkozó vállalati *döntési mechanizmusokat*, hogy ezzel piacuralmi helyzetet teremtett, és ezzel visszaélve a verseny kikapcsolásával gyakorlatilag diktálta a festékárakat. Ezt a fokú koncentrációt – bár forma szerint „egyszerű” kölcsönösen egyeztetett magatartás volt, de mégis koncentrált döntési mechanizmust hozott létre – a Bizottság és a Bíróság is tilalom alá helyezte, a résztvevőket bírsággal sújtotta.

A *Nemzetközi Kininkartell* – angol–amerikai kereskedelmi és gyártó vállalatokat is magába tömörítve – erős láthatatlan szervezet volt, erős *közös gazdasági és üzleti döntések* alkalmazásával elérte, hogy a világ egész kininpiacát feltétlenül uralta, így természetesen a Közös Piacét is. A Bizottság, majd fellebezés folytán a Bíróság is a Nemzetközi Kininkartell feloszlását rendelte el, és – a *Farbstoffe-ügy* mellett másodszor az eddigi gyakorlatban – viszonylag magas bírság kiszabására is sor került.

A *Continental Can* ügyben – világméretű koncentráció – talán jellemzőnek is mondható helyzet állt be. A Bizottság megnyerte a háborút, mondják, de elvesztette a csatát! A Bizottság ugyanis mind a piaci részesedés nagy súlya, ennek folytán a verseny gyakorlati kikapcsolása, mind ennek megvalósulási formája – a társasági jogi fúziók – alapján a 86. § tipikus esetét látta fennforogni. Ezért úgy rendelkezett, hogy az uralmi helyzetet, amely szükségképpen vezet a vele való visszaélésre, mert a Continental Cannek nincs kivel versenyeznie, meg kell szüntetni és erre – megfelelő elgondolásainak előterjesztésére – a Continental Cannek határidőt szabott. A Bíróság – miután a Continental Can a Bizottság vázolt határozata ellen fellebbezett – látszólag salamoni ítéletet hozott: kimondta, hogy a nagy méret maga is versenykorlátozó lehet, miáltal a 86. §-t ez már magában (a verseny korlátozásra irányuló célzat nélkül is) alkalmazhatóvá

¹⁹⁹ L. VIII. fejezet, 273. és kk. pontok.

teszi; de megállapította azt is, hogy a Bizottság az ügy tényállásának felderítésében nem dokumentálta eléggé az egyes szóban forgó termékek piacának, abban a Continental Can és más lehetséges versenytársak helyzetét, és ezért a Bizottság határozatát, úgymond, „meg kellett semmisíteni”.

Mi lesz az ügygel tovább? Jön-e a Bizottság jobb tényállás-dokumentálása? És ezután bírósági elítélés is? Ha igen, mikor? Nem tudni.

Ha ezt a helyzetet a nyert háború és a veszített csata aforizmájának féligazságával lehetett jellemezni – a nyugati sajtó fogadta így az ítéletet²⁰⁰ –, akkor most, ugyancsak a helyzet jellemzésére, álljon itt egy közmondás féligazsága: aki időt nyer, életet nyer – sőt talán még háborút is? Bizonytalán nem véletlen, hogy az időnyerő a nemzetközi nagytőke lett.

²⁰⁰ A forráshoz l. lent VIII. fejezet, 279. pont, 159. jegyzet.

VIII. FEJEZET

A NEMZETKÖZI KARTELLEK ÉS MONOPÓLIUMOK

28. § *A problémához*

243–244. Miért kerül a téma erre az asztalra?

29. § *A téma az asztalon – példákkal és a valósággal demonstrálva*

245. Az „iskola”-példa: a Nemzetközi Kininkartell

246–253. A világpiac állami szervezése – magánkartellek és monopóliumok

254–256. Nemzetközi gazdasági szövetségek

30. § *A jog válasza a kihívásra (a genezistől az általános nemzetközi jogig)*

257–258. Általában

259–262. A genezis

263–266. Mit mond a nemzetközi közjog?

31. § *A nemzetközi kartellek és monopóliumok az Európai Gazdasági
Közösség jogában*

267–268. A tételesjogi keretek

269–272. Az elmélet válasza

273–279. A gyakorlat valósága

28. §

A PROBLÉMÁHOZ

MIÉRT KERÜL A TÉMA ERRE AZ ASZTALRA?

243. Az egyes országok gazdaságára, Európa gazdaságára, így a Közös Piac gazdaságára is hatással lehetnek és vannak is olyan kartellek és uralmi helyzetüket kihasználó vállalati társulások, amelyeknek résztvevői részben vagy egészben *nem* a Közös Piac tagállamainak vállalatai; amelyekre tehát a Közös Piac és tagjainak versenyjogi mechanizmusa legalábbis első közelítésben nem vonatkozik. A Római Szerződés 85. és 86. §-a akkor tilalmazza a versenyt gátló kartelleket és az uralmi helyzetüket kihasználó monopóliumokat és vállalatokat, ha az adott jelenség a Közös Piac tagállamai közötti gazdasági forgalmat érinti, a versenyt a tagállamok közötti relációban torzítja. A tények azonban azt mutatják, hogy ilyen hatások harmadik országok vállalatainak részvételével megvalósított akciók útján is keletkeznek. A továbbiakban ezekről lesz szó. E vizsgálat során nemzetközi kartellnek, illetve nemzetközi monopóliumnak az minősül, amelyben nemcsak a Közös Piac tagországainak vállalatai, általában nemcsak egy versenyjogilag egységes régió vagy ország, hanem harmadik országok vállalatai is részt vesznek, avagy kizárólag ilyen vállalatokból tevődnek össze, és tevékenységük mégis az említett hatással van a Közös Piac kereskedelmére, általában az államközi gazdasági forgalmára.

A probléma mind a szakirodalomban, mind a nyugat-európai gyakorlatban már eddig is nagy hullámokat vert. *Részünkről a téma és vizsgálata két szempontból indokolt.* Egyrészt, hogy jobban megismerjük és kritikai értékelésben lássuk e jelenséget és annak nyugati megítélését; másrészt, hogy lássuk, magyar vállalatok eshetőleges kooperációs szerződésai – ilyenek már eddig is vannak szép

számmal¹ – milyen utat járjanak, illetve ne járjanak ahhoz, hogy céljukat esetleg közös piaci vagy más hatósági beavatkozás nélkül megvalósíthassák.

A problematika főbb elemeit a következő kérdéskörök jelentik: előbb rövid kép arról, hogy miként jelenik meg ez a jelenség a nemzetközi kereskedelemben és a világgazdaságban, illetve a gazdaságpolitikában. A következő kérdés, hogy eddig milyen jogi reakciók, jogi ellenakciók alakultak ki általában és mindenekelőtt az USA-ban, ahova a legtöbb mai nemzetközi kartell és monopólium szálai elvezetnek, és ahonnan a gazdasági versenyt korlátozó vállalati akciók ellen mozgásba hozott joganyag, az ún. *antitrust law* is kiindult. Alighanem első közelítésben is kézenfekvő, hogy ezt a jelenséget csak az EGK jogára korlátozva vizsgálni nem lehet; ehhez a fejezet bizonytalanságos demonstrációval szolgál. A harmadik lépés, hogy mi e problémára az Európai Gazdasági Közösség gazdaság- és jogtudományi elméletének, jogalkotásának és gyakorlatának válasza.

244. *A kartell és az uralmi helyzettel visszaélő gazdasági társulás vagy monopólium*, mint látható volt, elméletileg és gyakorlatilag is a Közös Piacon belül is összefonódó jelenségek; a megoldást a jog és a jogtudomány is a Római Szerződés 85. és 86. §-ának kölcsönös összefüggésében keresi.² Különösen így van ez a nemzetközi relációban, tehát a nemzetközi kartellek és monopóliumok esetében. Bizonyos, hogy a nemzetközi kartelleket és uralmi helyzetre vezető társulásokat sem gazdaságilag, sem jogilag nem lehet élesen szétválasztani. Ha a valóságot nézzük, akkor uralmi pozíciónak kell tekinteni az

¹ L. SÓLYOM-VÖRÖS (642. és kk. old.) tanulmányát a magyar vállalatok nemzetközi kooperációs szerződéseiről; e tanulmány is jelzi, hogy egyrészt a kelet-nyugati kooperációs szerződések száma jelentős és nő, és hogy másrészt ezek elvben érinthetik az érintett külföldi országok versenyjogát. – Nyugati megnyilatkozások is számottevőnek tekintik a magyar vállalatokkal kötött nagyszámú – 1968 óta kb. 360 – kooperációs szerződést. (L. „Kontakte mit dem Westen”, Spiegel, Nr. 46, 1972. november 6., 143. és kk. old.) [Az újabb versenyjogi irodalomhoz lásd fent a VII. fejezet 199. pontjánál hivatkozott forrásokat. Továbbá NAGY Csongor István: *A kartelljog dogmatikai rendszere*. HVG-ORAC, 2021. *A hazai versenyjogról* BASSOLA, Bálint, HORVÁTH András: *Commentary of Hungarian Competition Law*. In: Ymke, HOFHUIS (ed.): *Competition Law in Western Europe and the USA*, Supplement 384, Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International (2016) 1-50. old. – a szerk.]

² L. ehhez fent VII. fejezet 229. pont.

olyan társasági jogi értelemben vett társasággá, különösen jogi személlyé nem szerveződött együttműködést is, amely más úton képes tartósan egységes akaratképzésre és ezáltal arra, hogy a világgazdaság bizonyos szegmentumaiban egyközpontú piaci cselekvést hozzon létre. A kritikus szakírók is utalnak rá,³ hogy a gazdasági versenyt vagy-vagy szemléletben nézni, ti. vagy kartelltilalmakkal, vagy pedig monopóliumtilalmakkal megítélni és védeni akarni egy eredményre vezethet. Arra nevezetesen, hogy a kérdéses jelenség a mégiscsak lehetséges jogi akciók szempontjából szélárnyékba kerül; vagy kartell formába „menekül”, ha az uralmi helyzetre vonatkozó gyakorlat a szigorúbb, vagy vállalati koncentráció formáját ölti, ha a kartellgyakorlat a kényelmetlenebb. A tisztességes verseny tisztességesebb harcosai ezért azon vannak, hogy a kérdéses konkrét jelenségre az *antitrust* jog fegyvertárát – a kartellt és a monopóliumot korlátozó jogintézményeket – komplex együtt hatásban kell alakítani és alkalmazni. Egy olyan munka, amely a kapitalista gazdaság és jog e problematikáját kritikai elemzésben kívánja vizsgálni, különösen jól teszi, ha a tőke szóban forgó különösen sikanírozó mozgását egységben nézi, és ezt a jogilag kétarcú problémát a kritikai szemlélet szintetizáló prizmájának alkalmazásával világítja meg. De emellett szól az is, hogy a nemzetközi nagyvállalatok jogilag kierőszakolt felbontására – pusztán a társasági jogi egységgé szerveződött nagyság és uralmi helyzet címén – nemzetközi gyakorlat még nem vagy alig alakult ki; ami van, az döntően a kartellszerű versenykorlátozás elleni akciók, és ezeknek mintegy az árnyékában megjelennek utalások, tétova oldaltámadások a társasági jogi értelemben vett és kiteljesült vállalati koncentrációra is; ahol koncentrációs szankcionálására is sor került, ott az indokok általában a monopólium versenykorlátozó-kartellizáló manőverei voltak. A gyakorlat – amin az antitrust jog eszközeivel való védekezés gyakorlatát értem – ilyen értelemben foglalja, legalábbis az eddigi tapasztalatok alapján, egységbe ezt a problematikát.

³ L. *uo.*, 234. pont.

29. §

A TÉMA AZ ASZTALON - PÉLDÁKKAL ÉS A VALÓSÁGGAL DEMONSTRÁLVA

AZ „ISKOLA”-PÉLDA: A NEMZETKÖZI KININKARTELL

245. A példa, ami sok mindent elárul a nemzetközi kartellek működési mechanizmusáról és arról is, hogy miként reagál erre a mai tőkésállam jogi mechanizmusa, a *Nemzetközi Kininkartell*. A továbbiakban erről lesz szó. Közelebbi mibenlétéről több szempontból is érdemes részletesebben szólni. Egyrészt, mert egyik „technikai” értelemben vett bírói jogeset arra nézve, hogy a Közös Piac kartelljoga Közös Piacon túli összefüggésekre miként hatályosul; ezért vizsgálata már pusztán jogdogmatikai elemzés szempontjából is idetartozik; egyebek között e példán is látható lesz, hogy a jogi eszközök terén hogyan lép és hol tart a Közös Piac. Másrészt mert jól érzékelteti, hogy a kapitalista viszonyok között is mennyire áthatja már a közjogi elem éppen a kartelljog világát is. Ezt mutatja az is, hogy a kérdéssel esetenként az államok legfőbb szervei is foglalkoznak; nemegyszer még egyedi esetekkel is. Eközben – magánkartellek ügyében is! – működésbe hoznak állami és nemzetközi szerveket, tehát alkotmányjogi és nemzetközi jogi eszközöket és intézményeket, diplomáciai lépéseket tesznek, diplomáciai nyomást gyakorolnak és így tovább. A nagy nemzetközi oligopolista konszernekkel, ezek kartelljeivel így is nehezen mérkőznek. És harmadrészt érdemes közelebbről is szólni a Nemzetközi Kininkartellről azért is, mert alkalmas demonstrálni, hogy a Kartell útján a nagytőke milyen világméretben koordinált akciókra képes, és ezenközben a legtöbb – a szabadpiaci kapitalizmus képletére szabott – állami intézkedés is többnyire csak időleges visszavonulásra készíti a nagy monopóliumokat.

A Nemzetközi Kininkartell tényállásáról szólva ugyanis mindjárt egy fél évszázadot vissza kell ugrani. Oda ti., hogy a mai Nemzetközi Kininkartell elődjét – az *US. v. NV. Amsterdamsche*-ügyben – az US District Court for Southern New York már 1928-ban vád alá vonta és konspiratív kartellpraktikáját polgárjogilag is tilalmazta.⁴ 1958. augusztus 15-én azonban az újabb keletű Nemzetközi Kininkartellban nem részes American Quinin Company vezetősége – lehet, hogy azért, mert kiszorították a kartell előnyeiből? – a következőket panaszolja fel az amerikai kormánynak: „Úgy látszik, ez a kininmonopólium nem akar meghalni. Az Egyesült Államok Kormánya évek óta nagyon is vesztésre álló csatát vív a Nemzetközi Kininmonopóliummal, sőt ez a harc a háború idején sok vonatkozásban még az Egyesült Államok harci erejét is csökkentette. Most pedig éppen a kormánynak egy felső szintű szerve akarja a Nemzetközi Kininmonopóliumot rehabilitálni, új erőhöz segíteni.” Az amerikai kormány ugyanis a Nemzetközi Kininkartell által előidézett helyzetet, hogy ti. a kinint nagyon magas áron adta az arra rászorulóknak (tudvalevő, hogy a kinin számos betegség, kinidin nevű származéka pedig szívbetegségek gyógyításához használt gyógyszer alapanyaga), azzal gondolta orvosolni, hogy az amerikai állami kinintartalékokból nagymennyiségű kinint dobott piacra. Ezzel azt a célt kívánta volna elérni, hogy a piacon a kinin árát leszorítsa, és hogy a tőkés gazdasági verseny eszközével hozzon létre olyan piacot, mintha nem működne a nemzetközi piactudomány területén jól koordinált monopólium. Csakhogy ez olyan hátrálás, amely valójában a Nemzetközi Kininkartell előnyeit szolgálta. „Ha a múltból egyáltalán lehet a jövőre következtetni, akkor eléggé könnyű előre látni, mi fog történni”, hangzik az előbb említett kartellen kívüli amerikai vállalat vezérigazgatójának jelentése az amerikai kormánynak, majd így folytatódik: „A Nemzetközi Kininkartell majd olcsó áron megveszi az amerikai kormány által piacra dobott kinint. Ezt meg is kell hogy tegye, mert a monopólium működésének egyetlen akadálya éppen ez a bizonyos kinintöbblet lesz; ennek jelenléte mellett a kininmonopólium célkitűzéseit nem

⁴ Az ítéletet közli: FULDA-SCHWARTZ, 91 és kk. old.

tudja megvalósítani. És miután felvásárolta az amerikai állami kinint, továbbra is drágán fogja árulni egyrészt az ellenőrzése alatt álló készleteket, másrészt most már az olcsón megvásárolt amerikai »kormánykinint« is. Az amerikai Dél, különösen tehát a trópusi környékék sok szegény millió embere, akiknek szívbántalmaihoz a kininből származott gyógyszerekre szüksége van, ilyen átvitt értelemben kénytelen lesz megint »megsüvegelni« a Nemzetközi Kininmonopóliumot, drága áron megvenni termékeit. Sokan azonban, akik képtelenek ezt az árat megadni, egyszerűen meghalnak. Ezzel az intézkedéssel tehát semmit sem érünk el, legfeljebb egy kicsit nehezebbé tesszük a Nemzetközi Kininmonopólium taktikáját, amellyel a szegény embereket halálra ítéli.⁵ Igazában azonban nem is vált nehezebbé a Nemzetközi Kininkartell helyzete. Sőt a szóban forgó akció révén kivételesen nagy és kivételesen könnyen megszerezhető extraprofithoz jutott. Azáltal ugyanis, hogy olcsón vásárolt kinint, nevezetesen az amerikai kormány által piacra dobott kinint, és ezt utána azonnal tízszeres áron továbbadta (ezek ugyanis az árkülönbözetek a régi és a kartellárak között), nagyon könnyűszerrel hihetetlen jövedelemhez jutott, amelynek megszerzése egyébként a termeléstől a fogyasztóig tartó egyéb tranzakciókban azért mégis valamivel bonyolultabb lett volna. A Nemzetközi Kininkartellt ilyen eszközökkel meghátrálásra kényszeríteni csak akkor lehetett volna, ha az amerikai kormány az állami készletekből olyan nagy tömegű kinint tudott volna a piacra dobni, amelyet a Nemzetközi Kininkartell már nem tudott volna felvásárolni egyebek között azért, mert hosszú időkre nem talált volna rá kellő számú fogyasztót. Ez az eset azonban nem forgott fenn. Mindekelőtt azért nem, mert a Nemzetközi Kininkartell a nemzetközi kinintermelés és -forgalmazás olyan nagy részét tartotta kézben, hogy ehhez képest az amerikai készletek nem voltak elég számottevőek, ha egyébként – mint a különböző adatokból kiderül – nagy készletekről is volt szó. Ezek azonban részben olyan állami tartalékok voltak, amelyeket az amerikai kormány nem kívánt mindenesetül rendelkezésre bocsátani, mert ez veszélyeztette volna egyebek

⁵ Az idézeteket tartalmazó jelentést közli: FULDA-SCHWARTZ, 93-94. old.

között a katonai célra szükséges és tartalékolt állami kinintartalékok célkitűzését.

Érdemes utalni arra is, hogy hogyan került az ügy az USA-ból Európába és ott a Közös Piac Bírósága elé. Több mint érdekes ugyanis, hogy a Közös Piac Bizottsága és Bírósága csak azért foglalkozott a Nemzetközi Kininkartell-üggyel, mert az USA kormányának akciójára a Közös Piac Bizottsága végül is kénytelen volt fellépni az egyébként – mint az alább vázolt tényállás mutatja – mindenki által ismert, a maga „rendje és módja” szerint bejelentett kartellel szemben. Az egyik döntő indíték pedig éppen a fent említett körülményben volt. Abban nevezetesen, hogy az állami kinintartalékok túlzott veszélyeztetése nélkül piacgazdasági eszközökkel, tehát az amerikai kinin piacra dobásával az amerikai kormány nem tudta volna célját elérni. Azt a célt nevezetesen, hogy az amerikai közélet nagy nyomására eredménnyel lépjen fel a Nemzetközi Kininkartell ellen. A nyomás pedig közönséges kereskedelmi ügyletekhez képest a szokottnál is nagyobb volt. Éppen azért, mert nagyon sok embert érintő termék árának hihetetlen megnövekedéséről volt szó. Az ügy nemcsak a sajtóban lett egyre kínosabbá, hanem maga a Kongresszus is foglalkozott vele, és külön bizottságot küldött ki a kininügy, illetve a kininbotrány hátterének felderítésére. Ez a tényállás alábbi vázolásából elég világosan kiderül.⁶

Azt is lehetne mondani, hogy ezzel a külső impulzussal az európai kartelljog jobb helyzetbe hozta magát: a fejlett kapitalista jognak e saját testében – az ún. Európa-jogban – a mai kapitalista világ-gazdaság játékszabályainak tisztességét a túlzottan ragadozó halak megzabolásával legalábbis átmenetileg jobb helyzetből védheti. A „ragadozó” szó itt még csak nem is valamiféle szocialista oldalról származó „díszítő” jelző; a „predatory and exclusionary tactics”, tehát „ragadozó és más kizárólagosságra irányuló taktika” ugyanis

⁶ Az általános felháborodás „sajtójához” és a kongresszusi viharhoz l. *US Will Probe High Prices of Quinine Cartel* (Los Angeles Times, 1967. III. 24.); *Hearings on the Prices of Quinine and Quinidine Before Subcommittee on Antitrust and Monopoly of the US Committee on the Judiciary*, 89th Congress, 2 d Session (1966), közli: FULDA-SCHWARTZ, 89. és kk. old.

bevett terminus technicusa az amerikai gazdasági és jogtudományi irodalomnak.⁷

Ami már most a Nemzetközi Kininkartell *tényállását* illeti, azt a rendelkezésre álló forrásokból⁸ a következőkben lehetne röviden összegezni.

A felperes, az *ACF Chemiefarma N.V. Amsterdam* azáltal lett felperes, hogy az Európai Gazdasági Közösség Bizottságának a Nemzetközi Kininkartell elleni döntését a Közösség Bíróságánál megfellebbezte. Az alperes tehát a Közös Piac Bizottsága. A felperes jogelődje, a hollandiai *Nedchem* (gyakorlatilag a holland kinintermelés egyedüli ura) 1958-ban a német Boehringer, valamint a Buchler céggel a kinin és a kinidin exportjára nézve szerződést kötött. A szerződés tárgya az árak közös megállapítása, harmadik országba irányuló kontingensek közös megállapítása, valamint a mindenkori hazai piac védelme volt. A megállapodás által létrejött kartellközösséget a Buchler cég azonban elhagyta, mert a nyugatnémet Kartellamtnál történt bejelentésekor az a feltevése erősödött meg, hogy ez az exportkartell feltehetően a Közös Piac kartellszabályaiba ütközik. Ezt követően 1959-ben Boehringer az előbb említett holland Nedchem céggel új szerződést kötött, amelyből azonban – a Római Szerződés 85. szakaszának esetleges alkalmazása miatt, hogy tehát ennek a veszélynek ne tegyék ki magukat – a Közös Piacon belüli tranzakciókat kirekesztették, a Közös Piac tagországaira tehát a kartell így nem vonatkozott. 1959-ben aztán a Nedchem, Boehringer és Buchler cég mellett a vállalkozáshoz csatlakozott a francia kininyártó cégek egy csoportja, összesen 4 nagy kininvállalat, továbbá 2 nagy angol cég is. Az így létrejött exportkartellt a német résztvevők

⁷ A fent idézett *Predatory and Exclusionary Tactics* nem más, mint BAIN ismert és egyáltalán nem marxista amerikai közgazdász *Industrial Organization c.*, ugyancsak nagyon ismert munkájának egyik fejezetcíme, amely alatt a *predatory* (ragadozó) kitétel mint szakkifejezés a *sellers' conduct* (az eladók piaci magatartása) jelenségének vizsgálata során gyakran előfordul, BAIN (2), 327. és kk. old.

⁸ A források: *The 1969 Decision of the EEC Commission* (FULDA-SCHWARTZ, 111. old.), a Los Angeles Times (1967. III. 24.) fent említett írása, valamint az *Europarecht* 1971. évi 1. számában (41. és kk. old.) kivonatoltan közölt ítélet tényállási része, a jelzés szerinti K. MARKERT összefoglalásában.

a német Kartellamtnál mint exportkartellt bejelentették, miután a gazdasági versenyre vonatkozó német törvény 6. §-a szerint az ilyen megállapodások jelentéskötések voltak. Ennek következtében az is nyilvánvalóvá vált, hogy a megállapodás milyen rendelkezéseket, milyen együttes cselekvésre irányuló szabályokat tartalmazott. Ezek a következők: a kinin és kinidin árának kölcsönösen egyeztetett megállapítása, amely kiterjedt az export esetén szokásos árendmény mértékére is; a kiviteli kontingensek elosztása, valamint a Közös Piacon kívüli területek egy részének rezerválása a kartellben részes vállalatok részére; rendelkezés arról, hogy a szerződést a Közös Piac tagországaiába irányuló szállításokra nem alkalmazzák; a kininszállítmányok racionális kiegyenlítése a piacon arra az esetre, ha a megállapított kiviteli kontingenseket az egyes területeken túllépik, avagy nem az előre megállapított mértékben teljesítik; a Közös Piacon kívüli kinintermelő vagy kininkereskedelmi vállalatokkal való együttműködés tilalma (természetesen az olyan vállalatokkal való együttműködési tilalomról van szó, amelyek nem tagjai ennek a kartellnek); vita esetére választott bíróság, avagy a felek döntésétől függetlenül rendes bírósági joghatóság kikötése. Ezek voltak az említett nyugatnémet kartellhivatalnak is bemutatott megállapodás lényeges rendelkezései. Csakhogy 1960-ban titkon létrejött két ún. *gentleman's agreement*, amelyek az exportkartellt, az abban megállapított szabályokat, mind az árakra, mind a kontingensekre, mind pedig a szállítmányok kiegyenlítésére túlteljesítés, túlszállítás, avagy nem kellő mértékű szállítás esetén, tehát az egész kartellt most már bármiféle forgalomra, más szóval a Közös Piacon belüli forgalomra is kiterjesztette. A francia és angol vállalatok pl. beleegyeztek abba, hogy a holland és német vállalatok hozzájárulása nélkül nem termelnek kinint, ezt az árut csak náluk szerzik be, és esetleg továbbadásnál az általuk jelzett árakat alkalmazzák. Az ettől a *gentleman's agreement*től való eltérésre csak minden kartelltag hozzájárulásával kerülhetett volna szó, vita esetére pedig most már csak választott bíróságokról lehetett volna szó. Sőt a *gentleman's agreement* továbbment, és azt is megállapította, hogy annak be nem tartása automatikusan a hivatalosan is bejelentett exportkartell megszűnésével jár. Később a kartellben részes vállalatok a beszerzés, a nyersanyag

beszerzése területén is együttműködtek, úgynevezett *poolt* hoztak létre, sőt 1962-től kezdődően ez a kartell szervezte az amerikai kormány kininkészletek fent már említett felvásárlását is. Az így előállt hirtelen amerikai áremelkedésre indult meg a sajtóvihar a kininüggyben, majd pedig az amerikai kongresszus vizsgálata, amelyről fent már volt szó. A kongresszusi vizsgálat során sikerült az amerikai igazságügyi szerveknek a *gentleman's agreement* okmányát, továbbá a kartell üléseinek jegyzőkönyveit is lefoglalnia, méghozzá a kartellben részes egyik angol vállalat amerikai leányvállalatánál. Miután az amerikai kormány vázolt akciója kormánykészletek bevetésével nem járt sikerrel, az amerikai kormány a vizsgálat dokumentumait a Nemzetközi Kininkartellben részes vállalatok kormányaihoz, valamint az Európai Gazdasági Közösség Bizottságához eljuttatta, és diplomáciai lépéseket is tett avégből, hogy az európai kormányok, illetve a Közös Piac Bizottsága a Nemzetközi Kininkartell ellen megfelelően fellépjen. A lehetséges jogi eszközökről és a valóságban alkalmazott intézkedésekről alább lesz szó.⁹

A VILÁGPIAC ÁLLAMI SZERVEZÉSE - MAGÁNKARTELLEK ÉS MONOPÓLIUMOK

246. A Nemzetközi Kininkartell szemléltető darabja a valóságnak. Mégis egyedi példának is tűnhet. Ilyet – mintegy *pars pro toto* – még sokat lehetne mondani.¹⁰ Ha azonban a *nemzetközi kartelleket és monopóliumokat általában* is vizsgálni akarjuk, akkor – az egyedi esetekből adódó látszólag egyedi tanulságon túl – a tőke mozgásának

⁹ L. 267-268., 275. pontok.

¹⁰ L. pl. a másik európai vonzatú nagyobb amerikai ügyet, az *US v. Watchmakers of Switzerland Information Center* ügyet (közli: FULDA-SCHWARTZ, 52-82. old.), amelyben az amerikai óragyártást és belső piacot uraló és „terrorizáló” nagy nemzetközi órakartell tevékenységéről és az ellene való *antitrust akciókról* van szó; vagy legújabban az EGK Bizottságának döntését a *Continental Can Company*-ügyben (közli a *Journal Officiel*, No L 7/1972. január 8.), amelyben azt láthatjuk, hogy egy nagy amerikai vállalat uralmi helyzete révén hogyan tudta európai leányvállalatait is könnyűszerrel dirigálni és végül is diktálni a különböző modern csomagolástechnika termelési és piaci feltételeit.

és ragadozó akcióinak egyszerűen fantasztikus és megdöbbentő világába jutunk, amelyben az egyes esetek csak elemei a nagy egésznek. A koncentráció fokáról – főbb nemzetközi összefüggésekben is – a számok és a statisztika világánál már volt szó.¹¹ Ezúttal a nemzetközi koncentráció *szervezeti jogi sokfélesége* villan elénk; úgy, ahogy azt a valóság demonstrálja. De kibontani itt is csak a főbb problémákat lehet. Mert mindenről beszélni még *Kronstein* sem tudott, pedig egy sok száz oldalas monográfiát írt „A nemzetközi kartellek jogá”-ról,¹² és abban 12 oldalon több száz olyan forrásmunkát jelölt meg, amelyet elemzéseire érdemes volt figyelembe vennie.

A nemzetközi kartellek *főbb összefüggéseire* koncentrálva kiindulni a gazdaság és a tőke nemzetközi mozgásának legáltalánosabb, de egyszerűen kifejezhető törvényszerűségéből kell. Ez pedig az, hogy az imperializmus korszakában a termelés és kereskedelem üzemen kívüli szervezése nemcsak erősödő jelenség, hanem egyes ágazatokban szinte hihetetlen méreteket ölt. Szocialista viszonyok között természetes, hogy az állam a termelés és forgalom üzemen kívüli szervezésében, így különösen annak nemzetközi szervezésében is részt vesz. Ez a szocialista gazdaság elveiből és szervezési modelljéből természetszerűleg következik. De a magántőke természetrajzából, még inkább annak klasszikus politikai gazdaságtani képéből ez az elem „kezdetben” hiányzott, illetve amint fellépett, mintegy szégyenkezve takargatták. Általa ui. a tőke uralmának és mozgásformájának elméletileg nem szívesen vett immanens törvényszerűségei léptek fel. Jelesül olyanok, amelyekben a nagytőke a szabad verseny illúzióját a kisebbektől teljesen elvette, és helyébe a „lelépés” vagy az alkalmazkodás parancsát ültette; a kicsiknek az engelsi értelemben vett szabadság vigasza maradt, ti. felismerhették, hogy szabadságuk az alkalmazkodás mint szükségszerűség felismerésében áll. A termelés és forgalom nemzetközi szervezése egy formában már akár 200 éves intézménynek is számíthat. Abban nevezetesen, hogy a nemzetközi méretekben operáló vállalatok – saját cégen belüli szervezettséggel – nemzetközi gazdaságsszervező

¹¹ L. 11. fejezet 28–31., 38–44. pont.

¹² L. a Forrásjegyzékben: KRONSTEIN.

tevékenységet is kifejtettek. Ami azonban döntően e század terméke és adott méreteiben különösen az utolsó két évtizedé, az más. Az a termelés és forgalom egyre általánosabbá váló nemzetközi méretű szervezése egyrésztől, és mindennek megvalósítása a világ különböző országaiban működő vállalatok bonyolult szerződés-láncolatának és társulásának kiépítésével másrésztől.

Az érintett és más okok további vizsgálata már a közgazdasági elmélet területére vinne. Az egyik fő tényező – a legáltalánosabb katalizátor és ok – mindenesetre a tudományos és technológiai fejlődésnek az az intenzitása és gyorsasága, amely mellett a XIX. század ipari forradalma szinte eltörpülő jelenség. A nemzetközi kartellek ennek gazdaságszervezési és jogi megjelenítői – az adott termelési viszonyok közvetítésében.

247. A szervezeti jogi formák közül kapitalista viszonyok között is jelentős az állam közvetlen nemzetközi gazdaság- és piacszervező szerepe. Ennek sokféle formája különböztethető meg. Ezek részben erősítik a tőkés világgazdaság „magánalapon” történő szervezését, részben korlátozzák ezt; egymással azonban mindenképp összefüggenek, és kölcsönös összefüggésükben együtt adják ki a világgazdasági folyamatok szervezeti jogi mechanizmusát.

a) A sorrend nem jelent értékrendet, de a Közös Piac jogáról írván itt vannak mindjárt az olyan – a piac nemzetközi szervezését is jelentő – jogintézmények, amelyeket a Közös Piac mint olyan, illetőleg egyes tagállamai *egyoldalúan* alakítottak és alakítanak, de a harmadik országokkal való gazdasági kapcsolatokra is hatással vannak.

A fontosabbak:

- a vámunió létrehozása és különböző vámpolitikai és vámjogi intézkedések az EGK-hoz asszociált államok vagy az EFTA-államok tekintetében;
- fejlesztési segélyek nyújtása és ezzel bizonyos termékek termelésének és nemzetközi térítésének – más szóval a nemzetközi piacnak – a befolyásolása;
- a külföldi beruházások állami ellenőrzése (támogatása vagy nehezítése – a különböző ágazatokban, avagy általában – adójogi

eszközökkel, szubvenciókkal, a járulékos kommunális beruházások eszközeivel stb.);

- állami megrendelések és megbízások adása vagy nem adása külföldi cégeknek;
- ebbe a kategóriába tartozik a kartellek és monopóliumok versenyellenes tevékenységére vonatkozó EGK-jogalkotás és -gyakorlat, amiről a munka e része igazában szólni kíván.

b) A piac nemzetközi szabályozását és egyes elemeinek a „szabad” gazdasági forgalomból való „kivonását” a különböző *államközi megállapodások* is szolgálják.

Ilyenek a különböző *nyersanyaggyezymények* (amilyen pl. a nemzetközi kávégyezymény, a nemzetközi olívaolaj-egyezymény, a búza-egyezymény, a nemzetközi gyapotegyezymény stb.).¹³ Ilyen továbbá a magyar sajtóból is jól ismert OPEC, amely az olajtermelő államok kormányainak megállapodása az olajpiac és „az olajárak szabályozására és stabilizálására”;¹⁴ a megállapodás – mint ismeretes – a fejlődő országok egyik harci eszköze ahhoz is, hogy a nagy tőkés olajtársaságok és olajfogyasztó államok gazdasági és politikai nyomását legalább részben kiegyenlítsék. De ilyen a nemzetközi ónegyezymény is, amelynek Magyarország is tagja,¹⁵ és amely az óntermelésben és -forgalmazásban vezetett nemzetközileg koordinált állami piacellenőrzésre. A különböző nyersanyaggyezymények – tulajdonképpen nemzetközi államközi kartellek – a következő főbb módszereket használják: termelési kontingensek és más termelési korlátozások megállapítása; ugyanez az import és export, tehát a nemzetközi kereskedelem területén; nagy termékpoolok létrehozása és árpoolok képzése (a poolok túltermelés esetén kivonják a nyersanyagot a piacról, áremelkedés esetén pedig feltöltik a piacot); alsó és felső árhatárok megállapítása; különös eljárások megállapítása a szerződésen

¹³ KRONSTEIN, 10. és kk. old.

¹⁴ Az OPEC (Organization of Petroleum Exporting Countries) határozata ebben a kérdésben: „Promoting stability in international petroleum prices at equitable levels, in keeping with the spirit and principles set out in particular in the Organization’s Resolutions I. 1, IV. 32 and V. 42.” közli: KRONSTEIN, 12. old.

¹⁵ Magyarország csatlakozásához l. az 1972. évi 5. tvr-t (Magyar Közlöny, 21. sz.) a IV. nemzetközi ónegyezymény kihirdetéséről.

kívüli országokkal.¹⁶ A rövid jellemzésből is jól látható, hogy az államok e kartellek útján miként vonják a piacot közvetlen állami ellenőrzés és szabályozás alá; ez az esetek nagy részében a kapitalista nagyvállalatok számára „kényelmes” életet tesz lehetővé; a piaci versenyben kevesebb harcra van szükség; igaz, hogy némileg csökkenti a nagyhalak ragadozásának lehetőségeit is.

A tőkés államközi megállapodások egy sajátos – a piac állami szabályozásába nagyon is jelentős – formája a NATO-szerződés, illetve az annak keretében elfogadott államközi megállapodások; ezek kimondják, hogy NATO-célú megrendelések – és ezek nem bagatell dolgok – csak olyan vállalatnak adhatók, amelyeknek székhelye NATO-tagállamban van, és a részvényesek személyes joga is valamely NATO-ország joga.¹⁷

c) A közvetett hatású államközi piacsabályozás körébe azok a megállapodások és nemzetközi szerződések tartoznak, amelyek a vállalatok közötti kereskedelmet ugyan közvetlenül nem érintik, de keretként – és esetenként behatároló elemként – szolgálnak a „private Marktordnung” funkcionálásához. Ilyenek mindenekelőtt a GATT, a különböző szabadkereskedelmi övezetek (EFTA, LAFTA), az iparjogvédelmi egyezmények és uniók és így tovább.

248. Míg a vázolt nemzetközi állami kartellek ismertebbek és valóban általános hatásúak, általánosak abban az értelemben is, hogy sokszor az általánosság kódében vesznek el, addig a határfok szempontjából a nemzetközi gazdasági folyamatokat valójában a *magánkartellek*, a *private Marktregelungok* uradják.

¹⁶ A témához részletesebben l. *Stabilization of International Commodity Markets. United Nations Conference on Trade Development, E/Conf. 46/8, 19. 3. 1964; KNOTE, 1. és kk., KRONSTEIN, 11. és kk. old.*

¹⁷ L. ehhez KRONSTEIN közlését a megfelelő konkrét NATO-szabályozásról (12. old.). *Általában arról, hogy a NATO a gazdasági kapcsolatokra is kihat*, l. G. BALL gyakran idézett megállapítását: „The Commitments undertaken in the Treaty are both non-military and military... The parties agreed to coordinate their economic activities in such a way as to produce the best possible results, by the elimination of conflict in their economic policies, the coordination of production and the development of Commercial exchanges” (G. BALL: *NATO and the European Union Movement*, közli: HAY-STEIN, 1048. old.). A NATO-szerződés szövege is rendelkezik erről (2. §): „The parties... will seek to eliminate conflict in their international economic policies and will encourage economic collaboration between any or all of them.”

Ezek nem is a hagyományos értelemben vett kartellek. A hagyományos fogalom ui.: elkülönült alanyok formális szerződésai a szerződésben szankciókkal, választott bírósági megállapodással, más kautélákkal, közben vigyázva a belső kartelltörvények tiltó rendelkezéseinek betartására stb. Bár ma is vannak ilyenek is. De különböző megfontolásokból – így az erősödő kartellfelügyelet és tilalom okából – ilyen formális szerződésekre ritkán kerül sor. Az oligopolista piaci magatartás – azaz nagy, nemzetközileg operáló vállalatok egymásra figyelemmel koordinált és ezért koncentráltan alakuló magatartása – a szervezési-jogi formák tarka sokaságaiban és mindenekelőtt laza szövetségben jön létre. A formák a másik fél gyakorlatának hallgatólagos követelésétől az árrögzítő és területfelosztó megállapodásokon, a beszerzési és eladói poolokon, a fejlesztési kooperáción és nagyon sok módozaton át leányvállalatok dirigálásáig és egész laza formájú társasági jogi vertikumokig terjed. Mindezekért a fogalom meghatározás is nehéz. A legátfogóbb meghatározás a következő elemek összességéből áll: 1. különböző államokban (vagy jogrendszeri egységekben, amilyen pl. az EGK) székelő vállalatok (rendszerint nagyvállalatok), 2. valamilyen formában bekövetkező egyetértésen alapuló, 3. olyan koordinált gazdasági magatartás, 4. amely a világpiaci folyamatok 5. nemzetközi szabályozására vezet.¹⁸

A nemzetközi magánkartellek *csoportosítása* során is látható lesz, hogy a fogalom mögött a nagytőke nemzetközi mozgásának milyen sokféle koordináta-rendszere születik, nő vagy hal el, újrarendeződik és átalakul, búvópatakként eltűnik és szakító folyamatként jön elő, bővöli vagy polipként fogva tartja áldozatát: a piacot, a kisebb és atomizáltan tenyésző vetélytársakat és végül magát a fogyasztót.

249. A modern nemzetközi magánkartellek egyik formája a *technológiai kartell*. A fejlett tőkés államokban – mint a statisztikai fejezetben is jól látható¹⁹ – az alapkutatások, különösen azonban az

¹⁸ Ez a felbontott fogalom meghatározás legközelebb *Kronstein* pontos, de elég nehéz szövegezésű fogalmához áll: „Ein Kartell ist die auf Einverständnis selbständiger Partner beruhende Gleichrichtung in deren wirtschaftlichen Verhalten, die eine Regelung eines oder mehrerer Merkmale zur Folge hat” (KRONSTEIN, 31. old.).

¹⁹ L. 22. pont.

alkalmazott kutatások, amit más szóval nem mindig egész pontosan „fejlesztés”-nek is mondanak, jórészt a magánipar eszközeivel történik. A fejlesztés tudvalevően abban különbözik a kutatástól, hogy az a kutatás eredményeinek a kifejlesztendő végtermékre való alkalmazása.²⁰ Az is világos az adatokból, hogy a nagyobb kutatási-fejlesztési ráfordítás a nagyobb vállalatoknál jelentkezik, és hogy ezeknél a technológiai fejlesztés egyik döntő eszköze a gazdasági harcnak, a jobb piaci érvényesülésnek. Mindehhez még hozzá kell számítani, hogy a kutatási-fejlesztési állami ráfordításokat is a nagyvállalatok vonzzák magukhoz. Erre aztán még mintegy rájön, hogy egyes iparágakban, különösen a modern kulcsiparágakban (komputerek, repülőgépgyártás, űrhajózás, atomenergia stb.) a technológiai fejlesztést a nagyvállalatok sora nemzetközi kooperációban valósítja meg. Ennek fantasztikus méreteiről az érdeklődő ember ma már a napi sajtóból is tájékozott. Utalok csak a Concorde-programra, a Secam-rendszerre, a hírközlő űrhajók komplex programjára vagy olyan kevésbé ismert fejlesztési kartellszövevényre, mint a nálunk inkább lemezeiről ismert RCA (Radio Corporation of America), amely európai konkurens cégekkel kötött szerződések rendszerében valószínű a 10 000-t megközelítő szabadalom monopolizálásával a rádió és telekommunikáció terén pusztán technológiai kartelljeivel alig leversenyezhető helyzetbe hozta magát.²¹

²⁰ „A fejlesztés nem más, mint ismeretek rendszeres használata avégből, hogy értékesíthető prototípusokat, anyagokat, berendezéseket, rendszereket, módszereket és eljárásokat hozzanak létre és termeljenek” – mondja a *Federal Funds of Research, Development, and Other Scientific Activities*. Fiscal Years 1963, 1964 and 1965, vol. XIII, Surveys of Science Resources Series, National Science Foundation, 1965, 4. old.

²¹ Már a második világháború kitoréésekor több mint 3000 szabadalmat monopolizált; ezek egy részét maga fejlesztette ki, egy része azonban az európai kartellszerződések útján került az érdekszférájába; másokat később úgy szerzett meg, hogy rádióipari szabadalmaikra ilyen irányú kizárólagossági szerződést kötött olyan nem kis cégekkel, mint a General Electric, Westinghouse Corporation és Bell-csoport. L. ehhez azokat az ítéleteket – pl. *US v. General Electric Co.*, 80 F. Supp. 988. (S.D. N.Y. 1948); *US v. General Electric Co.*, 82 F. Supp. 753 (D.N.J. 1949) –, amelyekben az amerikai antitrust bírói gyakorlat egyebek között a General Electric Co.-t mint a kartellszövevény egyik tagját próbálta az ilyen nemzetközi összeesküvéseket („co-conspirators”, sic!) visszaszorítani.

A különböző idetartozó – ismert és az irodalomban feldolgozott vagy érintett²² – kartell részletező bemutatása helyett itt a technológiai kartellek főbb sajátosságait emelném ki. E sajátosságok meghatározó lényege, hogy két alapvető tényező folytán piacszabályozó és piacuralmi hatásuk van. Az egyik tényező, hogy résztvevőik már egyébként is jelentős gazdasági hatalommal rendelkeznek; a másik pedig az, hogy kooperációban versenyképesebb fejlesztést tudnak megvalósítani, monopolizálni és nagy gazdasági határfokkal kihasználni. A főbb sajátosságok pedig:

- a fejlesztés koordinálása (centralizálása vagy decentralizálása, szakosítása) egységes akaratképzés útján;
- a fejlesztési eredmények felhasználásainak koordinálása a termelésben hasonló módon;
- különböző mellékkötelezettségek (pl. kölcsönös szállítások, nem „kiosztott” fejlesztéstől való tartózkodás, harmadik személyeknek szóló információk tilalma stb.);
- a szabadalmak tulajdonának és használatának rendezése;
- az árak koordinálása;
- közös vagy koordinált fellépés a piacokon egyéb kérdésekben is.

Csak egy átfogó nemzetközi technológiai kartell főbb elemeinek kiemelése – az *US v. General Electric Co.*-ítélet alapján²³ – is mutatja, hogy a vázolt általános séma a valóságot tükrözi. Ebben a kartellben az óriás General Electric Co., a Krupp AG, két további amerikai vállalat és három természetes személy a nehézfémtermelés technológiájának szabadalomkomplexuma körében alkotott elég zárt nemzetközi összeesküvést, amely kiterjedt: szabadalmak és technológiai eljárások kidolgozására, a szabadalmak ármegállapítására, gyártási licenck árkontroll mellett történő átengedésére, viszonteladási árak rögzítésére, a piacok területi megosztására, az esetleges versenytársak felvásárlására, közvetlen ármegállapításra.

²² L. ehhez jó feldolgozásként: NEALE (Patents and Antitrust, International Cartels, 300. és kk. old.), OPPENHEIM (Patents and Antitrust, 755. és kk. old.), KRONSTEIN, 32. és kk. old., AREEDA (Problems with Patents, 318. és kk. old.).

²³ *US v. General Electric Co.*, 80 F. Supp. 989 (S.D. N.Y. 1948); közli még: OPPENHEIM, 965. és kk. old.

Vannak természetesen kevésbé erőszakos és kevésbé ragadozó nemzetközi technológiai kartellek is. Ilyenek pl. a már említett RCA és a német Siemens szerződése, amelyben az elektronikus adatfeldolgozó gépek fejlesztése terén csak a fejlesztés közös, de az eredmények felhasználására nézve (a kölcsönös rendelkezésre bocsátáson túl) már mindkét fél önállóan jár el, és más versenykorlátozó rendelkezés sincs a szerződésben.²⁴ Szelídebb az AEG és a General Electric együttműködése is az atomreaktorok fejlesztésében és építésében, azzal azonban, hogy a fejlesztési eredmények hasznosítására közös leányvállalatot hoztak létre, az AEG-General Electric-et.²⁵

250. A nemzetközi kartellek másik fő formája a *nyersanyag-kartell*, amely a kartell és a részt vevő vállalatok jellegétől függően különböző megállapodásokra terjedhet ki. Az irodalom és a gyakorlat elemzése alapján²⁶ a kartellmegállapodások e téren a következő elemekre – ezek egyikére vagy akár mindegyikére – terjednek ki: a nyersanyag közös termelése (amilyen pl. az olajtermelésben különösen az angol–amerikai és az arab nemzetközi olajtársaságok együttműködése); – a termelt mennyiség közös meghatározása; – a minőség közös megállapítása; – a közös vagy koordinált forgalmazás; – a közös átalakítás; – az árak koordinált, illetve közös megállapítása.

Mindegyik elem mögött a gazdasági és esetenként politikai viszonyok (harcok és együttműködés) egész világa rejlik. A Közel-Kelet olajtermelésének története az egyik jól ismert területe ennek.²⁷ A sok lehetséges példa helyett itt csak még egy-kettőre utalok. Ár- és más megállapodások mellett mennyiségi ellenőrzésre is kiterjedt pl. az európai, sőt a magyar piacot is érintő Nemzetközi Rézkartell; ennek keretében a vezető réztermelő vállalatok 1960-ban megállapodtak, hogy a termelést 10, majd 15%-kal csökkentik; ezzel a világinálát évi 30 000 tonnával csökkent, amivel viszont jobb eladási

²⁴ L. *Siemens will starker in die Datenverarbeitung gehen*. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 1965. január 27.

²⁵ L. *Gemeinsame Tochter AEG - General Electric* Frankfurter Allgemeine Zeitung, 1965. június 3.

²⁶ Ennek részletes feldolgozása: KRONSTEIN, 68. és kk. old

²⁷ A főbb összefüggésekhez és jogi fejleményekhez l. fent VI. fejezet 159. pont.

pozíciókat tudtak a termelők elérni.²⁸ A nyersanyagárkartellek már önmagukban is sokfélék. A rézpiacon is alkalmazták a közvetlen megállapodás útján történő keretárrendszert, a tőzsde közbeiktatásával történő árirányítást, valamint pl. az USA-ban az oligopolista cégek által diktált ún. „adminisztrált árakat” (*administered prices*).²⁹ De az árkartellek része, illetve esetenként fő eleme szokott lenni az egységes eladási feltételek alkalmazása is (pl. a viszonteladás tiltása, egyoldalú felmondási jog kikötése, nem előre rögzített, hanem a mindenkori tőzsdei árak egységes alkalmazása, az adott nyersanyagot tartalmazó gyártmányok árának befolyásolása stb.). Ilyen pl. a már említett Rézkartell feltételrendszere, amelyet a feldolgozókra és továbbeladókra kényszerített rá, vagy az a megállapodás, amelyben a gyapot-világkereskedelem 400 (!) vállalata törekedett egységes szállítási feltételek alkalmazására.³⁰

251. A harmadik fő forma az *ipari termékekre vonatkozó kartell*. Ezek lényege, hogy területek és vásárlókörök felosztása, a termelés és elosztás mennyiségi koordinálása, közös értékesítés, szakosítás, esetleg közös fejlesztés útján 1. védekezzenek a termelés és eladás visszaesése ellen, 2. megakadályozzák az áresést, illetve, 3. hogy a nagyobb beruházásokat legalább egy időre megvédjék az új technológia dinamikája folytán esetleg túl hamar bekövetkező erkölcsi és pénzügyi értéktelenedéstől. Ez tulajdonképpen a legjellegzetesebben – és tömegében is legnagyobb számban előforduló³¹ – kapitalista kartelltípus: nem szükségképpen a legfejlettebb, de az adott iparágban jelentős vállalatok összefogása avégett, hogy a piac megsztásával, a nem általuk kezdeményezett új technológia hatásainak

²⁸ „Neue Phase am Kupfermarkt?” (Neue Züricher Zeitung, 1964. 5. 22.) és „Die Spannungen am Kupfermarkt” (uo. 1964. 8. 23.), id. KRONSTEIN, 69. old.

²⁹ Az *administered price* formális megállapodás nélkül funkcionál azáltal, hogy az oligopolista nagy cégek bár autonóm, de paralell egymáshoz alkalmazkodó árpolitika útján az árakat meghatározott szinten tartják, vagy egységesen módosítják. Ilyenek sok nemzetközileg is fontos iparágban – pl. az amerikai és európai olajtársaságok árpolitikájában vagy pl. az alumíniumiparban, amely már a második világháború előtt is erősen kartellizált volt (I. É. RAUCH: Geschichte der Hüttenaluminiumindustrie in der westlichen Welt. 1962) – szélteben ismeretek (I. KRONSTEIN gazdaságtörténetileg is izgalmas kutatásai, 77. és kk. old.).

³⁰ L. EDWARDS, 30. old.

³¹ L. részleteiben KRONSTEIN, 103. és kk. old.

csökkentésével és ezáltal a szükséges minimális tőkével és beruházással a lehetséges maximális profitot éri el.

Ilyen pl. a már vázolt Nemzetközi Acélkartell és Nemzetközi Kininkartell,³² illetve a Grundig–Consten Kartell.³³ De ilyen pl. az antibiotikumokra nézve néhány amerikai, francia, német és olasz cég megállapodása, hogy meghatározott antibiotikum-szabadalmakat kölcsönösen csak egymásnak adják át, lényegileg ugyanazokat a termékeket más védjeggyel szigorú területmegosztásban hozzák forgalomba, az adott piac által lehetséges legmagasabb árakon; a szabadalmak „örzésével” a külső „támadással” szemben is védekezni tudnak.³⁴ Az európai, sőt a szocialista piacot is érintő nemzetközi kartell a Nitrex Rt., amely e néven 1962-ben svájci jog szerint alakult exportegyesülés műtrágya és nitrogén forgalmazására. Nyíltan vallott célja az európai (német, francia, svájci, olasz, holland, norvég és angol) műtrágyagyártó vállalatok védekezése az amerikai és japán nyomás és verseny ellen harmadik piacokon. Valójában azonban egymás közötti terület- és kontingensmegosztási megállapodás volt. Az általuk ún. állami kereskedelemmel rendelkező államok vállalataival szemben eladóként a Nitrex mint olyan lépett fel (miközben természetesen a kartelltagok termékeit adta el, és a befelé megállapított részesedés szerint számolt el velük), a más országok piacán a kartelltagok által eladott mennyiséget – ha az a megállapított mennyiségtől eltért – poololták és kölcsönösen kiegyenlítették. A Nitrex tengeren túli piacokon 60%-os piacrészesedésig is eljutott, és ennek alapján könnyű volt az egységes áraknak és kedvezményeknek a Nitrex számára legkedvezőbb rendszerét kialakítani.³⁵

A jogi formák e típusban is a formátlan megállapodástól, a szerződésen és közös vállalaton át egészen a vállalat–leányvállalat konstrukcióig terjednek. Az utóbbinak – piacfelosztás és profitmaximálás új eljárások időleges kiszorítása, a régiek futtatása mellett – felel meg pl. a General Motors és európai leányvállalatainak belsőleg

³² L. fent 245. pont és VII. fejezet, 205. pont.

³³ L. VII. fent 223. pont.

³⁴ Az *Antibiotica-cartel* részletezése az US kongresszusának erre vonatkozó vizsgálatában (közli KRONSTEIN, 108. old.).

³⁵ L. részletező forrásként ALBERS, 5., 30. és kk., valamint KRONSTEIN, 110. old.

koordinált nemzetközi piacuralmi taktikája: az amerikai GM és európai más leányvállalatai nem konkurálnak a 100%-ig GM-tulajdonban levő Opel termékeivel; „tisztelőben tartják” az ő piacát; így aztán az európai Opel-vásárló nem vagy csak késve kapja meg azokat a technológiai újdonságokat, amelyeket az amerikai és más piacokon ugyanez a mamutcég – más piacok más feltételei miatt – már rég kénytelen volt bevetni.³⁶ Íme egészen nyíltan kifejezve a politikai gazdaságtanban megfogalmazott általános tétel, amelyet a nemzetközi piacmegosztás is kifejezésre juttat: a tőke a lehetséges minimális befektetéssel törekszik a maximális profitra, és ebben még vállalati szinten is differenciáltan idomul az egyes gazdasági régiókban adott lehetőségekhez.

252. Bár a valóságban a legtöbb kartell a vázolt típusok mind-egyikét érinti vagy érintheti, mégis – ugyancsak a valóság szerint, de párosítva az észszerű elemzés szempontjaival – kézenfekvő: a szóban forgó típusok fő céljuk és tartalmuk szerint elég értelmesen elkülöníthetők. A valóság elemzéséből adódó csoportosításon most már végigmenve, még egy megállapítás tehető. Nevezetesen a következő. Ha van ilyen és olyan típusú kartell, és ezek sem különülnek el egymástól élesen, akkor kell lennie atipikus kartellnek is. Ezt nevezi *Kronstein a védelmi kartellnek*.³⁷ Bár a fő cél végett a technológiai, nyersanyag- és ipari kartell is tartalmazza a külsőkkel szembeni védelem elemét, ezeknél azonban ez másodlagos. A technológiai kartell pl. azt is szolgálja, hogy védi a tagok hagyományos technológiájú

³⁶ Hasonló jogi és gazdasági impérium a FORD is, amely hasonló módon fejt ki piacfelosztó és árszabályozó funkciót Amerikában és Európában, ill. más kontinenseken. Sőt jó európai pénzügyi pozíciója azt is lehetővé teszi az amerikai anyavállalatoknak, hogy otthoni nehézségek (pl. tartós sztrájk) vagy a szükséges nagyfokú fejlesztések deficitjeit európai jövedelmekkel kiegyenlítsék (l. a kérdéshez ált. a fenti 26) pontot; a FORD-ra konkrétan a megfelelő forrásnak még a címe is sokat mond: „A multinacionalizmus jótékony stratégiája – *The Rewarding Strategies of Multinationalism*” (ROSE, 100. és kk. old.). [A vállalkozások közötti közös vállalkozásokról szóló megállapodások az uniós jog hatályos rendje szerint az EUMSz 101. cikkének (korábban az EGKSz 85. cikk) (1) bekezdésének hatálya alá tartozhatnak. Teljes funkciójú közös megállapodások esetén viszont a fúziós rendelet, a 139/2004/EK rendelet alkalmazandó. L. ehhez TOBLER, Christa, BEGLINGER, Jacques, GEURSEN, Wessel: *Az EU versenyjogának szemléltető összefoglalása. HVG-ORAC, Budapest, 2011. – a szerk.*]

³⁷ „Abwehrkartelle” (KRONSTEIN, 123. old.).

termelését, míg abból a célzott gazdasági értéket el nem érték; ennek érdekében a tagok a kifejlesztett vagy vett találmányt sem alkalmazzák a közösen meghatározott időig, egymást új technológiával nem versenyzik le; ez persze egyúttal védelem kifelé is, mert egy kisebb és egyedüli, de új technológiájú céggel szemben részben a saját termék alacsonyabb árával és más módon is tudnak egy bizonyos időig taktikázni; ha ez az új technológiájú külső belépne a kartellbe, akkor ez a védelmi funkció elesnék, és maradna a fő funkció a technológiai kartell funkciója. Azzal együtt, hogy tehát azt lehet mondani, a védelem ott van vagy ott lebeg minden kartellben, sőt a kartell legáltalánosabb fogalmába a védekezés is beletartozik, valóságos célok és tartalom szerinti bontásnál mégis kiderül: a konkrét formák között van olyan is, amelyben a védelem mint általános elem és a konkrétum egybeesik, mert a védelem a konkrét fő cél és a tartalom. Az ilyen kartell mögött álló megfontolások – most már egyedi célok, hogy a logikai tagolásnál maradjunk – különbözők lehetnek. Például az adott hazai iparág védelme érdekében a kartell résztvevői csak egyeztetett módon és feltételekkel vásárolnak, illetve kereskednek fejlettebb külföldi partnerekkel.³⁸ De a konkrét cél állhat más monopóliumokkal vagy nemzetközi kartellekkel szembeni jobb együttes védekezésben is. Szerepet játszhatnak pénz- és devizajogi okok is (pl. nemkívánatos méretű devizaeláramlás megakadályozása azzal, hogy a kartelltagok csak ellenvásárlás esetén vásárolnak a külsőktől). Már az eddigiekből is látható, hogy a védelmi kartell nemegyszer a protekcionista nemzeti gazdaságpolitikák megnyilvánulása is, sőt nem egy esetben kifejezetten állami gazdaságpolitikai intézkedések a védelmi kartell elindítói. Több mint figyelemre méltó *Kronstein* megállapítása. Eszerint az államok sokféle megfontolásból nem szívesen jelennek meg közvetlenül mint a protekcionista gazdaságpolitika hordozói. Egyebek között pl. azért, mert nem szívesen ütköznek

³⁸ A csak importra (import optimális feltételeinek biztosítására) irányuló nemzetközi kartell viszonylag ritka – írja KRONSTEIN nagy gyakorlat ismeretében (124. old.). A Közös Piac és más integrációs régiók vállalatai importpolitikájának optimalizálására való törekvés azonban valószínű egyre inkább kivált ilyen kartelleket is. Nemzeti keretek között azonban most is gyakori a védelmi importkartell, így pl. a német bányafa-importkartell vagy az angol kénsavkartell (uo. 124. old.).

a GATT-alapelvekbe. „Miután a GATT a nyílt piacok elvét csak a kormányok intézkedései, így pl. vám- és mennyiségi korlátozásai ellen védi, de nem kínál kifejezett védelmet nem állami akciók ellen, az államok könnyen elbújhatnak a nem állami, más szóval vállalati megállapodások mögé.”³⁹

253. A kapitalista vállalatok világpiaci birkózásainak valósága szolgál „segítségül” olyan most már utolsó formaként tárgyalandó kartelltípus felvázolásához, amelynek ha nevet akarunk adni, legjobb *komplex kartell*nek vagy talán éppen *antikartell*nek nevezni. Az utóbbi név abban a képzettársításban jó, ahogyan az antianyag erősebb energiahordozó, mint a rendes anyag. Ez a komplex kartell ti. erősebb piacuralom, mint a rendes kartell: történetileg a kartellből nő ki, antierejűvé a társasági jogi zártság útján lesz, kartellburkát is megtartja, mert a sejtmag külső állományát kartellmegállapodások adják, és ezeket többnyire változatlanul vagy továbbfejlesztve megőrzi. Más szóval *a monopólium, a társasági jogilag szervezett uralmi helyzet és a kartellmegállapodás útján történő piacszervezés kombinációjával van dolgunk.*

Az alább – a károsnak minősített kartellek és monopóliumok elleni jogi akciók elemzése körében – olvasható komplex kartell tényállások közül példaként álljon itt két nemzetközi gazdasági összeesküvés.⁴⁰ Mindkettő – a *Timken* és *Continental Can* kartellkomplexuma – amerikai és európai is volt egyszerre, amennyiben az európai piacot is béklyózta, sőt tényleges hatásaiban bizonyos fokig még a szocialista országok külkereskedelmét is érintette. Mind az amerikai *Timken* és az ugyancsak amerikai *Continental Can* a maga iparágában (görgős csapágyak, illetve fém- és műanyag csomagolóanyagok)

³⁹ KRONSTEIN állításával (125. old.) szemben áll viszont az a tény, hogy ezt a „kiskaput” természetesen mindenki tudta és észrevette, sőt a tagállamok a GATT 1960. 11. 18-i ülésén egy – most már e „kiskapu” elleni védekező – határozatban nyíltan is bevallották; eszerint azoknak az államoknak a kormányai, amelyeknek a hatókörében a GATT elveivel ellentétes magánkartellek működnek, készek az ebből fakadó kereskedelmi nehézségek (korlátok) elhárítására konzultációkat kezdeményezni (ha vitatható is egy ilyen kötelezettségnek a GATT-alapszabályból való közvetlen következése, ez a határozat mégis adva van), l. ehhez részleteiben: TIRPITZ, 25–26. old. KRONSTEIN-nél 125. old.

⁴⁰ Részletesebben l. alább 259., 279. pont.

első lépésben licencszerződések és más kooperációs megállapodások hálózata útján gyakorolt túl erős szorítást az adott iparágak európai piacán. Második lépésben betársulások és felvásárlások útján közvetlenül, illetőleg Európában létrehozott csúcsszervezet, ún. holding társaság útján most már társasági jogilag homogén uralmi pozícióba jutott, és ezzel az iparág nagyobb része tekintetében automatikusan kikapcsolta a piaci versenyt. Ehhez párosult harmadik elemként az, hogy ebből a megerősített helyzetből még jobban, még szorosabbra fogva és még több korábbi versenytársra nézve lehetett kartellmegállapodásokat létrehozni (licencegyüttműködést, területfelosztást, árkoordinálást, fejlesztést stb.).

NEMZETKÖZI GAZDASÁGI SZÖVETSÉGEK

254. A nemzetközi piacszervezés *jogi formája* – mint már utaltam rá – a különböző koncentrált gyakorlatformáktól (*concerted practices*) a jól záró kartellszerződéseken át a társasági formákat öltő gazdasági társulásokig terjed. E formák *jogi dogmatikájáról* annyit, hogy az előbbi kettőről fent már volt szó,⁴¹ a társasági jogi formák meg egyébként ismertek, ezért itt a jogi formákról nem kell szólni. A piac és gazdasági kapcsolatok nemzetközi méretű alakításában azonban szerepe van még egy gazdasági és jogi jelenségnek, a nemzetközi gazdasági szövetségeknek – a kép teljességéhez hozzátartozik, hogy röviden ezekről is szóljunk.

255. A *nemzetközi gazdasági szövetségek* történetére, típusaira, nemzetközi gazdasági és politikai szerepére nézve ma már nagy irodalom van.⁴² Itt röviden azokra az összefüggésekre utalok, amelyekkel a nemzetközi gazdasági szövetségek a piac szervezésére is hatnak, és ezért bár nem kartellek, mégis részük van a világgazdaság,

⁴¹ L. e fejezet 214. és kk. pontjait, a nemzetközi kartellszerződés belső dogmatikájához és geneziséhez l. VII. fejezet, 213. pont.

⁴² L. ehhez részletesebben RYFFEL, 159. és kk., BEATUS, 2. és kk., IPSEN (2), 375. old. A méretekre és differenciált fejlődésre jellemző, hogy ma már a nemzetközi gazdasági szövetségeknek is vannak szövetségeik (l. erre vonatkozóan MEYNAUD érdekes tanulmányát a Forrásjegyzékben).

különösen a Közös Piac nemzetközi gazdasági folyamatainak nem állami alakításában.

Szerepük lényegében kettős. Egyrészt közvetlenül gazdasági jellegű, amennyiben közreműködnek a részt vevő tagok gazdasági tevékenységének racionalizálásában, szervezik a piackutatást, illetve a piac figyelését, közösen hirdetnek a gazdasági szövetségek útján, közösen szereznek információkat és közösen használják azokat fel. Másrészről érdekvédelmi, lényegileg gazdaságpolitikai tevékenységet fejtenek ki. Mégpedig azért, hogy az őket is érintő állami gazdaságpolitikai akciókat befolyásolják, avagy hatást gyakorolnak a nagyobb nemzetközi vagy szupranacionális szervek politikájának, különösképp gazdaságpolitikájának alakulására. Fő funkciójuk valójában az, hogy a modern tőkés állami intervencionista gazdaságpolitikájával szemben a részt vevő nagyvállalatok, az oligarchikus és jól szervezett erőt képviselő tagok – ahogy az irodalomban finomkodóan kifejezik – „machtbetontes Eigeninteresse”-jét védjék.⁴³

A belpolitikában mint ún. *pressure groupok* vagy *lobbyk* is fellépnek, és gyakorta meghátrálásra kényszerítik az államot is gazdasági intézkedéseiben. Teszik ezt egyrészt különböző gazdasági vagy részben politikai természetű nyomásokkal, avagy a belső személyes összefonódások révén. Személyes összefonódáson most a tőkés osztály vezető rétegeinek és az állam felső vezetésének személyes összefonódása értendő. Ez olyan méreteket is elér, hogy a nyugati irodalomban is sokan az államrendszernek a gazdasági szövetségek működése által bekövetkező átalakulásáról írnak.⁴⁴ Vannak, akik – valójában apologikus szövegekkel – még „sötétebb” színnel festenek. Azt mondják például, hogy amennyiben a polgári demokrácia hagyományos eszközeivel a modern polgári állam nem tud védekezni a gazdasági hatalmasságok nyomása, akciói ellen – a gazdasági hatalmasságok az ún. *pressure groupok* közé számítják persze a szakszervezeteket is –, ha tehát a polgári állam nem tud ellenállni ennek a folyamatnak, ebből mint ellentendencia csak a „totális állam”, a centrális államhatalom

⁴³ A szubtilis fogalmazás „a szövetségek tagjainak *machtbetontes Eigeninteresse*”-jéről szól (RYFFEL, 161. old.).

⁴⁴ „Umwalzung im Staatsgefüge durch die Verbände” – írja HUBER, 190. old.

megerősödése jöhet létre, ami viszont – mint írják – az ún. nagy demokráciákra halálos veszedelmet hozna.⁴⁵

256. A gazdasági szövetségek a nemzetközi arénában *jogilag* is otthont teremtettek maguknak. Elég általánosan ugyan, de az ENSZ alapokmánya is az alkotmányosság sáncai közé emeli őket, amennyiben a 71. §-ban kimondja a következőket: a Gazdasági és Szociális Tanács minden megfelelő intézkedést megtehet abból a célból, hogy olyan *nem kormányközi* szervekkel, amelyek hatáskörébe tartozó ügyekkel foglalkoznak, tanácskozásokat folytathasson. Az ENSZ alapokmánya ezáltal nem csak tételezi a nemzetközi gazdasági szövetségek létét is, hanem pozitív értelemben tételezi működésüket is, tőlük aktív szerepet is vár a nemzetközi gazdasági problémák megoldásában.

Ennél lényegesebb azonban, hogy a Római Szerződés a Gazdasági és Szociális Bizottság összetételére vonatkozóan kimondja, hogy abban részt vesznek a gazdasági és társadalmi élet különböző kategóriái; avagy másutt egy más fogalmazásban, hogy a Gazdasági és Szociális Bizottságban a különböző társadalmi és gazdasági kategóriák megfelelő képviselőt biztosítani keli. A Római Szerződés még tovább is megy, amennyiben azt is kimondja, hogy a Minisztertanács a Gazdasági és Szociális Bizottság összetételét illetően tanácskozhat az *európai gazdasági szövetségek* vagy más szövetségek képviselőivel is, minden olyan európai szövetség képviselőjével, amely tevékenysége útján érinti a Közösség tevékenységét, funkcionálását.⁴⁶ A Gazdasági és Szociális Bizottságban ennek folytán a nemzeti és az európai tőkés ipari és kereskedelmi szervezetek vezetői általában jelen vannak, állapítja meg az irodalom is.⁴⁷

Ugyanez – sőt még differenciáltabban, a gazdasági szövetségek érdekeinek még fokozottabb figyelembe vétele, az állami szintű döntésekbe, sőt a szupranacionális szintű döntésekbe való fokozottabb bevonása – jut kifejezésre a Montánunió Szerződésében. A Montánunió Szerződésének harmadik címe a „Gazdasági és

⁴⁵ Ez a folyamat „könnte für die Grossdemokratien (Glücksfalle agberechnet - totbringend sein”, írják (RYFFEL, 168. old.).

⁴⁶ RSz, 193. és 195. §.

⁴⁷ IPSEN (2), 377. old.

szociális rendelkezések” megjelölést viseli. Ennek első rendelkezése arról szól, hogy a Főhatóság tevékenységének kifejtése során konzultálhat a kormányokkal, a különböző érdekelt felekkel, így vállalatokkal, munkásokkal, fogyasztókkal és kereskedőkkel, valamint ezek szövetségeivel. Egy következő szakaszban meg úgy rendelkezik a szerződés, hogy amilyen ügyben a Szerződés a Konzultatív Bizottság konzultálását írja elő, bármilyen szövetségnek jogában áll tájékoztatni a Főhatóságot véleményéről egyrészt általában, másrészt a Főhatóság tervezett lépéseit illetően. A továbbiakban a szerződés szerint a Főhatóságnak joga és kötelessége, hogy a termelők szövetségeivel konzultáljon minden olyan kérdésben, amely őket érinti, és a tőlük szerezhető információk lehetővé teszik a Főhatóság tevékenységének, feladatainak megvalósítását.⁴⁸ A szerződésnek a szén és acél termelésére, illetve a termelés mennyiségi meghatározására vonatkozó rendelkezései között megint utal a termelőkre, más szóval a tőkés vállalatok szövetségeinek szerepére. A szerződés ugyanis kimondja, hogy amikor a Főhatóság termelési kvótákat állapít meg, ehhez az információkat és tanulmányokat a termelőkkel és azok szövetségeivel való együttműködésben szerzi be, illetve végzi.⁴⁹ Ugyanezt ismétli meg a szerződésnek az árakra vonatkozó fejezete. Az árak megállapításához végzendő tanulmányok, illetve e célból szükséges információnak tekintetében is előírja a Főhatóság és a termelő vállalatok, illetve azok szövetségeinek együttműködését.⁵⁰

Igaz, hogy a Montánunió fenti rendelkezései még az európai szén- és acélipar-háború utáni válságos ár- és kontingensproblémáinak koncentrált megoldására irányultak. Az is igaz, hogy az Európai Közösség alapító okmányában, a Római Szerződésben a vállalatok (és szövetségeseik) piacszabályozó tevékenysége, valamint a Közös Piac végrehajtó szerveinek nemzetközi gazdaságpolitikai tevékenysége nem ölelkezik ilyen mélységben. Mégis tény, hogy ilyen történelmi és jogi feltételek mellett a Közös Piac nehéz helyzetben van, amikor a nagyipar nemzetközi kartelljei és egyéb káros piacszabályozó akciói

⁴⁸ *Montánunió Szerződés*, 46. és 48. §,

⁴⁹ *Uo.*, 58. §.

⁵⁰ *Uo.*, 61. §.

ellen fel akar lépni.⁵¹ Tükre ez annak az ellentmondásnak is, hogy a modern tőkés állam – a szabad verseny piaci gazdaság elvét vallva – egyrészt lépéseket tesz a versenynek a versenyjog útján történő intézményes biztosítására, a másik oldalon azonban széles körben elismeri a tőke vállalaton kívüli szervezkedését, sőt ezt az elismerést nemzetközi szintre is kiterjeszti. Ha a tőkések nemzetközi gazdasági szövetségei nem is irányulnak kifejezetten a gazdasági verseny korlátozására, mégis eszközei annak, hogy az állam gazdaságpolitikája az ő érdekeikre figyelemmel alakuljon, azt ilyen irányban befolyásolják. Ezen még az olyan szépen hangzó elméleti okfejtések sem változtatnak, miszerint a modern állam ma már nem egyedül a főhatalom szuverén cselekvéseinek kerete, hanem olyan szervezet, amelyben részes minden politikai testület és csoportosulás, miáltal az állam valamiféle „szövetkezeti együttműködéssé” alakul át, és ez a polgári demokráciának valamilyen új életformát kölcsönözne.⁵² Az ilyen nézetek kimunkálói többnyire abban a hiszemben vannak, hogy az állam funkcióját újszerűen, illetve korszerűen fogják fel, valójában azonban a tőkés állam apologetikáját jelentik mai viszonyaink között.

⁵¹ A közös piaci *pressure groupok* ma már olyan méreteket öltenek, hogy nagy gazdaság- és politikatudományi irodalmunk van (l. a Forrásjegyzékben: MEYNAUD–SIDJANSKI).

⁵² RYFFEL, 184–185. old.

30. §

A JOG VÁLASZA A KIHÍVÁSRA (A GENEZISTŐL AZ ÁLTALÁNOS NEMZETKÖZI JOGIG)

ÁLTALÁBAN

257. A kartellek és a monopóliumok megjelentek, nőttek, létrejött az ellenük való védekezés joga. Hogyan és milyen hatásfokkal, azt láttuk.⁵³ Most azt is láttuk, hogy hogyan és milyen jogi differenciáltsággal jöttek létre a nemzetközi monopóliumok és nemzetközi kartellek. A jog mindig követi a gazdasági és forgalmi viszonyok fejlődését, még akkor is, ha leplező vagy torzító, vagy éppen retrográd jelleggel. Amint a kartellizálódás mint gazdasági jelenség kilépett a nemzeti keretektől, ugyanúgy a belső jogi védelem eszméje is ki akart lépni a nemzeti keretektől, hogy a nemzetközi kartelleket és monopóliumokat ott fogja meg, ahol hatnak, függetlenül attól, hogy hol van jog szerinti otthonunk. Ennek során azonban a tudomány és a gyakorlat számos *általános elméleti, elvi és gyakorlati problémára* bukkant. Ezek lényege – az irodalom és a gyakorlat eddigi fejleményei alapján⁵⁴ – a következőkben összegezhető:

a) Lehet-e külállamok jogi személyeit külállamok területén eszközölt cselekményeikért belföldön olyan versenyjogi – esetenként büntetőjogi vagy büntetőjogi jellegű – szankcióval illetni, amelyek a belső jogból erednek, és amelyeket belső hatóságok alkalmaznak?

⁵³ L. VII. fejezet.

⁵⁴ L. HOMBURGER–JENNY, 51. és kk., MEESSEN, 560. és kk., FRISINGER, 553. és kk., KRONSTEIN, 501. és kk., NEALE, 342. és kk. old., e források a gyakorlat alakulásáról is tájékoztatnak; erről alább e tanulmányban a megfelelő összefüggésekben lesz szó.

A kérdés azért merül fel, mert ezek a szankciók általános és főleg hagyományos vélemény szerint nem rendelkeznek extraterritoriális hatállyal, az extraterritoriális hatállyal nem rendelkező belső jog részei (territorialitás elve); másrészt sértik a külállam szuverenitását azzal, hogy itt elmarasztalnak olyasmieért, ami otthon esetleg jogszerűnek minősül (szuverenitás elve).

b) Van-e akár szokásjogi úton, akár a nemzetközi legiszlációban képzett nemzetközi kartelljog? Ha volna, akkor mindenütt, ahol az adott állam által elfogadott nemzetközi normák közvetlenül érvényesülnek, megelőzné a belső kartelljogi jogszabályok alkalmazását. Ez arra is vezetne, hogy az adott államban a belsónél esetleg jóval szigorúbb (avagy a belsónél jóval enyhébb) normákat kellene alkalmazni a nemzetközi kartellekre.⁵⁵

c) Ha nincs is nemzetközi kartelljog, az államok azon a címen szankcionálnák a nemzetközi kartelleket és monopóliumokat, hogy bár külföldön végrehajtott cselekményeikkel, de belföldön hoznak létre e belföldön jogilag tiltott káros eredményeket, az államok tehát a külföldön esetleg jogszerűen létrehozott kartellt belföldi hatása szempontjából minősítenék deliktumnak (*Wirkungsprinzip principle of effects produced*). Kérdés: ez a körülmény elégséges-e arra, hogy az államok e hatások elkerülésére, kivédésére harmadik államban székelő kartellekkel és monopóliumokkal szemben fellépjenek?

d) Az előbbi megfontolások egy másik megfogalmazási verziója a következő. A belső versenyjogi feltételek, általában a belső gazdasági rend, az elfogadott gazdaságpolitika védelme nem motiválhatja-e önmagában az államok jogi intézkedéseit olyan külső gazdasági hatalmasságokkal szemben, amelyek cselekményeikkel, azok hatásával ezt a belső rendet sértik. Ez az ún. védelmi elv (*Schutzprinzip, principe de la protection*).

e) A védekező állam kartelljogi intézkedései viszont húsba, azaz gazdasági, sőt politikai érdekbe vághatnak. Svájc pl. mint állam is sérelmezte az USA Legfelsőbb Bíróságának a Svájci Órakartell

⁵⁵ A nemzetközi jog direkt hatályosulása az elv. Pl. az NSZK Alaptörvényének 25. §-a szerint (l. erről részletesebben: MEESSEN, 560. old.).

ügyében hozott ítéletét.⁵⁶ Hollandia kormánya is jelezte, hogy a Nemzetközi Kininkartell ellen hozott amerikai állami intézkedések komoly holland gazdasági érdekeket sújtanak.⁵⁷ De ha nincsenek is minden ügy mögött ilyen nagyságrendű gazdasági érdekek, valamilyen mikrostrukturális tőkés gazdasági érdek mindig ott áll a passzívan érintett fél védelme, illetve ellenkezése mögött. Csak két példa. Egyes japán és európai acélipari exportvállalatok, végső soron termelő vállalatok, javítani akarták gazdasági pozíciójukat a legnagyobbakkal, mindenekelőtt az amerikai acélipari vállalatokkal szemben. Ennek érdekében kartelljogi megállapodásra jutottak, és ennek eleme volt az is, hogy koordinálják exportjukat. Ez önmagában talán még nem lett volna probléma. Azonban ezzel elérték, hogy befolyásolni tudták az amerikai árszintet, miért is az érintett amerikai vállalatok, forma szerint az ún. *Consumers Union* nevében pert indítottak a japán és európai cégek ellen (a per a washingtoni District Court előtt még folyamatban van).⁵⁸ Lehet, hogy sem az egyik oldalon, sem a másik oldalon nem lép fel az érintett állam mint állam, de hogy a passzív oldalon komoly gazdasági érdek sérelméről van szó, az nem vitatható. Az is tény azonban, hogy kartell eltiltása a másik oldalon az európai és a japán cégek életlehetőségeit és versenyfeltételeit is érinti az amerikai cégekkel szembeni nem könnyű versenyükben. A másik példa a bázeli *Ciba és Geigy* cég egyesülésével függ össze. Mindkét cégnek volt az USA-ban egy-egy leányvállalata, amelyek ott is konkuráltak egymással. Amikor azonban a Ciba és a Geigy cég hazájában fúzióra lépett, természetesen az amerikai leányvállalatok is egy irányítás alá kerültek, az addig fennállott gazdasági versenyük máról holnapra automatikusan megszűnt, és ezzel az amerikai *antitrust* jog alapján eljárásnak tették ki magukat. Ez az eljárás meg is indult, és arra akarták kényszeríteni az anyavállalatot, hogy az egyik amerikai leányvállalatát idegenítse el, hogy ezáltal a

⁵⁶ L. MEESSEN, 561., FULDA-SCHWARTZ, 73. old.

⁵⁷ L. fent 3. pont; de hasonlóan állami, konkrétan angol állami tiltakozást, formális tiltakozó jegyzéket váltott ki az EGK Bizottságának döntése a *Farbstoffe*-ügyben (l. lent 276. pont), a tiltakozó jegyzéket közli: az ILA 54 (1970) konferenciájának Évkönyve („Aide mémoire”, 185–186. old.).

⁵⁸ Közli: MEESSEN, 560. old.

verseny az adott termék tekintetében az USA-ban fennmaradjon. Ezt a célt, ha nem is egészen direkt módon, az ítélet útján az amerikai gazdaság el is érte.⁵⁹

Itt van tehát a kutya elásva: a hatásos nemzetközi antikartell gyakorlat komoly gazdasági érdekeket érint. Tulajdonképpen a nemzetközi nagytőkével szembeni harc bonyolult és ellentmondásos formájáról van szó, amelynek „racionális” alakulásában a passzív és aktív érintett államok valahol a nagy szaldóban mégis egyformán érdekeltek. Ezt az ilyen bonyolult módon feltételezett akciómechanizmust – a nemzetközi kartelljogot és gyakorlatot – azonban a nemzeti gazdasági érdekek és expanzió védelme egyrésztől, a tőkével szembeni gazdasági és politikai erőktől való félelem másrésztől és az ezekkel az erőkkel szembeni taktikázás harmadrészt az egyes tőkés államokban mégis eltérően és differenciáltan jelentetik meg.

Vannak az irodalomban is, akik a territorializmus, a szuverenitás jelszavával a vállalatok mozgási szabadságát védik.⁶⁰ Vannak viszont, akik majdnem hogy „misszionáriusi elszántsággal és hittel” küzdenek a fogyasztói és nemzeti érdekekért, és hisznek abban, hogy a nemzetközi kartelljoggal a nemzetközi monopóliumokkal és kartellekkel szemben is fenn lehet tartani a nemzetközi gazdasági kapcsolatok tisztességét.⁶¹

258. Mire is jutott ez a „jogpárti” – kartelljogpárti – front a „szabadságpárti” erőkkel szemben ezekben a fent vázolt alternatívákban? Az elméletek további elemzése helyett megint a tények, *a valóság alakulása* a fontosabb: hogyan is állták meg helyüket a

⁵⁹ Az amerikai ítélethez l. *US. v. Ciba Corp.*, 1970. Trade Cases § 73.269 (S.D.N.Y.), *Neue Zürcher Z.*, 1970. 2.26, 13. old, és MEESSEN, 561. old. A konkrét megoldás az lett, hogy az egyik amerikai leányvállalatból a verseny szempontjából fontos termelési ágat (profit) egy független harmadik vállalathoz szervezték át.

⁶⁰ Ezekre utal MEESSEN is (561. old.), de l. részletesen azt az éles ILA-vitát, amelyben a retrográd „szabadságpártiak” domináltak, a territorialitás és szuverenitás zászlajának lobogtatásával, a mégis csak korlátokat akarókkal szemben (1964. évi ILA-konferencia 51., 1964. évi évkönyve, 304. és kk. old.: *Extra-Territorial Application of Restrictive Trade Legislation*).

⁶¹ Lényegileg ennek a szemléletnek – a Schutzprinzip, Wirkungsprinzip – sikerével zárultak 1972-ben a korábban ellentétes előjelű ILA-konferencia-viták, l. erről részletesen MEESSEN, 562. old., de már ezt jelezte az 1970. évi ILA-konferencia is (l. az ILA 54 (1970) konferencia évkönyvét, 151. és kk. old.).

„jogpárti” teóriák és nézetek? Többek-e, mint csak felületesen ható nyugtató tabletták (*antitrust tranquillizers*), ahogy ezt éles hangú kritikusok nemegyszer megkérdézik?⁶² Erre keresünk most választ; előbb az államok belső jogának gyakorlatában, mármint abban, hogy a nemzetközi kartellekre hogyan érvényesítették a belső kartelljogi szabályokat; a következő lépés: a nemzetközi legiszlációban hogyan alakult a nemzetközi kartellek jogi helyzete; végül külön szakasz szól arról, hogy az Európai Gazdasági Közösség ún. közösségi joga és gyakorlata mire jutott ezen a téren.

A GENEZIS

259. A belső jogok közül a kartelljog genezisének elejéhez – és mint a valóság mutatta, ez a nemzetközi kartelljogra is áll – az USA *antitrust jogához* kell visszamennünk.

Ahogy a mai antitrust jog tudata önmagát ismeri: minden kezdődött azzal a bizonyos 1890. évi *Sherman Act*tel amelyet azután azóta többször is megerősítettek, kiegészítettek, újabb területekre és védelmi formákra pontosítottak.⁶³ Ennek a Sherman Actnek az első és második szakasza az, amely azóta könyvtárakra menő irodalmat váltott ki és bírói ítéletek tömegét töltötte meg. Ez az első és második szakasz a következő lényeges elemeket tartalmazza: minden szerződés vagy bármilyen más jogi természetű társulás, illetve összeesküvés (*conspiracy, sic!*), amely az USA államai közötti gazdasági kapcsolatokat, avagy az USA-nak más országokkal fennálló gazdasági kapcsolatait korlátozza, tilos; minden olyan monopólium, avagy monopóliumra való törekvés, minden olyan gazdasági vagy jogi együttműködés, amely monopolizálás útján az USA tagállamai

⁶² L. HAIGHT: *The Restrictive Business Practices Clause in US Treaties: An anti-trust Tranquillizer for International Trade*. Yale Law Journal, 70 (1960). kötet, 240. és k. old.

⁶³ Ilyen az 1894. évi *Wilson Tarif Act*, az 1914. évi *Clayton Act* (fontosabb tiltó rendelkezései: 2. § árdiszkrimináció, árörögzés, 3. § a szerződéskötés szabadságát korlátozó megállapodások, 7. § versenyző vállalatok felvásárlása, 8. § igazgatótanácsok összefonódása), az 1918. évi *Webb-Promenance Act*, 1. részletesebben: NEALE, 1. kk., FULDA-SCHWARTZ, 17, 155. old.

közötti gazdasági kapcsolatokat, avagy az USA-nak külföldi államokkal fennálló gazdasági kapcsolatait korlátozza, tilos, és a törvény által meghatározott szankciók alatt áll; ezek a szankciók a szóban forgó szerződések és bármilyen természetű megállapodások érvénytelensége, bírságok, illetve börtönbüntetés.⁶⁴

A kérdés most már az volt: a Sherman Actben megfogalmazott gazdaságpolitikai koncepciót a nemzetközi gazdasági kapcsolatokra is szánták-e, és a törvény szóhasználatán kívül milyen valóságos határfokot kívántak általa elérni, más szóval, hogy a gazdasági és társadalmi fejlődés milyen értelemben és milyen határfokkal járta e törvény által jelzett gazdaságpolitikai koncepció útját. Elméleti összefüggésekre vetítve úgy is lehetne fogalmazni, hogy a kérdés az volt, miként válaszolt a valóság a fent vázolt elvi-elméleti kérdésekre; még közelebbről, hogy milyen monopóliumokra és kartellekre is kívánták kiterjeszteni a törvény hatályát; csak olyanokra-e, amelyek az USA nemzetközi gazdasági kapcsolatának szabadversenyessé alakulását amerikai székhelyükről zavarták, vagy olyanokra is, amelyek az alanyi oldalról, tehát a résztvevők oldaláról is nemzetközi kartellek és monopóliumok formáját öltötték, mert az amerikaiak mellett külföldi tagok is részt vettek bennük, sőt esetleg olyanokra is, amelyek alanyi szempontból teljesen vagy dominánsan külföldi nemzetközi monopóliumok és kartellek voltak; az utóbbi igenlése ui. azt is jelentette volna, hogy ezeket a monopóliumokat és kartelleket egyedül azért vonják az amerikai jog kartelltilalma és monopóliumtilalma alá, mert tevékenységük hatása az amerikai belső és nemzetközi kapcsolatok antitrust-jogszerű alakulását sértette, illetve veszélyeztette. Erre vonatkozó jogi és gazdaságtörténeti irodalomra itt csak utalva,⁶⁵ beszéljenek mindjárt a tények. Ezek a tények számottevő súllyal csak a II. világháború után jelentek meg a bírói gyakorlatban, amelyekből itt a következő nagyobb döntések emelhetők ki: az 1949. évi *Alkáli export*, az 1951. évi *Timken*, az 1947. évi *National Lead*, az 1966. évi *Nemzetközi Kininkartell*, az 1942., majd 1964. évi *Alcoa*, az 1962. évi *Svájci Órakartell* és az 1970. évi *Ciha-ügyekben*

⁶⁴ Közli: NEALE (3. old.) és FULDA-SCHWARTZ (17. old.).

⁶⁵ L. IULDA SCHWARTZ. 17. és kk., BUXBAUM (I), 517. és kk., NEALE, 342. és kk. old.

hozott bírósági ítéletek. Ezek összessége jelzi, hogy a bírói gyakorlatban megvalósult gazdaság- és jogpolitikában az *antitrust* törvényhozás milyen tényleges formát ölt és erőt jelent.

260. Az *Alkali export*-ügyben⁶⁶ a bíróság a már említett Webb-Promenace exporttörvény és a Sherman-törvény közötti látszólagos ellentmondást oldotta fel. Az előbbi ugyanis az amerikai export fejlődése érdekében kimondja, hogy nincsenek ellentétben a Sherman-törvénnyel azok a külkereskedelmi célú társulások és megállapodások, amelyek az amerikai export fejlesztésére, általában az exportügyletek fokozására, közvetítésére, koordinálására irányulnak. Ilyen exportkereskedelmi társaság volt az Alkali Export Association is, amely külföldi ügynökségekkel együtt tágabb értelemben vett nemzetközi kartellt is alkotott. Az ítélet leszögezi, hogy a társaság és kartell nemcsak az export növelését szolgálta, hanem egyben piacfelosztással, árrögzítéssel és egyéb akciókkal a nemzetközi gazdasági versenyt is korlátozza, egyebek között a társaságon kívül álló amerikai exportőrök terhére is. Márpedig a törvény értelmében exporttársaságok és kartellek csak akkor nem esnek a Sherman-törvény hatálya alá, ha az érintett termék tekintetében nem vezetnek a belföldi árak manipulálására, ha nem korlátozzák lényegesen (*substantially*) az adott termék területén a gazdasági versenyt, vagy általában más módon az adott iparágban nem fejtenek ki korlátozó hatásokat.

A *Timken*-ügyben hozott ítélet⁶⁷ az előbbihez képest sajátos jogi szempontból is jelentős. Míg az előző ügy alanyi oldalról nézve nemzetközi kartell volt, addig ez alanyi oldalról társasági jogi formát öltött, a nemzetközi monopólium és a nemzetközi kartell jegyeit egyszerre tartalmazta. Az amerikai Timken cég 1947-ben az amerikai görgőscsapágy-gyártás 70-80%-át tartotta kézben; Angliában és Franciaországban pedig szabadalmak hálózatával – azok kizárólagossági jogaival – szintén dominálta e termék piacát. Amikor e szabadalmak védelmi ideje lejárt, az érintett vállalatok most már valóságos versenytársakká alakulhattak volna az amerikai Timken

⁶⁶ *US v. US Alkali Export Association*, S.D.N.Y. 1949, közli NEALE, 343. és kk. old.

⁶⁷ *US v. Timken Roller Bearing Co.*, S.C. 1951., közli NEALE, 346. és kk. old.

céggel szemben, nemcsak a nemzetközi, hanem az amerikai piacon is. Ekkor azonban az amerikai Timken cég fokozatosan felvásárolta európai versenytársait, és gyakorlatilag leányvállalataivá tette őket. Ezzel aztán már forma szerint is monopolhelyzetbe került, aminek azután további következményei lettek. Az nevezetesen, hogy az angol és francia társaságok maguk is kartellmegállapodásokat kötöttek, ezekbe árrögzítési és kontingensfelosztásra irányuló kikötéseket is vettek fel, bár az amerikai Timken cég ezekben a kartellekben, tehát egyrészt az angol, másrészt a francia vállalat által további harmadik vállalatokkal létrehozott kartellekben nem vett ugyan részt, de az ítélet mégis hangsúlyozza: ezeket a kartelleket az angol és francia cégek az amerikai Timken cég manőverei hatására, vele való együttértés alapján hozták létre; az amerikai cég működési területéről volt szó, maga az amerikai cég volt a francia és angol cégek által irányított kartellek kedvezményezettje, sok vonatkozásban az amerikai cég vezető tisztségviselői állandó konzultációban voltak az angol és francia partnerekkel, és az angol és a francia partnerek által létrehozott kartellmegállapodásokat tulajdonképpen az amerikai cég vezetői hagyták jóvá. A Legfelsőbb Bíróság úgy döntött, hogy bár külföldi leányvállalat létesítése vagy megszerzése önmagában egyáltalán nem jogellenes, itt azonban egy évtizedek óta fennálló nemzetközi gazdasági összeesküvésről van szó, amely előbb a szabadalmi jog, majd a kötelmi jogi megállapodások, végül pedig a társasági jogi eszközöket használta fel mindig ugyanarra a célra: a verseny korlátozására, a piac monopolizálására. Ez akkor is tiltott, ha az alanyok egy része (a leányvállalatok) külföldi székhellyel működnek.

A *National Lead*-ügyben⁶⁸ az amerikai, francia, német, angol és más titánygyártásban érdekelt cégek nemzetközi piacfelosztó kartelljéről mondta ki a bíróság, hogy külföldi résztvevőkkel funkcionáló összeesküvéssel szemben is érvényesíteni kell a területfelosztás ún. *per se* tilalmát. Hosszú gazdasági, gazdaságpolitikai és jogi fejtegetés után az ítélet megállapítja: „Nincs szükség további tekintélyek citálására annak a tételnek az alátámasztásához és bizonyításához, hogy a versenytársak kartellje – amely a világot kereskedelmi

⁶⁸ *US v. National Lead Co.*, S.C. 1947, közli NEALE, 351. és kk. old.

érdekerületekre osztja fel és egyben megjelöli az egyes résztvevők kizárólagossági kereskedelmi körzeteit – sérti a Sherman-törvényt, mert nyilvánvaló, hogy csökkenti vagy felszámolja a kartellmegállapodásban részes felek közötti versenyt.⁶⁹ Az említett ítéletek olyan ügyekben jelzik a joggyakorlat formálódását, amelyben *amerikai székhelyű nagy cégek* tulajdonképpen amerikai tőkés érdekeket szolgáltak, de úgy ítéltettek, hogy ezek az egyes ragadozó cégek a tőkés gazdaság egészének érdekeit tiszteletben nem tartó akciói.

261. A többi említett ügy azonban *Amerikán kívüli erőkkal szembeni jogi fellépés* jellegét és sajátosságait mutatja. Ezek egyike a *Nemzetközi Kininkartell*, amelyben döntően külföldi vállalatok árrögzítő, piacfelosztó, termékkontingentáló szerződését, illetve *gentleman's agreement*-jét mondta antitrust-ellenesnek az amerikai jogi gyakorlat, ami az antitrust felügyelettel és perlési joggal is felruházott Igazságügyminisztérium, a Szenátus Antitrust és Monopólium Bizottsága, valamint az illetékes bíróságok állásfoglalását jelenti.⁷⁰ Az amerikai akciók egyik eredménye lett az is, hogy a kartell ellen bírói úton – részben amerikai diplomáciai intervenció hatására – az Európai Gazdasági Közösség Bírósága járt el.⁷¹ Bírósági ítélet született továbbá olyan jelentős ügyben is, mint a röviden csak *Alcoa*-ügynek nevezett amerikai alumíniumkartell, valamint a *Svájci Órakartell* ügyében.

A kardinális gazdasági és jogi probléma az volt, vajon rendelkeznek-e az amerikai bíróságok joghatósággal külföldi cégek felett, milyen körülmények fennforgása mellett tartoznak angol vagy más nem amerikai cégek számot vetni antitrust-ellenes deliktumaikért amerikai bíróságok előtt, milyen bírságok és szankciók róhatók ki rájuk, mik e feltételezett jogosultságok határai.

Az *Alcoa-ítélet*⁷² tényállása szerint egy külföldi kartell – anélkül, hogy amerikai partnere (az Alumínium Co. of America) formálisan tagja lett volna – korlátozó befolyást gyakorolt az amerikai

⁶⁹ Az idézethez l. NEALE, 352. old. A területfelosztás ún. *per se* tilalmát belső viszonyokra a Legfelső Bíróság már az 1911. évi *US v. American Tobacco*-ügyben kimondta (no. 352. 512. old.).

⁷⁰ L. fent 342. és 245. pontok.

⁷¹ Az EGK Bíróság ítéletének erre vonatkozó előzményeihez is l. FULDA-SCHWARTZ, 111.. MARKERT, 43. old.

⁷² *US v. Aluminium Co. of America*, S.C. 1964, közli NEALE, 360. és kk. old.

külkereskedelemre az adott gazdasági ágazatban. A Legfelsőbb Bíróság 1964. évi ítélete kimondja, hogy minden államnak jogában áll felelősségre vonni olyan nem a területén működő személyeket, akik a határain kívül elkövetett magatartásukkal ugyan, de a kérdéses állam határain belül hoznak létre az állam által jogosnak nem tekinthető következményeket. Ezt az ítéletet gazdasági és különböző jogi körök részéről erős kritika érte. E kritika fő jogi érve az volt, hogy magánjogi szankciókat külföldre is kiterjeszteni, még akkor is, ha külföldi alanyok külföldön elkövetett magatartása az USA-ban is fejtett ki hatásokat, szemben áll a nemzetközi közjog elveivel.⁷³ A második oldalon azonban a kifejtett káros hatásra alapítva védték az ítélet elvi megállapítását. Ezen az oldalon hivatkoztak a nemzetközi közjogban szokásjogilag is elfogadott tételre, amelyet az ún. *Lótusz-ügyben* mondott ki a Nemzetközi Bíróság. Eszerint az érintett állam (Törökországról volt szó) büntetőjoga alá vonható valamely az érintett állam határain kívül megvalósított tényállás, ha annak hatásai belföldön valósulnak meg, illetve a tényállás megvalósulása is belföldön fejeződik be.⁷⁴ A bírói gyakorlat, a kritika ellenére, egyelőre mégis az Alcoa-ítélet nyomán lépett tovább. Igaz, az a reakció is felmerült: valójában mit is lehet csinálni a külföldön levő vállalatokkal szemben? Akadémikus értékű ítéleteket hozni, amelyeket úgysem lehet végrehajtani? Az igazság azonban az, hangzott az ellenérv, hogy ilyen ítéletek már létüknél fogva is rendelkeznek bizonyos súllyal, és hatásukra esetenként hivatalos amerikai szervek is felléphetnek, diplomáciai úton nyomást gyakorolhatnak a külföldi államokra, amelyek ennek hatására esetleg saját joguk alapján eljárnak a kérdéses kartellekkel szemben; mint ismeretes, sor került ilyen lépésekre. Sőt sor került hatósági végrehajtási akciókra is: az érdekelt külföldi vállalatok vagyona ellen és alkalmazottai terhére bírói intézkedéseket foganatosítottak, mégpedig a korábban hozott kartellelles ítélet

⁷³ E kérdés – különösen az ALCOA-ítélet által kiváltott – nagy irodalmának vázolását l. NEALE, 363–364. old.

⁷⁴ A Lotusz-ügyhöz l. *Diplomáciai és nemzetközi jogi lexikon* (2. kiad. Szerk.: HAJDÚ Gyula, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967), 5/2–513., HOMBURGER-JENNY, 51–53. old. A tényállás egyébként a következő volt: a Lotus francia hajó nyílt tengeren összeütközött egy török hajóval, és e deliktum következményei török szárazföldön következtek be.

alapján, amikor a kérdéses vállalatoknak az USA területén vagyona, vagyoni követelései keletkeztek, avagy vezető tisztségviselői Amerikában megjelentek.⁷⁵ Mindezek együttes hatásaként beállt az a szociológiai helyzet is, hogy az elmarasztalt vállalatok alkalmazkodtak az ítéletekben kimondott bírói parancshoz, sőt a bírságok önkéntes befizetésére is sor került.⁷⁶

Ezt a jogpolitikai elvet erősítette meg a *Svájci Órakartell*-ügyben előbb 1962-ben hozott, majd 1965-ben részben módosított ítélet is.⁷⁷ A tényállás, amelyet a gazdaságpolitikai és versenyjogi tanulmánnyal is felérő ítélet tartalmaz, a következő volt: az összesen 500-nál is több (!) svájci óragyártó cég nagy része a szolidan csak *Svájci Óragyártók Információs Központjának* nevezett intézménybe, valójában kartellbe tömörült, és ebből a kartellből gyakorlatilag irányítani tudta a világ óratermelését és forgalmát. Tette ezt azzal, hogy ebben a kartellben – ahogy az ítélet szól: gazdasági összeesküvéssel – 1931 óta az óragyártókat és eladókat szigorú uralma alá rendelte, dominálta az egész óravilágpiacot, mindenekelőtt az USA óratermelését és kereskedelmét, miután az USA az egyes országok között a világ legnagyobb órapiacra volt, évi 7 millió óra fogyasztói területtel. De nemcsak a kereskedelmi forgalomra tudott ilyen uralkodó hatást gyakorolni, hanem a világ óratermelését is Svájc javára, mások kárára alakította. Az ítélet gazdasági elemző része szerint 1946-ban az USA 7 millió, Svájc 21 millió órát gyártott; 1954-ben a Svájci Órakartell manőverei hatására az USA óragyártása nem tudott emelkedni, 7 millió maradt, a svájci óragyártás – jórészt az amerikai felvevőpiac kihasználásával – viszont 31 millióra emelkedett. Megjegyezhető, hogy minden más állam óragyártása lényegesen elmaradt ezektől a számoktól

⁷⁵ L. a Nemzetközi Kininkartell (fent 245. pont), valamint a Svájci Órakartell ügyében tett amerikai lépéseket (FULDA-SCHWARTZ, 69-70. old.), a bírói kényszerintézkedések gyakorlatához NEALE, 365-366. old.

⁷⁶ A Nemzetközi Kininkartellben fő részes német Boehringer cég kifizette a New York-i ítéletben ellene is kimondott bírságot, amely az ő esetében 80 000 dollár volt, l. az erre vonatkozó hivatkozást az EGK Bíróságának 7/1972. sz. december 14-én kelt ítéletében (a Bíróság hivatalos sokszorosított kiadása).

⁷⁷ *US v. Watchmakers of Switzerland Information Center, Inc.*, S.D.N.Y. 1962, S.D.N.Y. 1965, közli FULDA-SCHWARTZ, 52. és kk. old., *US v. N.V. Nederlandse Combinatie Voo Chemische Industrie et al.*, S.D.N.Y. 1968, közli FULDA-SCHWARTZ, 97. és kk. old.

(Németország 6, Szovjetunió 6, Franciaország 3, Anglia 3 és Japán is 3 millió óra termelésével szerepelt ekkor a nemzetközi statisztikában). Ezzel a kartell mindenesetre elérte a piaci részesedésnek olyan domináló fokát, hogy versenykorlátozó akciói nemhogy elszigeteltek, hanem valóban alkalmasak voltak az érintett országok, így különösen az USA belső és nemzetközi gazdaságát ebben az iparágban kívülről károsan befolyásolni, sőt meghatározni. A kartell jogi okmánya – az ún. *Collective Convention* – óraműpontossággal vinkulálja a kartell céljait, működési szabályait, a termelés és a piac szabályozását, és határozott védelmi pozíciókat emel minden külső versenytárs esetleges befurakodásával vagy térhódító akciójával szemben. Íme a Convention néhány szakasza: Az aláírók kötelezik magukat arra, hogy *a)* sem közvetve, sem közvetlenül nem kezdenek óratermelésbe Svájc határán kívül, tevékenységük országán kívül nem fognak óratermelést szolgáló termelési feltételeket fejleszteni vagy biztosítani, továbbá nem nyújtanak semmiféle segítséget Svájcon kívüli óragyártó cégeknek, *b)* nem adnak el, nem exportálnak és más módon nem biztosítanak óragyártó gépeket és szerszámokat Svájcon kívüli óragyártó cégeknek, *c)* nem teszik lehetővé, hogy külföldön honos jogalanyok közvetlenül vagy közvetve érdekeltségekhez jussanak vállalataikban.⁷⁸ A lényeg az, hogy mindezek hatására az amerikai óragyártás fokozatosan visszafejlődött, kereskedelmét kívülről irányították, amihez a kartell amerikai ügynököket is talált magának. Az USA ebben a helyzetben állami lépésekhez folyamodott. Először a kormány próbálta az illetékes svájci hatóságokat rábírni arra, hogy a svájci órakartell könnyítse, lazítsa az amerikai óragyártást befolyásoló korlátozó kartell szorítását. Ennek nem sok foganatja lett. Ezután következett a szigorúbb lépés – az egész kartell bírói ítélettel való szankcionálása, érvénytelenné nyilvánítása. Az ítélet főbb elvi megállapításai (*conclusions of law*) közül érdemes néhányat kiemelni. Az egyik leglényegesebb tétel talán az, amely kimondja, hogy közvetlen külföldi kormányakció kényszerítő hatásának hiányában az amerikai bíróságok igenis joghatósággal rendelkeznek olyan kartellszerződések megítélésére vonatkozóan, amelyek az amerikai belső és

⁷⁸ *Uo.*, 61. old. („Basic Provisions of the Collective Convention”).

nemzetközi gazdasági forgalom alakulására lényeges hatást fejtenek ki. Kifejezetten elveti az ítélet azt a védekezést, miszerint ezzel a tétellel az amerikai bíróság a külföldi államok amerikai alkotmányos jogait sértené, illetve általában sértené Amerika nemzetközi szerződéses kötelezettségeit, avagy netán Svájc szuverenitását azáltal, hogy svájci jogalanyokat Svájcön kívüli cselekményeikért amerikai jogi szankciókkal illet. Erről nincs szó, mondja az ítélet, itt nemzetközi vagy döntően svájci magánjogi összeesküvésről van szó kifejezetten az amerikai gazdaságban célzott eredmények elérésére. Az pedig már általánossá vált jogpolitikai tétel, korábbi jelentős ítéletekben már testet öltött, hogy az export, általában az amerikai gazdasági forgalom növelése (az Órakartell amerikai ügynökségei ui. azzal is védekeztek, hogy növelni tudták forgalmukat) önmagában nem immunizálja az e cselekmények által beállott negatív hatásokat, s így az ezeket létrehozó cselekményeket sem. A fő kérdés az, hogy a végső szaldóban a szóban forgó kartell, az inkriminált magatartás korlátozta-e Amerika külkereskedelmét a kérdéses iparágban vagy sem. A tények egyértelműen azt mondják, hogy igen. Ha az ilyen cselekményeket a bíróság jogszerűnek fogadná el, ha az alperesek érveit indokoltnak tartaná, az amerikai antitrust jog írott malasztá (*dear letter*) válna, méghozzá amerikai bírósági segítséggel.

A *Ciba*-üggyel jogilag talán még érdekesebb ügy került terítékre: 2 svájci vállalat, a *Ciba* és a *Geigy* cég egyesülése folytán a két vállalat 2 amerikai leányvállalata egy kézbe került, ezzel a vegyipar egy termékére nézve egy külföldi vállalat kikapcsolta a versenyt Amerikán belül, és monopolhelyzetből diktálta az adott ágazat piacát. Ezt annál könnyebben tette, mert az USA-ban a *Geigy* és a *Ciba* egyesüléséig a két amerikai leányvállalat jelentette a verseny két fő résztvevőjét, egyesülés után megszűntek egymás versenytársai lenni. Az amerikai antitrust hatóságok nyomására az ítélet arra vezettet, hogy a kérdéses termék termelése az egyik leányvállalattól egy kívülálló harmadik amerikai vállalat kezébe került.⁷⁹ Ha tehát a külföldi monopóliumot az amerikai bírói ítélet jogilag nem is iktathatta

⁷⁹ *US v. Ciba Corp.*, S.D.N.Y. 1970, Trade Cases § 73, 269, l. még MEESSEN, 560–561. old.

ki, annak nemzetközi és belső gazdasági kapcsolatokra vonatkozó végsőlegesen versenyellenes hatásait kiiktatta.

262. Ennyit tett, a bírói ítéletekkel és konkrét állami intézkedésekkel jellemezhetően – ilyen úton botorkál ma az amerikai gazdaság- és jogpolitika. Az *elméleti értékelés* az olyan kritikai megállapításoktól, hogy „a törvény holt betűje az egész!”, „az antitrust jog írott malaszt”, vagy „akadémikus próbaítéleteknek mi értelmük van?” egészen az eddig hozott ítéletek hatásának abszolutizálásáig, és ennek extrapolálásával valami általános nemzetközi antitrust filozófiáig terjed, amely megfogalmazza, majdnem kátéba szedi ennek tantételeit, és ezeket már megvalósítva is látja. Ezek között vannak olyan szépen hangzók, mint hogy az amerikai fogyasztót, annak érdekeit minden külső támadással szemben is védeni kell, mert csak ezáltal lehet a fogyasztót hozzájuttatni a termékek és szolgáltatások széles változatához, még hozzá a lehetséges legjobb árakon. De van köztük nyersebben hangzó tétel is, mint pl. az, hogy itt tulajdonképpen az amerikai business, az amerikai tőke érdekéről van szó, arról, hogy szabad mozgásterülete legyen a világ piacain, kis túlzással, hogy legalábbis a mozgási lehetőségeket illetően „az övé legyen a világ”. És végül van olyan egész nyersen fogalmazott tétel is e kátében, amely így hangzik: „amerikai érdeknek kell tekinteni – önző és altruista, politikai és gazdasági érdeknek! –, hogy a gazdasági és politikai hatalom koncentrációja *külföldön* (kiemelés tőlem, M. F.) megakadályoztassék.”⁸⁰

A valóság valahol a fenti szavak között van, és a joggyakorlat egyelőre a következő imperatívusokat vázolta fel a Sherman-törvény által nyitott fehér lapokra: akkor beavatkozni a nemzetközi vagy külső kartellbe és a nemzetközi vagy külső monopóliumba, ha az az amerikai belső és külső gazdasági versenyt torzítja, árakat rögzít vagy más módon károsan érinti az amerikai árviszonyokat, a termelést korlátozza, az ellenállást zavarja, ha – és ez nagyon fontos – ezt az amerikai méreteket veszélyeztető módon teszi, ha tehát egy-egy iparág vagy termék amerikai piacára nézve ér el jelzett eredmények produkálására alkalmas méreteket. Ami azonban

⁸⁰ Az érdekek „kátéját” közli FULDA–SCHWARTZ, 105. old.

ezen innen van, és ezért az amerikai antitrust jog és gyakorlat szerint is szabad, az – az iparágak egy jó részében – még mindig elég nagy volumenű ahhoz, hogy amerikai vállalatok uralmát, fölényét a nem amerikai piacokon biztosítsa. A statisztikai fejezetben bőven láttunk példát arról, hogy magában az Európai Gazdasági Közösségben hány iparágban erős vagy éppen domináló az amerikai vállalatok részesedése.⁸¹ Hol van azonban még az az európai *komoly* – mert bizonyos félénk kezdetek már vannak⁸² – ítélkezési gyakorlat, amely az amerikai vállalatok manővereit, azokat, amelyekkel közvetlenül vagy európai támpontjaik útján közvetve károsan érintik a Közös Piac gazdasági versenyét, azon a címen büntette, avagy manővereiket, így pl. kartelljeiket azon a címen érvénytelenítette volna, mert hatásuk Európában is jelentkezett? Vagy vegyük csak az előbb említett Timken-ítélet adatait. A Timken cég egyes csapágycsoportok termelése területén az amerikai termelés 80%-át adta. Ezért, no mert még európai versenytársait is felvásárolta, ez utóbbiért antitrust eljárás alá vonták, és megszületett a már ismert ítélet. No de mikor éri el egy – egy, és nem több! – nem amerikai csapágygyártó cég azt a termelési volument, hogy azzal az USA szükségleteinek 80%-át elérje? Bizonytalán soká, ha egyáltalán. De egy 40%-os amerikai részesedéssel rendelkező amerikai cég még mindig óriási és elég erős ahhoz, hogy dirigálhasson más országban, miközben „csak” 40%-os részesedése folytán akciói amerikai antitrust gyakorlat szerint még nem lennének jogellenesek. Marad tehát erő ahhoz, hogy az adott iparágban a külföldi partnereket sakkban tartsa és ezáltal a gazdasági versenyt az iparágon belül dirigálja, korlátozza, a saját javára kihasználja. Ez az, amit fent úgy jellemeztem, hogy a tőkés világgazdaság a gazdasági verseny szerepét illetően ugyan végső soron ugyanabban a szaldóban érdekelt, hogy ti. fenntartsa és működtesse a tőkés világgazdaságot, de ebbe azért a nemzeti érdekek erős ellen-téteket iktatnak. Ezt is kiküszöbölni volna a nemzetközi jogegység-sítés szintjén képzett nemzetközi kartelljog feladata.

⁸¹ L. II. fejezet, 32–37. pontok.

⁸² L. alább 273–279. pont.

MIT MOND A NEMZETKÖZI KÖZJOG?

263. Anélkül, hogy most a többi jelentősebb tőkés ország különböző szinten fejlett nemzetközi kartelljogát vizsgálnánk – erről alább az Európai Gazdasági Közösség nemzetközi kartelljoga kapcsán még külön lesz szó –, legyen itt a nemzetközi jog a vizsgálat következő eleme: mire jutott a nemzetközi közjog az államközi kapcsolatok útján a nemzetközi kartellek és monopóliumok káros vagy veszélyesnek vélt akcióival szemben? Tudvalevő, hogy e kérdésfeltevés premisszája az a már említett, az érintett monopóliumok által gyakran hivatkozott védekezés, hogy az államok belső kartell-törvényei nem extraterritorális hatályúak, tehát nemzetközi közjogi úton képzett nemzetközi kartelljog hiányában tulajdonképpen nem létezik nemzetközi kartelljog; ha tehát a nemzetközi kartelleket és monopóliumokat hatásos és nem vitatható jogi eszközökkel kellene tűz alá venni, ehhez az érdekelteknek nemzetközi közjogi értelemben meg kell állapodniuk. Ezt a jogi mechanizmust a tudomány oldaláról sokan támogatták, számos kezdeményezés különböző eredményekre is vezetett, ha nem is mindig a fenti premisszákból indultak ki. A nemzetközi úton való kezdeményezések tulajdonképpen mozgatóereje legalábbis a tudomány képviselőinek nagyobb részéről az volt, hogy ezáltal a védekezés és a szabályozási rendszer legalább nagyobb teljességgel jön létre.

264. A nemzetközi jogi szinten kialakult helyzetnek két síkja van: a bilaterális szerződések és a multilaterális egyezmények. A jelentősebbek közül két *bilaterális* egyezményre, megállapodásra lehet utalni. Mindkettőben – az eddigiekből következően nem véletlenül – az USA az egyik partner. Ez a két megállapodás egyrészt az USA és az NSZK között 1954-ben létrejött szerződés, másrészt az USA és Kanada között 1959-ben létrejött megállapodás.

Az NSZK és az USA között létrejött *Barátsági, kereskedelmi és hajózási szerződés* 18. §-a – és ennek mintájára az USA több hasonló tárgyú szerződése – kimondja a következőket: „A felek egyetértéssel abban, hogy olyan kereskedelmi praktikák, amelyek – akár szerződés útján, akár hallgatólagos gyakorlat útján, akár gazdasági társulások útján – korlátozzák a versenyt és a piacok szabad lehetőségét,

erősítik a monopóliumok ellenőrzését és hatalmát a gazdaságban, káros hatással lehetnek a szerződő felek közötti kereskedelemre. Ezért a két kormány megegyezik abban, hogy egymás kérésére az említett praktikák ügyében konzultációba bocsátkoznak, és megteszik a megfelelő lépéseket a jelzett káros hatások kiiktatására.⁸³ A szerződés e rendelkezése alapján formális antitrust jogi lépésre, pl. jogilag *erre* alapított vizsgálatra és ítéletre, különösen valamely szerződő fél akciójának nemzetközi közjogi eszközökkel való kikényszerítésére nem került sor. Különböző konkrét nemzetközi kereskedelmi és gazdasági vitákban és ezek megoldását szolgáló tárgyalások során azonban gyakran hivatkoztak az idézett szerződésszövegre. A viták megoldására mégis többnyire a kölcsönös tájékoztatás, a kérdéseknek való önkéntes helyt adás, a diplomáciai konzultálás csatornáiban került sor. Ilyen példaként említhető a már sokszor említett Nemzetközi Kininkartell. Mint ismeretes, ez ellen az USA kormánya a fellépésnek azt a módját választotta, hogy diplomáciai úton kérte a Közös Piacot, illetve annak tagállamait, hogy az ő területén honos kartell ellen a belső jog szerinti eszközökkel lépjen fel.⁸⁴ Ez azt jelenti, hogy idézett és hasonló szövegű nemzetközi szerződésekben a nemzetközi kartelljog felemásan jelentkezik. Lényegileg három elemet tartalmaz. 1. Annak nem részletezett nemzetközi közjogi kifejezésre juttatását, hogy a gazdasági versenyt korlátozó megállapodások és társulások káros hatásokat eredményezhetnek a szerződő felek területén, 2. ezért ilyen esetben konzultálnak egymással avégből, hogy 3. az érintett ország a saját joga szerint lehetséges eszközökkel fellépjen a káros hatások okainak felszámolására. A nemzetközi közjogi mechanizmus itt tehát abban áll, hogy ugyan nem alkotott nemzetközi anyagi jogi kartelljogot, hanem a felek hazai jogának mozgásba hozásához teremtett nemzetközi közjogi csatornákat, miközben azért nagyon általánosságban pejoratív értékítéletet is kodifikált a káros hatású kartellekről és monopóliumokról.

⁸³ Treaties of Friendship, Commerce and Navigation, *US-West German Treaty 1954*, 2, U.S.T. 1839, 1858, közli FULDA-SCHWARTZ, 102. old.

⁸⁴ L. MARKERT, 43. old.

Az USA és Kanada antitrust megállapodásának lényege: 1. konzultálnak az antitrust körébe tartozó minden olyan lényeges jogpolitikai lépés vagy konkrét ügy (vizsgálat) megindítása előtt, amely a másik fél érdekeit érintheti; 2. folytatólag tájékoztatják egymást az egymást érintő antitrust vizsgálatok és intézkedések fejleményeiről, tervezett lépéseikről; 3. és bár a megállapodás célja az, hogy a lehetséges fokig közös antitrust politikát folytassanak, mindkét fél fenntartja magának a jogot, hogy a nemzetközi kartellek és monopóliumok akcióival szemben saját jogszabályait az általa jónak vélt úton és a törvényes keretek között érvényesítse; 4. a konzultációkról az érintett vállalatoknak információt nem adnak.⁸⁵ Mint látható, ebben még kevésbé jut kifejezésre – legfeljebb implicite – a nemzetközi kartellekre, illetve külállamok kartelljeivel szemben való eljárásra irányuló nemzetközi közjogi felhatalmazás. A megállapodás inkább a belső jognak külsőkre való alkalmazásának hallgatóságos elfogadását illusztrálja, miközben a hangsúly az érdekek finom egybehangolásán van.

265. A multilaterális egyezmények közül időrendben az 1947. évi GATT-alapszabály, az 1957. évi Római Szerződés, az 1967. évi OECD-ajánlás, valamint az 1972. évi ILA-egyezménytervezet figyelemre méltó.

A GATT alapszabálya kifejezetten nem szól a nemzetközi kartellekről és monopóliumokról, de lényege a nemzetközi gazdasági kapcsolatok liberalizálása, nemzetközi és nemzeti protekcionista kötöttségektől való felszabadítása. Ennek jegyében szabályozza a nemzetközi gazdasági kapcsolatok számos alapvető és ismert intézményeit, mint pl. a legnagyobb kedvezmény elvét, a *regime national* (*national treatment*) elvét, a vámuniók és a szabad kereskedelmi övezetek, a diszkrimináció tilalmának kérdését és így tovább. Szabályoz és liberalizál azonban olyan állami intézkedéseket is, amelyek a nemzetközi kartellek és monopóliumok gyakorlatában is megvalósulhatnak. Ilyenek pl. a kontingensek, a szubvenciók, a dömping

⁸⁵ *Informal Agreement of US and Canada on Antitrust Notification and Consultation Procedure, 1959*, közli FULDA-SCHWARTZ, 104–105. old.

és dömpingjellegű ármanipulációk.⁸⁶ Ezért aztán a GATT szellemét valamiképp ki kellett terjeszteni e magángazdasági jelenségekre, illetve lehetővé kellett tenni GATT-eszközök igénybevételét a nagy cégek említett akcióival szemben is. 1960-ban a GATT-közgyűlés hozott is ilyen határozatot, miszerint a tagállamok készek konzultációra, ha a területükről működő nemzetközi kartellek vagy belső kartellek olyan tevékenységet fejtenek ki, amelyek a GATT-tal nem egyeztethetők össze, és e konzultációk során tárgyalnak a kartellek tevékenysége folytán előállt kereskedelmi korlátok és akadályok elhárításának módozatairól is.⁸⁷ Bár jelentős gyakorlat e határozat keretei között még nem alakult ki, sokak szerint a GATT alapszabályából ilyen kötelezettség nem is származtatható,⁸⁸ mégis létező csatorna, és a GATT híressé vált Kennedy-fordulóján (1967) a résztvevők szinte patetikusan hitet tettek amellett, hogy a nemzetközi kartellekkel és monopóliumokkal szembeni fellépéssel államközi együttműködésben, méghozzá a GATT által teremtett és kanalizált államközi együttműködésben is ígéretes eredményekre lehet jutni.⁸⁹

A GATT után időrendben az 1957. évi Római Szerződés következ-
nék, de erről alább külön lesz szó. A következő lépés az *OECD 1967. évi ajánlása* volt. Ez az ajánlás az OECD tagállamaira vonatkozóan

⁸⁶ GATT-szerződés, art. VI., XI., XVI.

⁸⁷ A határozatot közli TIRPITZ, 25–26. old.

⁸⁸ L. ehhez KRONSTEIN, 125. old.

⁸⁹ Ehhez l. egyebek között azt az 1967. évi június 30-án este Genfben tartott megbeszélést, amely az ún. „Kennedy-forduló”-ra vezetett, mert itt jutottak az érintett gazdasági körök (mindenekelőtt az USA, az EGK és az UNCTAD képviselői) arra a megállapodásra, hogy a protekcionizmussal szemben élethez kell segíteni a GATT szellemét. Egy rövid rész – éppen az antitrust jogra is utalással – a megbeszélés anyagából: „We almost failed... But somehow we managed to move the world closer to the ideal of free international trade... *And now with the increasing acceptance of our antitrust notions in regional and national legal systems adequate means to rid the international economy of private restrictive agreements are also at last available*” (közli FULDA-SCHWARTZ, 1. és kk. old.); de l. még az 1970. évi New York-i ILA-konferencia tárggyal kapcsolatos vitájának sok résztvevőjét is (54. ILA-konferencia Évkönyve, 151. és kk. old.). [A GATT szabályozás kérdései a további évtizedekben is foglalkoztatták a szerzőt. L. ehhez MÁDL Ferenc: *A 80-as évek nemzetközi gazdasági kapcsolatainak jogi problémái (a GATT korlátai) magyar szemmel. Jogtudományi Közlöny, 38. 1983. április, 238–254. old. A hatályos állapothoz l. Mádl Ferenc – Vékás Lajos: Nemzetközi magánjog és nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga. Tizedik, átdolgozott kiadás. Eötvös Kiadó, Budapest, 2022. 53–57. old. – a szerk.]*

– az USA, Kanada és Japán mellett Nyugat-Európa államai – lényegileg ugyanazokat a tételeket tartalmazza, mint az USA és Kanada közötti megállapodás, két kiegészítő rendelkezéssel. Az egyik szerint a tagállamok, amennyiben a gazdasági versenyt korlátozó nemzetközi kereskedelmi praktikákkal szemben lépnek fel, törekszenek akcióikat koordinálni, mindazonáltal a nemzeti joguk által adott lehetőségek és keretek között. A másik, hogy együttműködnek a versenykorlátozó nemzetközi gazdasági akciókkal szembeni kölcsönösen előnyös módszerek kimunkálására.⁹⁰ A plusz itt tehát a nemzetközi koordinálás, illetve az az általános megállapodás, hogy együttműködnek a kölcsönösen előnyös módszerek kialakításában. Konkrétabb nemzetközi közjogi joganyag azonban ebben a keretben sem jött létre. Ami van: a belső állami intervenciók esetén konzultálás, és esetenként együttes fellépés, de mindenkor a belső jogok alapján, amire példaként ismét csak a Nemzetközi Kininkartell ellen követett eljárást lehet említeni.

Az *ILA-egyezmény tervezetének* története 1959-től az 1972. évi New York-i szövegig jól tanúsítja az esetenként szélsőséges nézetek alakulását. Kezdődött a territorialitás elvének abszolutizálásával és végződött – francia, német és holland, tehát közös piaci nyomásra – az ún. „hatás elvé”-nek és a territorialitás elvének kombinációjával.⁹¹ A tervezet 5. §-a tartalmazza az egész okmány gerincét alkotó tételt. Eszerint: „Az államok jogosultak jogszabályokat alkotni olyan magatartások szabályozására, amelyek bár külföldön jelentkeznek és lépnek fel, de belföldön is hatást váltanak ki, amennyiben *a*) a magatartás és a hozzá fűződő hatások annak a tevékenységnek tényálláselemei, amelyekre a tárgyi szabályozás vonatkozik, *b*) a hatás belföldön jelentős (*substantial*), és *c*) ez a hatás a külföldi magatartás közvetlen és elsődlegesen szándékolt következményként jelentkeznek.”⁹² Az eredeti és nagyon is retrográd – tulajdonképpen az USA, az Európai Gazdasági Közösség és pl. az NSZK antitrust jogával és gyakorlatával is ellentétes – szöveg még így hangzott: „Az államok

⁹⁰ Az OECD (Organization for Economic Cooperation and Development) 1967. évi antitrust-ajánlását közli: FULDA-SCHWARTZ, 103–104, old.

⁹¹ A New York-i tervezet előtörténetéhez l. MEESSEN, 561–562. old.

⁹² A szöveget angol és német nyelven közli MEESSEN, 562–563. old.

gyakorlata a nemzetközi jogban eddig nem tette lehetővé, hogy külföldi jogalanyok magatartására az államok azon a címen terjesszék ki joghatóságukat, hogy a külföldi jogalanyok külföldön keletkezett magatartása a kérdéses államokon belül hatásokat vagy visszahatásokat vált ki.⁹³ Az új szövegnek is van sok gyengéje. Egyrészt úgy tűnik, hogy az 5. § jelzett három feltétele konjunktív és a harmadik feltétel a kartelljogilag tiltott eredményre irányuló szándék (*intended result*) fennforgását követeli meg. Márpedig a szándék bizonyítása többnyire alig lehetséges, hiszen mint a kartellek létformájáról és működési variációiról, módozatairól szóló fenti pontokban látható volt, a kartellek a társulástól csak egymásra figyelemmel alakított árrögzítésig legtöbbször olyan létformákat öltenek, amelyekben a káros szándékot bizonyítani szinte lehetetlen. A szándék értékelését és mérlegelését az Alcoa- és a Svájci Órakartell-ítélet is mellőzte,⁹⁴ és a *Restatement Second* is beírta azzal, hogy a belső hatások előreláthatók (*foreseeable*) legyenek, és ezzel tulajdonképpen objektivizálta a szándék, illetve egyáltalán a szubjektív elem képét.⁹⁵ Ez az objektivizálás abban áll, hogy szubjektív értelemben ezáltal legfeljebb az vethető a kartelltagok szemére, hogy előre kellett volna látniok a ténylegesen beállt tiltott hatást. Legfeljebb azzal szabadulhatnak tehát a cselekmények következménye alól, amennyiben bizonyítják, hogy ez a hatás nem volt előrelátható, és ezt a bíróság elfogadja.

Az ILA-tervezet fő baja azonban az, hogy egyelőre csak tervezet, és még mint ilyen is azt mondja magáról a preambulumban, hogy „a tervezet rendelkezései a gazdasági versenyt korlátozó praktikák területén az államok joghatóságának megállapítása és gyakorlása körében jelentkező problémák megoldásához szolgálnak nemzetközi közjogi alapelveként és irányelveként”.⁹⁶ Messze vagyunk tehát még attól, hogy ez az oly sok fáradsággal összehozott tervezet a nemzetközi közjognak általánosan elfogadott normarendszere legyen,

⁹³ Közli: MEESSEN, 564. old.

⁹⁴ L. részleteiben fent 261. pontban, ill. az ott megadott forrásokban.

⁹⁵ Közli: MEESSEN, 564. old.

⁹⁶ „Principles of International Law as guidelines to the resolution of problems concerning the assumption and exercise of jurisdiction by States in connection with restrictive trade practices.”

aminek szükségességére egyébként a nyugati irodalom is határozot-
tan utal.⁹⁷ Azt azonban mindenképp jelenti, hogy az ILA-tervezet
útján az adott kérdésben teljesebb lett a nyugati országok jogtudo-
mányának a joggyakorlatból és a gazdaságpolitikai megfontolások-
tól extrapolált egységes vagy legalább harmonizált gondolkodási
modellje, ún. nemzetközi kartelljogi *Denkmodellje*. Mintegy jogi
előképe annak, ami e téren a belső és a nemzetközi legiszlációban
várható, és részben – a belső antitrust szabályoknak külső kartel-
lekre történő kiterjesztése útján – a valóságban, bár a jelzett ellent-
mondásokkal, már most is él.

266. A nemzetközi közjog kartelljogi Denkmodelljének eddigi
sorsához – ellentmondásos és tétova alakulásához – befejezésül *két*
általános megjegyzést kell még fűzni. Az egyik a mai amerikai és nyugat-
európai tőkés gazdaság egyik feloldhatatlan ellentmondására
vonatkozik. Elég általános jelenség, hogy a nyugat-európai gazdaság
amerikai függőségében leginkább a nagy amerikai monopóliumok
európai jelenlétét hibáztatják; valamiféle általános antikartelljog és
antimonopólium-jog létrehozása is azt szolgálná, hogy ezt az ame-
rikai szorítást gyengítse. Magában Amerikában is 1973 tavaszán
a nagy amerikai multinacionális vállalatokat tették „felelőssé” a
dollárkrízisért, mondván, ha e vállalatok hazatelepítenék követe-
léseiket-tőkeeszközeiket, az amerikai deficit és ezáltal a dollárral
szembeni bizalmatlanság csökkenne. Csakhogy, és itt van az ellent-
mondás lényege, ezeknek a vállalatoknak – a tőkés gazdaság elveinek
veszélyeztetése nélkül – nem lehet ilyen parancsot kiadni; ők sokkal
inkább abban érdekeltek, hogy tőkeerejüket és piaci hatalmukat a
tőkés világgazdaság számukra legelőnyösebb helyein érvényesítsék.
No és mit ér Nyugat-Európa oldaláról egyrészt „szidni” az ameri-
kai-európai leányvállalatokat és monopóliumokat, másrészt meg
pont az ellenkezőjét tenni: mindenáron idekötni akarni e vállalato-
k tőkéjét, beruházási kapacitását, mert – úgymond – ha ez a tőke
kivándorol, elvándorol a technológia, Európa jelenlegi gazdasági

⁹⁷ L. MEESSEN, 565. old. („Ausblick”).

erejének jó része, gazdasági és technológiai erősödés helyett stagnálás, sőt munkanélküliség fenyeget.⁹⁸

A másik megjegyzés: a szocialista jogi közvélemény eddig nem vett részt abban az „ütközetben”, amely pl. az ILA-ban a nemzetközi monopóliumok és kartellek ellen vagy körül folyik.

Ezt a „kívülálló” pozíciót több okból nem lehet tartani. Egyrészt, mert a nemzetközi monopóliumok káros világgazdasági manőverei, különösen Európában, végül is Magyarország, általában az európai szocialista ország külkereskedelmét is komolyan érintik vagy érinthetik. Másrészt a nagy monopóliumok elleni fokozott harc a tőke uralma elleni politikai harcnak is része, pl. olyan konkrét okokból kifolyóan is, hogy a belga leányvállalatnál jól jövedelmező amerikai „felső vezetés” könnyebben vív védekező küzdelmet az ugyanezen monopólium olaszországi vállalatánál sztrájkoló munkásokkal szemben, viszont nehezebb a belga és az olasz „helyi vezetés” dolga, ha a monopólium adta felső „átkapcsolási” lehetőség hiányzik. Harmadszor, mert a nemzetközi monopóliumokkal elkecseregett harcot különösen a fejlődő országok gazdasága vív, és a szocialista jogtudomány ebben sem mutathat érdektelenséget. Miután a nemzetközi nagy vállalatok és monopóliumok gazdasági és jogi problémáját legújabbban az ENSZ is napirendre tűzte,⁹⁹ hivatalos állami feladatból adódóan is időszerű és szükséges lesz, hogy e téren a szocialista jogtudomány is megjelenjék.

⁹⁸ Határozottan és megfogalmazottan ez volt a nyugat-európai dilemma az 1973. I. negyedében 10%-os leértékeléssel párosult dollárválság idején (I. R. THOMAS elemzését, amelyet akkor az európai gazdasági-pénzügyi helyzetről írt, „he was touring European political and financial capitals when the monetary crisis broke; here is his analysis of the likely outcome and its consequences”; *Newsweek*, 1973. március 19., 38. old. „Why America Will ‘Win’ Again”).

⁹⁹ L. ehhez az ENSZ Gazdasági és Szocialista Tanácsának tevékenységéről szóló részt (ECOSOC) a Közgyűlés 1972. évi jelentésében.

31. §

A NEMZETKÖZI KARTELLEK ÉS MONOPÓLIUMOK AZ EURÓPAI GAZDASÁGI KÖZÖSSÉG JOGÁBAN

A TÉTELES JOGI KERETEK

267. A gazdasági verseny joga nem volt ismeretlen az Európai Gazdasági Közösség jelenlegi tagállamainak jogában. Jelentős fejlődésnek azonban, mint ismeretes, a II. világháború után indult. Ez különösen áll a nemzetközi kartellek és monopóliumok megítélésére. Ahelyett azonban, hogy a továbbiakban az egyes országok erre vonatkozó belső jogát vennénk elemzés alá – ami önmagában is nagy vállalkozás lenne¹⁰⁰ –, a következőkben vizsgálódásunkat az integráció jegyében alkotott *közösségi jogra* korlátozzuk. A *pars pro toto*t most mintegy megfordítva, ha a tagállamok egészére vonatkozó és mindegyikükben hatályos közös nemzetközi antitrust jogot vizsgáljuk, akkor tulajdonképpen a tagállamok erre vonatkozó jogpolitikáját is vizsgáltuk, mert hisz kis túlzással és egyszerűsítéssel a közösségi antitrust jog tulajdonképpen a nemzeti versenyjogok, illetve versenyjogi nézetek extrapolálásának is tekinthető.

268. Az Európai Gazdasági Közösség versenyjogának a Közösségen belüli megjelenéséről már részleteiben volt szó.¹⁰¹ A *tételes jogot illetően* in medias res abból lehet kiindulni, hogy a Római

¹⁰⁰ A tagállamok nk. kartelljogához l. FULDA-SCHWARTZ („National Antitrust Laws” 147. és kk. old.), az 1972. évi ILA-konferenciának a témában előterjesztett nemzeti referátumait (54. ILA-konferencia *Évkönyve*, 151. és kk. old., „Extra-territorial Application of Restrictive Trade Legislation”), ill. pl. monografikusan a német jogra nézve SCHWARTZ (2), 296. és kk. old.

¹⁰¹ L. VII. fejezet.

Szerződés 85. és 86. §-a a nemzetközi, tehát legalább részben Közösségen kívüli alanyokkal működő kartellekről és monopóliumokról kifejezett rendelkezést nem tartalmaz. Így látja ezt az irodalom is.¹⁰² De világosan következik ez a két szakasz fent már idézett¹⁰³ szövegéből is.

A nemzetközi kartellekre és monopóliumokra is kiterjedő hatályú rendelkezéseket nem tartalmaznak azok a közösségi normatívák sem, amelyeket az EGK Bizottsága, illetve a Minisztertanácsa a Római Szerződés 85. és 86. §-ához kapcsolódóan később bocsátott ki.¹⁰⁴

Kézenfekvő ezután, hogy a nemzetközi kartellek és monopóliumok károsnak vélt akcióival szemben, és ilyen volt és van bőven, a jog kényszerítő eszközeit csak a Római Szerződés értelmezése és kiterjesztése útján lehetett latba vetni. Ezen az állásponton van az irodalom,¹⁰⁵ és ezt mutatja az Európai Gazdasági Közösség Bizottságának és Bíróságának gyakorlata is.¹⁰⁶

AZ ELMÉLET VÁLASZA

269. A problémával legárnyaltabban és átfogóbban előbb a *jogtudomány* konfrontálódott; nem csak azért, mert ismerte az amerikai gyakorlatot és irodalmat, és mert okkal feltételezte, hogy a Római Szerződés antitrust joga után a gyakorlatban is kell e problémának jelentkeznie, hanem mert közvetlenül részt vett a gyakorlat első lépéseinek formálásában is. Csak egy konkrét és egy általánosabb példa. A konkrét példa: *Pescatore* professzor ismert elméleti művelője az ún. európai gazdasági jognak, és bírója is az Európai Gazdasági Közösség Bíróságának, és mint ilyen részt vett a nemzetközi kartellek

¹⁰² L. pl. HOMBURGER–JENNY, 18., FRISINGER, 553. és kk. SCHWARTZ (2), 296. és kk. old.

¹⁰³ L. VII. fejezet, 214., 232. pont.

¹⁰⁴ E kiegészítő normatívákhoz l. VII. fejezet 214–216. pontok.

¹⁰⁵ L. a 102. jegyzetben hivatkozott irodalmat, az elméleti problematikára pedig az alábbi 269. és kk. pontokat.

¹⁰⁶ L. alább a 273. és kk. pontokat.

közösségi jogi megítélése szempontjából nagyon jelentős ún. *Farbstoffe* és *Continental Can* ítélethozatalában is.¹⁰⁷

Az általánosabb példa: *Kronstein* professzor az USA-ban, majd az NSZK-ban magas beosztásokban részt vett a nemzeti antitrust gyakorlat (jogalkotás és jogpolitika) alakításában, az ún. *Kalte Montage*-ban is, és ugyanakkor mint elméleti szakember megírta a mai nyugati jogirodalom többször idézett és alighanem legjobb munkáját a nemzetközi kartellek jogáról, de ő volt a megfogalmazója a közösségi antitrust intézmények első európai forrásának, a Montánunió Szerződés első tervezetének is, amely a 65–67. §-okban Európába plántálta a szigorúbb szemléletű antitrust szellemét, és amelyből a Római Szerződés 85–86. §-ai is kinőttek.¹⁰⁸

A nyugat-európai jogtudománynak a problémakör megítélésében kiterjedt és elméletileg is nagyon differenciált irodalma van. Szemben az amerikai irodalommal, amely a pragmatikus vonzatú elvi kérdésekre koncentrálni, Nyugat-Európában az irodalom a kérdést jogágak szerint is különböző nézőpontokból vizsgálta és jogelméletileg és jogdogmatikailag is keresztül-kasul feldolgozta. Így viszonylik egymáshoz e területen is az amerikai ún. *pragmatic man* és az európai ún. *philosophic man*, ahogy ezt a párhuzamot amerikai közelítésben – nem egészen ok nélkül – megvonni szeretik. Erről az európai irodalomról hosszú tudománytörténeti szemle helyett a főbb elemek kiemelése és bizonyos fokig sarkító értékelése nyújthatja a legvilágosabb képet. A gondolati tartalom és az elméleti állásfoglalás

¹⁰⁷ Idetartozó fontosabb tanulmányai közül l. a Forrásjegyzékben PESCATORE (1), PESCATORE (2), PESCATORE (3). A *Farbstoffe*- és a *Continental Can*-ügyről l. alább a 276., 279. pontokat.

¹⁰⁸ KRONSTEIN monográfiáját a nemzetközi kartellek jogáról l. a Forrásjegyzékben; arra nézve, hogy az amerikai és a háború utáni antitrust gyakorlatban az említett szerepet vitte, a *Kalte Montage* egyik fő irányítója és a Montánunió Szerződés egyik szerzője volt, saját *Briefe an einen jungen Freund* c. könyve (Verlag Beck, München 1968, 323. old.) szolgál tájékoztatásul (különösen 248. és kk. old.). A *Kalte Montage* a német monopóliumok háború utáni „szétszerelésének”, dekartellizálásának megjelölése, szemben az ún. *heisse Montage*-val, amely egyes német nagyüzemek és gépparkok háború utáni fizikai leszerelését és a szövetséges hatalmak javára történő transzferálását jelentette.

szempontjából a nyugat-európai jogtudományban¹⁰⁹ *három áramlat* különböztethető meg: egyrészt a „szabadságpártiak”, másrészt a „jogpártiak” és harmadrészt a dogmatikai építők harca.

279. A „szabadságpártiak”, akik több-kevesebb kínos feszességgel, esetenként ellentmondásosan, kicsit szégyenkezve is, de a nemzetközi kartellek és monopóliumok szabadságában végül is ezek uralmát védik, ezt az uralmukat megvédenék a közösségi versenyjoggal szemben is. Azt tartják, hogy a nemzetközi, tehát nem közösségi székhelyű kartellekre és monopóliumokra a közösségi jogot nem lehet kiterjeszteni. Indokaik sokfélék. Olyanok például,

- hogy a Római Szerződés 85. és 86. §-ai tulajdonképpen nem anyagi jogi normák, hanem nemzetközi magánjogi, ún. kollíziósjogi utaló szabályok;

- hogy az Európai Gazdasági Közösség Bírósága ítéleteinek végrehajtása (*enforcement jurisdiction*) jogelméletileg még elmenne, de ez ugyanakkor azoknak a belső anyagi jogi normáknak (*legislative jurisdiction*) a kiterjesztését is jelenti külföldre, amelyek az általános jogelméleti felfogás és a nemzetközi jog szerint territóriumhoz van kötve, rájuk tehát a territorialitás elve érvényes, ezért ilyen kiterjesztés sérti más államok szuverenitását;

- hogy hogyan végezhet közösségi hatóság, pl. a Bizottság és a Bíróság bizonyítási vagy végrehajtási cselekményeket külföldön, pl. hogyan kér be vagy foglal le inkriminált szerződéseket, hogyan hajt be bírságokat, vagy hogyan éri el a külföldön szervezett kartellek érvénytelenítését, illetve uralmi helyzetükkel visszaélő monopóliumok feloszlását;

- hogyan lehet közösségen belüli leányvállalatok rosszaló cselekményeit a külföldi anyavállalatoknak, tehát külföldi jogalanyoknak beszámítani és így a belföldi anyagi jog deliktumkategóriáit exportálni.

Mindez azt jelentené, hogy a nemzetközi kartelleket és monopóliumokat csak akkor lehet szankcionálni, ha van belső tagjuk, és

¹⁰⁹ Az elemzett jogirodalmi források közül a fontosabbak (1. a Forrásjegyzékben): FRISINGER, HUNTER, HOMBURGER-JENNY, THEMAAT, SCHWARTZ (2), „Die Zulässigkeit kartellrechtlicher Hoheitsakte gegenüber Ausländern im Ausland” c. fejezetben, KRONSTEIN „Schlussbetrachtungen” fejezet, DERINGER (2).

akkor is csak ezekre vonatkozóan, minden más esetben csak az általános nemzetközi közjog elvei szerint és azok keretében lehet velük szemben a belső jog normáit érvényesíteni.¹¹⁰ No de hát hol vannak az általános nemzetközi közjognak ilyen elvei? Láttuk, hogy sehol, ill. legjobb esetben is csak születőben vannak. A Nyugat-Európára is vonatkozó OECD-ajánlás is csak ajánlás, és az is csak kölcsönös közlést és konzultációt ír elő.¹¹¹ A legfőbb „szabadságpárti” érvek azonban a jogtudományi fejtegetésekben is leplezetlenül a nagytőke gazdasági érdekeként jelentkeznek. Ebben az összefüggésben „a világkereskedelem liberalizálására” hivatkozni¹¹² nyilvánvalóan hipokrita szólam, mert mint utaltam rá, a GATT egyik lényeges fejlődési fázisában a Kennedy-forduló is hangsúlyozta, hogy az antitrust jog útján is biztosítani kell a világkereskedelem korlátoktól mentes fejlődését.¹¹³ Az igazságot és a lényegét olyan kitételek jelzik, hogy a közösségi kartelljog „eszkalációja” az európai jog „hítelét rontja” külföldön, különösen az USA-ban, és hogy a külállamok vállalatai majd érdekeiket féltve és keresve más úton lesznek kénytelenek üzleti akcióikat a közösségi joghatály alól kivonni.¹¹⁴ Nem egészen véletlen, hogy ez a nézet különösen Angliában kapott erős hangot, mind a tudományban, mind hivatalos fórumon, hiszen, mint ismeretes, Anglia a hazája Európa legtöbb óriásvállalatának, egyebek között a *Chemical Imperial*nak is, amelyet a *Farbstoffe*-ügyben is kartellszankcióban részesített a Közösség Bírósága.¹¹⁵

271. A „jogpártiak” érvei kevésbé elméletiek, inkább pragmatikusak. Már ennél fogva is részben azonosak azokkal, amelyekről fent az amerikai antitrust jog kapcsán már szó volt. Tehát, hogy a deliktumok hatásával szembeni védekezés, ha nem közvetlenül külső állami

¹¹⁰ FRISINGER, 556. old.

¹¹¹ L. fent 265. pont.

¹¹² FRISINGER, 559. old.

¹¹³ A hivatkozást l. fent 265. pont, 89. jegyzet.

¹¹⁴ FRISINGER, 559. old.

¹¹⁵ Az angol irodalomból l. HUNTER, 221. és kk. old., a hivatalos állásponthoz az angol kormány tiltakozó *Aide mémoire*-ját az EGK Bizottságának a *Farbstoffe*-ügyben egyebek között az angol Imperial Chemical Industries Limited ellen is hozott döntésével kapcsolatban l. az ILA 1970. évi konferenciájának *Évkönyvében* (ILA-kiadás 1971, 185–186. old.). Anglia részesedéséhez az európai óriások klubjában l. fent II. fejezet, 28. pont, a *Farbstoffe*-ügyről alább 276. pont.

akcióiról van szó, nem sérti a szuverenitást, hogy ilyen védekezés nélkül a közösségi jog antitrust rendelkezései üres papír lennének, hogy hallgatólagosan, mint fent láttuk, sok nemzetközi szerződésben a nemzetközi jog is ismeri az államoknak és államalakulatoknak antitrust joghatóságát, az ILA-tervezet pedig általános hatályú nemzetközi normatívákat is ígér.¹¹⁶ Ehhez járulnak még olyan speciális érvek, hogy a Római Szerződés 85–86. §-ai ún. *self-executing* normák, tehát a Közös Piac területén minden közvetítő, pl. ratifikációs eljárás nélkül közvetlenül hatályosak, hogy ha a Római Szerződés nem is mondja ki kifejezetten, hogy vonatkozik a nemzetközi kartellekre és monopóliumokra is, de azt sem mondja ki, hogy nem vonatkozik ezekre, és a jogalkotóknak nem lehetett céljuk a Közös Piac területén csak a belső kartelleket és káros uralmi pozíciókat korlátozni, a külföldiek hasonló manővereit pedig ezzel direkt favorizálni, ha valami, akkor inkább az ellenkezője áll, az nevezetesen, hogy az EGK alapítói a Közös Piac gazdaságát és vállalatait éppen a külsőkkel szemben kívánták versenyképesebbé tenni. Végül pedig ami arra vonatkozik, hogy funkcionáltatni lehet-e a közösségi antitrust jogot külföldi kartellek és monopóliumok alanyaival szemben, erre a gyakorlat adhat választ, és annak addigi – bár még kezdeti – lépései¹¹⁷ az elméleti igent mindenképp igazolják. Mindezek alapján sokan Nyugat-Európában váteszi hitellel hisznek a közösségi versenyjogban. Az eddigi fejlemények – az irodalmi törekvések, a gazdaság reáliái, így a magántőke piacszervező szerepe és ennek során sokszor piactorzító kinövésai, a nemzeti és az európai integrációs jogalkotás és joggyakorlat – alapján mondja pl. *Kronstein*, hogy az antitrust jog minden eddigi gyengesége és a nemzetközi kartellekkel és monopóliumokkal szembeni erőtlensége ellenére az elméletnek mégis látnia kell azt a nagy lehetőséget (*die grosse Chance*), amely, úgymond, fogható távolban van, csak elkötelezettség és bátorság kell hozzá, és akkor talán még közel is hozható: a köz érdekeit kifejező gazdasági rend és a nemzetközi magángazdaság rendje közötti emberorientált

¹¹⁶ Részleteiben l. fent 265. pont.

¹¹⁷ L. alább 273. és kk. pontok.

harmónia megteremtése.¹¹⁸ Szépen hangzó elkötelezettség. Csak-hogy a „sansz” meglátása és megvalósítása között nagy távolságok vannak; ezek lerövidítésén a tudósi jóindulat hídjai bizonyonnyal segíthetnek, csak-hogy az adott termelési viszonyok antagonizmusa ennél erősebb és olyan rosszindulatú folyam, amely nem is csak távolságot, hanem szakadékot épít, a szakadékok partjait pedig mossa-mossa, és ezenközben a jóindulatú hídépítőkre tantaluszi kínokat kerget.

272. A kronsteini idézet filozofikusan sokatmondó és részben sejtelmes kicsengése után néhány utalás a probléma *dogmatikai irodalmára*. Ebből itt azokat a megfontolásokat emelném ki, amelyek a Római Szerződés 85. és 86. §-ának fontosabb tényálláselemeire vonatkoznak.

Ezek egyike, hogy miben is áll a koncertált praktika, az egyeztetett gyakorlat. Így pl. elhatárolják az ún. *price leadership*től, amely Amerikában önmagában elég a koncertált praktika megállapításához, és hajlanak arra, miszerint a koncertált praktikához is szükség van azért legalább valamilyen belső akaratmegegyezésre (*innere Willensübereinkunft*).

Egy másik probléma, ami szintén a 85., 86. § szövegéből adódik, az, hogy a nemzetközi kartellnek és monopóliumnak versenykorlátozó tevékenysége a tagállamok közötti kereskedelmet kell hogy érintse. Ennek értelmében a dogmatikai irodalom azt állapítja meg, hogy amennyiben a nemzetközi kartell vagy monopólium valamely tagállamnak egy harmadik állammal – tehát nem valamely tagállammal – való kereskedelmét érinti, az nem esik a Római Szerződés hatálya alá, az a belső nemzeti kartelljog hatálya alatt áll. Ennek a tételnek az a motívuma, hogy a 85. és 86. §-sal a Római Szerződés a

¹¹⁸ KRONSTEIN könyve „Ausblick”-jének két jellegzetes mondata (510–511. old.): „Wenn wir auch – das sei nochmals betont – keine Patentlösungen für die von uns aufgeworfene Probleme anbieten können, so wollen wir doch zum Abschluss auf die *grosse Chance* hinweisen, die uns durch die Entwicklung der EWG zu einem wirklich offenen Markt geboten wird... Und schliesslich muss man Mut zu einer Zielsetzung haben. Wir selbst glauben, dass eines der entscheidenden Kriterien für den „Wert” dieser nun zu durchdenkenden und zu gestaltenden Ordnung ist, ob selbst bei der gewaltigen technologischen Konzentration der modernen Wirtschaft noch wirklich Platz für den einzelnen Unternehmer ist und ob eine Lösung der sozialen Fragen erreicht werden kann, bei der schwächere Teil die Freiheit behält, bzw. wieder erlangt, sich auf den Markien frei zu bewegen.”

Közös Piac versenyjogi kereteit akarta létrehozni, ebben is a Közös Piacot akarta demonstrálni, és nem a belső gazdaságok védelmét harmadik országok felől érkező kartellhatások ellen. Ugyanehhez a kérdéshez kapcsolódik, hogy a tagállamközi kereskedelem e kategóriája alá vonható-e az egyes tagállamoknak a Közös Piachoz asszociált államokkal való kereskedelme vagy sem. Bizottsági határozatra, illetve bírósági ítéletre erre nézve még nem került sor. Az uralkodó nézet mindenesetre az, hogy erről csak akkor lehet szó, ha az Európai Gazdasági Közösség és az érintett asszociált ország közötti szerződés ezt a kategóriát ezen országok közötti viszonyra kifejezetten kiterjeszti.¹¹⁹

Egy harmadik dogmatikai probléma, hogy konkrétan mit is jelent a verseny korlátozása, miben kell a nemzetközi kartellek részéről eredményezett versenykorlátozásnak állnia. Az elmélet úgy fogalmaz, hogy a versenykorlátozás akkor áll be, ha „a gazdasági folyamatokban részt vevők döntéseinek privat autonómiája sérelmet szenved”.¹²⁰ Ez pedig közelebbről a következőket jelenti: a) döntéseiket, amelyek szerződéskötésre, más megállapodásra, társulásra vagy egyéb gazdasági természetű döntésre irányulnak, nem tudják szabadon kialakítani, tehát elvesztik döntési szabadságukat; b) elvesztik párválasztási szabadságukat is, pl. azáltal, hogy a kívülálló anyavállalat uralmi és monopolizáló hatalma folytán kényszerülnek arra, hogy X és ne Y vállalattal kössenek szerződést; c) a privat autonómia sérelme áll be akkor is, ha a vállalatot a nemzetközi kartell vagy monopólium korlátozza a belső gazdasági döntések szabadságában.

A jelentősebb negyedik probléma abban áll, hogy a kérdéses versenykorlátozó akciónak alkalmasnak (*geeignet, susceptible*) kell lennie a verseny korlátozására. Ez sok mindent jelent. Egyebek között azt, hogy az érintett vállalatok a kérdéses terméknek elég nagy részére nézve rendelkeznek-e részesedéssel, mert anélkül nemigen tudnák a versenyt korlátozni, uralmi helyzetüket károsan érvényesíteni.

¹¹⁹ Az EGK-Görögország társulási szerződésének 51-52. §-ában van pl. ilyen kifejezett rendelkezés (id. HOMBURGER-JENNY, 33. old.).

¹²⁰ L. HOMBURGER-JENNY, 34. és kk. old.

Egy további nem jelentéktelen kérdés ebben az összefüggésben, hogy a kérdéses kartellakciónak, magának a kartellnek vagy az uralmi helyzetnek kifejezetten a versenykorlátozásra kell-e irányulnia, vagy elég a verseny korlátozására vonatkozó objektív alkalmaság. A dogmatikai irodalom, amely az utóbbi vélemény erősítésére törekszik, az ún. adekvát hatás elméletét vallja, amelynek az a lényege, hogy a kérdéses kartellből vagy uralmi pozícióból versenykorlátozó hatás „általános élettapasztalat szerint a dolog normális menetében beállhat-e vagy sem”. Az ezen a nézeten levő szerzők a szubjektivistákkal szemben, akik szerint mint tényállásbeli feltételt a szándékot is meg kellene követelni, legfeljebb annyi engedményt tesznek, hogy az ún. távoli hatás (*remote effect*) nem kielégítő.¹²¹

Legalábbis teoretikusan keményen hangzik az az utolsóként említett dogmatikai állásfoglalás, miszerint a 86. §-ban szabályozott uralmi helyzet nemkívánatos állapota már akkor beáll, ha a kérdéses vállalatnak vagy monopóliumnak az adott iparág területén és a Közös Piacnak egy viszonylag jelentős területén nincs versenytársa, a monopólium nincs kitéve hatásos versenynek, akár irányul erre a szándéka, akár nem, és ezt az állapotot ténylegesen kihasználja. Kihhasználhatja ezt a helyzetet akár úgy, hogy a Közös Piac területén közvetlenül jelen van, pl. leányvállalat útján vagy valamilyen Közös Piacon belüli vállalattal való laza társulás útján, avagy közvetve, hogy áruival van jelen, mert egyedüli vagy monopolhelyzetben levő termelője, forgalomba hozója egy olyan árunak, amelyet más forrásból nem lehet beszerezni.

Lényeges eleme még a dogmatikai irodalomnak – és ez most már a legutolsó dogmatikai jellegű probléma, amelyet a kép teljessége kedvéért érdemes röviden látni – a mentesítő feltételek elég árnyalt kimunkálása, az ti., hogy a 85. § (3) bekezdése értelmében milyen feltételek mellett kell megadni a mentesítést a hasznos és kívánatos társasági kooperációk, a kartellformájú együttműködések, avagy vállalati koncentráció részére. Az irodalom hangsúlyozza, hogy a felmentést mindig meg kell adni, ha a kérdéses akció a Római Szerződés szóban forgó szakaszaiban foglalt gazdaságpolitikai

¹²¹ L. különösen DERINGER (2), 40–43. Anmerkung.

célkitűzéssel nincs ellentétben, sőt annak egyenesen megfelel. Ez tehát minden olyan nemzetközi kooperáció vagy nemzetközi társulás, amely a 85. és 86. § (3) bekezdésében foglalt gazdaságpolitikai célkitűzések keretei közé esik. Kiemeli az irodalom a Közös Piac Bizottságának fontos szerepét az ilyen szerződések és akciók felügyeletében, azok felülvizsgálatában, és ezáltal azt a szerepet, hogy pozitívan alakítsa a Közös Piac jogszabályainak szellemében előnyössé tehető nemzetközi kooperációt és gazdasági társulást. A Bizottságnak ezt a szerepét és kötelezettségét a 85. és 86. §-hoz kapcsolódó további közösségi normatívák később *expressis verbis* elő is írják.¹²²

A GYAKORLAT VALÓSÁGA

273. Ami már most a gyakorlat valóságát illeti, arról egyrészt a Bizottság általános jellegű megállapításai, illetve a Bizottság és a Bíróság konkrét egyedi döntései tanúskodnak.

A *Bizottság általános jellegű megállapításai* úgy is felfoghatók, mint a 85. és 86. § kvázi-autentikus értelmezése, mert a 85. és 86. §-okhoz kapcsolódó normatívákra utalással általános jelleggel mondják ki, hogy ezeket a nemzetközi kartellekre és monopóliumokra is alkalmazni kell. A Bizottságnak erről három jelentős megnyilatkozása van. Az egyik az 1969. évi általános beszámolóban, a másik az 1971. évi általános beszámolóban a versenyjogi rész, a harmadik pedig az első, egyébként 1971. évi versenypolitikai jelentés idetartozó pontja.¹²³ Ezekben a Bizottság kifejezetten kimondja, hogy az a körülmény, hogy valamely vállalat a Közös Piac területén kívül van, a 85. § alkalmazását nem gátolja, amennyiben a megállapodás hatásaiban érinti a Közös Piac tagállamai közötti gazdasági forgalmat, és egyébként kimeríti a verseny korlátozását tiltó közösségi normák tényálláselemeit.

¹²² A Bizottságnak ehhez a hatásköréhez l. MÁDL (3), 64. és kk. pontok.

¹²³ L. *Általános beszámoló 1969*, 543. pont, *Általános beszámoló 1971*, 617. pont, *Versenypolitikai jelentés 1971*, 131. pont.

A Bizottság említett versenypolitikai megállapításai, tételei a nemzetközi kartellek és monopóliumok tekintetében úgy is felfoghatók, mint olyan általános irányelvek, amelyek szerint a Bizottság mint versenyjogi hatóság a következőkben eljár. Ezért e tételeknek olyan szerepe is van, mint az amerikai igazságügyi minisztérium mint antitrust-hatóság által időről időre kiadott irányelveknek (*guidelines*); ezeknek szintén az a funkciója, hogy jelezzék, milyen elvi határokon belül elhelyezkedő kartelleknek és monopóliumoknak kell antitrust jogi intézkedéssel számolniuk.¹²⁴ Nyilvánvaló azonban, hogy ezek az elvek is ki vannak téve az elvek általános sorsának, hogy ti. a gyakorlat valóságának is függvényei, és annyit érnek, amennyi belőlük a gyakorlatban megvalósul. Ennek pedig csak egyik eleme, hogy az utolsó szó az elvi határok tekintetében is a Bíróságé, mert az igazán végső szó valahol a tőke erői és a tőkés állam viszonyában születik.

274. Ami ebből eddig lett, az a *Bizottság és a Bíróság egyedi döntéseiben és ítéleteiben* jut kifejezésre. Ezeket azért is kell együtt vizsgálnunk, mert a Bíróság ítéleteit mindig megelőzik a Bizottság döntései, és lényegileg ugyanazokra a kérdésekre is vonatkoznak. Van azonban olyan bizottsági határozat is, amelynek rendelkezései bírósági döntés nélkül valósulnak meg, nem jutnak el bírósági fázisig. Az alábbiakban a Bizottság és a Bíróság gyakorlatából 5 bizottsági-bírósági döntésről és 1 bírósági fázisba nem jutott bizottsági határozatról lesz szó. Ezek azok a jelentősebb egyedi döntések, amelyek az eddigi gyakorlatból a nemzetközi kartellekre és monopóliumokra vonatkoznak. Elemzésükre alább az egyes lényegesebb jogkérdések köré csoportosítva kerül sor. A hat ügy időrendben a következő: a *Transocean Marine Paint Association* (1967. június 27.), *Farbstoffe* (1969. július 24., 1972. július 14.), *Nemzetközi Kininkartell* (1970. július 26., 1972. december 14.), *Boehringer* (1971. november 25., 1972. december 14.), *Beguelin* (1971. november 25., ítélet), *Continental*

¹²⁴ A „Merger Guidelines” (Irányelvek a fúziókról) c. okmányban – közli NEALE, 494. és kk. old. – az US Department of Justice az 1. pontban közli a „guidelines” célját: „Jelen irányelvek célja, hogy tájékoztassa a gazdasági köröket, jogászokat, valamint minden érdekelt csoportot és személyt azokról a standardokról, amelyeket az igazságügy-miniszter a következőkben (currently) alkalmazni fog, amikor a Sherman és Clayton törvénybe ütköző vállalati fúziókat és más vállalatok részleges vagy teljes felvásárlását vizsgálni fogja.”

Can (1971. december 9., 1973. február 21.).¹²⁵ A továbbiakban ezeket a döntéseket az érintett főbb jogkérdések szerint lesz indokolt vállaltóra fogni.

275. A jelentősebb kérdések egyik csoportja az, amely a gazdasági versenyt korlátozó kartell *tényleges gazdasági súlyának* jogi értékelésére vonatkozik, tehát a Római Szerződés 85. §-ának arra a rendelkezésére, miszerint csak az olyan kartell tilos, amely a *termékek egy lényeges része* tekintetében korlátozza a versenyt, és torzítja a tagállamok közötti kereskedelmet. Ezt minden fenti ítélet megállapítja. Példaként azonban a *Farbstoffe*-ügyre, valamint a *Nemzetközi Kininkartell*-ügyre utalok. A *Farbstoffe*-ügyről alább még részletesebben lesz szó, itt csak annyit, hogy ennek a kartellnek a részesedése a Közös Piac festékiparában 80%-os volt.

A *Nemzetközi Kininkartell* méretéről, *tényleges gazdasági súlyáról* fent, a tényállás vázolásánál már volt szó. A Bizottság határozatában erre azonban részleteiben is kitér, anélkül azonban, hogy pontos százaléknyi részesedést közölne. Ez egyébként azért van, mert a 85. §-hoz kapcsolódó közösségi normatívák értelmében a nyilvánosságra hozott ítéletek az ipari titok körébe tartozó konkrét számokat, tehát abszolút számokat általában nem közölhetnek. Ezért a Bizottság határozata szó szerint a következő szöveget tartalmazza erre nézve: „Összevetve a kininkartellben részes cégek termelését a kinin világtermelésének egészével, megállapítható, hogy a kininkartell tagjai az iparágnak világméretben is legnagyobb vállalatai. A rendelkezésre álló adatok szerint megállapítható, hogy a kininkartell részesedése a világtermelésben eléri a ...%-ot.” Ezzel összefüggésben a Bizottság aztán megállapítja: a Nemzetközi Kininkartell részesedése a kininiparban különösképpen elég volt ahhoz, hogy a Közös Piac tagországainak ezt az iparágát kézben tartsa, a versenyt korlátozza és a tagállamok közötti gazdasági forgalmat is torzítsa.¹²⁶ A Bíróság ítéletében még a következő főbb megállapításokat tette: a Kininkartell tagjai a Közös Piacban forgalomba hozott szóban forgó termékek

¹²⁵ A zárójelben szereplő első időpont a Bizottság határozatának, a második a Bíróság ítéletének kelte.

¹²⁶ L. a Bizottság 1969. július 19-i döntésének 2. pontját. A döntést közli *Journal Officiel*, No L 192, 1969. augusztus 5.

majdnem egészére voltak képesek egységes árakat megállapítani; ezáltal természetesen korlátozták, hátrányosan érintették a tagállamok közötti kereskedelmet, valamint a Közös Piac keretén belül lényeges határfokkal korlátozták a gazdasági versenyt is; a részesezés nagy volumene folytán ugyanezekre az eredményekre vezetett a termelés korlátozására irányuló megállapodások sora; az ítélet rendelkező része egy helyen szó szerint a következőket állapítja meg az itt vizsgált kérdésről: „a Bíróság különösen tekintettel volt a kartellben részt vevő vállalatok számára és súlyára, az általuk a Közös Piacban ellenőrzött piaci részesedésre, valamint a kartellben tilalmazott cselekmények elkövetése idején fennálló piaci helyzetre”.¹²⁷ Anélkül, hogy kifejezetten foglalkozott volna a kartell nemzetközi jellegével, közvetve erre is kihatással¹²⁸ a Bíróság jóváhagyta a Bizottság döntését, amellyel a Nemzetközi Kininkartell a Római Szerződés 85. §-ának (2) bekezdésével összefüggésben érvénytelenné vált, és jóváhagyta a Bizottság által kiszabott bírságokat is. A bírság összege a Nedchem cég esetében 210 000 számítási egység, a Boehringer cég esetében 190 000 számítási egység, a Buchler cégre nézve 65 000 számítási egység és a francia cégekre nézve együttesen 35 000 számítási egység volt, miközben a döntés meghozatalának időpontjában egy számítási egység 4 nyugatnémet márkának felelt meg, amint ezt a bizottsági döntés deklarálja.¹²⁹ Ilyen nagy piaci részesedést jelentő kartell esetében a gazdasági jelentőség kritikus szélső vizsgálata jogilag természetesen nem volt nagyon érdekes. Érdekes inkább az, hogy ilyen nagy gazdasági hatalommal szemben a Közös Piac közjogi hatalmának erejével egyáltalán fellépett, és hárított olyan kisebb jogi védekezéseket is, miszerint a kartellre azért is szükség lett volna, mert ezzel a helyenként fellépő kininhiányt lehetett enyhíteni, illetve hogy a kartellel szemben a perlési jog elévült volna.¹³⁰

¹²⁷ Az ítéletet közli – a rendelkező részt szó szerint – *Europarecht*, 1971. 1. sz. 41. és kk. old.

¹²⁸ Így az irodalom is, l. pl. EMMERICH, 321. old.

¹²⁹ L. a Bizottság döntése rendelkező részének 1-2. pontját. Ehhez kapcsolódóan közli a Bizottság, hogy egy Számítási Egység a döntés időpontjában az érintett vállalatok országának valutájában milyen összeget tesz ki.

¹³⁰ L. az ítélet rendelkező részének 2 és 9. pontját.

A méret és gazdasági jelentőség alsó határára inkább a *Transocean*-ügy lehetett jellemző, amelyben a kartelltagok a hajófesték-iparban a Közös Piac területén bizonyosan 50% alatt voltak. Bár a Bizottság döntése abszolút számot a piaci részesedésre a fent már említett okokból itt sem közöl, a döntés szövegének idetartozó pontjából ilyen súlyú részesedés következik: „A társulási megállapodás nem tette lehetővé a tagok számára, hogy a szóban forgó termék lényeges részére nézve korlátozza vagy kizárja a versenyt. A Bizottság rendelkezésére álló adatok szerint a társulás tagjai a Közös Piac területén az adott termékre nézve kb. csak ...%-ot képviselnek, a Közös Piac területén olyan nagyobb tengerhajófestéket gyártó konszernnek részéről is erős versenynek vannak kitéve, amelyek árújukat a Közösség országaiban is forgalomba hozzák. Mindezek folytán a társulás útján létrejött kartell nem esik a 85. § (1) bekezdése alá, hanem arra a (3) bekezdést kell alkalmazni; a Transocean ezzel hozzájárulhat a nagy versenytársakkal szembeni versenyképesség fokozásához, ami a Római Szerződés (3) bekezdésének célja volt.”¹³¹

276. Az *Európai Gazdasági Közösség versenyjogának nemzetközi síkra való kiterjesztése*, a Közös Piac területén kívüli jogalanyokra való alkalmazása – kivéve az említett érvénytelenség megállapítását – a Kininkartell ítéletben tehát elmaradt; a bíróságban ugyanis a Bizottság csak a kartell közös piaci tagjait részesítette, és az ítélet így hagyta helyben a Bizottság döntését. Bizonyos összefüggésekben azonban a kininkartell-ítéletet is kivetítették nemzetközi síkra. Mégpedig a következők folytán. A kininkartell-ítélet utóregzései közé tartozik, hogy az egyik kartelltag, a *Boehringer* cég a Bírósághoz fordult, és kérte, hogy a rá kiszabott bírságba számítsák be azt az általa kifizetett és Amerikába átutalt bírságot, amellyel őt az amerikai bíróság illette a Nemzetközi Kininkartell elítélése során. A Bíróság úgy döntött, hogy az Európai Közösség gazdasági versenyre vonatkozó jogának érvényesülését ilyen nemzetközi összefüggések sem korlátozhatják, és a *Boehringer* céget ezért

¹³¹ A *Transocean Hajófesték Társaság*-ügyben a Bizottság 1967. június 27-i döntését közli az *Amtsblatt*, Nr. 163, 1967. július 20.

keresetével elutasította.¹³² A nagy robbanás azonban a már annyiszor említett *Farbstoffe*-ügyben következett be. A *Beguelin*-ügyben¹³³ fél évvel korábban ugyanez történt, de mert gazdasági és politikai súlyában nem volt olyan jelentős, nem váltott ki olyan hatást. A *Continental Can*-ügy ugyancsak hasonló döntéssel nem látszott egészen olyan nagy falatnak, és különben is a döntés bírósági fázisban csak legújabbán következett be.¹³⁴ Igaz, már ekkor kiváltott kisebb konsternációt, részben az irodalomban apologetikus felfogású szerzők részéről, részben a gyakorlatban egyebek között olyan formában is, hogy az érintett cégek pert indítottak a Bizottság döntése ellen, és a perben az ügyészi indítvány is, ha óvatosan is, de a „konsternáció” jegyében fogalmazódott.¹³⁵

*A Farbstoffe-ügy tehát az, amely a közösségi versenyjog extraterritoriális alkalmazásának jogkérdését most már a jogalkalmazás körében a legjobban reprezentálja. Az ügy méretei és jelentősége miatt érdemes a tényállást is röviden áttekinteni. Az ügy méreteire már az jellemző, hogy 9 ítéletet fog át, amelyek terjedelme a 98 oldalas ügyészi indítvánnyal együtt 724 oldal. Az ítéletek egyebek között nem kisebb cégeket érintettek, mint az angol óriást, az *Imperial Chemical Industries Ltd.*-t, a két német óriást, a *Badische Anilin und Soda Fabrik (BASF)*, valamint a *Bayer* céget, az ugyancsak nem kicsi svájci *Ciba* és *Geigy* vállalatot. A perbe vont összesen 9 nagy vállalat mellett azonban – külső leányvállalatok és társulások vagy kartellek révén – az ítéletek kiterjedtek 17 vegyipari vállalatra, székhelyük szerint 1 francia, 2 angol, 4 svájci, 4 német, 4 olasz,*

¹³² A *Boehringer Mannheim gegen Kommission der EWG* 7/1972. sz. ítélet 1972. december 14-én kelt (az ítélet hivatalos sokszorosított kiadása).

¹³³ A *Beguelin gegen Import Export, Nizza, und Marbach, Hamburg* 22/1971. sz., 1971. november 25-én kelt ítéletet közli: *Amtsblatt, C9* vom 3.2.1972.

¹³⁴ *Continental Can Company, New York* elleni 1971. december 9-én kelt döntést l. a *Journal Officiel*-ben No L, 1972. január 8. A *Newsweek* is közli (1973. évi március 5-i szám, 45. old.), hogy a Bíróság február 21-én meghozta ítéletét; azóta az ítéletet a jogi sajtó is közölte: *Europarecht* 1973. évi 2. szám, 155. és kk. old.

¹³⁵ Az irodalom ilyen hangjaihoz l. FRISINGER, 557. old.; az EGK főügyészének az ügyben a Bíróság előtt 1972. november 21-én 6/1972. sz. alatt előterjesztett indítványát közli a Bíróság hivatalos sokszorosított kiadása.

1 holland és 1 amerikai (az ugyancsak óriás *Dupont de Nemours*) vállalatokra.¹³⁶

A gazdasági és jogpolitikai tanulmányoknak is felfogható ítéletek tényállása szerint a kartellben részes vállalatok a Közös Piac területén az adott iparágban 80%-os piacrészesedéssel rendelkeztek, tehát ebben az iparágban oligopolista helyzet alakult ki. Ennek birtokában 1964. január és 1967. október között a Közös Piac egész területén a festékiparban 3 egységes és általános áremelkedést hajtottak végre, illetve hoztak létre, nem formális szerződéssel, hanem kölcsönösen egyeztetett árpolitikával (*abgestimmte Verhaltensweisen*); a 3 áremelés együtt 32%-os árszintemelkedésre vezetett. A 80%-os piaci részesedés alapján ezt az árszintet a kívülálló 20% is kénytelen volt követni. Az Európai Gazdasági Közösség Bizottsága az áremelkedés miatt a 17-es rendelet¹³⁷ alapján, és mert feltételezte, hogy a Római Szerződés 85. §-ába ütköző jelenségről van szó, 1967. május 31-én eljárást indított az áremelésben részes vállalatok ellen, majd vizsgálatai után, amelynek során a vállalatok írásbeli és szóbeli választ terjeszthettek elő a terhükre rótt magatartásukról, 1969. július 24-én ugyancsak a 17-es rendelet alapján¹³⁸ meghozta döntését: *a)* megállapította, hogy az áremelkedés a résztvevők kartellje – kölcsönösen egyeztetett magatartása – alapján következett be, amivel az adott ágazatban korlátozták a tagállamok közötti gazdasági forgalom és verseny szabadságát, kimerítették a Római Szerződés 85. §-ának (1) bekezdését; *b)* ezért mind a vizsgálat alá vont, mind pedig a külső tagokat elmarasztalta, *aa)* magatartásuk folytatásától eltiltotta, és

¹³⁶ Az ítéletek (minden perbe vont vállalattal szemben a Bíróság külön hozott ítéletet) és az ügyészi indítvány, amelyek jelen elemzés alapjául szolgáltak (a Bíróság hivatalos sokszorosított kiadásában): *Schlussanträge des Generalanwalts* H.H. MAYRAS in den Farbstoffe-Rechtssachen 48, 49, 51-57/1969; Urteil in den Rechtssachen 48/1969 Imperial Chemical Industries (London-Manchester), 49/1969 Badische Anilin und Soda-Fabrik (Ludwigshafen), 51/1969 Farbenfabriken Bayer (Leverkusen), 52/1969 Ciba-Geigy (Basel), 53/1969 Sandoz (Basel), 54/1969 S.A. Francaise des Matieres Colorantes, Francolor (Paris), 55/1969 Cassella Farbwerke (Frankfurt am Main), 56/1969 Farbwerke Hoechst (Frankfurt-Hoechst), 57/1969 Azienda Colori Nazionali (Milano).

¹³⁷ A Bizottságnak kartellhatósági jogkörét részleteiben a 17-es rendelet (I. *Gazdasági verseny, Tanács R 17/1962*), a vizsgálat megindításának feltételeit különösen a 14. § szabályozza.

¹³⁸ *Uo.*, 9., 15-16. §§.

bb) a 9 céget összesen 440 000 számítási egység (tehát akkori árfolyam szerint nem egészen 440 000 \$) bírsággal sújtotta.

A Bizottság döntését a vállalatok az Európai Közösség Bíróságánál megfellebbezték. A perben, amelyben szakértőként a jogtudomány több jeles képviselője is szerepelt,¹³⁹ két lényeges olyan kérdés felől kellett a Bíróságnak ítéleznie, amelyek mindegyike mögött súlyos gazdasági problémák és érdekek húzódtak meg. Az egyik, hogy az áremelkedésre valóban az érintett vállalatok egyeztetett magatartása, tehát kartellje hatására került-e sor vagy sem. Csak e kérdés pozitív megválaszolása után¹⁴⁰ merült fel a jelen vizsgálat szempontjából izgalmasabb probléma. Az nevezetesen, hogy a Római Szerződés szerinti szankciók és így maga a közösségi versenyjog kiterjeszhető-e közösségen kívüli jogalanyokra, és ha igen, miként lehet a megállapított szankciókat külföldön realizálni. E bonyolult jogkérdésekkel mind az ügyészi indítvány, mind az érintett ítéletek beható elemzése keretében foglalkoztak. Érintették mindazokat az elméleti és elvi kérdéseket, amelyekről fent már volt szó (szuverenitás, extraterritoriális joghatóság és a nemzetközi közjog elvei, a védelem elve, a Lótusz-ügyben megfogalmazott nemzetközi közjogi tétel stb.).¹⁴¹ A nemzetközi közjog, a tagállamok jogának és joggyakorlatának, más államok (különösen az USA) gyakorlatának, az elméleti állásfoglalásoknak, valamint a gazdasági verseny gazdasági és gazdaságpolitikai premisszáinak, továbbá a Római Szerződés célkitűzéseinek szintetizálható lényege alapján a felperes vállalatok keresetét a Bíróság elutasította, és ehhez kimondta a következő főbb jogtételeiket: *a)* A Római Szerződés 85. §-ának (1) bekezdését olyan Közösségen kívüli székhellyel rendelkező vállalatokra is alkalmazni kell, amelyek tiltott magatartása közvetlenül a Közös Piac területén valósul meg. *b)* Olyan közösségi székhellyel rendelkező leányvállalatok magatartását, amelyek külső anyavállalatokkal egy gazdasági egységet alkotnak, és konkrét esetekben ezek utasításait követik,

¹³⁹ Az ügyészi indítványban és az ítéletekben értékelt állásfoglalásaikkal többek között a következő professorok szerepeltek szakértőként: BOMBACH, KATZENBACH, KLOTEN, ALBACH, JENNINGS.

¹⁴⁰ Ennek közelebbi vázolásához l. fent VII. fejezet 223. pont.

¹⁴¹ L. fent a 30. §-ban.

az anyavállalat magatartásának kell beszámítani. Ilyen esetben a Római Szerződés 85. §-ának alkalmazhatósága nem a külső vállalat tevékenységének Közös Piacon belüli hatásán alapul, hanem azon, hogy a Közös Piacon belüli leányvállalatának tevékenysége Közös Piacon belüli tevékenysége az ő tevékenységének számít. *c)* Ilyen előfeltételek mellett a Bizottság joghatósága kiterjed az anyavállalatok ellen való fellépésre is. *d)* Különösen áll ez akkor, ha a Közösségen belül okozott versenykorlátozás jelentős és szándékolt volt.

277. Miután a *Farbstoffe*-ítéletben merült fel mint sajátos jogi kérdés, itt érdemel szót *a szankciók külföldi érvényesítésének problémája*. Erre nézve az ügyészi indítvány és az ítéletek lényegében négy megállapítást tartalmaznak. *a)* A versenykorlátozó magatartás mint tiltott cselekmény és káros hatásának megállapítása önmagában is jelentős, és nem függ attól, hogy a szankcionáltak eleget tesznek-e az ítéletben foglalt rendelkezésnek, illetve hogy a Közös Piac hatósági külföldön végrehajtási cselekményt nem foganatosíthatnak. *b)* A szankcionált vállalatok önként is teljesíthetnek, ami jelezheti a Közösség hatósági döntéseinek tényleges súlyát. Az önkéntes teljesítésre a nemzetközi gyakorlatban is van példa.¹⁴² *c)* Azoknak a külső kartelltagoknak az esetében, amelyek anyavállalatai belső leányvállalatoknak, az ítéletet abból a megfontolásból lehet postázni, hogy leányvállalatuk rosszallt magatartása nekik számítható be; hogy az érintett külföldi államban ilyen postai kézbesítést nemzetközi jogilag elfogadják-e vagy sem, az intézkedés közösségi jogi jogossága szempontjából közömbös. Maga az a tény, hogy a külföldi tagok és anyavállalatok is pert indítottak a Bizottság döntései ellen, jelzi, hogy az Európai Gazdasági Közösség hatósági intézkedései külföldön is számottevő mértékben megvalósulnak. *d)* Olyan vállalat esetében, amelynek nincs a Közösségen belül leányvállalata, és így a postázás a leányvállalat címére való postázást nem teszi lehetővé,

¹⁴² Ilyen példa a már tárgyalt Nemzetközi Kininkartell-ügy, az egyik elmarasztalt német fél (a Boehringer cég) megfizette azt a 80 000 \$ bírságot, amelyet terhére a New York Southern District Court az *US v. N.V. Nederlandsche Combinatie Voor Chemische Industrie*-ügyben megállapított; ennek címén kérte aztán – siker nélkül –, hogy az EGK Bírósága által ellene kiszabott bírságba ezt számítsák be (1. *Rechtssache 7/1972 Boehringer gegen EWG Kommission*, a Bíróság hivatalos sokszorosított kiadása).

a közösségi hatóság, jelen esetben a Bizottság döntésének közlése közvetlenül szólhat a külföldi székhellyel rendelkező vállalat címére. Ezzel a kérdéssel a Farbstoffe-ügyben azért nem foglalkozott behatóan a Bíróság, mert az érintett külső vállalatoknak voltak belföldi leányvállalatai, és a Bizottság bíróságáról szóló döntéseket azokhoz lehetett postázni. Megszületett azonban már az ebből a szempontból érdekes bizottsági döntés is, nevezetesen az alább még tárgyalt *Continental Can*-ügyben; a Bizottság határozatának rendelkező része a 3. §-ban a következőket írja: „Jelen határozatot a Bizottság a Continental Can Company New York-i címére intézi.”¹⁴³

278. A következő jogkérdés – *a kartell-, illetve a monopolhelyzet átalakításának, a Római Szerződés 85. és 86. §-ában foglaltak szerinti átszervezése, ennek mechanizmusa* – részben a Continental Can-ügyben,¹⁴⁴ tényleges kibontakozásában pedig a *Transocean Marine Paint Association*-ügyben jelentkezett. Mint fent már utalás történt rá,¹⁴⁵ ez olyan egyesülés volt, amelyben 1959-től kezdődően 18 középméretű cég összesen 16 államból társult, és megállapodott abban, hogy a tengerhajófesték-gyártás területén 20 évre koordinálják technológiájukat, árpolitikájukat, piaci területi mozgásukat, kötelezik magukat arra, hogy nem csatlakoznak más hasonló szervezethez, maguk közé új tagokat csak egyhangú határozattal vesznek fel; vita esetére választott bíróság döntését foglalták a megállapodásba. A Bizottság megállapította, hogy az egyesülés tevékenysége korlátozza a versenyt, exporttilalmakat vezetett be, korlátozza a termelést, mindezt úgy, hogy érinti a Közös Piac tagállamai közötti forgalmat, ezért az egyesülés a Római Szerződés 85. §-ának (1.) bekezdése alá esik. A megállapodást a tagok időközben (1966) módosították, és így nyújtották be a Bizottságnak, kérve a 85. § (3) bekezdése szerinti

¹⁴³ „La présente décision est destinée à Continental Can Company, Inc. à New York” – közli *Journal Officiel*, 1972. évi No L 7, január 8. Megjegyzendő azonban, hogy a postázás technikailag itt is a leányvállalat címére történt (l. FRISINGER, 557. old.).

¹⁴⁴ L. alább 279. pont.

¹⁴⁵ L. fent 275. pont; a Bizottság határozatát – *Décision de la Commission du juni 1967 relative à une procédure au titre de l'article 85 du traité - IV/223, Transocean Marine Paint Association* – közli a *Journal Officiel*, 1967. No 163, július 20., valamint FULDA-SCHWARTZ, 128. és kk. old.

mentesítést. Ez a megállapodás a régi megállapodás egyes elemeit már nem tartalmazta, és bár így is kimerítette a 85. § (1) bekezdésében foglalt feltételeket, a Bizottság 1967. június 27-én hozott határozatában a már idézett megfontolásokból¹⁴⁶ a (3) bekezdés szerinti mentesítést indokoltnak látta. Megállapította, hogy a társulás útján az adott iparágban a részt vevő közepméretű vállalatok fejleszthették és racionalizálhatták termelvényeik termelését és piaci elhelyezését, általában a tengerhajófesték eladását. Megállapította a Bizottság azt is, hogy a fogyasztók számára is jelentős előnyöket értelt a megállapodás, a festékek nagyobb választékából választhattak, és olyan festékekhez is hozzájuthattak, amelyeket saját országuk érintett cége nem termelt. Ez azért is volt érdekes, mert a világ különböző tájain levő és festékeket termelő cégek társulásáról volt szó (európai, délkelet-ázsiai, japán, ausztráliai, amerikai, panamai stb. vállalatok); a tengerjáró hajók eddig kénytelenek voltak egy bizonyos festéktípusból óriási mennyiséget állandóan magukkal szállítani, hogy a hajók festését mindenkor a szükségletnek megfelelően felújíthassák; az új helyzetben a különböző világrészekén működő vállalatok és azok lerakatai lehetővé tették, hogy a hajók minden fontosabb kikötőben hozzájuthassanak az általuk használt festéktípushoz akkor is, ha ahhoz a kikötőhöz tartozó helyi vállalat nem éppen ezt a festéket termelte, mert akkor is tartott az adott hajók által használt festéktípusból, illetve az egyesülés arra is kiterjedt, hogy a festéktípusokat bizonyos értelemben racionalizálják, az alkalmas típusokat mindenhol gyártsák, vagy legalábbis raktáron tartsák. Az utolsó lényeges megállapítás: az egyesülés által nyújtott előnyök voltak feltételei annak, hogy az egyesülésben részt vevők a maguk technológiáját világszintre fejlesszék, és világszintű termelvényekkel versenyezzenek náluknál nagyobb tengerhajófesték-gyártó cégekkel. De a Bizottság tovább is ment: működésbe hozta saját – a vizsgált iparág és cégek mikrostruktúrájának ellenőrzésére és alakítására irányuló – aktív cselekvő funkcióját. Erre vonatkozóan a Bizottság határozata megállapítja, hogy „az egyesülés tagjai tartoznak a tagsággal összefüggő minden változásról a Bizottságot tájékoztatni,

¹⁴⁶ L. fent 275. pont.

ugyanaz vonatkozik a megállapodás kiegészítésére vagy bármilyen természetű változtatására. Tartoznak továbbá közölni az egyesülés igazgatótanácsának minden döntését, a megállapodás 23. §-ában létrehozott választott bíróság minden határozatát, amennyiben ezek a Bizottság által vizsgált megállapodás értelmezésére és alkalmazására vonatkoznak. Minthogy a mentesítés elsődleges oka az volt, hogy középméretű vállalatok számára segítse a racionális világ-méretű terjesztési és eladási hálózat létrehozását, szükséges, hogy az egyesülés tagjai évenként jelentést adjanak a Bizottságnak az egyesülés tevékenységéről, mindenkori tagjairól, minden új tagjáról, vállalatonként kimutatást nyújtsanak be az általuk gyártott tengerhajófesték mennyiségéről. A felek tartoznak továbbá egymás közötti forgalmukról is a konkrét mennyiségekre kiterjedő információt adni a Bizottságnak.”¹⁴⁷

A Bizottság aktív cselekvő funkciója lépett mozgásba az alább tárgyalandó *Continental Can*-ügyben is. Ebben ugyanis a Bizottság 1971. december 9-én elrendelte, hogy a szóban forgó monopólium 1972. július 1-ig terjessze elő javaslatait arra nézve, hogy miként kívánja a tiltott monopóliumot, illetve az azzal való visszaélés szervezeti konzekvenciáit levonni. Az átszervezésre azonban nem került sor, mert a Bizottság és a monopólium képviselői közötti tárgyalások nem vezettek eredményre, sőt a *Continental Can* a Bírósághoz benyújtott keresetében a Bizottság határozatának megsemmisítését kérte.

279. A *Continental Can*-ügy¹⁴⁸ azonban leginkább azért érdekes, mert benne egy jelentős ügyben először merült fel az *uralmi pozícióra (monopóliumra) vonatkozó közösségi normák külsőkre való*

¹⁴⁷ Az idézet forrását l. a 145. jegyzetben.

¹⁴⁸ A Bizottság határozatát - *Décision de la Commission du 9 décembre 1971 relative á une procédure d'application de l'article 86 du traité CEE - IV/26811 Continental Can Company* - közli a *Journal Officiel* 1972. No L 7, január 8.; a Bizottság határozatának megtámadása 1972. február 9-én következett be, és a K. ROEMBER főügyész indítványa - *Schlussanträge des Generalanwalts in der Rechtssache 6/1972 Europenballage Corp Brüssel, Continental Can Company Inc., New York* - 1972. november 21-én hangzott el a Bíróság előtt (a Bíróság hivatalos sokszorosított kiadása); az ítélet 1973. február 21-én kelt (*Europarecht*, 1973. évi 2. sz., 155. és kk. old.).

érvényesítésének kérdése. Az Európai Gazdasági Közösség Bizottsága és Bírósága először állt a Római Szerződés 86. §-ának alkalmazása előtt. Először kellett döntenie afelől, hogy mi az az iparágon belüli méret, amit elégségesnek tart ahhoz, hogy uralmi helyzetet állapítson meg, mi az a magatartás, amely az uralmi helyzetnek 86. § szerinti visszaélészerű kihasználását jelenti.

A tényállás is több mint érdekes. A *Continental Can Company* Amerika és a világ legnagyobb vállalata a modern fém és műanyag csomagolóanyagok gyártásában (208 gyárban és 200 eladóközpontjában összesen 62 000 alkalmazottal működik, évi forgalma 1,8 milliárd \$ körül van). Ennek vezérletével és monopóliumra törekvő gazdasági expanziójával létrejött egy oligopolista jellegű nagy nemzetközi monopólium. Ennek főbb mutatói és jellemzői a következők: *a)* egyesített, illetve uralma vagy befolyása alatt tartott hét európai nagyvállalatot,¹⁴⁹ amelyek maguk is anyavállalatai voltak sok kisebb leányvállalatnak. A hét közül a Közös Piac integrációs gazdasága szempontjából különösen kettő volt jelentős. Az egyik a *Schmalbach-Lubeca Werke A. G.* (a továbbiakban SLW) németországi székhellyel, a másik a holland *Thomassen and Drijver-Verblifa N. V.* (a továbbiakban TDV). Az így létrejött nagyvállalati kombináció (*combine*) összesen 143 000 alkalmazottal, 337 gyárral és még több fiiláléval és eladóközponttal, 2 607 000 000 számítási egység, tehát akkor kb. 2,5 milliárd \$ évi forgalommal uralta a kérdéses termék világpiacát. *b)* A Continental Can felvásárolta a Közös Piac e két legnagyobb vállalatát, és brüsszeli székhellyel, részben azonban

¹⁴⁹ A *Continental Can*-t is ideszámítva ezek – fontosabb mutatóikkal – a következők (annak feltüntetése nélkül, hogy ezek maguk is magukba olvasztottak sok kisebb vállalatot, és társak más társaságokban): *a) Continental Can* (adatai fent); az *Europenballage Corporation* (USA-beli és bruxelles-i székhellyel, adatai a TDV és az SLW adataiból adódnak, miután az előbbi *holding*-ja az utóbbinak); *Thomassen and Drijver Verblifa NV* (TDV), Deventer Hollandia, 6900 alkalmazott, 7 gyár, 106 millió SzE (1 SzE eredetileg=1\$, a \$ leértékelése folytán most már megfelelően kevesebb) évi forgalom; *Schmalbach-Lubeca-Werke A.G.* (SLW), Brunswick NSZK, 13200 alkalmazott, 15 gyár és több filialé, 193 millió SzE évi forgalom; *Metal Box Company Ltd.* (MB), London, kb. 50-50%-os megoszlásban Angliában és külföldön 52 000 alkalmazott, 85 gyár, 464 millió SzE évi forgalom; *Superbox SPA*, Firenze, 1000 alkalmazott, 3 gyár, 20 millió SzE évi forgalom; *J.J. Carnaud and Forges de Basse-Indre*, Paris, 8000 alkalmazott, 9 gyár és több fiilalé, 111 millió SzE évi forgalom.

amerikai székhellyel is, létrehozta belőlük az *Europemballage Corporation* holding társaságot, amellyel a két fő leányvállalatot és a többi érintett európai vállalatot (részleges részvénytulajdon és kölcsönös szerződések, szabadalmi kötöttségek útján) közvetlenül vagy közvetve irányította. *c)* Tette ezt teljes vagy részleges tulajdonjog, finanszírozási politika, az igazgatótanácsokban való kölcsönös részvétel, valamint a különböző szerződések egész bonyolult hálózatával (licencszerződésekkel, piaci információk átadására vonatkozó szerződésekkel, az árak és a forgalom alakítására irányuló megállapodásokkal). *d)* Az egész vállalati kombináció kialakítása során az iparág európai vállalatai körében olyan „regroupement” jött létre, amelynek felvásárlás útján közel 50 kisebb európai vállalat esett áldozatul. *e)* A közvetlenül kézben tartott SLW és TDV profiljának részleges átszervezésével és a *de facto* beállt piacmegosztással ez a két cég uralta a német és Benelux piacot, egymás területére gyártási volumenüknek csak 0,7-2,5%-át exportálták. A termékek 80-100%-a a saját terület piacán kelt el. A köztük korábban fennállt verseny megszűnt. *f)* Az NSZK és a Benelux területén funkcionáló sok kisebb cég gyártási volumene nem jelentett számottevő versenyt. *g)* Maga a Continental Can Company, amely korábban szintén versenytárs volt az NSZK-ban és a Benelux országokban, megszűnt e piacokon tevékenykedni, mert itteni érdekeltségeit az SLW-be és a TDV-be olvasztotta.

A *jogkérdés* ezek után abból állt, hogy a Bizottság megállapította a következőket: *a)* A Continental Can közvetve vagy közvetlenül tevékenykedik a Közös Piac területén, ezért a 86. § szerinti vállalatnak kell felfogni. *b)* Miután ellenőrzi az Europemballage leányvállalatait, meghatározza ezek gazdasági és piaci magatartását. *c)* Az európai leányvállalatok 50-90%-os piaci részesedéssel rendelkeznek az európai piacon, mások versenyére tekintet nélkül cselekedhetnek. *d)* A kívülálló kisebb cégek már csak azért sem jelentenek komoly versenyt, mert az adott iparág technológiai szintje tekintetében licencszerződések függésében állnak a Continental Cannel szemben, és *e)* mert a nemzetközi tőkepiacon nehezebben jutnak fejlesztési pénzforrásokhoz, mint a Continental Can, amely eurodollár és DM forrásokból tudta pl. az SLW-be való betársulásának 60%-át

finanszírozni. *f)* Mindezek folytán a Continental Can a Közös Piac egy lényeges részére nézve uralmi helyzetben van. *g)* Ez a helyzet lehetővé tette az uralmi helyzettel való visszaélést. *h)* Ez kifejezésre jutott abban, hogy egyeztetett gyakorlatban az SLW és a TDV egymással szemben nem versenyeztek, és így a Közös Piac lényeges részén az adott iparágban kikapcsolták a versenyt. *i)* A versenyt az érintett vállalatok licenc- és más szerződésekkel már korábban is korlátozták, most azonban a vállalati koncentrációval a verseny lehetősége elméletileg és gyakorlatilag is megszűnt. *j)* Mindezek folytán a Római Szerződés 86. §-ának kritériumai megvalósultak, miért is a Continental Can monopóliumot a 17-es rendelet szerint minden előzetes határozat nélkül tilosnak kell nyilvánítani.¹⁵⁰ Ezért a Bizottság felhívja a Continental Cant, hogy vessen véget a megállapított jogsértésnek, és – a 17-es rendeletben biztosított lehetőséggel élve – 1972. július 1-ig terjessze elő erre vonatkozó javaslatait.¹⁵¹ A „sikertelen” javaslatok helyett azonban a határozat megtámadása következett be a Közös Piac Bírósága előtt. Az ügyészi záróindítványból arra lehetett következtetni, hogy a Közös Piac hatalmi gépezete nehéz helyzetbe került, megtántorodott és meghátrálni készült a Continental Can és európai társai, nyugodtan mondhatni, az európai tőke előtt. Az indítvány ugyanis a Bizottság döntésének megsemmisítését kérte, és ebben nem tudta leplezni a dolog lényegét. Az egyik helyen azt mondja, hogy ha a Bizottság döntését a Bíróság legalizálná, akkor ez dominó módszerrel sok iparágban „jelentene problémát”. A másik helyen pedig így hangzik a neurologikus probléma körében felmerülő érv: „ha a Római Szerződés 86. §-át a most tárgyalta khoz hasonló esetekre alkalmazzák, ez az értelmezés

¹⁵⁰ L. *Gazdasági verseny, Tanács R 1711962*, amely az 1. §-ban kimondja: „...any abuse of a dominant position on the market within the meaning of Article 86 of the Treaty shall be prohibited, *no prior decision to this effect being required*”. [Ahogy fentebb már jeleztük, az egykori 17-es rendelet, teljes számozással a 17/62/EK rendelet már nem hatályos, felváltotta a versenyjog alkalmazására vonatkozó szabályozás második generációja, a Tanács 1/2003/EK rendelete a Szerződés 81. és 82. cikkében meghatározott versenyszabályok végrehajtásáról – a szerk.]

¹⁵¹ *Uo.*, 3. §, eszerint a Bizottság az ügy természete szerint elrendelheti a jogsértő állapot megszüntetését, és kötelezheti a feleket, hogy meghatározott határidőig terjesszék elő erre vonatkozó javaslatukat.

bizonyos esetekben *iparpolitikailag nagyon nem kívánatos következtetésekre vezetne*.¹⁵² A főügyész „nehéz” helyzetbe került – az ügy adott szakaszában a nagy nyomás nyilván nála koncentrációba került –, hiszen a verseny tisztességének azok az elvei álltak hajótörés előtt, amelyekkel a rendszer tisztességét oly sokszor és oly sok hangzatos tételben gondolták védeni, és a hajótörést bizony nehéz kimondani. Ezért olyan szégyenlős az egyik – a többi is ilyen – összegező végkövetkeztetés: „A versenyfeltételek változásának problémája körében is nehéz nem tudomásul venni azt a felismerést, hogy a Bizottság megállapításai nem mindenütt probléma- és kételymentesek, igazolásuk nem minden kétségen felül álló, következésképp a gazdasági megítélésnek e pontjában sem lehet arról szó, hogy a Bizottság döntése meg nem támadható fundamentummal rendelkeznek.”¹⁵³

Ami a jogi érveket illeti, azok egyszeri jogi visszfényei a gazdaságpolitikai szándéknak. Az *egyik érvelési vonal* arra irányul, hogy bizonyítsa: a 86. §-t nem lehet extenzíven értelmezni, a 86. § a konkrét ügyre vonatkozóan konkrét tételt nem tartalmaz, a koncentrációt önmagában nem akarta rosszálni, csak ha eszköze a versenykorlátozás szempontjából egyébként rosszállt magatartásnak vagy eredménynek, szemben pl. a Montánunio Szerződésének 66. §-ával, amelyben van ilyen monopóliumkorlátozó és ellenőrző rendelkezés, mert a jogalkotó akart ilyet,¹⁵⁴ ami eredmény most az európai csomagolóiparban beállt, erre nézve – a koncentráció létrejöttéhez – a Continental Can nem használt pressziót, tehát a gazdasági uralmi helyzetet eszközként a koncentráció létrehozásához nem használta (bár voltak bizonyos licencszerződések és betársulási „nyomások”, de ezekben a TDV és az SLW szervei „szabadon” dönthettek);

¹⁵² L. a 148. jegyzetben hivatkozott ügyészi indítvány 10. oldalán.

¹⁵³ *Uo.*, 21. old.

¹⁵⁴ A *Montánunio Szerződés* több oldalra terjedő 66. §-a beható koncentrációkontrollt létesít. Így pl. előírja; hogy – hacsak a 3. bekezdés szerinti nem jelentős méret miatt nem mellőzhető – minden koncentrációs akcióhoz előzetes engedély szükséges („any transaction which would have in itself the direct or indirect effect of bringing about a concentration... shall be submitted to prior authorisation of the High Authority”), és ezt az engedélyt akkor adja meg a Főhatóság, ha a koncentráció nem vezet versenykorlátozó következményekre. L. ehhez részletesebben fent VII. fejezet. 231. pont.

a versenykorlátozás nem társulási akciót tilalmazó 85. §-t csak úgy a 86. §-ra is átvetíteni nagyon kérdéses, hiszen a 86. §-ban nincs olyan (3) bekezdés, mint pl. a 85. §-ban, amely a pozitív hatású akciókat azok pozitív hatása miatt mentesítené a tilalmi rendelkezések hatálya alól, itt tehát minden analógia veszélyes lehet, „ilyen vitás értelmezés esetén tehát az ún. *in dubio pro libertate* alapelveket kellene követni”.¹⁵⁵ Íme itt vagyunk hát megint a „szabadságpártiak” hajójában, itt evezünk a már ismert vizeken.¹⁵⁶

Az érvek egy másik síkján az indítvány a Bizottságot elmarasztalja abban, hogy gazdasági elemzése nem mindenütt elég meggyőzőek, az előbbi idézet is ezen elemzések záróakkordja. Pl. megállapítja az indítvány, hogy a Bizottság nem vizsgálta a lehetséges importnövekedést mint posszibilis versenyerősítő tényezőt, nem vizsgálta a kérdéses termékek körében más cégek által termelt ún. helyettesítő termékek lehetséges fokát és versenynövelő szerepét, nem volt tekintettel arra, hogy a különböző élelmiszereket gyártó cégek, ha kell, maguk is át tudnak állni csomagolóeszközök gyártására, és kevésbé lesznek így a Continental Can és társainak függvényei stb.

Ami pedig a nemzetközi elemet illeti, abban a „szabadságpárt” sem lát problémát, hiszen a Continental Can sem vitatta, hogy a TDV és az SLW útján közvetlenül is jelen van a Közös Piac, hogy tehát ezek cselekménye neki beszámítható, no meg a Farbstoffe-ügy e kérdésben elég erős precedensnek számít, és a támadás fő csapása úgyszólván az alapkérdésre irányul, arra nevezetesen, hogy jogosult-e egyáltalán a Közös Piac hatalmi úton kérdésessé tenni ilyen monopóliumot. A „pert” – a tőke és a tőkés állam jogelveinek birkózását – ebben a fázisban sokkal stílszerűbben azzal lehetett jellemezni, hogy nem a „jogosultság”, hanem az erő volt a kérdés. Már előre látható volt, hogy bárhogyan is alakul az ügy, annyi bizonyos, hogy a kapitalizmus saját legalitásába nem fog belepusztulni még akkor sem, ha a Bíróság jelen esetben a monopólium ellen döntött volna, és most nem teszi félre a törvényességet. A probléma máshonnan fenyeget.¹⁵⁷

¹⁵⁵ L. az ügyészi indítvány (forráshely: fent 148. sz. jegyzet) 9. oldalán.

¹⁵⁶ A „szabadságpártiak” érvelését általában l. fent 257. pont.

¹⁵⁷ A nagytőke és a tőkés államok és tőkés jog viszonyának elméleti kérdéseihez l. e munka XI. fejezetét.

De a konkrét ügynél maradva, azt kell mondani, hogy a Bíróság a legpragmatistább megoldást – mintegy salamoni ítéletet – hozta ahhoz, hogy egyrészt a monopóliumkorlátozó közösségi jogban a hitet úgy-ahogy fenntartsa, és másrészt a tőke koncentrációját *in concreto* mégse akadályozza. Hogyan tette ezt? A jogi érvelést illetően tulajdonképpen igazat adott a Bizottság fenti megfontolásainak. Igazában még egy lépéssel tovább is ment: kimondta, hogy maga a nagyság is káros lehet a gazdasági versenyre, és ezért a nagy monopóliumokat adott helyzetben pusztán a méretek alapján is a 86. §-ba ütközőnek lehet tekinteni.¹⁵⁸ Erre még a hírügynökségek is felfigyeltek. De arra is jól odafigyeltek, ami az ítélet salamoni részének másik oldalán jelent meg. Arra ti., hogy a Bíróság azt is megállapította: a Bizottság gazdasági elemzése nem tudták egyértelműen bizonyítani, hogy a Continental Can milyen termékben, milyen piacot uralt, ezért a Bizottság határozatát meg kellett semmisíteni. Így aztán a napisajtó abban summázta a helyzetet, hogy a Bizottság megnyerte a háborút, de elvesztette a csatát; a csatát a Continental Can nyerte meg.¹⁵⁹ Önként adódik azonban a kérdés: mit ér az olyan megnyert háború, amely egy csatából állt, és az is elveszett?

¹⁵⁸ Az ítélet idevonatkozó legfontosabb rendelkezése: „5. Ein missbräuchliches Verhalten im Sinne von Art. 86 EWAV kann vorliegen, wenn ein Unternehmen in beherrschender Stellung diese derart verstärkt, dass der erreichte Beherrschungsgrad den Wettbewerb wesentlich behindert, dass also nur noch Unternehmen auf dem Markt bleiben, die in ihrem Marktverhalten von dem beherrschenden Unternehmen abhängen; die Ausschaltung jeglichen Wettbewerbs ist dabei nicht in jedem Falle unerlässliche Voraussetzung”. Az ítélet idézett rendelkező része: *Europarecht*, 1973. évi köt. 2. sz., 156. old.

¹⁵⁹ Az ítélet egy részéhez is l. a fenti jegyzetben hivatkozott forrást. A hírügynökségek és sajtó fenti reakciójához l. *Trust-Busting in he Common Market* (Newsweek, 1973. márc. 5-i szám, 45. old.).

IX. FEJEZET

AZ ÁLLAM A GAZDASÁGBAN – ÁLLAMI VÁLLALAT ÉS A GAZDASÁGI VERSENY

32. § *Az állam közvetlen gazdasági operációi – az állami vállalat szerepe és problémái a gazdasági integrációban általában*
280. Bevezető megjegyzések a témáról
281–282. A Közös Piac pragmatista politikája a közvetlen állami operációk és vállalatok kérdésében
33. § *Az állami vállalatok formái: a formák és a típusok harca*
283–285. A tagállamok vállalatai
286. Államközi vállalatok
287. A közös nevezők
34. § *Az állami vállalatok irányítása és a gazdasági verseny integrációs koncepciója a Közös Piacban*
288–289. A Római Szerződés kompromisszuma és dogmatikája
290–293. A dogmatika tartalma
294–295. Gyakorlati nehézségek ma és holnap
35. § *Új utak és az államközi vállalatok a Közös Piacban*
296–299. Régi és új gondok, terápia és gyógyszerek általában
300–302. A Közös Vállalat
303. Az államközi vállalat
304–305. Immunreakció vagy mi lesz a beteggel?

32. §

AZ ÁLLAM KÖZVETLEN GAZDASÁGI OPERÁCIÓI – AZ ÁLLAMI VÁLLALAT SZEREPE ÉS PROBLÉMÁI A GAZDASÁGI INTEGRÁCIÓBAN ÁLTALÁBAN

BEVEZETŐ MEGJEGYZÉSEK A TÉMÁRÓL

280. a) A fenti cím alatt nemcsak az Európai Gazdasági Közösség tagállamainak, hanem magának a *Közösségnek közvetlen gazdasági operációiról-vállalatairól is lesz szó*. Az ok: a Közösség mint olyan – szervei és intézményei útján – is megjelenik a közvetlen gazdasági operációkban.

b) Jelen munka egésze, mint az eddigiekben is látható volt, a gazdasági integráció jegyében létrejött szabályozórendszerek, az ún. közösségi jogi normarendnek a vállalatokra és a gazdasági versenyre vonatkozó részére terjed ki. Ez a két pillér – a vállalat és a gazdasági verseny – jelenti és határozza meg a munka szerkezeti kereteit. Ezért ez a fejezet is döntően a vállalatok, az állam, államközi és közösségi vállalatokról – a bevezetőleg megengedhető általánosításban: az állami vállalatokról – szól, természetesen ezek piaci versenyfeltételeivel összefüggésben. Csakhogy az állami vállalatok nemcsak versenyjogi szempontból részei a közösségi gazdaság- és jogpolitikának és az európai versenyjognak. Az állami vállalatok részesei egy másik nagyobb összefüggésnek is. Nevezetesen annak a monopolkapitalista korszakra jellemző állami gazdasági intervencionizmusnak, amellyel a tőkés állam – az integrációban az EGK mint olyan – gazdasági szabályzó-alakító funkciót kíván kifejteni, és e célból maga is részt vesz konkrét gazdasági operációkban. E „részvétel”-nek az állami-közösségi vállalat csak az egyik formája. Ennek a megfelelő

összefüggésekben való megragadásához nem lehet legalább főbb elemeiben nem tárgyalni a jelzett *intervencionizmus taktikai instrumentáriumának más lényeges intézményeit*, amilyen az állami-közösségi megrendelések, az ún. *marché public* és a szubvenciók. A vállalatok gazdasági versenyét persze még érinti az instrumentárium sok más eleme is (pl. adópolitika, vám, általános versenyjog). Itt azonban az állam közvetlen gazdasági operációinak instrumentáriumáról van szó, és ebben a vállalati formában való tevékenységet az állami megrendelésekkel, a szubvenciókkal és konkrét beruházási hitelakciókkal összefüggésben kell vizsgálni. Ezekre az elemekre végül azért is kell tekintettel lenni, mert egy-egy egyedi vállalkozásnál sokszor együtt jelentik az állam kezét, sőt sokszor – mint alább látható lesz¹ – jogilag is egymásba fonódva jelennek meg.

c) Az állam közvetlen gazdasági cselekvésének, az állami vállalat mint a jelenkori kapitalizmus egyik sajátos gazdasági és jogi jelenségének általánosabb elméleti értékelésére a munka zárófejezetében kerül sor. Előbb azonban *a jelenség konkrétumainak vizsgálata* szükséges. A konkrétumok legkonkrétabbika pedig az állami közvetlen gazdasági operációk és az állami vállalatok tényleges száma, gazdasági súlya a Közös Piacban. Erről a jelentős szerepről számszerűen a munka gazdasági-statisztikai fejezete ad képet.² A további és már bonyolultabban megragadható konkrétumok mindezek szervezeti jogi megvalósulása, léte, funkcionálása és az egész gazdasági jogi struktúrába való illeszkedése. Ebből a problémakörből ebben a fejezetben az ilyen értelemben vett állami „kéz”-nek szánt pragmatikus gazdasági funkcióról, az állami vállalat formáiról, az állami vállalatokra vonatkozó, országonként eltérő állami irányítás közösségi szintű és érdekű integrálásáról, valamint a közös piaci szintű konkrét állami operációkról és vállalatokról (szupranacionális vállalatokról) lesz szó.

¹ L. XI. fejezet. [*Mintegy 20 évvel később Mádl Ferenc újra visszatért az állam, állami vállalat és gazdaság problémára, immáron a rendszerváltozás folyamatait és következményeit elemezve: MÁDL Ferenc: State and Economy in Transformation, Revolution by Law in the Central and Eastern European Countries. In: BUXBAUM, Richard – MÁDL Ferenc (eds.): International Encyclopedia of Comparative Law, Volume XVII. State and Economy. Tübingen, 2000. Magyarul: Állam és Gazdaság, Forradalom a jog útján a közép- és kelet-európai országokban. Budapest, 1997. – a szerk.]*

² Fent II. fejezet.

A KÖZÖS PIAC PRAGMATISTA POLITIKÁJA A KÖZVETLEN ÁLLAMI OPERÁCIÓK ÉS VÁLLALATOK KÉRDÉSÉBEN

281. *A tagállamokban működő állami vállalatok gazdasági és politikai funkcióját az Európai Gazdasági Közösség az európai gazdasági integráció általános koncepciójában alapjában nem kívánta érinteni. Ez a legpregnánsabban abban jut kifejezésre, amit a Római Szerződés 222. §-a fejez ki, hogy „az egyes államok tulajdoni rendje érintetlen marad”, és amit – a szemlélet érdekes nyelvi megjelenítésként – az angol fordítás úgy fogalmaz, hogy „a szerződés a tagállamokban fennálló tulajdoni rendet semmilyen formában sem érintheti”.³ Ebből adódik, hogy a Közös Piac e tekintetben nem jelent alapvető változást azokra az elvi-gazdasági és jogi megfontolásokra nézve sem, amelyek az állami vállalatok kialakulása és funkcionáltatása mögött a kapitalista országokban létrejöttek. Azzal együtt, hogy folyamatban van a Közös Piac különböző szerveiben is az állam közvetlen gazdasági szerepének, e szerep lehetőségének általános értékelése, új utak keresése, a tagállamokban e tekintetben kialakult elvi állásfoglalások és gyakorlati helyzet további fenntartását a Közös Piac szervei ismételten leszögezték. Az állami vállalatok általános funkcióját is tárgyaló jelentős okmányában a Bizottság 1972-ben is pl. ismételten csak határozottan leszögezte véleményét az eddigi koncepció stabilitásáról, az ehhez fűződő politikai, gazdasági és jogi érdekéről, amennyiben megállapította, hogy „az állam részvétele a gazdasági tevékenységben olyan vállalatok útján, amelyek részben vagy egészben az állam tulajdonában vannak, már rég fontos alkotórésze a gazdasági rendnek”. Azután még annyit állapít meg a Bizottság, hogy ezen az Európai Gazdasági Közösséget létrehozó szerződés nem változtatott.⁴ Az irodalom is csak posztulálja a valóságot, hogy ti. „a tagállamok mind a Római Szerződés, mind a Montánunió Szerződés értelmében tulajdoni rendszerük urai maradtak, és ezáltal urai*

³ „This Treaty shall in no way prejudice the system existing in Member States in respect of property”, l. a HAY-STEIN kötetben, *Documents*, 115. old.

⁴ *Versenypolitikai jelentés*, 165. old.

maradtak annak is, hogy a gazdasági funkciók országukban miként oszoljanak meg egyrészt az állam, másrészt a magángazdasági alanyok között”.⁵ *Mutatis mutandis* alapvetően hasonló az Európai Gazdasági Közösség koncepciója az olyan más közvetlen állami gazdasági operációkban is, mint az állami megrendelések és az állami szubvenciók. Mindezekért az állami vállalatok – általában a közvetlen állami jelenlét – gazdasági szerepét a közös piaci szakirodalom az e tekintetben korábban kibontakozott és vallott elemekből szintetizálja. Eszerint pedig ezen intézmények szerepét a következő főbb funkciók betöltésében látják: *a*) az ún. hagyományos közszolgáltató ágazatok biztosítása (víz, gáz, elektromosság, tömegközlekedés); *b*) nem rentábilis és ezért a magántőke által nem vállalt (vagy csak nagy gazdasági-társadalmi ellentmondások kockázatátásával ráhagyható), de szükséges ágazatok állami működtetése, mint pl. egyes tagállamokban a szén- és acélipar részleges vagy teljes államosítása; *c*) a kiegyenlített gazdasági konjunktúra biztosítása, általában a kapitalista gazdaság szerkezeti és működési betegségeinek megelőzése, feloldása vagy gyógyítása állami infúziók és állami vállalatok útján történő állami tervezéssel, befolyásolással, az állami vállalatok tevékenységének konjunkturális vagy dekonjunkturális alakításával, állami vállalatok, szubvenciók és hitelek útján elmaradt régiók és ágazatok fejlesztésével; *d*) világméretben fejlett ágazatokban a nemzeti ipar termelési bázisának szélesítése és versenyképességének növelése (pl. Olaszországban az olajipar, az NSZK-ban és Franciaországban az autógyártás és repülőgépipar területén); *e*) az állam bevételeinek növelése az állami intézmények és hatalmi apparátusok, valamint a katonai gépezetek anyagi alapjának biztosításához, az adóbevételeken nyugvó államháztartás tehermentesítése, ill. ilyen eszközök bevetésével való kiegészítése.⁶ A tagállamokban a fenti szerepkörökben működő állami vállalatok általános problémát a Közös Piac és a gazdasági integráció számára annyiban jelentettek és jelentenek, hogy az európai gazdasági integráció integrált iparpolitikát és

⁵ IPSEN (2), 658. old.

⁶ A problémakör általános és újabb feldolgozásai közül l. WENGER, 25. és kk., IPSEN (2), 657. és kk., KLEIN, 38. és kk., BAUCHET, DRAGO, 107. és kk., GALBRAITH, (1), 407. és kk., FRIEDMANN, 303. és kk. old.

versenypolitikát is jelent. Minthogy azonban az egyes tagállamokban az állami vállalatok jogi helyzete, tevékenységük állami eszközökkel történő alakulása, így pl. a szubvenciópolitika és az állami megrendelések rendszere is nagyon eltérő, e vállalatok (sőt a szubvenciók és állami rendelések folytán nem állami vállalatok) közös piaci méretű általános gazdasági és versenypozíciója is eltérő. Ennek harmonizálása, megoldása elől természetesen a Római Szerződés sem tudott és nem is akart kitérni. A probléma fontosabb konkrét elemeiről és a dolgok fejlődésének főbb összetevőiről ezért alább részletesen is szó lesz.⁷

282. A Közös Piac azonban az állami vállalatok hagyományos funkciójának továbbvitele mellett tovább is kívánt lépni, *új utakat is kívánt keresni*. A fent idézettek szerint a Bizottság pl. az 1972-ben megjelent jelenségében lakonikusan, de határozottan kívül akarta rekeszteni a Közös Piac tárgyalótermeiből és egész világából azt a kérdést, hogy melyik tagállam milyen elvi és politikai megfontolásból vesz részt közvetlenül a gazdasági tevékenységben. Más szóval semmiképpen nem kívánt e tekintetben az államok belső világába, jogkörébe avatkozni. A Közös Piac mégsem tudott itt megállni. Ha nem is avatkozott az államok belügyeibe, e téren egy másik úton továbbment. A hivatkozott beszámolóban a Bizottság valamivel odébb elvi általánosságban így fogalmaz: „A fejlődés azt követeli a Bizottságtól, hogy beható ismeretekre jusson a nem magángazdaság egészére nézve, és ebben figyelemmel legyen korunk legújabb fejleményeire; a fejlődés azt is követeli, hogy az állam és az állami vállalatok viszonyát a Római Szerződés szellemében az Európai Gazdasági Közösség felülvizsgálja. E feladatokkal a Bizottság a jövőben első helyen kíván foglalkozni.”⁸ E mögött az általánosság mögött komoly valóság rejlik mind a múltra, mind a jövőre vonatkozóan. Itt már a XX. század második felének egyik jellegzetes problémájáról, nevezetesen általában a termelőeszközök fejlődésének és a magántulajdon ellentmondásának jelenségéről, különösen pedig a nyugat-európai gazdaság és az amerikai gazdaság ellentétéről van szó.

⁷ L. lent 34–35. §.

⁸ *Versenypolitikai jelentés*, 165. old.

Az atomenergia, általában a mai energiaszükségletek, a technikai fejlődés és a termelés, pl. a repülőgépiparban és a rakétatechnikában, a korábban ismeretlen méretű nemzetközi áru- és személyforgalom olyan méretű gazdasági vállalkozásokat és operációkat tesz szükségessé, amelyekre a tőkés világban eddig csak az amerikai nagyvállalatok, többnyire az amerikai óriásvállalatok voltak képesek. Nyugat-Európa versenyben maradásához is szükségessé vált ilyen anyagi bázisok állami, a Közös Piac keretében közös piaci szupranacionális gazdasági vállalkozások létrehozása. Ennek eszközei és formái sokfélék. A jelentősebbek a közösségi és államközi vállalat, az állami és közösségi szubvenciókkal és megrendelésekkel kombinált félállami konzorciumok és laza társulások, közös vállalatok. Ez a második olyan nagyobb kérdéskör, amelynek alább következő közelebbi vizsgálata⁹ a bevezetőben jelzett konkrétumokról adandó kép hitelességéhez még hozzátartozik.

⁹ L. lent 35. §.

33. §

AZ ÁLLAMI VÁLLALATOK FORMÁI: A FORMÁK ÉS A TÍPUSOK HARCA

A TAGÁLLAMOK VÁLLALATAI

283. Az állam közvetlen gazdasági tevékenységét – e célra tőle egészben vagy részben elkülönített gazdasági-jogi egységek útján országonként eltérően – a *szervezeti jogi formák* sokféleségében valószínűsíti meg. E sokféleség különböző gazdasági és jogi nemzeti sajátosságokból táplálkozik, és ma tényként kell vele számolni; nemcsak az eltérő nevek és típusbeli megjelölések, hanem a hozzájuk tapadó önállósági vagy kötöttségi, adójogi, társasági jogi és más nagyon is konkrét gazdasági vagy jogi vonzatok miatt.

Már a *megnevezések* is eltérőek a Közös Piac egyes tagállamainak jogrendszerei szerint. Így pl. az angol jogban a *public enterprise* az általános szóhasználat szerint és részben jogi értelemben is jelenti azokat a tőkés társaságokat, vállalatokat, amelyeket mint részvénytársaságokat cégjegyzékbe felvesznek, amelyeknek részvényeit nyilvánosan forgalmazzák, amelyeknek résztulajdonosi jogosítványait a köz (a *public*) számára, tehát minden érdeklődő vevő számára, általában az érdeklődő beruházók számára hozzáférhetővé teszik, szemben azokkal a társulási formákkal, amelyeknek a lényege, hogy a társuló felek a nyilvánosságot társulásukból kizárják, üzletrészeiket, a társulásra vonatkozóan tulajdonukban tartott részvényeket nem bocsátják nyilvánosan forgalomba, az üzletrészeiket, részvényeiket a beruházók számára csak rendkívül feltételesan teszik hozzáférhetővé. Innen az, hogy a szó szoros értelmében vett *public enterprise*, a konkrét értelemben vett állami vállalat megjelölésére a kétféle kategória közötti különböztetés végett többnyire a *government enterprise* megjelölést használják; ezt a megjelölést használja az

e tárgyban frissen Londonban megjelent összehasonlító jogi tanulmánykötet is.¹⁰ Ezzel szemben az is tény, hogy a Közös Piac alapvető jogi okmányai, így pl. a Római Szerződés és az Euratom Szerződés is a *public enterprise* megjelölést a szó szorosabb értelmében vett *public enterprise*-ra, tehát az államok, közületek, ill. a Közösség tulajdonában levő gazdasági egységekre vonatkoztatja.¹¹ De az angol nyelvű irodalom mindig kénytelen jelezni, hogy ez a *public enterprise* nem azonos az általános értelemben vett *public enterprise*-zal, hogy ezen *public enterprise*-on a továbbiakban a szűk értelemben vett állami (közületi) vállalatot érti.¹² A francia *entreprise publique* is sokféle formát takar, és a német jogban ismert *Öffentliche Unternehmung*, *Öffentliche Anstalt*, *Gemeindebetrieb* stb. elnevezések mellett még arról is elmés viták olvashatók, hogy az „*Öffentliche Unternehmung*” vagy az „*Öffentliches Untemehmen*” a megfelelőbb megnevezése-e.¹³ A névháborút még lehetne folytatni talán azzal a tudományosan nem egészen haszontalan vigasszal is, hogy ezek a jelenségek végül is valamilyen ténylegesen élő és ható tartalmat is takarnak.

284. *Tartalmon* most a meghatározott gazdaságpolitikai és gazdasági vonzatokkal járó szervezeti jogi formát értve, a továbbiakban a számunkra az a lényeg, hogy melyek is azok a szervezeti jogi formák, amelyekben az állam közvetlenül is megjelenő gazdálkodó tevékenységét kifejti, és amelyek által közvetve gazdaságpolitikai hatásokat is létrehoz. A lényegét megközelítő általánosításhoz a Közös Piac két – jogi sajátosságai és történelmi hagyományai szerint eltérő – országának, az NSZK-nak és Angliának típusrendszerét célszerű itt számításba venni.

A Német Szövetségi Köztársaság jogrendszere, amely tudvalevően és hagyományosan különböztet közjog és magánjog között, a következő szervezeti és jogi formákat ismeri: *a)* A helyi szervek (községek) igazgatási vállalatai (*Regiebetriebe*), amilyenek pl. a kisebb áramfejlesztő telepek és más kisebb gazdasági jellegű közületi tevékenységi formák. *b)* A helyi állami szervek közszolgáltatási intézményei,

¹⁰ L. a Forrásjegyzékben a *Government Enterprise* c. kötetet.

¹¹ *Római Szerződés*, 90., *Euratom Szerződés* 196. §.

¹² L. FRIEDMANN, 303. és kk., SCHINDLER, 57. és kk. old.

¹³ WENGER, 260. és kk. old.

vállalatai (*Eigenbetriebe*), amelyenek a nagyobb áramfejlesztő telepek, vízművek és közlekedési vállalatok. *c)* A szövetségi állam és a tartományok autonóm igazgatási vállalatai (*Verselbsständigte Regiebetriebe*), amelyenek az állami nyomdák, a szövetségi tejipari központ stb. *d)* Jogi személyiség nélküli közjogi létesítmények (*Anstalten*), amilyen pl. a Szövetségi Posta és a Szövetségi Vasút, amelyek bár bizonyos célvagyonni elkülönítettséggel, de mégis az egész szövetségi államigazgatás részeként funkcionálnak sajátos igazgatási és irányítási rendszerben. *e)* Közjogi létesítmények és vállalatok (*Körperschaften*) önálló jogi személyiséggel, amilyenek a bankok és biztosító vállalatok. *f)* Magán- és kereskedelmi jogi formában működő állami vállalatok, amelyek a társasági jogban ismert vállalati formákat öltetik, és amelyenek nem kis számmal vannak az NSZK-ban, köztük pl. olyan nagy acélipari vagy más részvénytársaságok, mint a Salzgitter A. G. és a Saarberwerke A. G.¹⁴

Ez a csoportosítás a szervezeti formák, az alapító jogszabályok szerinti különbségeire épül. Ezeket a formákat különböző szintű, általában törvényi szintű jogszabályok hozták létre és jelölték ki funkcionálásuk területét. A jogi csoportosítás egy másik ismérve az önállóság foka szerinti csoportosítás lehet. Eszerint különböztetni lehet jogi személyiséggel rendelkező önálló és nem autonóm vállalatok között. Autonóm jogi személynek minősülnek a társasági jogi típusok közül a részvénytársaság, a korlátolt felelősségű társaság, valamint a betéti társaság, ill. a közjogi formák és intézmények körében a magyar jogi terminológiában nehezen visszadható „Anstalt” és „Körperschaft”. A nem autonóm formák közül leginkább ismert és leginkább használatos az ún. „Eigenbetrieb” és a jogi személyiség nélküli Anstalt-kénti szervezeti formában működő Szövetségi Posta és Szövetségi Vasút jogi struktúrája. Az önállóság és nem önállóság természetesen döntően nem az alapító állami szervtől való önállóságát, hanem az alkalmazott jogi forma szerinti különbözőséget jelenti. Ha az állam a maga közvetlen gazdasági tevékenységét olyan jogi formában fejti ki, amelyet a társasági jog szabályoz, akkor az állam az e keretben

¹⁴ WENGER, 122. és kk., KAISER, 157-158. old.

adott ellenőrzési és irányítási eszközöket használja, általában él a társasági jogi intézmények adta lehetőségekkel (a közgyűlésen az állam jelenti a közgyűlést, és ennek megfelelően az egész irányítás természetesen nem részvénytársasági jellegű a szó általános és hagyományos értelmében). Azokban a jogi formákban, amelyekben az állam közvetlen gazdasági tevékenysége az államigazgatás az államhatalmi szervektől, ezek tevékenységétől jogilag nem különül el – mint egy másik jogág, a magánjog csatornáinak alkalmazása útján, hanem a közjog keretében marad –, az állam beavatkozási és irányítási lehetősége közvetlenebb, hatalma és elképzelései az igazgatási jogi jogviszonyok útján érvényesülnek. Annak ellenére, hogy az állam közvetlen gazdasági tevékenysége számára ezért ezek a közjogi formák kínálóknának a legalkalmasabbnak, mégis az a tendencia, hogy az állam a maga gazdasági tevékenységéhez is elasztikusabb formákhoz, általában a társasági jogi formákhoz és típusokhoz folyamodik; az itt adott lehetőségeket kihasználva (az e típusok létesítésekor a vállalatok alapszabályának megállapítása útján, a szervezeti és irányítási struktúra eszközeivel) érvényesíti a közjogi elképzeléseket az adott vagyontömegek közjogi elkötelezettségét. Ez a szervezeti megoldás ugyanis jobban elkülöníti az állami vállalat tevékenységét a felsőbb, általában az irányító állami szerveken belüli döntési mechanizmus nehézkességétől és esetenként fellépő egyéb esetlegességektől, különböző voluntarisztikus fejleményektől. Ezért nem véletlen, hogy – miként a szakirodalomban írják – a gazdasági tevékenység tekintetében az állam is egyre inkább a magánjog intézményeibe emigrál.¹⁵

Ha az állam gazdálkodó egységeinek tevékenységét gazdasági szempontok szerint vesszük számba, azt tapasztaljuk, hogy az így képezhető csoportosítás a szervezeti jogi szempontból való megkülönböztetést részben fedi, részben keresztülszeli. Az NSZK-ban ugyanis az állami vállalatok gazdasági tevékenységük szerint a következőképpen csoportosíthatók: *a)* pénz- és hitelintézetek, *b)* a közszolgáltatás vállalatai és az állami kereskedelmi monopóliumok,

¹⁵ Kaiser, 157. old.

c) a Szövetségi Vasút és a Szövetségi Posta, d) rádió és televízió, e) az állam társasági jogi formában működő ipari vállalatai.¹⁶

Anélkül, hogy részletekbe bocsátkoznánk, meg kell állapítani, hogy akárhogyan szemléljük a különböző formákat és típusokat, rájuk nézve nem bontakozott ki egységes jogi elmélet, és természetesen egységes tételes jogi szabályozás sem, hiszen lényegük éppen differenciáltságukban, sokféleségükben, konkrét célokra orientáltságukban van.¹⁷

285. Az *angol* pragmatikus szemléletre jellemző, hogy különösen hangsúlyozzák: bár az állami vállalatok létrejöttek, de sehol sem kísérelték meg e jelenség, az állam gazdálkodó egységeinek (*public Corporation*) általános elméleti fogalmát meghatározni, miért is az állandó változás és mozgás állapotában levő intézményről, fogalomról van szó.¹⁸ Talán még jellemzőbb és még tipikusabban angol szemléletet tükröz az állami vállalatok jogi problematikáját tárgyaló az az írás, amely elemzését egyebek között azzal kezdi, hogy „ha már látunk is állami vállalatot, akkor mégis csak el kellene ismerni, hogy létezik”.¹⁹ Miután – és ezt persze az angol jogászok is konstatálják – a jogtudomány és a joggyakorlat által is tudomásul vett tényezők hatására az állam közvetlen gazdálkodó tevékenysége az angol jogban is egyre inkább kiváltotta ennek megfelelő formáit, ezeket az irodalomban is „polgári joghoz” juttatták. Ha nem is a kontinentális jogágazati finomságok és különbségek kimunkálásával,²⁰ de az angol jogban is intézményesültek az állam közvetlen gazdasági tevékenységének formái.

¹⁶ KAISER, 154. old.

¹⁷ Uo. A sokféleségen belül különösen WENGER ad átfogó elemzést arról, hogy egyes formákon belül az állami befolyásolás, az önállóság foka és a felelősség, a közérdekű cél, a jövedelem hovafordítása, a vezető szervezetben való jelenlét, az irányító állami szervekkel szembeni felelősség és beszámolási kötelezettség miként alakul (l. WENGER, 373. és kk. old.).

¹⁸ GARNER, 3-4., FRIEDMANN 312. old.

¹⁹ „Nevertheless, we should be able to recognize a public corporation when we see one” (GARNER, 4. old.)

²⁰ „There is no clear cleavage between public law and private law, such as may make it necessary to allocate public corporations to one or the other branch of the *corpus juris*.” GARNER, 4. old.

Ha most eltekintünk attól a szokásos angol elemzési formától, amely az állam gazdálkodó egységeit a létesítő állami szervek és jogforrások szerint csoportosítja (parlament-törvény, király-királyi rendelet, végrehajtó szerv-törvényi felhatalmazás alapján kiadott utasítás vagy rendelet stb.),²¹ akkor a legracionálisabb közelítés az, amelyben a következők szerint fogalmazzuk: „racionálisan akkor járunk el, ha ebben az országban állami vállalatnak azt a jogi egységet tekintjük, amelyet normálisan a parlament a neki rendelkezésre álló eszközzel, törvény útján alapít azzal a céllal, hogy az alapított gazdasági és jogi egység a törvényben általában pontosan meghatározott, nemzeti érdekeket kifejező funkciót teljesítsen, miközben ezeket a funkciókat a parlament általában meghatározott tárgykörre korlátozza, és ez a funkció bizonyos fokig valamely végrehajtó állami szerv ellenőrzése alá is tartozik, miközben azonban az állami vállalat jogilag független egység, és nem közvetlenül a parlamentnek felelős; ez az állami vállalat jogi személy, amely csak rendkívül ritkán rendelkezik valamiféle egyébként a koronára tartozó közjogi privilégiumokkal, a jogi forgalomban pedig mind szerződési, mind pedig anyagi felelőssége, mind adójogi kötelezettsége tekintetében az e körben egyébként érvényesülő általános jog hatálya alatt áll; az ilyen állami vállalatokra vonatkozóan eljárásjogi szempontból is az általános eljárásjogi és joghatósági normák az irányadók, ami azt is jelenti, hogy az állami vállalatokra általában az angol bíróságok nem alkalmaznak valamiféle speciális államigazgatási jogi eljárási struktúrát, amint ez az állami vállalatok, az állam gazdasági tevékenységeit kifejtő egységeinek egyes típusaira nézve pl. a francia és a német jogban történik.”²²

Az ilyen értelemben felfogott állami vállalatok – a konkrét alapító forrásokban részletezett feltételek szerint – a legkülönbözőbb formákat ölthetik. Lehetnek társasági jogi értelemben vett vállalatok (National Bus Company, British Broadcasting Corporation, British Overseas Airways Corporation), hatóságok (Atomic Energy Authority, Television Authority), tanácsok (Central Electricity

²¹ GARNER, 8–9. old.

²² GARNER, 6. old.

Council, Gas Council), vállalatok (Post Office), magyarra nehezen fordítható boardok (National Coal Board, British Railways Board, London Transport Board), hogy csak a fontosabb megnevezéseket és formákat és ezek kapcsán a jelentősebb állami vállalatokat említsem.²³ Nem szabad szem előtt téveszteni, hogy e kategória tartalma majdnem sohasem azonos az alkalmazott nevek kontinentális vonatásával. A nevek nem európai értelemben vett típusokat jelentenek. A konkrét jogi tartalmat csak a konkrét gazdasági-jogi egység konkrét jogi statútuma szerint lehet megítélni.

Ebből az is következik, hogy amikor az angol állami gazdasági egységeket a jobb megismerés végett csoportosítjuk, csak nagyon heterogén listához jutunk, amelynek – az angol jogi szakirodalom szerint, és ebben aligha kételkedhetünk²⁴ – fontos jogi jelentőséget tulajdoképpen nem is szabad tulajdonítani. A mégiscsak adott, bizonyos fokig tehát szimplifikáló csoportosítás szerint meg lehet különböztetni *a*) állami kereskedelmi vállalkozásokat, miközben a kereskedelmi szót nem szűk, hanem általános jogi tartalommal kell érteni, *b*) közszolgáltatásokat funkcionáltató állami gazdasági szerveket (*managerial bodies*) és *c*) gazdasági szabályozó és tanácsadó testületeket (*regulatory and advisory bodies*).

A kereskedelmi vállalatok körébe sorolják – mert a gazdasági nyereségre való törekvés eleme legtöbbször jelen van – a telekommunikáció, az energiahordozók és a szállítás-fuvarozás területén funkcionáló (általában külön-külön törvénnyel létrehozott) állami gazdasági egységeket a BBC-től és a Posta Hivataltól kezdve a National Coal Board és Atomic Energy Authorityken át egészen a Londoni Városi Közlekedési Vállalatig, a már említett British Overseas Airways Corporationig és az Angol Belvizek Boardjáig. Az említett második kategóriában, úgymond, már nincs jelen a profitmotívum; idetartoznak pl. a Vízkészletek Boardja, az Állami Lakásépítő Vállalat, míg a harmadik kategóriában tulajdonképpen az állami szervek szakosított ágazatai jelennek meg, mint pl. a Közületeket Elhelyező

²³ A viszonylag teljes vitához l. *uo.*, 6. és kk. old.

²⁴ „This division of what is really a heterogeneous list is not of any precise legal significance, but it may help to describe the function of the public corporation in Britain”, GARNER, 6. old.

Hivatal, amely anyagi eszközökkel is rendelkezik ahhoz, hogy London központjából a különböző nagy hivatalokat külső perifériákra vagy más városokba telepítsenek, vagy az Industrial Reorganisation Corporation, amelynek az ipari struktúra állami alakításában van jelentős közvetlen gazdasági és hatósági szerepe.²⁵

ÁLLAMKÖZI VÁLLALATOK

286. Ha mindehhez még hozzávesszük az *államközi, ún. szupranacionális állami vállalatokat*, állami gazdasági vállalkozásokat, azok eddig ismert főbb szervezeti jogi formáit, akkor a formák és típusok háborújának képe – mind az alcím ezt jelzi – azzal együtt is jól látható, hogy a Közös Piac többi tagjának forma- és típusvilágát tovább már nem vizsgáljuk. A nemzetközi állami vállalatok közül is csak a fontosabb európaiak listájára és megjelenésük jogi formájának jelzésére korlátozódunk.

Anglia az egyik szerződő fél a *British Commonwealth Airlines Limited* alapításában, amelyet Ausztráliában vettek ugyan nyilván tartásba, de az angol kormány jelentős ellenőrzése mellett működik, jogi formáját illetően korlátozott felelősségű társaságként viszonylag rövid egyezmény formájában a Common Law társasági jogi szabályai szerint funkcionál.²⁶ Közös piaci tagja van Dánia révén a SAS-nak (Scandinavian Airways System) is, amely a három nemzeti (svéd, norvég és dán) légitársaság konzorciumaként jött létre, jogi formáját illetően egy, a társakat kölcsönös együttműködésre kötelező, saját felelősségüket is involváló közkereseti társaság képében; a megfelelő államok tehát csak közvetve szerepelnek a konzorciumban, sőt a három ország között a polgári repülés terén való együttműködésről 1951-ben kötött szerződés is csak közvetve ad állami kereteket a SAS működéséhez.²⁷ A *Basel–Mulhouse Airport*

²⁵ *Uo.*, 6–8. old.

²⁶ Az 1947. augusztus 4-én kelt és 1949-ben módosított szerződést közli az 53 *U.N. Treaties Series*, 241., ismerteti FLIGLER, 23–24. old.

²⁷ A szerződést l. *Council of Europe, European Companies*, 41 (1952), ismerteti FLIGLER, 27–28. old.

Franciaország és Svájc közötti konvenció alapján létesített állami vállalat, amely a közös vállalkozáshoz részletességével és mellékleteivel mintegy külön *jus singulare*-t teremt.²⁸ A European Company for the Chemical Processing of Irradiated Fuels (*Eurochemic*) 12 nyugat-európai ország 1957-ben kötött konvenciója alapján jött létre az atomenergia kutatása, ipari termelése és hasznosítása céljára. Jogi-szervezeti struktúrájára nézve részvénytársaság, amelyet Belgiumban jegyeztek be.²⁹ Minthogy egyes tagállamok részéről a Eurochemic részvényesei csak részben állami, tehát részben magánintézmények (vállalatok), itt logikus utalni az Euratom Szerződésben létrehozott *közös vállalat*ra, amely egyrészt az Euratom Szerződés szerinti normák értelmében a Közös Piac hatóságainak ellenőrzése alatt áll, de a társasági jogi mechanizmus értelmében a létrehozott vegyes vállalat mindenkori hazai jogának hatálya alatt áll.³⁰ A Company for the Sale of Coal from Lorraine and the Saar (*Saarlor*) annak az államközi szerződésnek az alapján jött létre 1956-ban, amelyben Franciaország és Nyugat-Németország a Saar-vidék II. világháború utáni sorsát rendezte. A „Saarlör” jogi formája ugyancsak részvénytársaság, és célja, feladata, hogy a Saar- és a Lorraine-szénmedence széntermelését és a szén eladását, forgalmazását a két kormány között jóváhagyott gazdaságpolitikai elképzeléseknek megfelelően megvalósítsa.³¹ A Jochenstein Kraftwerk A. G.-t Ausztria, az NSZK és a Bajor Állam 1952. évi államközi szerződése hozta létre abból a célból, hogy a Duna vizének felhasználásával elektromos áramot fejlesztő erőművet hozzanak létre, valamint navigációs berendezéseket építsenek. A részvénytársasági formában alapított közös állami vállalat tagjai a részt vevő államok megfelelő áramfejlesztő vállalatai. A részvénytársaság társasági jogi értelemben német jog szerint működik, de azok mellett a korlátozó feltételek mellett, amelyeket az alapító államok közötti szerződés tartalmaz (részvényforgalom korlátozása, az alapszabály módosításának az alapító államok

²⁸ A szerződéshez l. a Forrásjegyzékben: *Basel-Mulhouse-Airport*.

²⁹ A konvenció és az alapszabály szövegét l. a Forrásjegyzékben: *Eurochemic*.

³⁰ *Euratom Szerződés*, 45–51. §.

³¹ A szerződés szövegéhez l. a Forrásjegyzékben: *Saarlor*.

hozzjárulásához való kötése stb.).³² Az *Internationale Mosel GmbH*-t (*Société Moselle*) 1956-ban Franciaország, az NSZK és Luxemburg hozta létre államközi szerződéssel. Gazdasági rendeltetése a Mosel hajózhatóvá tétele – katalizálása, tekintettel az elektromossági igények, a mezőgazdaság, a halászat, a hidrológia és a turizmus szempontjaira is. Az államközi vállalat formájában történő szabályozást az indokolta, hogy a Mosel 280 km-es szakasza Franciaországon keresztül, 36 km-es szakasza Németország és Luxemburg között, további 200 km-es szakasza pedig Németország területén van, jelentős vízi út, amely korábban komoly hajózásra nem volt alkalmas. A vállalat német jog szerinti korlátolt felelősségű társaság, amelyet Trierben jegyeztek be.³³ Jogilag és gazdaságilag is érdekes a *Mont Blanc Tunnel* nemzetközi gazdasági vállalkozása, melyben egy 1953-ban aláírt konvenció keretében Franciaország és Olaszország részes. Célja a Mont Blanc alatti alagút megépítése és működtetése. Evégből a kormányok a szerződés alapján két vállalatot hoztak létre, ill. két megfelelő vállalat alapítását szervezték és engedélyezték, a szerződésben meghatározott konkrét koncessziókkal egyebek között arra kiterjedően, hogy e vállalatoknak adnak kizárólagosan jogot az alagút megfelelő részének építéséhez és működtetéséhez; a működtetést illetően a kizárólagossági jogok a szerződés értelmében 70 évre szólnak. Mindkét vállalat részvénytársasági formát öltött, mindazonáltal a szerződésben részletesen körvonalazott működési és irányítási feltételek mellett; ezek a feltételek biztosítják mindkét állam számára a megfelelő ellenőrzés és adott esetben az intervenció lehetőségét. A szerződés a nagy beruházás későbbi tulajdonjogi sorsáról is intézkedik, amennyiben kimondja, hogy a koncesszió lejáratát után az alagút és minden technikai berendezése a francia és az olasz állam osztatlan tulajdonává válik; a működtetés és igazgatás, valamint az anyagi előnyök és esetleges veszteségek viselése 50-50%-ban illeti a két államot.³⁴ A European Company for the Financing of Railway Equipment (*Eurofima*) 1955-ben jött létre összesen 16 nyugat-európai

³² A szerződéshez l. a Forrásjegyzékben: *Jochenstein Dunai Erőmű*.

³³ A szerződés szövegéhez l. a Forrásjegyzékben: *Société Moselle*.

³⁴ Szövegéhez l. a Forrásjegyzékben: *Mont Blanc Tunnel*.

állam közreműködésével az általuk kötött államközi szerződés eredményeként. E multinacionális állami vállalat célja a nyugat-európai vasutak és vagonparkok modernizálása és standardizálása, ill. ehhez egységes finanszírozási rendszer kimunkálása és biztosítása. Az „Eurofima” az „Eurochemic”-hez hasonló módon olyan részvénytársaság, amelynek a hagyományos részvénytársaságoktól sokban eltérő jogi struktúráját az alapító szerződés és az ehhez csatlakozó alapszabály *jus speciale*-ként részletesen szabályozza. Esetleges jogviták megoldásánál a székhely joga (a svájci jog) csak másodlagos jelleggel jöhet számba.³⁵ Európai tagjai is vannak (Franciaország és Hollandia), ezért említésre érdemes a *Latin-American Forest Research and Training Institute*, mely a FAO keretében és ajánlására kötött államközi szerződés alapján jött létre néhány latin-amerikai állam és az említett európai államok közös vállalkozásaként. Az intézet célja, hogy kutatásokat folytasson Latin-Amerika erdőtartalékainak megőrzésére, hasznosítására és fejlesztésére. Formáját tekintve az intézet nemzetközi intézet önálló jogi személyiséggel. Az intézet munkájában és irányításában részt vesznek az alapító államok, költségeit is ezek viselik, míg a szükséges ingatlanokat (telek, épület stb.) a székhely országa, Venezuela biztosította, és ennek tulajdonában is vannak.³⁶

Bár mint alább látható, a fenti államközi vállalatok egyik-másika (pl. az *Eurochemic*) jogilag is egybefolyik közösségi jogi vállalati formákkal, a Római Szerződés versenyjogi szabályait pedig mind érinti,³⁷ tehát ilyen értelemben a Közös Piac állami vállalatairól van szó, van olyan nemzetközi vállalati forma is, amely minden részében az Európai Gazdasági Közösség szülötte; ez az Euratom Szerződésben szabályozott *közös vállalat* (*joint enterprise*), amelynek az atomenergia-iparon kívüli alkalmazása is napirendre került. Formájára-típusára nézve egy közösségi kontrollrendszerrel „terhelt” olyan hagyományos kereskedelmi jogi társaság, melyben alapító

³⁵ Szövegéhez l. a Forrásjegyzékben: *Eurofima*.

³⁶ Az alapító okmányok szövegét közli 390 *U.N. Treaties Series*, 228., ism. FLIGLER, 55–57. old.

³⁷ Az *Eurochemic* jogi státusához l. a 303. b/pont, 143. jegyzet; az állami vállalatok (ugyanígy az államközi vállalatok) versenyjogi helyzetét l. alább 34. §.

tulajdonosként az Európai Gazdasági Közösségen és a tagállamokon kívül magánvállalatok és részt vehetnek.³⁸

A KÖZÖS NEVEZŐK

287. A formák és a típusok vázolt „háborújához” – az *általánosabb összefüggéseket* keresvén – a következő megállapítások tehetők.

a) Az állami vállalatok jogi formái egyrészt a nemzeti fejlődés sajátosságai, másrészt létrejöttük történeti körülményei, konkrét gazdasági és gazdaságpolitikai céljaik szerint rendkívül heterogénekek. A jogi szabályozásban megnyilvánuló *sokféleség és bonyolultság* önmagában is olyan tényező – tehetetlenségi erő –, amelyben valamiféle egységet alig vagy csak főbb összefüggésben és csak lassú fejlesztési folyamatban lehet várni. Alig valószínű, hogy a Közös Piac e területen is tervezett elgondolásai a közeljövőben számottevő egységesítő hatással járnak. Egyebek között – sőt mindenekelőtt – azért nem, mert a tagállamok nemzeti tőkés érdekei biztonnyal mindenkor az adott konkrét erőviszonyoknak megfelelő jogi formát váltják ki, vagy választják, részben vagy egészben függetlenül attól, hogy ezzel a jogi képet tovább bonyolítják-e, vagy éppen „belesznek” a Közös Piac által „vezérelt” társasági jogi harmonizációs folyamatba.

b) A *sokféleség azonban a rendszeren belüli szerepe szempontjából nem csak negatív* jelenség. Egyrészt mindig adva van a hallgatólagos premissza, hogy azért vannak a jogi apparátusok, hogy a sokféleségből keletkező nehézségeket áthidalják, a sokféleség és bonyolultság negatív gazdasági hatásfokokat semlegesítsék. Másrészt, és ez a lényeg, a gazdasági folyamatokat és gazdaságpolitikai elképzeléseket a tőkés társadalmi rend sohasem fogja valamiféle szép jogi harmónia Prokrusztesz-ágyába kényszeríteni. A gazdasági célok megvalósításához, a társadalmi gazdasági ellentmondások feloldásához vagy leplezéséhez a mai tőkés fejlődés rendkívül variábilis és dinamikus jogi instrumentáriummal szolgál, amelyben az állam

³⁸ A közös vállalathoz 1. alább 300–302. pont.

hol mint hatóság, hol mint magánrészvényesek klubbársa, hol mint tőkés profithajhászó fél, hol mint tervező gazdaságpolitikus, hol mint nemzetközi konzorcium rejtett tagja mindenféle formát ölt. Ez a tendencia olyan erős és annyira a tőkés termelési viszonyok és termelőerők közötti ellentétből és a forgalom endogén igényeiből következik, hogy bizonytalanság az *állami vállalatokra vonatkozó kapitalista szabályrendszerek egyik általános törvényszerűségének* tekinthető.

c) Innen és nem valamiféle sajátos jogtudományoskodásból adódik az a nyugati irodalomban ismételt hajtogatott állítás – mint fent ilyen utalásokat már idéztem –, miszerint „az állami vállalatokkal is rendelkező tőkés országok egyikében sem kísérelték meg az állami vállalat egységes elméleti fogalmát és teóriáját kimunkálni”. Jellemzőnek is tekinthető, hogy ez az idézet Friedmann-nak abban az összegező tanulmányában olvasható, amelyben számos nemzeti tanulmány után összehasonlító szintézist kíván nyújtani a nyugati országok állami vállalatairól; a szintézis a maga nemében jó, érdekes is, de az *állami vállalatról valamiféle általánosabb elmélete nincs*.³⁹ Az állami vállalatok általánosabb elméletének kimunkálásától való olyan mérvű tartózkodásban, amely végletesen ebben az angol fogalmazásban jut kifejezésre: „hogy ha már látunk egyet, akkor csak el kell ismernünk az állami vállalatot”,⁴⁰ nyilván nem lehet csak esetleges jelenséget látni; jelzi a kapitalista országok jogtudományának azt a sajátosságát, hogy erősen foglya a tőkés társasági jogi intézmények és nézetek tisztán magánkapitalista vonzatú kategóriáinak, hogy azokat az ellentmondásos megoldásokat, amelyekre a valóság mégis kényszerül, e hagyományos kategóriákból közelítve szeretnék, de nem tudják elméletileg posztulálni. Valamilyen általános elméletnek ugyanis el kellene jutnia az alapokhoz. Így ahhoz is, hogy az állami vállalatoknak a gazdaságban való ilyen méretű megjelenése – most túl a hagyományos közszolgáltatási vállalatokon – a jelenkori kapitalizmus legfőbb ellentmondásából, a termelőerők és a termelési viszonyok ellentmondásából következik. Ennek elméleti

³⁹ L. FRIEDMANN, az idézet a 312. oldalon.

⁴⁰ GARNER, 4. old.

asszimilálásához, úgy tűnik, a jelenkori kapitalizmus szóban forgó jelensége történetileg még nem elég hosszú ideje lépett fel ahhoz, hogy a kapitalista országok jogtudományi elmélete ezt a történeti folyamatot, ha ugyan csak apologetikus jelleggel, de újabb koncepcióban tételezze.

d) Az *egyetlen jelentősebb elméleti igényű kísérlet* legfőbb értéke – Wenger monográfiájáról van szó⁴¹ – is az állami vállalatok formáinak, típusainak, ezek konkrét belső gazdálkodási és jogi tartalmának dogmatikai és összehasonlító jogi kimunkálásában, az állami vállalat mint konkrét egyedi gazdasági jelenség sokoldalú történeti és összehasonlító bemutatásában van. A fa jobban látható, mint az erdő. Az erdőt – tehát az általános társadalmi összefüggéseket – illetően eljut a szociáldemokrata teoretikusok és a marxizmus felfogásának taglalásához is. Ebben azonban inkább észlel, statisztál, vázol, jelzi a felfogásbeli ellentéteket. Igaz, azt mindenképp javára kell írni, hogy látja a probléma magját, de általánosabb értelemben vett saját vagy új elmélet helyett aztán a konkrét vállalatokra korlátozódó jogi-dogmatikai elméleti képleteket és formális tipológiát nyújt.⁴² Ebben az is érdeme, hogy összegez minden számottevő irodalmi és gyakorlati előzményt. Annak tagadásával, hogy az állam közvetlen gazdasági tevékenysége részére megfelelő jogi-szervezeti formákat lehetne optimalizálni,⁴³ ő is a *szervezeti formák általános morfológiájára* koncentrál. Ebben a szakirodalom újabban, már előtte is, tett jelentős lépéseket. Nyilván nehezen vitatható, hogy „az állami vállalatok formáinak tipizálásánál az a mérték a meghatározó, amelyben az állami vállalat a magánvállalatok önállóságához közeledik, autonómmá válik, a hagyományos államigazgatási mechanizmus döntési és eljárási struktúrájától leválik, e kötöttségeitől megszabadul és vezetőinek önálló irányítási hatalma alá kerül; az önállósodás mindenesetre ott ér véget, ott ütközik korlátokba, ahol a tipizálás második elvével kerül szembe, hogy ti. minden állami vállalat minimális eleme, hogy az alapító vagy

⁴¹ L. a Forrásjegyzékben: WENGER.

⁴² L. az értékelést a könyvről (MÁDL FERENC, az Állam-és Jogtudomány 1971. évi 1. sz. 130-132. old.).

⁴³ WENGER, 116. old.

részes állami, ill. közjogi szerv és annak gazdaságpolitikai célkitűzései javára a megfelelő állami befolyás a vállalat működésében érvényesüljön.⁴⁴

e) Ennek folytatásaképp – a tényleges hatalmi és vagyoni jogosultságokat megfogalmazó *jogi tartalom szerinti közös nevezőket keresve* – az az általános meghatározása is megfelel a logika követelményeinek, miszerint: „az állami vállalat olyan vállalat, amelyre az állam vagy valamely közjogi szerv, vagy ilyen szervek együttesen nemcsak az általános jogalkotás eszközével, hanem más eszközök útján is tartós és irányadó befolyást képesek gyakorolni, és amelyeknek jövedelme részben vagy egészben az állami kincstár, ill. állami szervek kasszájába folyik”.⁴⁵ Jól látható, hogy ebből a meghatározásból hiányzik mindenféle jelentősebb általános társadalmi vonzat, még a tulajdonra való utalás is. Az állami tulajdoni jogosultság legfeljebb abban a burkolt formában jelenik meg, hogy a fogalom egyik eleme: az állam a befolyást nem csak az általános jogalkotás szokásos eszközeivel gyakorolja; az egyéb eszközök nyilván részben a tulajdoni jogosultság eszközei. Ez nem változtatott azon, hogy ilyen erősen formális logikai premisszák után az egyes jogok különböző szervezeti formái általában probléma nélkül beleférnek Lehmann nyugaton általában elfogadott tipológiájába, amely szerint az állami vállalat tipikus szervezeti formáit a következőkben kell látni: *a)* A formális függőségben működő állami vállalat (tisztán igazgatási vállalat); *b)* az önállósult állami vállalat (mindenekelőtt a kommunális vállalatok); *c)* az állami vállalat mint autonóm gazdasági egység (a közjogban jogi személyiséggel felruházott gazdasági testületek); *d)* kereskedelmi és magánjogi formában működő állami vállalat; *e)* vegyes vállalatok; *f)* az állami és közületi szervek részéről alkalmazott vállalati társulási formák (kartellek, érdekközösségek, konszernek), amennyiben az állami vállalatok feladatának megfelelő jelleggel az állam közreműködése útján mértékadóan befolyásolhatók.⁴⁶

⁴⁴ *Uo.*, 116. old.

⁴⁵ *Uo.*, 117. old.

⁴⁶ LOHMANN, 81. és kk. old.

Mindez azonban még csak a „Sein”, ami van, aminek – így az állami vállalat wengeri ideáltípusának is⁴⁷ – csak korlátozott elméleti és korlátozott konkrét gyakorlati haszna van. Az itt megjelenő szemléletnek és az ebből származó konkrét gyakorlati haszonnak egyik legfőbb gyümölcsöztetési lehetősége és területe csak ott lehet, ahol azt kell eldönteni, hogy mi is tekinthető gyakorlati értelemben állami vállalatnak, és hogy az állami vállalatok morfológiája milyen belső irányítási formákat és működési struktúrákat takar. Az elmélet szempontjából véletlen is lehet, de épp ez az a terület, amely a Közös Piac szempontjából az állami vállalatra nézve az egyik fő problémakört jelenti, és amiről, egyebek között, az alábbi szakasz szól.

⁴⁷ Ebben az ideáltípusban WENGER felsorolja mindazokat a jogi elemeket, amelyeknek minden állami vállalatban mint minimumnak jelen kell lenniök ahhoz, hogy általánosított fogalma szerint állami vállalatnak minősüljenek (569. old.).

34. §

AZ ÁLLAMI VÁLLALATOK IRÁNYÍTÁSA ÉS A GAZDASÁGI VERSENY INTEGRÁCIÓS KONCEPCIÓJA A KÖZÖS PIACBAN

A RÓMAI SZERZŐDÉS KOMPROMISSZUMA ÉS DOGMATIKÁJA

288. Mint a fenti fejezetekben részleteiben is látható: a kapitalista vállalatok piaci gazdasági versenye az Európai Gazdasági Közösség gazdaságpolitikai koncepciójának egyik alapelve. Egy másik alapelve, hogy a tagállamok tulajdoni rendszerét a Római Szerződés nem érintheti. A tagállamokban pedig sok vállalat van állami vagy közületi tulajdonban, illetve működik állami vállalati jelleggel. Ezekre az államok a különböző szervezeti jogi formák keretében olyan hatást is gyakorolhatnak, amelyek a piaci gazdasági versenyben e vállalatokat preferált helyzetbe hozzák. Ennek folytán a piaci gazdasági verseny mint az egész gazdaság egyik alapelve és általános regulátora, csak részlegesen tudna érvényesülni. Ez a Római Szerződésben megfogalmazott gazdasági integráció koncepciójának eltorzítására, az integráltnak szánt gazdaság fejlődésében számos tényleges ellentmondásra, nem racionális „kiválasztódási folyamatokra” és nagyon sok más negatívumra vezetne.⁴⁸ Ezzel szemben van viszont

⁴⁸ L. e problémát részletesebben az irodalomban: pl. MESTMACKER *Die Vermittlung von europäischen und nationalen Recht im System unverfälschten Wettbewerbs* c. könyvében (1969) a 86. oldalon azt írja: „Die Grundlagen des Wettbewerbssystems der Gemeinschaften könnten infrage gestellt werden, wenn die Mitgliedstaaten in der Lage wären, das Verhalten von Unternehmen im Wettbewerb als solches zum Instrument staatlicher Wirtschaftspolitik zu machen. Eine solche Möglichkeit besteht, wenn die Mitgliedstaaten als Unternehmen handeln”; 1. továbbá IPSSEN (2) 661. és kk., SCHINDLER, 58. és kk. old., különösen „The necessity of the provision” c. fejezetet.

az a fent vázolt nézet, miszerint az állami vállalatokhoz fűződő belső gazdaságpolitikai koncepciók és célkitűzések mintegy a tagállamok szuverenitásának részeként a tagállamok kompetenciájába tartoznak, hiszen az állami vállalatok a nemzetgazdaságok történetileg és gazdaságilag indokolt és szükséges kiegészítői. Ebből az ellentmondásból származott a Közös Piac egyes tagállamainak (Franciaország és Olaszország) az a törekvése, hogy az állami vállalatokat teljesen vonják ki a Római Szerződés, különösen annak versenyjogi elvei alól. Érthető, hogy ez a törekvés elsősorban Franciaország és Olaszország részéről volt erős, hiszen az állami szektor és az államkapitalista intervencionizmus elve és gyakorlata különösen ezekben az országokban volt erős.⁴⁹ A *Római Szerződés ezek folytán kompromisszumos megoldáshoz jutott* – hangsúlyozza érthetően az irodalom.⁵⁰ Ennek a kompromisszumnak vannak formai elemei. Ezek egyike, hogy az állami vállalatról szóló rendelkezések a Római Szerződésen belül a vállalatokra vonatkozó szabályokat tartalmazó alfejezetben helyezkednek el, a 85–90. §-ig tartó rendelkezések utolsó §-aként, holott a 90. §-ban az állami vállalatokat illetően többnyire a tagállamok magatartásáról, a tagállamokhoz címzett normatív parancsokról van szó. A kompromisszum formai elemeinek egy második megnyilatkozási formája folyik az említetből: miután az államoknak szóló kötelezettségekről van szó, ez kiterjed az 55. §-ban szabályozott letelepedési szabadságra, tehát az államoknak arra a köteletségére, hogy az állami közületi vállalatok számára is biztosítsák ezt a jogosultságot. Ugyanez vonatkozik a szolgáltatások forgalmának szabadságára, amelyben a Római Szerződés 66. §-a szerint ugyancsak részt vehetnek állami vállalatok. Az a körülmény azonban, hogy az állami vállalatokról szóló 90. § expressis verbis a „Vorschriften für Unternehmen” vagy angolul „Rules applying to Enterprises” című alfejezetben jelenik meg, nem téveszthet meg. A lényeg ui. mégis az, hogy az államok gazdaságpolitikai koncepciójának közösségi értékeléséről, az egész gazdasági integráció alapkonceptiója szempontjából

⁴⁹ L. IPSSEN (2) 661., EMMERICH, 42–43. old.

⁵⁰ „Art. 90 ...ist keine Regeimig aus einem Gruss und hat Kompromisscharakter”, IPSSEN (2), 661. old.

való megfogalmazásáról van szó; folyik ez, mint további anomália, abból a szerkezeti sajátosságból is, hogy a szóban forgó alfejezet a Római Szerződés 3., „A Közösség politikája” című részében található. Végül is a szakirodalom is ebből a megfontolásból jutott arra a meggyőződésre, miszerint a 90. § bizonyos fokig attól függetlenül értelmezendő, hogy a konkrét fejezet és alfejezet beosztása miként alakult.⁵¹

A fő kompromisszum azonban, mint látható, a szabályozás tartalmi összefüggéseiben van. Ennek megvilágításához abból kell kiindulni, hogy a Római Szerződés az állami vállalatokat, ill. az államokat az állami vállalatokra vonatkozó követendő magatartását a piaci gazdasági verseny koncepciója alapján szabályozta. A gazdaságpolitikai tartalom elemzéséhez a szabályozás pontos szövege nélkülözhetetlen; ez a következő:

„(1) A tagállamok az állami vállalatokra és olyan vállalatokra vonatkozóan, amelyeknek különleges vagy kizárólagos jogokat biztosítanak, nem tesznek és nem tartanak hatályban olyan intézkedéseket, amelyek e szerződésnek, különösen a szerződés 7. és 85–94. §-ainak ellentmondanak.

(2) Azokra a vállalatokra, amelyek általános gazdasági érdekű szolgáltatások nyújtására kaptak megbízást, vagy *financmonopolium* jelleggel működnek, a szerződés rendelkezései, különösen a versenyszabályok csak annyiban vonatkozhatnak, amennyiben a szabályok alkalmazása a rájuk bízott feladatok teljesítését jogilag vagy ténylegesen nem akadályozzák. Ez nem haladhatja meg azt a mértéket, amely a kereskedelmi forgalom fejlődésében már a Közösség érdekével ellentétbe kerül.

(3) Az e §-ban foglalt rendelkezések alkalmazását a Bizottság felügyeli és biztosítja (*achtet, ensures*), ha szükséges, erre alkalmas irányelveket és határozatokat hoz és intéz a tagállamokhoz.”

289. Jogi-dogmatikai tartalmát, főbb fogalmi kategóriáit vizsgálva a 90. § a következő főbb elemeket tartalmazza:

a) Közelebbi jellemzés és meghatározás nélkül használja az állami vállalat fogalmát az (1) bekezdés első fordulatában;

⁵¹ L. ehhez SCHINDLER, 59. és IPSSEN (2), 660–662. old.

b) a különleges jogokkal privilegizált (nem állami) vállalat fogalmát az (1) bekezdés második fordulatában;

c) az (1) bekezdés harmadik fordulatában tiltja az államoknak e vállalatokra vonatkozó olyan intézkedéseit, amelyek a Római Szerződés, különösen annak 85–94. §-aiba ütköznek;

d) törvényi kivételt állapít meg az általános gazdasági érdekű szolgáltatásokat teljesítő vállalatok javára azzal a záradékkal, hogy az általános versenyszabályok alól annyiban mentesek, amennyiben erre feladataik teljesítéséhez szükség van;

e) e privilegizáltságukat is behatárolják a Közösség általános érdekei;

f) az utolsó bekezdés a Bizottság gazdaságpolitikai funkcióját határozza meg, amennyiben a Bizottság feladatává teszi az e §-ban foglalt gazdaság- és jogpolitikai elvek megvalósításának felügyeletét, biztosítását az ehhez általában használatos eszközök (irányelvek és határozatok) alkalmazásával.

Ez az a struktúra, amelyben a Római Szerződés a tagállamok – állami vállalatok funkcionáltatására is kiterjedő – belső gazdaságpolitikájának és a Közösség általános gazdaságpolitikájának ellentétét és ellenérdekeit e téren fel akarta oldani. Az egyes elemek vizsgálata azonban jelzi, hogy e § is sok problémát, további ellentmondásokat szült, és új vitáknak vetette meg ágyát.

A DOGMATIKA TARTALMA

290. Az (1) bekezdés első fordulata az állami vállalatról szűken szól. Címzettjei a tagállamok, hogy ti. tartózkodnak olyan intézkedésektől, avagy, ha ilyen intézkedések hatályban vannak, ezeket felszámolják, amelyek az állami vállalatok magatartását illetően a Római Szerződés szabályaival ellentétes hatásokra vezetnek. Miután a Római Szerződés – szemben a Montánunió Szerződéssel és az Euratom Szerződéssel⁵² – nem határozza meg közelebbről, mit kell állami vállalaton érteni, volt olyan tendencia, miszerint azt, hogy mi állami

⁵² *Montánunió Szerződés* 196. §.

vállalat, a belső jogok szerint kell megállapítani. Ez arra vezetett volna, hogy a 90. § érvényesülése az egyes tagállamokban teljesen esetlegesen alakult volna, mert az állam és az állami szervek közvetlen állami gazdálkodó tevékenységét a tagállamokban – mint a fenti 2. §-ban látható – a jogi formák olyan sokféleségében valósítják meg, amelyek között a közjogi értelemben vett állami vállalat csak az egyik jogi variáns. Már ebből is következik, hogy az állami vállalat fogalmának meghatározását nem lehetett a tagok belső jogi paramétereinek „harmincadjára” hagyni, hanem ahhoz a Római Szerződés koncepciója szerint, a Római Szerződés konkrét szakaszainak értelmezésével kell eljutni. A szakirodalom – mint a fenti §-ban látható – általában is eljutott odáig, hogy az állami jelenlét tényleges szerepe szerint az állami vállalat fogalmába tartozónak tekinti mindazokat az állami gazdálkodó formációkat is, amelyek a belső jogok szerint nem közjogi értelemben vett *állami gazdálkodó intézményeknek minősülnek*, hanem más jogi formákat öltenek, pl. a kereskedelmi jog általános társasági jogi formái szerint működnek, de lényegileg az állam közvetlen jelenlétét takarják és közvetítik a gazdálkodás szférájába. Ma már a 90. § értelmezésében és ez az általánosan vallott nézet a nyugat-európai szakirodalomban;⁵³ lényegileg a fent⁵⁴ összegezett fogalom vált itt is általánossá. Különösen kiemelik, hogy az (1) bekezdés első fordulatában nem is annyira az állami vállalat van a központban, hanem az állam olyan intézkedései, amelyekkel a szóban forgó preferált jogállást konstruálja.⁵⁵ Ez pedig átfogja a bármilyen vállalati, igazgatási vagy társasági jogi formában működő állami gazdálkodó egységekre irányadó állami preferáló cselekményeket. Ebben a koncepcióban – hangsúlyozza a szakirodalom is⁵⁶ – a Római Szerződés „átfogja az államnak mindazt a lehetséges magatartását, amellyel a piacon részt vesz”.⁵⁷ Az is közömbös lehet, hogy az állam csak társrészvényes vagy éppen kisebbségi részvényes egy formájára nézve is kereskedelmi társaságban; hiszen különböző

⁵³ Ismerteti: SCHINDLER, 59., IPSEN (2), 663. old.

⁵⁴ L. 287. pont.

⁵⁵ IPSEN (2), 663. old.

⁵⁶ L. ehhez: SCHINDLER, 60. és kk. old.

⁵⁷ *Uo.*, 60. old.

okokból – pl. mert olyan preferált részvényei vannak, hogy egy részvény 20 szavazatot ér, vagy mert a többi részvényes egyenként még kisebb mértékben részes a társaságban – még ilyen esetben is uralmi pozícióba juthat.⁵⁸ A 90. § szempontjából „a fő kérdés az, hogy az állam *de jure* vagy *de facto* rendelkezik-e az ellenőrzés lehetőségével, és ezáltal tud-e olyan befolyást gyakorolni a managementre..., amely az állami vállalat (vagy nem állami, de más állami eszközök útján preferált vállalat) piaci magatartására kihat”.⁵⁹ Más kérdés, hogy mindez – hisz végül is az állami szuverenitásból származó cselekményekről, az állami szuverenitás megnyilatkozásáról van szó – hogyan viszonylik az állami immunitás kérdéséhez. Erről alább külön fejezetben lesz szó. Itt csak annyit, hogy az ún. relatív immunitás elve érvényesül.⁶⁰

291. A fenti általános elv – hogy ti. a lényeg az, hogy az állam *de jure* vagy *de facto* valamely gazdálkodó egység piaci magatartására közvetlen mértékadó befolyást gyakorol – vonatkozik a 90. § (1) bekezdés második fordulatra is. Az a kíváncsi, miszerint ez a befolyás nem használható a gazdasági verseny szabadságával ellentétes módon, nem állami vállalatoknak adott „különleges és kizárólagos jogok” tekintetében is áll. Ezek lehetnek különböző ipari vagy kereskedelmi koncessziók és monopóliumok (gáz, víz, elektromosság, hajózás stb.), történhetnek köz- vagy magánjogi formában, törvény útján (minimál árak rendszeresítésével, egyes beruházások preferáló állami szabályozásával).⁶¹ A 90. § (3) bekezdése szerint a Bizottság hatáskörébe tartozik annak vizsgálata, hogy az ilyen preferáló jogosultságok vagy törvényi úton eszközölt versenykorlátozások

⁵⁸ Pl. a Rheinisch-Westfälische Elektrizitätswerke 246 millió DM alaptőkéjéből az állam csak 10,4 milliót tart kézben, de az állam minden részvénye 20 szavazatot ér, míg a 4%-nyi részvény $\frac{2}{3}$ -os szavazattöbbséget biztosít az államnak. L. HUBER, E. R.: *Wirtschaftsverwaltungsrecht*. 2. Ausg. 1953.1. köt. 529. old. [Évtizedekkel később, az európai piaci integráció magasabb fokán, az államnak különleges jogokat biztosító „aranyrészvényeket” az Európai Unió Bírósága ellentétesnek nyilvánította a tőke szabad mozgásának követelményével. L. KIRÁLY Miklós: *A tőke szabad mozgása*. In: KIRÁLY Miklós (szerk.): *Az Európai Unió gazdasági joga I.* 316–319. old. L. a Kiegészítő forrásjegyzékben. – a szerk.]

⁵⁹ L. SCHINDLER, 61. old.

⁶⁰ Az immunitás kérdéséhez l. az alábbi X. fejezetet.

⁶¹ *Uo.*, 64–65. old., IPSEN (2), 663–664. old.

a közösségi jog egészére vetítve milyen mértékben indokoltak és jogszerűek. A Bizottság szerepe arra is kiterjedhet, hogy ezeket a preferáló jogosultságokat vagy törvényes úton eszközölt versenykorlátozó intézkedéseket nemcsak vizsgálja, és adott esetben irányelvek, valamint határozatok útján megszüntetésüket rendelje el, hanem azok tartalmát a közösségi jogban meghatározott jogi és jogpolitikai érdekek, jogi elvek szerint alakítsa.

292. Ugyancsak a Bizottság hatáskörébe tartozik azt vizsgálni, hogy az (1) bekezdés szerinti „intézkedések” körébe mi tartozik. Az egyik fő kérdés az, hogy a belső általános törvényhozás útján hozott intézkedés már önmagában is inkriminálható-e, avagy kell hozzá konkrét egyedi olyan állami aktus is, amely a 90. § (1) bekezdése utolsó fordulatába ütközik. Az irodalom vitájának ismertetésébe vagy kritikájába bocsátkozni messze vezetnek.⁶² A lényeg a következőkben van: 1. A Római Szerződés maga nem különböztet ilyen vagy olyan formában megjelenő állami intézkedés között; 2. az egyes tagállamokban törvény útján is tesznek olyan lépéseket (vállalat alapítása, koncesszió biztosítása, állami dohány- és szeszmonopólium létesítése és fenntartása stb.), amelyek a 90. § (1) bekezdése által tilalmazott eredményekre vezethetnek. Ezért 3. az intézkedésen – a vállalatokra általában vonatkozó jogalkotáson kívül – érteni kell a belső törvényhozás minden olyan elemét is, amelyekben az (1) bekezdés első és második fordulatában jelzett vállalatokra vonatkozóan a gazdasági verseny szabályait sérthető állami akarat jelenik meg. E logika kényszerítő erejét a szakirodalom is belátta, de a gyakorlat – mint alább látható⁶³ – még nem „mert”, vagy nem akart erre a pályára lépni.

293. Az igazi izgalom a (2) bekezdés értelmezése és alkalmazása körül van. Ez *törvényi mentességet* biztosít az általános versenyjogi szabályok alól a vállalatoknak arra a csoportjára, amelyek *általános gazdasági érdekű szolgáltatásokat* teljesítenek, és mint ilyenek, közérdekű gazdasági funkció hordozói. Jól látható, hogy ez a bekezdés két érdek ütközésének és az ütközés feloldásának, az érdekek

⁶² L. a részletekhez SCHINDLER, 65. és kk. old.

⁶³ L. alább 294–295. pont.

kiegyenlítésének jogi formája. Az egyik oldalon állnak a Közösség általános érdekei, ezeken belül a Római Szerződés versenyjogi elveinek megvalósításához fűződő érdekek; ezek kiterjednek arra is, hogy a tagállamok állami vállalatai is az általános versenyjogi elvek és szabályok szerint tevékenykedjenek. A másik oldalon állnak a tagállamok elismert, legitimált érdekei, hogy állami vállalataiknak (és különböző jogosultságok címén az állami vállalatokkal hasonló megítélés alá kerülő nem állami vállalatoknak) általános gazdasági érdekű állami feladatokat adhatnak. Hatásaiban a (2) bekezdés ezért a Római Szerződés 85. §-a (3) bekezdésében szabályozott ún. csoport- vagy területi mentesítésnek minősíthető.⁶⁴ A különbség azonban az, hogy a 85. §-ban adott kartellszabályok alóli mentesítést a 85. § (3) bekezdésében foglaltak szerint kérni lehet, és ezt a mentesítést a Bizottság megadhatja. A 90. § (2) bekezdésében ilyen általános eljárásra nincs szükség, miután a (2) bekezdés a szóban forgó állami vállalatokra törvényi úton biztosít különleges jogállást, általános mentességet. Az a körülmény, hogy ez a területi mentesség csak a tagállamok közötti kereskedelmi forgalom fejlődésének általános érdekei keretében funkcionálhat, és hogy ennek felügyelete és biztosítása a Bizottság hatáskörébe tartozik, csak az említett két érdek kiegyenlítésének közösségi institucionalizálását szolgálja, ennek keretében azt, hogy a tagállamok ne éljenek vissza az e körben számukra a Római Szerződés útján biztosított jogaikkal. Szorosabban azonban arról is van szó, hogy ez a mentesítési mechanizmus nem jelenti egyes vállalati területek teljes és minden további nélküli mentesítését a Római Szerződés versenyjogi szabályai alól; ezt a kedvezményt csak konkrétan meghatározott feladataik és általános gazdasági érdekű funkcióik teljesítéséhez élvezhetik; tevékenységüknek minden olyan elemére, amely az említett módon privilegizált feladatokra nem terjed ki, érvényesek a Római Szerződés versenyjogi rendelkezései.⁶⁵

⁶⁴ A 85. § kartellszabályai alóli csoportmentesítésekhez l. a VII. fejezet 216. és kk. pontjait.

⁶⁵ L. PRÜTTNER: *Die Öffentliche Unternehmen. Verfassungsfragen zur wirtschaftlichen Betätigung der öffentlichen Hand* (1969), 287., IPSEN (2), 664–665. old.

De hogy konkrétan miben áll az állami vállalatnak általános gazdasági érdekű szolgáltatásokkal vagy funkciókkal való megbízása, ez az „általános gazdasági érdek” meddig terjed, az általános közösségi versenyszabályoknak milyen fokú alkalmazása gátolná meg ezeket a vállalatokat a szóban forgó „közfunkciójuk” gyakorlásában, a kereskedelmi forgalomnak melyik az a mértékű befolyásolása, amelyből már a Közösség érdekeivel ellentétes, mindez konkrétan miben áll, nagyon komplex probléma; a hozzá kapcsolódó vita is nagyon ellentmondásos; a gyakorlat meg most bontakozik.

A nézetek ellentmondásossága abból az alapproblémából következik, amely már a 90. § megszövegezésénél jelen volt: az egyik nézet szerint minél nagyobb, a másik szerint csak minél szűkebb mentesítést adni a gazdasági verseny általános szabályai alól. A harc a tagállamok állami szektorának és az erre vonatkozó gazdaságpolitikának önállósága, ill. integrálása körül folyik.

Miután a (2) bekezdés a tagállamok nemzetgazdaságához mért általános érdek alapján kívánt mentesíteni, az alig vitatható, hogy annak megítélése, *milyen mértékben jogszerű a mentesülés*, csak a belső gazdaságpolitika paramétereinek elismerése mellett észszerű és lehetséges. Épp ez azonban, amely annyira eltérhet, hogy a teljes ráhagyatkozás éppen a dezintegráció irányába vihet. Ezért épült be a koncepcióba a (3) bekezdés szabálya, amely a közösségi és állami érdekek kiegyenlítésének biztosításához közösségi jogosultságokat teremtett, ezeket a jogosultságokat, sőt az erre vonatkozó kötelezettségeket a Bizottságra ruházta. A Bizottság lenne hivatva legalábbis két feladatra: 1. megállapítani, hogy valamely tagállamban nem mennek-e túl messze a belső paraméterek (általános gazdasági érdekek) megvonásában; 2. a privilegizált vállalatokat funkciójuknak teljesítéséhez mindenestül vagy csak részben és konkrétan mennyiben kell az általános versenyszabályok alól mentesíteni. E feladatoknak a Bizottság előzetes vizsgálatok alapján irányelvekkel és határozatokkal tehet eleget. Ezekkel alakíthatja kötelező jelleggel a tagállamok gyakorlatát, miközben az utolsó szó a Római Szerződés 173. §-a értelmében e területen is a Bíróságé.

Többségi állásfoglalás szerint – tartalmilag nézve a dolgokat – „általános gazdasági érdekek” címén mentesülés alá csak olyan

vállalatok eshetnek, amelyek „lényeges szolgáltatásokat nyújtanak a gazdaság és a lakosság vitális szükségleteinek kielégítéséhez”, amelyek ilyen feladatokat központi állami és nem helyi intézkedések folytán kapnak, mert a (2) bekezdés „általános gazdasági érdekek”-ről beszél, és ezeket csak az állam központi szervei juttathatják kifejezésre.⁶⁶ A német jog és gyakorlat szerint e területre azok a vállalatok tartoznak, amelyek központi állami intézkedés folytán olyan általános gazdasági érdekű területeken nyújthatnak szolgáltatást, mint az energiatermelés és -szolgáltatás, személyszállítás, távolsági árufuvarozás, légi közlekedés, valamint közjogi úton létesített és funkcionáltatott biztosítás (betegség-, baleset- és nyugdíjbiztosítás); a szóban forgó mentesülés továbbá függvénye annak is, hogy az érintett vállalatok szerződési kényszer alatt állnak, és tartoznak gazdasági tevékenységüket a fogyasztók érdekének kielégítése végett állandóan fejleszteni. Sajátos jogi státusuknak feltétlen formai kelléke, hogy a vázolt feladatok ellátására konkrét állami-jogi aktus útján kaptak megbízást.⁶⁷

GYAKORLATI NEHÉZSÉGEK MA ÉS HOLNAP

294. Ami már most a *gyakorlat valóságát* illeti, az egyik megállapítás az lehet, hogy persze a szakirodalmi közfelfogás is valóság. Különösen valóság ma a Római Szerződés és annak vázolt szabályrendszere, ennek az a fajta normapotenciája, amely kényszerintézkedések nélkül is – részben ezektől való tartás folytán – nem jelentéktelen mértékben önkéntes jog követésre vezet; hiszen a tagállamok – és ők a főcímezettek – végső soron mégis érdekeltek saját „játékszabályaik” érvényesülésében; tartós és jelentős ellenakcióik a közösen vállalt nagyobb cél és érdekek, ti. a gazdasági integráció helyett annak ellenében hatnának, a dezintegráció irányába vezethetnének. Innen az, hogy – miként az előbb említett német példában – megvan az a tendencia, amely a „funkciópreferáltságot” valóban az általános gazdasági érdekű vállalatokra korlátozza, hogy továbbá a

⁶⁶ L. SCHINDLER, 70–71. old.

⁶⁷ Részleteiben l. IPSEN (2), 666. old.

gazdaság olyan ágazataiban működő vállalatokra (pl. az autóiparban a Renault és a Volkswagen Művek), amelyek helyzetük és jellegük folytán mintegy *prima facie* sem igényelhetik a preferálás mankóját, általában érvényesítik a 90. § (1) bekezdésében rögzített elveket.

Az „általában” keretében azonban sok „különösen nem” is elfér, és különösen így van ez azokon a területeken, ahol az elhatárolás nehezebb. Különösen bonyolulttá válik a helyzet, ha számításba vesszük, hogy a Közös Piac bekövetkezett kibővítésével egyre nagyobb központi problémává válik a regionális egyenlőtlenségek gondja. A regionális egyenlőtlenség fokához itt csak egyetlen adatra utalok. A 9 tagállamból álló Közösség bruttó nemzeti jövedelmét 100-nak véve, a legújabb statisztikai adatok szerint, az egyes régiók részese-
dése ebben annyira eltérő, hogy Olaszország jó része, majdnem egész Írország 60% alatt van, Anglia kis része, Franciaország nagy része, Olaszország kis része, a Benelux államok és az NSZK nagy része 100% és 120% között részesedik, míg a Közös Piac számos területi egysége, így pl. a Párizsi-medence, az NSZK számos nagy iparvidéke, Dánia egy része 120% feletti értéket képvisel.⁶⁸ A regionális gazdasági ellentétekből adódó gazdasági, politikai és szociális problémák súlya oly nagy, hogy a kibővült Európai Gazdasági Közösség egyik első feladata volt e problémával foglalkozni. A Bizottság 1973-ra elkészítette átfogó elemzését és jelentését. Ebben ismételtén visszatérő jelenség, hogy az egyes tagállamok eddig is egyebek között állami vállalatok funkcionáltatásával, létesítésével igyekeztek a fejletlen régiók fejlesztését megoldani. Ehhez országonként eléggé nagy méretű és bonyolult gazdasági és jogi mechanizmus jött létre. A Közösség a regionális gondok megoldásához nyilvánvalóan nem mondhat le az e körben és ezzel a céllal funkcionáló állami vállalatok szerepéről.⁶⁹ Ebből az is adódik, hogy a Közösség általános versenyjogi szabályainak érvényesítése e

⁶⁸ A regionális gazdasági helyzet adatait I. a II. fejezetben.

⁶⁹ Arról, hogy az egyes tagállamokban a regionális fejlesztéshez milyen állami intézkedések, állami vagy félállami vállalatok funkcionálnak, I. a Bizottság erről szóló beszámolóját (*Regional-Bericht, 1973, 212. és kk. old. „Ziele und Instrumente der Regionalpolitik der Mitgliedstaaten”*); a regionális gazdasági tervezés intézményrendszerének általános irodalmi feldolgozásához I. különösen EINMANN (71. és kk. old.), aki különösen a franciaországi helyzetről ad sokoldalú monografikus képet.

területeken továbbra is kérdéses és ellentmondásokkal terhes feladat. Ahhoz, hogy a Bizottság csak valamennyire is koordinált helyzetet teremtsen, az eddiginél komolyabb mértékű aktivitására lesz szükség e területen. Amit ugyanis az Európai Gazdasági Közösség szervei eddig tettek, azt azzal lehetne jellemezni, hogy deferáltak a tagállamok gazdaságpolitikája elől. Ebben valószínű az a meggyőződés jut kifejezésre, hogy a különböző gazdasági fejlesztési, különösen a regionális fejlesztési gondok oly nagyok, amelyek jelentős állami akciók nélkül nem oldhatók meg. Ezért az általános versenyjogi szabályokat túlerőltetni – amiről eddig szó sem volt – nyilván nem esik egybe a Közösség egészének általános gazdasági érdekeivel sem. Ez nem változtatott azon, hogy a Bíróságnak a 90. §-ra vonatkozóan hozott eddigi legfontosabb ítélete ott is túlzottan rezervált volt, ahol erre nem lett volna szükség.

295. A szóban forgó *Müller*-ítélet tényállása és állásfoglalása röviden a következő.⁷⁰ A Mosel hajózhatóvá tételére alakított fent említett államközi vállalkozás⁷¹ munkálatainak eredményeképp a luxemburgi *Hein et Fils* társaság át kívánta állítani hajófuvarozási tevékenységét, amelyet a Moselen addig kifejtett, az új vízi úton közlekedő hajók be- és kirakására alkalmas modernizált kikötőt kívánt létesíteni és működtetni. A Közlekedési Minisztériumtól a Nemzetközi Mosel Bizottság hozzájárulásával erre „ideiglenes és visszavonható” engedélyt kapott, amelyet még abban az évben (1965) vissza is vontak. Hosszas huzavona után aztán arra kapott engedélyt, hogy kikötőjében saját célra szállított kő- és homokbányaipari termékeket rakjon át. A társaság azonban ezen túllépett, más árukat és más javára is végzett átrakásokat. Minthogy pedig a Mosel luxemburgi szakaszán törvény útján létesített állami jelleggel működő *Société du Port du Mertert* javára az alapító törvények kizárólagossági jogokat biztosítottak (adókedvezményeket, szubvenciót, beleszólást abba, hogy harmadik személyek milyen feltételekkel kapjanak jogot hajózási és kikötői tevékenység folytatására), és ennek megsértéséhez az

⁷⁰ A Bíróság 1971. július 14-én kelt 10/1971. számú *Luxemburgische Staatsanwaltschaft v. M. Müller* ítéletét közli *Amtsblatt* C 103, 1971. okt. 10, 7. old. és *Euro-
parecht*, 1972. 1. sz. 34–36. old.

⁷¹ L. fent 286. pont.

alapító törvények büntetőszankciókat is megállapítottak, a társaság tulajdonosait, M. Müllert és társait büntetőeljárás alá helyezték, és tevékenységükért büntetőszankcióban részesítették őket.

Mar az első fokon eljáró Luxemburgi Városi Bíróság is megállapította azonban, hogy a szóban forgó luxemburgi állami kikötővállalat törvény útján olyan privilegizált helyzetet kapott, amelyek folytán minden más hasonló tárgykörrel működő vállalattal szemben privilegizált versenyhelyzetbe került. Ebből a bíróság arra a következtetésre jutott, hogy az adott konkrét gazdasági ágazatban az adott konkrét földrajzi régióban a gazdasági versenyt belső állami intézkedésre felfüggesztették, és hozzájárultak tényleges monopolhelyzet létrejöttéhez. A bíróság ezzel együtt azt is megállapította, hogy abban kell döntenie: ezek a luxemburgi állami intézkedések nem ütköznek-e a közösségi jog anyagi jogi versenyszabályaiba; mert ha igen, akkor a vádlottak ellen hozható és a törvény által előírt büntetőjogi intézkedések törvényessége kétséges. A szóban forgó ellentét feloldására a bíróság nem érezte magát illetékesnek egyebek között azért sem, mert az ebben való állásfoglalás a Római Szerződés szerint az Európai Gazdasági Közösség Bizottságának, ill. Bíróságának hatáskörébe tartozik. Ezért a bíróság, bár megállapította a büntetőszankciókat, a Római Szerződés 177. §-ában foglalt előzetes állásfoglalást kért az Európai Gazdasági Közösség Bíróságától arra nézve, hogy: 1. a Római Szerződés 90. §-ának (2) bekezdése, ill. általában a 90. § alapján keletkeznek-e jogaik természetes vagy fizikai személyeknek is arra, hogy vitassák valamely állami intézkedés jogosságát, mert az álláspontjuk szerint a 90. § rendelkezéseibe ütközik; 2. igenlő esetben a szóban forgó belső luxemburgi törvények összhangban vannak-e a Római Szerződés rendelkezéseivel, ha nem, milyen mértékben? Fellegbezés folytán hasonló állásfoglalásra jutott Luxemburg Nagyhercegség Legfelsőbb Bírósága is, és az első fokon megállapított ítéletet felfüggesztette, sőt az abban megállapított szankciókat a Közösség Bíróságának előzetes állásfoglalásától függően hatálytalanította.

Az Európai Gazdasági Közösség Bírósága leegyszerűsítette feladatát. Az igazán problematikus kérdésekbe nem bocsátkozott. Az ítélet rendelkező részének főbb elemei a következők. Először megállapította, hogy a konkrét vállalat, az említett luxemburgi állami

kikötővállalat az említett törvényes privilégiumokkal valóban kimerítheti a Római Szerződés 90. §-a (2) bekezdés feltételeit; központi állami intézkedések alapján ténylegesen privilegizált helyzetbe került, amellyel a gazdasági versenyt a Mosel luxemburgi szakaszán, sőt bizonyos fokig azon túlmenően is kikapcsolta, más vállalatok versenyképességével szemben tulajdonképpen monopolhelyzetbe került. A kérdés megválaszolásához ezért azt kell vizsgálnia a Bíróságnak, hogy a 90. § (2) bekezdése alkalmas-e olyan individuális jogok alapítására, amelyekre a nemzeti bíróságoknak is figyelemmel kell lenniük. A (2) bekezdés erről konkrétan nem rendelkezik. Ezért a (2) bekezdés alkalmazása azoknak a követelményeknek az értékelését feltételezi, amelyek egyrészt a privilegizált állami vállalatok sajátos feladataiból, másrészt ezeknek a Közösség általános érdekeihez való viszonyából adódnak. Ez az értékelés viszont azoknak az általános gazdaságpolitikai céloknak és elveknek az értékelését jelenti, amelyeket a tagállamok a Bizottság felügyelete mellett gyakorolnak. Ilyen jogosultsággal a Római Szerződés a 90. § (3) bekezdésében a Bizottságot ruházta fel, miért is e szakasz sérelme nélkül az ügyek jelenlegi állása mellett a 90. § (2) bekezdésére nem lehet olyan individuális jogokat alapítani, amelyekre a nemzeti bíróságoknak figyelemmel kellene lenniük. A Bizottság pedig nem avatkozott a kérdéses luxemburgi törvények ügyébe, tehát a Bíróság nem tehet semmit.

A Közösség Bíróságának állásfoglalását feszült várakozás előzte meg, és – legalábbis több vonatkozásban – nagy csalódás követte.⁷² Először is általában azért, mert íme, adva volt egy konkrét ügy, amelyben a Közösség szervei, a Bizottság, és ha az nem, akkor formális kereset folytán a Bíróság állást foglalhatott volna arra nézve, hogy hol is van a mértani közép a tagállamok intervencionista gazdaságpolitikája és a Közösség általánosabb gazdaságpolitikája között. A Bíróság ezt elmulasztotta, arra a formális védelmi pozícióra vonult vissza, hogy e mértani közép megállapítására a Római Szerződésben a Bizottság kapott felhatalmazást, a Bizottság pedig hallgatott. Ezért a dolgok adott állása mellett a 90. § (3) bekezdésének sérelme nélkül a Bíróság tovább nem mehet, közvetlen egyéni jogok

⁷² A reakcióhoz részleteiben l. EMMERICH, 37. és kk. old.

harmadik személyek javára a Római Szerződésből nem származtathatók.⁷³ A bíróság állásfoglalása továbbá azért is vitatható, mert a monopóliumokra vonatkozó rendelkezések is kimondják a Római Szerződésben, hogy a monopólium létrejötté önmagában még nem jogellenes. Ennyiben, igaz, helyes a Bíróság logikája, miszerint itt is csak belső törvények útján létrejött privilegizált helyzetről, monopóliumról van szó. Nem igaz azonban annyiban a Bíróság logikája, hogy nem vont le következtetéseket a monopólium sajátosságából. Abból nevezetesen, hogy ezt a helyzetét a verseny kikapcsolására, ill. korlátozására használja fel, amint ez a tényállásból egyértelműen kiderült. A monopóliumokra vonatkozó szabályok körében viszont adott az a norma, miszerint a monopolhelyzet, az uralmi pozíció versenykorlátozó jelleggel való gyakorlása, kihasználása már jogellenes. Annál furcsább, hogy a konkrét ügyben a Bíróság ezt a helyzetet nem látta megállapítandónak. Még furcsább a dolog amiatt, mert különböző sajtójelentésekből ismert volt, hogy a luxemburgi állami kikötővállalat nagy veszteségekkel és olyan gazdasági tevékenységgel működik, amely az áruforgalom lassítására és arra vezetett, hogy a Moselen tervezett áruforgalom részben a német, részben pedig a belga vasutak terhévé vált.⁷⁴ Mindezt tehette ez a vállalat, mert ténylegesen monopolhelyzetbe került és nem racionális gazdasági tevékenységének deficitjét állami szubvenciók fedezték. Az erős kritikában az az érv is hangot kapott, hogy a Közösség Bírósága szerinti ítéletben igazában az I. és II. fokú luxemburgi bíróságok lettek volna érdekeltek, mert a ténylegesen megszületett közösségi bírósági ítélet szolgálja a luxemburgi nemzeti intervencionista állami érdekeket; a luxemburgi törvények feltehetően ellentétben vannak a Római Szerződéssel, és állásfoglalásukból pont az ellenkezője következett volna annak, mint amire állásfoglalásában a Közösség Bírósága végül is jutott.

Lehetne még folytatni a Bíróság állásfoglalását követő támadások, logikus vagy kevésbé logikus érvek felsorakoztatását, az ítéletnek

⁷³ A piacuralmi helyzet és monopólium kérdéseire általában l. a VII. fejezetet.

⁷⁴ L. ehhez EMMERICH, 38. old.

a Római Szerződéssel összefüggésben való elemzését.⁷⁵ Az a kritikai észrevétel, miszerint a Bíróság ezzel a tagállamok állami vállalatainak általános gazdasági érdekű tevékenységét általában mentesítette a Római Szerződés gazdaságpolitikai koncepciója és az ezt kifejező jogi rendelkezések alól, hogy ezért a 90. § (2) bekezdése mintegy diszjunkciót hozna létre a Római Szerződés versenyszabályai és az állami szektor között,⁷⁶ nyilvánvalóan túlzás. A Bíróság jogi értelemben valóban kérdéses és vitatható döntése azonban *bizonyára nem az utolsó szó*. Erre a dolog lényegét illetően a Közösségen belüli gazdasági fejlemények várható alakulása szolgálhat garanciául. Folyik az egyébként az ítéletnek abból a furcsa kitételéből, miszerint a „dolgok eddigi állása mellett” nem lát a Bíróság lehetőséget az ítéletben elfoglalt állásfoglaláson túlmenni, a 90. § (2) bekezdéséből individuális jogokat származtatni és ezáltal a 90. §-ban foglalt koncepciót *csak* individuális akciók útján működésbe hozni. Ebből az állásfoglalásból világosan következik két körülmény. Az egyik: az állami vállalatok, az állami szektor súlya, az állami gazdaságpolitikát terhelő különböző motivációjú feladatok, mindenekelőtt a regionális fejlesztés politikai, szociális és gazdasági terhei oly nagyok, hogy az e körben mozgó állami gazdaságpolitikára prejudikálni a Bíróság még akkor sem akart, ha a konkrét tényállás mikrostruktúrája mellett és a konkrét luxemburgi versenykorlátozó hatású törvények „domesztikálása” nem is jelentett volna prejudikálást a történeti és gazdasági okok folytán bizonytalansággal még tovább dagadó állami gazdasági intervencionizmusra. A másik: az egész probléma annyira sürgős, komplex és minden tagállamot érintő, hogy a Bíróság szükségesnek ítélte a Római Szerződésben megfelelő kompetenciával felruházott szerv, a Bizottság felelős működésbe lépését ezen a területen is. Nem vitás, hogy az ítélet rendelkező része, ill. az ehhez kapcsolódó indoklás kifejezetten „táncba hívja” a Bizottságot. Ez a tánc valószínű „történelmi tánc”, hiszen a jelenkori

⁷⁵ Ilyenek, hogy a 90. § rendelkezései közvetlenül hatályosuló szabályok-e vagy sem (a többség, logikusan, igenlő véleményen van, erről ált. a jogforrásokra vonatkozó fejezet szól), hogy a 2. bekezdés címezettjei szükségképp vállalatok, hogy ti. csak feladataik racionális teljesítése mértékéig illeti őket mentesség, nem pedig ipso facto, hogy általános gazdasági érdekű feladatokat kaptak, és itt lett volna az alkalom e mértékben is állást foglalni és így tovább.

⁷⁶ Emmerich, 46. old.

kapitalizmus ellentmondásainak egyik legnehezebben leplezhető problémájáról van szó. Arról, hogy a termelőerők és a termelési viszonyok közötti ellentmondás feloldására tett kísérletek körében az állam egyre jobban beártja magát a közvetlen gazdálkodás szférájába, de ez egyre több rendszerbeli anomáliát hoz felszínre. Az anomáliák egyrészt tagországokon belül a magántőke és annak megzabolázására, irányítására célzott állami intézkedések, másrészt a konkrétan éppen preferált és nem preferált tőkés csoportok között jönnek létre (a luxemburgi állami kikötővállalatnak is voltak és vannak magántőkés részvényesei, és azok nyilván örülnek a jelenlegi privilegizált helyzetnek, szemben azokkal a tőkésekkel, akiket ezek az intézkedések sújtanak). További anomália a tagállamok intervencionista gazdaságpolitikájának és gyakorlatának eltérő súlyában van, minek folytán nagyok az ellentétek a tagállamok között is e gazdaságpolitika és a közösségi versenypolitika közötti viszony megítélésében. És folytatni lehetne még azokat az érdekeket és ellenérdekeket, amelyek e „történelmi táncban” részt vesznek. A kérdés az, hogy a mulatságban most rendező szerepre törő Európai Gazdasági Közösség felső vezető szervei, így a Bizottság és funkciójának megfelelően a Tanács, valamint a Bíróság képesek lesznek-e ezt a történelmi folyamatot a Közösség általános érdekei szerint úgy alakítani, hogy az a legnagyobb összefüggésekben a nemzeti tőkés államoknak is megfelel. Ennek egyik eleme az is, hogy a Közösség mint olyan is kezdeményezi államközi, tehát szupranacionális állami vállalatok alapítását, működtetését. A Közösség problémái e téren tehát még tovább nőnek, megkétszereződnek: egyrészt ezekre a vállalatokra is állnak mindazok az elvek és gyakorlati nehézségek, amelyek az állami vállalatok preferálása és a Közösség versenypolitikai koncepciójába való illesztése körében megvannak, másrészt külön problémákkal járó feladat az államközi vállalatok létesítésének és működtetésének mikro- és makrostrukturális optimalizálása. Egyebek között ennek problémájáról szól az alábbi szakasz.

35. §

ÚJ UTAK ÉS AZ ÁLLAMKÖZI VÁLLALATOK A KÖZÖS PIACBAN

RÉGI ÉS ÚJ GONDOK, TERÁPIA ÉS GYÓGYSZEREK ÁLTALÁBAN

296. Mint fent már volt róla szó,⁷⁷ az Európai Gazdasági Közösség míg egyrészt szinkronizálni – az Európai Gazdasági Közösség gazdaságpolitikai elveinek megfelelően koordinálni, integrálni – törekednék a tagállamoknak állami vállalatok útján is eszközölt hagyományos belső gazdaságpolitikáját, új utakat is keres. Ezt az *útkeresést is új gondok*, végső soron az Európai Gazdasági Közösségre nehezedő gazdasági, politikai és szociális nyomás szülték. Ezek egyike a gazdasági fejlettség regionális aránytalanságából, másika az integrálódó infrastruktúrához fűződő igényekből, harmadik a versenyképes technológiai fejlődés szükségességéből adódó nyomás. Az e problémákban eddig a nemzeti gazdaságpolitikákra nehezedő nyomás – mint új egységre – részben az Európai Gazdasági Közösségre tevődött át. Miután egy sor kérdés az integrációra való tekintet nélkül is csak nemzetközi együttműködésben oldható meg, íme még egy okkal több, ami miatt az Európai Gazdasági Közösség új utak keresésére kényszerült. Ebbe az irányba szorítja léte, objektív gazdasági helyzete, léténél fogva rajta függ a kapitalista gazdasági mechanizmus teljesítőképességéhez fűzött kapitalista szemléletű várakozás szeme. A szicíliai munkásokat azzal lehet vigasztalni, politikai harcukat azzal lehet leszerelni, hogy a Közös Piac regionális gazdaságpolitikai törekvése és programjai keretében majd iparosítják Szicíliát, és majd lesznek munkahelyek, Szicília és Dél-Itália is

⁷⁷ L. 288–293. pont.

hamarosan gazdasági prosperitásnak örvendhet. A nyugat-európai atomenergia-ipart Amerika elleni nehéz vívódásában azzal lehet vigasztalni, hogy majd segít az Európai Gazdasági Közösség, az Euratom és az Euratom keretében tervezett állami akciók, így pl. az ún. közös atomenergia-ipari vállalatok. A francia–olasz határok km-ek hosszúságában veszteglő autókat, kamionvezetőket és turistákat lehet azzal vigasztalni, hogy államközi együttműködésben készül a Mont Blanc-alagút, amely nemcsak gazdaságilag jelenthet jelentős könnyítést a forgalom és a fuvarozás számára, de megtakarítja 100 000-ek idegháborúját is, amelynek a korábbi határforgalom viszonyai folytán ki voltak téve. Mindez jól jelzi, hogy az Európai Gazdasági Közösség miként leplezi, támaszt új reményeket és oldja fel részben csak a nemzeti keretekben biztosan jobban feszítő társadalmi, politikai és gazdasági nehézségeket, ellentmondásokat.

297. Nyilván izgalmas kérdés, hogy a vázolt ellentmondások és feladatok sűrűjében *mit tett és mit terveznek az Európai Gazdasági Közösség vezető szervei* most nem a tagállamok tevékenysége, hanem az Európai Gazdasági Közösség mint relatíve elkülönült politikai és gazdaságpolitikai egység tevékenysége keretében.

Az Európai Gazdasági Közösség szóban forgó gazdasági tevékenységét általában a következők szerint lehet jellemezni. Viszonylag sokoldalúan feltárta az adott problémákban fennálló helyzetet, különböző részletességgel felvázolt gazdasági és jogpolitikai programokat, tett számos konkrét közösségi–állami intézkedést, egyebek között közösségi–állami vállalatok létesítése útján is.

a) A regionális gazdaságpolitika területén az Európai Gazdasági Közösség Tanácsa és Bizottsága számos általános és konkrét intézkedést tett. Az *általánosak* között érdemelnek említést az 1969. évi bizottsági határozatok és dokumentumok, amelyek két szempontból is lényegesek. Egyrészt felvázolják a Közösség regionális fejlődésének eddigi eredményeit és legakutabb problémáit, ennek keretében a Közösségen belül 40 régiót és 19 ún. nagy térséget állapítottak meg, vázolva ezen egységek főbb konkrét gazdasági, társadalmi és szociálpolitikai sajátosságait, az ezeken belül tapasztalható mozgást, valamint a szükséges és kívánatos fejlődés célszerűnek tekinthető eszközeit. A szóban forgó okmányok és programok másrésztől

felvázolják a Közösség regionálpolitikai célkitűzéseinek megvalósítását szolgáló ún. instrumentáriumot, a Közösség részéről lehetséges és kívánatos eszközök tárát is, amiről alább lesz szó. 1971-ben a Tanács, valamint a tagállamok kormánya képviselőinek együttes határozatában különös helyet és hangsúlyt kaptak a regionális gazdaságpolitikai feladatok. A határozat hangsúlyozza, hogy „a tényleges gazdasági közösség megteremtéséhez olyan strukturális és regionális intézkedéseket kell alkalmazni, amelyek alkalmasak a Közösség kiegyenlített gazdasági fejlődésének megvalósítására, az e célt szolgáló legfontosabb problémák megoldására...”. Miközben a határozat nyomán a Bizottság és a Tanács a középtávú gazdaságpolitika harmadik programjában 1971-ben *expressis verbis* is hangsúlyozta „a tagállamok felelőssége mellett a Közösség saját felelősségét is a regionális gazdasági problémának megoldásában”, sor került a következő 3 évi időszak legfontosabb intézkedéseinek meghatározására is.⁷⁸ A Közös Piac kibővülésével bővültek az Európai Gazdasági Közösség regionálpolitikai gondjai is, különösen az Egyesült Királyság északi része és Írország tekintetében. A Bizottság 1973 májusában előterjesztett „Jelentés a kibővült Közösség regionális gazdasági problémáiról” című okmánya a Közösség eddigi regionális gazdaságpolitikai programjait és határozatait most már a nagyobb Közösség egészére vetítve vizsgálja. Az eddig alkalmazott kritériumok – az 1 főre jutó nemzeti jövedelemnek a közösségi átlaghoz való viszonya, a mezőgazdaságban foglalkoztatottak viszonya a Közösség átlagához, a termelékenységi mutatók viszonya a Közösség átlagos termelékenységi juttatóihoz stb. – figyelembevételével még több ellentmondás, még több nehézség és még több feladat jelenik meg. A jelentés vázolja azt is, hogy a jóváhagyott és még szükséges intézkedések miként alkalmazhatók a kibővült Közösség regionális problémáinak, legalábbis a fontos regionális problémák mielőbbi megoldására. Miközben utal a Római Szerződésnek erre vonatkozó alapvető rendelkezésére, amely a preambulumban kiemeli a Közösség elkötelezettségét az egyes

⁷⁸ L. – az idézeteket is – *Általános Beszámoló 1971*, 139. és kk. old., a regionális gazdaságpolitika általános és részletes elemzéséhez l. IPSEN (2), 950. és kk. old. („Regionalpolitik”).

gazdasági régiók közötti fejlődésbeli aránytalanságok megszüntetésére. A programok megvalósítását drámai hangvételű felhívásban is támogatni akarja: „Népei számára sem jelentősége nem lehet, sőt tartósan fent sem maradhat olyan közösség, amelyben az egyes tagok életszínvonalában nagy különbségek vannak, és a tagállamok népességének abban is kételkednie kell, hogy a Közösség képes a történetileg hátrányosan alakult gazdasági régiók törekvéseit az életszínvonal emelésére támogatni és segíteni... Az olyan közösségnek, amely csak azokat a gazdasági folyamatokat tudja átfogni és segíteni, amelyek ott emelik a jólétet, ahol úgy is van, szükségképp csődbe kell jutnia.”⁷⁹

b) *Az infrastrukturális fejlesztés* – pl. helyi vagy általános érdekű vízi, vasúti, közúti, közlekedési és forgalmi hálózatok fejlesztése és jobb összekapcsolása – kiterjed természetesen olyan vállalkozásokra is, amelyek nagy beruházásigénnyel és költséges technológiai fejlesztéssel, általában tehát a termelőeszközök jelentős fejlesztésével is járnak, és ezért részben már az alábbi c) pontban tárgyalt kategória területére is esnek. „A gazdasági integráció azt követeli – hangzik egy nem jelentéktelen integrációs okmány⁸⁰ –, hogy átfogó szárazföldi közlekedési hálózat jöjjön létre az egész Közösség területén, és valamennyi közlekedési és szállítási rendszer olyan fokra fejlődjék, hogy a kontinens minden része megnyíljk az emberek és áruk mozgása számára, hogy adekvát és hatásos telekommunikációs rendszer fejlődjk ki, hogy kölcsönösen összefüggő energiarendszerek jöjjenek létre, hogy nemzetközi folyóvizek, határmenti területek és elmaradt más régiók együttműködésben való fejlesztése valósuljon meg.” Az infrastruktúra, a szállítás és energiarendszerek integrálása egyik vezérlő alapelve az Európai Gazdasági Közösség gazdaságpolitikai koncepciójának. Kifejezésre jut ez a Római Szerződés alapvető célkitűzéseiben,⁸¹ az Euratom Szerződés általános célkitűzéseiben,⁸² az e tárgyban kiadott sok normatívában és egyedi intézkedésben,

⁷⁹ *Regional-Bericht 1973*, az idézethez 1.4. old.

⁸⁰ Az idézet a latin-amerikai kormányok 1967. április 14-én elfogadott akcióprogramjából való (közli FLIGIER, 5. old.).

⁸¹ *Római Szerződés*, 3. § e) pont, 74–84. §.

⁸² *Euratom Szerződés*, 2. §.

kidolgozott programokban,⁸³ különböző európai „közösségi-állami” vállalati formákban.⁸⁴

c) Az amerikai gazdasággal versenyképes *technológiailag fejlett iparágak* és vállalati egységek létrehozása és fejlesztése tárgyában a Bizottság és az Európai Gazdasági Közösség más szervei ismételtelen felmérték a helyzetet. Ennek során megállapították, hogy bár viszonylag nehéz különböztetni és éles határvonalat húzni a hagyományos iparágak és a fejlett technológiával működő ún. „technologische Spitzenindustrie”-k között, erre a főbb mutatók tekintetében mégis van lehetőség. Ennek körében a számok azt jelzik, hogy Nyugat-Európa elég gyenge pozícióban van, bár az elmúlt évtizedben történtek jelentős lépések az európai éliparágak fejlesztésében. Egy szemléltető összehasonlító adatsor szerint pl. az elektrotechnikai és elektromossági nehézgépek-berendezések gyártása területén működő legnagyobb 10 közös piaci vállalat (beleértve most már Angliát is) együttes termelési értéke alig tesz ki többet, mint 50%-át annak a termelési értéknek, amelyet a hasonló területen működő 6 legnagyobb amerikai vállalat produkál (1968-ra nézve 15,7, ill. 26,9 milliárd \$).⁸⁵ A repülőgépiparban ez az arány a kibővített Közös Piac és az USA termelése között még sokkal rosszabb képet mutat: a Közös Piac termelése 1967-ben 2,3, az USA termelése 23,2 milliárd \$ volt.⁸⁶ Megállapították azonban azt is, hogy a Közös Piacon belül is csak még kevés lépést sikerült tenni az európai éliparágak integrálása és ezen keresztül hatékonyabbá tétele érdekében. Különösen vonatkozik ez a Közös Piac szerveinek e célt szolgáló közvetlen akcióira. Az általános jogi keretek területén – az áruforgalom, a technológiai *skill* (szaktudás), a licencek forgalma, a vállalati koncentrációhoz szükséges társasági jogi harmonizáció nagyvállalati forma stb. – történtek jelentős lépések. Ez önmagában azonban még kevés volt ahhoz, hogy tényleges konkrét és közös koncentrációkra, világméretű

⁸³ L. *Iparpolitika 1970*, különösen 347. és kk. old. („Internationale technologische Zusammenarbeit und industrielle Entwicklung”), *Ipar- és technológiapolitikai program 1973*, A–D, 1. és kk. old.

⁸⁴ L. fent 33. és alább 300. pont.

⁸⁵ Az adatokat közli: *Iparpolitika 1970*, 341. old.

⁸⁶ *Uo.*, 344. old.

gazdasági akciókra a Közös Piacon belül sor kerüljön. Az Európai Gazdasági Közösség közvetlen akcióira nézve felgyülemlett tapasztalatok azt mutatják, hogy mind az államközi úton szervezett és támogatott közös vállalkozások, mind az Európai Gazdasági Közösség szervei útján kanalizált közös vállalkozások sok nehézséggel funkcionálnak. A nehézség az államközi szervezés és finanszírozás körében abban van, hogy az egyes államok részvételének intenzitása, ezen intenzitás menet közben történő változása zavarokat okoz a gazdaságos és dinamikus vezetést igénylő termelési folyamatokban és kereskedelmi koncepciók megvalósításában. Mindezekért, mind az 1970. évi iparpolitikai memorandum, mind az 1973. évi ipar- és technológiapolitikai program az éliparágak közösségi szervezés és támogatás mellett való hatékonyabb fejlesztésére újabb elképzeléseket, programokat vetett fel, ezek kidolgozását kísérelte meg és megvalósítását kezdte el.⁸⁷ Az eddig tett és újabban tervezett lépések sokfélék. Így utalni lehet a nagyobb koncentrációt lehetővé tevő társasági és adójogi integrációs lépésekre, amiről jelen munka számos összefüggésben szól.⁸⁸

Nem mondható teljesen eredménytelennek az Euratom szerepe a nyugat-európai atomenergia-ipar fejlesztésében vagy pl. a Concorde-program sem. Hasonlóan nem jelentéktelen a fent már vázolt nyugat-európai államközi vegyes vállalatok gazdasági tevékenysége. Az iparpolitikai, valamint a technológiapolitikai programokban felvázolt elgondolások között bizonytalannal vannak olyanok, amelyek nem lebecsülhető eredményekkel járnak. Ilyenek mindenekelőtt azok a konkrétan kialakított programok, amelyekre nézve az európai nagyvállalatok együttműködése a Bizottság szervezése mellett „komplex szerződések útján, a tagállamok és a Közösség megrendeléseinek és szubvencióinak bevezetésével, de mégis autonóm és dinamikus vállalati döntési mechanizmust biztosító jogi formák útján valósul meg; ezt a célt szolgálják a Bizottság ún. közösségi ipari fejlesztési szerződései is.”⁸⁹

⁸⁷ L. általában *uo.*, 336. és kk. old. („Die Industrieförderung in den Technologischen Spitzenbereichen”), *Ipar- és technológiapolitikai program 1973*, A–D, 1. és kk. old.

⁸⁸ L. különösen a tőkepiacra, a társasági jog harmonizálására és az adójogi feltételekre vonatkozó fejezeteket (V–VI. fejezet).

⁸⁹ *Iparpolitika 1970*, 357. és kk. old.

298. Az általános és főbb összefüggésekben vázolt új elgondolások *megvalósításának instrumentáriuma* az eszközök viszonylag széles körére terjed ki. Az általános normatív intézkedésektől (tehát az általános közösségi jogalkotástól) eltekintve a konkrét egyedi, közvetlenül közösségi akciók is sokfélék.

a) *A regionális gazdaságpolitika és ipari restrukturálás területén a hosszú- és középtávú programok* megállapítása, ill. az ezek körében tett intézkedések jelentősek. Néhány jelentősebb példa: az ipari restrukturálás körében szükséges *átképzési programok* megvalósításához, költözködéshez a Közös Piac különböző saját vagy a tagállamok koordinált anyagi eszközeivel évenként jelentős programokat hajt végre.⁹⁰

A szubvenciókról – a tagállamok által rendszeresített és a Közösség útján biztosított szubvenciókról – mint a Közösség egyik általános gazdaságpolitikai intézményéről, a tagállamok szubvenciópolitikájának koordinálásáról, a Közösség szubvenciópolitikájának a Közösség általános gazdaságpolitikájához, iparpolitikájához és regionális politikájához való viszonyáról külön is kellene részletesebben szólni. Egyebek között azért, mert az állammonopolista gazdasági intervencionizmus egyik legtipikusabb és viszonylag nagy méreteket öltött kategóriájáról, jelenségéről van szó.⁹¹ Itt azonban csak azokra a szubvenciókra, állami és közösségi szubvenciókkal segített programokra utalok, amelyekkel a Közösség meghatározott infrastrukturális beruházásokat és közvetlenül termelőegységek működtetését segíti az egyes gazdaságilag nem eléggé fejlett régiókban, ill. azokat a szubvencióprogramokat, amelyek egyes nagyobb európai iparágak

⁹⁰ L. általában az évi jelentések *Sozialpolitik* c. részeit. Az 1971. évi jelentés beszámol arról, hogy az EGK Szociális Alapja (*Sozialfonds*) átképzésre, átköltözéshez 56,5 millió dollárnak megfelelő összeget biztosított, a Bizottság gyárátállítási és munkahely-létesítési programokban vett részt (*Általános beszámoló 1971,194. és kk. old.*).

⁹¹ A szubvenciók területén az EGK sokrétű feladatait a *Római Szerződés 92–94.*, a *Montánunió Szerződés 54–56. §-ai* állapítják meg. Az egységes szubvenciópolitikai gyakorlat kialakítása, a Közösség általános és konkrét szubvenciópolitikai szerepéhez l. a *Versenypolitikai jelentés 1971* megfelelő részét („*Staatliche Beihilfen*”, 125. és kk. old.), ill. monografikus feldolgozásban IPSEN (2), 669. és kk., GOLDMAN (4), 452. és kk. old. („*La mise en oeuvre des regles relatives aux aides des états*”).

versenyképességét és nagyobb fejlesztését szolgálják, így pl. a hajó-építés, a textilipar, a filmgyártás és a repülőgépipar területén.⁹²

A regionális fejlesztést szolgálták azok az intézkedések, amelyek a *Kamat-visszatérítés Európai Alapja* útján az infrastrukturális beruházáshoz és közvetlenül termelőegységek működéséhez, fejlesztéséhez azzal teszik könnyebbé az anyagi feltételek, így hitelek biztosítását, hogy a szóban forgó Alap útján közösségi forrásokból megtérítik az adott specifikáció szerint létesült és működő gazdasági egységek kamatfizetési kötelezettségének jó részét.⁹³

A restrukturálásnak a mezőgazdaságot érintő hatásait az Európai Gazdasági Közösség nem tudja nem napirenden tartani. A sok ellentmondással teli folyamat megkönnyítését szolgálják pl. azok az intézkedések, amelyek különböző *átállási prémiumok* bevezetésében jutottak kifejezésre. Így fejenként 1500 számítási egység (kb. ugyanennyi \$) prémiumot fizet a Közösség minden olyan ipari munkahely létesítése után, amely lehetővé teszi, hogy mezőgazdasági alkalmazott ipari alkalmazáshoz jusson.⁹⁴ Közösségi úton – 1969-ben és 1970-ben kelt rendeletekkel – került bevezetésre az a prémiumrendszer, amely egyes gyümölcstörvények felszámolása, egyes régiókban a tejtermelés csökkentése, a tehénállomány szanálása céljából biztosított legalább részleges kártalanítást, ill. anyagi ellenszolgáltatást az ezt vállaló parasztoknak, mezőgazdasági üzemeknek. Az Európai Gazdasági Közösség agrárpolitikájának problematikusságát, ellentmondásos alakulását, a nemzeti érdekek ütközését jelzi, hogy pl. Olaszországot több esetben bírósági úton kellett kötelezni a közösségi rendeletek végrehajtására.⁹⁵

⁹² L. *Általános beszámoló 1971*, 187. és kk., *Versenypolitikai beszámoló 1971*, 145. és kk. old.

⁹³ E célra az EGK 1971-ben 250 millió dollárnak megfelelő keretet irányzott elő (*Általános beszámoló 1971*, 182. old.).

⁹⁴ Az 1971-ben előirányzott összeg itt is 250 millió Számítási Egység (uo., 182. old.).

⁹⁵ A jelentősebb rendeletek e körben: 2517/69, 2637/69, 2475/70, 2565/70, 1975/69, 2195/69; az EGK Bírósága elé került ügyek a 30/1972. és a 39/972. számú ügyek (a Bíróság sokszorosított ítéleti kiadmányai), amelyekben a Bizottság mint felperes kérte az Olasz Köztársaságot mint alperest a közösségi rendeletek végrehajtására kötelezni. [*Az Európai Unió agrárpolitikájáról magyar nyelven I. HALMAI Péter: Az Európai Unió agrárrendszere. Mezőgazda Kiadó, 2007. – a szerk.*]

Az *Európai Beruházási Bank mint intézmény is egyik eszköze a Közösség közvetlen gazdasági tevékenységének, a közösségi szintű gazdaságpolitikai elképzelések megvalósításának. E célból a Római Szerződés hozta létre. Mint a tagállamok pénzügyi intézménye, részben bankszerűen, tehát profitra dolgozik, részben azonban a tagállamok és a Közösség gazdaságpolitikai programjainak megvalósítása keretében ún. – ahogy a Római Szerződés 130. §-a meghatározza – non-profit-making alapon tevékenykedik; ezzel a jelleggel a 130. §-ban meghatározott célkitűzések között első helyen szerepel a kevésbé fejlett gazdasági régiók fejlesztését célzó vállalkozások (projects) támogatása. A továbbiakban meghatározott célkitűzései közé tartozik a modernizálás finanszírozása olyan iparágakban és olyan vállalatokra nézve, ahol a modernizálás az egyes tagállamokban rendelkezésre álló eszközökkel nem lehetséges. Végül a célkitűzések között szerepel a Közösség több tagállamát érintő és jelentős méretű gazdasági vállalkozások megvalósításában való közreműködés. Az Európai Beruházási Bank regionális fejlesztésre kedvezményes hiteleket biztosít (1971-ben 47 projektre nézve összesen közel 4 milliárd számítási egység, tehát közel 4 milliárd \$ nagyságrendben került erre sor), bankgaranciákat vállal (1971-ben ez a szolgáltatása az előterjesztett kérések folytán nem volt magas, 345 millió számítási egységre terjedt ki), és az európai tőkepiac előnyösebb alakítása céljára a tagállamoknak ún. általános hitelt is nyújt.⁹⁶*

⁹⁶ Az Európai Beruházási Bank tevékenységének néhány fontosabb adata: 1958-tól 1969-ig a Bank mérlege 1,6 milliárd Számítási Egységre emelkedett; 1959-ig a Bank 1,5 milliárd összegű kölcsönt és más támogatást adott összesen 7,1 milliárd SzE nagyságrendű beruházáshoz; a támogatási összegek a tagállamokban 229 nagyobb projektumra, a társult államokban 51 projektumra vonatkoztak, az EGK-n belül a regionális fejletlenség szempontjából különösen problematikus Olaszország részesedése a legnagyobb (az összes projektumból 141, ami 50%), sőt Dél-Olaszország fejlesztése részleteiben is kidolgozott speciális támogatási területe a Banknak (l. mindezekhez: *Europäische Investitionsbank, Jahresbericht 1969*, a Bank nyomtatott jelentése, 108. és kk. old., *Europäische Investitionsbank, Die Tätigkeiten der Bank in den ersten zehn Jahren, 1958-1967*, a Bank nyomtatott jelentése, 25. és kk. old.). A Bank beruházási politikájának a határmenti területek fejlesztésére vonatkozó része 53 régiót fog át (l. a 69. évi jelentés 145. és kk. old.). A fenti 1971. évi adatokhoz l. *Általános beszámoló 1971*, 192-193. old. [Az *Európai Beruházási Bank jelenlegi projektjeiről* l. <https://www.eib.org/en/index.htm> – a szerk.]

A Montánunió Szerződés harmadik fejezetében „Beruházások és pénzügyi támogatás” cím alatt részletesen szabályozza a Montánunió gazdaságpolitikai elképzeléseit és programjait a szén- és acéliparban várható restrukturációs folyamat alakítására, a fellépő átállási nehézségek legalább részleges megoldására. A kialakított program egyik eleme, hogy a Montánunió a tagállamok koordinált és saját eszközeivel hitel-, valamint más pénzügyi támogatást biztosít olyan új projektek és iparágak fejlesztéséhez, amelyek egyrészt a technológiai fejlődés irányába esnek, és másrészt alkalmasak arra, hogy a visszafejlődő iparágak felszabaduló munkaerejét és dologi alapjait (épületek, gépi berendezések) az új viszonyoknak megfelelően hasznosítsák és fejlesszék. A Montánunió Szerződés 54–56. §-aiban körvonalazott szóban forgó program megvalósítása jegyében 1971-ben a Tanács hozzájárulásával a Bizottság 35 nagyobb *restrukturációs programban* foglalt állást összesen 79 milliárd számítási egység nagyságrendű hitelek ügyében; ezek a hiteloperációk 380 milliárd értékű beruházási volumen megvalósítását teszik lehetővé, és 16-17 000 új produktív munkahely létesítésére vezetnek.⁹⁷ A restrukturációs folyamatok gazdasági, társadalmi, politikai és szociális összefüggésekben egyaránt legkomplexebb eddigi egyedi példája, amely az Európai Gazdasági Közösség sok eszközének bevezetésére, az egész gépezet megmozgatására, sőt bizonyos fokig az Európai Szén- és Acélközösség krízisére is vezetett, az 1959–60. évi szénkrízis volt.⁹⁸

b) Az európai méretű *infrastrukturális feladatok és az ún. technológiai éliparágakban* szükségesnek ítélt nagyobb fejlesztés terén alkalmazott és tervezett eszközök között is szerepelnek a már említett szubvenciók, a Montánunió szintén említett restrukturációs és fejlesztési programjai, az e célból alkalmazott pénzügyi operációi, az olyan államközi vállalkozások, mint a Concorde-program,⁹⁹ az Európai Beruházási Bank e területekre eső támogatási programjai, valamint az állami megrendelések e területeken alkalmazott programjai. Az Európai Beruházási Bank fejlesztési programjai kiterjednek

⁹⁷ *Általános beszámoló 1971*, 189–192. old.

⁹⁸ L. fent VII. fejezet 240. pont.

⁹⁹ L. alább 305. pont.

modern energiaipari létesítmények, az európai közlekedési hálózat egyes nagy berendezéseinek (európai autópályák, gázvezetékek és kikötőberendezések stb.), telekommunikációs létesítmények, az iparban az elektronika és kémia stb. területeire; a támogatott programok részben egyes tagállamokon belüli beruházások, részben több tagállam vállalatának közreműködésével elhatározott fejlesztések támogatását jelenti, és milliárdos nagyságrendben mozog.¹⁰⁰

299. *Az állami megrendelések gazdaságpolitikai súlyát az instrumentárium e nagy eszközének már vázolt méretei jelzik a legjobban.*¹⁰¹ A tagállamok intervencionista gazdaságpolitikájának egyik alapvető instrumentuma és jelentős intézménye a Közösség közvetlen gazdasági operációinak is. Ez a körülmény az Európai Gazdasági Közösség számára – sok kisebb mellett – legalábbis három nagyobb probléma megoldását, azokban való integrációs előrehaladás szükségességét jelentette.

Először: a Közös Piac szerveinek hamar konstatálniok kellett, hogy bár a Római Szerződés az állami rendelkezésekről nem szól, a gazdasági élet egészére és különösen a gazdasági versenyre kiterjedő hatása miatt ezt a jelenséget is az integrációs gazdaságpolitika, így különösen az *ipar- és a versenypolitika részévé kell tenni.*¹⁰² Ennek institutionalizálása – az állami rendelkezések és szerződések eltérő fogalmi rendszerének vitájától, az államok különböző érdekeinek ellentétéin át hosszú huzavona és harc után¹⁰³ – először a szolgáltatások szabad mozgásáról szóló általános programban,¹⁰⁴ egy sor irányelvtervezetben és végül 1971-ben az állami rendelkezések általános közösségi szabályozásában, a Tanács két irányelvében és egy határozatában jutott kifejezésre.¹⁰⁵

¹⁰⁰ A Banknak a jelzett ágazatokban támogatott programjait, azok megoszlását l. *Europäische Investitionsbank, Jahresbericht 1969*, 110. és kk. old.

¹⁰¹ L. fent II. fejezet 52–54. pont.

¹⁰² Ezt megállapította az EGK minden illetékes szerve, l. M. DERINGER *Rapport au Parlement Européen sur les propositions de directives de la Commission au Conseil pour la secteur des marchés publics*. Journal Officiel de C. E., 1965, No. 77, 70 és kk. old.

¹⁰³ L. ehhez TAVERNIER, 202. és kk. old.

¹⁰⁴ *Általános EGK program a szolgáltatásokról*, III. cím.

¹⁰⁵ L. a Forrásjegyzékben: *Állami rendelkezések. 1–3.*

Másodszor: ha az első lépés az volt, hogy az állami megrendeléseket közösségi jogi szabályozás útján egyáltalán közösségi feladat- és hatáskörbe tereljék, akkor a második az volt, hogy az Európai Gazdasági Közösség most már e területen is ténylegesen érvényesítse a *Közösség koordináló tevékenységét*, önálló gazdaságpolitikai funkcióját. Ez mindenekelőtt a tagállamok *marché public*-rendszerének és politikájának tényleges koordinálását jelentette és jelenti. Az e célt szolgáló jogalkotás főbb elemeit a következőkben lehet összegezni: az integrált piac és integrált gazdaságpolitika, így különösen az egységes versenypolitika megvalósítása érdekében meg kell szüntetni azokat a jogi és más természetű akadályokat, amelyek gátolják vagy nehezítik a tagállamok vállalatainak a tagállamok állami megrendeléseiben való kölcsönös részesedését;¹⁰⁶ a 100 000 számítási egység nagyságrendet meghaladó állami rendeléseket nyilvános pályázat útján kell szétosztani;¹⁰⁷ a szabályozás meghatározza azokat a közjogi szerveket és intézményeket, amelyekre e kötelezettség kiterjed,¹⁰⁸ valamint azokat a gazdasági egységeket, amelyek a nyilvános pályázati eljárásban a részvételi igényeket támaszthatják;¹⁰⁹ azokat a területeket, amelyeken az államok nem tartoznak megrendeléseiket ebben a rendszerben megvalósítani;¹¹⁰ szabályozza a nyilvános pályázati eljárás rendjét, így azt is, hogy minden állami megrendelést, amely a szabályozás hatálya alatt áll, meg kell hirdetni az Európai Gazdasági Közösség hivatalos lapjában is;¹¹¹ szabályozza továbbá a megrendelések odaítélésének egységesen alkalmazandó gazdasági kritériumait;¹¹² egy külön normatíva – a Tanács említett határozata – az így szabályozott *marché public* fenntartása és fejlesztése során jelentkező problémák vizsgálatára, a Bizottság valamely tagállam

¹⁰⁶ *Állami rendelések* 1. 1. §.

¹⁰⁷ *Állami rendelések* 2, Preambulum és 3. §.

¹⁰⁸ *Uo.*, 1. §.

¹⁰⁹ *Állami rendelések* 1, 1. §.

¹¹⁰ *Uo.*, 2. § és *Állami rendelések* 2, 4., 9. §.

¹¹¹ *Állami rendelések* 2, 12. §. Azóta az EGK hivatalos lapjában (minden hivatalos nyelven) majdnem minden számban jelennek meg ilyen közlések, ill. formális pályázati kiírások.

¹¹² *Uo.*, 29. §.

részéről teendő javaslat kimunkálására létrehozta az Állami Rendelések Konzultatív Bizottságát is.¹¹³

Az Európai Gazdasági Közösség harmadik nagyobb feladatát az állami rendelkezések terén abban látta, hogy a tagállamok eszközeinek egy részét és a Közösség saját anyagi eszközeit *egyres meg határozott projektek megvalósítására koncentrálja*, ezt az eszközt különösen az ún. technológiai éliparágak fejlesztésére irányítsa. Ezt a célt szolgálják azok a részben futó, részben jóváhagyott programok, amelyek meghatározott iparágakban és projektekre nézve egyebek között az állami rendelkezések koordinált és koncentrált bevetését valósítják meg. Ezek a programok több tagállam vállalatának részvételét mozgósítják, koncentrálnak, és így – a Közösséget, az adott tagállamokat és a vállalatokat átfogó „közösségi ipari fejlesztési szerződések” és konzorciumok keretében – nem csak a tagállamok *marché public*-jének integrálására, hanem nagyobb projektumok tervszerű megvalósítására (a kutatás-fejlesztés, termelés és értékesítés nagyobb méretű összefogására, szervezésére), végső soron az adott iparág európai méretű fejlesztésére vezethetnek.¹¹⁴ Ezeknek a Bizottság által kimunkált és koordinált projekteknek és sajátos típusú kooperációs vagy laza társulási szerződéseknek részleteibe most nem bocsátkozva nem lehet nem utalni két körülményre. Az egyik, hogy máris léptek fel nehézségek e projektumok résztvevőinek kiválasztása és a fenti új szabályok betartása körül. A másik: az is valószínű, hogy ezek az ilyképp létrehívott gazdasági egységek mögött álló közösségi cselekvés valamiképp az állami vállalatoknak abba a már vázolt általános versenyjogi tilalomrendszerébe is ütközik, azt mindenképp érinti, miszerint az államok (jelen esetben tehát a Közösség) sem állami (közösségi), sem valamilyen – kizárólagos, illetőleg preferált pozíció biztosításával – előnyben részesített nem állami vállalatokra (gazdasági-jogi egységekre, a preferálás folytán ún. pszeudo-állami vállalatokra) nézve nem tesznek olyan intézkedéseket, amelyek hatásukban a Római Szerződés versenyjogi szabályaiba ütköznek.¹¹⁵

¹¹³ *Állami rendelkezések* 3, 1–3. §.

¹¹⁴ L. *iparpolitika* 1970, 357. és kk. old.

¹¹⁵ A probléma kidolgozását l. fent 34. §.

A Közösség instrumentáriumába tartozik végül maga az *Euratom*, amely az atomenergia-kutatás, -fejlesztés és -termelés területén egyesíti államközi együttműködésben az Euratom Szerződés és intézményeinek rendszerében a tagállamok anyagi erőfeszítéseit. Külön kiemelhető az Euratom Szerződésben konstituált *közös vállalat* intézménye, amelynek útján szintén az államok, illetve a Közösség lép fel közvetlen gazdasági operációkkal.¹¹⁶ Ezzel összefüggésben kell utalni azokra a tervekre, amelyek ezt a társulási-vállalati formát az Európai Gazdasági Közösség egészére tervezik általánosítani, amint ezt az ipar- és technológiapolitikai program és más források is jelzik.¹¹⁷ Végül itt említhetők a fent már tárgyalt államközi vállalatok, amelyek szintén részét képezik a Közös Piacban megvalósuló állami intervencionista gazdaságpolitikának.¹¹⁸

A KÖZÖS VÁLLALAT

300. Ezzel eljutottunk a „*közösségi-állami*” *vállalatokhoz* mint az Európai Gazdasági Közösség sajátos intézményeihez, amelyek vagy a megfelelő államközi szerződések szerint minősülnek a Közös Piac államközi (szupranacionális) vállalatainak, vagy formai jogi értelemben is közvetlenül az Európai Gazdasági Közösség szülöttei. Ezek is eszközei az Európai Gazdasági Közösség vázolt gazdaságpolitikai célkitűzéseinek, konkrét gazdasági operációinak. Amivel az általánoshoz képest különösebbek, és amit alább még vizsgálni kell: *a)* megjelenési területük elsősorban az európai méretekben vett tágabb infrastruktúra és az energia, *b)* szervezeti jogi struktúrájuk.

A fent említett európai államközi vállalatok majdnem kivétel nélkül vagy az *energia* (atomenergia és elektromosság), vagy az *infrastruktúra területén* tevékenykednek (repülőterek, vízi utak, légi közlekedés, vízi erőművek).¹¹⁹ Összefügg ez természetesen azzal az

¹¹⁶ L. *Euratom Szerződés*, 45–51. §.

¹¹⁷ *Ipar- és technológiapolitikai program 1973*, 1. sz. melléklet, WOHLFARTH, 1. és kk. old.

¹¹⁸ L. fent a 33. §-ban.

¹¹⁹ L. fent a 286. pont.

európai sajátossággal, hogy Európában – szemben az USA gyakorlattával – a közlekedési infrastruktúra, valamint az energiaszolgáltatás hagyományosan is nagyjából az állam feladatának számít. Ezt az állami funkciót az új viszonyok mellett most az államközi együttműködés, ill. az Európai Gazdasági Közösség cselekvései is közvetítik és megvalósítják. Az Európai Gazdasági Közösség előmunkálataiból e téren az prognosztizálható, hogy az állami közlekedési vállalatok integrációs együttműködése terén várhatók további fejlemények. „A szállítás mint gazdasági tevékenység különböző alanyainak mai viszonyaink között különösen azzal a céllal kell együttműködniük – hangzik egy idevonatkozó előterjesztés¹²⁰ –, hogy a személy- és áruszállítás különböző területein funkcionáló rendszerek a lehető legtöbb induló- és végállomás között vezessenek gyors, célszerű és gazdaságos kapcsolathoz. Európában olyan kapcsolati hálózathoz kellene jutni, amelyben az ugyancsak jelentős pozíciót betöltő légi és vízi kikötők közvetlen vasúti kapcsolatokkal is rendelkeznek. Csak egy ilyen viszonylag teljes hálózati rendszerben biztosítható, hogy a közlekedési vállalatok is gazdaságosan tevékenykedjenek. Gazdaságosságon természetesen mind a vállalkozók (közlekedési vállalatok), mind a szállítás szolgáltatásait igénybe vevő fogyasztók szempontjából való gazdaságosságot kell érteni. Ez a fogyasztó oldaláról mindenekeelőtt a rendszer nagyságában és koordinált funkcionálásában, a nyújtott kényelemben, a gyorsaságban és a szállítási lehetőségek sűrűségében jut kifejezésre. Ennek pedig a másik oldalon az az egyik előfeltétele, hogy a kapcsolati hálózatokat, közlekedési rendszereket optimálisan használják ki. A komplex együttműködés fő funkciója éppen abban van és lehet, hogy az optimális kihasználást nehezítő akadályok elhárítására alkalmas.” E célok a jelenlegi adottságok mellett elsősorban a tagállamok közületi (állami) közlekedési vállalatainak együttműködésében és nemzetközi társulásában érhetőek el. Ez az együttműködés az infrastrukturális fejlesztésen túl szükségképp kihat egy egész sor kapcsolódó iparág fejlődésére (új járművek kifejlesztésére, kikötők modernizálását szolgáló berendezések fejlesztésére, standardizálására és szériagyártására), regionálpolitikai

¹²⁰ L. WOHLFAHRT, 4. old.

programokra (a jobb infrastruktúra elmaradt területek iparosítására, a gazdasági vérkeringésbe való jobb bekapcsolódására) vezet, sőt lehetővé teszi az egyébként nem versenyképes helyi vállalatok számára, hogy nagyobb nemzetközi vállalatokkal is felvegyék a versenyt, ami más áttételek útján ismét csak fejlettebb szolgáltatásokra, általában a termelőerők nagyobb fejlesztésére vezet.

Minden ilyenképpen fogalmazott elképzelés természetesen tömérdek akadályba ütközik. Minden állandóan ismételt közösségi elkötelezettség ellenére a nemzeti tőkés ellentétek sokszor nehezen rendelik magukat alá a nagyobb európai, végső soron természetesen ugyancsak tőkés érdekszereknek. Igaz, hogy a nemzeti tőkés érdekek túlfeszítéséből kinőtt példák részben megint az együttműködés irányába is hatnak. A koordináció és együttműködés hiánya, a presztízsszemlélet előtérbe kerülése a SECAM- és a PAL-rendszerek konkurálásán jól példázható. Ez a presztízsz- és konkurenciaharc ugyanis a színes televízió területén végül is egyaránt vezetett a fogyasztó nézők és a televíziógyártásban érdekelt termelők hátrányára. Ismeretes, hogy a kétféle televíziós rendszer a kölcsönös vételt csak rendkívül körülményesen teszi lehetővé. Ez azt is jelenti, hogy a televíziókészülékek gyártásában és forgalmazásában az egyes tagállamok és azok gyártó vállalatai az alkalmazott tudományos-technológiai rendszer folytán erős korlátok alatt állnak. Ezt a fejleményt a tagállamok közlekedési vállalatainak együttműködése szempontjából intő példának is tekintik.¹²¹

Az Európai Gazdasági Közösség részben megvalósult és e területen kirajzolódott programja – a terület objektív sajátosságából következően – szükségképp felveti az állami vállalatok nemzetközi társulásának továbbfejlesztését. Légi, vízi és szárazföldi járművek, közlekedési hálózatok, pályaudvarok és kikötők különböző, részben állami és részben magántőkés gazdasági egységek kezében vannak. A közlekedés különböző ágazataiban általában is érvényesek meghatározott államigazgatási szabályrendszerek. A nemzetközi együttműködésnek mindezeket az elemeket valamilyen szintig át kell fognia. A vállalati (állami és nem állami vállalati) tevékenység,

¹²¹ A gazdasági következményekről l. *uo.*, 9. old.

valamint az irányadó államigazgatási rendszerek harmonizálása és a nemzetközi vállalati együttműködés szükségképp csak kéz a kézben alakulhat. E két sík kölcsönös összefogásban való fejlődését a valóság sok ellentmondás és esetlegesség hátán bizonyosan egyre határozottabban kényszeríti ki. Ennek megjelenési formája az Európai Gazdasági Közösség programjában most megjelent „Európai Közlekedési Vállalat”, amely elsősorban a tagállamok, ill. a tagállamok állami közlekedési vállalatainak integrációs együttműködését hivatott szolgálni a közlekedés területén. A Bizottság 1972. szeptember 17-én terjesztette elő javaslatát olyan társasági jogi forma bevezetésére, amelyet a kérdéses célra a legalkalmasabbnak vél. Ez pedig az Euratom Szerződésben szabályozott közös vállalatnak a közlekedés területére való kiterjesztése lenne. Mint az atomenergia területén, ezt a társulási formát látta a Bizottság alkalmasnak arra, hogy a közlekedés és szállítás területén biztosítsa az állami és nem állami gazdasági egységek, valamint államigazgatási szabályozó rendszerek együttműködését, egyesítését. Sőt a Bizottság még tovább ment. Úi. annak megfontolását is javasolta, hogy ezt az együttműködési formát esetleg olyan közös vállalkozások tekintetében is alkalmazni lehetne, amelyben a technológiai fejlesztés fontos területein általános közösségi érdek előmozdításáról és honorálásáról van szó.¹²²

301. A jogi struktúra szempontjából mind az említett „Európai Közlekedési Vállalat” mint közös vállalat, mind ennek ősképe, az Euratom közös vállalata eltér az egyéb olyan államközi közös vállalatoktól, mint pl. az Eurochemic és a többi már említett államközi vállalat.¹²³ Egy közös fő sajátosságuk – és ebből következően számos más közös vonásuk – persze van. Ez abban fogalmazható meg, amit – gyakran idézik – *Roosevelt* mondott, amikor 1933-ban a Tennessee Valley erőmű állami vállalat formában való létrehozását javasolta a Kongresszusnak; hogy ti. „olyan jogi struktúra alkalmazásáról van szó, amely az államhatalmi cselekvés eszközei mellett a magánvállalat flexibilis és operatív gazdasági mozgását is magában

¹²² L. részleteiben *uo.*, 21. old.

¹²³ L. fent 286. pont.

hordja”.¹²⁴ Csakhogy az államközi közös vállalatokat a kormányok nemzetközi szerződések útján hozzák létre. Ez önmagában is párosul nemegyszer nehézkes módosítási, ratifikációs eljárásokkal, szuverenitás és immunitás komplikációkkal vagy konnotációkkal. A létező szerződések egy egyedi projektumra vonatkoznak, *ius singulare*-t hoznak létre, amibe dinamikát az adott belső társasági jogokra való utalás hozhat. Az „Európai Közös Vállalat” *mint általános jogi forma egyik fő funkciója* abban van, hogy az ilyen és más közjogi nehézségeket az erre irányuló általános közösségi norma mint általános keret útján feloldja, ill. egy alkalommal általánosságban rendezi, ahogy ez az Euratom Szerződés keretében az atomipari közös vállalatokra vonatkozóan történt. A közös vállalatok másik fő funkciója, hogy olyan általános jogi forma, amelyet a társulók most már külön államközi szerződés nélkül is ölthetnek és – ha ezek a ruhát felvették – abban a Közösség egész területén felléphetnek, hazájuk az egész Közös Piac; közösségi méretű mozgásaikhoz, a tagállamokban való letelepedéshez, fiókok és részlegek létesítéséhez nem kell tagállamonként letelepedési eljárást kezdeményezni, avagy a tagállamonként eltérő társasági jogi formák szerint működniök. Az egyéb államközi vállalatok flexibilitása ebben az összefüggésben szemlélve egyszerűen azért is korlátozott, mert egyedi jelleggel és céllal jöttek és jönnek létre, ami az ilyen vállalatot meghatározott országhoz és helyhez, behatárolt konkrét feladathoz köti.

302. A közös vállalat *jogi struktúrájának főbb elemeit* de lege lata az Euratom Szerződés alapján a következőkben lehet összegezni:

a) Közös vállalatot az Euratom Szerződésben meghatározott kedvezményekkel a Tanács erre irányuló határozatával lehet létesíteni.¹²⁵

b) A Tanács a hozzájárulást akkor adja meg, ha a Bizottság erre részletes indoklással előterjesztést tesz. Az előterjesztésnek tartalmaznia kell a vállalat és az egész vállalkozásra vonatkozó

¹²⁴ „This type of enterprise demands institutions which have definite corporate status and which are clothed with the power of government but possessed of the flexibility and initiation of a private enterprise”, idézi FLIGLER, 7. old.

¹²⁵ *Euratom Szerződés*, 49. §.

elgondolásokat, részletes tervezetet, a résztvevők megjelölését, a részvétel arányát, a létesítés és működés anyagi feltételeit, a létesítendő üzemek helyét, a kívánatos és szükséges preferenciákat, az alapítás és működés jogi okmányait (társasági szerződést, alapszabályokat). A Bizottság előterjesztésének arra is ki kell terjednie, hogy a tervezett közös vállalat alkalmas-e kiemelkedő jelentőségű szerepet betölteni a Közösség nukleáris iparának fejlesztésében; ez ugyanis egyik előfeltétele a közös vállalat alapításának. Ilyen kiemelkedő jelentőségű szerepre igényt nem támasztható nukleáris vállalatok a tagállamok társasági jogának és belső jogának feltételei mellett alakulhatnak. Amennyiben a Bizottság előterjesztése nem pozitív, ill. amennyiben elő sem terjeszti az ilyen közös vállalat alapítására irányuló kezdeményezésekre vonatkozó javaslatát, minősített többséggel a Tanács ennek ellenére jóváhagyhatja ilyen vállalat alapítását.¹²⁶

c) Állásfoglalásának kialakításához a Bizottság tartozik konzultálni a tagállamok kormányaival, és kérheti minden olyan közjogi vagy más testület (*public or private body*) véleményét, amelytől hasznos információt vár.¹²⁷ Mint más összefüggésben már utaltam rá, ez is olyan nemzetközi normatív intézkedés – az Euratom Szerződés intézkedése –, amelyben jogi megfogalmazást nyert az a jelenség, hogy az államok, ezúttal az államok közössége nem közjogi, hanem jórészt magántőkés, többnyire nagytőkés érdekeltségek (ipari gazdasági szövetségek) véleményétől függően tesznek olyan lépéseket, amelyeket ugyanez az okmány általános érdekű lépéseknek, közérdekű intézkedéseknek és intézményeknek minősít.¹²⁸

d) Közös vállalat alapítását kezdeményezheti a Közösség (Bizottság), valamely tagállam vagy más gazdasági-jogi egység. A közös vállalatok relatíve nyílt jellegét hivatott szolgálni az a rendelkezés, amely kívülálló államok, nemzetközi szervezetek, sőt harmadik országok jogalanyainak részvételét is lehetővé teszi közös vállalatok működésében. Ehhez mindössze annyi zárt kikötést tartalmaz az Euratom Szerződés, hogy ilyen külső részvételhez a Tanács egyhangú

¹²⁶ *Uo.*, 45., 46. § (2). 47. §.

¹²⁷ *Uo.*, 46. § (1).

¹²⁸ L. ezt részletesebben a gazdasági szövetségekről szóló részében (VIII. fejezet, 255–256. pont).

határozata szükséges. E rendelkezés diszkriminatív jellegét, már-mint az egyhangúsági követelményt illetően, erősen tompítja az a körülmény, hogy a Közösség mint olyanak a részvételéhez is a Tanács egyhangú határozatára van szükség.¹²⁹

e) A Tanács egyhangú határozata alapján élvezhet a közös vállalat bizonyos általános gazdasági előnyöket is. Ezeket az előnyöket, amelyeket az Euratom Szerződés III. melléklete tartalmaz, a Tanács határozata értelmében a tagállamok annyiban tartoznak a közös vállalatok számára biztosítani, amennyiben a megfelelő tagállamot érintő gazdasági tevékenységről, ill. az általa nyújtható előnyről van szó. Ezek a specifikáltan meghatározandó előnyök egyébként egyebek között a következők lehetnek: a tagállamok a belső jogrendszerek szerinti közérdek elismerésével szükség esetén kisajátítás útján is lehetővé teszik, hogy a közös vállalatok üzemeik létesítéséhez a szükséges ingatlanokat megszerezhessék, kisajátítási eljárásban megvásárolhassák; a közös vállalatok részlegesen specifikált feltételek mellett szabadalmi kényszerengedélyek megadását igényelhetik a működésük területeire eső szabadalmakra nézve, amennyiben a szabadalmak jogosultjai szerződés útján nem adnak licencet a szóban forgó és a licencet igénylő közös vállalatnak; a közös vállalatok mentesek minden olyan illeték és állami fizetési kötelezettség (pl. adó) alól, amely a kereskedelmi társaságokat a vállalat alapítását szolgáló vagyron- és tőketranszfer, tulajdonszerzés és -regisztrálás, vagyron és jövedelem tekintetében általában terheli; a közös vállalatok mentesek mindenféle vám és vámjellegű fizetési kötelezettség alól; a tagállamok eltekintenek mindenféle beutazási és letelepedési korlátozástól mind a közös vállalatok alkalmazottai, mind pedig azok családtagjaira nézve.¹³⁰

f) A fenti feltételek mellett keletkező gazdasági és jogi egység jogi személy, amely a tagállamokban a jogi személyeknek a belső jogok által biztosított legteljesebb jogképességet élvezheti (vagyont szerezhethet és transzferálhat, perelhet és perelhető stb.). Jogállására

¹²⁹ *Euratom Szerződés*, 46. § (1), 47. § a/-b).

¹³⁰ *Uo.*, 46. § (2), f/, 48. §, *Annex III* („Advantages which May Be Granted to Joint Enterprises Under Article 48 of This Treaty”), 1-8. bek.

– az Euratom Szerződés vázolt szabályainak feltételei között – a tagállamok ipari és kereskedelmi vállalataira vonatkozó jogszabályok irányadók. Ezt a jogot az alapszabály is meghatározhatja. Alapszabály-módosításhoz a Bizottság javaslatára a Tanács hozzájárulása szükséges.¹³¹

g) A közös vállalatokra vonatkozó vitákat („litigations concerning Joint enterprises”), tehát nemcsak a közös vállalat és más jogalanyok vitájára, hanem pl. az alapító tagok (Közösség, tagállamok, „magánfelek”) közötti jogvitákat is az Euratom Szerződés a Közösség Bizottságának, illetve az illetékes állami belső bíróságok hatáskörébe utalja.¹³² Ez a rendelkezés is jelzi, hogy a Közösség, ill. az államok operatív gazdasági kötelezettségvállalásai és az állami immunitás ellentétének megítélésében a nyugat-európai gazdasági integráció milyen utat jár.¹³³

AZ ÁLLAMKÖZI VÁLLALAT

303. Az *államközi közös vállalatok* jogi statútumának – egy-egy meghatározott államközi szerződésből adódó – *singularis jus speciale* jellegéből¹³⁴ adódik, hogy azokban legfeljebb főbb tartalmi elemeik tekintetében lehet azonosságokat és párhuzamosságokat megállapítani. Az eltérések és az egyes vállalatok jogi statútumának egyedi konkrét vizsgálata helyett itt azoknak a *főbb tartalmi elemeknek* az elemzése célszerű, amelyek útján az azonosságok megragadhatók.

a) A jogi személyiséget illetően – mellőzve most a nagy irodalom és a nemzetközi gyakorlat általános elemzését¹³⁵ – az államközi vállalatok alapító okmányai rendelkeznek arról, hogy az adott vállalatok tárgyuknak és céljuknak megfelelően rendelkeznek ezzel a jogi minimummal. Egyes alapító okmányok ezt egy meghatározott részt

¹³¹ *Euratom Szerződés*, 49–50. §.

¹³² *Uo.*, 49. §.

¹³³ Részletesen l. alább a X. („Az állam a gazdaságban versus immunitás” c.) fejezetben.

¹³⁴ L. fent 286–287. pontok.

¹³⁵ Elemzését l. FLIGLER, 77. és kk. old.

vevő állam,¹³⁶ mások minden részt vevő tagállam¹³⁷ joga szerinti jogi személyiség biztosításával oldják meg. Az államközi vállalatok egy harmadik kategóriájában a jogi személyiség teljes tartalmát a részt vevő tagállamokra kötelező jelleggel az alapító szerződések szabályozzák.¹³⁸ Annak vizsgálata, hogy ez a jogi személyiség a polgári jogi személyiségen túl a nemzetközi közjogi jogalanyiságot egyáltalán és milyen fokban éri el vagy érinti, messze vezetne.¹³⁹ Itt az a lényeg, hogy ezt a jogi személyiséget minimálisan a létesítő államok a gazdasági forgalomban elismerik, és közjogi jellegű jogosítványok tekintetében az alapító okmányok előírásai szerint járnak el. Bármilyen módon és bármilyen terjedelemmel is határozzák meg az alapító okmányok egy-egy vállalat jogi személyiségét, ennek kereteit és szélső határait, az irányadó belső jogok alkalmazásának körét végső soron mindig az alapul fekvő államközi szerződések állapítják meg. Ebből a szempontból az is közömbös, hogy a jogi személyiség szabályozását maga a nemzetközi szerződés vagy az annak mellékleteként megjelenő alapszabály tartalmazza-e. Az utóbbi variáns esetében ugyanis az alapszabály szóban forgó rendelkezései minősülnek a közjogi hatalom e körében megjelenő jogszabályi „helyének”. Esetleges módosításért ebben a variánsban is vissza kell jutni az alapítók hozzájárulásához.

b) A fő kérdés az államközi vállalatok feletti hatalom és ellenőrzés gyakorlásának kérdése.

aa) Ennek egyik alkérdése, hogy az államközi vállalaton belül a vállalat konkrét gazdasági operációihoz ki milyen hatalommal rendelkezik. E hatalom alanyai – a vállalat jogi formájától függően – az

¹³⁶ Ilyen pl. a svájci részvénytársasági formában működő *Eurofima*, a német jog szerint működő *Nemzetközi Mosel GmbH (Société Moselle)*, l. részletesebben FLIGLER, 80. old.

¹³⁷ Ilyen a *Saarlor*, amely francia és német jog szerinti jogi személyiséggel, és a *Mont Blanc Tunnel*, amelynek szerződése keretében létrehozott olasz vállalat olasz jog, a francia vállalat pedig francia jog szerinti jogi személyiséggel működik (l. FLIGLER, 81. old.).

¹³⁸ Az Eurochemic Szerződés 2. §-a kimondja: „La Société jouira de la personnalité juridique ... La société sera régie par la présente Convention, par les Statuts et, a titre subsidiaire, par le droit de l’Etat du siege dans la mesure ou il n’y est pas dérogé par la présente Convention ou par les Statuts.”

¹³⁹ L. ehhez FLIGLER, 77. és kk. old.

alapítók vagy részvényesek közgyűlése, az Igazgatótanács, az Ellenőrző Bizottság vagy más, az alapító okmányokban meghatározott szerv. Maga a hatalom pedig kiterjed mindazokra a gazdasági és jogi cselekményekre, mindenekelőtt a gazdasági forgalomban való részvételt megvalósító szerződések kötésére, államigazgatási és igazságügyi szervek előtti fellépésre, amelyek a vállalat feladatainak megvalósításához szükségesek. Ez a hatalom arra is kiterjedhet, hogy az alapító államoktól meghatározott állami támogatást igényelhesse. Az Eurofima pl. igényelheti az alapító okmányok szerint, hogy a kormányok támogassák vasúti szerveiket (hatóságaikat) mindazokban az intézkedéseikben, amelyek az Eurofima operációira vonatkoznak.¹⁴⁰ Az Eurochemic igényelheti, hogy ingatlanszerzési akcióit az államok közérdekű célnak minősítsék és ezt akár kisajátítás útján is biztosítsák.¹⁴¹

bb) A másik kérdés az, hogy az alapító államok miként gyakorolják tulajdonosi jogosítványukat: hatalmukat és ellenőrzésüket a vállalat működése és vagyoni sorsa felett általában. Ennek fő formája természetesen a tagállamok képviselőiből álló vezető szervezetben való szavazási és döntési jogkör, ami kiterjed arra is, hogy a tagállamok együttes döntésükkel jelölik ki az operatív gazdálkodó Igazgató Tanács tagjait. Az államok jelenléte folytán a legtöbb lényeges kérdésben az egyhangúan, ill. legalább $\frac{3}{4}$ -es szótöbbséggel hozott határozatok általánosultak.¹⁴² Az államok közvetlen jelenlétét esetenként valamilyen olyan harmadik szerv helyettesíti, amelyre az államok az adott területen általános feladatokat ruháztak. Az Eurochemic Szerződés pl. kimondja, hogy a vállalat évenként jelentést tartozik tenni a részt vevő kormányoknak. Ezt a jelentést azonban nem közvetlenül a kormányokhoz kell előterjeszteni, hanem az Európai Atomenergia Ügynökség Kormányzó Bizottsága Külön

¹⁴⁰ *Eurofima*, 4. § b).

¹⁴¹ *Eurochemic*, Convention 2. § c): „Le caractere d'utilité publique est reconnue, conformément aux législations nationales, aux acquisitions immobilières nécessaire a l'implantation des installations de la Société. La procédure d'expropriation pour cause d'utilité publique pour être introduit par le Gouvernement en cause conformément a la législation nationale en vue de réaliser ces acquisitions a défaut d'accord amiable.”

¹⁴² Részletes elemzéshez 1. FLIGLER, 96. és kk. old.

Csoportjának kell megküldeni; ez a Bizottság a tagállamok képviselőiből áll, és ez tölti be a vállalat legfelsőbb szervének szerepét, döntései a részt vevő államok döntéseinek minősülnek. A Külön Csoport általában szótöbbséggel, jelentősebb kérdésekben minősített többséggel dönt; jogköre kiterjed az alapszabály módosítására, a 15 évre létrehozott vállalat működési időtartamának meghosszabbítására, új üzemi egységek létrehozására, harmadik országokkal való szerződés kötésre stb.¹⁴³

c) Az államközi közös vállalatok legtöbbször jellemző, hogy különböző privilégiumokkal és mentességekkel rendelkeznek, és ilyen értelemben is gondot okoznak a Római Szerződés megvalósításában. A Római Szerződés ugyanis – mint fent látható¹⁴⁴ – az állami vállalatok versenyellenes preferenciáinak fokozatos felszámolását, ill. közösségi kontrollját irányozza elő. Egyelőre az a hallgatólagos kiindulás, hogy az államközi szerződéssel alapított államközi állami vállalat a Római Szerződés 90. §-ának (2) bekezdésében foglalt enyhítő-mentesítő rendelkezések hatálya alá esik. Az irodalomban azonban már sürgeti, hogy a Közösség nézzen szembe e hallgatólagos „hozzáállás” problémájával, nem kell-e ezen a téren is differenciált politikát folytatni.¹⁴⁵ A privilégiumok és immunitások köre vállalatokként változó jelleggel olyan kedvezményekre terjed ki, mint a különböző fokú adómentesség, vám- és illetékmentesség, import- és exportkorlátozások alóli mentesség, devizajogi mentesség, transzfershabszabadság, munkaerő alkalmazásának szabadsága, bevándorlási és letelepedési korlátok mellőzése külföldi alkalmazottak esetében, a külföldi alkalmazottak személyes vagyontárgyaik vámmentessége stb.¹⁴⁶

¹⁴³ *Eurochemic*, Convention 11. („Les rapports de la Société soumis a un Groupe Spécial du Comité de Direction de l'Agence Européenne pour l'Énergie Nucléaire”) és kk. §. Az *Eurochemic*et jogi okmányai számos helyen összekötik az *Euratom*mal, így pl. az *Euratom* országaival való szerződések tekintetében (Convention, 4. §), a Közgyűlés tagja az *Euratom* képviselője (Statuts, 10. §) stb.

¹⁴⁴ E kérdéshez l. a fenti 34. §-t.

¹⁴⁵ L. WOHLFARTH, 21. old.

¹⁴⁶ A privilégiumokhoz és mentességekhez l. *Eurochemic*, Convention 6–9. §, *Eurofima*, 7–9. §, *Jochenstein Dunai Vízierőmű*, 17–18. §, *Société Moselle*, 46. §, *Saarlor*, 84. §; további részletekhez l. FLIGLER, 100. és kk. old.

Amennyire az irodalom egyik oldalon sürgeti a privilégiumok és immunitások felülvizsgálatát, ill. ezeknek a Római Szerződés versenypolitikai koncepciója szerint való alakítását, annyira hangsúlyozza a másik oldalon, hogy e privilégiumok nélkül a létrehozott államközi vállalatok a székhelyország esetleges diszkriminatív intézkedéseinek, különböző jogi és technikai korlátozásainak áldozata lehetnének, vagy legalábbis arra vezethetne, hogy a székhely országának hatóságai a vállalat működésében zavart idézhetnének elő, ami a részt vevő tagállamok közös célkitűzéseinek torzulásával vagy megghiúsulásával járhatna.¹⁴⁷

d) A jogviták fórumaira nézve az európai államközi vállalatok eltérő megoldásokat követnek. Egyesek – az Eurofima és a Basel-Mülhouse Airport alapító szerződése – az alapítók között, ill. a létrejött jogi egység és az alapítók közötti jogviták fórumaként a Hágai Nemzetközi Bíróságot jelölik meg.¹⁴⁸ Az Eurochemic-szerződés ezt a kívülálló fórumot a fent már említett Külön Csoportban jelöli meg, ezt ruházzván fel a jogviták eldöntésének elsődleges fórumának jogkörével.¹⁴⁹ Az államközi vállalatok egy másik csoportjában az alapító okmányok – pl. a Nemzetközi Mosel A. G., a Jochenstein Dunai Erőmű vállalat és a Saarlor okmányai¹⁵⁰ – az alapító államok minden vitájára nézve választottbírói eljárást határoznak meg azzal, hogy a tagállamok alávetik magukat a választottbírói döntéseknek. Ismert olyan „oldott” megoldás is – a Latin-amerikai Erdőkutató és Oktatási Intézet szerződésében –, amely vita esetére a tagok képviselőiből álló egyeztetőbizottság létrehozását irányozta elő. Az egyeztetőbizottság ajánlásait a felek tartoznak megfontolni, de az ajánlást kikényszeríteni nem lehet.¹⁵¹ Míg a fentiekben vázolt főbb társsági sajátosságok több-kevesebb eltéréssel az Európai Beruházási Bankra is állnak, addig az Európai Gazdasági Közösségnek ez a sajátos gazdasági és

¹⁴⁷ L. W. JENKS: *International Immunities* (1961), FLIGLER, 99–100., SORENSEN, 311. és kk. old.

¹⁴⁸ *Eurofima*, 14. §, *Basel-Mulhouse Airport*, 20. §.

¹⁴⁹ *Eurochemic*, Convention 16. §.

¹⁵⁰ *Société Moselle*, 24. §, *Saarlor*, a szerződés 29. mellékletének 6. §-a, *Jochenstein Dunai Vízierőmű*, 25. §.

¹⁵¹ L. a szerződés 17. §-t, ált. FLIGLER, 115. old.

jogi struktúrájú „vállalata”¹⁵² az esetleges jogviták tekintetében is sajátosan rendelkezik. Ez a jogi sajátosság azonban csak a fent vázolt megoldási formákhoz képest sajátos, a gazdasági integráció lényegéből folyóan viszont természetes jogi következmény. Az ti., hogy a jogviták rendezésére maga a Római Szerződés elég részletesen az Európai Gazdasági Közösség Bíróságának joghatóságát kötötte ki. A Bíróságnak a jogköre kiterjed a tagállamoknak a Bankra vonatkozó vitájára, a tagállamok kötelezettségeivel kapcsolatos vitákra, a Bank és a tagállamok közötti vitákra, valamint a Bank Kormányzótanácsának és igazgatótanácsának határozataival kapcsolatos vitákra.¹⁵³

IMMUNREAKCIÓ VAGY MI LESZ A BETEGGEL?

304. A kérdést, különösen a megkísérelt választ mindjárt bevezetőleg le kell szűkítenem. A megkísérelt válasz maga az egész munka. Ez is legfeljebb egyes, bár nem lényegtelen összefüggésekben adhat választ arra, hogy a beteg – általánosságban kifejezve: korunk kapitalizmusa Nyugat-Európában – hogyan viseli történelmi bajait, mitől vannak nem jelentéktelen produkciói. Miután a munka egésze is döntően az alkalmazott gyógyszerek – a szervezeti jogi instrumentárium – mibenlétét és alkalmazási folyamatait vizsgálja, kitekintést jobbra csak az immunreakcióra és a betegnek ezzel kapcsolatos sorsára nyújthat. Áll ez különösen az állam közvetlen gazdasági operációira mint alkalmazott gyógyászati eszközökre és azok konkrét hatására a „beteg” – a jelenkori nyugat-európai kapitalizmus

¹⁵² A gazdasági sajátosság lényege, hogy egyrészt bankszerűen, másrészt azonban mint az EKG gazdaságpolitikai célkitűzéseivel kötött intézmény működik, és nyereség szempontokra tekintet nélkül („ohne Verfolgung eines Erwerbsszweckes”), működik a *Római Szerződésben* (130. §) így meghatározott célkitűzésekkel (regionális fejlesztés, technológiai fejlesztés és ipari restrukturáció, nagyobb közös gazdasági vállalkozások); jogi sajátossága, hogy a Római Szerződés és az ahhoz kapcsolódó Jegyzőkönyvben foglalt Alapszabály szerint részben képviselői intézményként, részben operatív rugalmassággal tevékenykedik (*Római Szerződés*, 129–130. §, *Európai Bank Alapszabály*, 8–13. §).

¹⁵³ *Római Szerződés*, 180. §.

ellentmondásokkal terhes gazdasági és gazdaságpolitikai mechanizmusának – „fiziológiájára”. Tudvalevő, hogy az immunreakció az idegen szövetek beültetése során lép fel. A kérdés az, hogy az idegen szövetet a recipiens szervezete egyáltalán befogadja-e, és ennek folytán javítja-e annak működési feltételeit, vagy kiveti magából. A kapitalizmus – Marx szavával élve – *naturwüchsig* természetére nézve ilyen külső szövetként jelent meg az állami intervencionizmus vázolt foka és instrumentáriuma is. Ebben az általánosságban itt két megállapítás tehető. Az egyik, hogy bár az Európai Gazdasági Közösség közvetlen gazdasági operációinak konkrét határfokát gazdasági-statisztikai elemzésben vizsgálni már nem a munka feladata, az ismert számok és vázolt terápiák önmagukban – mintegy lokálisan – elég jelentős, és az egész kúrált rendszerre nézve is bizonyos erősítő határfokról tanúskodnak: leplezik, időlegesen elfedik, elodázzák és részben megoldják a beteg bajait. A másik megállapítás, hogy az egyes konkrét gyógyszerekkel – szövetekkel szemben állandóan fellép egyfajta immunreakció, nevezetesen a kapitalizmus, ill. a tőke „naturwüchsig” érdeke. Csakhogy a mai technikai, gazdasági és társadalmi feltételek mellett ez a reakció is telítődött bizonyos történeti tapasztalatokkal és tanulságokkal. Ezért bár létezik, sőt bizonyos bástyákon túl csak a beteg „testén” keresztül vezet az út, és ezt az alternatívát az Európai Gazdasági Közösség érthetően nem tartalmazza, a gyógyulás reményében több-kevesebb ódzkodással tudomásul veszik a tabletták keserűségét. Alább ennek az ódzkodásnak egy-két jelentős konkrét összefüggéséről és példájáról kell még szólni.

305. Az immunreakció jelenségeiből csak a fontosabb összefüggéseket keresve is látni kell azt a tényt, hogy különböző gazdasági és politikai kényszerítő tényezők hatására, amikről fent már többször volt szó, a létező államközi vállalatok, ill. közösségi vállalkozások részleges jó példájára az Európai Gazdasági Közösség szervei meg-megújult erejű lépéseket tesznek – jogi-gazdaságpolitikai kereteket teremtenek, konkrét projektumokat kezdeményeznek és támogatnak stb. – az állami, ill. közösségi „kéz” fejlesztő és regulátori szerepének növelésére. Ebben jutnak kifejezésre azok az előbb említett történelmi tapasztalatok és „kontra-immunreakciós”

tanulások. Ez azonban nem leplezheti azt a tényt, hogy a valóság lassan és nagyon ódzkodva idomul a közösségi szinten szintetizált elképzelésekhez. A nagytőke, általában a magántőke még az Európai Gazdasági Közösség révén sem kívánja saját sírját megásni, a gazdasági cselekvés porondjáról ott is hátrálni, ahol ez neki nem előnyös. Sőt különböző formákban állandó ellentámadásba megy, aminek különböző nyílt és burkolt formái vannak. A nyílt támadások általában könnyen láthatók. Ezek egyes magántőkés és más hatalmi csoportosulások olyan ragadozó akciói (*predatory acts*), amellyel egyrészt gyorsan nagy gazdasági előnyökre, profitra kívánnak szert tenni, és amelyekkel demonstratív módon kívül helyezik magukat azon a nagy szabályrendszeren – jelen esetben a gazdasági integrációban kifejezésre jutó gazdaság- és jogpolitikai rendszeren –, ami végső soron maga is a tőkés termelési rend funkcionálásának apologetikus képlete. A közvetett támadás, a csendes ellenzés, a hallgatóságos bojkott, így mindenekelőtt a megkezdett állami és közösségi vállalkozások nehezítése, nehézségeinek tényleges vagy hangulatkeltő növelése ilyen vagy olyan formában szinte állandóan napirenden van.

A Francia Vállalkozók Szövetsége (a francia GYOSZ) 1965. évi ún. gazdaságpolitikai téziseiben pl. egyrészt hangsúlyozta, „hogy a vállalkozás szabadsága, a vállalatok szabad alapítása és fejlesztése korunk természetes gazdasági törvényeinek feltételei mellett helyettesíthetetlen és döntő forrása az emberi életfeltételek javításának”. Másrészt ugyanezek a tézisek kiemelték, „hogy a vállalatok irányításában a hatalmat nem lehet megosztani, a tapasztalat azt mutatja, hogy a hatalom megosztására irányuló minden megoldás tehetlenségre, hatalomnélküliségre vezet”.¹⁵⁴ Ebben nem lehet nem látni az államközi és a vegyes vagy bármilyen formában az államok és a Közösség szervei útján is dirigált vállalatok, általában az állami kéz ellenzését. Az Európai Gazdasági Közösség Bizottságának 1970. évi iparpolitikai memorandumában – miközben elébe akart vágni a

¹⁵⁴ „...La libre création et la libre développement des entreprises dans les respect des lois économiques naturelles sont des sources irremplacables d'amélioration de la condition humain... En matiere de gestion des entreprises l'autorité ne peut se partager; l'experience constante montre que tout autre formule conduit a l'impuissance.” A téziseket közli WEINMANN, 251-253. old.

tőkés vállalatok általános kritikájának – maga is egy kicsit erre az útra játszik. Az állami és közösségi kezdeményezéssel és részvétellel sürgetett-szervezett projektek, „közösségi ipari fejlesztési szerződések” jogi-hatalmi oldalát illetően pl. azt az önmagában jól hangzó tételt hangsúlyozta, hogy „az igazgatást mindenképp a legmodernebb management módszerek alkalmazásával kell biztosítani, és az adminisztratív akadályokat a szükséges minimumra kell korlátozni; olyan ellenőrzést kell teremteni, amely a felelősséget mindentől (*voll und ganz*) a társult ipari partnerek kezébe adja”.¹⁵⁵

Ehhez az általános értékeléshez nem lesz érdektelen *két beszédes példa* útján a konkrét valóságot is vallatóra fogni. Valós és bizonyos fokig immanens nehézségeket, de tőkés ellenérdekeket is kell látni abban, ahogy pl. az Euratom- és a Concorde-programot sokan értékeli, ill. annak nehézségeiben „közreműködnek”. Az *Euratom* pl. *Servan-Schreiber* előadásában is jelentős eredményeket ért el. Az elektromosság atomenergia felhasználásával történő gazdaságos termelése műszaki feltételeinek megoldásában Amerikát is megelőzte. A program megvalósítása során fellépett huzavona azonban azt eredményezheti, hogy az Euratom Amerikával szemben mégis lemarad, és elesik mindattól a gazdasági előnytől, amit a kérdéses műszaki megoldás útján Európában és külföldön előnyös export formájában szerezni lehetett volna. Az irányítási és általános szemléleti nehézségek azonban sokszor az egész program megvalósításának akadályává válnak. Az Euratom két kiváló francia szakértő elnöke egymást követően azért mondott le, úgymond, mert nem tudtak megbirkózni azzal a tehertétellel, amit a tagállamok nemzeti politikájának konkurálása, a nemzeti jog „hagyományos” kategóriáinak, mint a szuverenitásnak, a tagállamok és részvételi-döntési jogosultságainak egyenlősége gazdaságszervezési kihatásában a program észszerű fejlesztésével szemben jelentett. Az egyes tagállamok különbözőképpen értékelik a program végrehajtásától várható előnyeket, nemzeti öntudatból és a nemzeti érdek végsőkéig való védelem érdekében minden vonatkozásban ragaszkodnak az ún. *juste retour*, a befektetett kapacitás igazságos megtérülésének, az ún. gazdasági

¹⁵⁵ *Iparpolitika* 1970, 362. old.

szuverenitás e sajátos szektorális elméletéhez. Az egyenlő vagy relatíve egyenlő lehetőségek biztosítása (sokszor az egyenlő beruházási erő nélkül), a befektetett kapacitás igazságos megtérülése a döntő és majdnem kizárólagos szemléletmódjuk, ami állandóan ütközik az ipari vállalkozásban kívánatos gazdasági logikával (gyors átcsoportosítás, bátrabb kockázatvállalás, egységes és politikai testületekre nem jellemző döntési mechanizmus stb.). Az állami szintű szuverenitás és érdekhuzavona nyomja, hátráltatja, vagy éppen megakadályozza az alapul fekvő gazdasági vállalkozás sikeréhez szükséges egységes gazdaságvezetési elképzelések gyors valóra váltását.¹⁵⁶

Hasonló jelleggel éri erős kritika az államközi kooperációban készülő *Concorde* szuperszonikus repülőgép programját. A napi sajtóból is ismeretes, hogy ez a program a részt vevő kormányok gazdaságpolitikai megfontolásaiból, pénzügyi nehézségeiből kifolyólag már több krízisen esett át; hol a francia kormány, hol az angol kormány kurtította meg azokat a költségvetési összegeket, amelyek a program gyors valóra váltását szolgálták volna, sőt volt idő, amikor a programot az angol kormány anyagi nehézségei miatt teljes kudarc fenyegette. Az 1968. évi francia gazdasági és politikai válság is újabb költségvetés-csökkentésre vezetett a *Concorde*-programban. Az eredmény: a *Concorde* évekkel később szállt fel, mint tervezték, s mint kívánatos lett volna. Ez ellenben a kisebbik probléma, mondják a szakértők. A nagyobb problémák másutt vannak. Az egyik az – amint azt az FKP hetilapja, a *France Nouvelle* gazdasági rovata írja –, hogy a repülőgép- és űrjárművek ipara állandó bizonytalansággal, válsággal küzd, a több tízezer munkás és alkalmazott pedig bizonytalan jövő elé néz. A kormánysszubszenció nehézségei miatt egyrészt ismételen csökkenteni kellett az iparág alkalmazottainak munkaidéjét, másrészt egyes üzemeket teljesen le kellett állítani, a munkásokat elbocsátani.¹⁵⁷ A másik az, hogy pénzügyi nehézségek miatt a *Concorde* eleve elavult vállalkozás a szuperszonikus repülés jövője szempontjából. A *Concorde* ugyanis olyan anyagból készül, amely a hanghatárt ugyan túllépi, de az ún. kritikus hőküszöböt (a hang

¹⁵⁶ SERVAN-SCHREIBER, 120. és kk. old.

¹⁵⁷ „*Concorde*” et „*Air-Bus*” en pied de mur. *France Nouvelle*, 12. 2. 1969.

sebességének 2,2-szeresét) már nem tudja túllépni. Utasainak száma 136. Miután rögzített szárnyakkal épül, sebességét bizonyos szint alá és fölé ezért sem tudja vinni, ami viszont szükségessé teszi, hogy le- és felszálláshoz nagy kifutópályák álljanak rendelkezésére. Ezzel szemben van a később elhatározott amerikai Boeing 2707-es szuperszonikus repülőgép. Ennek szériagyártása ugyancsak 1974-re várható (környezetvédelmi és egyéb megfontolásokból a Kongresszus akciói folytán a Boeing-terv is csúszik), azonban az előbbi mutatók mindegyike szempontjából jobb a Concorde-nál. Külső borítása kibírja a kérdéses hőkülönböt (titánból készül), ennek folytán sebességét a Concorde-énál magasabbra tervezik (a hangsebesség 2,7-szeresére); állítható szárnyrendszere révén egész kis sebességgel is tud repülni, ami lehetővé teszi számára, hogy a hagyományos kifutópályákkal rendelkező repülőtereken is leszálljon; befogadóképessége 300 utas lesz. Ebből aztán az következik, hogy a jövő számára a Concorde a Boeinggel szemben teljesen versenyképtelen. Úgy mondják, hogy míg a Concorde a klasszikus repülés utolsó fázisa, addig a Boeing a szuperszonikus repülés korszakának, a repülőgépek új generációjának első állomása. A Boeing alkalmas lesz további fejlesztésre, ami a Concorde-ról nem mondható el. Az ebből levont tétel, hogy viszonylag nagy befektetés ellenére, a Concorde egyrészt túl későn lép fel a nemzetközi piacon. Ezért kevésbé fogja tudni kihasználni azt a tényt, hogy a kapitalista országokban még néhány évig csak a Concorde megrendelésével térhetnek át a légitársaságok a szuperszonikus légi fuvarozásra. Másrészt műszaki értelemben távolilag teljesen versenyképtelen vállalkozásról van szó. Ez annál is rosszabb, mert átgondoltabb és dinamikusabb, a kormányok költségvetéseitől kevésbé függő szuperszonikus program megvalósítása esetén Nyugat-Európa a jövő szempontjából e rendkívül fontos iparágban nagy előnyökre tehetett volna szert.¹⁵⁸ Ahogy a *France Nouvelle* előbb említett elemzése fogalmaz: a francia munkásság, műszaki szaktudás és ipar egy nagy nehezen elkészült prototípus útján nem presztízst akart produkálni, hanem jobb gazdaságpolitikai feltételek mellett egy fejlett szuperszonikus géppel Európára előnyös gazdasági

¹⁵⁸ Uo.

helyzetet akart és akar elérni; az időfaktor nagyon sokat számít az USA-val szembeni versenyben.¹⁵⁹

Egyes adatok szerint 300 példány legyártásával válnék a Concorde-program gazdaságossá. Valójában azonban ennél sokkal kevesebb vételi opció érkezett be; ezek is akkor, amikor a szuperszonikus polgári repüléshez még nagyobb várakozás és érdeklődés fűződött. Tudvalevő, hogy az utóbbi időben környezetvédelmi és baleseti faktorok folytán ez a várakozás és érdeklődés csökkent. Ebből következik az is, hogy a Concorde vásárlására vonatkozóan korábban beérkezett opciókban, gazdasági jelentések szerint, eléggé csökken az erő; több légitársaság a vételi szerződés megkötéséhez további haladékot kért, mert a szuperszonikus repülőgépek alkalmazása még további környezetvédelmi, biztonsági és gazdasági problémák vizsgálatát teszi számukra szükségessé.¹⁶⁰

Csak a következő évek fejleményei fogják megmutatni, hogy mi a realitás a Concorde-program megvalósítását irányító vezérkar bizalmában, „miszerint semmilyen baleset sem nehezítheti e repülőgép jövőjét, más típusú gépek közül is estek már le prototípusok, ez mégsem tudta megakadályozni, hogy ezek a típusok gazdasági sikert arassanak”.¹⁶¹ A repülőgépipar egyik ismert képviselője *M. Gallois*, a legnagyobb francia repülőgépipari vállalat, a *Société des Avions Marcel Dassault* vezető szaktanácsadója egyrésztől hangsúlyozta, hogy az amerikai repülőgépiparral a világpiacon csak az európai nemzeti repülőgépipar és az állami vagy államilag támogatott projektek együttműködésével lehet versenyezni, de akkor is csak jó (tehát protekcionista) európai kereskedelempolitikai pozícióból. Másrésztől azonban ennek az együttműködésnek csak teoretikus előnyeit ismerte és látta. Amikor a Concorde-konzorcium

¹⁵⁹ A Concorde-program kritikájához l. *SERVAN-SCHREIBER*, 127. és kk. old., továbbá a gazdasági sajtó reakcióit (pl. *The Cost of the Money Crisis*, Newsweek, 9. 12. 1968, 55. és kk., *The Fall of a Supersonic Plane*, Newsweek, 18. 6. 1973, 51–52. old., az utóbbi a párizsi repülőgép-kiállítás során bekövetkezett szuperszonikus légi katasztrófa kapcsán).

¹⁶⁰ *L. International Marketplace*, Newsweek, 18. 6. 1973., 50–52. old.

¹⁶¹ *H. ZIEGLER*, a Concorde gyártásában részt vevő francia *Aérospatiale* elnökének nyilatkozata az 1973. évi párizsi nemzetközi repülőgép-kiállításon, Newsweek, 18. 6. 1973. 51. old.

tanulságairól kérdezték, csak a nehézségeket foglalta össze: „Teoretikusan minden jól néz ki, ha két vagy három ország egyesíti lehetőségeit polgári repülő gyártására; az ember azt hihetné, hogy a költségek alacsonyabbak lesznek, és a piac bővül. A valóság mégsem ez lett, mert minden sikeres repülőgép egy ember és teamjének terméke. Ha különböző országok különböző teamjeit kombináljuk és egyesítjük, a végtermék több időt igényel, drágább lesz, és az egész nyújtott produkció soha sem lesz olyan jó, mint amennyire egy tervező, egy gyártó és annak teamje képes.”¹⁶² A dolgok azonban mégsem állhatnak egészen így. Ugyanaz a nemzetközi gazdasági sajtó ugyanis egy, a tőkés vállalatok társulásával készülő európai repülőgépnek már most nagy sikert jósol: „15 hónapi intenzív tervezés és kutatás után – négy nagy európai gyártó vállalat (a svéd SAAB-Scania, a British Aircraft Corp., a nyugatnémet Messerschmitt-Bölkow-Blohm és a spanyol Construcciones Aeronáuticas) együttműködésében – megkezdődött a rövid és közép-hatósugarú európai léglökéses polgári repülőgép gyártása, amelynek 120-180 személyes változataiból 1985-ig előreláthatóan, az érdeklődések szerinti prognózisban, 1300 db kerül piacra. A gép legnagyobb reménye az amerikai piac, miután technikai paraméterei révén felette van az eddigi hasonló típusoknak, és legerősebb riválisa, a Boeing 528-as egyelőre még a tervezőasztalokon fekszik.”¹⁶³ Ez a példa – pars pro toto – talán jól jelzi, hogy hogyan néz ki a „tőke versus állam” harca a gazdálkodás szférájában.

¹⁶² L. *Competition is Going to be Acute*. Newsweek, 4. 6. 1973, 56. old.

¹⁶³ *International Marketplace*, Newsweek, 11. 6. 1973. 38. old.

X. FEJEZET

ÁLLAM A GAZDASÁGBAN VERSUS IMMUNITÁS

36. § Miről van szó?

306. A fontosabb általános összefüggésekről

307. A problémakör tárgyalt részei

37. § Az immunitás történeti metamorfózisa a tőkés országok jogában általában

308–309. Történeti alakulás

310–311. A mai helyzet

38. § Az immunitás és az európai integráció

312–313. A közösségi-államközi vállalatokra vonatkozó jogviták és az immunitás

314–318. Az EGK Bírósága és az immunitás

319–320. Közösségi jog versus tagállamok a nemzeti bíróságok gyakorlatában

321–325. Az Európai Immunitás Egyezmény – A funkcionális immunitás általánosítása

36. §

MIRŐL VAN SZÓ?

A FONTOSABB ÁLTALÁNOS ÖSSZEFÜGGÉSEKRŐL

306. A tőkés gazdasági integráció egyik lényeges vonása, hogy az érintett országok tekintetében növeli és fokozatosan egységesíti az állam beavatkozását a gazdasági folyamatokba. Egy másik lényeges vonása, hogy a beavatkozást az integrációs szervek, a közös hatalmi-igazgatási intézmények útján valósítja meg. A hatalmi-jogi rendszer síkján ez nemcsak egy egészen új jogi normarend – az ún. közösségi jog – kibontakozására vezet, hanem azzal is jár, hogy az országok gazdaságát érintő jogalkotás, amelyben az állami beavatkozás megvalósul, a nemzetállamok kezéből jelentős részben a közösségi szervek hatáskörébe kerül. Fent már volt róla szó, hogy ez a jelenség miként érintette az államok szuverenitását.¹ Ezt követte a tőke és a vállalatok statikájának és dinamikájának megjelenítése éppen a közösségi jog megfelelő részeinek elemzésével. Ennek során azonban a jog valóságos létre, azaz érvényesülésére is figyelemmel kellett lenni. Ez az EGK Bizottságának és Bíróságának, valamint részben a nemzeti bíróságok gyakorlatának vizsgálatát is igényelte. Ennek során ismételten látni lehetett, hogy a tagállamok – sőt bizonyos összefüggésekben harmadik országok – gazdaságát érintő lényeges kérdések sorában, közvetlenül a tagállamokat is érintő kötelezettségekkel, sőt elsősorban őket érintő kötelezettségekkel nem állami, hanem közösségi igazgatási és bírói fórumok döntenek. Kézenfekvő, hogy itt az állami immunitás feloldásáról, ill. az állam szintjéről közösségi szintre való transzformálásáról van szó. Ez a probléma azonban elég komplex – és az integráció általános elméleti

¹ L. IV. fejezet, 90. pont.

értékelése szempontjából is jelentős – ahhoz, hogy alább összefüggő külön tárgyalást is érdemeljen.

Az immunitás problémájának azonban ezzel még nincs vége. Az előző fejezetben számos típusát láttuk annak, ahogy az EGK államai, ill. maga a Közösség egyedi nemzetközi gazdasági operációkban, kereskedelmi ügyletekben (vállalatalapítás, beruházás, hitelügyletek, vételi és építési szerződések stb.) közvetlenül is részt vesznek.² E részvétel súlya a XX. század második felének kapitalizmusában általában is, az integráció keretében pedig különösen nő. Ez viszont azzal az igényvel jár – és erre is szolgáltatott több konkrét példát az előző fejezet³ –, hogy mint más természetes és jogi személyek a forgalom biztonsága érdekében az állam is kötelezhető legyen, esetenként rajta kívül álló bírói fórum döntésével, kereskedelmi jellegű konkrét kötelezettségeinek teljesítésére. Ez pedig egyet jelent a nemzetközi jog egyik általános elvének, az állami immunitás elvének megkérdőjelezésével. Az állami immunitásról tudvalevő, hogy lényege szerint az államok rajtuk kívül álló szervek, általában külállamok joga és joghatósága alá nem vethetők. A nemzetközi jognak ez a hagyományos elve történetileg és tartalmilag az államra mint a szuverenitás hordozójára, az állam ún. közjogi (*iure imperii*) cselekményeire vonatkozott és vonatkozik ma is. Az új fejlemények – az állam kereskedelmi vagy polgári jogi akcióinak sokasodása – folytán az immunitás a *iure gestionis*-nek nevezett szférában ingott meg.

A szocialista jogirodalom számára talán „meglepő” is lehet az immunitás olyan fokú elrelativizálódása a kapitalista országokban, amelyet a tények mutatnak. A magyar jogtudomány – a történeti fejleményekkel jórészt összhangban – az állami szuverenitás abszolútságát hangsúlyozza az állam minden cselekményére nézve.⁴

² L. 33., 35. §.

³ L. 302–303. pontok.

⁴ Bár pl. a *Diplomáciai és nemzetközi jogi lexikon* (szerk. HAJDÚ Gyula, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967) immunitás címszót nem is tartalmaz, és a *Nemzetközi jog* egyetemi tankönyv (HAJDÚ-BÚZA) sem szól róla külön, csak a diplomáciai mentességet tárgyalja (209. és kk. old., ugyanígy az új *Nemzetközi jog* c. egységes jegyzet, szerk.: HARASZTI György, Tankönyvkiadó, Budapest, 1971, 236. és kk. old.); világos ez a tankönyvnek a szuverenitásról szóló fejtegetéseiből (85. és kk. old.), a hivatkozott egységes jegyzetnek „A viták elintézésének módjai”

A „jórészt” kitétel annak szól, hogy a nemzetközi forgalomban, nemzetközi kereskedelmi ügyletekben a szocialista országok gyakorlatában sem volt ritka az állami immunitás *ad hoc* jelleggel való feladása; sőt van olyan új általános hatályú szocialista jogszabály is, amely általános jelleggel deklarálja – pl. a nemzetközi magánjogról és eljárási jogról szóló 1963. évi csehszlovák törvény 47. §-a –, hogy nem illeti meg az immunitás a külföldi államot „olyan kereskedelmi tevékenység folytatása körében, amelyet hivatali funkcióján kívül lát el”.⁵ Az is csak részben adekvát megjelenítése a dolgoknak, már csak az épp most mondottak miatt is, ha az irodalom csak azt írja, hogy a relatív immunitást – miszerint a kereskedelmi forgalomban (közvetlen kereskedelmi tranzakciókban) részt vevő államot az immunitás nem illetné meg – a burzsoá jog és jogtudomány döntően a szocialista állam erős közvetlen gazdasági cselekvéseire tekintettel, ill. a szocialista országok elleni harc és diszkrimináció céljára

c. pontjából (329. és kk. old.), valamint a szocialista nemzetközi magánjog több megnyilatkozásából (l. pl. VILÁGHY (2), 97. old.), így jellemzi a nyugati irodalom is (DEÁK, 431. old. „The Soviet Union and the East European Countries continue to adhere to the theory of absolute immunity”). [Az állami immunitás újabb hazai irodalmához l. KECSKÉS László: *Perelhető-e az állam?* Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1988, továbbá MÁDL Ferenc, VÉKÁS Lajos: *Nemzetközi magánjog és nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga. Tizedik, átdolgozott kiadás, Eötvös Kiadó, Budapest, 2022. 237-242. old. – a szerk.]*

⁵ A Szovjetunió számos olyan kereskedelmi és konzuli szerződést kötött, amelyekben külkereskedelmi képviselői által kötött ügyletek körére korlátozva lemondott e képviselők immunitásáról; tudvalevő, hogy ezek a diplomáciai képviselők részeként működtek, és így általában élvezhették az ezzel járó menességeket (l. pl. az 1927. évi svéd-szovjet egyezményt a Szovjetunió stockholmi kereskedelmi képviselőtéről, az 1955. évi szovjet-osztrák szerződést, a 4. §-ban a kereskedelmi képviselők ügyleteinek jogi státusáról, források: MAKAROV, II. köt. 45. és kk. old., 240 *United Nations Treaties Series*, 304, 314. old.; e helyzet elméleti kifejezéséhez a *szovjet jogirodalomban* l. M. M. BOGUSZLAVSZKI 323. és kk. old.). Azt, hogy a csehszlovák magánjogi törvény fenti rendelkezése mi mindent akar mondani – hogy pl. vonatkozik-e az integrációs együttműködésben államilag vállalt sokféle konkrét gazdasági kötelezettségre, avagy csak a szokásos marginális ügyleteket érintené (pl. követségek vásárlásaira, épületjavíttatásaira irányuló szerződéseket) –, nehéz eldönteni; a követett értelmezést csak számottevőbb gyakorlatból lehetne kiolvasni; ilyen gyakorlat, legalábbis olyan, amely a szélesebb értelmezésről szólna, tudomásom szerint nincs; az említett marginális ügyletek tekintetében azonban mindenképp jelenti a *iure gestionis* ügyek elkülönítését, ill. azokban a funkcionális immunitás tanának elfogadását.

fejlesztette ki.⁶ Alább látható lesz, hogy a relatív (korlátozott vagy funkcionális) immunitás az állami intervencionizmussal is jellemezhető monopolkapitalista gazdaságfejlődés egyik objektív törvényszerűsége. Ez persze nem változtat azon, hogy a szocialista országok elleni jogvitákban jogalap nélkül is alkalmazták; de megjelenésének nem ez a fő motívuma. A fejlődés mai viszonyai között – a szocialista gazdasági integráció kialakításának menetében – az állami immunitás a szocialista országok jogirodalmában is újszerű megvilágításba került. Az államok gazdasági kötelezettségvállalásaik sokasodásával a teljesítéshez és a gazdasági forgalom biztonságához fűződő érdekek mint objektív fejlődési tendencia felismerése jut kifejezésre az „Állam felelőssége gazdasági kötelezettségvállalásaiért” címmel tudományos és KGST-keretben is intenzíven tárgyalt problémában. A fejlődés fő sodra – a gazdasági, polgári jogi jellegű kötelezettségvállalások területén – láthatóan az államok és állami szervek polgári jogi jellegű felelősségének intézményesítése, ennek nemzetközi közjogi úton, egyezmény útján való rendezése felé mutat.⁷

A PROBLÉMAKÖR TÁRGYALT RÉSZEI

307. Egy dolog azonban a KGST-országok együttműködésének jogfejlődése, és egy másik dolog az immunitás helyzetének alakulása a tőkés országok jogában és a nyugat-európai gazdasági integrációban. Tudományos értékű összehasonlításra – diszjunkciókra, hasonlóságokra, esetleges párhuzamosságokra – csak komolyabb elemzések alapján lehetne jutni. Ez a munka azonban a nyugat-európai integráció jogfejlődésére vonatkozik. A fentiek csak az immunitás metamorfózisának általánosabb összefüggéseire kívántak utalni. Ami most már következik: hogy is fest tényleg az immunitás

⁶ VILÁGHY (2), 96–97. old.

⁷ L. ehhez részletesebben KÁLMÁN György: A KGST-államok anyagi felelőssége gazdasági kötelezettségvállalásaiért. *Jogtudományi Közlöny*, 1972. köt. 290–298. old.; MÁDL–SÓLYOM, 209. és kk. old. („Az államok felelősségének fokozása gazdasági kötelezettségeik teljesítéséért” c. fejezet), ill. legújabban MÁDL (12), 265. és kk old.

ma Nyugat-Európában? Ehhez *szólni kell a következő kérdésekről: a)* hogy lépett fel az immunitáshoz tett kérdőjel a tőkés országok jogában általában *aa)* történetileg, és *bb)* mi a tényleges helyzet ma; *b)* mit hozott e téren az EGK; ezen belül a következő kérdéseket kell tárgyalni: *aa)* az állami-közösségi vállalatok és az immunitás; *bb)* az EGK Bírósága és az immunitás; *cc)* európai egyezmény a *iure gestio-*nis állami immunitás általános feloldásáról.

37. §

AZ IMMUNITÁS TÖRTÉNETI METAMORFÓZISA A TŐKÉS ORSZÁGOK JOGÁBAN ÁLTALÁBAN

A TÖRTÉNETI ALAKULÁS

308. A történeti alakulásról részleteiben szólni messze vezetne. Már csak azért is, mert az immunitás fő problémája a nemzetközi jogban egészen a legutóbbi időkig nem is a *iure gestionis* cselekmények, hanem az államok és állami szervek ún. közhatalmi-közjogi cselekményeinek külföldi megítélése, az államok és szerveik mint a szuverenitás hordozóinak külföldön élvezett privilégiumai voltak. Ez pedig önmagában is szerteágazó problematika. *Az immunitás ilyen általánosságban* kiterjedt olyan fontosabb kérdésekre, mint az államfők és külügyminiszterek sajátos nemzetközi jogi helyzete, a diplomáciai mentességek, ennek különböző részterületei (a személyes mentességtől egészen az azilum jogáig), a konzuli intézmények és konzuli cselekmények, nemzetközi szervezetek nemzetközi jogi státusa és mentességei; olyan jelentős nemzetközi okmányokra, mint az 1961. és 1963. évi bécsi egyezmények a diplomáciai és konzuli kapcsolatokról; olyan különösen jelentős problémákra, mint az ún. *act of state doctrine*, amely pl. a külállamok államosítási törvényeinek elismerését és elismertetését veti fel a fórumországokban (azt a kérdést ti., hogy pl. amerikai bíróság kérdésessé teheti-e a kubai államosítást, és ezen a címen megtagadhatja-e a kubai állami vállalat keresetét, hogy neki és ne a volt tulajdonosoknak szolgáltatassák ki a vállalatnak államosításkor az USA-ban fennállott követeléseit, vagyontárgyait);⁸

⁸ Részletesebben l. MÁDL(8), 87–88., DEÁK, 445–449. old.

és végül az ilyen fontosabb kérdések között kiterjed arra is – amiről szorosán itt van és lesz szó –, hogy perbe vonható és elmarasztalható-e az állam külföldön, ha olyan polgári jogi vagy kereskedelmi ügyletbe bocsátkozik, amelyek sajátlagosan a polgári jogi és kereskedelmi forgalom szférájába tartoznak, és általában magánszemélyek (vállalatok, természetes személyek, kereskedők) részéről köttetnek.⁹

309. Az utóbbi területen maradv a *történeti út* először egypályás volt. A feudális kor szabályát, hogy *par in parem non habet imperium*, a korábbi szerzők az államok (képviselőjükben az államfők) viszonyára abszolút mértékben általánosították. Ez párosult még azzal a másik axiómával is, amit „a király nem tehet rosszat” (*the king can do no wrong*) néven ismer a jogtörténet, és még ma is tekervényes jogi megoldásokra készíti az egyes nyugati jogrendszereket, amikor állami szervek károkozásáért belső bírói fórumok útján akarnak kártalanítást juttatni károsult polgároknak. Ez az axióma is kizárta az állam külső fórum elé idézését és elmarasztalását.

Az út ott kezdett kétpályássá válni, ahol az első nagyobb perek keretében megkísérelték az államot ebből a kényelmes pozícióból „kicsalni” és a nyílt jogi porondon „megverni”, pert nyerni ellene. Ez a múlt század vége volt. Pont az az idő, amikor az állam abszolút immunitása – egyebek között az ilyen kísérletek visszaverése útján is – általános nemzetközi jogi tétellé erősödött, általában vallották és alkalmazták.¹⁰ A liberálkapitalizmus *laissez faire* idejében még viszonylag könnyű volt a bástyavédők helyzete, mert az állam nemigen lépte át a szuverének sajátos közjogi-politikai cselekvéseinek határát. Ahogy azonban az állam a monopolkapitalista szakaszban olyan szociális, társadalmi és gazdasági területeken is megjelent, amely korábban kizárólag magánszférának számított, a korábban világos határvonalat és erős várat az erózió egyre inkább kikezdte. A Közös Piac országainál maradv a első legpregnansabb rést az állami immunitás falán az az angol jog ütötte, amely sok oda-vissza után általánosságban még ma is a leginkább védi Nyugaton az abszolút

⁹ Az immunitás e szerteágazó problémáinak átfogó feldolgozásához l. DEÁK, 381. és kk. BÚZA-HAJDÚ, 209. és kk. old.

¹⁰ A történetfejlődés feldolgozásához l. DEÁK, 424. és kk. old.; a középkori városállamok mentességéhez l. még BÚZA-HAJDÚ, 44-46. old.

immunitást. Az ún. *Charkieh*-ügyben, amit az irodalom gyakran idéz, az eljáró bíró 1873-ban kimondta: „Nem ismerek olyan nemzetközi jogi elvet, precedenst vagy jogirodalmi tételt, amely odáig menne, hogy az államra a kereskedő tógáját adja, amikor ez jó az államnak, és amikor pedig mint kereskedőnek helyt kellene állnia kötelezettségeiért, akkor hamar leveti róla ezt a ruhát, mondván, hogy az csak álruha volt, és a szuverén fejedelem ornátusát ölti az államra, mert most ez jó neki, mert így nem szorítható kötelezettségei teljesítésére, miközben ügyletének partnere sérelmével ott marad, ahol a part szakad.”¹¹

A részben sikeres, részben sikertelen ilyen rohamok eredményeképpen az első világháború után az abszolút és relatív immunitás együttélése jellemző, a relatív immunitás egyre fokozottabb térhódításával. Ez nyilatkozik meg a különböző tőkés államok bírósági gyakorlatában (miután általánosan elfogadott, a relatív immunitást sem tiltó, sem elfogadó nemzetközi jogi jogforrás nincs), a jogirodalomban, továbbá abban is, hogy különböző elszigetelt kezdeményezésekre is sor került, hogy egyes konkrét területeken (pl. állami hajók) területén egyezményel rendezzék és szabályozzák az immunitás körét.¹²

A MAI HELYZET

310. Ha azt a tömérdek jogesetet szemügyre vesszük, amelyet a tőkés államok gyakorlata a relatív immunitás körében különösen a második világháború után produkált,¹³ akkor egyebek között a következő *általánosabb megállapítások tehetők*.

¹¹ A *Charkieh*-ügyben – 1873, L. R. 4 A and E. 59- Sir Robert Phillimore bírótól származó idézetet közli SINCLAIR, 256. old.

¹² A dolgoknak ilyen alakulását viszonylag nagy irodalom tükrözi, l. LAUTERPACHT, 220. és kk., LALIVE, 84. és kk., DEÁK, 425-427., SINCLAIR, 255-262. old., továbbá az *Immunity* c. fejezetben EHRENZWEIG-JAYME, 134-136. old. A Harvard Egyetem egy kutató teamje már 1933-ban konvenciótervezetet dolgozott ki a relatív immunitásról (*Draft Convention on the Competence of Courts in International Law*, American Journal of International Law 26 (1933). köt., Suppl. 597. és kk. old.), 1926-ban létrejött az állami hajók immunitásáról szóló brüsszeli konvenció (176, League of Nations Treaties Series, 199. old.).

¹³ A jogeseteket közlik: DEÁK, 427. és kk., LAUTERPACHT, 220. és kk., valamint SINCLAIR, 262. és kk. old.

a) Ezek a döntések döntő többségükben – természetesen a meghatározott vitakérdésre kiterjedő hatállyal – negatívok, mégpedig a szónak abban az értelmében, hogy nem vagy csak kis részben fogadják el az államok immunitásvédekezését. Más szóval tehát azt lehet mondani, hogy bennük a relatív vagy funkcionális immunitás koncepciója nyilatkozik meg.

b) Ez az elég általános tendencia nem zárja azonban ki, hogy a döntések sokszor a fórum országának nemzeti érdekei szerint alakuljanak. Különösen érvényesül ez olyan kérdések elbírálásánál, hogy hol a határ a *sui generis* állami és *sui generis* kereskedelmi cselekmény között, vagy hogy mely szerv élvezheti még az „állami” jelleget *stricto sensu* és melyik már nem, avagy hogy az immunitás kifogását lehet-e emelni állami hajó elleni eljárás ellen, ha azt magánfuvarozás céljára engedték át stb. Meg kell állapítani, hogy az ilyen és más határesetek eldöntése még *sine ira et studio* sem problémamentes, hátha még van is, mint nagyon gyakran, a fórum bírójában valami „hazai” részrehajlás. Az is igaz viszont, hogy különböző ellentmondásossággal ugyan, de végül általánosabban felfogott állami érdekből nem egy ország egységes hatályú relatív immunitást vezetett be. Ez pl. az USA gyakorlata¹⁴ és a „nagy szaldóban” ez a fősodor érvényesül, ill. erősödik az EGK-országok gyakorlatában is. Ez a leghatározottabban a Nemzetközi Jogi Intézet állásfoglalásaiban és különösen a most aláírt Európai Immunitás Konvencióban jut kifejezésre, amiről alább külön lesz szó.¹⁵

¹⁴ Az USA-ban a kormány 1952. június 23-án az ún. *Tate-letter*-ben tájékoztatta a Legfelső Bíróságot, hogy amikor külállamok kormányai az amerikai bíróságok előtt folyó ügyekben immunitás biztosításának kieszközölését kérik az amerikai kormánytól, a State Department a korlátozott immunitás elvét fogja követni, mert „the widespread and increasing practice on the part of governments of engaging in commercial activities makes necessary a practice which will enable persons doing business with them to have their rights determined in the courts”; előkészületben van az a törvény, amely a State Department kikapcsolásával általában is bírói hatáskörbe utalja a relatív immunitás megállapítását, amelynek fenn- vagy fenn nem forgását ez idő szerint még a State Department állapítja meg és közli az eljáró bírósággal (l. mindezekhez SINCLAIR, 262–263., EHRENZWEIG-JAYME, 134–135. old.).

¹⁵ A Nemzetközi Jogi Intézet 1954. évi „rezolúció”-ja az államok általános immunitásáról szól, de van egy része, amely szerint – bár a külállamok általában nem vethetők bírósági és végrehajtási eljárás alá – ez mégis megtehető, ha a

c) Elég gyakori jelenség az immunitásról való lemondás (meghatározott körben államközi megállapodásban),¹⁶ ill. a hallgatólagos lemondás vitatott gyakorlata.¹⁷

d) A funkcionális immunitás vázolt tendenciájának megítéléséhez nem közömbös megjegyezni, hogy az említett nagy gyakorlatban a döntések döntő többségükben tőkés államokra vonatkoznak, azok abszolút immunitásának megrövidítésére irányulnak. Kisebbségben érintik a szocialista országokat is; az e körbe tartozó döntések között azonban elvétve van olyan is, amely az adott szocialista állam adott szervének állami jellegét nem engedte vitatni.¹⁸

311. Ha most az *EGK-országok bírósági gyakorlatát egyes jelentősebb döntések* fényében is látni akarjuk, akkor az angol, nyugatnémet, francia és olasz gyakorlatból az ún. *leading case*-eket (vezető, jellemző döntéseket) érdemes kiemelni.

Az *angol* gyakorlat ingadozik és leginkább tapad az abszolút immunitáshoz, bár ezt rengeteg belső kritika éri éppen bírósági ítéletekben is, amelyek „kénytelen-kelletlen” többnyire a teljes immunitás elve szerint döntenek. Nemcsak egyes ítéletek, de a Lord Kancellár is úgy látta, hogy ez a helyzet nem tartható, és ezért a Lordok Háza mint legfelső bíróság egyik tagjának elnökletével „tárcaközi” bizottságot hoztak létre, amely inkább a jogvita természetére, semmint a perbeli alanyok (a védekező állam) alanyi jellegére orientált új norma kodifikálására lett volna hivatott. Ez a bizottság azonban nem tudott egységes állásfoglalásra jutni.¹⁹ Így mindaddig, míg a Lordok Háza mint legfelső bíróság mégis nem hoz új tartalmú precedensítéletet,

kérdéses cselekmény nem minősül ún. *acte de puissance publique* -nek, miközben annak eldöntése, hogy valamely cselekmény minek minősül, a *lex fori* „hatáskörébe” tartozik (*Annuaire de l'Institut de Droit International*, Vol. 45. II. 1954, 293-295. old.).

¹⁶ L. a szovjet gyakorlatot, fent 5. sz. jegyzet, általában: „Waiver of Immunity and Admission of Counterclaims”, DEÁK, 441. és kk. old.

¹⁷ DEÁK, 442-443. old.

¹⁸ Ez történt a *Krajina v. Tass Agency*-ügyben - (1949) 2 A11.E.R.274 -; az eljáró angol bíróság a *Tass* elleni keresetet azon a címen utasította el, hogy a *Tass* a szovjet állam olyan szerve, amelyet megillet az állami immunitás védelme, bár a konkrét cselekmény kereskedelmi jellegű akciónak minősíthető (épp ezért volt is az eljáró tanácsban ellenvélemény), l. SINCLAIR, 258-259. old.

¹⁹ L. *Yearbook of the International Law Commission* 1962, II. köt. 89. old., SINCLAIR, 260-261. old.

vagy Anglia mint EGK-tag nem ratifikálja az Európai Immunitás Konvenciót, a helyzet alakulása az alsó bíróságok gyakorlatának esetlegességétől függ.

A francia jog ma már egyértelműen különböztet *iure imperii* és *iure gestionis* cselekmény között, és az utóbbiban nem ismer el immunitást. 1969-ben a *Cour de Cassation* az Iráni Államvasutak Igazgatóságának elmarasztalásával megerősítette már korábban is kimondott elvét, miszerint az állami immunitás biztosítását a kérdéses cselekmény természete és nem az azt kifejtő jogalany szerint kell megítélni; immunitásra *acte de puissance publique* tarthat igényt.²⁰

A nyugatnémet döntések közül kiemelkedik a Szövetségi Alkotmánybíróságnak (*Bundesverfassungsgericht*) 1963. évi ítélete, amelyben nem ismerte el a bonni iráni nagykövetség immunitásvédekezését, amikor a hitelező a követség fűtőközpontjának javítása ügyében indított keresetet. A bíróság indoklása így hangzott: „*Jure imperii* és *iure gestionis* cselekmény között csak a kérdéses állam aktusának természete, ill. az abból folyó jogviszony jellege alapján lehet különböztetni, míg az aktus motívuma vagy célja (hogy ti. a követség a maga sui generis közhatalmi tevékenységét télen is kifejt-hesse) alárendelt szerepet játszik. Jogilag az releváns, hogy a külállam közhatalmi funkciót fejtett-e ki, a közjog szférájában járt-e el, avagy magánszemély módjára, a magánjog körébe eső cselekményt végzett.”²¹

Az olasz joggyakorlat már a századforduló óta egyértelműen a funkcionális immunitás elvének érvényesítésével alakult, és ettől máig sem tárgított. Megkülönböztető ismérvei, hogy a szuverenitáshoz tartozó cselekményről vagy magánjogi aktusról van-e szó.²²

Látható, hogy a kontinentális jogrendszerekben – eltérően a common law-tól, amely ezt a megkülönböztetést nem ismeri – az

²⁰ *Administration des Chemins de Fer Iraniens c. Societé Levant Express Transport*, 73 (1969), R. G. D. I. P. 883–884. old., további alsó bírósági hasonló gyakorlathoz is l. SINCLAIR, 264–265. old.

²¹ A német joggyakorlatnak ezt az alakulását – a kezdeti abszolút immunitáskonceptiótól idáig –, a fontosabb irodalmi hivatkozásokat is (SCHUMANN-HABSCHIED: *Die Immunität ausländischer Staaten nach Völkerrecht und deutschen Zivilprozessrecht*, 1969., 161. és kk. old.) l. SINCLAIR, 263–264. old.

²² L. SINCLAIR, 265–266. old.

egyik legáltalánosabb *differencia specifica* az, hogy a cselekmény a közjogi-magánjogi dualizmus melyik ágába sorolható. Ez gyakorlat, logikusan a Benelux államokban is.²³ E megkülönböztetés alkalmazhatóságának hiánya volt, úgymond, az egyik oka annak, hogy az említett angol bizottság nem tudott egyértelműen differenciált álláspontra jutni.

²³ *Uo.*, 265. old.

38. §

AZ IMMUNITÁS ÉS AZ EURÓPAI INTEGRÁCIÓ

A KÖZÖSSÉGI-ÁLLAMKÖZI VÁLLALATOKRA VONATKOZÓ JOGVITÁK ÉS AZ IMMUNITÁS

312. A nyugat-európai gazdasági integráció az államok (ill. a Közösség mint közjogi intézmény) operatív gazdasági cselekményeinek bírói megítélését illetően – hogy az egyediből közelítsünk az általános felé – a konkrét egyedi esetek és megoldási variációk sokaságát az előző fejezetben tárgyalt államközi-közösségi vállalatok kapcsán hozta a színpadra. Miután ezek a vállalatok államközi szerződések útján jöttek létre, az a tény, hogy bennük az államok egymás közötti vitájukat nem kívánták immunitás címén valamilye jogilag légüres térbe helyezni, hanem különböző fórumoknak előre alávettették magukat, úgy is értékelhető formailag, hogy ezekben az esetekben az immunitásról való lemondásról van szó, amihez persze minden államnak és bármikor joga van. Csakhogy itt a lényeg a tartalomban, nevezetesen abban van, hogy *általában a kereskedelmi jog körébe tartozó ügyletekről van szó*, és így természetes volt a különböző konkrét kötelezettségvállalásokat, a látható és előre nem is látható, de lehetséges és mindenképp bonyolult kereskedelmi és magánjogi vitalehetőségeket valamilyen meghatározott állam (esetenként a másik állam) jogrendje és megfelelő fórum joghatósága alá rendelni. Ez éppoly szükségszerűen hozzátartozott az adott vállalkozások létrehozásához és működéséhez, mint ahogy szükségszerű volt, hogy a közös vállalathoz is kell pénz, management, sok minden egyéb, így alapszabály is, amely bármilyen részletes is, nem tud minden lehetséges vitakérdést kiiktatni vagy előre rendezni.

313. Jogi státusuknak főbb elemei között az előző fejezet szólt az *EGK Közös Vállalata, valamint a tagországok államközi vállalatainak jogvitáiról, ezek feloldási módjáról is*.²⁴ Ennek néhány mondatos összegezése *quo ad immunitas* a következőkben állhat.

a) A megoldások többféle variációt mutatnak, de a lényeg mind-egyikben nagyjából azonosan megvan, nevezetesen, hogy az alapító jogi okmányok a lehetséges jogviták szabályozásában sem az alkalmazandó jogot, sem a fórumot illetően nem hagynak kétséget; más szóval, hogy az államok immunitásukat az adott viszonyokban feladják és rajtuk kívül álló fórumra ruházzák át.²⁵

b) Az eljáró fórumok variációja a Hágai Nemzetközi Bíróságtól²⁶ választottbírószágon és a tagállamok belső bíróságán²⁷ át az EGK Bíróságáig vagy valamely más szervéig megy.²⁸

c) Mióta az EGK létrejött, az általános tendencia a jogvitákat a Közösség Bírósága, ill. a tagállamok bírósága elé utalni.²⁹

AZ EGK BÍRÓSÁGA ÉS AZ IMMUNITÁS

314. Az első gondolat az lehetne, hogy miért kell az immunitással kapcsolatban *az EGK Bíróságáról szólni*. Hiszen nemzetközi szerződésekben létesített bírói fórumról van szó, amelynek joghatóságát a tagállamok a szerződésekben meghatározott kérdésekben önként

²⁴ L. IX. fejezet, 302/g és 303/d pontok.

²⁵ L. *Eurofima*, 14. §, *Basel-Mulhouse Airport*, 20. §.

²⁶ *Société Moselle*, 24. §, *Jochenstein Dunai Vizierómű*, 25. §, *Saarlor*, 29. mell. 6. §.

²⁷ *Az Euratom Szerződés* 49. §-a kimondja, hogy a Közös Vállalatok jogvitája – a tagállamokra is vonatkozóan – részben az EGK Bírósága, részben az illetékes belső bíróságok hatáskörébe tartozik („Subject to the powers conferred on the Court of Justice by this treaty, litigation concerning Joint Enterprises shall be dealt with by the competent domestic courts or tribunals”).

²⁸ L. az előző jegyzetet, ill. *Eurochemic*, *Convention* 16. § (az utóbbi szerint a jogvitákat első szinten az Európai Atomenergia Ügynökség Kormányzó Bizottságának Külön Csoportja elé kell vinni, így az *Eurochemic* az *Euratom* fórumrendszerével kötődik össze).

²⁹ Ezt mutatja az általános formaként kifejlesztteni tervezett *Közös Vállalat* fórumrendszere, de az olyan egyedi nagy intézmény is, mint az *Eurochemic*, l. ehhez az előző két jegyzetet.

elismerték, miért is a probléma, hogy támaszthatják-e a tagállamok az immunitás kifogását, el van intézve. Csakhogy mégis, és nem is akármilyen kérdése ez az immunitás intézményének. Egyrészt – ez ugyan formai érvnek is tekinthető – az immunitásról való szerződéses lemondást az Európai Immunitás Egyezmény is a klasszikus állami immunitás korlátai az egyik nevesített esetnek tekinti.³⁰ Az önkéntes alávetés elve mellett működik a nemzetközi jogi élet ismert fóruma, a Hágai Nemzetközi Bíróság is.³¹ A lényeg azonban a tartalomban van. Abban nevezetesen, hogy egyrészt – az integráció útján – újonnan keletkezett jogvita-lehetőségek tömegében, másrészt számos olyan ügyben, amely korábban belső állami joghatósági kérdés volt, a joghatóság egy, az államoktól relatíve elkülönült fórum kezébe került, és ezekben a nemzetközi szempontból is nagyon jelentős jogviszonyokban a hagyományos állami immunitást egyszerűen felszámolta. Intézménytörténeti összefüggésekben szemlélve ezt a jelenséget, nem alaptalan az a jellemzés, amely az egyik nagy tekintélyű szakíró fogalmazásában úgy hangzik, hogy „a Közösséget létesítő szerződések a Bíróságot olyan feladatokkal és jogosultságokkal látták el, ami mind ezek körét, mind a velük kapcsolatos nehézségeket illetően példa nélkül áll a történelemben”.³²

315. Miről van egy *kicsit konkrétan* szó? A gazdasági integráció – ahogy azt a Montánunió Szerződés, a Római Szerződés és az Euratom Szerződés megfogalmazza – mindenekelőtt a tagállamoknak a gazdaságra vonatkozó közjogi szabályzórendszerének, tehát az államok cselekvéseinek egybehangolását, egységes, ill. integrált vezérlés alá rendelését és ezenközben részben új jogintézményekben, közösségi szabályzórendszerekben való kifejtését jelenti. A tények és a gyakorlat mutatják, az alapító normatívák előre tételezték, hogy ebben a folyamatban rengeteg ellentmondás és vita keletkezik. E vita alanyai elsősorban a tagállamok és a Közösség, ill. ezek közjogi szervei. Az integráció azonban ezen túlmenően – közvetlenül hatályosuló és alkalmazandó normái útján – az államok, a Közösség és

³⁰ L. alább 324. pont.

³¹ L. HARASZTI, 219. és kk. old.

³² IPSEN (2), 373. old.

magánfelek között is egyre több jogviszonyt és vitát vált ki. Az egész integrációs jogi mechanizmushoz objektív szükségességként már a kezdet kezdetén hozzátapadt két alapvető elv: az egyik, hogy e viták és ellentmondások feloldásához kell egy kötelező hatályú döntésekre képes és jogosult fórum; a másik, hogy a viták és ellentmondások különböző nemzeti vagy gazdasági csoportérdekek szerint a dezintegrálás irányába hatnak, ha nincs olyan fórum, amelynek nemcsak eseti döntési jogköre, hanem az a funkciója is van, hogy a viták feloldását, a joggyakorlat fősodrát az integráció koncepciója szerint irányítsa.

Ezek azok a logikai-jogi premisszák, amelyek a Bíróság létrehozására és „példa nélkül álló” jogkörére, benne a tagállamok immunitásának erős konzumálására vezettek. A Montánunió létesítésével kezdetben még csak egy döntőbizottsági jelleggel működő politikai fórum létrehozására gondoltak; ez azonban hamarosan helyt adott a bírói jogi kontroll elvének.³³ A három közösség – a Montánunió, az Európai Gazdasági Közösség és az Euratom – alapító szerződéseiben egyik alapvető fontosságú szerv a most már egységes (mindhárom közösségre vonatkozó) Bíróság. A Bíróság jelentőségére talán jellemző, hogy míg pl. az Euratom Szerződés a közgyűlésről nyolc, a Tanácsról kilenc, a Bizottságról tizenegy, addig a Bíróságról huszonöt paragrafuson át rendelkezik,³⁴ és hasonló a helyzet a Montánunió, ill. a Római Szerződés esetében is.³⁵

316. Az *EGK Bíróságának joghatósága, funkciója és ítélkezési gyakorlatának főbb jellemzőit és általános összefüggéseit illetően* húsz év alatt nagy irodalom bontakozott ki. Ez olyan méreteket ölt, hogy ma már hosszú kötetekre rúg az az 1965-ben indított bibliográfiai sorozat, amely ezt az irodalmat rendszeresen és állandó belső szerkezeti bontásban feldolgozza és jobban hozzáférhetővé teszi.³⁶ Az újabb monografikus jellegű feldolgozások és a főbb problémákra irányuló

³³ L. *uo.*, 366. old.

³⁴ *Euratom Szerződés*, 107–114., 115–123., 124–135., 136–160. §.

³⁵ *Montánunió Szerződés*, 7–45., *Római Szerződés*, Közgyűlés 137–144., Tanács 145–154., Bizottság 155–163., Bíróság 164–188. §.

³⁶ L. a Forrásjegyzékben: *Jurisprudence européenne*.

elvi-elméleti tanulmányok száma is nagy.³⁷ Összefügg ez egyrészt a Bíróság említett kétségtelen nagy szerepével, másrészt azonban azzal a jogszemlélettel, ahogy a joggyakorlatot a nyugat-európai jogtudomány vizsgálja és értékeli. Jórészt a *common law* hatására az érdeklődés nagy részét nem annyira a törvényjog – a különböző jogforrásokban kodifikált jog –, hanem az köti le, hogy mindez hogy valósul meg, végül is mi az, amihez a kényszerítő fórumok rendelkezése alapján a törvényjog címzettjeinek „kimérnek”. Ez az orientáció természetesen abból is táplálkozik, hogy – mint alább látható – a Bíróságnak a pusztán technikai jogalkalmazáson túl sokágú generatív szerepe is van.

A főbb jellemzők és általános összefüggések mindegyikével foglalkozni messze vezetne. A mellőzött kérdések közül utalok itt csak olyanokra, mint a Bíróság sajátos szervezete, eljárási és nyelvi rendje, összetétele és olyan körülmények, hogy angol bírák belépésével még tovább nő a tagországokon belüli jogszemléletbeli, jogi fogalmakra és jogi nyelvezetre vonatkozó konvergencia szervezeti jogi csatornarendszere és így tovább. Az említett forrásmunkák a kérdésekről részletesebb képet nyújtanak, ahogy részben – az eddig feldolgozott jogforrások és joggyakorlat ismerete mellett – az alább röviden tárgyalt főbb jellemzők és összefüggések megírásához is forrásul szolgáltak.

a) A legáltalánosabb jellemzőnek talán az a kritikai tétel tekinthető, hogy a Bíróságnak nagy szerepe és jogköre, amellyel, ha bármilyen származékosan és relatíve is, a tagállamok fölé nőtt hatalmi intézménnyé vált, nemcsak állami immunitás, hanem a nemzeti szuverenitás részleges feladását is jelentette. Ezt a tényt a Bíróság nem egy ítélete is hangsúlyozta. Amikor pl. Olaszország egy államosítási ügyben ellenezte a Bíróság előzetes állásfoglalását, amelyet egy milánói bíróság kért, a Bíróság leszögezte, hogy bár az ügy érdemében az olasz állam pozícióját nem vitatja, de a Római Szerződéssel való összefüggésében az ügyet a Bíróság igenis tárgyalhatja,

³⁷ A jelentősebbek közül a következőkre utalok (l. a Forrásjegyzékben): AXLINE, BRINK-HORST-SCHERMERS, GREEN, IPSEN (2), LAGRANGE, NICOLAYSEN, PRASCH, ROBERTSON, STRAUSS, VERPRAET-LE CERF.

„mert – úgymond – a Római Szerződésből világosan következik, hogy abban a tagállamok korlátozni akarták szuverén jogaikat”.³⁸ Ha eltúlozni³⁹ a szuverenitás feladását nem is indokolt (a szocialista irodalomban is okkal vallják, hogy az EGK-ban a szuverenitás átfogó és valamiféle *va banque* feladásáról és felszámolásáról nincs szó),⁴⁰ annyi tény, hogy a Bíróság már létevel, különösen azonban jogkörével és gyakorlatával az államok oldalán mennyiségileg csökkentette, a Közösség oldalán mennyiségileg növelte azt, amit valamely nemzetközi jogi jogalany tényleges impériumának, általánosságban szuverenitásnak vagy nemzetközi jogi státusznak nevezünk.⁴¹

b) A következő általános jellemző a Bíróságnak fentiekből folyó közelebbi fő feladataiban, funkcióiban jelenik meg. Ezek: a joggyakorlat már említett integrációs rendeltetésű alakítása, a joghézagok kreatív értelmezéssel való betöltése, az egyre terebélyesedő és sok anomáliával terhes közösségi jog ellentmondásainak integrációs vonzatú kanalizálása; a Tanács és a Bizottság aktusai feletti törvényességi („alkotmányossági”) felügyelet; az államok és a Közösség közötti, valamint az adott körben a magánfelek és az államok, ill. a Közösség közötti viták körében az alapszerződések koncepciójának megfelelő védelem biztosítása a vitázó felek számára, különösen a Közös Piac polgári és kereskedelmi jogi alanyainak (*den Marktbürgern und Marktuntemehmen*) jogainak védelme a Közösség nagy hatáskörű végrehajtó hatalmával, a Bizottság vitatható intézkedéseivel szemben; a közösségi és nemzeti jog közötti viszony és határvonal állandó felügyelete, ill. a joggyakorlatban megvalósuló konkrét és dinamikus alakítása; a közösségi gazdaságpolitikák, különösen a gazdasági verseny és piaci mechanizmus nagy jogszabályanyagának tényleges érvényesítése és valósággá fejlesztése; önálló közösségi jogi értelmezési elvek és módszerek kiépítése, különösen az ún. előzetes

³⁸ L. a *Costa v. ENEL* (1964/6. sz. ügy), id. BRINKHORST–SCHERMERS, 105–107. old.

³⁹ L. BÚZA-HAJDÚ, 96. és kk. old. („*Tervek*” a szuverenitás felszámolására c. pont).

⁴⁰ L. VALKI (1), 92. old.

⁴¹ Így értékeli ezt általában az EGK irodalma is. L. pl. GREEN munkájának beszédes címét (*Political Integration by Jurisprudence*) és fentiek szerinti értékelését is (1. old.).

állásfoglalások (*Vorabentscheidungen, preliminary rulings*)⁴² gyakorlatának erősítésével.

c) A polgári állam- és jogelmélet ismert felfogásának megfelelően az Európa-jogi irodalom az államhatalmi ágazatok megosztásának elméletét a Közösség szerveire is átvitte, és az EGK Bíróságát „egyértelműen a harmadik hatalmi ágazat szervének tekinti”.⁴³ Ennek az elméletnek a marxista kritikája a szocialista irodalomban általában ismert. Az előző fejezetekben tárgyalt konkrét ítéletek közül nem egy az EGK Bíróságának gyakorlatára nézve is mutatja, mennyire nem valami elkülönült és önálló hatalomról van szó, ill. a nemzeti érdekek, egyes nagytőkés csoportok érdekeinek visszaszorításában mennyire innen marad még azon önálló hatalmi és intézkedési szinten is, amit elérni maga a nyugat-európai szakirodalom is indokoltnak tart.⁴⁴

317. Ha a Bíróság jogkörét az irányadó jogforrások szerint a *konkrét hatáskörök csoportjaira* akarjuk bontani, a világosabb látás személyi és tárgyi (az ún. *ratione personae et materiae*) oldalról való közelítést indokol.

a) A Bíróság előtt perlés joga – ez a *személyi oldalról való közelítés* – a következő személyeket, ill. jogalanyokat illeti meg, ezekre nézve jogosult a Bíróság kompetenciáját gyakorolni: 1. a Közösség szervei, 2. a tagállamok, 3. a Közösség szerveinek alkalmazottai (munkaügyi vitákban), 4. a Közösségben honos természetes és jogi személyek, amennyiben közösségi jogi normatívák címzettjei (ennek különösen jelentős területei a gazdasági versenyre vonatkozó szabályok, az *antitrust* jog, a vám, a szabad letelepedés stb.), 5. meghatározott esetekben külföldi természetes személyek (pl. az *antitrust* jog külföldiekre való alkalmazása esetén),⁴⁵ amely körbe eshetőlegesen

⁴² *Római Szerződés*, 177. §: miután a Közösség normatívái (az alapító szerződések is) nagy többségükben közvetlenül hatályosak, és azokat a nemzeti bíróságok közvetlenül alkalmazzák, a nemzeti bíróságok előtt vita merülhet fel az adott közösségi jog értelmezése, a Közösség szervei által kiadott aktusok törvényessége felől; ennek egységes elbírálása végett ilyen esetben az EGK Bírósága előzetes állásfoglalásban közli egységesen követendő döntését.

⁴³ Így pl. IPSEN (2), 366. és hasonlóan – monografikus feldolgozásban – GREEN, XXI. és kk. old.

⁴⁴ L. pl. az Intercontinental Can (fent VIII. fejezet, 279. pont) és a Müller ítélet (fent IX. fejezet, 295. pont.).

⁴⁵ L. VIII. fejezet, 259–261. pont.

magyar és más szocialista országbeli vállalat is kerülhet. A személyi kör sugara tehát mind számban (ebben az EGK minden szerve és jogalanya-lakosa, tehát sok millió, plusz az említett külső kör), mind az érintett jogalanyok jellegére nézve (a tagállamoktól a nagyvállalatokon át az áttelepült munkásig vagy egyetemi tanárig) elég nagy.

b) Ami már most a dolog *tárgyi oldalát* illeti, eszerint a következő főbb hatáskör-kategóriák különböztethetők meg.

aa) Mintegy polgári alkotmánybíróság jelleggel jár el a Bíróság a tagállamoknak az alapszerződések alkalmazására vonatkozó vitáiban,⁴⁶ a Bizottságnak a tagállamokat érintő intézkedéseiben felmerülő vitákban,⁴⁷ a Közösség szerveinek magatartására (aktusaira vagy mulasztásaira) nézve e szervek vagy ezek és a tagállamok közötti jogvitában,⁴⁸ a szerződések értelmezésére, valamint a Közösség aktusainak érvényességére és értelmezésére irányuló – nemzeti bíróságok előterjesztésére eszközölt – már említett előzetes állásfoglalásokban, az ún. értelmezésmonopóliumban,⁴⁹ bizonyos alkotmányos jellegű nem ítéletileg fogalmazott állásfoglalásokban.⁵⁰

bb) Az állami, ill. közösségi egyedi intézkedésekből eredő, de a gazdasági polgári jogi forgalom alanyait érintő jogvitákban fennálló hatáskört az e kategóriát ismerő közös piaci országokban közigazgatási bírósági hatáskörnek nevezik. Az angol irodalmat a fogalmi kategorizálás úgyis kevésbé érinti, körülírják, miről van szó.⁵¹ Ebbe a kategóriába tartozik a vállalatokat és gazdasági versenyt (tehát e munka tárgykörét) érintő jogviták dandárja, egyáltalán a Bíróság által adott ítéleti rendelkezések nagy része, valamint minden olyan jogvita, amelyben bármely közösségi-honos természetes és jogi

⁴⁶ Római Szerződés, 170., Montánunió Szerződés 89., Euratom Szerződés, 142. §.

⁴⁷ Római Szerződés, 155., Euratom Szerződés, 124., Montánunió Szerződés, 8. §.

⁴⁸ Római Szerződés, 173., 175., Euratom Szerződés, 146., 148., Montánunió Szerződés 33., 35. §.

⁴⁹ L. fent 11. pont 41. lábjegyzet.

⁵⁰ Pl. javaslat vagy szakvélemény kisebb szerződésmódosításokhoz (*Montánunió Szerződés*, 95. §) harmadik országokkal és nemzetközi szervezetekkel tervezett szerződésekhez (*Római Szerződés*, 228., 236. §).

⁵¹ „Appeals by Private Parties” – az egyik megjelölés (BRINKHORST-SCHERMERS, 35. old.), „The Court of Justice Applies Community Law to the Individual” a másik csoportosító alcím (GREEN, 253. old.).

személyt is érintő közösségi normatíva vagy intézkedés, ill. jogügylet (amilyenek pl. az állami-közösségi megrendelések) folytán az alapszerződések értelmében jogsegélyt, individuális jogvédelmet kérhet.⁵²

cc) Ettől természetére nézve részben elkülönül a Bíróság hatásköre a Közösség olyan gazdasági intézményeinek vezetésében keletkező vitáiban, mint az Európai Beruházási Bank,⁵³ ill. az Euratom Szerződésből – mint fent láttuk⁵⁴ – általánosítani is tervezett közös vállalatok.⁵⁵

dd) A Közösség szerveiben jelentkező munkaügyi vitákra vonatkozó bírósági hatáskört is mindhárom alapszerződés a Bíróság kezébe adja.⁵⁶

ee) A Bíróság hatáskörébe tartozik a Közösség szervei és alkalmazottai által hivatalos tevékenységükkel (hatósági jogkörben) okozott szerződésen kívüli károk jogvitájában eljárni; alkalmazandó jogként a Római Szerződés a tagállamokban hatályos szabályozás közös általános elveit jelöli meg.⁵⁷

ff) Végül nem jelentéktelen hatásköre van a Bíróságnak a közösségi szervek (Tanács, Bizottság, Bíróság) jogerős határozatainak végrehajtásában, végrehajtás elrendelése és más végrehajtási cselekmények formájában.⁵⁸

318. E nem jelentéktelen *hatáskör-imperium valóságos súlyát* igazában akkor érzékelnénk, ha erre nézve mélyebb jogszociológiai-statisztikai és elvi elemzést végeznék. Itt azonban – a jelentősebb forrásokra való utalás mellett⁵⁹ – már csak néhány adat és orientáló megjegyzés rögzítésére van lehetőség.

⁵² Római Szerződés, 172–175., 181., Euratom Szerződés, 146. és kk., 153., Montánunió Szerződés, 33. és kk., 42. §.

⁵³ Római Szerződés, 180. §.

⁵⁴ L. fent IX. fejezet, 300–302. pont.

⁵⁵ Euratom Szerződés, 49. §.

⁵⁶ L. Római Szerződés, 179., Euratom Szerződés, 152., Montánunió Szerződés, 42. §.

⁵⁷ Római Szerződés, 178., 215.

⁵⁸ Római Szerződés, 187., 192., Euratom Szerződés, 159., 164., Montánunió Szerződés, 44., 92. §.

⁵⁹ L. különösen GREEN, BRINKHORST–SCHERMERS, VERPRAET–LECERF munkáit, ill. az EGK Általános Beszámolóknak a Bíróság munkájára vonatkozó pontjait.

a) Az adatok közül⁶⁰ a beszédesebb számok és jelentősebb csoportosítások a következő képet nyújtják. A három alapszerződés szerint a Bíróság elé 1971. december 31-ig bezárólag összesen 813 ügy került.⁶¹ Az évi átlag a kezdeti 4-10-től hamarosan évi harmincra emelkedett, és ma 70-90-nél tart. Figyelembe véve, hogy milyen súlyú ügyekről van szó – a Farbstoffe-ítéletkomplexum pl. közel ezeroldalas jogi és gazdaságpolitikai dokumentum,⁶² de az e munka fenti fejezeteiben feldolgozott többi ítélet is jelentős jogalkalmazói „beruházás” terméke –, ezt a számot jelentéktelennek tekinteni aligha lehet. Az ítéletek gyűjteménye hosszú kötetekre rúg, és egyes mindent felkutató források szerint már 1967 végére francia kiadásban 10 000 oldalt tett ki,⁶³ ami az ítéletek számának extrapolálásával ma már a 20 000-hez járhat közel. A keresetek nagy részét (kb. kétharmada) a Montánunió Főhatósága, ill. az EGK Bizottsága ellen adták be; ez jelzi, hogy e végrehajtó szervek „expeditíven” dolgoznak, törik-kövezik az integráció útját, de részben sok hibaforrással, részben az érintettek nem kis ellenzésével.⁶⁴ Az e munka tárgyát kitevő kérdések – a gazdasági verseny, kartell, monopólium, vállalatok, letelepedés, adó, szubvenció, immunitás, részben a Bíróság saját hatásköre – alkotják a 813 ügy jó harmadát (289 ügy).

b) Az orientáló megjegyzések célja kettős. Egyrészt, hogy csak jelezzék: a Bíróság sok szempontból erős kritika alatt áll. Az egyfokú eljárás sok kérdésben – pl. munkaügyi kérdésekben, továbbá olyan ügyekben, amelyekben magánfelek (vállalatok és személyek) állnak a jogvita egyik pozíciójában – a jogvédelem garanciáit sérti. Hosszú

⁶⁰ Az adatokat az EGK szervei szinte öntik, maga a Bíróság is rendszeresen nyilvánosságra hozza; a Bíróság érkezési lajstromkönyve még az irodalmi feldolgozásokban is hozzáférhető (GREEN, 562–602. old.). A fent közölt adatok és csoportosítások forrásai: *Általános beszámoló 1971*, 528–531., GREEN, 503. és kk., VERPRAET–LECERF, 57. és kk., BRINKHORST–SCHERMERS, 261–262. old.

⁶¹ Ebből ítélettel végződött 595, függőben volt 82, a többi ítélet nélkül fejeződött be. Az EGK szerződésre és Montánunió Szerződésre az ügyek kb. 50-50%-a esik; az Euratom Szerződésre eddig 3.

⁶² L. VIII. fejezet, 276. pont.

⁶³ GREEN, 220. old.

⁶⁴ GREEN néhány évre (1968-ig bezárólag) vetített adatai szerint (503. old.) a 100 ügyből 20-at a felperesek nyertek meg, 80-ban azonban csak az „európai úttal” szembeni renitenskedésről volt szó, miért is a végrehajtó szervek kerültek ki győztesen.

és vontatott az eljárás. A nemzeti bíróságok nem elég aktívak az ún. előzetes állásfoglalások kérdésében, a Bíróság pedig nem elég bátor ezek útján a Közösség saját elveit határozottabban érvényre juttatni.⁶⁵ Az előző fejezetekben számos ügy kapcsán volt látható, hogy az egyes jogpolitikai súlyú ítéletekkel sem az egyik (az integráció elveit jobban követelő), sem a másik oldal (a partizánkodó tőkés és nemzeti csoportok szószólói) nem elégedett. Kívülről meg különösen világos: a jogállam, az alkotmányosság, az egyéni garanciák, a végrehajtó szervekkel és hatalmi szervekkel szemben létrehozott harmadik ágazat, a Bíróság van és működik, és az majd mindig igazságot oszt –, és még lehetne sorolni a hangoztatott elveket és szövegeket; mindez a lényegen nem változtat; azon ti., hogy a modern kori tőkés gazdasági mechanizmus szervezeti gépezetének egyik funkcionális intézményéről van szó.

A megjegyzések második része arra kíván rávilágítani, hogy a Bíróság ítélkezési gyakorlata, ez nem vitatható, nagyban-egészben megbirkózott feladatával: a gépezet egyensúlyának fenntartásához a neki kiosztott szereppel a polgári jogszolgáltatás magas szintjén tudott hozzájárulni. Ítélezési gyakorlatában – egy-egy ítélet sokszor a bírói rendelkezések-normatívák hosszú sorát tartalmazza – a jogalkalmazói parancsok ezreit juttatta érvényre, amelynek nagy része van az ún. közösségi jogi jogrend és jogi gondolkodás kialakulásában. Ítéleti rendelkezéseinek ezrei az alapító szerződések és a közösségi szervek által alkotott normatívák legtöbb lényeges elemét érintették,⁶⁶ miáltal a bírói hatalom súlyával és kényszerítő erejével is rákényszerítik Nyugat-Európára az alapító szerződések integrációs koncepcióját.

⁶⁵ IPSEN (2), 370. és kk. old.

⁶⁶ Utalni lehet ebben az összefüggésben arra a *Case Book*-ra, amely a Bíróság ítéleteit, miután egy ítélet számos jogkérdést érint, az ún. közösségi jog rendszerére bontva tárgyalja, és így jól jelzi, a Bíróság ítélkezési gyakorlata miként egészíti ki, fejleszti az alapszerződéseket és más közösségi jogforrásokat (l. a Forrásjegyzékben: BRINBCHORST–SCHERMERS).

KÖZÖSSÉGI JOG VERSUS TAGÁLLAMOK A NEMZETI BÍRÓSÁGOK GYAKORLATÁBAN

319. A közösségi jog és a tagállamok belső joga közötti viszony problémájába bocsátkozni messze vezetne. Ugyanez áll a közösségi jognak a nemzeti bíróságok által történő alkalmazására. A kérdésnek nagy irodalma és gyakorlata van.⁶⁷ Itt a kép egy hiányzó színpoltjának kiegészítése végett már csak néhány összefüggésre utalok. Az ok: belső bíróságok alkalmaznak nem állami, hanem közösségi jogot esetenként tagállamok, ill. a Közösség szervei ellen is, aminek szintén vannak – a közösségi jog már vázolt megfontolásai mellett *félretett – immunitás implikációi*.

Az alapszerződések és más közösségi normatívák közvetlen alkalmazásának elvét a három alapszerződés az integráció jogi rendje integráns részének tekinti.⁶⁸ Ezt az EGK Bírósága is – számos olyan konkrét ügyben, amelynél a normatíva természetéből vagy megfogalmazásából ez nem volt egyértelmű – ismételten leszögezte.⁶⁹

320. A Montánunió Szerződésre alapított nemzeti bírósági ítéleteket, valamint azokat az ügyeket nem számítva, amelyek előzetes állásfoglalás végett az EGK Bíróságaihoz is eljutottak, 1971 végéig a tagállamok bíróságai EGK-normatíva alkalmazásával *345 ítéletet* hoztak. Ezek tárgyuk szerint a következő főbb kérdéseket érintették: vám, állami monopólium, kontingensek, mezőgazdaság, letelepedés joga, közlekedés, munkaviszony, kartell, dömping, szubvenciók, adók.⁷⁰ Már az ítéletek jogi tárgyából is következik, hogy számos irányul a tagállamok, ill. a Közösség szervei ellen.⁷¹ Bár a tagállamok elleni ítéletek – amennyire a gyakorlat feldolgozásából megállapítható – eddig a fórumország állama ellen irányultak, az immunitás-implikációk mégis jelen vannak. Méghozzá kettős vonatkozásban.

⁶⁷ A nagyobb feldolgozások GREEN (335–413. old.), BRINKHORST–SCHERMERS, 103–176 IPSEN (2), 255–314., DUMON, 369–398. old.

⁶⁸ *Római Szerződés*, 5., 85., 189., 191–2., *Euratom Szerződés* 145., 164., *Montánunió Szerződés*, 92. §.

⁶⁹ A gyakorlat feldolgozását l. BRINKHORST–SCHERMERS, 103. és kk. old.

⁷⁰ Forrás: *Általános beszámoló 1971*, 531. old. („Entscheidungen einzelstaatlicher Gerichte auf dem Gebiet des Gemeinschaftsrechts”).

⁷¹ L. BRINKHORST–SCHERMERS feldolgozásában (104. és kk. old.).

Egyrészt abban, hogy az említett előzmények (lemondás) folytán a tagállamok ellen a saját nemzeti jogukon kívül álló jogot alkalmaznak. Másrészt abban, hogy elvben és meghatározott körben az ítélet a fórumországokon kívüli tagállamra is vonatkozhat. Ez lehet az eset pl. az Euratom Szerződésből általánosítani tervezett közös vállalat vitájában, amelyben több tagállam is érintve lehet, és a vitára joghatósága valamely nemzeti bíróságnak is van.⁷²

AZ EURÓPAI IMMUNITÁS EGYEZMÉNY – A FUNKCIONÁLIS IMMUNITÁS ÁLTALÁNOSÍTÁSA

321. Bár az államközi és közösségi vállalatok egyedi jogforrásai, különösen azonban az EGK Bíróságának gazdasági-kereskedelmi (polgári) jogi viszonyokban nagyon is kiterjedt joghatósága az állami immunitás „kényelmetlenségét” a lehetséges esetek nagy részében már lerázta, a „felszabadulás” még mindig nem általános. A tőke és a tőkés gazdasági harc, a forgalom gazdasági racionalitásának abszolutizálása a teljes győzelemre tör. Miután az immunitás feloldása az előbbi két körben – az államközi-közösségi vállalatok alapító normatívái, valamint az EGK alapító és azok nyomán alkotott normák körében – szorosán értendő, és „szűken” az integráció körében eszközölt állami cselekményekre vonatkozik, *az egyéb operatív állami akciók immunitásbástyái, az immunitás szóban forgó elemei ilyen általánosságban még lerombolásra várnak.*

Az integráció ennek a tendenciának két oldaláról is jelentős lökést adott. Az egyik, hogy az állami-közösségi közvetlen kötelezettségvállalások növekedésével gazdasági oldalról, ill. a fentiekben vázolt jogi mechanizmussal jogi oldalról is nemcsak feszegette, hanem a lényegét illetően szét is nyomta az abszolút immunitás főbb támpilléret. Ha egy hadsereg tartós előrenyomulásban van, ez önmagában is egyik erőforrása a további térhódításnak. Így van ez az immunitással is. Ha már a bástya annyi helyen el van foglalva, miért nem kitűzni a lobogót is? Miért nem teljes és általános uralomra törni? És hol az

⁷² *Euratom Szerződés*, 49. §.

a csapat, amely még védi a várat, ha már annyira minden a támadóé, hogy már a zászló is az övé?

A másik – már objektívebb – tartalmú lökés onnan származik, hogy az integráció egységesítésre, harmonizálásra tör. Az előző §-ban vázolt fejlődés szerint a bírói gyakorlat ugyan általában a funkcionális immunitás erősödését jelzi, ez azonban az EGK-országokban eddig egyrészt nem azonos tartalommal, sőt nem is azonos mértékben történt,⁷³ másrészt a bírói gyakorlat minden formájában esetlegesebben követheti az általános „főirányt”, mint egy általános konvenció.

322. Íme, ez az a háttér, amelyben az Európai Igazságügy-miniszterek Konferenciája 1964. évi dublini ülésén elhatározta, hogy az immunitás kérdését – „arccal egy egyezmény felé”⁷⁴ – napirendre tűzte. Az eredmény az lett, hogy 1972. május 16-án, az Európai Igazságügy-miniszterek hetedik konferenciáján Bázelen aláírásra megújították az Európai Immunitás Egyezményt és kiegészítő jegyzőkönyvét. A *kodifikációs munkát* 1965 és 1970 között a kijelölt kodifikációs bizottság tizennégy ülés tartásával végezte el. Az egyezményt, bár előkészítésében az Európa Tanácshoz tartozó más államok is közreműködtek, lényegileg az EGK országai hozták létre és írták eddig alá (köztük Anglia is!, bár ez, a mondottak miatt Angliában a kérdésben lényeges belső fordulatot igényel).⁷⁵

323. Mik az Egyezmény pillérei, mik *a főbb kérdésekre adott válaszai*?

a) Az egyik fő kérdés az volt, hogy a relatív immunitással egyidejűleg a külállamok elleni *ítéletek végrehajtását*, ennek kötelező tűrését is konstituálja-e az egyezmény vagy sem. Erre nem kiterjedni egyrészt a *non-immunity* tanból *lex imperfectát*, írott malasztot csinált volna, másrészt a részt vevő államok többsége számára – amelyek

⁷³ Anglia jogi gyakorlata még mindig ellentmondásos, az általános norma – több ellentétes alsó bírósági határozattal – még mindig az abszolút immunitás (l. fent 311. pont).

⁷⁴ A megfelelő határozat: „...with a view to choosing the best method of resolving the difficulties existing in this matter, whether by elaborating a Convention or by other means that seem appropriate”, idézi: SINCLAIR, 266. old.

⁷⁵ A ratifikációs eljárások még hátravannak; a kodifikáció vázolt előzményeihez l. SINCLAIR, 266. old.; Anglia jelenlegi gyakorlatához l. fent 311. pont.

a gyakorlatban már úgyis a funkcionális immunitás talaján álltak – semmi érdemleges pluszt nem hozott volna. A probléma hosszas vitájában a neuralgikus pont az állami szuverenitás túl demonstratív „megalázása” volt, ami az állam elleni bírói végrehajtás folytán sorozatosan előállott volna. Ehhez tiltja az államok elleni végrehajtást, de a 21–22. §-okban foglalt feltételek mellett az államok kötelezettséget vállaltak arra, hogy önként teljesítik azokat az ítéleteket, amelyeket ellenük az Egyezményben meghatározott jogviszonyokban az Egyezményben részes külállamok bíróságai hoznak. Az Egyezmény tág vagy túlságosan korlátozó értelmezésével szemben mind az alperes államok, mind a felperes jogkeresők külön bírói fórumot is igénybe vehetnek. Ehhez a 21. § szerint párosult volna egy jogilag elég körülményesen szabályozható sajátos eljárási rendszer. A salamoni megoldás ezek után a következő lett: az Egyezmény 23. §-a alperes államának illetékes bírósága: ez előtt mindkét fél kérheti annak deklarálását, hogy a külállam eljáró bírósága az Egyezmény sáncain belül maradt, ill. azon túl terjeszkedett, és ennek megfelelően kötelező-e vagy sem az ítélet önkéntes teljesítése. Az Egyezményt kiegészítő jegyzőkönyv I. része ezt a lehetőséget még egy opciós eljárással is kiegészíti. Azzal nevezetesen, hogy a 21. § fennforgását a felperes az Emberi Jogok Európai Bíróságának két tagjából álló bíróságtól is kérheti.

b) A következő fő kérdés az volt, hogy *hogyan húzzák meg a határt* az immunitás alá tartozó szuverenitáscselekmények és az immunitás címén nem hárítható *jure gestionis* aktusok között. Az egyik – elvetett, mert államonként divergáló – megoldás az lehetett volna, hogy a külállam bírósága úgy és olyan ügyekben járhat el másik állam által is részes kereskedelmi-polgári jogi jogviszonyokban, ahogy el másik állam által is részes kereskedelmi-polgári jogi jogviszonyokban, ahogyan és amilyen ügyekben ezen másik állam belső bíróságai saját államukat marasztalhatják. A másik – elvetett, mert megnyugtatóan nem tisztázható és formulázható – megoldásnak az kínálkozott, hogy az Egyezmény a *jure gestionis* és a *jure imperii* cselekményeket listába veszi. A harmadik lehetséges megoldást választották. Ez abban áll, hogy az Egyezmény az 1–15. §-okban meghatározza azokat az eseteket, amelyek fennforgásakor az államok az immunitás védelmét nem

élvezik (ezek a kivételek), míg általános szabályként az állam teljes immunitását deklarálja. Arról, hogy ezek a „kivételek” az általános szabályt milyen mértékben vájják ki, az alábbi pont szól.

c) A harmadik jelentősebb általános kérdés az volt, hogy egyes, az Egyezményben részes államok az Egyezményen túl menő *jure gestionis* gyakorlatával mi legyen. Lépjenek vissza ezek az államok, avagy maradhatnak az Egyezmény szabta demarkációs vonalon túl is. Ismét a pénze után futó tőke győzött. Az Egyezmény ui. kimondja, hogy a tagállamok az immunitás korlátozásában más tagállamok terhére – az Egyezmény „katalógusán” túl is – addig a határig mehetnek, amelyet nem tagállamok tekintetében eddig vagy ezután létesítenek.⁷⁶

324. Ami már most az *immunitás alá nem eső esetek* „katalógusát” illeti, azokat az Egyezményből a következők szerint lehet összegezni.

a) Az első rendelkezések által megfogalmazott *non-immunity* kategóriák nem a *jure gestionis* fogalmának függvényei. Így – ugyanabban az ügyben – nem hivatkozhat immunitásra az az állam, amely más állam ellen eljárást kezdeményez, sem az a perelt állam, amely viszontkeresettel él.⁷⁷ Nem hivatkozhat immunitásra az az állam sem, amely bármilyen úton – pl. magában a vitatott szerződésben, nemzetközi megállapodásban vagy az eljárás valamelyik szakában – alávetette magát a külföldi bíróság eljárásának; alávetésnek – az immunitásról való lemondásnak – számít az is, ha az állam a külföldi fórum előtt az ügy érdemének vitájába bocsátkozik, és előtte az immunitás kifogását nem támasztja.⁷⁸

b) A „katalógus” többi esete azonban a *jure gestionis* esetek „deimmunizálását” kodifikálja. Ilyenek – a mégis lehetséges kivételeket, pl. az *expressis verbis* ellentétes megállapodást most nem említve – az a *jure gestionis* kötelezettség, amelyet a fórum országában kell teljesíteni,⁷⁹ a munkaszerződés, amely a fórum országában

⁷⁶ *Immunitás Egyezmény*, 24–26. §.

⁷⁷ *Uo.*, 1. §.

⁷⁸ *Uo.*, 2–3. §.

⁷⁹ *Uo.*, 4. §.

teljesítendő munkára vonatkozik;⁸⁰ a magánfelekkel (személyekkel és vállalatokkal) együtt létesített vállalatok-jogi személyek tárgykörében felmerülő jogviták, ha a kérdéses jogi egység székhelye (regisztrált hivatala, fő tevékenysége) a fórum országában van;⁸¹ a külállamok a fórum országában létesített „intézményeinek” (ügynökség, hivatal) magánfél módjára végzett ipari, kereskedelmi és pénzügyi tevékenysége;⁸² olyan ipari tulajdonra vonatkozó ügyek, amelyeket a fórum országában regisztráltak és sértettek meg, és külállam is – pl. szabadalombitorlás révén – részese a jogvitának;⁸³ az államok ingatlantulajdonával és öröklésével kapcsolatos ügyek, ha az ingatlan a fórumországban van;⁸⁴ a fórumországban okozott károkért való kártalanítás jogvitái, ha a jogsértés „szerzője” (*author*), tehát az okozó állam a jogsértés elkövetésének területén (*territory*) valamiképp jelen van;⁸⁵ a választott bírósági megállapodások értelmezésével kapcsolatos viták, ha a választott bírósági eljárás kereskedelmi és magánjogi ügyekre vonatkozik, és az eljárást a fórum országában kellene lebonyolítani;⁸⁶ végül van az Egyezményben egy olyan általános rendelkezés, amely a tulajdon (a csódtömegre is kiterjedő) ellenőrzését és adminisztrálását illetően a *lex rei sitae* kezébe adja, függetlenül attól, hogy abban külállamnak is van-e dologi jogi jogosultsága vagy más érdeke; ezzel ellentétesen az Egyezmény rendelkezését értelmezni nem szabad.⁸⁷

325. Lehetne még az Egyezmény számos *más összefüggéseiről* is szólni. Így pl. arról, hogy az Egyezmény nagyon is vitatható kísérlet

⁸⁰ *Uo.* 5. §

⁸¹ *Uo.*, 6. §.

⁸² *Uo.*, 7. §.

⁸³ *Uo.*, 8. §.

⁸⁴ *Uo.*, 9–10. §; meg kell jegyezni, hogy a *hagyatékra* nézve az Egyezmény kapcsolóelvet nem vesz fel – feltehetően a megegyezés nehézsége miatt (így SINCLAIR, 272. old.) –, és ugyanez áll az állam javára szóló ajándék esetére is; nehéz ui. megjelölni, hogy a szerteszét fekvő hagyatéktárgyak melyikének fekvési helye legyen a „preferált” fórum; így elvben mind az, azzal azonban, hogy a passzív érintett állam számára a végrehajtás megtagadását az Egyezmény az általánoshoz képest könnyebbé teszi (*Immunitás Egyezmény*, 20. §).

⁸⁵ *Immunitás Egyezmény*, 11. §. Nem vonatkozik azonban ez a § a tisztességtelen verseny útján okozott károkra; l. SINCLAIR, 271. old.

⁸⁶ *Immunitás Egyezmény*, 12. §.

⁸⁷ *Uo.*, 14. §.

az állam – *quo ad non-immunity* – fogalmának meghatározására,⁸⁸ hogy az Egyezmény nem alkalmazható az államok által működtetett tengerjáró hajókkal, társadalombiztosítással, nukleáris természetű károkkal, vámokkal és illetékekkel, fegyveres erői által okozott vagy elmulasztott körülményekkel kapcsolatos immunitásvitákra, hogy továbbá az Egyezmény semmiképp sem érinti a diplomáciai és konzuli mentességnek a nemzetközi közjogban már szabályozott problémakörét stb.⁸⁹ Az integrációval való összefüggésben egy elemre érdemes itt még utalni. Arra nevezetesen, hogy míg – mint utaltam rá⁹⁰ – az Egyezmény részben maga is terméke az integrációs fejleményeknek, addig létrejötté után az okozat okozóvá is válik: abba az irányba hat, hogy a tagországok idetartozó jogát és joggyakorlatát közelítse és egységesítse; ez pedig egyik eleme annak, hogy az integráció az általa érintett vagy igénybe vett jogi normák harmonizálását-integrálását is jelenti. Az Egyezményt aláíró Anglia szaksajtójában, hogy csak egy „autentikus” forrást idézzünk, ez egyértelműen meg is fogalmazódik: „A kontinentális joggal ellentétes gyakorlatot folytató angol jog most komolyan megfontolni kényszerül jogpolitikáját, és az immunitás korlátozása felé kell közelednie; különösen indokolt ez ebben a pillanatban, amikor Anglia csatlakozott az EGK-hez, ami a nyugat-európai szomszédokkal való szorosabb alkalmazkodást igényel az állami immunitás területén is.”⁹¹

⁸⁸ Eszerint az állam azon „jogi egységét, amely *distinct* az államtól és saját nevében aktív-passzív perlési képességgel rendelkezik”, nem illetné meg immunitás, ill. arra ez az egyezmény *ab ovo* nem vonatkoznék; ez a fogalmazás annyira erős, hogy – az első reakciókból is várható (l. SINCLAIR, 278. old.) – szoros értelmezése várható; az nevezetesen, hogy az immunitás az önálló perképességgel rendelkező *sui generis* állami egységek esetében mindenkor felvethető, hiszen számos jogrendszerben rendelkeznek az állam hatalmi és igazgatási szervei saját nevében aktív és passzív jogképességgel.

⁸⁹ *Immunitás Egyezmény*, 29–32. §; az Egyezmény hatályának korlátozásairól részletesebben l. SINCLAIR (*Exclusions*) 281–282. old.

⁹⁰ L. fent 321. pont.

⁹¹ L. SINCLAIR, 283. old.

XI. FEJEZET

ÁLTALÁNOS ELMÉLETI ÖSSZEGEZÉS A KÖZÖSSÉGI JOG FUNKCIÓJÁRÓL ÉS TÁRGYALT INTÉZMÉNYEIRŐL

39. § *A közösségi jog funkciója általános elméleti kivetítésben*
326. A koncentráció és a jelenkori kapitalizmus ereje
327–328. A közösségi jog szerepéről a politikai gazdaságtan
általános elméleti összefüggéseiben
40. § *A tőkés állam gazdasági funkciója – a jogirodalommal vitatkozva*
329–331. Az irodalomtól a jelenkori tőkés állam és az EGK
gazdasági funkciójának valóságáig
332. A jogi eszközökről általában
41. § *A közösségi jog mint a jelenkori kapitalista állam gazdasági
funkciójának a gazdaság integrációjában rendszerré vált formája*
333. A rendszerről és a termelőerők fejlődéséről
334–339. A rendszer és intézményei tisztán
42. § *Kritikus epilógus*

39. §

A KÖZÖSSÉGI JOG FUNKCIÓJA ÁLTALÁNOS ELMÉLETI KIVETÍTÉSBEN

A KONCENTRÁCIÓ ÉS A JELENKORI KAPITALIZMUS EREJE

326. Íme egy alkalmazásba vett kísérlet – legalábbis annak egy része, ahogy a fenti fejezetekben megjelenik – ahhoz a tételhez, hogy a kapitalizmusban, a jelenkoriban is, felléphetnek olyan erők, amelyek az *erősen társadalmasított termeléssel ellentétes magántulajdonosi viszonyok halálát mesterségesen késleltetni fogják*, és hogy ez hosszú ideig tarthat.¹ Szóban forgó munkájában *Lenin* már e század elejére vetítve megállapította: „A kartellek az egész gazdasági élet egyik alapjává lettek. A kapitalizmus imperializmussá változott át... Átmenet a kapitalista rendből egy magasabb társadalmi és gazdasági rendbe.”² Azóta a termelés társadalmasodása és a gazdasági koncentráció egyre csak tart. A társadalmasodás és a koncentráció nagyfokú növekedése természetesen jórészt összefügg a termelés bázisainak abszolút számok szerinti növekedésével is. A tőke világméretű szervező és hódító ereje a legbonyolultabb vagy legpartikularisabb szervezeti jogi akadályok mellett vagy ellenére is tovább él, és különösen a döntő iparágakban globális stratégiáját még tovább is erősíti. A koncentráció és monopolizálódás is globális méreteket ölt, mégsem állt még meg. Mint láttuk, nem tudták a rómaiak sem megállítani, pedig teljes vagyonek Kobzással és örökös száműzetéssel

¹ LENIN: *Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka* (Szikra kiadás, Budapest 1949, 155 old.), 144. old.

² *Uo.*, 23., 139. old.

büntették,³ és hol volt az akkori monopolista-árkereskedő az állam viszonyában a maihoz? *Roosevelt* a New Deal jegyében felerősített antikartell gyakorlatot követelt, mert – mint a kongresszusnak „üzente” – a kartellek a gazdaságból őserdei dzsungelt csinálnak, amelyben csak ők érzik jól magukat.⁴ Az antikartell-gyakorlat erősödött, mindig erősödik, és a koncentráció mégis halad; olyannyira, hogy *Galbraith* legújabb könyvének egyik tételévé vált: az *antitrust* törvények csak ámitás, az ipari óriások ezekkel szemben immunissá

³ A forráshivatkozást l. fent VII. fejezet, 204. pont, 18. jegyzet. [*Marx és nyomában Lenin elméletével szemben ma mégis a következőket lehet megfogalmazni közgazdaságtani szempontból, rövidítve idézve MIKE Károly ezirányú észrevételeit, külön megköszönve azokat. (Bármely hiba vagy pontatlanság a szerkesztő felelőssége.) A túlzott piaci koncentráció veszélye kétségtelenül jelen van a fejlett piacgazdaságokban. Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy ez nem valamiféle átfogó és egyirányú tendencia. Sem a közgazdasági elmélet, sem a történelmi tények nem igazolják. Fontosabb közgazdasági ellenvetések: a) Az intézményi közgazdaságtan alaposan bizonyította, hogy a vég nélkül növekvő vállalatméret nem hatékony a hierarchikus irányítás korlátjai miatt. Jó összefoglaló a modern vállalatelméletekről: Encyclopedia of Law & Economics – 5610 The Theory of the Firm | FindLaw. Magyarul monografikus áttekintés: MILLER, Gary J.: Menedzserdilemmák. A hierarchia politikai gazdaságtana. Aula-Széchenyi Szakkollégium, Budapest, 2002. Klasszikusok a piac és a hierarchia relatív hatékonyságáról: Simon, H. A.: Administrative Behavior. New York, Macmillan, 1950. COASE, R. H., A vállalat, a piac és a jog. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004. WILLIAMSON, O. E.: Markets and Hierarchies. New York, Free Press, 1975. b) Ha szabad egy piacra a belépés, ha azt nem tiltja vagy nehezíti meg a kormányzat, a piacon lévő nagyvállalatoknak számolniuk kell az új, innovatív belépőkkel. A kartellek sokszor instabilak, a monopolhelyzetben lévők elkényelmesednek, a kis cégek rugalmasabbak, innovatívabbak. Elméletben fontos a „megtámadható piacok” elmélete (Baumol), a „nem hatékony monopólium” elmélete (Comanor–Leibenstein). c) A nagyobb piaci koncentráció nem feltétlenül jár együtt a kisebb versennyel. A piaci integráció tipikus hatása a piacok méretének növekedése. A koncentráció sokszor úgy nő a nagyobb piacon, hogy a nagyobb cégek belépnek egymás piacaira, erősítve a helyi versenyt. d) Korlátozott hatása van annak, hogy a nagy cégek „tőkeerősek”. A fejlett kapitalizmust éppen a piaci finanszírozási formák sokfélesége jellemzi a polgári jogi szerződésbiztosítékoktól a bankokon át a részvénytőzsiákig. Lásd pl. Rajan – Zingales: Az egészséges piaci verseny túlnyomórészt a magántulajdon, a szerződés és a vállalkozás szabadságát biztosító jogi, szabályozási, politikai környezet következménye. A versenyjog és a szabályozás feladata, hogy a verseny torzulásait nyesegeesse, hiányát (ha tudja) orvosolja, kezelje. A versenyjog közgazdaságtanáról magyarul: MORTA, Massimo: Versenypolitika. Elmélet és gyakorlat. Gazdasági Versenyhivatal Versenykultúra Központ, Budapest, 2007. – a szerk.]*

⁴ ROOSEVELT szóban forgó kongresszusi üzenetéhez l. fent VII. fejezet, 205. pont, 30. jegyzet.

váltak.⁵ *Abs*, a nagybankár és a szocialista országokkal nagyon kooperáló olasz nagyvállalkozó *Agnelli* fő tétele – a szabadverseny sok jó szándékú képviselőjével szemben –, hogy „a nagy méret a fennmaradás ára”.⁶ Kire vonatkozik ez a fennmaradás? Csak egy-egy nagy vállalatra vagy a jelenkori kapitalizmusra? Nem mondják, de mind a kettőre gondolnak, és a fennmaradás egyelőre tart, sőt jól tart. „A mai kapitalizmus erős, igen erős”, mondja a nyugat-európai baloldal egy ismert képviselője, ami nem változtat azon, folytatja, hogy „a leninizmussal állandóan támadni kell ellene, ...de utópia azt állítani, hogy a mai kapitalizmus nem erős”.⁷ A monopolkapitalizmus erősítési lehetőségeire Lenin is felhívta a figyelmet: „hiba volna azt gondolni, mondja, hogy a pusztulás tendenciái kizárják a kapitalizmus gyors növekedését; egészében véve a kapitalizmus ma hasonlíthatatlanul gyorsabban nő, mint azelőtt”.⁸ A marxista politikai gazdaságtani gondolkodás napjainkban sem mond mást, csak tovább kutatta azokat a viszonyokat és tovább jutott azokban az ismeretekben, amelyek a jelenkori kapitalizmus tartását és növekedését megjelenítik.

A KÖZÖSSÉGI JOG SZEREPÉRŐL A POLITIKAI GAZDASÁGTAN ÁLTALÁNOS ELMÉLETI ÖSSZEFÜGGÉSEIBEN

327. Szükségtelen és szerénytelenség is volna ebben az elméleti összegezésben arra vállalkozni akarni, hogy milyen technikai, gazdasági és társadalmi és politikai – belpolitikai és világpolitikai – okok,

⁵ L. a Forrásjegyzékben: GALBRAITH (2); tanait a jelentősebb nyugati politikai sajtó is állandóan idézi, l. pl. a *Spiegel* hosszú elemzésében a koncentrációkról (1972. január 31. szám, 48. old.), a *Newsweek* kritikáját („The Public Interest”, 1973. október 1., 51. old.).

⁶ L. a forráshivatkozást AGNELLI megállapításához a fenti II. fejezet 27. pontjában, 59. jegyzet; ABS: „Ein weiteres Fortschreiten der Konzentration bei bestimmten Industriegruppen ist unansweichlich... ja eine Frage des wirtschaftlichen Überlebens”, a *Spiegel* említett elemzésében (fenti 5. sz. jegyzet) 48. old.

⁷ H. M. ENZENSBERGER szépirodalmi és politikai író, a *Kursbuch* (Nyugat-Európa jelentős baloldali kulturális-ideológiai lapja) szerkesztője, a forradalomról a *Valóság* szerkesztőségében folytatott beszélgetésben tett megállapítása, közli *Valóság*, 1973. évi köt. 7. szám, 57. old. („Beszélgetés Hans Magnus Enzensbergerrel”).

⁸ LENIN, *i. m.* 140–141. old.

a jelenkori kapitalizmus viszonyainak és növekedésének milyen ellentmondásai és törvényszerűségei azok, amelyek között a XX. század második felének kapitalizmusára is áll a fenti értelemben vett korábbinál nagyobb erő és növekedés. Ehhez a marxizmus klasszikusainak elméleti munkásságára építve a magyar politikai gazdaságtani és közgazdaságtudományi irodalom is sok munkával szolgál.⁹ Miután jelen munka az említett „késleltető kísérletek” közül egyet, a Közös Piac szervezeti jogi mechanizmusát vette boncolás alá, kézenfekvő itt a növekedve továbbélés okainak komplexumából ezt a szervezeti jogi elemet jobban kiemelni.

Ennek súlyához, e szempont indokoltságához érdemes Lenin gazdasági elemzéseinek egy sorozatához visszamenni. Marx történelmi elemzésein továbbmenve, hogy ti. a szabad verseny koncentrációt szül, ez pedig monopóliumhoz vezet,¹⁰ számok és tények sokaságával bizonyítja, hogy pl. Németországban és az USA-ban egyes iparágakban hogyan állt be és milyen méreteket ért el a koncentráció. Az egyik példája szerint a „Rajna–Westfáliai kőszénzindikátus” nevű monopólium a századfordulón az adott gazdasági körzetben a széntermelés 95,4%-át koncentrált. Másik példája az amerikai olajipari óriás, a „Standard Oil Company” 1900-ban alakult petróleumtröszt útján létrejött nagyfokú koncentráció. Egy harmadik példája a már 1907-ben 210 180 munkással dolgozó amerikai acéltröszt, az „US Steel”, amely 1901-ben az amerikai acéltermelés 66,3%-át adta.¹¹

Ezekhez – és még sok más adatot tartalmazó elemzéshez – fűzött megállapításaiból is kitűnik a „növekvő erő” két tényezője. Az egyik, hogy az így létrejött „mérhetetlen nagyságú technikai és termelési egységek”¹² nagy erőt is jelentenek. A másik, hogy ez a helyzet „csaknem teljesen a termelés *legsokoldalúbb társadalmasításának* közelébe

⁹ Utalok itt MOLNÁR Erik munkájára a jelenkori kapitalizmusról és a *Korunk világgazdasága - A világgazdaság fejlődésének általános kérdései* c. számos monografikus tanulmányt összefoglaló nagy kötetre, ÁDÁM György munkáira (l. a Forrásjegyzékben: MOLNÁR Erik, ÁDÁM [1], [2], [3] és *Világgazdaság*), ill. az ezekben hivatkozott irodalomra.

¹⁰ MARX: *Tőke*. I. köt. „A tőkés felhalmozás történelmi tendenciája” c. részben, különösen 848. old. (Magyar Helikon kiadás, Budapest 1967).

¹¹ LENIN, *i. m.* 24–25. old.

¹² *Uo.*, 24. old.

vezet”.¹³ Ez pedig – amellett, hogy az elsajátítás magánjellege folytán a tőkések, különösen a „spekulatív zsenik” profitjának fantasztikus növekedését is jelenti – a termelőerők és termelési eredmények növekedésének is egyik nagy forrása, ami nélkül Lenin sem nevezte volna e jelenséget „az emberiség óriási haladásának”.¹⁴

Bár ez a társadalmasítás – kartellek és más társulási formák útján – szervezeti jogi kategóriák bevetésével is történik, ezek még a tőkés magáncégek egymás közötti szervezeti jogi viszonyai. Amiért a fenti három példa e munka szempontjából különösen érdekes, az azok folytatása a XX. század második felének viszonyai között. Az mellékes, hogy az US Steel amerikai acélgyártási részesevé 31,9%-ra esett.¹⁵ Számottevőbb az, hogy az US Steel ennek ellenére óriás hatalom, árat is tud diktálni, különösen még egy-két nagyobb céggel való összeesküvésben, de ebben – és ez a sajátosan új – az államhatalom ellenzésével, intervencionizmusával is találkozhat. *Kennedy* elnök egyik határozott gazdaságpolitikai lépésének tekintették, amikor ezt az amerikai acéltrösztöt politikai és jogi támadásban arra tudta bírni, hogy a gazdaság egészére káros áremelkedéseket a US Steel megszüntette.¹⁶ A Standard Oil a század elején nagy óriás és nagy monopólium volt. Abszolút számokban ma még nagyobb. De a régi Standard Oil örökében ma – több vállalatra bontva – több Standard Oil van, szétbontásukra az állami intervencionizmus jegyében került sor.¹⁷ A rajnai szénttrösztök mai utódjainak koncentrációjával és manipulációjával – mint a fenti VII. fejezetben látható¹⁸ – az EGK egész politikai és jogi gépezete felvette a harcot.

Arról persze szó sincs, hogy ezek az erők – nevezzük nevén: az állam és politikai-jogi eszközei – tőkeellenesek vagy általában koncentrációellenesek volnának. Arról van szó, hogy az állammo-

¹³ *Uo.*, 25. old.

¹⁴ *Uo.*, 29. old.

¹⁵ A forráshoz l. fent II. fejezet, 30. pont.

¹⁶ Ehhez, valamint az ügy és az acéltermelés további fejleményeihez l. MANSFIELD (KENNEDY beszédének szövegével, 87. és kk. old.), KEFAUVER, 108. és kk. old.

¹⁷ L. az *amerikai legnagyobb 500-ak* listájában, *Fortune*, 1972. májusi szám („The Fortune Directory of the 500 Largest Industrial Corporations 1971”), 188. old.

¹⁸ L. 240. pont.

nopolista kapitalizmus – és ez az, ami sajátosan legújabb jelenség – viszonyai között az állam és az uralkodó gazdasági erők összefonódásában, e két erő néha csikorogva, de általában finoman illeszkedő szimbiózisában az államra jutott az a funkció, hogy a magántulajdonosi viszonyok mellett és javára, a kapitalizmus általános érdekei védelmére a partikuláris ragadozó akciókkal szemben a nagy egészet védje, különböző eszközeivel belépjen ott, ahol a magánpiaci érdekek csődöt mondanak. Ennek jegyében a szervezeti jogi stratégiák és szabályozási formák olyan bonyolult, de legtöbb részében jelentős hatásfokú nemzeti, regionális és nemzetközi rendszere – inkább: szövete – jött létre, amelyről a századforduló körüli tőkés jogrendszereket alig lehetne felismerni. Nem azért, mert alapvető lényegük más, hanem mert a különböző csatornák, absztrakt szervezési jogi formák, nemzetközi közjogi szinten képzett jogi mechanizmusok, az államok közvetlen gazdasági-szociális operációi stb. az alapvető lényeg fenntartásához rendkívül differenciált instrumentáriumot hoztak létre. *Thurman Arnold*, a kapitalizmus ismert apologetikus teoretikusa „A kapitalizmus folklórja – A politikai dinamizmus néhány elve” c. munkájában már 1938-ban megfogalmazta az elég hamar tudatosan követett koncepciót: „Új szervezeti és jogi formák differenciált, folklórára van szükség... Saját ideái rendszerének az a legnagyobb ellensége, aki azokban annyira hisz, hogy nem képes őket a gyakorlat és az új helyzetek követelményeihez igazítani.”¹⁹

Ennek a szervezeti jogi „folklór”-nak nem jelentéktelen példája, a „késleltetés” rendszerré nőtt tényezője, a „növekvő erő” egyik forrása vagy legalább katalizátora a Közös Piac e munkában bemutatni megkísérelt jogi mechanizmusa. Ez bizonyos egyszerűsítéssel nem más, mint az állami intervencionizmus rendszerré vált nagy eszköze, mint – *Molnár Erik* fogalmazásában – „a monopolista államkapitalizmus két megjelenési formájának”, egyrészt az állam közvetlen gazdasági operációinak, másrészt a kapitalista állam gazdaságsszabályozó akcióinak²⁰ nemzetközi szinten posztulált rendszere. Ahogy a megnevezésben – állammonopolista kapitalizmus – az *állam* a plusz

¹⁹ L. ARNOLD, 34. old.

²⁰ MOLNÁR ERİK, 358. cikk, a fenti tétel: 363. old.

ahhoz, amit és ahogy Lenin a század eleji kapitalizmust ismerte (az imperializmust meghatározó ismeretes öt ismérve között az állam szerepe nem jelenik meg),²¹ úgy tartozik tehát az állami-jogi elem a jelenkori kapitalizmus lényegéhez, „tartó erejének” tényezőihez. Mindez különösen az utóbbi évtizedekben vált Nyugaton is tudatosan felfogott jelenséggé. Az egyes termelőerőket (az atomenergiát, az automatizálást, az elektronikát, az éghajlat-szabályozási rendszereket, hírközlést, komplex közlekedési rendszereket) – miként pl. *Neumann János*, ez a humanista meggyőződésű magyar származású természettudós számunkra olyan különös beszédességgel mondja – nem lehet már a magángazdaság kényére-kedvére hagyni, mert sem fejlesztésükkel, sem fejlettségük hatásaival az állam közreműködése nélkül a társadalom, értsd a tőkés társadalom, nem tud megbirkózni, mert az állam beavatkozása nélkül, ahogy Neumann János plasztikus fogalmazása szól, a fantasztikus hatások nagy veszélyek rémét keltik. Az amerikai Szenátus előtt az 1946. évi atomenergia törvény vitájában nagy ellentétek feszültek. A tét egyebek között e termelőerő szabadsága, ill. állami szabályozása, magántulajdona vagy állami tulajdona volt. Neumann János a Szenátus előtt mondott beszédében így fogalmaz: „*Először* történik meg, hogy a tudomány olyan eredményeket hozott létre, amelyek a szervezett társadalom, a kormány azonnali beavatkozását kívánják, most történik *először*, hogy egy óriási kutatási terület széles fronton érintkezik a társadalom életével, és világosan követeli a gyors és általános szabályozást.”^{21/a} Klasszikus kifejeződése ez a mai termelőerők és a tőkés termelési viszonyok ellentmondásának, de egyben annak a tendenciának is, amelyben különösen a XX. század második felének kapitalizmusa az állam fokozódó gazdasági intervencionizmusával ennek az ellentmondásnak a feloldását keresi. A Közös Piac vizsgált állami-jogi mechanizmusa ennek nemzetközi szinten képzett legátfogóbb, legdifferenciáltabb rendszere, amely a termelőerők és a termelési viszonyok ellentmondását sokoldalúan leplezi, különböző koncessziókkal

²¹ LENIN, *í. m.* 99–100. old.

^{21/a} NEUMANN JÁNOS: *Válogatott előadások és tanulmányok*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1965, 95. és kk. old.

részben feloldja, az ellentmondásokban rejlő – általános feloldódásuk irányába ható – belső forradalmi erők kitörését elodázza.

Mindezzel visszajutunk ahhoz az alapvető marxi elméleti tételhez, hogy mindaddig, amíg valamely rendszer a termelőerők fejlődésének lehetőségeit biztosítja, maga is képes fennmaradni: „Egy társadalmi alakulat addig soha el nem tűnik, amíg ki nem fejlődtek azok az új termelőerők, amelyek számára ez az alakulat nem eléggé tág.”²² Igaz, *Marx* azt is megállapítja, hogy eltűnik ez a társadalmi alakulat, ha az új társadalom anyagi létfeltételei a régi ölen kikeltek.²³ Nos, ezek létrejöttek. Ami miatt az eltűnés késleltetése tartóssá vált, az egyebek között éppen a jelenkori kapitalista társadalmi alakulatnak az a sajátossága, hogy állami-jogi és más szabályozó rendszereivel – jelen munka tárgyára szűkítve: az integráció adott szervezeti jogi alakulatával – a termelőerők számára még viszonylag tág kereteket tudott biztosítani. Tette ezt az integráció útján nemzetközi méretekben intézményesített közvetett és közvetlen állami intervenciók eszközök jelentős hatáskörével, a kapitalizmusra korábban tulajdonképpen nem jellemző jogintézmények bevezetésével, amilyen pl. a jelentős méretű állami tulajdon nagy termelőberendezéseken, közösségi jogi tulajdon nukleáris anyagokon és üzemeken, ipari restrukturálás (regionális és infrastrukturális fejlesztés állami szubvenciókkal, állami – közösségi – vállalatokkal, állami rendelésekkel, kutatási-fejlesztési és átképzési programokkal), amilyen továbbá az ún. „közösségi iparfejlesztési szerződés”, az ún. éliparágak számára átfogó támogatási-fejlesztési programok kidolgozása és anyagi támogatása, a tagállamok közvetlen állami operációinak jogilag kanalizált koordinálása és így tovább.

Ennyit a közösségi jog történeti szerepéről a politikai gazdaságtan legáltalánosabb elméleti összefüggéseiben.

328. A nyugat-európai gazdasági integrációt mint gazdasági és politikai jelenséget általában vizsgálni, a tőkés gazdasági integráció elméletét, politikai-közjogi mechanizmusának kritikai elemzését

²² MARX: *Előszó „A politikai gazdaságtan bírálatához”* (MARX-ENGELS: *Válogatott művek*. 1949. évi Szikra kiadás), 340. old.

²³ *Uo.*, 340. old.

nyújtani ugyancsak kívül esik e munka célkitűzésein. Méghozzá jórészt ugyanazokból az okokból, amelyekkel a fenti 327. pont kezdődik. A „jórészt” pedig annak szól, hogy míg a nyugat-európai gazdasági integrációról a marxista közgazdasági irodalomban jelentős tudományos feldolgozások vannak, a közjogi-politikatudományi elemzés még nagyon hiányos.²⁴

A fentiek után *ez az elméleti összegezés arra korlátozódik*, hogy megkísérelje elméleti tételezésben megfogalmazni és összegezni azokat a törvényszerűségeket és tendenciákat, jogintézményeket és jogelveket, amelyek a nyugat-európai integráció jogára nézve jelen munka elemzéseiből adódnak.

²⁴ A közgazdaság-tudományi irodalomhoz l. a fenti I. fejezet 9. jegyzetében hivatkozott munkákat, a közjogi irodalomból VALKI írásaira lehet csak hivatkozni (l. a Forrásjegyzékben).

40. §

A TŐKÉS ÁLLAM GAZDASÁGI FUNKCIÓJA – A JOGIRODALOMMAL VITATKOZVA

AZ IRODALOMTÓL A JELENKORI TŐKÉS ÁLLAM ÉS AZ EGK GAZDASÁGI FUNKCIÓJÁNAK VALÓSÁGÁIG

329. A jelenkori kapitalizmusnak, mint fent látható volt, tehát egyik általános jellemzője a gazdaság fokozott állami befolyásolása, az állammonopolista intervencionizmus. E jelenség beható elemzésére a mai marxista politikai gazdaságtani irodalomban különösen az általános összefüggéseket illetően beható elemzések olvashatók.²⁵ A jogtudományi irodalomban azonban csak általános utalások, néhány mondatos megállapítások olvashatók.²⁶ Mellőzve most annak elemzését, hogy a mai tőkés állam gazdasági funkciójáról, ill. arról, hogy e jelenség hogyan talált –jobbára apologetikus jelleggel – otthont a tőkés országok gazdaságtudományában és jogtudományi

²⁵ A magyar *közgazdaság-tudományi* irodalomban, MOLNÁR Erik munkája után (I. a Forrásjegyzékben), e téma feldolgozása – beleértve a bibliográfiai forrásokat is – a *Korunk világgazdasága* c. kötetben található részben „A világgazdaság kialakulása és fejlődésének főbb tendenciái” (BENEDECZKI) „Strukturális változások a világgazdaságban” (SÍMAI), döntően azonban „Az állam gazdasági fejlesztő-szabályozó és nemzetközi gazdasági feladatai” (GYENGE) c. fejezetekben.

²⁶ A *jogtudományi* irodalomra nézve I. VILÁGHY Miklós–EÖRSI Gyula „Magyar polgári jog” c. tankönyvben. A kapitalista magánjog az imperializmus szakaszában” c. pontot (I. köt. 44–46. old.) SAMU Mihály „Állam- és jogelmélet” c. egyetemi tankönyvben („Az állam mint gazdasági tényező” c. pont, 154. old.); a hivatkozások bibliográfiai adatait I. a Forrásjegyzékben. A „Magyar állam- és jogtörténet” tankönyve (1972) és az „Egyetemes állam- és jogtörténet” c. egyetemi jegyzet (1967) különösen csak 1-2 utaló megjegyzést tartalmaz a szóban forgó problémáról.

irodalmában,²⁷ vizsgálni kell: a jelenkori kapitalizmus adott sajátos-sága mellett hogyan ítéltető meg a tőkés állam gazdasági funkciója a marxista állam- és jogelmélet tanai között. Ez elől itt kitérni e munka tárgya és vizsgált intézményei után, ezek elméleti „elhelyezési” folyamatában nem lehet.

330. Az állam funkciójára vonatkozó *általánosabb jogi és jogtudományi összefüggéseket* illetően – futólagos történeti szemleként – legalább két körülményre kell utalni.

Az egyik általános jellegű. Az nevezetesen, hogy a korábbi marxista állam- és jogelmélet a kizsákmányoló államokra nézve ezek aktív gazdasági szerepét nem ismerte el vagy legalábbis a jelentéktelenség szintjéig negligálta. „A marxista államelmélet számára az állami funkciókat illetően – írja az 50-es évek szemléletét kifejező magyar állam- és jogelméleti tankönyv – irányt adó fontossággal bírnak Sztálin vonatkozó megállapításai. A kizsákmányoló államot két alapvető funkció: a belső (mint fő funkció), a külső (mint mellékfunkció) jellemzi... A kizsákmányoló államokra nem jellemző új funkció jelentkezik a szocialista államban, a gazdasági szervező és kulturális nevelő funkció formájában.”²⁸ A tények tiszteletét jelenti annak rögzítése, hogy ebben a felfogásban a magyar marxista állam- és jogelméleti irodalom a szovjet állam- és jogelméleti nézeteket vette át, amely a sztálini koncepció e jogi vonatkozásban való eredeti megfogalmazója és értelmezője.²⁹ Az természetesen tény, hogy az állam gazdasági funkciója szocialista viszonyok között minőségileg új és mennyiségileg is más kategória, mint korábban volt. Ennek

²⁷ Nagyobb és frissebb összefoglalások a nyugati irodalomból: GALBRAITH (1), *Az új ipari állam* (különösen „Az ipari rendszer és az állam” tárgykörű része, 407. és kk. old.), GALBRAITH (2), BEAUCHET, DRAGO, *Francé*, HEATON, GOLDMAN (4), (különösen „Les regles du droit de la concurrence relatives a l'action des États”, 442. cikk old.), KLEIN, WENGER (különösen „Die öffentliche Wirtschaftstätigkeit als Gegenstand der Erfahrung und als Gegenstand wissenschaftlicher Erkenntnis im Verlauf der geschichtlichen Entwicklung” c. fejezet, 26–154. old.), IPSEN (2) (különösen „Rechtshandlungen gemeinschaftlicher Wirtschaftspolitik”, 773–974. old.) VINELLE; a bibliográfiai adatokat l. a Forrásjegyzékben.

²⁸ L. VAS, 140–141. old. (a jegyzet e része a 2. old.-on jelzettek szerint HALÁSZ Pál előadásai alapján készült).

²⁹ L. „Az állam funkciói” (75. old.) és „A burzsoá állam joga” (167. old.) c. részt az 1951-ben magyarul is megjelent szovjet állam- és jogelméleti tankönyvben (a Forrásjegyzékben: ARZSANOV).

jelentőségét kiemelve sem volt indokolt és szükségszerű odáig elmenni, hogy a fejlett tőkés államok aktív gazdasági tevékenységét, általában a nem szocialista társadalmi rendszerek keretében az állam aktív gazdasági tevékenységét az irodalom fel se ismerje, ill. általában az állam szerepét kizárólag a hatalmi és termelési viszonyok védelmére, a külső és belső elnyomásra abszolutizálja. Az alkotó marxista társadalomtudományi gondolkodás önmagára találásának – no és természetesen az ezt hordozó különböző történelmi változásoknak – kellett bekövetkezniük ahhoz, hogy a szocialista állam- és jogtudomány e téren továbbléljen. E körbe tartozóan számos jelentős új tudományos felismerés született és erősödött meg. Egyebek között pl. az, hogy bár szocialista viszonyok között az állam gazdasági szervező funkciója kiemelkedően jelentős, az állam tevékenységének egyik centrális elemévé válik, hiszen a nagyrészt állami tulajdonban levő eszközök hasznosításának társadalmi méretű gépezetét kell igazgatnia, irányítania, az állam átfogó nagy gazdasági funkciója körében mégis elkülönül e kétfajta tevékenység. Egyrészt az állam mint közhatalom gazdasági szervező, irányító tevékenysége. Az állam ugyanis nemcsak az állami tulajdonban levő termelőeszközök hasznosításának szervező ereje. Az állam gazdasági funkciója kiterjed az egész népgazdaság tervezésére, irányítására, valamennyi gazdasági viszony alakítására, figyelemmel e gazdasági viszonyok különböző osztársadalmi és mikrostrukturális összefüggéseire. Az állam gazdasági tevékenységének egy másik síkja az állami tulajdonban levő termelőeszközöket funkcionáltató állami vállalatok szervezése, működtetése, irányítása. Itt az állam mint tulajdonos szervez és irányít és termel, és a tulajdonosi tevékenység számos összefüggésben elkülönül az állami közhatalmi jellegű gazdasági tevékenységtől. Mindkét tevékenységi forma része az egésznek, ami az állam gazdasági szervező funkciójának fogalmát adja. A felismerés körében az is egy lényeges momentum, hogy igazán új a szocialista társadalomban nem is annyira az, hogy az állam gazdagodik egy harmadik jelentős funkcióval, nevezetesen a gazdasági szervező funkcióval (a terminológiában az egész megfogalmazás így szól: gazdasági szervező kulturális nevelő funkció). Az új döntő elem az, hogy a termelőeszközök nagy részére nézve az állam tulajdonossá

válík, és e tulajdonjogi struktúra alapján kialakuló gazdasági funkciója különül el döntően és minőségileg a kapitalista államok gazdasági funkciójától. Ez a lényeges a társadalmi fejlődés szocialista szakaszára nézve. Ebből folyik az is, hogy az alkalmazott módszerek, egyebek között a különböző jogi intézmények is mások, mint a kapitalista állam részéről alkalmazott jogintézmények az ő gazdasági funkciója körében.

A szocialista állam gazdasági funkciója belső tartalmának differenciáltabb felfogásának erősödése mellett gazdasági és jogtudományi szempontból is jelentős más felismerések is születtek és erősödtek meg, egyebek között a kapitalista állam gazdasági szerepére vonatkozóan is. Így különösen az, hogy a II. világháború után a fejlett kapitalista államokban az állam túltette magát a csak közjogi jellegű politikai tevékenységen; az I. világháborút követő általános és a II. világháború utáni kisebb, inkább helyi jellegű válságok, a belső társadalmi ellentmondások, a szocialista világrendszer történelmi kibontakozása és megerősödése összességében egy új korszakra is „elég” tapasztalatot érlelt meg a tőkés társadalmak uralkodó köreiben, állami-társadalmi fejlődésében is. Természetesen és alapvetően a tőkés termelési viszonyok megőrzése, sőt éppen ezek biztosítása végett a tőkés állam is aktív gazdasági szervezőerővé erősödött. Ennek differenciált rendszere jött létre. Bár ennek részletesebb ismerete ez idő szerint a szocialista *jogtudományhoz* még csak a politikai és gazdasági irodalom közvetítésével jutott el, megérlelte azt az egyelőre még csak általánosságban megfogalmazott jogelméleti tételt, miszerint az állam a magántulajdonon alapuló társadalmi rendszerekben is tölt be aktív gazdasági funkciót, és hogy ez a funkció különösen a fejlett kapitalista államok mai szakaszában jelentős, az állam a gazdasági folyamatok közvetlen szabályozásában is jelentős tényezővé vált.³⁰

A másik körülmény, amire még utalni kell, hogy a szocialista magyar polgári jogtudományi irodalom, amelynek problémakörébe

³⁰ L. az 1970. évi *Állam- és jogelmélet* tankönyvben SAMU, 154. old.; SZILÁGYI „minden államra kiterjedő” állami funkció fogalma e problémát korszerű tudományos elemzésben bontja ki, de mint maga is mondja, „rendkívül általános formában”, a mai tőkés állam gazdasági funkciója azonban így is tételei közé számítható (221–222. old.).

a szóban forgó jelenség különösképp tartoznék, korábban – jórészt hasonló okokból – vagy nem érintette, vagy csak summásan és egyoldalúan tárgyalta az állam szerepét a modern burzsoá jogban. Az állam szerepét e két világháború közötti magyar kereskedelmi és magánjogban döntően az általános gazdasági válságból adódó átmenetinek látszott állami intézkedések formájában megjelent ún. válságjogban taglalták részletesebben. Arra, hogy a monopolkapitalizmus XX. századi történetének és különösen a II. világháború után differenciáltan intézményesült sajátosságáról lett volna szó, legfeljebb egy-két mondat utalt.³¹ Ez érthető is, mert a két világháború közötti hazai gazdasági és jogi viszonyok alakulása e területen természetesen nem mutatta azt a képet, amelyet a mai nyugati országok gazdasági, jogi viszonyai mutatnak, miért is a kapitalista állam és a gazdaság jelenkori viszonyának megítéléséhez, az ezt kifejező polgári jogi, kereskedelmi jogi és közjogi intézményeknek differenciáltabb általánosításához a magyar monopolkapitalista jogfejlődés vizsgálata aligha szolgálhatott elégséges „tanulással”. Amiért ma sem jutott még tovább a szocialista magyar polgári jogtudomány az általános megjegyzéseknél és bizonyos általános megállapításoknál, ez az erre irányuló fundamentális kutatások hiányából adódik; a tudománytörténeti általánosítás vonalán az ún. gazdasági jogi elmélet és irányzat magyarországi jelentkezésének rövid bemutatása a legtöbb, amit mai civiliztikai irodalmunk e területen tett. Ebben tükröztette a klasszikus kapitalizmus kereskedelmi és magánjogának bomlását, az állam közjogi természetű intézményeinek a magántőke privát autonómiájába való beavatkozását.³² Az azonban, hogy az e folyamatban képződött szabályok – közjogi és magánjogi normák által egyszerre szabályozott intézmények – egy új jogág, az ún. gazdasági jog mint önálló jogág létrejöttét igazolják-e vagy sem, avagy hogy ez csak módszer, és nem formai értelemben zárt normarendszer létrejöttét igazoló körülmény, érdekes elméleti kérdés, de nem a szóban forgó probléma magva, nem a jelenség fő sodra.

³¹ VILÁGHY (1) 52., ASZTALOS, 201. old.

³² ASZTALOS, 203–204 old.

331. *A kérdés magva, a dolgok fő sodra annak a fejlődési törvényszerűségnek* – ha fejlődési törvényszerűségről van szó – megragadása és a konkrét megjelenítési formák általánosítása, ahogy a mai fejlett kapitalista országokban és a kapitalista világgazdaságban az állam a gazdasághoz nemcsak általában, hanem a konkrét belső és nemzetközi gazdasági folyamathoz konkrétan – jogintézményekben kifejeződő rendszerben – viszonyul. Ennek egyik, bár nagyon jelentős komplex rendszerré vált kifejezője éppen a tőkés nemzetközi gazdasági integráció, ill. ennek az e munkában tárgyalt jogilag is megfogalmazott elvei és jogintézményei. Az egész képlet főbb keretei és elemei röviden az alábbiakban összegezhetők:

a) E funkció *célkitűzéseit* – a nagy célkitűzés mellett és végett, hogy ti. a tőkés termelési viszonyokra épülő egész struktúrát fenntartsa és a szocialista forradalom kibontakozását megelőzze, és a kisebb, jellegében más célkitűzés mellett, hogy ti. Nyugat-Európa gazdaságát az amerikai nyomástól részben függetlenítsse, és az amerikai gazdaságnak versenytársa lehessen – a célkitűzéseket az elvi állásfoglalások, az irodalom és a gyakorlat³³ konkrétan a következőkben fogalmazzák meg:

aa) A legáltalánosabb célkitűzés a fokozatos gazdasági növekedés, a nemzeti jövedelem és az anyagi létfeltételek emelése, a teljes foglalkoztatottság biztosítása, ezáltal a belső társadalmi, politikai ellentétek csökkentése.

bb) Ehhez szorosan kapcsolódik a termelőerők, a tudományok, a technológia különböző területéinek fejlesztése, eredményeik alkalmazása.

cc) Az életszínvonal emelése. Általánosan ismert dolog, hogy az EGK-ban az életszínvonalat különböző alkalmazotti középrétegekben, de a munkás kategóriában is sikerült olyan szintre juttatni, hogy általános méretű forradalmi helyzet kialakulásának e jelenségből adódó feszítőerőit egyelőre jelentősen csökkentették. A munkásosztály abszolút elnyomódásának tételét – az 50-es években

³³ Ez az összegezés természetesen a munka egyes fejezeteire, különösen azonban a III. fejezetben vázolt, az EGK pragmatista gazdaságpolitikájáról mondottakra, legáltalánosabban az EGK jogi normáinak és szervei gyakorlatának egészére épül.

láthatóvá vált tényleges fejlődési tendenciák adekvát posztulálásával – a marxista politikai gazdaságtan a 60-as évek elején már általában átértékelte.³⁴ A Közös Piac országainak gazdasági helyzete és szociális viszonyainak alakulása azóta megerősítette azt az értékelést, miszerint a kapitalizmus megpróbál nem belebukni saját érdekeibe, és a korlátlan kizsákmányolás útjáról más utakra lép, a profitszerzésnek sokféle új útját próbálja megnyitni, és a munkásosztály számára is lehetővé teszi a modern kor anyagi életfeltételei elég jelentős szintjeinek elérését.

dd) A tagállamok közötti szorosabb kapcsolat és különösen a gazdasági közösség, egy integrált gazdaság megteremtése mind az áruk, mind a munkaerő, mind a szolgáltatások, mind a gazdasági egységek, mind pedig a tőkemozgások tekintetében.

b) Már az *eszközök területére is tartoznak olyan további jelenségek, mint*

aa) az ipari struktúra és a modern iparágak fejlesztése,

bb) a regionális fejlesztésre,

cc) az infrastruktúra fejlesztésére,

dd) a konjunktúra,

ee) a gazdasági verseny fenntartására és

ff) szociálpolitikai elgondolások megvalósítására irányuló programok, gazdaságpolitikai intézkedések, az adott kérdésekben a nemzeti gazdaságpolitikák összehangolása, egységes közösségi gazdaságpolitikák kialakítása.

A JOGI ESZKÖZÖKRŐL ÁLTALÁBAN

332. A tőkés állam, e munkára vetítve az EGK gazdasági funkcióját meghatározó gazdasági célkitűzések *konkrét eszközeit, gazdaságilag és jogilag is intézményesült formáit* többféle szempontból lehet csoportosítani. Bár jogi szabályozásról, jogintézményekről, vagy legalábbis jelen vizsgálat szempontjából a különböző intézményeknek

³⁴ Az első jelentősebb elméleti értékű lépést ehhez MOLNÁR Erik tette (l. különösen munkájának „A munkásosztály helyzete” c. fejezetben, 187. és kk. old.).

és gazdasági jelenségeknek jogi oldaláról van döntően szó, a gyakorlati életre való orientáltság szemléletében jogosultnak kell tekinteni, ha a jobb áttekinthetőséget szolgáló csoportosítás ismervéül mégis az egyes intézmények hatását választjuk. Azt nevezetesen, hogy közvetlenül vagy közvetve ható intézményekről, állami intézkedésekről van-e szó. Hisz végül is minden erre megy ki: állami-közösségi eszközökkel és intézkedésekkel olyan gazdasági *hatásokat* elérni, amelyek képesek e fenti célkitűzések megvalósítását szolgálni. Ez egyéb sajátosan jogtudományi csoportosításokat illetően, így pl., hogy közjogi vagy magánjogi eszközökkel való állami lépésről van-e szó, az irodalomra utalok.³⁵

a) Ami már most a *közvetlen hatású* közösségi-állami gazdaságirányító intézményeket és intézkedéseket illeti, ebbe a körbe a következő főbb kategóriák sorolhatók: kapacitások, beruházások és a termelés irányítása állami-közösségi eszközökkel, állami-közösségi beruházásokkal, állami-közösségi vállalatok funkcionáltatásával, állami tartalékok bevezetésével, állami-közösségi rendeletekkel, az árak állami irányításával, állami ár- és bérmegállapításokkal, bér- és hitelbefagyasztással, ill. -rögzítéssel, transzfertilalmakkal, letelepedési korlátozásokkal és így tovább. Az e csoportba tartozó kategóriákra tehát jellemző, hogy olyan állami parancsokról (hatósági intézkedésekről) vagy gazdasági operációkról van szó, amelyek az érintett gazdasági alanyokat közvetlenül kötik, magatartásukat kötelező erővel, ill. az egyes gazdasági folyamatokat közvetlenül állami beavatkozással alakítják.

b) Az eszközök másik csoportja csak *közvetve* képes a célzott gazdasági hatásokra vezetni. Ezek két nagy kategóriára tagolódnak.

aa) Az első kategóriában a közösség, ill. az államok állami-közösségi gazdasági intézkedések helyett gazdasági jellegű *ösztönzőkkel* operálnak. Ezek céljuk szerint lehetnek pozitív irányúak, azok nevezetesen, amelyekkel az állam valamely területen gazdasági felfutást kíván kieszközölni; idetartoznak az adókedvezmények, szubvenciók és hitelkedvezmények. De lehetnek negatív töltésűek is, azok ti., amelyekkel az állam az egyes gazdaságilag nem

³⁵ L. pl. KRÖGER, 597., KLEIEN, 45. old.

kívánatos jelenségeket, gazdasági tevékenységi formákat vissza kívánja szorítani, ezért terhükre diszkriminál. Pl. korábbi szubvenció megvonásával, adó növelésével, hitellehetőségek korlátozásával, kapacitáspihentetést vagy -kikapcsolást szolgáló prémiumok időleges rendszeresítésével. Az utóbbit újabban különösen a Közös Piac tagállamai, ill. az Európai Gazdasági Közösség hatóságai gyakorolják, bár e tekintetben az egyes tagállamok érdekei nemegyszer ellentétben állnak a közösségi állásfoglalásokkal és programokkal, minek következtében az Európai Gazdasági Közösség Bírósága is kénytelen az egyes „renitens” tagállamok ellen ítéletileg kényszerítő intézkedéseket hozni.³⁶

bb) A második kategóriába tartoznak a gazdaságot és az integrációs folyamatot általános jelleggel szabályozó közösségi aktusok, tehát a közösségi jog, a konkrét jogintézmények és ezek alkalmazási gyakorlata. Az, amiről e munka döntően szól, és aminek elméleti összefüggésére az alábbi §-ban kerül sor.

³⁶ L. erre nézve *Általános beszámoló 1971*, 228. cikk old. (Gemeinsame Agrarpolitik” c. §-ban „Gemeinsame Massnahmen auf strukturallem Gebiet” c. pont); ami a „renitenskedést” illeti, az utóbbi időkben is kétszer foglalkozott az EGK Bírósága Olaszország magatartásával, amely abban volt jogellenes, hogy egyes mezőgazdasági termékek termelésének csökkentéséért (tejtehenek levágásáért, tej nem forgalmazásáért, bizonyos gyümölcsültetvények leállításáért) nem fizetett prémiumot, pedig erre Olaszországot is közösségi normák kötelezik (l. a 30/1972. és 39/1972. sz. ügyeket, illetve ítéleteket az EGK Bíróságának hivatalos sokszorosított kiadásában).

41. §

KÖZÖSSÉGI JOG MINT A JELENKORI KAPITALISTA ÁLLAM GAZDASÁGI FUNKCIÓJÁNAK A GAZDASÁGI INTEGRÁCIÓBAN RENDSZERRÉ VÁLT FORMÁJA

A RENDSZERRŐL ÉS A TERMELŐERŐK FEJLŐDÉSÉRŐL

333. Azoknak a törvényszerűségeknek vizsgálata és bemutatása után, amelyekben a közösségi jog a jelenkori kapitalizmus fejlődésének és ellentmondásainak objektív termékeként mint rendszer jelenik meg, a következő lépés az, hogy e rendszer főbb elveit és intézményeit az általánosabb elméleti tételezés szintjén összegezzük, a *rendszert összefüggéseiben kifejezzük*. Ezenközben a hangsúly természetesen a munkában vizsgált intézményeken és kérdéseken lesz. Innen e § alábbiakban következő szerkezete is. Ebből folyik egy, a jogi összegezés előtt előrebocsátandó megjegyzés is. A következő. A Bevezetés utáni fejezet (II. fejezet) a nyugat-európai gazdasági viszonyok különböző viszonyait és tényleges folyamatait számszerűen törekedett megragadni; döntően azokat, amelyek az integráció és a gazdasági verseny jogi mechanizmusának gazdasági hátterét vagy tartalmát adják; az azt követő fejezet az EGK pragmatista gazdaságpolitikáját – mintegy a jogi mechanizmus elvi előképét – tárgyalja. Ezek olyan jelenségek és problémák, amelyek az általános politikai gazdaságtani összefüggések körébe tartoznak, és amelyeknek ilyen elméleti kivetítéséhez a fenti két § adott lehetőséget. Itt ebben az összefüggésben már csak egy fontos jelenségre kell utalni. Arra nevezetesen, hogy a jelenkori kapitalizmus állam- és jogrendszere, ezen belül a Közös Piac jogi mechanizmusa – mint

a nyugat-európai tőkés társadalmi alakulat termelési viszonyainak sajátos megjelenítő, védő és szervező intézményrendszere – a *termelőerők fejlődésének jelentős kereteket és lehetőségeket biztosított*, ami a termelékenység emelkedésére és a termelés nagy mennyiségi bővülésére vezetett. A tudományos-technikai forradalom gazdasági kiaknázásával a tőkés országok a legtöbb iparágban – különösen az ún. technológiai éliparágakban (elektronika, automatizálás, repülőgépipar, vegyipar, energia, autógyártás stb.) – világszínvonalon vannak, vagy legalábbis a világszínvonalért versenyben vannak. Ennek jelentőségét akkor sem lehet figyelmen kívül hagyni, ha tudjuk, hogy a mai tőkés termelési rend is szilárdan őrzi azt a lényegét, hogy tőkés elsajátítást jelent, hogy mint fogyasztókat vagy nagy üzemóriások csavarjait – milliós tömegeket tart – az emberi humánusot sértő manipulált helyzetben, hogy míg űrhajókat küld a Holdra, rombolja és veszélyezteti az ember környezetét, vizét és levegőjét is. Bár itt a termelőerők jelentős fejlődési lehetőségeire kellett utalni, mintegy zárójelben mégis meg kell jegyezni, hogy az említett és más negatív hatások, különböző elidegenítő tényezők nem egy összefüggésben erősebbek, mint a múlt században voltak. Míg pl. Marx idejében, az akkori ipari forradalom idején a gép „csak” az ember fizikai erejét devalválta, ma – új kifejezéssel élve: a modern ipari forradalomban – a termelési folyamatok automatizálása, az elektronikus agy és a megannyi kisebb komputer „hasonló módon az emberi agyvelőt devalválja”.³⁷ Innen az, hogy a termelési folyamatok automatizálása ismert polgári írók szerint is számos káros társadalmi következménnyel jár, ezért – bátortalan és következetlen kiáltás a szocializmusért – „olyan társadalomra volna szükségünk, amely az adásvételtől eltérő, más emberi értékekre épül fel”.³⁸ Innen az is, hogy hasonló gondolatok láncolatában – a termelőerők nagyarányú fejlődésének és manipulálásának kérdéseit vizsgálva – *Galbraith* is valamilyen „új szocializmusig” jut el.³⁹

³⁷ L. ehhez – a modern „ipari forradalom” kifejezés használatához is – LANGE, 37. old.

³⁸ N. WIENER *Cybernetics or Control and Communication in the Animal and the Machine* c. munkájából, idézi LANGE, 37. old.

³⁹ L. a Forrásjegyzékben GALBRAITH legújabb munkáját.

A RENDSZER ÉS INTÉZMÉNYEI TISZTÁN

334. Az EGK nem egyszerűen egy nemzetközi szerződés, amelyet csak végre kell hajtani. Az EGK a jelenkori nyugat-európai kapitalizmus objektíve integrációba tendáló ellentmondásainak és fejlődésének organikus autogeneratív politikai és jogi gyermeke. Megszületése után kezdődik valóságos élete. Ekkor kel relatíve önálló életre, igazgatási gépezetet teremt, jogot alkot és alkalmaz, intézkedések és átfogóbb gazdasági programok szövevényes rendszerét dolgozza ki és hajtja végre. Vagyoni eszközökkel operál, saját szervezetét is megújítja, az új helyzetekhez igazítja, kifelé is egységként és autoritásként való megjelenésre törekszik. A tagállamoktól – a létesítő társadalmi, politikai, gazdasági és jogi tényezőktől mint köldökzsinórtól feltételezetten – relatív autonómiájával elkülönül, és azok érdekét és akaratát az integrációs szervezeti jogi rendszerben fejezi ki.

E rendszer elemei a fentiekből – és a tőkés államok államszerkezeti trichotómiájának (törvényhozó, végrehajtó és bírói hármasságának) az államokon belüli képletéből extrapolálva – törvényszerűen folynak:

a) Létrejöttek a közösségi cselekvés és ehhez az akaratképzés szervezeti jogi intézményei: a közösségi jogi normákat és más jogi aktusokat alkotó Tanács és Bizottság, az egyrészt konzultatív és más részben konstitutív szerepet játszó Parlament; végrehajtó gépezetként a Bizottság és nagy igazgatási apparátusa, valamint a Bíróság mint az alkotott normák és más jogi aktusok törvényességének, az alapító jogi okmányok értelmezésének és a jogviták feloldásának intézménye.

b) A közösségi jogi normák alkotásának folyamatához az eredeti koncepció szerint a tagállamok szuverenitásukat – a Római Szerződés szótöbbséges normaalkotási rendelkezései ezt jelentenék, hiszen egyes tagállamok akarata ellenére jöhet létre jogszabály vagy más jogi aktus – a szóban forgó kérdésekben részben feladják. Ez a tagállamok uralkodó erőinek állandó ellentétei miatt oda változott, hogy a tagállamok által jelentősnek minősített kérdésekben a normák kibocsátásához az egyhangúság ún. luxemburgi egyezsége szükséges.

c) A jogi normák és más jogi aktusok (rendeletek, irányelvek, határozatok, ajánlások, állásfoglalások, közösségi jogi egyezmények) két síkon mozognak. Egyrészt közvetlenül hoznak létre intézkedéseket és intézményeket, amelyek a tagállamokban minden államjogi aktus közvetítése nélkül közvetlenül hatályosak, a nemzeti jogokkal szemben prioritást élveznek. Másrészt a tagállamokhoz címzetten, arra irányulnak, hogy a tagállamok belső jogalkotás útján azonos cél és elvek szerint módosítsák és fejlesszék belső jogukat, és ezáltal közelítsenek az integrációban érintett gazdasági és más viszonyok szabályozásának közös piaci méretű egységességéhez (jogharmonizálás). Az integráció megvalósításához a közösségi jogalkotásnak ez a formája törvényszerű igényként jelenik meg.

d) A normák és más jogi aktusok alkotásában az EGK számos olyan megoldáshoz folyamodott – a szótöbbség fenti korlátozásától új szervek és cselekvési formák választásán, a meglevők vontatott vagy csak részleges kihasználásán át külső (nem közösségi) nyugat-európai nemzetközi jogi kategóriák „elsajátításáig” –, amelyeket a Római Szerződés nem irányzott elő. Az EGK azonban, minden jogi és törvényességi kritika mellőzésével, nem akart belebukni saját törvényességébe.

e) Mind a jogalkotási, mind a jogalkalmazási struktúra az EGK gazdasági és jogi cselekvését – a tagállamok gazdaságát és népeik sok vitális kérdését érintő döntési folyamatokat – a nemzetközi (vagy ún. szupranacionális) szintre emelt szervezeti és eljárási intézményekkel a tagállamok belső politikai és társadalmi erőinek hatóköréből jelentős, talán döntő mértékben kivonta. Ez mozgását számottevő mértékben megkönnyítette. A munkások, parasztok és alkalmazottak, illetőleg politikai-érdekvédelmi szerveik jórészt az EGK alkotmányos sáncain kívülre kerültek. Ami mégis ezen belül van, az a Parlament konzultatív funkciójában való részvétel fórumának használata, az europaizált vállalati jogi struktúrában megnyíló konzultatív jellegűnél ugyancsak nem sokkal többet jelentő részvétel, valamint a Gazdasági és Szociális Bizottság ismét csak konzultatív akcióiban, és részben az e bizottság útján is megvalósított szociálpolitikai döntésekben való részvétel. Csakhogy a Gazdasági és Szociális Bizottságban is a Római Szerződés 193. §-a nem

a „munkavállalókat” (*Arbeitnehmer*) teszi első helyre; az ő helyük a „termelők” és földművesek, más vállalkozók, iparosok, kereskedők, valamint a szabadfoglalkozásúak között a felsorolásban is csak a harmadik, összességében pedig már csak azért sem domináló, mert a 195. § szerint minden csoportnak „megfelelő képviselettel” (*adequate representation*) kell rendelkeznie. A munkások foglalkoztatottsági lehetőségeinek javítására hivatott Európai Szociális Alapról is azt mondja a Római Szerződés – a 123–124. §-ban –, hogy azt a Bizottság igazgatja, és ebben olyan albizottság támogatja, amelyben a három képviselt kategória – a munkaadók, a kormányok és a munkavállalók – között a munkások megint csak behatárolt döntésű lehetőséggel rendelkeznek. Egyebek között az elmondottakból is folyik az, hogy a nyugat-európai marxista pártoknak az EGK intézményrendszerén kívül maradva, a többi haladó párttal való politikai együttműködést keresve és szervezve folytatják harcukat a nyugat-európai tőke koncentrációs támadásai ellen.⁴⁰

335. A vállalatok, a tőke, a beruházások integrációs méretű mozgása egyrészt, a piaci együttműködés és magatartás szűkebben vett versenyjoga másrészt adták ki e munka vertikális vizsgálatának tárgyát, a tágabb értelemben vett gazdasági verseny közösségi jogi mechanizmusát.

Az egész rendszer e medrében továbbhaladva a közösségi jog egyik jelentős feladata volt – az integrációból, a közösségi jog fenti elveiből folyó törvényszerűség – a *vállalatok, a beruházások és a tőke mozgása és koncentrációja számára a nemzeti jogi határokat lebontani és ún. európai kereteket kiépíteni.*

a) Ez jut kifejezésre a *vállalatoknak az egész Közös Piac területén való letelepedési szabadságra irányuló közösségi jogi szabályok létrehozásában, a jogi személyek kölcsönös elismerésében, a kedvezményezett vállalatok „európai honossága” jogi fogalmának kiépítésében* – egyebek között az Európában honos amerikai vállalatokkal

⁴⁰ L. ehhez FÁBIÁN Ferenc *Európa tőkés országainak kommunista pártjai konferenciára készülnek* c. írását (*Népszabadság*, 1973. október 6., 2. old.), amely az eddigi konferenciákról való tájékoztatás mellett a kommunista pártoknak az EGK-hoz való viszonyának platformját is vázolja.

szembeni jogi deferálásban –, továbbá az európai méretű mozgáshoz az európai kereskedelmi regiszter tervezésében is.

A jogi mechanizmus egy másik síkján sor került, ill. van folyamatban a belső társasági jogok harmonizálása, hogy a szabad letelepedést és mozgást, a szabaddá tett integrációs méretű koncentrációt a tagállamonként eltérő belső társasági jogi szabályozás ne akadályozza. Ez kiterjed olyan viszonyok szabályozására, mint az állami és nyilvánossági kontroll, az alapítás és alaptőke, a fúziók és tőkés érdekvédelem, a szervezeti-hatalmi felépítés, a részvényesek tulajdonosi hatalmának és az európai bankok szerepének rendkívül körültekintő és absztrakt körülbástyázása, a menedzserhatalom behatárolása, a munkásrészvétel deklarálása és tényleges lehetőségeinek nagyon viszonylagos ún. európai „általánosítása”.

Az európai, sőt világméretű vállalati koncentráció számára kidolgozták az európai nagyvállalat – az Európa Rt. – közösségi jogi intézményét, amelyben a nagyok a nacionálisból a szupranacionálissá válás gazdasági folyamatához a jogi metamorfózist is a legegyszerűbben élhetik át.

b) A beruházások és a tőke szabad mozgásának, koncentrációjának és európai piacának megteremtése az integráció és közösségi jog kölcsönhatásának egy további törvényszerű jelensége.

Míg az EGK érdekelt és részt is vesz a külföldi beruházások és tulajdon védelmének jogi szabályozására irányuló minden jelentősebb nemzetközi jogi munkálatban, a tagországok az EGK számára hasznos egyezményekhez csatlakoznak, a közösségen belül a magántulajdon védelmének tapintatos és differenciált jogi szabályozását építik ki.

A tőkemozgás és európai tőkepiac létrehozásához mellőzhetetlen a tőke szabad áramlásának akadályait fokozatosan leépíteni, közösségi jogi intézkedések útján új integrációs csatornákat nyitni. Ilyenek a tőkemozgás különböző formáinak új liberalizálását szolgáló normatívák kibocsátása, ennek körében a tőke fogalmának technikai-jogi meghatározása (hogy ti. a liberalizálás milyen pénzmozgásokra vonatkozik), a tőkeoperációkkal foglalkozó intézmények (bankok, beruházó társaságok) szabad letelepedésére vonatkozó közösségi jogi szabályok kidolgozása és ilyen programok megvalósítása.

Nagyon jelentős tőkés és koncentrációs érdekek feszítettek és feszítenek a tőkeforgalom integrált adójogi szabályozásának létrehozása irányába, ami a részvénykibocsátás és -forgalmazás, valamint a részvények útján nyert jövedelem adóztatásának „európaizálását”, valójában a tőke helyzetének könnyítését, a tőkés elsajátítás erősítését jelenti.

336. *A szorosabb értelemben vett gazdasági verseny jogának integrálása* a közösségi jognak mint rendszernek az a másik területe, amely az előzőkhöz – vállalatok, beruházások és tőke mozgása – logikai és gazdaságpolitikai szükségszerűséggel kapcsolódik.

a) A kooperációs szerződések és hasznosnak minősített kartellek jogi favorizálása mellett létrejött a piaci magatartás szabályait, a piac magántőkés szervezésének és uralmának szélső határait megállapítani törekvő közösségi jogi aktusok jelentős sora és számottevő jogi gyakorlata is. Ez a *kartellre* nézve a következőket jelentette: a kartellfogalom meghatározása, ún. érezhető hatásának körvonalazása, a Római Szerződés kartelljogi szabályai tényleges végrehajtásának megkezdéséhez a végrehajtási rendelkezések (bejelentés, hatósági vizsgálat stb.) kiadása, valamint a hatósági jogosultságok technikai gépezetének megindítása, a bejelentett kartellek és a hivatalból vizsgáltak ügyében az ún. jogpolitikai irányelvek kiadása az integráció érdekében állónak minősített kartellek csoportos (tömeges) mentesítése, az egyedi nagyobb ügyekben a határozatok kiadása, a bírói értékelés rendszerré válása, ennek körében joghézagok feltöltése és a jogértelmezés egységesítése (érezhető hatás, versenykorlátozásra való irányultság vagy *per se* jogellenség, egyeztetett magatartás, a közösségi versenyjog és a nemzeti szabályozás viszonya, a kartell jogi értékelése a bejelentés előtti jogi összefüggésekre stb.).

b) A versenyjog másik „nehéz embere” a *monopólium*, ill. a versenynek az uralmi helyzet visszaélésszerű gyakorlásával való korlátozása. A közösségi jognak elvben ehhez is kiépült jogi szabályozása és hatósági rendszere van. Ez elég általános fogalmazásban tiltja az előbbi értelemben vett monopóliumot. A gyakorlat az ügyek számát tekintve nem jelentéktelen, bár döntő többségükben felmentő határozatok születtek. Van azonban negatív döntés is, és – feltevés szerint

– a monopóliumellenes ilyen normák és gyakorlat hiányában a koncentráció még nagyobb lenne, mint enélkül. A gyakorlat – a Bizottság és a Bíróság – olyan jogi kérdésekben próbált lépéseket tenni, mint a koncentráció tényleges foka és ehhez képest a szélső jogi határok óvatos előrevetítése konkrét fúziókra, továbbá hogy a versenykorlátozásra való irányultság jogi feltétele-e a jogellenességnek, avagy a méret önmagában is a Római Szerződésbe ütközik (elvileg az utóbbi álláspontot fogadták el), hogy mi a Római Szerződés általános kartelltilalmi és monopóliumtilalmi szabályainak viszonya, hogy milyen intézkedések tehetők a tilalomba ütköző fúziók versenykorlátozó hatásának csökkentésére stb. Innen maradt a Rubiconon az EGK joga mind a fúziók intézményesített kötelező bejelentésének követelménye, mind pedig a nagy koncentrációk ellen saját kezdeményezésre indítható támadások tekintetében. Nem nyilvános tanácskozásokban elejtenek vizsgálatokat, másokban elvileg kimondták, hogy már önmagában a nagy méretre a közösségi jog fegyvere vár, de a konkrét ügyben egyelőre a tényállás – a piaci koncentráció – nem eléggé tisztázott volta miatt a Bíróság a Bizottság első nagyobb vállalkozását megölte. E körben demonstrálódik leginkább, hogy a versenyjogot nem az ipari hatalmat nagy részében kézben tartó nagyok ellen találta ki a tőkés rendszer, hogy a nagyvállalatok hatalmas szervező-tervező-végrehajtó gépezete befolyásolja – sőt, mint *Galbraith* mondja –, ki is egészíti az állami-jogi mechanizmust, és a kettő szimbiózisában olyan együttműködés alakul ki, amelyben az állami versenypolitika a nagyok által is helyeselt döntésekre hajlik, a versenyjog, az *antitrust law* funkciója, és itt nem eredménytelenül, a nagyok szintje alatti szintre szorul.⁴¹

337. A Közös Piacon belüli kartellek és monopóliumok mellett leginkább a *nemzetközi (az EGK-n kívüli résztvevőkkel keletkező) kartellek és monopóliumok* azok, amelyek Nyugat-Európa színpadán a versenyt korlátozzák, a piacot uralják. Bár e téren különösen jellemző – a VIII. fejezetben számos példáját láthattuk – az állam és vállalatóriások szimbiózisa, azt is meg kell állapítani, hogy sor került egészen ragadozó, általános tőkés érdekek szerint is „illetlen”

⁴¹ L. GALBRAITH (2), idézi A. COOPER (Newsweek 1973. október 1., 51. old.).

magángazdasági összeesküvések versenyjogi eszközökkel való felszámolására. Amit a közösségi jog e téren jogilag lépett, az a közösségi versenyjog külsőkre való alkalmazása, extraterritoriális hatályának jogi kimunkálása és gyakorlati alkalmazása.

338. *Az állam közvetlen gazdasági operációinak tömegessé válásából – általában: az állammonopolista intervencionizmusból – törvényszerűen folyik, hogy a) ennek kialakulnak többé-kevésbé állandósult szervezeti jogi csatornái, b) ezek mind a jogi keretek, mind pedig a vállalatok piaci versenyére vonatkozó hatásuk tekintetében államonként jelentősen eltérnek, miért is c) az integráció ezek közösségi rendezését és koordinálását, ill. d) új intézmények kialakítását teszi szükségessé.*

A közösségi jog két síkon lépett. Az egyik: a tagállamokban kialakult állami gazdasági akciók (állami vállalatok, állami rendelesek, szubvenciók stb.) azonos gazdasági és politikai feltételek közé juttatására, a közösségi versenyjog hatálya alá rendelésére egyrészt jogi szabályozását és szervezeti intézményeket hozott létre (pl. az állami rendelesek közösségi nyilvánosság mellett való feladása, ennek ellenőrzésére bizottság létrehozása, a monopolisztikus helyzetbe hozott állami vállalatok és a közösségi versenyjog ellentéteinek feloldása stb.), másrészt lépéseket tett a Római Szerződés e téren való alkalmazására.

A másik sík, hogy az EGK új jogintézményeket is hozott létre. Ilyenek pl. a közös vállalat, az államközi vállalat, a közösségi iparfejlesztési szerződés mint nagyobb közösségi fejlesztési programok jogi foglalatja, a beruházást és restrukturálást megkönnyítő különböző igazgatási formák és anyagi fondok az ipar, a mezőgazdaság, a szociálpolitika és a regionális politika területén. E formákkal kívánja az EGK a kapitalista magánvállalkozás lokális csődjeit, ill. általában a kapitalista gazdaság „magánérdeklődéssel” nem orvosolható bajait orvosolni. Bár a betegen – a kapitalista gazdasági renden – az immunreakció jelei is felléphetnek, az orvosságot mégis elviseli, sőt igényli, de a végleges gyógyulásban kevesen hisznek.

339. Az állami intervencionizmus, az államok és a közösség közvetlen gazdasági operációi és a forgalom biztonságához fűződő érdekek váltják ki azt a törvényszerű záróaktust, legalábbis e munka

vizsgálatai sorában, hogy az államot és a közösséget e körben meg kell fosztani *immunitásától*, a tőkés jogrendszerek és jogtudomány e sokáig szentnek tartott tehenétől. A tőkés országok jogában ez általában bekövetkezett, illetve közvetlen bekövetkezés előtt áll. A Közös Piacban a relatív, ill. funkcionális immunitás tana a jogalkotásban, joggyakorlatban és – néhány ellenzőtől eltekintve – a jogtudományban is rendszerré intézményesült. Az EGK Bírósága nemcsak egyedi állami gazdasági kötelezettségvállalások ügyében ítélezhet valamely tagállam felett, de általánosabban is jelentős ítélezési hatalommal rendelkezik a tagállamok és a közösség viszonyaiban –, igaz, a Római Szerződés által delegált és behatárolt hatalommal.

42. §

KRITIKUS EPILÓGUS

Kérdés most már, milyen ellentmondásokkal mire jutott a közösségi jog vizsgált rendszere. Arra, hogy mire jutott belsőleg, technikai-gyakorlati megvalósulásában, jogrendszerre válásában – e munka gondolt tájékoztatásul szolgálni. A létrehozott és jelentős hatásfokkal funkcionáló közösségi jogi jogrendszer bizonyos jelentős tényező abban az egyenletben, amelynek jobb oldalán az integrációs erők látszanak történetileg sikerre ítélve. Más szóval, hogy az integrációs jogi mechanizmus ma már önmagában is komoly objektív erő a dezintegrációs és integrációs erők ellentmondásaiban, és hogy ezekben – a jogi folyamatokból nézve is – a fő sodor túljutott a visszafordulás kritikus pontján. Legalábbis így jelenik meg számomra a közösségi jog kritikai elemzésének elméleti tanulsága ebben az összefüggésben.

Más kérdés – és a fő kérdés – persze az, hogy mire jutott a vizsgált rendszer végső tárgya – a jelenkori kapitalizmus – bajainak nemcsak orvoslásában, de meggyógyításában, a beteg megmentésében. Képes-e e rendszerrel a jelenkori kapitalizmus Münchausen bárónak arra a mutatványára, hogy saját magát – az eddig alkalmazott gyógymódokkal – kiemelje kritikus helyzetéből. A mi válaszuk a fejezet első §-ában mondtak fényénél egyszerű: a tagadás. Érdekes azonban még egy-két utalással éppen csak jelezni, hogy ismertebb nyugati teoretikusok mit hisznek a beteg ilyen úton való gyógyulásáról. A „korszerűsített marxizmust” valló *Schumpeter* azt írja, hogy a kapitalizmus nem azért fog elpusztulni, mert, mint Marx gondolta, gazdaságilag nem lesz képes jelentős felfutásra, mert gazdaságilag fiaskót vall, növeli a nyomort és az elnyomást, hanem éppen halhatlan gazdasági eredményei, a végsőkig növekvő koncentráció és a tömeg termelés bonyolult áthatásainak következményeinél fogva fog szétesni (*zerfallen*); a „kapitalizmus teljesítményei az alkotó pusztulás

folyamatához vezetnek”, amiből a kiút csak a szocializmus lehet.⁴² Galbraith is a szocializmusnál, igaz, valamiféle „új szocializmusnál” kötött ki, aminek főbb elemeit a gazdaság gyöngye részeinek (lakás, közlekedés, társadalombiztosítás) államosításában, a kis tőke jobb piaci együttműködésében és társulásában, államilag szabályozott árakban, az óriás vállalatok részvényeinek állami kézbe vételében, a különböző tervezőrendszerek (nagyvállalatok belső tervezőrendszereinek) állami koordinálásában, a tudomány és művészetek állami támogatásának „különleges vélelmében” jelöli meg.⁴³ Eléggé általános és homályos program, bár a jelenlegi rendszert kétségtelesenül nagy fokban tagadja. Az EGK versenyjogi „minisztere”, a már idézett A. Borschette is így filozofál az EGK jelenlegi versenyjogi rendszeréről: „Távlatilag a koncentráció arra kényszerít bennünket, hogy új társadalmi rendszerről gondolkozzunk.”⁴⁴ Az európai gazdasági integráció közösségi jogi rendszere, mint e munkában láttuk, sok mindent programba foglalt, de sem ezt, sem Galbraith programját nem vette programba.

⁴² J. A SCHUMPETER *Kapitalizmus, Szocializmus und Demokratie*. Idézi MOLSBERGER, 20–21 old.

⁴³ L. a Forrásjegyzékben GALBRAITH (2); a tételket összegezi és közli: A. COOPER, *The Public Interest*, l. a fenti 41. jegyzetben jelölt forrást. [Az Európai Unió lehetséges jövőképeiről az újabb források tükrében l. KIRÁLY Miklós: A Római Szerződéstől a Római Nyilatkozatig: Forгатókönyvek az Európai Unió jövőjéről. IUSTUM AEQUUM SALUTARE 2018. 14. 2, 29–38. old. – a szerk.]

⁴⁴ „Auf die Dauer zwingt die Konzentration uns dazu, über eine neue Gesellschaftsordnung nachzudenken”. Közli a *Spiegel* az európai gazdasági koncentrációról szóló hosszú szemléjében (1972. január 31., 48. old.). [A piaci koncentráció megítéléséről a modern közgazdaságtan tükrében l. ugyanezen fejezetben fent a 326. ponthoz fűzött 3. lábjegyzetet – a szerk.]

FORRÁSJEGYZÉK

A lábjegyzetekben a források megjelölése az alább bal oldalon feltüntetett nevek és rövidítések szerint történik.

- ABS ABS, H. J.: *Währungs- und finanzpolitische Aufgaben der EWG*. Internationale Zeitschrift des Gemeinsamen Marktes, No 1, 1958. április, 17. és kk. old.
- ALBERS ALBERS, W.: *Marktlage, Preise und Preispolitik für Düngemittel in den EWG-Ländern und ihre Bedeutung für die Produktionskosten der Landwirtschaft*. Die Agrarstruktur in der EWG, 1963. április 17-i szám.
- Amsterdamsche Bank* Amsterdamsche Bank: Outline of the Development of International Movements of Capital. Quarterly Review, No 124, 1959, 3–14. old.
- AREEDA AREEDA, Ph.: *Antitrust Analysis*. Problems, Text, Cases. Little Brown and Co., Boston–Toronto 1967. XLIII, 835 old.
- ARNOLD ARNOLD, Th.: *The Folklore of Capitalism*. 1938.
- ARZSANOV ARZSANOV, M. A.–KECSEKJAN, Sz. F.–MANYKOVSKIJ, B. Sz.–SZTROGOVICS, M. Sz.: *Állam- és jogelmélet*. Egyetemi tankönyv. Tankönyvkiadó, Budapest 1951. 412 old.
- Aspect juridiques de l'intégration économique* *Les aspects juridiques de l'intégration économiques*. Colloque 1971 de l'Académie de Droit International de la Haye. Volume composé par J. RIDEAU. Sijthoff, Leiden 1972. 620 old.
- ASZTALOS ASZTALOS LÁSZLÓ: *A magyar burzsoá magánjog rövid története*. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Polgári Jogi Tanszék. *Polgári Jogi tanulmányok I*. Budapest 1970. 5–301. old.
- AXLINE AXLINE, W. A.: *European Community Law and Organizational Development*. Oceana, Dobbs Ferry, N. Y. 1968. IX, 214 old
- ÁDÁM (1) ÁDÁM GYÖRGY: *Vállalatbirodalmak – „kettős hatalom” a világgazdaságban*. 13. Valóság 1970, 1. sz. 94–102. old.

- ÁDÁM (2) *ÁDÁM GYÖRGY: Amerika Európában. Vállalatbirodalmak a világgazdaságban.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1970. 515 old.
- ÁDÁM (3) *ÁDÁM GYÖRGY: A világkonszernek apologetikája és kritikája.* Magyar Filozófiai Szemle, 1970. évi köt. 5. sz. 717–758. old.
- Állami
rendelések 1* *Directive du Conseil No 71/304/CEE, du 26 juillet 1971, concernant la suppression des restrictions á la libre prestation de Services dans le domaine des marchés de travaux.* Journal Officiel, 16. 8. 1971.
- Állami
rendelések 5* *Directive du Conseil No 71/305-CEE, du 26 juillet 1971, portant coordination des procédures de prestation des marchés publics de travaux.* Journal Officiel, 16. 8. 1971.
- Állami
rendelések 3* *Décision du Conseil No 71/306/CEE, 26. juillet 1971, instituant un Comité consultatif pour les marchés de travaux.* Journal Officiel, 16. 8. 1971.
- Államosítás
– külföldi
tulajdon, ILA-
határozat 1* *Juridical Aspects of Nationalization and Foreign Property.* Resolution accepted by the Hamburg Conference 1960 of the International Law Association (ILA, Report of the 49th Conference, Hambourg, 1960. Published by ILA, 1961, London), XV–XVI. old.; a határozat vitája és az egyezménytervezetek uo. 175. és kk. old.
- Államosítás
– külföldi
tulajdon, ILA-
határozat 2* *Juridical Aspects of Nationalization and Foreign Property.* Resolution accepted by the Bruxelles Conference 1962 of the International Law Association (ILA Report of the 50th Conference, Bruxelles, 1962. Published by ILA, 1963, London), XIV. old.; a határozat vitája és az egyezménytervezet uo. 101–156. old.
- Általános
beszámoló
1969* *Dritter Gesamtbericht über die Tätigkeit der Gemeinschaften 1969,* EWG. Kommission, Brüssel–Luxemburg, 1970. 541 old. Veröffentlichungen No 4884/1/1970/1.
- Általános
beszámoló
1970* *Vierter Gesamtbericht über die Tätigkeit der Gemeinschaften 1970.* EWG Kommission, Brüssel–Luxemburg, 1971. 467 old.
- Általános
beszámoló
1971* *Fünfter Gesamtbericht über die Tätigkeit der Gemeinschaften 1971.* EWG Kommission, Brüssel–Luxemburg 1972. 540 old.
- Általános
EGK-program
a szolgáltatá-
sokról* *Allgemeines Programm zur Aufhebung der Beschränkungen des freien Dienstleistungsverkehrs.* Erlassen: 18. 12. 1961. Amtsblatt, 1962. 2.

- Általános letelepedési program* *Allgemeines Programm zur Aufhebung der Beschränkungen der Niederlassungsfreiheit.* Erlassen 18. 12. 1961. Amtsblatt, 7/1962., Journal Officiel, 1962., 36. old.
- Általános versenyjogi rendelet. Tanács 17/1962* Verordnung No 17 des Rates der EWG vom 6. Februar 1962 als erste Durchführungsverordnung zu den Artikeln 85 und 86 des EWG-Vertrages. Amtsblatt No 13 vom 21. 2. 1962. S. 204/62, geändert durch Verordnung No 18 des Rates vom 3. Juli 1962, und Verordnung No 18 des Rates vom 5. November 1963, Amtsblatt No 58/1962, bzw. No 162/1963 (beide über die Fristverlängerung für die Anmeldung von Altkartellen).
- BAADE BAADE, F.: *Probleme des Schuman-Plans.* L. HALLSTEIN (2)
- BAIN (1) BAIN, J. S.: *Advantages of the Large Firm: Production, Distribution, and Sales Promotion.* Journal of Marketing, October 1955.
- BAIN (2) BAIN, J. S.: *Industrial Organization.* John Wiley and Sons Inc. New York, 1959. XVIII, 643 old.
- BAIN (3) BAIN, J. S.: *Barriers to New Competition.* Cambridge (Mass.), 1956.
- BALOG BALOG, N.: *Aspects juridiques de l'investissements de ressources étrangères dans l'organisation économique yougoslave.* Recueil des lois de la RSF de Yougoslavie, Volume XVII, Beograd, 1967, 12. és kk. old
- Basel-Mulhouse Airport* Convention signed 4. 7. 1949 by France and Switzerland on the -, ismerteti FLIGLER, 28. és kk. old.; közli: ADAM: *Les établissements publics internationaux (1957),* 223. és kk. old.
- BAUCHET BAUCHET, P.: *Propriété publique et planification.* Paris 1962.
- BEATUS BEATUS, B.: *Interessengruppen in internationalen Organisationen.* Studien zum internationalen Wirtschaftsrecht und Atomenergierecht 28 (1967)
- BECSKY (1) BECSKY GYÖRGY: *Hosszúlejáratú tőke mozgások Nyugat-Európában, különös tekintettel az Európai Gazdasági Közösség helyzetére a hatvanas években.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970. 199 old.
- BECSKY(2) BECSKY GYÖRGY: *Az eurodeviza-piac.* Közgazdasági Szemle, 1972. 11. szám. 1340-1357. old.
- BENEDICZKI BENEDICZKI JÁNOS: *A világgazdaság kialakulása és fejlődésének főbb tendenciái.* Világgazdaság, 61-120. old.
- BENISCH BENISCH, W.: *Kooperations-Fibel.* Bundesrepublik und EWG. Heider-Verlag, Bergisch Gladbach, 1969. 535 old.

- BERLE ERLE, A. A. Jr.: *Power Without Property. A New Development in American Political Economy*. Harcourt–Brace, New York 1959. 184 old.
- BEUVE–MERY BEUVE–MERY, J.: *Le rapprochement des législations. L'article 100 du Traité CEE et ses applications*. Revu Trimestrielle de Droit Européen, Vol. 1967, 845. és kk. old.
- Bizottság: Vállalati koncentráció* *Das Problem der Unternehmenskonzentration im Gemeinsamen Markt*. Stellungnahme der Kommission. EWG–Studien, Reihe Wettbewerb, No 3, Brüssel 1966. 27. old.
- Bizottság: Versenypolitika és gazdaságpolitika* GROEBEN, H. von der: *Die Wettbewerbspolitik als Teil der Wirtschaftspolitik im Gemeinsamen Markt*. Rede von Hans von der Groeben, Mitglied der Kommission der EWG, Vorsitzender der Gruppe Wettbewerb, vor dem Europäischen Parlament in Strasbourg am 6. Juni 1965. Sonderdruck der Veröffentlichungstelle der EWG 8158/VI/1965/5.
- BLAUHOR BLAUHORN, K.: *Ausverkauf in Germany?* 4. Aufl. Moderne Verlags GmbH, München, 1967.
- BOGNÁR BOGNÁR JÓZSEF : *Gazdaságpolitika a világgazdaság három országcsoportjában*. Világgazdaság, 591–711. old.
- BOGUSZLAVSZKI BOGUSZLAVSZKI, M. M.: *Kollisionsfragen der Schuldverhältnisse im Aussenhandel der UdSSR* a „Der Aussenhandel und seine rechtliche Regelung in der UdSSR“ c. kötetben. (Red, D. M. GENKIN, Staats-verlag, Berlin 1963, XX, 387 old.), 319–332. old.
- BÖRNER BÖRNER, B.: *Rechtsfragen des Zahlungs- und Kapitalverkehrs in der EWG*. Europarecht, 1 (1966). köt., 97–128. old.
- BRINKHORST–SCHERMERS BRINKHORST, L. J.–SCHERMERS, H. G.: *Judicial Remedies in the European Communities*. Kluwer–Stevens–Rothman, Deventer– London–South Hackensack 1969. XVIII, 275 old.
- BURG BURG, L. J. van der: *The Customs Tariff and Customs Legislation in the European Communities*; 7. C. M. L. Rev. 1970. 184–204. old.
- BURKI BURKI, P.H.: *Le problème de l'abus des positions dominantes des grandes entreprises dans le Marché Commun*. Ed. Lang et Cie, Bern 1968.147 old.
- BÚZA–HAJDÚ BÚZA LÁSZLÓ–HAJDÚ GYULA: *Nemzetközi jog*. Egyetemi tankönyv. 4. változatlan kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest, 1968. 470 old.

FORRÁSJEGYZÉK

- BUXBAUM (1) BUXBAUM, R. M.: *Antitrust Policy*. In: HAY–STEIN, 517–522. old.
- BUXBAUM (2) BUXBAUM, R. M.: *Antitrust Regulation Within the European Economic Community*. 61 Columbia Law Review (1961), 402. és kk. old.
- BUXBAUM BUXBAUM, R. M.: *Incomplete Federalism: Jurisdiction Over Antitrust Matters in the European Economic Community*. 52 California Law Review (1964), 56–94. old.
- CAEMMERER (1) CAEMMERER, E.: *The Influence of the Law of International Trade on the Commercial Law in the Civil Law Countries*. In: The Sources of the Law of International Trade. (Stevens and Sons, London 1964), 88–100. old.
- CAEMMERER (2) CAEMMERER, E.: *Entwurf einer Europäischen Gesellschaftsform*. In: Europäische Handelsgesellschaft, 54–80. old.
- CAMPBELL CAMPBELL, A.: *Restrictive Trading Agreements in the Common Market*. First Supplement. Stevens and Sons, London 1965. XI, 71 old.
- CANELLOS–SILBER CANELLOS, P. C.–SILBER, H. S.: *Concentration in the Common Market*. 7 C. M. L. Rev. 1970. 5–35., 138–166. old.
- CATALANO CATALANO, N.: *La fusion des voies de droit*. L. Fusion Européenne, 257–274. Old
- CHEVALLIER CHEVALLIER, R.: *Methods of Reasoning of the European Court in the Interpretation of Community Law*. 3 C. M. L. Rev. 1964, 21. kk. old.
- Csoportmentesítések, Tanács R 19/1965* Verordnung No 19/1965 der Rates der EWG 2. März 1965. über die Ermächtigung der Kommission zum Erlass von Verordnungen zur Anwendung von Artikel 85 Absatz 3 EWGV auf Gruppen von Vereinbarungen und aufeinander abgestimmten Verhaltensweisen. Amtsblatt No 36 vom 6. 3. 1965. S 533/65.
- Csoportmentesítések, Bizottság R 67/1967* Verordnung No 67/1967 der Kommission der EWG vom 22. März 1967 über die Anwendung von Artikel 85 Absatz 3 EWGV auf Gruppen von Alleinvertriebsvereinbarungen. Amtsblatt No 57 vom 25. 3. 1967. S. 849/67.
- Csoportmentesítések, Tanács 2821/1971* Verordnung No 2821/1971 des Rates vom 20. Dezember 1971 über die Anwendung von Artikel 85 Absatz 3 des Vertrages auf Gruppen von Vereinbarungen, Beschlüssen und aufeinander abgestimmten Verhaltensweisen. Amtsblatt, L 285 vom 29. 12. 1971. S. 46.

- CZEITLER CZEITLER SÁNDOR: *Magyarország és a tőkés világpiac*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1970. 234 old.
- DAIG DAIG, H. W.: *Die Rechtsprechung des Gerichtshofs zur unmittelbaren Wirkung von EWG-Bestimmungen auf die Rechtsbeziehungen zwischen Mitgliedstaaten und Gemeinschaftsbürgern*. Europarecht, 1970. 1. sz. 1–31. old.
- DEÁK DEÁK, F.: *Organs of States in their External Relations: Immunities and Privileges of State Organs and of the State*. L. SORENSEN-kötetben, 381–467. old.
- DERINGER (1) DERINGER, A.: *The Interpretation of Article 90 (2) of the EEC Treaty*. C. M. L. Review, 2 (1964–65), 129. és kk. old.
- DERINGER (2) DERINGER, A.: *Kommentar zum EWG-Wettbewerbsrecht nebst Durchführungsverordnungen*. Düsseldorf, 1963-tól.
- DERMITZEL DERMITZEL, G.–DAMM, W.–KIRCHBACHER, K.: *Das Bankwesen im Gemeinsamen Markt*. Verlag A. Lutzeyer, Baden-Baden, 1962. 448 old.
- DRAGO DRAGO, R.: *Public enterprises in France. L. a Government Enterprise c. kötetben*, 107–122. old.
- DROBNIG DROBNIG, U.: *Kritische Bemerkungen zum Vorentwurf eines EWG- Übereinkommens über die Anerkennung von Gesellschaften*. 129 Zeitschrift für das Gesamte Handelsrecht und Konkursrecht, 1966– 67, 93. és kk. old.
- DUBOIS DUBOIS, A.: *Ce qui a été accompli et ce qui reste à faire pour le fonctionnement harmonieux de l'union douanière*. Revue du Marché Com mun, 1968,1007–1025.
- DUMON DUMON, J.: *La Cour de Justice des Communautés européennes et les juridictions des Etats membres*. Revue Internationale de Droit Comparé, 1962. köt. 369–398. old.
- EDWARDS EDWARDS, C. D.: *Cartelization in Western Europe*. External Research Staff–Bureau of Research–U. S. State Departement, 1964.
- EFTA Szerződés* Az Európai Szabad Kereskedelmi Egyesülést létrehozó 1960. január 4-i stockholmi konvenció. Közlik a tagállamok lapjai; az angol szöveget 1. Command Papers (United Kingdom), 1026 (1960) vagy HAY–STEIN, *Documents*, 221. és kk. old.
- EGK Enciklopédia* *Az Európai Gazdasági Közösség Enciklopédiája*. I–X. kötet. Fordítás. Készült hivatali használatra kézirat gyanánt az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központban. Budapest, 1971–72

- Egyezmény
1 a külföldi
beruházásokról* *Abs-Schawcross Convention on Investments Abroad 1959.*
Text published in 9 (1960) Journal of Public Law, 116. és
kk. old.
- Egyezmény
2 a külföldi
beruházásokról* *Convention on the Settlement of Investment Disputes
between States and Nationals of other States, ún.*
Washingtoni konvenció signed by the International Bank
for Reconstruction and Development (J. B. R. D.) in 1965.
Részletes feldolgozásban 1. SCHWARZENBERGER, 135–152. old.
- Egyezmény
3 a külföldi
beruházásokról* *The O. E. C. D. Draft Convention of 1967 on the Protection
of Foreign Property.* Published under No. 23081; részletes
feldolgozásban: SCHWARZENBERGER, 153–169. old.
- EHRENZWEIG–
JAYME EHRENZWEIG, A. A.–JAYME, E.: *Private International Law.*
Vol. II, Special Part; Sijthoff–Oceana, Leiden–Dobbs Ferry
1973. XIX, 338 old.
- EMMERICH (1) EMMERICH, V.: *Die Auslegung von Art. 85 Abs. 1 EWG–
Vertrag durch die bisherige Praxis der Kommission.*
Europarecht, 6 (1971), 4, 295–334. old.
- EMMERICH (2) EMMERICH, V.: *Anmerkungen zum Urteil des Gerichtshofes
der EWG zur unmittelbaren Wirksamkeit des Art. 90 Abs. 2
EWGV.* Europarecht, 1972. évi 1. sz. 37–47. old.
- ESCH ESCH, B. van der: *French Oil Legislation and the EEC Treaty*
7 C. M. L. Rev. 1970, 36–48. old.
- Euratom
szerződés* Az Európai Atomenergia Közösséget (EURATOM)
megalapító szerződés, kelt Rómában 1957. március 25-én.
Közzétette az EGK és EURATOM, Bruxelles, 1957. 298 U.
N. T. S. 167 (1958) és a tagállamok hivatalos lapjai.
- Eurochemic* Convention relative á la Construction et statut de la Société
Européenne par le Traitement Chimique des Combustibles
Irradiés (Eurochemic, Paris, 20. 12. 1957. A két okmányt
közli FLIEGLER, Annex 1–39. old.
- Eurofima* Convention on the European Company for the Financing
of Railway Equipment (Eurofima), signed 20. 10. 1955, text:
378 UN Treaties Series 225.
- Európa-
Kollokvium* *Harmonisation des Droits des Sociétés.* Colloque der
Wissenschaftlichen Gesellschaft für Europarecht, Bad Ems,
5–6. Mai 1967.

- Európa Rt.* *Vorschlag einer Verordnung des Rates über das Statut für Europäische Aktiengesellschaften (Societa Europae, SE).* Vorschlag der Kommission der Europäischen Gemeinschaften dem Rat am 30. Juni 1970 übermittelt, mit Bemerkungen der Kommission (*bizottsági indoklás*) Brüssel, 24. Juni 1970. Sonderbeilage zum Bulletin 8/1970 der Europäischen Gemeinschaften.
- Európa Tanács 1952. évi jegyzőkönyve* *Protocol of March 20, 1952 of the Council of Europe to the Rome Convention of November 4, 1950 for the Protection of Human Rights and fundamental Freedoms.* Közli: Command Papers (United Kingdom), 1919–56., 9221 (1954)., ill. HAY–STEIN, *Documents*, 216. old.
- Európai Bank Alapszabály* Az Európai Beruházási Bank alapszabályát megállapító jegyzőkönyv, kelt Rómában, 1957. március 25-én.
- Európai Beruházási Bank 1969. évi beszámoló* Europäische Investitionsbank. Jahresbericht 1969. Weissenbruch S. A., Brüssel 1970, 164 old.
- Európai Beruházási Bank 10 éves tevékenysége* Europäische Investitionsbank. Die Tätigkeit der Bank in den ersten zehn Jahren 1958–1967. Sonderdruck des Kapitels I des Jahresberichts 1967, 28 old.
- Európai Letelepédési Konvenció* European Convention on Establishment of December 13, 1955, in force since February 23, 1965. köt. Közli: European Treaty Series, No 19., ill. LOUSSOURAN–BREKIN, 842–43. old.
- Európai tőkepiac* The Development of a European Capital Market. Report of a Group of Experts appointed by the EEC Commission. Ed. by EEC Commission, Brussels 1966. XLII, 450 old. Mimiographed.
- Europe unie* Jalons dans l'Europe unie – Landmarks in European Unity. 22 textes sur l'integration européenne. Éd. par S. PATIJN. Sijthoff, Leyden 1970. 223 old.
- Europäische Handelsgesellschaft* Europäische Handelsgesellschaft und Angleichung des nationalen Gesellschaftsrechts. Berichte und Diskussion auf dem wissenschaftlichen Kolloquium der Wissenschaftlichen Gesellschaft für Europarecht in Bad Ems am 5–6. Mai 1967. Arbeiten zur Rechtsvergleichung No 39. A. Metzner Verlag, Frankfurt am Main– Berlin, 1968.104 old.

FORRÁSJEGYZÉK

- FLIGLER FLIGLER, C.: *Multinational Public Enterprises*. Ed. International Bank for Reconstruction and Development, 1967. 136, 39 (Annex) old.
- FRIEDLANDER FRIEDLANDER, H.: *Konzernrecht*. 2. Auflage. 1954.
- FRIEDMANN FRIEDMANN, W.: *Government Enterprise. A comparative Analysis*. L. a *Government Enterprise* c. kötetben, 303–306. old.
- FRISINGER FRISINGER, J.: *Die Anwendung des EWG-Wettbewerbrechts auf Unternehmen mit Sitz in Drittstaaten*. Aussenwirtschaftsdienst, 1972. évi 11. sz. 553–565. old.
- FULDA-SCHWARTZ FULDA, C. H.–SCHWARTZ, W. F.: *Cases and Materials on the Regulation of International Trade and Investment*. Foundation Press, Minesota – New York, 1970 XLII, 796 old.
- Fusion européenne* *La fusion des communautés européennes*. Colloque organisé á Liege les 28 et 30 avril 1965. Rédaction par F. DEHOUSSE, P. HORION, A. FETTWEIS, L. DABIN, P. PESCATORE. Edition Faculté de Droit Liege – M. Nilhoff, La Haye 1965. 295 old.
- Fúzió-szerződés (1)* *Abkommen über gemeinsame Organe für die Europäischen Gemeinschaften*. Kelt Rómában 1957. március 25-én.
- Fúzió-szerződés (2)* *Treaty Establishing a Single Council and a Single Commission of the European Communities*. Kelt Brüsszelben 1965. április 8-án.
- GALBRAITH (1) GALBRAITH, J. K.: *Az új ipari állam*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1970. 430 old.
- GALBRAITH (2) GALBRAITH, J. K.: *Economics and the Public Purpose*. Houghton Mifflin 1973. 334 old.
- GARNER GARNER, J. F.: *Public corporations in the United Kingdom*. L. a *Government Enterprise* c. kötetben, 3–25. old.
- GATT-Szerződés *The General Agreement on Tariffs and Trade, 1947*. Közli: HAY–STEIN, *Documents*, 243. és kk. old.
- Gemeinsamer Markt Texte* *Der Gemeinsame Markt. Vertrag zur Gründung der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft mit Anhängen und amtlichen Erläuterungen*. 2. neubearbeitete Auflage. Verlag August Lutzeyer, Baden-Baden, 1963. 366. old.
- GOLDMAN (1) GOLDMAN, B.: *The Convention between Member States of the EEC on the Mutual Recognition of Companies and Legal Persons*. C. M. L. Rev., 6 (1968), No. 1, 104–128. old.

- GOLDMAN (2) GOLDMAN, B.: *Bericht über den Entwurf eines Übereinkommens über die gegenseitige Anerkennung von Gesellschaften und juristischen Personen*. EWG Veröff. No 8106/IV/1/65 D.
- GOLDMAN (3) GOLDMAN, B.: *Le droit des sociétés internationales*. Clunet, vol. 1963. 320. és kk. old.
- GOLDMAN (4) GOLDMAN, B.: *Droit commercial européen*. 2me ed. Dalloz, Paris 1971. 712 old
- Government Enterprise* *Government Enterprise. A Comparative Study*. Ed. W. FRIEDMANN and J. F. GARNER. Stevens, London 1970. XII, 351 old.
- GREEN GREEN, A. W.: *Political Integration by Jurisprudence*. Sijthoff, Leyden 1969. XXVII, 847 old.
- GROEBEN (1) GROEBEN, H. von der: *Auf dem Wege zu europäischen Aktiengesellschaft*. Die Aktiengesellschaft 1967.4. sz. 1. és kk. old.
- GROEBEN (2) GROEBEN, H. von der: *Unternehmenszusammenschlüsse aus der Sicht der europäischen Gemeinschaften*. In: „Notwendigkeit und Gefahr der wirtschaftlichen Konzentration” (Kyklos-Mohr, Basel-Tübingen, 1969), 102-111. old.
- GROEBEN (3) GROEBEN, H. von der: *Aufgaben des Wettbewerbs im Gemeinsamen Markt*. Sonderdruck aus „Der Markenartikel” Heft 7/1966, 1-8. old.
- GROEBEN (4) GROEBEN, H. von der: *Die Europäische Wirtschaftsgemeinschaft als Motor der gesellschaftlichen und politischen Integration*. W. Encken Institut, Vertraga und Aufsätze No 25. Mohr, Tübingen 1970. 30 old.
- GROEBEN (5) GROEBEN, H. von der: *Die Politik der Europäischen Kommission auf dem Gebiet der Rechtsangleichung*. Neue Juristische Wochenschrift, 1970. évi köt. 359. és kk. old.
- GRUBER-VERNON GRUBER, W. H.-VERNON, R.: *A műszaki tényező szerepe a világkereskedelem mátrixában*. L. Műszaki fejlődés és világgazdaság, 17-55. old.
- GUYON-COQUEREAU GUYON, Y.-COQUEREAU, G.: *Le groupement d'intérêt économique*. Librairie Dalloz, Paris 1969. 281 old.
- GYENGE GYENGE ZOLTÁN: *Az állam gazdasági fejlesztő-szabályozó és nemzetközi gazdasági feladatai*. Világgazdaság, 491-589. old.

FORRÁSJEGYZÉK

- GYÖRGY GYÖRGY ERNŐ: *A piaci magatartás és gazdasági verseny jogi kérdései*. Akadémiai doktori értekezés. Kézirat. Budapest, 1972. 400 old.
- GYULAI GYULAI ISTVÁN: *A nyugat-európai gazdasági integráció*. Kossuth Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1971. 176 old.
- HAEDRICH HAEDRICH, H.: *Das Eigentum der Europäischen Atomgemeinschaft an Kernbrennstoffen*. In: *Ophüls-Festschrift*, 51–65. old.
- Hágai kollíziós jogi egyezmény a jogi személyekről* *Convention de la Haye du 1er juin 1956 concernant la reconnaissance de la personnalité juridique des sociétés, associations, et fondations*. Szövegét közli: LOUSSUARN-BREDIN, Annex III, 838–841. old.
- HALLSTEIN (1) HALLSTEIN, W.: *Déclaration du – sur la fusion des Communautés européennes*. L. *Fusion européenne*, 215–225. old;
- HALLSTEIN (2) HALLSTEIN, W.: *Probleme des Schuman-Plans*. Eine Diskussion zwischen W. Hallstein, A. Predöhl und F. Baade. Kieler Vorträge, No 2, 1951. 34 old.
- HALLSTEIN (3) HALLSTEIN, W.: *Zu den Grundlagen und Verfassungsprinzipien der europäischen Gemeinschaften*. In: *Ophüls-Festschrift*, 1–18. old.
- HALLSTEIN (4) HALLSTEIN, W.: *Economic Integration as a Factor of Political Integration*. In: *Wirtschaft Gesellschaft und Kultur*. Festgabe für A. Müller-Armack 13–15 (1960), Reprinted in HAY-STEIN, 841. és kk. old.
- HANDLER HANDLER, M.: *Cases and Other Materials on Trade Regulations*. Third Edition. Foundation Press, Brooklyn, 1960. 1347 old.
- HARASZTI HARASZTI GYÖRGY: *A Nemzetközi Bíróság joggyakorlata 1946–1956*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1958. 316 old.
- Határozat a pénzügyi unióról (EGK)* *Résolution du Conseil et des représentants des gouvernements des Etats membres, du 22 mars 1971, concernant la réalisation par étapes de l'union économique et monétaire dans la Communauté*. Journal Officiel, No C 28 27 mars 1971.
- HAUSCHILD HAUSCHILD, W.: *Die europäische Aktiengesellschaft*. In: *Europäische Handelsgesellschaft*, 81–99. old.

- HAX HAX, K.: *Kapitalbeteiligungs-Gesellschaften zur Finanzierung kleiner und mittlerer Unternehmen*. Westdeutscher Verlag, Köln–Opladen, 1969. 90 old.
- HAY HAY, P.: *The Common Market preliminary Draft Convention on the Recognition and Enforcement of Judgements*. American Journal of Comparative Law, Vol. 16. (1968), 1–2. sz. 149–174. old.
- HAY–STEIN HAY, P.–STEIN, E.: *Law and Institutions in the Atlantic Area*. Readings, Cases and Problems with Volume of Documents. Dobbs– Merill Inc. New York, 1967. LXVII, 1152, IV, 322 old.
- HECKE HECKE, G. van: *La fusion des marché communs*. L. *Fusion européenne*, 21–33. old.
- HEATON HEATON: *Economic History of Europe*. Harper and Row, New York, 1948.
- HEDRI HEDRI GABRIELLA: *A Közös Piac és a magyar export*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1970. 178 old.
- HEXNER HEXNER, E.: *The International Steel Cartel*. University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1946. XXII, 339 old.
- HOENIG HOENIG, H.: *Bremsen für die Konzentration*. Süddeutsche Zeitung, Die Wirtschaft, 28–30. III. 1970. 23. old.
- HOMBURGER–JENNY HOMBURGER, E.–JENNY, H.: *Internationalrechtliche Aspekte des EWG–Wettbewerbs*. Verlag Stämpfli, Bern 1966, 140 old.
- HOUIN (1) HOUIN, R.: *Le traité de Rome et les fusions en droit commercial français*. Annuario di Diritto Comparato e di Studi Legislativi, Anno XXXIV. Vol. (1960), Fasc. 1. 84–92. old.
- HOUIN (2) HOUIN, R.: *Le régime juridique des sociétés dans la Communauté Economique Européenne*. Rev. trim. dr. europ. 1965. 11. és kk. old.
- HOUIN (3) HOUIN, R.: *La Société Européenne*. Annales de la Faculté de Droit et des Sciences Economiques de Toulouse, Tome XV, fasc. 2. 1970. 23–36. old.
- HUBER (1) HUBER, E. R.: *Wirtschaftsverwaltungsrecht*. Zweite Aufl. 1953. Bd. I. 529 old.
- HUBER (2) HUBER, E. R.: *Die Umwälzungen im Staatsgefüge durch die Verbände*. Ordo, Jahrbuch für die Ordnung von Wirtschaft und Gesellschaft, 7. Bd. 1955, 190. és kk. old.

FORRÁSJEGYZÉK

- HUISKAMP HUISKAMP, J. C. L.: *The Harmonization of Legislation of EEC Member States concerning Turnover Taxes*. C. N. L. Rev., Vol. 5. No 2. Sept. 1967, 177–192. old.
- HUNTER HUNTER, I.: *Specific Application to Antitrust Matters of General Principles of International Law*. Az ILA 54., 1970. évi konferenciájának Évkönyve, 1971. évi ILA-kiadás, 221. és kk. old.
- Immunitás Egyezmény* *European Convention on State Immunity and Additional Protocol*, opened for signature May 16, 1972, on the occasion of the Seventh Conference of European Ministers of Justice, published as Cmnd. 5081. Részletes ismertetését 1. a folyóiratirodalomban: SINCLAIR.
- Ipar- és technológiai politikai program 1973* Programm für Industrie- und Technologiepolitik, Mitteilung der Kommission, 3. 5.1973. A–D, 13 old.+ 7 melléklet.
- Iparpolitika 1970* Die Industriepolitik der Gemeinschaft. Memorandum der Kommission an den Rat. Veröffentlichung No 4984/1/1970/5, Brüssel 1970. 385 old.
- IPSEN (1) IPSEN, H. P.: *Öffentliche Unternehmen im Gemeinsamen Markt*. 17 NJW 1966, 2366. és kk. old.
- IPSEN (2) IPSEN, H. P.: *Europäisches Gemeinschaftsrecht*. Mohr, Tübingen 1972. XL, 1092 old.
- Irányelv a tőkeforgalom adóztatásáról (EGK.)* *Richtlinie des Rates vom 17. Juli 1969 betreffend die indirekten Steuern auf die Ansammlung vom Kapital*. Amtsblatt, No L 249., 3. 10. 1969.
- JACQUEMIN JACQUEMIN, A. P.: *The Criterion of Economic Performance in the Anti-Trust Politics of the United States and the European Economic Community*. 7 C. M. L. Rev. 1970. 205–225. old.
- Jochenstein Dunai Erőmű* Ausztria, NSZK és a Bajor Állam 1952. II. 13-án kelt szerződése alapján létrejött államközi vállalat, a szerződés szövegét I. UN, Legislative Textes and Treaty Provisions concerning the Utilization of International Rivers for other Purposes than Navigation 476 (1973).
- Jogi személyek elismerése* *Übereinkommen über die gegenseitige Anerkennung von Gesellschaften und juristischen Personen*, unterzeichnet am 29. Februar 1968. Sonderbeilage zum Bulletin No 2/4969 der Europäischen Gemeinschaften.

- JOLIET R.: *Monopolization and Abuse of Dominant Position. A Comparative Study of the American and European Approaches to the Control of Economic Power.* Nijhoff, La Haye, 1970. X, 329 old.
- Jurisprudence européenne* *Bibliographie de Jurisprudence européenne.* Az EGK normatíváinak alkalmazását összegező bibliográfiai sorozat, amely az EGK Bíróságának és a tagállamok bíróságának gyakorlatát dolgozza fel a tagállamok jogirodalmára is kiterjedően. Kiadja 1965-től az EGK Bíróságának Dokumentációs Szolgálat.
- KAISER J. H.: *Public enterprise in Germany. L. a Government Enterprise* c. kötetben. 154–177. old.
- KAPLAN *Big Enterprise in a Competitive System.* Washington, 1954. *Kartelle und Markbeherrschende (Überblick)* *Stellungen. Überblick über Massnahmen zur Anwendung der Artikel 85 und 86 des EWG-Vertrages.* Note d’Bruxelles, Oct. 1969. P–50.
- KEFAUVER E.: *In a Few Hands Monopoly Power in America.* Penguin Books Inc. Baltimore–Maryland, 1965. 245 old.
- KIRSCHEN E. S.: *Financial Integration in Western Europe.* Columbia University Press, New York–London, 1969. XXII, 144 old.
- KISS TIBOR: *A KGST-integráció problémái.* Tudományos konferencia a KGST-piac problémáiról. *Gazdaság- és Jogtudomány*, 1971. évi köt. 1–2. sz., 269–282. old.
- KLEIN H.: *Die Teilnahme des Staates am wirtschaftlichen Wettbewerb.* Kohhammer Stuttgart 1968 294. old.
- KNOTE J.: *Internationale Rohstoffsabkommen aus dem Nachkriegszeit.* 1965.
- Kooperációs szerződések, EGK-okmány* *Vereinbarungen, Beschlüsse und aufeinander abgestimmte Verhaltensweisen, die eine zwischenbetriebliche Zusammenarbeit betreffen.* Bekanntmachung der Kommission der Europäischen Gemeinschaften vom 29. Juli 1968. Amtsblatt, 29. 7. 1963. 3. old.
- KOZMA FERENC: *A „két Európa” gazdasági kapcsolatai és a szocialista nemzetközi együttműködés.* Kossuth–Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1970. 350 old.

- KOZYRIS KOZYRIS, Ph. J.: *Equal Joint Venture Corporations in France*. American Journal of Comparative Law, 17 (1969), 505. és kk. old.
- KRONFOL KRONFOL, Z. A.: *Protection of Foreign Investment. A Study in International Law*. Sijthoff, Leiden 1972, 176. old.
- KRONSTEIN KRONSTEIN, H.: *Das Recht der internationalen Kartelle*. Schweitzer Verlag, Berlin 1967. XL, 518 old.
- KRÜGER KRÜGER, H.: *Allgemeine Staatslehre*. 2. Aufl. Stuttgart 1966. 656 old.
- LACAN LACAN, R. A.: *Pour une société anonyme de type européen*. Caractéristiques essentielles des sociétés anonymes dans les six pays de la CEE. Revue Trimestrielle de Droit Européen, 1967. 319. és kk. old.
- LAGRANGE LAGRANGE, A.: *The Court of Justice as a Factor in European Integration*. American Journal of Comparative Law, 1966/67. évi köt. 709. és kk. old.
- LAGRANGE LAGRANGE, M.: *Le pouvoir de décision dans les communautés européennes: théorie et réalité*. Revue Trimestrielle de Droit Européen, 3. Année No 1. 1967, 1–29. old.
- LALIVE LALIVE, J. F.: *L'immunité de juridiction des Etats et des Organisations Internationales*. Académie de droit international. Recueil des Cours, 153 (84) vol. 84. és kk. old.
- LANG LANG, J. T.: *The Common Market and Common Law*. University Chicago Press, Chicago–London, 1966. XXXVII, 573. old.
- LANGE LANGE, O.: *Politikai gazdaságtan*. II. köt. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1967. 218 old.
- LARCIER LARCIER, R.: *Le placement mobilier dans le Marché Commun*. La Revue de la Banque, No 1, 1959, 62–72. old.
- LATTIN LATTIN, N. D.: *The Law of Corporations*. Foundation Press, Brooklyn, 1959. XXII, 613 old.
- LAUBEREAU LAUBEREAU, H.: *Der Gemeinsame Zollltarif und seine Handhabung*. 3 Europarecht, 1968, 197–208.
- LAUTERPACHT LAUTERPACHT, H.: *The Problem of Jurisdictional Immunities of Foreign States*. The British Yearbook of International Law, 1951 (28). vol. 220. és kk. old.

- LELEUX (1) LELEUX, P.: *Corporation Law in the United States and in the EEC. Some Comments on the Present Situation and Future Prospects*. Common Market Law Review, 1967. 2. sz. 133–176. old.
- LELEUX (2) LELEUX, P.: Harmonisation des droits des sociétés. In: *Europäische Handelsgesellschaft*, 37–53. old.
- LENEL LENEL, H.O.: *Ursachen der Konzentration*. Mohr, Tübingen 1962. VIII, 260 old.
- LENIN LENIN, V. I.: *Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka*. Szikra kiadás, Budapest, 1949. 155 old.
- LIEBICH LIEBICH, F. K.: *Grundriss des Allgemeinen Zoll- und Handelsabkommens*. Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 1967. 177 old.
- LOHMANN LOHMANN, M.: *Die Morphologie der Organisationsformen der öffentlichen Unternehmung*. In: SchrVSpol, 176. Bd.I. Teil, München-Leipzig, 1931–1932.
- LOUSSOUARN LOUSSOUARN, Y.: *Droit d'établissement*. Revue Trimestrielle de Droit Européen, Vol. 1967, 859. és kk. old.
- LOUSSOUARN–BREDIN LOUSSOUARN, Y.–BREDIN, J. D.: *Droit du commerce international*. Sirey, Paris 1969. VII, 1033 old.
- LUTTER (1) LUTTER, M.: *Die Rechtsangleichung im Gesellschaftsrecht*. In: Europäische Handelsgesellschaft, 5–36. old.
- LUTTER (2) LUTTER, M.: *Die erste Angleichungs-Richtlinie zu Art. 54 Abs. 3 Lit g EWG und ihre Bedeutung für das geltende deutsche Unternehmensrecht*. Europarecht, 4 (1969), 1–19. old.
- MAILLET MAILLET, P.: *L'économie de la communauté européenne*. Ed-Sirey, Paris 1968. 642 old.
- MANSFIELD MANSFIELD, E.: *Monopoly Power and Economic Performance*. Norton and Co. Inc., New York 1964. 174 old.
- MARKERT MARKERT, K.: *Zusammenfassende Darstellung des Tathandandes und Anmerkungen zum Kinin Kartell Urteil des EWG Gerichtshofes*. Europarecht, 1971. évi 1. sz. 42–60. old.
- MARX MARX, K.: *Tőke*. I. köt. Magyar Helikon, Budapest, 1967. 985 old.
- MARX MARX, K.: *Előszó „A politikai gazdaságtan bírálatához”*. MARX–ENGELS: Válogatott művek, I. köt. Szikra kiadás, Budapest, 1949, 338–342. old.

FORRÁSJEGYZÉK

- MÁDL (1) MÁDL FERENC: *Juristische Fragen der Entwicklung einer wirtschaftlichen Integration in den Comecon-Ländern.* Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart 1971, VI, 96 old.
- MÁDL (2) MÁDL FERENC: *A gazdasági integráció jogi struktúrája felé.* Állam- és Jogtudomány, 1969. évi köt. 2. sz. 264–309. old.
- MÁDL (3) MÁDL FERENC: *A gazdasági verseny és jogi struktúrája az európai gazdasági integrációban (Közös Piac).* Állam- és Jogtudomány, 1971. évi köt. 2. sz. 286–399. old.
- MÁDL (4) MÁDL FERENC: *Külkereskedelmi monopólium – nemzetközi magánjog.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966. 306 old.
- MÁDL (5) MÁDL FERENC: *A külföldi beruházások anyagi jogi védelme.* Jogtudományi Közlöny, 1971. évi 11. sz. 499–510. old.
- MÁDL (6) MÁDL FERENC: *A tőke, a beruházások és a vállalatok mozgása az európai gazdasági integráció jogában (Közös Piac).* Gazdaság- és Jogtudomány 1971. évi 3–4. sz. 417–499. old
- MÁDL (7) MÁDL FERENC: *A gazdasági integráció egyik fő kérdése: milyen jogi mechanizmust? Állam- és Jogtudomány, 1971. évi köt. 3. sz. 492– 524. old.*
- MÁDL (8) MÁDL FERENC: *Vívódás a valósággal a nemzetközi magánjogban. A nemzetközi magánjog elméletének fejlődése és mai irányai.* Állam- és Jogtudomány, 1969. évi köt. 1. sz. 65–96. old.
- MÁDL (9) MÁDL FERENC: *A nemzetközi vállalati társulás néhány jogi kérdése, különös tekintettel a szocialista gazdasági integráció programjára.* Gazdaság- és Jogtudomány, 1972. évi 12. sz. 56–79. old.
- MÁDL (10) MÁDL FERENC: *Die Neuregelung wirtschaftlicher Assoziationen mit ausländischer Beteiligung in Ungarn.* Aussenwirtschaftsdienst des Betriebsberaters, Recht der Internationalen Wirtschaft, 1973. évi 3. sz. 121–129. old.
- MÁDL (11) MÁDL FERENC: *A nemzetközi kartellek és monopóliumok a jogban különös tekintettel az európai gazdasági integrációra.* Gazdaság- és Jogtudomány, 1973. évi 1–2. sz. 363–402. old.
- MÁDL (12) MÁDL FERENC: *Állam a gazdaságban és az immunitás problémái, különös tekintettel a gazdasági integrációra.* Jogtudományi Közlöny, 1974. 6. szám. 265–274. old.

- MÁDL-SÓLYOM MÁDL FERENC-SÓLYOM LÁSZLÓ: *Nézetek és nézeteltérések a gazdasági integráció jogtudományi kérdéseiről*. Gazdaság- és Jogtudomány, 1970. évi köt. 1-2. sz. 191-265. old.
- MAKAROV MAKAROV, A. N.: *Recueil des textes concernant le droit international privé - Quellen des Internationalen Privatrechts*. Ed. Max-Planck Institut für Ausländisches und Internationales Privatrecht, Gruyter-Mohr, Berlin-Tübingen, Bd. 11. Texte der Staatsverträge, 1960, L1V, 1079 old.
- MEESSEN MEESSEN, K. M.: *Die New Yorker Resolution der International Law Association zu den völkerrechtlichen Grundsätzen des interationalen Kartellrechts*. Aussenwirtschaftsdienst, 1972. 11. sz. 560-565. old.
- MEIBOM MEIBOM, J. von: *Zur rechtlichen Systematik der Beschlussfähigkeit der Organe der Europäischen Gemeinschaften*. Aussenwirtschaftsdienst des Betriebsberaters, 1959. évi köt. 583. és kk. old.
- Memorandum No 1 a tőkepiacról (EGK)* *Notwendigkeit und Einzeiheiten einer Aktion auf dem Gehiet des Kapitalmarkts*. Memorandum übermittelt 5. 3. 1969. L. Általános heszámoló 1969, 111. pont; közli EGK Bizottsága KOM (69) 200. sz. alatt sokszorosított kiadvány.
- Memorandum No 2 a tőkepiacról (EGK)* *Anpassungsmassnahmen auf dem Gehiet der direkten Steuern zur Förderung der Entwicklung und Verfiechtung der Kapitalmarkte der EG*: Memorandum der Kommission und den Rat von, 3. 1969. Közli az EGK Bizottsága KOM (69) 201. sz. alatt sokszorosított kiadvány.
- MENAIIS MENAIIS, G. P.: *Le Marché Commun des capitaux est il réalisable?* La Revue de la Banque No 167, 1960, 281. és kk. old.
- Mentesítési és Bejelentési eljárás, Bizottság R 27/1962* Verordnung No 27 der Kommission der EWG vom 3. Mai 1962 über Form, Inhalt und andere Einzeiheiten von Kartell-Anträgen und Anmeldungen, Ausführungsverordnung zur Verordnung No 17/1962 des Rates. Amtsblatt No 35 vom 10. 5. 1962. S 1118/62; geändert durch Verordnung No 153 der Kommission von 21. Dezember 1962 (aufgehoben durch Vo. No 67/1967), und Verordnung No 1133 der Kommission von 26 Juli 1968, Amtsblatt No 139/1962, bzw. No L 189/68.

- Montánunió Szerződés* Az Európai Szén- és Acél közösséget megalapító szerződés, kelt Párizsban 1951. április 18-án. Közzéteszi a Montánunió Bizottsága, 1951. 261 U. N. T. S. 140 (1957) és a tagállamok hivatalos lapjai.
- MESTMACKER (1) MESTMACKER, E. J.: *Verwaltung, konzerngewalt und Rechte der Aktionare*. Verlag Müller, Karlsruhe XII. 399 old. 1958.
- MESTMACKER (2) MESTMACKER, E. J.: *Thesen zur Reform des Kartellgesetzes*. Frankfurter Alig. Wirtschaftsblatt, 27. II. 1970. 17 old.
- MESTMACKER (3) MESTMACKER, E. J.: *Offene Märkte im System unverfälschten Wettbewerbs in der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft*. in: Wirtschaftsordnung und Rechtsordnung – Festschrift zum 70. Geburtstag von Franz Böhm. Karlsruhe, 1965. 383. és kk. old.
- MEYNAUD MEYNAUD, J.: *Les groupes de pression internatianaux*. Lausanne, 1961. (Etudes de Science politique, No 3).
- MEZNERICS MEZNERICS IVÁN: *A versenytörvények érvényrejuttatása*. Jogtudományi Közlöny, 1967. évi köt. 9. sz. 528. és kk. old., az EGK-ra vonatkozó rész: 530–532 old.
- MILLS MILLS, W.: *The Power Elite*. Galaxy Book, New York, 1959. 423 old.
- MOK MOK, M. R.: *The Cartel Policy of the EEC Commission, 1962–1967*. 6 C. M. L. Rev. 1968–1969. 67–103.
- MOLNÁR ERIK MOLNÁR ERIK: *A jelenkori kapitalizmus néhány gazdasági problémája*. Kossuth, Bp., 1959. 477 old.
- MOLSBERGER MOLSBERGER, *Zwang zur Grösse? Zur These von der Zwangslánfigkeit der wirtschaftlichen konzentration*. Westdeutscher Verlag, Köln, 1967. 187 old.
- Mont Blanc Tunnel* Convention relative a la Mont Blanc Tunnel signé par France et Italy 14. 3. 1953. text: 284. UN Treaties Series 221.
- Műszaki fejlődés és világgazdaság* *Műszaki fejlődés és világgazdaság*. Tanulmánykötet. Összeállította és a fordítást az eredetivel egybevetette: ÁDÁM György. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1972. 405. p.
- NEALE NEALE, A. D.: *The Antitrust Laws of the USA*. 2. nd. ed. Cambridge Univ. Press, Cambridge, 1970. XIV, 529 old.

- Nemzetközi kollíziós jogi tervezet (ILA) a kereskedelmi társaságokról* *Draft Convention on Conflicts of Law Relating to Companies*, accepted by the Hamburg Conference 1960 of the International Law Association and submitted to the Conference of Private International Law of the Hague (ILA Report of the 49th Conference, Hamburg, 1960. Published by ILA 1961, London), IX–XI. old. a tervezet vitája uo. 61–95. old.
- NIBOYET NIBOYET, J. P.: *Existe-t-il vraiment une nationalité des sociétés?* *Revue de Droit International Privé*, 1972. 402. és kk. old.
- NICOLAYSEN NICOLAYSEN, A.: *Der Gerichtshof. Funktion und Bewahrung der Judikative*. *Europarecht*, 1972. 4. sz. 375–390. old.
- NIZSALOVSZKY NIZSALOVSZKY ENDRE: *Kartellmagánjog*. Különlenyomat a *Közgazdasági Szemle* 1942. évi 9. számából, 9. Old.
- NYERS NYERS REZSŐ: *A szocialista gazdasági integráció elvi és gyakorlati kérdései*. *Népszabadság*, 1969. január 23.
- Ophüls-Festschrift* *Zur integration Europas*. Festschrift für C. F. OPHÜLS aus Anlass seines siebzigten Geburtstagcs. Verlag Müller, Karlsruhe, 1965. 258 old.
- OPPENHEIM OPPENHEIM, S. CH.: *Federal Antitrust Laws*. Cases and Comments. 2nd Ed. West Publishing Co, 1959. St. Paul, XXXV, 1188 old.
- PALÁNKAI PALÁNKAI TIBOR: A nemzetközi gazdasági integráció a világgazdaságban. *Világgazdaság*, 405–490. old.
- PESCATORE (1) PESCATORE, P.: *International Law and Comunity Law – a Comparative Analysis*. 7 C. M. L. Rev. 1970, 167–183. old.
- PESCATORE (2) PESCATORE, P.: *Das Zusammenwirken der Gemeinschaftsordnung mit den nationalen Rechtsordnungen*. *Europarecht*, 1970. évi 4. szám. 307–323. old.
- PESCATORE (3) PESCATORE, P.: *Le droit de l'integration. Emergence d'un phénomène nouveau dans les relations internationales selon l'expérience des Communautés Européennes*. Sijthoff, Leiden, 1972. 100 old.
- PETREN PETREN, G.: *Legal Aspects of Regional Co-operation. Experiences made in the Work of the Nordic Council*. Sokszorosított kézirat, 1968. 7. old.
- PRASCH PRASCH, G.: *Die unmittelbare Wirkung des EWG-Vertrages auf die Wirtschaftsunternehmen*. Nomos, Baden–Baden, 1967. 183 old.

FORRÁSJEGYZÉK

- PREDÖHL *Projet* PREDÖHL, A.: *Problemes des Schuman-Plans*. L. HALLSTEIN (2) *Projet d'un Statut d'une Société Anonyme Européenne*, par SANDERS, P. Vol. I. (Textes), Vol. 11. (Commentaires). Bruxelles, 1966. 206, 422 old. A CCE Commission sokszorosított kiadása, 16. 205/IV/ 66-F és 1100/IV/67-F szám alatt.
- RABEL RABEL, E.: *Das Recht der Verkaufs*. Berlin, 1957. Neudruck.
- RAMBOW RAMBOW, G.: *The End of the Transitional Period*. 6 C. M. L. Rev. 1969. 434–450. old.
- Rapports Européens* *Rapports au Colloque International de Droit Européen*. (A kereskedelmi társaságok jogának harmonizálása tárgyában rendezett kollokvium.) Organisé par l'Association Belge pour le Droit Européen, 12–14 October 1961. Ed. E. Bruylant, Bruxelles 1962. 412 old.
- RAULT RAULT, J.: *Le statut européenne des sociétés et le registre européen du commerce*. *Annuaire di Diritto Comparato e di Studi Legislativi*, Anno e vol. XXXIV (1960), Fasc. 1, 93–110. old.
- RAY RAY, G. F.: *Az új technika elterjedése*. L. *Műszaki fejlődés és világgazdaság*, 109–208. old.
- Rechtsangleichungs-Massnahmen* *Gemeinschaftliche Massnahmen zur Rechtsangleichung (1958 1969)*. Kommission der Europäischen Gemeinschaften. Sonderbeilage zum Bulletin 6/1970 der Europäischen Gemeinschaften, 30. old.
- Recueil de la Cour* *Recueil de la Jurisprudence de la Cour de Justice des Communautés Européennes*. Luxemburg, 1954 –, I – köt.
- Regional-Bericht 1973* *Bericht über die regionalen Probleme in der erweiterten Gemeinschaft*. Kommission der Europäischen Gemeinschaften, Brüssel, 3. 5.1973. Kom (73) 550 endg. 284. old.
- RIEBER RIEBER, H.: *EFTA. Übereinkommen zur Errichtung der Europäischen Freihandelsassoziation*. Nomos Verlagsgesellschaft, Baden–Baden, 1967. 135. old.
- RISHE RISHE, M.: *Antitrust Philosophy of the Common Market–Restraint on Prohibition*. De Paul Law Review, Autumn 1967, No. 1.
- ROBERTSON ROBERTSON, A. H.: *European Institutions*. Stevens, London 1966. XXI, 427 old.

FORRÁSJEGYZÉK

- RODIERE (1) RODIERE, R.: *Gesellschaftsrecht und Konzentration*. Mit einem Vorwort der EWG Kommission. Kollektion Studien, Reihe Wettbewerb Nr. 5. Brüssel, 1967. 102 old.
- RODIERE (2) RODIERE, R.: *L'harmonisation des législations européennes dans le cadre de la CEE*. Revue Trim. de Droit Européen, 1965. évi köt. 336. és kk. old.
- Római Szerződés* Az Európai Gazdasági Közösséget megalapító szerződés, kelt Rómában, 1957. március 25-én. Közzéteszi az EGK Bizottsága, Bruxelles, 298 U. N. T. S. 3 (1958) és a tagállamok hivatalos lapjai.
- ROSE ROSE, St.: *The Rewarding Strategies of Multinationalism*. Fortune, 1968. évf. No. Sept. 15. 100. és kk. old.
- ROTONDI ROTONDI, M.: *La nationalité des sociétés et proposition d'une registre international des sociétés*. L. a „La società par azioni alla meta del secolo XX. Studi in memoria di Angelo Sraffa” (Pavoda, Cedam 1962) című kiadványban (II. köt. 641. és kk. old.).
- RYFFEL RYFFEL, H.: *Staats- und Wirtschaftsverbände im nationalen und übernationalen Bereich*. in: *Staat und Wirtschaft*, 159–188. old.
- SAARLOR A Saar-vidék és Lorraine Szénmedence Szénértékesítő Vállalat létesítését Franciaország és az NSZK a tárgyban 1956. X. 25-én kelt szerződése, Journal Officiel de la Republique Francaise. 10. 1. 1957.
- SAMU SAMU MIHÁLY: *Az állam mint gazdasági tényező* c. rész, 154. és kk. old. az Állam- és Jogelmélet c. egyetemi tankönyvben. Szerk. SAMU. Tankönyvkiadó, Budapest, 1970, 587 old.
- SANDERS SANDERS, P.: *The European Company on its Way*. Common Market Law Review, 8 (1971), 29-43. old.
- Sanders-tervezet* *Société Anonyme Européenne*. Projet d'un Statut d'une société anonyme européenne. Per Prof. P. SANDERS. Vol. I. (Textes) – II. (Commentaires). Ed. CEE, Commission, Bruxelles, 1966. 206, 422. old.
- SASSE SASSE, Ch.: *Zur auswärtigen Gewalt der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft*. Europarecht, 1971. 3. sz. 208–341. old.

FORRÁSJEGYZÉK

- SCHINDLER SCHINDLER, P.: *Public Interprises and the EEC Treaty*. CMLR, 7 (1970), No. 1. 57–71. old.
- SCHOLTEN SCHOLTEN, Y.: *The European Company*. Common Market Law Review, 1967. 1. sz. 9–22. old.
- SCHMITTHOFF SCHMITTHOFF, C.: *Das Neue Recht des Welthandels*. Rabels Z., 1964. No. 1. 45. és kk. old.
- SCHNEIDER SCHNEIDER, V. H.: *Towards a European Lawyer*. Common Market Law Review, 1971. év 1. sz. 44–51. old.
- SCHUMAN SCHUMAN, R.: *Ein Vorwort zum H. Bachmanns Buch „Europäisches Standortbestimmung in Politik und Wirtschaft“*. Polygraphischer Verlag, Zürich, 1955. IX. és kk. old.
- SCHWARTZ (1) SCHWARTZ, L.: *Harmonisierung des Gesellschaftsrechts–Schaffung europäischen Aktienrechts.. In: Industrie und EWG*, 8, Frankfurter Gespräch der *List Gesellschaft*. (Kyklos-Verlag, Basel, Mohr, Tübingen, 1970), 120. és kk. old.
- SCHWARTZ (2) SCHWARTZ, I.: *Deutsches Internationales Kartellrecht*. Heymanns Verlag, Köln, 1962. (2. kiadás: 1968.) XX. 325 old.
- SCHWARTZ (3) SCHWARTZ, L.: *Zur Konzeption der Rechtsangleichung in der EWG*. Hallstein Festschrift „Probleme des Europäischen Rechts“, 1966.
- SCHWARZENBERGER SCHWARZENBERGER, A.: *FOREIGN Investments and International Law*. Stevens, London, 1969. XXIII, 237 old.
- SEIDEL SEIDEL, M.: *Aktuelle Probleme der Rechtsangleichung gemass Art. 100 EWG-Verlag*. Europarecht, 2 (1967) köt., 202–216. old.
- SERVAN-SCHREIBER SERVAN-SCHREIBER, J. J.: *Le défi américain*. Ed. Denoel, Paris, 1967. 342 old.
- SIMAI SIMAI MIHÁLY: *Strukturális változások a világgazdaságban*. Világgazdaság, 349–402. old.
- SINCLAIR SINCLAIR, I. M.: *The European Convention on State Immunity*. International and Comparative Law Quarterly, 1973. Apr. 254–283. old.
- SNOY ET D’OPPUERS SNOY ET D’OPPUERS, J. CH.: *Des traités de Rome á l’Europe politique*. En: Ophüls-Festschrift, 193–207. old.

- Société Moselle* Convention relative á la Société Internationale de la Moselle, 27. X. 1956., texte: Journal Officiel de la République Francaise. 10. 1. 1957.
- SÓLYOM–VÖRÖS SÓLYOM László–VÖRÖS Imre: *Kelet-Nyugati termelési kooperációs szerződések*. Jogtudományi Közlöny 1970. évi 12. sz. 642. és kk. old.
- SORENSEN *Manual of Public International Law*. Ed. by M. SORENSEN. Macmillan St, Martin’s Press, London–New York, 1968. LXV, 930 old.
- SPERLING SPERLING, D.: *Der Parlamentarische Character Europäischer Versammlungen*. Sijthoff–Leiden, 1961. 80 old.
- Staat und Wirtschaft* *Staat und Wirtschaft im nationalen und üernationalen Recht*. Vorträge Duncker und Humbolt, Berlin, 1964.283 old.
- STEIN STEIN, E.: *Harmonisation of Law in the European Economic Community*. International and Comparative Law Quarterly, Supp. No. 6. at 27 (1963).
- STEINDORFF (1) STEINDORFF, E.: *Die Fusion der Gemeinsamen Markte*. L. Fusion Européenne, 139–160. old.
- STEINDORFF (2) STEINDORFF, E.: *Volle Wirksamkeit angemeldeter Wettbewerbsbeschränkungen in der EWG*. Betriebsberater, 1969. 23. szám, 980. és kk. old.
- STEINDORFF (3) STEINDORFF, E.: *Kartelle und Monopole im modernen Recht*. Internationale Kartellrechts-Konferenz, 1960. jún., F/M, Verlag Müller, Karlsruhe, 1961. 157–222. old.
- STRAUSS STRAUSS, W.: *Der Gerichtshof der Europäischen Gemeinschaften und seine Rechtsprechung*. L. Staat und Wirtschaft 203–223. old.
- SULYOK SULYOK BÉLA: *A kelet-nyugati kapcsolatok és az integrációs folyamatok néhány összefüggése*. Társadalomtudományi Közlemények, 1972. évi 2. sz. 3–23. old.
- Számítási Egység* (SzE) A Számítási Egység értékét az Európai Beruházási Bank Alapszabályának 4. § 1. bek.-ben 0,88867088 gramm aranyban határozta meg, ami a dollár leértékelése előtt 1 US dollárt és ennek megfelelő összegeket tett ki a Közös Piac országainak pénznemeiben.
- SZILÁGYI SZILÁGYI PÉTER: *Az állami funkció fogalmáról*. Acta Facultatis, Állam- és Jogtudományi Kar, ELTE, XIII. köt. Budapest, 1971. 207–223. old.

- TAVERNIER TAVERNIER, G.: *Les marchés publics dans la Communauté. Économique Européenne*. Ed. de l'A. G. E. L. 1957. 396. old.
- Társasági jogi irányelvek (1)* *Erste Richtlinie des Rates vom 9. März 1968 zur Koordinierung der Schutzbestimmungen, die in den Mitgliedstaaten den Gesellschaften im Sinne des Artikles 58 Absatz 2 des Vertrages im Interesse der Gesellschafter sowie dritter vorgeschrieben sind, um diese Bestimmungen gleichwertig zu gestalten.* Amtsblatt, No L. 65/9. 1968. március 14. 8. és kk. old.
- Társasági jogi irányelvek (2)* *Vorschlag (9. 3. 1970.) einer zweiten Richtlinie des Rates zur Koordinierung der der Schutzbestimmungen die in den Mitgliedstaaten im Sinne des Artikels 58 Absatz 2 des Vertrages im Interesse der Gesellschafter sowie Dritter für die Gründung der Aktiengesellschaft sowie für Erhaltung und Änderung ihres Kapitals vorgeschrieben sind.* Amtsblatt, No. C. 48. április 24, 8. és kk. old.
- Társasági jogi irányelvek (3)* Proposition d'une troisième directive du Conseil tendant a coordonner les garanties qui sont exigées dans les État membres, des sociétés, au sens de l'article 58, paragraphe 2 du traité, pour protéger les intérêts, tant des associés que des tiers en ce qui concerne les fusions de sociétés anonymes, présenté par la Commission au Conseil la 16 juin 1970. Supplemet au Bulletin 5/1970 des Communautés Européennes.
- Társasági jogi irányelvek (4)* *Vorschlag einer vierten Richtlinie des Rates aufgrund von Artikel 54 Absatz 3 Buchstahe g) zur Koordinierung der Schutzbestimmungen, die in den Mitgliedstaaten den Gesellschaften im Interessé der Gesellschafter sowie Dritter hinsichtlich der Gliederung und des Inhalts des Jahresbeschlusses und des Lageberichts sowie hinsichtlich der Bewertungsmethohlen und der Ojfenlegung dieser Dokumente vergeschrieben sind.* Von der Kommission dem Rat vorgelegt am 15. II. 1971. Brüssel EWG Kommission (vorgelegt) KOM (1971) 1232 endg. 2.
- Társasági jogi irányelvek (5)* *Vorschlag einer fünften Richtlinie zur Koordinierung der Schutzbestimmungen, die in den Mitgliedstaaten den Gesellschaften im Sinne des Artikels 58 Absatz 2 des Vertrages im Interesse der Gesellschafter sowie dritter hinsichtlich der Stuktur der Aktiengesellschaft sowie der Befugnisse und Verpflichtungen ihrer Organe vorgeschrieben sind.* Von der Kommission dem Rat vorgelegt am 27. 9. 1972. Brüssel, EWG Kommission, KOM (1972) 887 endg.

FORRÁSJEGYZÉK

- THEMAAT (2) THEMAAT, P. V. van: *Competition and Planning in the EEC and Member States*. CMLR. 7 (1970) No. 3. 311–322. old.
- THEMAAT (2) THEMAAT, V.: *Les cartels internationaux devant les législations nationales d'un point de vue juridique*. Social-Economische Wetgeving, 1955. köt. 1. és kk. old.
- TIRPITZ TIRPITZ, E.: *Internationale Kartelle und das Allgemeine Zoll- und Handelsabkommen (GATT)* Wirtschaft und Wettbewerb, 1961. 25. és kk. old.
- TOURET TOURET, D.: *Le régime français d'importation du pétrole et la Communauté Economique Européenne*. Paris, 1968.
- Tőkepiac-*irányelv* (1) *Erste Richtlinie des Rates zum Kapitalverkehr* vom 11. 5. 1960.
- Tőkepiac-*irányelv* (2) *Zweite Richtlinie des Rates zum Kapitalverkehr* von 18. 12. 1962. Amtsblatt, 1963. 70. és kk. old.
- Tőkepiac-*irányelv* (3) *Entwurf zur dritten Richtlinie des Rates zum Kapitalverkehr*, April, 1964., abgeändert 1967. Handbuch der Europäischen Wirtschaft, I. A. 48/1. EWG, 105. Lieferung–Januar 1971., Richtlinien zur Durchführung des Artikels 67., továbbá *Memorandum 1 a tőkepiacról (EGK)*, 8–9. old.
- TRINKNER TRINKNER, R.: *Die Kartellgesetzgebung des Corpus Juris Instiniani im Vergleich zum modernen Recht. Aussenwirtschaftsdienst des Betriebsberaters*, 1973. Heft 19, 860–861. old.
- TURNER TURNER, D. F.: *Conglomerate Mergers Under Section 7 of the Clayton Ad.* 78 Harv 2. Rev. 1311. és kk. old.
- ÚLNELLE UINELLE, L. duquesne de la: *Une théorie des systems économique*. Éd. Librairie Encyclopédique, Bruxelles, 1969. 345 old.
- UNCITRAL *Considerations of Steps to be Taken for Progressive Development in the Field of Private International Law with Particular View to Promoting International Trade*. Proposal of the Hungarian Delegation, UN, 20th Session, A/C6/L. 571, Legl Commission-nak a közgyűlés által 1965. december 20-án elfogadott javaslat: A/6206.
- UNCTAD *The Second (New Delhi) Session of the United Nations Conference on Trade and Development*. Economic Bulletin for Europe, United Nations, vol. 20(1968), No. 1.55. és kk. old.
- világkereskedelmi Konferencia (New Delhi)*

FORRÁSJEGYZÉK

- UNCTAD *A genfi világkereskedelmi konferencia.* Parbisch-jelentés, Záróokmány, Jelentés az ENSZ-nek, fontosabb javaslatok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1964. 286 old.
- USTOR USTOR ENDRE: *A nemzetközi jog fokozatos fejlesztése és az ENSZ.* Jogtudományi Közlöny, 1965. évi 10. szám, 487–496. old.
- VALKI VALKI LÁSZLÓ: *Döntéshozatal a Közös Piacban. Tanulmányok az integráció témaköréből.* Társadalomtudományi Intézet, Budapest, 1971. 65–117. old.
- Vámunió *Az EGK Tanácsának 950/1968. sz. rendelete a belső vámok eltörléséről és közös vámtarifa bevezetéséről.* Journal Officiel, 11e Année No 172, 22 juillet 1968.
- VAS *Állam- és Jogelmélet.* Egyetemi jegyzet. 1956–57. tanévre. Szerk. VAS TIBOR. Felsőokt. Jegyzetellátó Vállalat, Budapest, 1957. 256 old.
- VERPRAET–LECERF VERPRAET, G.–LECERF, J.: *L'Europe judiciaire.* La Cour de Justice des Communautés Européennes au service de 185 millions d' européens. Paris–Bruxelles, 1970. 96 old. Ed. CEE Presse et Information.
- Versenyjogi útmutató, Főbizottság 1962* Practical Guide of the Commission on Articles 85 and 86 of the EEC Treaty and Relevant Regulations. A Manual for Firms. In: HAY–STEIN, *Documents.* 164–176. old.
- Versenypolitikai jelentés 1971* *Erster Bericht über die Entwicklung der Wettbewerbspolitik,* Anlage zum „Fünften Gesamtbericht über die Tätigkeit der Gemeinschaften“. Brüssel–Luxemburg, April, 1972. 232. old.
- Világgazdaság* *Korunk világgazdasága. A világgazdaság fejlődésének általános kérdései.* Szerk. NYILAS JÓZSEF. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1969. 754 old.
- VILÁGHY (1) VILÁGHY MIKLÓS–EÖRSI GYULA: *Magyar polgári jog.* I–II. köt. Tankönyvkiadó. Budapest, 1965. 608, 546 old.
- VLLÁGHY (2) VILÁGHY MIKLÓS: *Bevezetés a nemzetközi magánjogba.* Egységes egyetemi jegyzet. Tankönyvkiadó. Budapest, 1966. 234 old.
- VISCHER VISCHER F.: *Internationales Vertragsrecht.* Verlag Stämpfli, Bern, 1962. IX. 275 old.

- WAYS WAYS, M.: *Antitrust in an Era of Radical Change*. Fortune, 1966. március, 152. és kk. old.
- WEINMANN WEINMANN, M.: *Wirtschaftsplanung in Regionen*. Nomos Verlag, Baden-Baden, 1967. 253 old.
- WENGER WENGER, K.: *Die öffentliche Unternehmung*. Springer Verlag, Wien-New York, 1969. XVII, 673 old.
- WERNER-
jelentés *Bericht an Rat und Kommission über die stufenweise Verwirklichung der Wirtschafts und Währungsunion in der Gemeinschaft*. Sonderbeilage zur Bulletin 11/1970 der Europäischen Gemeinschaften.
- WIETHÖLLER WIETHÖLLER: *Interessen und Organisation der Aktiengesellschaft im amerikanischen und deutschen Recht*. 1961.
- WINKLER WINKLER, R.: *Anrechnung amerikanischer Kartell-straßen auf EWG-kartell-bussen ? Aussenwirtschaftsdienst*, 1972. évi 11. sz. 565-571.
- WOHLFARTH Old.
WOHLFARTH, E.: *Rechtsnormen der internationalen Zusammenarbeit öffentlicher Verkehrsunternehmen*. Az EGK sokszorosítása. (1972), 32 old.
- WÖHR WÖHR, V.: *Auch die Sicherheit wird teurer*. Süddeutsche Zeitung, Wirtschaft, 28-30. III. 1970. 25. old.
- ZULEEG ZULEEG, M.: *Vie Auslegung des europäischen Gemeinschaftsrechts*. 4 Europarecht 1969, 97-108. old.
- ZWEIGERT ZWEIGERT, K.: *Grundsatzfragen der europäischen Rechtsangleichung über Schöpfung und Sicherung*. Dölle Festschrift „Vom deutschen zum europäischen Recht“, 1963.

KIEGÉSZÍTŐ FORRÁSJEGYZÉK

A II. KIADÁSHOZ

BARNARD, Catherine: *The Substantive Law of the EU, The Four Freedoms*. Fourth edition, OUP, 2013.

BASSOLA, Bálint, HORVÁTH, András: Commentary of Hungarian Competition Law. In: Ymke, HOFHUIS (ed.): *Competition Law in Western Europe and the USA: Supplement 384*. Alphen aan den Rijn, Kluwer Law International, 2016. 1-50. old.

BELLAMY & CHILD: *European Union Law of Competition*. OUP, 2018.

BERKE Barna: National legal orders facing Community law: encounters, adjustments, reservations. In: F. MÁDL and P. C. MÜLLER-GRAFF (eds.): *Hungary – From Europe Agreement to a Member Status in the European Union*. Nomos, Baden Baden, 1996, 91-108. old.

BERKE Barna: Az európai közösségi jogrend strukturális elveiről. In: KIRÁLY Miklós (szerk.): *Ius Privatum Ius Commune Europae, Liber Amicorum Studia Ferenc Mádl Dedicata*. ELTE ÁJK, 2001. 33-54. old.

BERKE Barna – PAPP Mónika: *Az Európai Unió gazdasági joga II*. ELTE Eötvös Kiadó, 2013.

CHALMERS, Damian, DAVIES, Gareth, MONTI, Giorgio: *European Union Law, Cases and Materials*. Second edition, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.

COASE, R. H.: *A vállalat, a piac és a jog*. Nemzeti Tankönyvkiadó, 2004.

CRAIG, Paul, DE BÚRCA, Grainne: *EU Law: Text, Cases, and Materials*. Seventh Edition, OUP, 2020.

ERDŐS István: Az Európai Unió Bíróságának joggyakorlata az EUMSZ belső piacról szóló rendelkezéseinek az elektronikus kereskedelem körében történő alkalmazásával kapcsolatban. In: *Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis De Rolando Eötvös Nominatae 50*, 2013. 101-137. old.

EZRACHI, Ariel: *EU Competition Law, An Analytical Guide to the Leading Cases*. Hart Publishing, 2021.

GOMBOS Katalin: *Európai jog – Az Európai Unió közjoga*. Wolters Kluwer, Budapest, 2021.

GOMBOS Katalin: *Az Európai Unió versenyjogának alapjai*. Wolters Kluwer, Budapest, 2022.

HALMAI Péter: *Az Európai Unió agrárrendszere*. Mezőgazda Kiadó, Budapest, 2007.

HAYEK, F. A.: *The Road to Serfdom*. Routledge Press, 1944 (első kiadás), újabb kiadása Routledge 2001. Hazai kiadása F. A.: HAYEK: *Út a szolgasághoz*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1991.

HAYEK, F. A.: *The Constitution of Liberty*. University of Chicago Press, 1960. Újabb kiadása: *The Constitution of Liberty: The Definitive Edition*. Ronald Hamowy, ed., *The Collected Works of F. A. Hayek*. University of Chicago Press 2011.

JONES, Alison – SUFRIN, Brenda – DUNNE, Niamh: *EU Competition Law. Text, Cases, and Materials*. OUP, 2019.

KECSKÉS, László: *Perelhető-e az állam?* Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1988.

KENDE Tamás, SZÜCS Tamás, JENEY Petra (szerk.): *Európai Közjog és politika*. Negyedik, átdolgozott kiadás, Wolters Kluwer, Budapest, 2018.

KIRÁLY Miklós (szerk.): *Quo Vadis Europa? A magyar államfő Európában*. The Hungarian Head of State in Europe. KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó, Budapest, 2004.

KIRÁLY Miklós (szerk.): DIENES-OEHM, Egon; ERDŐS István; GELLÉRNÉ, LUKÁCS Éva; KIRÁLY Miklós; SOMSSICH Réka; SZABADOS Tamás: *Az Európai Unió gazdasági joga I. Négy szabadság, közös kereskedelempolitika*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2021.

KIRÁLY Miklós: A társasági jog nemzetközi vonatkozásai és az Európai Közösség joga. In: MISKOLCZI-BODNÁR Péter (szerk.): *Európai Társasági Jog*. KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest, 2000. 21–37. old.

KIRÁLY Miklós: A Daily Mailtől az Inspire Artig – Az Európai Bíróság ítéleteinek hatása a tásasági jog értékválasztásaira. In: *Magyar Jog* 2004. No. 11. 680–687. old.

KIRÁLY Miklós: *A Római Szerződéstől a Római Nyilatkozatig: Forгатókönyvek az Európai Unió jövőjéről*. Iustum Aequum Salutare 2018. 14: 2, 29–38. old.

KIRÁLY Miklós (szerk.): *A titokzatos kastély, Ünnepi tanulmányok Mádl Ferenc emlékére*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2022.

KIRÁLY Miklós: Vissza a jövőbe, Mádl Ferenc: Az Európai Gazdasági Közösség joga. In: Király Miklós (szerk.): *A titokzatos kastély. Ünnepi tanulmányok Mádl Ferenc emlékére*. Budapest, Magyarország, ELTE Eötvös Kiadó, 2022. 189–198. old.

LENAERTS, Koen, GUTIÉRREZ-FONS, José, A.: *Az Európai Unió Bíróságának jogértelmezési módszerei*. HVG-ORAC, Budapest, 2022.

LIANOS, Ioannis – KORAH, Valentine and SICILIANI, Paolo: *Competition Law. Analysis, Cases, & Materials*. OUP, 2019.

LUDWIGS, Markus, REMIEN, Oliver (szerk.): *Investitionsschutz, Schiedsgerichtsbarkeit und Rechtsstaat in der EU*. Nomos Ius Europaeum, 2018.

MARTONYI János: *Nyitás és identitás: Geopolitika, világherkeskedelem, Európa*. Iurisperitus Kiadó, Szeged, 2018.

MARTONYI János: *Nemzet és Európa – Emlékirat helyett*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2021.

MÁDL Ferenc – VÉKÁS Lajos: *Nemzetközi magánjog és nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga*. Tizedik, átdolgozott kiadás, Eötvös Kiadó, Budapest, 2022.

MILLER, Gary J.: *Menedzserdilemmák. A hierarchia politikai gazdaságtana*. Aula-Széchenyi Szakkollégium, 2002.

MOTTA, Massimo: *Versenypolitika. Elmélet és gyakorlat*. Gazdasági Versenyhivatal Versenykultúra Központ, Budapest, 2007.

NAGY Csongor István: *A kartelljog dogmatikai rendszere*. HVG-ORAC, Budapest, 2021.

O'DONOGHUE QC, Robert and PADILLA, Jorge: *The Law and Economics of Article 102 TFEU*. Hart Publishing, 2020.

SIMON, H. A.: *Administrative Behavior*. Macmillan, New York, 1950.

OSZTOVITS András (szerk.): *Az Európai Unió alapító szerződéseinek magyarázata*. Complex, Budapest, 2008.

PALÁNKAI Tibor: *Az európai integráció gazdaságtana*. Aula, Budapest, 1995.

SOMSSICH Réka: *Egységes jog – egységes értelmezés? Az uniós jog értelmezése a tagállami bíróságok szintjén*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2016.

SOMSSICH Réka: *Grenzen der Rechtsprechung, Grenzen der Rechtsfortbildung bei der Anwendung des EU Rechts*. In: DARÁK, Péter, KUBE, Hanno, MOLNÁR-GÁBOR, Fruzsina, REIMER, Ekkehart (szerk.): *Rechtsprechung im Dialog der Gerichte auf innerstaatlicher und europarechtlicher Ebene am Beispiel Ungarns und Deutschlands*. Kúria, Budapest, 2020. 61–72. old.

SZABADOS Tamás: *Economic Sanctions in EU Private International Law*. Hart, 2019.

SZABADOS Tamás: *The Transfer of the Company Seat: The Freedom of Establishment and National Laws*. *Acta Universitatis Sapientiae Legal Studies*, 2013. 2: 153–168. old.

SZABADOS Tamás: *The transfer of the company seat within the European Union: the impact of the freedom of establishment on national laws*. Eötvös Loránd University Press, Eötvös Kiadó, Budapest, 2012.

TOBLER, Christa BEGLINGER, Jacques, GEURSEN, Wessel: *Az EU versenyjogának szemléltető összefoglalása*. HVG-ORAC, Budapest, 2011.

TÓTH Tihamér: *Uniós és magyar versenyjog*. Wolters Kluwer, Budapest, 2020.

VÁRNAY Ernő – PAPP Mónika: *Az Európai Unió joga*. Complex, Budapest, 2016.

WHISH, Richard – BAILEY, David: *Competition Law*. OUP, 2021.

WILLIAMSON, O. E.: *Markets and Hierarchies*. Free Press, New York, 1975.

EGKSZ-EUMSZ MEGFELELÉSI TÁBLÁZAT

Megfelelés „Az Európai Gazdasági Közösséget létrehozó szerződés”, (EGKSz), a kötet eredeti kiadásában „Római Szerződés” gyakrabban hivatkozott rendelkezései és a hatályos „Az Európai Unióról szóló szerződés”, EUSz, illetve „Az Európai Unió működéséről szóló szerződés” (EUMSZ) cikkei között

EGKSz 9–73. cikkek (négy szabadság) – EUMSZ 26–66. cikkek

EGKSz 85–90. cikkek (versenyjog) – EUMSZ 101–109. cikkek

EGKSz 110–116. cikkek (közös kereskedelempolitika) – EUMSZ 206–207. cikkek

EGKSz 100–102. cikkek (jogközelítés) – EUMSZ 114–118. cikkek

EGKSz 132. cikk (országok és területek társulása) – EUMSZ 199. cikk

EGKSz 164–188. cikkek (Európai Bíróság) – EUSz 19. cikk, EUMSZ 251–284. cikkek

EGKSz 189–192 cikkek (jogi aktusok) – EUMSZ 288–292. cikkek

EGKSz 223–226. cikkek (biztonsági érdekek) – EUMSZ 346–348. cikkek

THE LAW OF THE EEC WITH SPECIAL REGARD TO THE ENTERPRISES AND ECONOMIC COMPETITION

BY
F. MADL, LLD

TABLE OF CONTENTS

PREFACE TO THE SECOND EDITION.	13
1. Monography on the law of EEC – Why and what for?.	13
2. Economic fundamental	17
3. Enterprises and companies.	17
4. Free movement of capital and protection of foreign investments	20
5. Competition law	22
6. Summary.	24
Chapter I	
INTRODUCTION	27
§ 1 THE PROBLEM – A HISTORIC LESSON	28
1-7 Why?	28
8-10 The scope of this study	33
Chapter II	
FORCES OF PRODUCTION, ECONOMIC SITUATION, MARKET STRUCTURE (STRUCTURE OF INDUSTRIES), ENTERPRISE CONCENTRATION AND OTHER ECONOMIC ASPECTS IN THE COMMON MARKET – ECONOMIC COMPETITION IN STATISTICAL ANALYSIS (PREMISES IN FIGURES)	41
§ 2 REASON AND CREDIT OF STATISTICS	43
11-12 Reason of the figures.	43
13-15 Credit of the statistics	44
§ 3 THE EEC IN THE WORLD ECONOMY	48
16 National income.	48
17 Productivity	50

18-19 Investments – Capital export.	53
20-26 Forces of production – revolution of science and technology – energy	57
§ 4 MARKET STRUCTURE AND ECONOMIC CONCENTRATION IN GENERAL	67
27-28 Concentration in controversy and in facts.	67
29-30 Concentration in some major industries	71
31 An the concentration in ownership	75
§ 5 THE AMERICAN ECONOMY IN EUROPE.	77
32-35 In general.	77
36-37 By countries	80
§ 6 MARKET STRUCTURE AND ECONOMIC CONCENTRATION IN WESTERN-EUROPE	83
38-39 In general.	83
40-41 By countries	85
42-44 Merger euphoria	87
§ 7 SIGNS OF EUROPEAN RISING	92
45 Spectacular signs	92
46-49 More general figures	94
§ 7/A PUBLIC ENTERPRISES – GOVERNMENT CONTRACTS	98
50-51 Public enterprises.	98
52-54 Government contracts.	99
§ 8 TAXES	102
55 Divergency and harmonization of taxes	102
§ 9 REGIONAL DISPROPORTIONALITIES.	104
56 Principles and major facts.	104
Chapter III	
ENTERPRISE AND ECONOMIC COMPETION IN THE PRAGMATIC ECONOMIC POLICY OF THE EEC (PREMISES IN PRINCIPLES)	
§ 10 FUNCTION AND SOURCES OF THE ECONOMIC POLICY OF THE EEC.	108
57-58 Function	108
59 Sources	111

TABLE OF CONTENTS

§11 GENERAL SOCIAL AND ECONOMIC CONNECTIONS – REFERENCES TO POLITICAL ECONOMY	114
60–63 Property – forces of production – alternatives to free market competition in the notion of the economic policy of the EEC	114
64–65 West-European economic concentration – an answer to the American challenge?	123
§ 12 NOTION AND STRUCTURE OF COMPETITION POLICY.	128
66–67 Notion of competition policy.	128
68–75 Material scope of competition policy	130
Chapter IV	
GENERAL FEATURES OF THE EEC LEGAL SYSTEM AS A STRUCTURE OF ECONOMIC INTEGRATION: THE EUROPEAN COMMUNITY LAW AND ITS SOURCES	
§ 13 COMMUNITY LAW, SOURCES, LEGAL ACTS.	140
76–77 Why to look for the general picture of the community law?	140
78–79 Community law v. national law (question of priority) . .	142
80–87 Legal instruments: sources of law and other legal acts .	147
88–89 By whom and how community law is made – the organizational side of legislation	156
90 EEC legislation and sovereignty	161
§ 14 DEVELOPMENT IN THE MAIN FIELDS OF REGULATION AND HARMONIZATION IN THE BIRTH-PROCESS AND GROWTH OF COMMUNITY LAW.	166
91–92 Results and fields of regulation.	166
93–95 Harmonization of the national regulations	167
§ 15 COMMUNITY INTERESTS IN INTERNATIONAL PUBLIC LAW CHANNELS	172
96 Expansive trends and the farther background	172
Chapter V	
ENTERPRISE (COMPANY) IN THE INTEGRATION THROUGH THE INTEGRATION OF THE LAW OF CORPORATIONS.	
§ 16 PROBLEMS AND SOURCES	177
97–98 Problems	177
99 Sources	179

§ 17 ENTERPRISE IN THE OTHER MEMBER STATE: ESTABLISHMENT AND RECOGNITION OF ENTERPRISES IN THE EEC	181
100–102 Establishment and recognition in the Rome Treaty . . .	181
103–104 The establishment program and reality	184
105–108 Mutual recognition of juristic persons (companies) . . .	188
109–111 Scope of the enterprises favored under § 58 of the Rome Treaty	193
§ 18 FOR A BETTER MOVEMENT OF THE ENTERPRISES IN THE EEC: HARMONIZATION OF THE NATIONAL REGULATIONS	201
112 Legal rationale of harmonization	201
113–115 Publicity – validity of company commitments – nullity of companies	202
116–117 Setting up and Capital of companies	206
118–120 Mergers and Capital	210
121–122 Balance sheet, economic report, and publicity	214
123–126 Organisational structure of companies, rights and duties of the organs, questions of the workers’ representation and participation	216
§ 19 THE EUROPEAN COMPANY (SOCIETAS EUROPAE) – A NEW LEGAL INSTITUTION IN THE WEST-EUROPEAN ECONOMIC INTEGRATION	221
127–130 The European Company on its way of coming	221
131 On the statute and the legal status of the European Company in general	227
132–138 Europeanisms in the statute	229
139–141 On some institutions of the statute: 1. the setting up of the European Company	236
142–144 On some institutions of the statute: 2. integrated group of companies (Konzern)	239
145–146 On some institutions of the statute: 3. organs and their power	243
147–148 On some institutions of the statute: 4. the employees’ representation in the European Company	245
§ 20 THE EUROPEAN COMMERCIAL REGISTER.	250
149–151 Ideas and reality	250

TABLE OF CONTENTS

Chapter VI
 THE MOVEMENT OF CAPITAL AND INVESTMENTS IN
 THE INTEGRATION THROUGH THE CHANNELS OF GENERAL
 AND EEC REGULATION 255

§ 21 THE PROBLEM AND SOURCES OF THE ATTEMPTED
 SOLUTIONS 256
 152-153 Reason of the problem 256
 154 Sources of the attempted solutions 258

§ 22 LEGAL PROTECTION OF FOREIGN INVESTMENTS 260
 155-156 Contradiction in the background of the attempted
 protection measures 260
 157-160 ILA initiatives with poor success 261
 161-164 Actions of big banks with more success 269
 165-168 Bilateral agreements 273
 169-170 A real American approach: insuring foreign
 investments by insurance contracts. 278
 171-173 European plans and the sophisticated EEC way 280

§ 23 CAPITAL IN THE OTHER COUNTRY - THE COMMON
 MARKET AND COMMON CAPITAL MARKET 286
 174-175 Money as the other side of the coin 286
 176-181 The West-European capital market, its situation and
 development problems. 289
 182 The European capital market in the Rome Treaty 299
 183-184 The capital market and the notion of capital in the
 practice of the Rome Treaty 302
 185-190 The liberalizing principles of the Rome Treaty in slow
 progress. 304
 191-198 Integrated tax law regulation of capital transactions
 also in slow progress 314

Chapter VII
 ECONOMIC COMPETITION IN THE INTEGRATION BY
 INTEGRATED LEGAL STRUCTURE. 325

§ 24 SCEPTICAL OVERTURE AND THE INSTRUMENTS OF
 THE LAW OF COMPETITION 326
 199 Sceptical overture 326
 200-201 The law of competition in strict sense and its
 instruments 328
 202-203 Developments so far, in general analysis. 330

§ 25 COOPERATION CONTRACTS AND CARTELS	336
204–206 On the notion of the cooperation contract and the cartel	336
207–213 The practice of the cooperation contract.	344
§ 26 THE CARTEL	358
214–216 Cartel in legislation	358
217–218 Cartel regulation in general context	369
219–220 Cartel legislation and practice in figures and scope . . .	375
221–223 Competition policy and antitrust law in practice:	
a) material scope of the prohibition in § 85 of the	
Rome Treaty	376
224–225 Competition policy and antitrust law in practice:	
b) main lateral armes in the antitrust legal structure . . .	387
§ 27 CONCENTRATION AND DOMINANT POSITION	
(MONOPOLY)	395
226–228 Optimum size?	395
229–230 Forms of concentration	402
231–233 Dominant position in the EEC legislation	404
234–238 Problems of the regulation in the controversy of	
theory and practice.	408
239–242 Results in facts	415
Chapter VIII	
INTERNATIONAL CARTELS AND MONOPOLIES.	427
§ 28 TO THE PROBLEM	428
243–244 Why this problem?	428
§ 29 THE PROBLEM AS DEMONSTRATED BY EXAMPLES	
AND REALITY	431
245 The typical instance: the International Quinine Cartel.	431
246–253 The Organization of the world market by states –	
private cartels and monopolies.	437
254–256 International economic associations	451
§ 30 THE ANSWER OF THE LAW TO THE CHALLENGE, FROM	
THE GENESIS TO THE PUBLIC INTERNATIONAL LAW	456
257–258 In general.	456
259–262 The genesis.	460
263–266 Public international law	471

TABLE OF CONTENTS

§ 31 INTERNATIONAL CARTELS AND MONOPOLIES IN THE
LAW OF THE EEC 479
267-268 Framework of the regulation 479
269-272 Answer of the theory. 480
273-279 Reality of the practice 488

Chapter IX

THE STATE IN THE ECONOMY - PUBLIC ENTERPRISES AND
ECONOMIC COMPETITION 507

§ 32 DIRECT ECONOMIC ACTIONS OF THE STATES - FUNCTION
AND PROBLEMS OF THE PUBLIC ENTERPRISES IN THE
ECONOMIC INTEGRATION IN GENERAL 508
280 Introductory remarks 508
281-282 The pragmatic policy of the EEC in the question of
direct state actions and the public enterprises 510

§ 33 FORMS OF PUBLIC ENTERPRISES: THE FIGHT OF FORMS
AND TYPES 514
283-285 Public enterprises of the member states 514
286 Interstate public enterprises 521
287 Common denominators 525

§ 34 DIRECTION AND CONTROL OF THE PUBLIC
ENTERPRISES WITH SPECIAL REGARD TO THE
COMPETITION PRINCIPLES OF THE EEC 530
288-289 Compromise and material scope in the EEC regulation 530
290-293 The regulation. 533
294-295 Practical difficulties now and tomorrow 539

§ 35 NEW WAYS AND THE INTERSTATE PUBLIC
ENTERPRISES IN THE COMMON MARKET. 547
296-299 Old and new cares, therapy and remedies in general . . 547
300-302 The Joint Enterprise 560
303 The interstate public enterprise 567
304-305 The immune-reaction or what is going to happen to
the sick? 572

Chapter X

THE STATE IN THE ECONOMY V. STATE IMMUNITY 581

§ 36 WHAT IS IT ABOUT? 582
306 The more important general connections 582
307 Discussed parts of the phenomenon 585

§ 37	HISTORIC METAMORPHOSIS OF STATE IMMUNITY IN THE LAW OF THE CAPITALIST COUNTRIES IN GENERAL.	587
	308-309 The historic metamorphosis	587
	310-311 The situation today.	589
§ 38	STATE IMMUNITY AND THE EUROPEAN INTEGRATION	594
	312-313 Disputes on community and interstate enterprises and state immunity.	594
	314-318 The Court of Justice and state immunity	595
	319-320 Community law v. member states in the national court practice	605
	321-325 European Convention on Immunity - generalization of relative immunity	606
Chapter XI		
	GENERAL AND CRITICAL SYNTHESIS ON THE FUNCTION AND INSTITUTIONS OF THE COMMUNITY LAW	613
§ 39	THE FUNCTION OF THE COMMUNITY LAW IN GENERAL THEORETIC PROJECTION	614
	326 Concentration and the strength of contemporary capitalism	614
	327-328 On the function of the community law in general theoretic context of political economy	616
§ 40	THE ECONOMIC FUNCTION OF THE CAPITALIST STATE	623
	329-331 From the jurisprudence and political economy to the reality of the economic function of the capitalist state and the EEC	623
	332 On the legal instruments in general.	629
§ 41	COMMUNITY LAW AS A COMPREHENSIVE SYSTEM OF THE ECONOMIC FUNCTION OF CONTEMPORARY CAPITALISM, DEVELOPED FOR AND BY THE ECONOMIC INTEGRATION	632
	333 On the system and the growth of the forces of production	632
	334-339 The system and its institutions pure	634
§ 42	CRITICAL EPILOGUE	642

TABLE OF CONTENTS

LIST OF SOURCES 645

SUPPLEMENTARY BIBLIOGRAPHY TO THE SECOND EDITION . . 673

EEC - TFEU CORRELATION TABLE TO THE SECOND EDITION . . 677

A MÁDL FERENC EMLÉKSOROZAT EDDIG MEGJELENT KÖTETEI:

Mádl Ferenc:

A deliktuális felelősség a társadalom és a jog fejlődésének történetében
(szerk. Veress Emőd), 2022.

Mádl Ferenc:

*Magyarország első Polgári Törvénykönyve – Az 1959. évi IV. törvény –
a polgári jogi kodifikáció történetének tükrében*
(szerk. Veress Emőd), 2022.

Domaniczky Endre:

Mádl Ferenc – Tudós és államférfi, 2023.